

2 KRONIKA 71

2023

71
2023

KRONIKA

kronika.zzds.si/kronika

IZDAJA ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

<https://zzds.si>

Kronika 2023, letnik 71, številka 2

Odgovorni urednik/ Managing editor:

dr. Miha Preinfalk (Ljubljana)

Tehnična urednica/ Technical editor:

mag. Barbara Šterbenc Svetina (Ljubljana)

Uredniški odbor/ Editorial board:

mag. Sonja Anžič-Kemper (Pforzheim, Nemčija), dr. Aleš Gabrič (Ljubljana),
dr. Stane Granda (Ljubljana), dr. Katarina Keber (Ljubljana), dr. Miha Kosi (Ljubljana),
dr. Harald Krahwinkler (Celovec), Irena Lačen Benedičič (Jesenice),
dr. Tomaž Lazar (Ljubljana), dr. Hrvoje Petrić (Zagreb), dr. Vlasta Stavbar (Maribor),
dr. Imre Szilágy (Budimpešta) in dr. Nadja Terčon (Piran)

Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji.

© Kronika

Redakcija te številke je bila zaključena:

29. maja 2023

Naslednja številka izide/ Next issue:

oktober/ October 2023

Prevodi povzetkov/ Translations of Summaries:

Manca Gašperšič - angleščina (English)

Lektoriranje/ Language Editor:

Rok Janežič

Uredništvo in uprava/ Address of the editorial board:

Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU / Milko Kos Historical Institute at ZRC SAZU
Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

Letna naročnina/ Annual subscription:

za posameznike/ Individuals 25,00 EUR

za študente in upokojence/ Students and Pensioners 18,00 EUR

za ustanove/ Institutions 30,00 EUR

Cena posamezne številke v prosti prodaji/ Single issue: 12 EUR

Izdajatelj/ Publisher:

Zveza zgodovinskih društev Slovenije

Aškerčeva cesta 2

SI-1000 Ljubljana

Transakcijski račun/ Bank Account:

Zveza zgodovinskih društev Slovenije 02010-0012083935

Sofinancirajo/ Financially supported by:

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije/ Slovenian Research Agency
ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa/ ZRC SAZU, Milko Kos Historical Institute

Računalniški prelom/ Typesetting:

Medit d.o.o.

Tisk/ Printed by:

Fotolito Dolenc d.o.o.

Naklada/ Print run:

300 izvodov/ copies

Revija Kronika je vključena v podatkovno bazo/ Kronika is indexed in:

Scopus; Historical Abstracts, ABC-CLIO; MLA International Bibliography; PubMed; ERIH Plus;
Bibliography of the History of Art.

Na naslovni strani/ Front cover: Reliefni okrasni krožnik z upodobitvijo cesarja Ferdinanda III. in volilnih knezov / *Decorative plate depicting Emperor Ferdinand III and prince-electors* (Hans Spatz ml. /Jr., Nürnberg, 1637 (?), hrani / kept by NMS, inv. št. / Inv. No. N 5560, foto / Photo: Tomaž Lauko).

Na zadnji strani/ Back cover: Reliefna plošča z upodobljenimi miltarijami nad portalom hiše Breg 20 v Ljubljani / *Relief plaque with depictions of militaria above the portal of the house Breg 20 in Ljubljana*

KAZALO

Razprave

Julijana Visočnik:	Ženska imena, dokumentirana na napisih – primer Celeje	245
Jure Vuga:	Fragmenti dveh domnevnih gotskih arhivoltov stranskih portalov koprške stolnice	263
Veronika Škofljanec Jagodic:	Premoženje treh plemkinj na Kranjskem ob koncu 17. stoletja	277
Boris Golec:	Šaleške korenine Antona Martina Slomška. »Od apata do opata«	293
Metoda Kemperl:	Ljubljanska hiša Breg 20 in njen portal	313
Patrizia Farinelli:	Zgodovinska pričevalna vrednost anonimnih pisem o dogajanju v Ljubljani med prvo francosko okupacijo (1797)	327
Gašper Oitzl:	»Srebro malega človeka« v Narodnem muzeju Slovenije. Historiat zbirke kositra	335
Robert Devetak:	Primeri delovanja javnih kuhinj na Goriškem in Gradiškem pred prvo svetovno vojno	367
Vesna Krmelj:	Ekspressionistično obdobje revije <i>Dom in svet</i> v luči korespondence Franceta Steleta z Izidorjem Cankarjem	379

Gradivo

	Spomini beramskega duhovnika Josipa Grašiča na Gortanov proces (1929) (<i>Branko Marušič</i>)	397
--	---	-----

Jubileji

	60 let Aleša Gabriča (<i>Bojan Balkovec</i>)	409
	Angelika Hribar in njenih osem desetletij (<i>Miha Preinfalk</i>)	411
	Petdeseta obletnica Zgodovinskega inštituta Milka Kosa ZRC SAZU (<i>Darja Mihelič</i>)	413

In memoriam

	Tatjana Hojan (1938–2022) (<i>Branko Šuštar</i>)	427
--	--	-----

Ocene in poročila

Simona Kostanjšek Brglez: Preobrazbe mesta: zgodovinska, arhitekturna in umetnostna dediščina Slovenske Bistrice (<i>Alenka Kacičnik Gabrič</i>)	431
Vinko Skitek: Računske knjige breškega rudarskega sodnika Egidija Leschendursta, 1580–1589 / Rechnungsbücher des Friesacher Bergrichters Gilg Leschendurst, 1580–1589. Gradivo za zgodovino Koroške, II. zvezek (<i>Matjaž Grabornik</i>)	434

Julijana Visočnik

doc. dr., arhivska svetovalka, Nadškofjski arhiv Ljubljana, Krekov trg 1, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: julijana.visocnik@rkc.si
ORCID: 0000-0002-7222-5052

Ženska imena, dokumentirana na napisih – primer Celeje

IZVLEČEK

Rimska onomastika velja za »pomozno vedo« epigrafike, ki omogoča vpogled v delovanje takratne družbe. Različni tipi imen, število njihovih sestavnih delov in izvor imen (oziroma njihovih delov) o rimski provincialni družbi povedo veliko več, kot se morda zdi na prvi pogled. Pri tem pomaga razvrstitev imen v skupine, kar so na primeru Celeje storili že pred leti, pri čemer pa posebne pozornosti niso posvetili ženskim imenom. Ta prispevek bo to vrzel za-polnil. Osnovne zakonitosti poimenovanja ženskega prebivalstva, razdelitev ženskih imen v skupine ter primerjava razporeditve tipov imen – najprej znotraj mesta in znotraj agra ter končno med njima – bodo predstavile nadaljnje možnosti, ki jih še ponujajo onomastične študije.

KLJUČNE BESEDE

ženska imena, onomastika, epigrafika, Celeja, Norik, družbena razslojenost

ABSTRACT

FEMALE NAMES DOCUMENTED IN INSCRIPTIONS. AN EXAMPLE OF CELEIA

Roman onomastics is regarded as an "auxiliary discipline" of epigraphy, which provides insight into the functioning of society during that period. Different types of names, the number of their component parts, and the origin of (the parts of) names can reveal much more about Roman provincial society than it might appear at first sight. The process is facilitated by organizing names into groups, as was also done for Celeia years ago, yet without paying particular attention to female names. The aim of the article at hand is to fill this gap. The basic naming conventions for women, organizing female names into groups, and finally comparing the distribution of name types—first within the town and the ager, respectively, and then between the two—will present us with further possibilities that onomastic studies have to offer.

KEY WORDS

female names, onomastics, epigraphy, Celeia, Noricum, social stratification

Uvod

Preučevanje žensk v času antike je bilo dolgo zapostavljeno. Skupaj z otroki, sužnji in do določene mere osvobodenci se jim ni namenjal veliko pozornosti. V drugi polovici 20. stoletja pa se je s spremenjenim konceptom zgodovinopisja počasi začel spreminjati tudi odnos do teh »marginalnih« družbenih predstavnikov.

Če želimo poleg materialnih ostankov, ženskih skeletov (oziroma njihovega pepela) in grobnih priidatkov, ki so jih nežnejšemu spolu prilagali v grobove, o njih izvedeti še kaj več, ne smemo pozabiti na njihove omembe na kamnitih spomenikih z napisi, torej na epigrafskem materialu določenega mesta z okolico. Ženska imena in konteksti, v katerih jih srečamo na nagrobnikih ali votivnih spomenikih, niso samo imena, temveč ponujajo vpogled tudi v družbeno razslojenost in pokažejo zanimivo razdeljenost oziroma zastopanost po spolu. Smiselno se torej zdi vzeti pod drobnogled imena določenega mesta ter jih analizirati še s tega vidika, torej z vidika razdelitve po spolu.

Osebna imena, ki so bila dokumentirana na kamnitih spomenikih Celeje, so sicer v preteklosti že bila natančneje analizirana, predvsem z vidika romanizacije.¹ Izkazalo se je, da so lep pokazatelj ne samo poteka tega procesa, temveč morda še bolj intenzivnosti oziroma »posledic«, ki so za njim ostale. Omogočajo tudi vpogled v družbeno razslojenost obravnavanega prostora (mesta in agra) ter dovoljujejo sklepe o izvoru domačega prebivalstva (predvsem v agru), z njihovo pomočjo lahko ugotavljamo, katere italske rodbine so bile najaktivnejše pri koloniziranju, morda celo katere obrti so prinesle s seboj ter posledično tudi katere kulte in božanstva so gojile oziroma častile. Razdelitev imen v skupine glede na število delov imena ter naprej glede na izvor posameznih delov te možnosti še razširi.

Avtorica je v doktorski disertaciji leta 2007 zbrala vsa do takrat (do ok. 2006) znana in ohranjena imena, dokumentirana na epigrafskih spomenikih Celeje. Ker se v zadnjih 15 letih število spomenikov z napisi v Celju in okolici ni bistveno spremenilo (novih najdb, predvsem takih, ki bi bile v celoti ohranjene, je zanemarljivo malo),² bodo za to priložnost osnova imena, njihova razporeditev v skupine ter njihova razmerja in deleži, do katerih smo prišli takrat. Ker pa je bil takrat poudarek na poteku romanizacije in

na vlogi imen v tem procesu, se bomo tokrat ustavili ob ženskih imenih,³ jih vzeli pod drobnogled ter preučili njihove deleže v odnosu do celote vseh imen in njihovo porazdelitev po posameznih skupinah. Zanimalo nas bo, koliko se trend, ki se pojavlja pri ženskih imenih, razlikuje od splošnega. In če sploh se, v kolikšni meri se to dogaja in v katerih kontekstih.

O imenih

V rimskem imperiju so imena povezana s stopnjo romanizacije, do določene mere jih pogojuje provincialno okolje, sestavljena pa so iz treh, dveh ali enega dela (oziroma imena). Domače prebivalstvo je kmalu prevzelo rimsko navado postavljanja kamnitih spomenikov z napisi (t. i. *epigraphic habit*), s tem pa so se na njih znašla imena, ki niso bila latinskega izvora. V velikem delu rimske države se tako srečamo z imeni keltskega izvora, pogosta so še ilirska imena, sledijo etruščanska, grška, venetska in druga.⁴ Za provincialno okolje velja pravilo, da je v prvem obdobju priključitve na napisih na eni strani mogoče najti več avtohtonih imen, na drugi pa je razmeroma velik delež prebivalstva z latinskimi *tria nomina*, kar je mogoče pojasniti z italskimi priseljenci, ki so navado prinesli na novoosvojena območja. Z napredovanjem romanizacije se povečuje delež latinskih imen, kar lahko razložimo s podeljevanjem rimskega državljanstva ter širjenjem latinskih imen tudi med avtohtonim prebivalstvom.

S povečevanjem števila polnopravnih rimskih državljanov (s podeljevanjem rimskega državljanstva) na določenem območju se obenem povečuje delež latinskih imen. Novi rimski državljanji so imeli ime sestavljeno iz treh delov (*tria nomina*); prva dva sta bila gotovo latinskega izvora, saj so dobili prvo ime (*praenomen*) in družinsko ime (*nomen gentile*) od cesarja, ki jim je državljanstvo podelil. Tretji del imena (*cognomen*) praviloma ni bil latinski, saj so obdržali staro ime, ki pa je bilo avtohtonega porekla. Avtohtono prebivalstvo, ki je rimsko državljanstvo prejelo po drugih kriterijih, je mogoče prepoznati tudi po gentiliciju, ki so ga tvorili iz domačega osebnega imena s pripono *-ius*. Na ta način so nastala imena s t. i. psevdogentiliciji, ki so posebna oblika patronimika. Razširjeni so predvsem na področju keltsko-germanske onomastike v latinskem jeziku. Ime, izpeljano iz očetovega imena, je postavljeno na mesto rimskega gentilicija.⁵

Delež latinskih imen na določenem območju se je povečeval še s kolonizacijo in priseljevanjem. Na novoosvojena območja so se priseljevali trgovci, uradniki

¹ Višočník, *Jezikovne značilnosti*; Višočník, *Names*, str. 229–240; Višočník, *Antični prebivalci*, str. 281–292 (glej predvsem del o onomastiki na str. 283–284); o možnostih, ki jih ponuja onomastika, je pisal že Šašel, *Probleme und Möglichkeiten*, str. 352–368.

² Omembe vredna sta morda dva: *RICe* 323 (Radana vas), kjer sicer ni ženskih imen, so pa imena avtohtonega izvora, ter plošča z grškimi imeni v Celju (Višočník, *Nova napisna plošča*, str. 253–265).

³ Za razvoj ženskih imen glej Kajava, *Roman Female Praenomina*.

⁴ Untermann, *Vorrömische Namen*, str. 25–29, predstavi domača imena med Alpami in Donavo; gl. še Šašel in Šašel, *Deserta regna pastorum*, str. 421–430.

⁵ Prim. Mainardis, *L'evoluzione*, str. 94.

in vojaki (tudi veterani) iz italških mest. Vse to pa je rezultiralo v postopnem romaniziranju (in latiniziranju) domačega prebivalstva, kar se je morda kazalo tudi v tem, da so nekateri svojim otrokom dajali latinska imena in ne več domačih, saj so bili prepričani, da se bodo tako lažje vključili v rimsko družbo.

Na tem mestu nas bo zanimal delež ženskih imen tipa *duo (tria) nomina*, tako v samem mestu kakor tudi v zaledju (agru). Število ženskih imen v primerjavi z moškimi ter razlike med tistimi s cesarskimi gentiliciji, drugimi italškimi gentilnimi imeni in ženskimi psevdogentiliciji omogočajo globlji vpogled v takratno provincialno družbo najjužnejšega noriškega municipija, ki je vsaj v začetni fazi priključevanja in vzpostavitve province Norik veljal za eno bolj romaniziranih in moderniziranih območij nove province.

Ime na napisu lahko torej nakaže izvor prebivalca, obenem pa razmeroma natančno opredeli njegov družbeno-pravni status. Izredno redki so primeri, ko je ta omenjen eksplicitno, večino pa lahko razberemo iz zgradbe njihovega imena. Za osebe z imenom tipa *tria nomina* lahko načeloma predvidevamo status polnopravnega rimskega državljana. Obstajajo izjeme; na primer pri grškem osebnem imenu je večja verjetnost, da gre za osvobojenca ali njegovega potomca (*libertus*). Peregrini, navadni prebivalci provinc brez državljanstva, običajno nosijo ime, ki mu sledi očetovo ime v genetivu. V takih primerih govorimo o t. i. peregrini filiaciji, ki je bila razširjena v velikem delu Evrope. S filiacijo se srečamo tudi pri *tria nomina*. T. i. patronimik (očetovo ime v genetivu) velja za nepogrešljiv del imena tistih prebivalcev rimskega imperija, za katere smo lahko prepričani, da so bili rimski državljanji (sploh če je dodano še volilno okrožje – *tribus*).

Na osvobojenca je iz imena nekoliko težje sklepati, saj jih je mogoče pomešati z običajnimi peregrini (če je njihovo ime sestavljeno iz dveh delov). Tudi njihovo ime je namreč velikokrat podano samo z dodatkom drugega imena v genetivu. Primeri, ko temu sledi še črka L za *libertus*, se pojavljajo redkeje.⁶

Nekoliko lažje je sklepati na sužnje, saj so njihova imena pogosto grškega izvora,⁷ kar pa ne kaže na njihovo geografsko poreklo. Osvobojenca pa so od svojega gospodarja prevzeli prvo in gentilno ime in hkrati obdržali svoje nekdanje osebno ime, ki je bilo velikokrat grškega izvora. Podobno kot pri osvobojencih se lahko tudi tu znajdemo v dilemi, če beseda *servus* ni izpisana. Težko je namreč z gotovostjo trditi, ali gre res za sužnja ali pa imamo opravka z osvobojencem ali celo s peregrinom, čigar ime je sestavljeno iz dveh delov, pri čemer je drugi del očetovo ime v genetivu. Obstajajo namreč tudi primeri, kjer očetovemu imenu ne sledi beseda *filius* (ali okrajšava

zanjo: F, FI, FIL), kar je bila običajna praksa. Tako za sužnje kot za osvobojenca je obstajal izbor imen, ki so bila zanje značilna (pri sužnjih gre za imena s pejorativnim pomenom, pri osvobojencih pa za imena, ki poudarjajo novopridobljeni svobodni status: *Ingenuus*).⁸

Na napisih antične Celeje imena predstavljajo ogromen delež besedišča. Oseb s *tria nomina* – torej načeloma polnopravnih rimskih državljanov – je najmanj, obstajajo pa tudi primeri, ko imajo ti dodelno ime: družinsko ime (*nomen gentile*)⁹ in osebno ime (*cognomen*).¹⁰ Ta moramo obravnavati vzporedno s *tria nomina*, saj gre tudi v večini teh primerov za polnopravne rimske državljanje. Raba prvega imena (*praenomen*) je začela sčasoma upadati, v 3. stoletju pa so ga začeli povsem opuščati.¹¹

Sledijo osebe, katerih ime je zapisano z njihovim osebnim imenom in imenom v genetivu. Za imeni tega tipa se lahko skrivajo peregrini, sploh če imenoma sledi beseda *fili-us/-a* (takšnega prebivalstva je bilo na provincialnih tleh gotovo največ).

Izpričani so še primeri, ko je ime le eno; lahko so avtohtona, latinska ali grška. Veliko jih lahko datiramo v čas od 3. stoletja naprej, ko je imenski sistem postajal vedno bolj ohlapen, tako da je bilo vedno bolj običajno imeti eno ime.¹² Prebivalci z enim imenom so lahko imeli suženjski status (sploh če je bilo ime grškega izvora); lahko so bili navadni (peregrini) prebivalci, v poznejšem obdobju pa celo pomembnejši posamezniki. Tudi imena na krščanskih napisih so enodelna; krščanske napise je tako do določene mere mogoče prepoznati tudi s pomočjo imen, ki jih srečamo na njih.¹³

Pri preučevanju imen težimo k temu, da bi jih lahko čim bolj ustrezno razvrstili in uvrstili v določene skupine. Sistem *tria nomina* lahko apliciramo samo na t. i. rimski onomastiki (pri rimskih državljanjih), kjer lahko preučujemo vse tri dele rimskega imena: *praenomen* (prvo ime), *nomen gentile* (družinsko ime) in *cognomen* (osebno ime). Pri nerimskih državljanjih govorimo o idionimu, kar na splošno pomeni osebno ime.¹⁴

⁸ Prim. Salway, *What's in a name?*, str. 124–145; Alföldy, *Die Personennamen*, str. 249–264; Salomies, *Names and identities*, str. 77–87.

⁹ Solin, *Die innere Chronologie*, str. 138. Gentilicije so uporabljali tudi samostojno, saj so prevzeli funkcijo osebnega imena (*cognomen*).

¹⁰ Za *cognomina* glej Kajanto, *The Latin Cognomina*.

¹¹ Prvotno vlogo prvega imena (*praenomen*) kot imena, ki je določalo posameznika, je konec 1. stoletja pr. Kr. prevzelo t. i. osebno ime (*cognomen*), od sredine 2. stoletja pa so bila prva imena v vedno večji krizi; opuščanje je bilo vedno pogostejše; okoli leta 300 so postala redkost celo med senatorsko aristokracijo (prim. Salway, *What's in a name?*, str. 130–131). Za natančno analizo prvih imen gl. Salomies, *Die römischen Vornamen*.

¹² Kajanto, *The emergence*, str. 421–430.

¹³ Bratož, *Krščanstvo*, str. 11–27; Bratož, *Kratek oris*, str. 205–221.

¹⁴ *Noms, identités culturelles*, str. V.

⁶ Dardaine, *Les affranchis*, str. 213–228.

⁷ Bruun, *Slaves*, str. 608–609.

Tab. 1

PRAENOMEN	NOMEN GENTILE	COGNOMEN	
	<i>Aelia</i>	<i>Copia</i>	
	<i>Aelia</i>	<i>Hilara</i>	
	<i>Aurelia</i>	<i>Secundina</i>	
	<i>Aurelia</i>	<i>Bassina</i>	
	<i>Aurelia</i>	<i>Pothentina</i>	
	<i>Aurelia</i>	<i>Valentina</i>	
	<i>Claudia</i>	<i>Secunda</i>	
	<i>Flavia</i>	<i>Valeria</i>	
	<i>Iulia</i>	<i>Primitiva</i>	
	<i>Iulia</i>	<i>Pusilla</i>	
	<i>Iulia</i>	<i>Concordia</i>	
	<i>Iulia</i>	<i>Successa</i>	
	<i>Iulia</i>	<i>Firmina</i>	
	<i>Iulia</i>	<i>Vera</i>	<i>Quinti fil(ia)</i>
	<i>Iulia</i>	<i>Maximina</i>	<i>Tiberii fil(ia)</i>
	<i>Iulia</i>	<i>Procilla</i>	<i>Cnaei filia</i>
	<i>Ulpia</i>	<i>Aphrodisia</i>	

Predvsem na osnovi izvora je nastala delitev imen navadnega prebivalstva rimskih provinc:

- italska imena, ki jih najdemo v prvi vrsti v Italiji, a se njihova raba razširi tudi na province;
- avtohtona imena: v našem primeru gre za imena keltskega porekla, ki pa se na napisih pojavljajo že v bolj ali manj latiniziranih oblikah. Njihova izvorna slovnična struktura po navadi ni več ohranjena, dodali so namreč latinske pripone (*-ius*), s čimer so imena latinizirali, tako da so postajala vse bolj podobna latinskim;
- prevedena imena:¹⁵ pomen nekaterih avtohtonih imen je namreč prikladno sovpadel s pomenom latinskih;
- imena, ki so tako v izvirniku kot v latinščini zvenela enako, a niso imela istega pomena (t. i. *Deckname*¹⁶).¹⁷

Pri obravnavi domačega prebivalstva je treba omeniti še psevdogentilicije.¹⁸

Domača imena, ki so zvenela enako ali podobno kot latinska, so bila, kot že omenjeno, za proces asimilacije še posebej prikladna, saj so dopuščala še posebej lahek in enostaven prehod. Včasih je težko ugotoviti, ali gre res za latinsko ime ali pa se v njem skriva avtohtono (v našem primeru praviloma keltsko) ime domačina.

Za lažje preučevanje imen in vsega, kar lahko že sama po sebi povedo, jih je bilo treba najprej razdeliti na dve veliki skupini: na tista iz mesta in tista iz agra.

Razvrščanje se je nadaljevalo znotraj vsake od obeh skupin:

- *tria (duo) nomina*;
- peregrina filiacija;
- idionimi.

Sami po sebi so se tako izrisali geografsko pogojeni fenomeni, ki so velikokrat odraz poteka romanizacije, saj je bila ta intenzivnejša in hitrejša v mestu Celeja, ki je na začetku veljalo za središče romanizacije celotnega južnega Norika in je bilo tudi v administrativnem smislu zelo pomembno provincialno središče. V želji po prikazu poteka romanizacije nas bo zanimal tudi delež avtohtonih imen v primerjavi z latinskimi, ki ga bo treba nujno postaviti v določen časovni okvir.¹⁹

V nadaljevanju se bo na osnovi števila vseh ženskih imen izrisala socialno-pravna razslojenost na širšem in ožjem celejskem območju v času antike. Pri tem bo mogoče ugotavljati razlike, ki jih pogojuje določeno geografsko poreklo. Upravičeno namreč pričakujemo več polnopravnih rimskih državljanek v mestu in več predstavnic avtohtonega prebivalstva v okolici Celeje.

Pri tem ne gre zanemariti dejstva, da poznamo zelo majhen del prebivalstva. Pri rezultatih je treba imeti pred očmi še to, da smo do njih sicer prišli na osnovi vseh razpoložljivih imen (oseb), ki pa predstavljajo neznamen del vsega prebivalstva od konca 1. stoletja pr. Kr. do predvsem prve polovice 4. stoletja po Kr.²⁰

¹⁵ Weisgerber, *Die Namen*, str. 132.

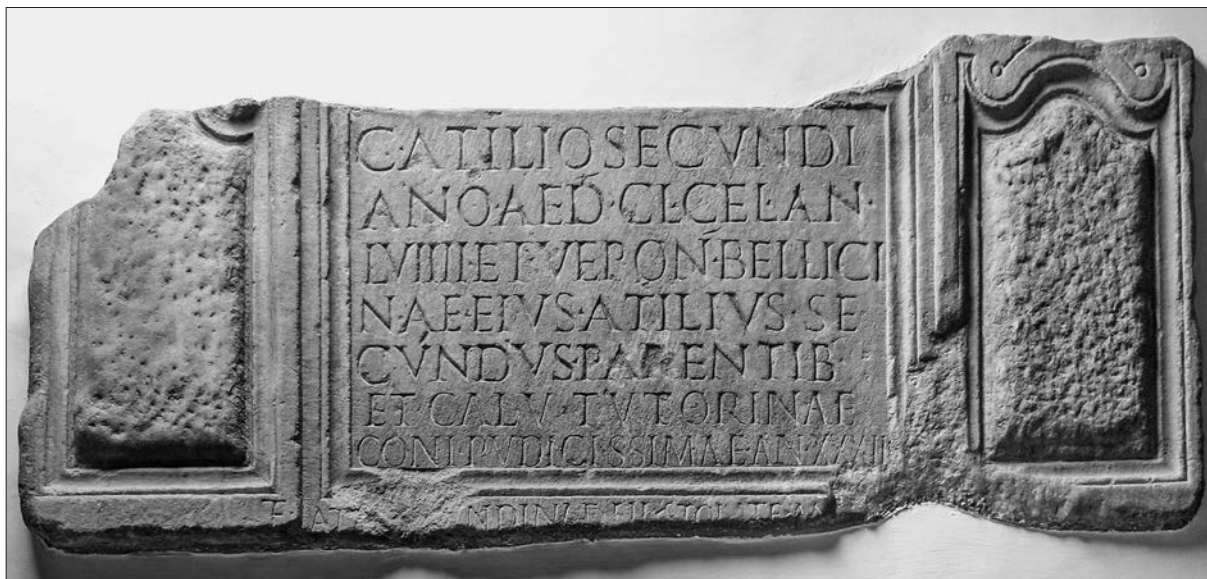
¹⁶ Weisgerber, *Rhenania*, str. 380.

¹⁷ Kot tipičen primer za to avtorici Dondin-Payre in Raepsaet-Charlier (*Noms, identités culturelles*, str. VI) navedeta ime *Verecundus*, ki v latinščini pomeni spoštovan, a je obenem očitno, da vsebuje keltske elemente: »*ver*« = zelo in »*condo*« = inteligenca, razum, bistroumnost.

¹⁸ Glej op. 5.

¹⁹ Prim. Alföldy, *Noricum*, str. 232–238; v Alföldy, *Die Personennamen*, str. 249–265, kjer avtor izračuna tudi delež keltskega prebivalstva v posameznem mestu (skozi čas), prim. predvsem str. 262.

²⁰ Alföldy, *Römische Sozialgeschichte*, str. 88, predvideva, da je večina mest v rimskem imperiju štela 10.000 do 15.000 prebivalcev. Šašel Kos (Prerez, str. 251) za Celejo predvideva okoli 10.000 prebivalcev.

Sarkofag z ženskim psevdogentilnim imenom iz same Celeje: *Veponia* (po RICe 66).

Večino napisov iz Celeje je namreč mogoče datirati v obdobje med koncem 1. in sredino 3. stoletja po Kr. Preostanek se razdeli med zgodnje obdobje (konec 1. stoletja pr. Kr. do sredine 1. stoletja po Kr.) in obdobje od konca 3. stoletja naprej.

V nadaljevanju sledi delitev imen v prvi vrsti na mesto in ager; znotraj teh dveh razdelkov pa se oblikujejo tri velike skupine s podskupinami.

Mesto

Tria (duo) nomina

Pri ženskih imenih sicer ne moremo govoriti o *tria nomina*, saj prvega imena (*praenomen*) pri poimenovanih ženskih oseb načeloma niso poznali. Opravka imamo torej z *duo nomina*, ki pa so v isti funkciji kot pri moških *tria* (oziroma v določenih obdobjih prav tako *duo*) *nomina*. Žensko ime *duo nomina* je torej sestavljeno iz gentilicija (*nomen gentile*), ki ga je ženska »podedovala« od očeta, in dodeljenega osebnega imena (*cognomen*). Že moška *tria nomina* sama po sebi niso dovolj dober argument, da se za imenom tega tipa skriva rimski državljan. V večini primerov pa jih je mogoče povezati s premožnejšim in vplivnejšim delom municipalne družbe. Podobno velja za ženska imena; ta so torej v rabi za tiste ženske, ki pripadajo višjemu sloju prebivalstva v rimskih avtonomnih mestih, v našem primeru torej v Celeji.

Ženska imena s cesarskimi gentiliciji²¹ (Tab. 1)

V mestu je skupno ohranjenih 60 imen tega tipa, od tega 17 ženskih; med temi so trije primeri, kjer je ženskemu *duo nomina* dodan še patronimik (očetovo

ime), pri čemer je verjetnost, da so omenjene Julije dejansko pripadnice družin rimskih državljanov, večja.

Vseh Julijev je bilo v mestu 15, od tega osem žensk, vseh Avrelijev 24, od tega le štiri ženske, Eliji so bili štirje, od tega dve ženski; Flavijev in Ulpijev je bilo po sedem, pri obeh le po ena ženska. Klavdiji so bili le trije, od tega ena ženska.

Prevlado Julijev in Avrelijev (tudi med ženskami) lahko v primeru prvega gentilicija razložimo s podeljevanjem državljanstva (primer Gaja Julija Vepona – RICe 105) in priseljevanjem v začetnem obdobju romanizacije. Za številčno nadvlado Avrelijev je gotovo kriva *Constitutio Antoniniana* iz leta 212.²² Ostali cesarski gentiliciji so dokumentirani sporadično in ne dovoljujejo nadaljnjih sklepov.

Ženska imena s psevdogentiliciji²³ (Tab. 2)

V mestu je skupno ohranjenih sedem imen tega tipa, od tega so tri ženska.

Tab. 2

PRAENOMEN	NOMEN GENTILE	COGNOMEN
	<i>Boionia</i>	<i>Sura</i>
	<i>Cominia</i>	<i>Maximina</i>
	<i>Veponia</i>	<i>Bellicina</i>

Ker so tovrstna imena avtohtonega izvora, se zdi prav, da o njih povemo nekaj več. Ime *Boioni-us/a*²⁴

²² Državni razglas oziroma edikt, s katerim je cesar Karakala vsem svobodnim moškim podelil polno rimsko državljanstvo, ti pa so s tem prevzeli tudi cesarjev gentilicij: *Aurelius*.

²³ Visočnik, *Jezikovne značilnosti*, str. 192–193.

²⁴ Ime *Boioni-us/a*, ki je sorodno z imenoma *Boio*, *Boius*, je bilo v moški obliki že izpričano v Noriku, na tem mestu pa se pojavja še v obliki za ženski spol (Lochner von Hüttenbach, *Die*

²¹ Visočnik, *Jezikovne značilnosti*, str. 187–192.

Tab. 3

PRAENOMEN	NOMEN GENTILE	COGNOMEN	PATRONIMIK in drugi imenski dodatki
	[Mat(tia)]	[Se(?)]rena ²⁵	
	Cassia	Censorina	
	Cornelia	Valentina	P(---) l(i)berta?
	Cupitia	Iuliana	
	Curia	Oppidana	
	Decumia	Quaeta	
	Ennia	Secunda	Quinti lib(erta)
	Gavia	Viruna	Publii f(ilia)
	Licovia	Ingenua	
	Marcia	Bonita	
	Masculinia	Resecta	
	Mattia	Verina	Publii f(ilia)
	Mattia	Meltima	
	Messia	Quartina	
	Petronia	Maximilla	P(ubl(i) f(ilia)
	Petronia	Tertia	
	Petronia	Prisc(---)	
	Pompeia	Primigenia	
	Pompeia	Spectata	
	Sextia	Suputa	
	Sornia	Secunda	
	Sornia	Maxima	
	Speratia	Iuliana	
	Terentia	Iulia	
	Titia	Procula	
	Trosia	Successa	
	Tuccia	Secundina	
	Valeria	Maximilla	
	Vedia	Paulla	Titi
	Vetulla	Bucia	Urbani

lahko povežemo z imenom *Boio*, *Boius*, katerih izvor lahko iščemo v imenu za ljudstvo Boje ali v ind. korenini **bhei-/bhoi* (bojevati se), kar priča o keltskem izvoru imena. Imeni *Siro* in *Sura* sta v sorodu, se pa zdi, da lahko tovrstna imena lokalno vsaj malo omejuje na naše območje.²⁶

Veponija Belicina je na tem mestu izpričana kot žena celejskega edila, torej predstavnika municipalne elite Gaja Atilija Sekundijana (*RICe* 67). Glede na njeno ime lahko sklepamo, da je domačega porekla, medtem ko so Atiliji italjskega porekla, a so bili še prav posebej razširjeni v Flaviji Solvi in Celeji.²⁷

Kot gentilicij je *Cominius*, ki je zelo verjetno keltskega izvora, razmeroma pogost, izpričan pa je tudi z dvema m.²⁸

römerzeitlichen Personennamen, str. 33; Kakoschke, *Noricum*, str. 67–68).

²⁵ Dopolnitev tega gentilicija je lahko nekoliko sporna, saj je napis ohranjen fragmentarno (*RICe* 62).

²⁶ Prim. Meid, *Keltische Personennamen*, str. 242, kjer jih poveže s pridevnikom dolg (v časovnem in prostorskem smislu). *Sirus* in podobna imena so izpričana predvsem v Galiji in Noriku. Prim. še Visočnik, *Syrians*, str. 139–147.

²⁷ Zajac, *Einige vermögende Familien*, str. 71.

²⁸ *OPÉL* II, str. 70–71; Lochner von Hüttenbach, *Die römerzeit-*

Ženska imena z italjskimi gentiliciji²⁹ (Tab. 3)

Vseh imen tega tipa je v mestu 211, od tega je ženskih 37.

Med izstopajočimi gentiliciji so Antoniji, Atiliji, Kasiji, Korneliji, Juniji, Likoviji, Matiji, Petroniji, Pompeji, Rufiji in Variji. Ženskih oseb s tovrstnim gentilicijem je 37, med temi pa nobeno gentilno ime prav zares ne izstopa; izpričane so tri Petronije, dve Pompeji in dve Antoniji ter morda tudi dve Matiji, pri čemer je v enem primeru gentilicij ohranjen zelo fragmentarno. V petih primerih so tem ženskim imenom dodali še patronimik (oziroma filiacijo), v dveh primerih je zapisano, da imamo opravka z osvobojenkama.

Ženska duo nomina z grškim osebnim imenom

Znotraj skupine *tria* (*duo*) nomina se po navadi izoblikuje »podskupina« na osnovi osebnega imena (*cognomen*) grškega izvora. Za takšnimi imeni se namreč načeloma skrivajo osvobojeni sužnji, torej

lichen Personennamen, str. 59. Kakoschke (*Noricum*, str. 86) ga sicer uvrsti med običajne italjske gentilicije.

²⁹ Visočnik, *Jezikovne značilnosti*, str. 193–218.

osvojojenci ali njihovi potomci. Med ženskimi imeni v samem mestu tip *duo nomina* ni dokumentiran (primerov tovrstnih moških imen je 12).³⁰

Peregrina filiacija

Za imena tega tipa pričakujemo, da jih bo v mestu manj kot v agru; prav tako bo razdelitev po posameznih skupinah drugačna. Predvidevamo lahko, da bosta skupini z latinskimi deli večji v mestu kakor v agru, skupini z avtohtonimi deli oziroma imeni pa bosta večji v agru.

*Latinsko ime + latinsko ime v genetivu*³¹ (Tab. 4)

Tab. 4

<i>Aelia</i>	<i>Greci</i>
<i>Cassia</i>	<i>Viatoris</i>
<i>Ianuarina</i>	<i>Ianuari</i>
<i>Ingenua</i>	<i>Crispi</i>
<i>Octavia</i>	<i>Succesi</i>
<i>Primula</i>	<i>Primi</i>
<i>Saturnina</i>	<i>Saturnini</i>
<i>Secundina</i>	<i>Secundini</i>
<i>Secundina</i>	<i>Primigeni</i>

V tej skupini poznamo 36 oseb, od tega je devet žensk. V prvem stolpcu se srečamo z različnimi imeni: imena, ki so po prvotni vlogi prva imena, gentiliciji ali osebna imena. Pogosto so izpeljana iz vrstnih števkov: *Primus* (*Primula*), *Secundus* (*Secundinus/a*), in *Octavia*. Med njimi je daleč najpogostejše *Secundus* in iz njega izpeljan *Secundinus/a*. Ostala uporabljena imena so prav tako uveljavljena latinska imena in ne izstopajo.

*Latinsko ime + avtohtono ime v genetivu*³² (Tab. 5)

Tab. 5

<i>Cupita</i>	<i>Atevorti</i>
---------------	-----------------

Druga skupina peregrine filiacije, katere imena so sestavljena iz latinskega imena in avtohtonega imena v genetivu, je manjša tako od tiste v prvi skupini mesta kot od tiste na območju agra. V tej skupini je osem peregrinih prebivalcev, katerih očetje so še imeli domača (avtohtona) imena, sinove in v manj-

ši meri hčere pa so že poimenovali z latinskimi, kar morda kaže na zgodnje obdobje romanizacije (kmalu po priključitvi k rimskemu imperiju). Med njimi je samo ena ženska. Ime *Atevortus* je sicer redko, a lahko zaradi začetnega *Ate-* z razmeroma veliko verjetnostjo trdimo, da gre za sestavljeno keltsko ime.³³

*Avtohtono ime + avtohtono ime v genetivu*³⁴ (Tab. 6)

Tab. 6

<i>Boionia</i>	<i>Surae con(iugi)</i>
<i>Dubnia</i>	<i>Mogionis</i>
<i>Magena</i>	<i>Magemari</i>
<i>Maricca</i>	<i>Atemeri</i>
<i>Vetra</i>	<i>Mogionis</i>
<i>Vindu</i>	<i>Comat(---)</i>

V tej skupini je sicer dvanajst oseb, od tega šest žensk.

Pri imenu *Boionia*³⁵ sicer ne moremo govoriti o filiaciji, saj je označena kot žena Sure, vendar po slovnični plati še najbolj ustreza tej skupini. Osebo lahko kljub omenjeni razliki označimo za peregrino, le da so jo natančneje določili po soprogu in ne očetu.

Ime *Dubnia* je sorodno imenu *Dubna*, ki je keltsko, na kar lahko sklepamo zaradi elementa *dubno-* (svet, globina). Pomen osebnih imen z *-dubno-*/*-dumno-* je zaradi različnih konotacij velikokrat težko razvozlati, pomagamo si lahko šele z drugim delom imena. Večkrat se pojavi kot sestavni del daljših keltskih imen, tudi v asimilirani obliki *dumno-*.³⁶ Keltsko osebno ime *Iantullus*, pri katerem so keltske korenine vidne v elementu *Iant-* (ki se lahko pojavi tudi v sorodnih oblikah *Iat-*, *Ient-* ...), je v Noriku izpričano razmeroma pogosto.³⁷

Magena je žensko osebno ime najverjetneje keltskega izvora, in sicer zaradi začetnega *mag-*, v katerem lahko vidimo enega izmed tipičnih elementov keltskih sestavljenih imen.³⁸ Podobno velja za ime *Magimarus*, ki je izpričano samo v Noriku in Pannoniji.³⁹

³⁰ Visočnik, *Jezikovne značilnosti*, str. 216–218.

³¹ Prav tam, str. 219–221.

³² Prav tam, str. 222–224. Na tem mestu je potreben popravek; v skupini je namreč osem oseb s tovrstno sestavo peregrine filiacije, k čemur lahko dodamo še štiri imena, ki tehnično gledano sicer sodijo v to skupino, vsebinsko pa ne, saj ne gre za filiacijo, temveč za navedbo gospodarja, ki je sužnje osvobodil; tudi med temi je ena ženska: *Finita Ittonis li(bera) – RICE* 107.

³³ OPEL I, str. 84; Evans, *Gaulish Personal Names*, str. 280–281 (o elementu *vorto-*); Kakoschke, *Noricum*, str. 272.

³⁴ Visočnik, *Jezikovne značilnosti*, str. 224–227.

³⁵ Za ime *Boioni-us/a* glej zgoraj, op. 22.

³⁶ Lochner von Hüttenbach, *Die römische Personennamen*, str. 72; OPEL II, 110; Evans, *Gaulish Personal Names*, str. 196–197; prim. Meid, *Keltische Personennamen*, str. 107, 141–142; Kakoschke, *Noricum*, str. 395.

³⁷ Lochner von Hüttenbach, *Die römische Personennamen*, str. 84; Evans, *Gaulish Personal Names*, str. 211–215.

³⁸ OPEL III, str. 45.

³⁹ OPEL III, str. 45. Meid (*Keltische Personennamen*, str. 109–110) mu pripiše pomen »tistega, ki je velik v zmožnosti, sposobnosti«, ki je torej zelo sposoben. Gl. tudi Kakoschke, *Noricum*, str. 492–493.

Žensko osebno ime *Maricca* ni pogosto, a lahko na osnovi območja, kjer se pojavlja, sklepamo, da gre za keltsko ime; pomenljiv je tudi začetek imena, saj lahko v njem najdemo keltski element *mar-*.⁴⁰ *Mogio* je keltsko ime, ki se pojavi le nekajkrat, in to samo v Noriku in Panoniji.⁴¹ Ime *Vetra* je izpričano samo na tem mestu, a na osnovi drugih imen na napisu, ki so zelo verjetno keltska, sodimo, da gre za avtohtono keltsko ime.⁴² Imena na *Vindu-* so bila še posebej priljubljena v Noriku.⁴³

*Nelatinsko ime + latinsko ime v genetivu*⁴⁴ (Tab. 7)

Tab. 7

<i>Boniata</i>	<i>Antoni</i>
<i>Eubodia</i>	<i>Fructi uxor</i>
<i>Magiona</i>	<i>Verulli</i>

V to skupino sodijo štiri osebe, od tega so kar tri ženske; za razliko od ostalih skupin je tu razmerje med spoloma obrnjeno, saj je kar tri četrtine žensk. To dejstvo morda lahko postavimo v kontekst zgoraj že nakazane teorije, da so se ženska avtohtona imena ohranila dlje.⁴⁵

Pri tem pa je treba ločeno obravnavati žensko osebno ime *Eubodia*, ki je grškega izvora in ni pogosto.⁴⁶ Evhodia je natančneje določena z imenom svojega moža (ne očeta),⁴⁷ torej ne gre za primer peregrine filiacije. Evhodia se je v Celejo priselila z vzhoda (iz Efeza) in je pripadala mobilni sferi takratne družbe.⁴⁸

Ime *Magiona*, ki ni pogosto, lahko povežemo s keltskimi imeni na *mag-*.⁴⁹ Ime *Boniata* je lokalnega (keltskega) izvora in se pojavlja samo v Noriku in Panoniji,⁵⁰ še posebej pogosto pa na območju Celeje in Viruna. Šašel imena *Bonio*, *Boniatius*, *Bononi-us/-a* uvrsti med t. i. *Bon-* imena. Njihova etimologija ni

popolnoma jasna, lahko jih obravnavamo kot keltska, ne smemo pa spregledati morebitnega vpliva latinskega pridevnika *bonus*.⁵¹

*Enodelno (samostojno) ime + »filiacija« z večdelnim imenom*⁵² (Tab. 8)

Tab. 8

<i>Donata</i>	<i>T(iti)</i>	(---)	<i>P(---) l(iberta)</i>
---------------	---------------	-------	-------------------------

V tej skupini imen so zbrani posamezniki, ki so natančneje opredeljeni z imenom (nekdanjega) gospodarja, torej gre za sužnje ali osvobojenke. Med šestimi osebami je le ena ženska, osvobojenka *Donata*, pri njenem gospodarju pa poznamo le začetnice.

Idionimi

*Latinskega izvora*⁵³ (Tab. 9)

Tab. 9

<i>Amantia</i>
<i>Aurelia</i>
<i>Censorina</i>
<i>Firmina</i>
<i>Fortunata</i>
<i>Ionica</i>
<i>Iuliana</i>
<i>Maxima</i>
<i>Nonnosa</i>
<i>Prima</i>
<i>Quarta</i>
<i>Quinta</i>
<i>Respecta</i>
<i>Satulla</i>
<i>Secunda</i>
<i>Secundina</i>
<i>Secundina lib(erta)</i>
<i>Severa</i>
<i>Tertia</i>
<i>Ursa</i>
<i>Ursicina</i>
<i>Ursinia</i>
<i>Valentina</i>
<i>Veneria</i>

V mestu so na napisih dokumentirane 104 osebe z enodelnim latinskim imenom, od tega je 24 ženskih imen. Uporabljena imena so običajna in razmeroma pogosta; na nekatera smo naleteli med gentiliciji, druga so bila v rabi kot prva ali kot oseb-

⁴⁰ OPEL III, str. 57.

⁴¹ OPEL III, str. 85; Lochner von Hüttenbach, *Die römische Personennamen*, str. 108 (keltska korenina *mag-*: velik, močan).

⁴² OPEL IV, str. 162; Kakoschke, *Noricum*, str. 528.

⁴³ Prim. OPEL IV, str. 172; Lochner von Hüttenbach, *Die römische Personennamen*, str. 183. Meid (*Keltische Personennamen*, str. 210–211) govori o *Vind-*, imenih, med katerimi razloži imena *Vinda*, *Vindo*, *Vindaina* in *Vindelio*. Na tem mestu je mogoče najti tudi natančno etimologijo imen na *Vind-*. Kakoschke (*Noricum*, str. 745) dopušča, da je bilo ime uporabljeno tako za moške kakor za ženske, v tem primeru se zdi, da je žensko.

⁴⁴ Višočník, *Jezikovne značilnosti*, str. 227–228.

⁴⁵ Glej zgoraj.

⁴⁶ OPEL II, str. 125; Solin, *Sklavennamen II*, str. 558–559.

⁴⁷ Takšen primer je bil že v prejšnji skupini.

⁴⁸ Višočník, *Foreigners*, str. 287–288.

⁴⁹ Lochner von Hüttenbach, *Die römische Personennamen*, str. 97; OPEL III, str. 46; Evans, *Gaulish Personal Names*, str. 221–222; Kakoschke, *Noricum*, str. 493.

⁵⁰ OPEL I, str. 125.

⁵¹ Šašel, C. Iulius Vepo, str. 351–353; Meid, *Keltische Personennamen*, str. 258–259.

⁵² Višočník, *Jezikovne značilnosti*, str. 229–231.

⁵³ Prav tam, str. 231–237.

na imena. Spet je veliko takih, ki jih je mogoče povezati s priljubljenimi vrstnimi števnikami. Morda od uveljavljenega vzorca še najbolj odstopata imeni *Ionica* in *Veneria*. Prvo lahko povežemo z geografskim oziroma etničnim poreklom, *Veneria* pa se pojavlja razmeroma pogosto, predvsem v Dalmaciji in Italiji, nekaj primerov poznamo tudi iz Norika.⁵⁴ Ime, ki je najverjetneje izšlo iz imena boginje Venere, je bilo priljubljeno ime za sužnje.⁵⁵ Samo v enem primeru ženskemu imenu sledi beseda *liberta*, s pomočjo katere je mogoče natančno določiti njen družbeni status.⁵⁶ V ostalih primerih lahko povečini sklepamo, da gre za predstavnice peregrinov. Imena sama po sebi ne kažejo na to, da bi šlo za sužnje.

*Avtohtona imena*⁵⁷ (Tab. 10)

Tab. 10

<i>Boniata</i>
<i>Couria</i>
<i>Docilia</i>
<i>Dubna</i>
<i>Iantulla</i>
<i>Leucimara</i>
<i>Litanunica</i>
<i>Litugena</i>

Skupina prebivalcev z domačimi avtohtonimi imeni je v mestu pričakovano majhna. Izpričanih je le dvanajst takšnih imen, med njimi je velik delež ženskih imen, kar osem.

Couria je žensko ime, ki je v Noriku izpričano samo v tem primeru;⁵⁸ verjetno je keltsko. Ime *Docilia* je redko, saj je izpričano samo še v enem primeru (Belgijska Galija). Na podlagi podobnih imen, ki jih najdemo pri Holderju, lahko tudi to uvrstimo med keltska.⁵⁹ Ime *Dubnia* je sicer izpričano samo v tem primeru, znano pa je ime *Dubna*.⁶⁰

Ime *Leucimara* je sicer izpričano samo v tem primeru, a gre najverjetneje za sestavljeno keltsko ime: **leuk-* (svetiti) in *mar-*.⁶¹ Ime *Litanunica* je izpričano samo na tem napisu,⁶² a lahko kljub temu z veliko gotovostjo trdimo, da je keltskega izvora.⁶³ Ime *Litu-*

gena, ki je sestavljeno keltsko ime (ir. *lith* = praznik, sreča in *-genos* = sin, potomec: sin praznika; ali rojen v veselju), srečamo predvsem v Noriku, Panoniji in Galijah.⁶⁴

*Grška imena*⁶⁵ (Tab. 11)

Tab. 11

<i>Aphrodisia</i>
<i>Beronice</i>

V skupini grških imen so samo tri imena, od tega dve ženski. *Aphrodisia* je razmeroma razširjeno grško žensko ime, ki je bilo še posebej pogosto pri osvobodjenkah in sužnjah.⁶⁶ Ime *Beronice*⁶⁷ se je pri nas ohranilo na krščanskem napisu, s čimer gre tudi povezovati grški izvor, saj so v času krščanstva (in sploh v pozni antiki) grška imena pridobila na priljubljenosti.

*Fragmentarno ohranjena imena*⁶⁸

Tako v mestu kot v agru se je izoblikovala skupina s fragmentarno ohranjenimi imeni, pri katerih nista razvidna niti število niti značaj delov, zato je o družbeni pripadnosti nemogoče govoriti; če bi jih neutemeljeno uvrščali v skupine, bi porušili celotno sliko.

Analiza ženskih imen v mestu

Ženskih imen (pa tudi vseh imen) poznamo iz mesta precej več kakor iz okolice (agra), kar ni nič nenavadnega in nepričakovanega; mesto je bilo namreč prvi cilj kolonistov in s tem romanizacije. Tako se je »epigraphic« *habit* hitreje in močneje ukoreninila, zato je nastalo več spomenikov z napisi, ki so imeli večje možnosti, da se ohranijo, tudi kot sekundarno uporabljen gradbeni material.

V mestu se ženska *duo nomina* razdelijo med tista s cesarskimi gentiliciji (17), tista s psevdogentiliciji (3) in ostala z italjskimi gentiliciji, ki jih je največ (kar 37), kakor je bilo tudi vseh imen v tej skupini največ (211). Prebivalke Celeje s tem tipom imena lahko uvrstimo med pripadnice višjega sloja v muni-

⁵⁴ OPEL IV, str. 153–154.

⁵⁵ Lochner von Hüttenbach, *Die römische Personennamen*, str. 176; prim. Solin, *Sklavennamen II*, str. 27–28.

⁵⁶ Pri moških je takih primerov nekaj več: enkrat gre za besedo *ser(vus)*, v šestih primerih pa imenu sledi beseda (*Celeianorum*), ki pove, da gre za municipalne sužnje (Visočnik, *Jezikovne značilnosti*, str. 236–237).

⁵⁷ Visočnik, *Jezikovne značilnosti*, str. 237–239.

⁵⁸ OPEL II, str. 81 (še dva primera v Belgiji).

⁵⁹ OPEL II, str. 104; Holder I, str. 1298: *Docila, Docilico, Docilo, Docilus*.

⁶⁰ Gl. spredaj.

⁶¹ Prim. Lochner von Hüttenbach, *Die römische Personennamen*, str. 91; OPEL III, 24.

⁶² OPEL III, str. 29.

⁶³ Prim. Evans, *Gaulish Personal Names*, str. 216–217 (element

litano-) in str. 217–218 (element *litu-*); Kakoschke, *Noricum*, str. 478.

⁶⁴ OPEL III, str. 29; prim. Lochner von Hüttenbach, *Die römische Personennamen*, str. 93. Meid (*Keltische Personennamen*, str. 124–125) kot različico istega imena navede še ime *Litucen-us/a*. Gl. tudi Kakoschke, *Noricum*, str. 479; CPN NOR 3.

⁶⁵ Visočnik, *Jezikovne značilnosti*, str. 239–240.

⁶⁶ Lochner von Hüttenbach, *Die römische Personennamen*, str. 17; OPEL I, str. 64; prim. še Solin, *Sklavennamen II*, str. 281; avtor ga uvrsti med imena, ki so povezana z imeni bogov.

⁶⁷ Solin, *Sklavennamen II*, str. 248. Ime med sužnjami ni preveč razširjeno, izpričano pa je v več oblikah: *Beronice, Berenye*.

⁶⁸ Visočnik, *Jezikovne značilnosti*, str. 240–243 (za mesto), str. 180–181 (za ager).

cipiju. V številnih primerih gre za rimske državljanke, v vseh pa ne. Ker so njihove imenske formule le izjemoma dopolnjene s patronimikom, smo lahko le redko gotovi, da so imele državljanstvo.⁶⁹ Šele obravnavna vsakega primera posebej bi dala relevantnejše rezultate. Kontekst njihovih soprogov oziroma družine lahko razmere nekoliko osvetli. Med cesarskimi gentiliciji pri ženskah (kakor tudi na splošno) prevladujejo Julije in Avrelije; razlaga za oba gentilicija je kot na dlani. Pri Julijah gre najverjetneje za podeljevanje državljanstva že v prehodnem obdobju pred formalno priključitvijo Norika. Dokumentirane Julije so tako lahko potomke tega podeljevanja. Avrelije v glavnem postavljamo v začetek 3. stoletja, ko se je s Karakalovo *Constitutio Antoniniana* (212) število Avrelijev v rimski državi drastično povečalo. Julije bi tako lahko prej postavili že v 1. stoletje po Kr., torej bolj na začetek epigrafske kulture v Celeji, Avrelije pa prej v drugo polovico oziroma bolj proti koncu intenzivnega epigrafskega dogajanja na tem območju. Zanimivo je, da je patronimik ohranjen le pri treh Julijah, ki bi lahko bile med prvimi, ki jim je bilo podeljeno rimsko državljanstvo.

V mestu so ohranjena tri ženska imena, pri katerih je namesto gentilicija uporabljen psevdogentilicij, ki je nastal iz pogosto izpričanih avtohtonih imen na tem območju; to velja predvsem za imeni *Boionia* in *Veponia*, ki sta v številnih različicah pogosti.

Imena z italskimi gentiliciji, tudi če pogledamo samo ženska imena, izrišejo sliko italskih družin, ki so večinoma izvirale s severa Apeninskega polotoka in veljajo za kolonizatorje tega prostora. Pri tem so se morda najbolj izkazali Matiji, Petroniji, Pompeji in drugi. Eniji in Gaviji se izkažejo za dovolj pre-

možne, da so posedovali sužnje, saj sta izpričani dve osvobojenki teh družin. V treh primerih je naveden patronimik, v dveh primerih pa ne moremo biti prepričani, ali gre za navedbo očeta ali gospodarja, saj ni zapisana niti beseda *filia* niti beseda *liberta*.

Število imen tega tipa (tudi ženskih) je v mestu večje od vseh drugih skupin. Mesto samo je bilo cilj kolonistov, do podeljevanja državljanstva je prej prihajalo v mestu in po zgledu rimskih imen so iz domačih nastajali približki.

Imen s t. i. peregrino filiacijo je v primerjavi s pravkar obravnavano skupino veliko manj, skupno le 60 (od tega 19 ženskih). V središču municipalnega življenja mesta Celeje je očitno živelo razmeroma malo navadnega prebivalstva, posledično tudi sorazmerno manj žensk (morda so ženske tudi manjkrat omenjali na napisih?). Razdelitev po skupinah glede na izvor posameznih delov ne preseneča, saj prevladujejo imena z latinskimi sestavnimi deli, kar je za okolje, o katerem govorimo, prav tako običajno. Še pa že na tem mestu pri tem tipu imen kaže prepletanje latinskega (rimskega) in domačega, ki velikokrat presega kronološki vidik. Lahko bi namreč pričakovali, da bodo avtohtona imena postopoma šla popolnoma iz rabe, a se to ne zgodi (zdi se celo, da v določenem trenutku doživijo renesanso).⁷⁰

Idionimov je sicer več kot imen v prejšnji skupini, vsekakor pa občutno manj kot imen tipa *tria nomina*. Največ jih je latinskega izvora (104), ženskih je 25, sledijo avtohtona (od dvanajstih imen kar osem ženskih) in grška (med tremi sta dve ženski). Število latinskih imen je visoko, na drugi strani je malo avtohtonih imen (med njimi sicer veliko ženskih) in presenetljivo malo grških imen, katerih nosilec bi

Tab. 12

PRAENOMEN	NOMEN GENTILE	COGNOMEN	
	<i>Aelia</i>	<i>Macerina</i>	
	<i>Aelia</i>	<i>Rufilla</i>	
	<i>Aurelia</i>	<i>Ursa</i>	
	<i>Aurelia</i>	<i>Severina</i>	
	<i>Aurelia</i>	<i>Aurelia(ana) (?)</i>	
	<i>Aurelia</i>	<i>Lupula</i>	
<i>Vimnia (?)</i>	<i>Aurelia</i>		
	<i>Aurelia</i>	<i>Antonia</i>	
	<i>Aurelia</i>	<i>Vera</i>	<i>Metilii coniux</i>
	<i>Iulia</i>	<i>Prisca</i>	
	<i>Iulia</i>	<i>Calandina</i>	
	<i>Iulia</i>	<i>Aquilina</i>	
	<i>Iulia</i>	<i>Ingenua</i>	<i>Sexti fil(ia)</i>
<i>Caia</i>	<i>Septimia</i>	<i>Iusta</i>	<i>Cai fil(ia)</i>
	<i>Ulpia</i>	<i>Firmina</i>	

⁶⁹ Navedba patronimika in volilnega okrožja namreč velja za dodaten in dokaj trden argument, ko določamo osebe z rimskim državljanstvom. A razlaga v tem primeru ni enoznačna, ime tipa *tria (duo) nomina* samo po sebi še ne pomeni rimskega državljanstva.

⁷⁰ Prim. Garbsch, *Die norisch-pannonische Frauentracht*.

lahko podelili suženjski status. V mestnem okolju bi jih morda lahko pričakovali več.⁷¹

Ager

Ženska imena s cesarskimi gentiliciji⁷² (Tab. 12)

V agru je v skladu s pričakovani ohranjenih manj tovrstnih imen kot v mestu; vseh imen s cesarskimi gentiliciji je namreč 37, od tega 15 ženskih. V dveh primerih je ženskemu *duo nomina* dodan še patronimik, v enem pa je na tem mestu moženo ime. Nenavdno je žensko ime, ki ima *tria nomina* (torej tudi *praenomen*) in patronimik: *Caia Septimia Iusta Cai filia*.⁷³

Med vsemi gentiliciji je pričakovano ponovno največkrat zastopan *Aurelius*, vseh Avrelijev je bilo namreč 16, od tega sedem žensk, sledi deset Julijev, od tega štiri ženske, Eliji so bili štirje (dve ženski), Ulpiji in Septimiji pa so bili po trije (pri obeh po ena ženska).

Tri nomina s pseudogentiliciji⁷⁴ (Tab. 13)

V agru je pričakovano ohranjenih več takih imen, namreč kar 15, od tega so tri ženska.

Tab. 13

PRAENOMEN	NOMEN GENTILE	COGNOMEN
	<i>Connonia</i>	<i>Statuta</i>
	<i>Proculeia</i>	<i>Boniata</i>
	<i>Secconia</i>	<i>Vetulla</i>

Gentilicij *Proculeia* je najverjetneje keltskega izvora.⁷⁵ Ime *Secconius* je pseudogentilno ime, izpeljano iz keltskega korena: *Secco-*.⁷⁶ Sledi še ime *Connonia*, ki je kot gentilno ime v ženski obliki izpričano samo v tem primeru.⁷⁷ Osebni imeni *Statuta* in *Vetulla* sta latinskega izvora, medtem ko *Boniata* velja za avtohtono ime.⁷⁸

⁷¹ Visočnik, Nova napisna plošča, str. 253–265. Najdena je bila sicer fragmentarno ohranjena nagrobna plošča z grškimi imeni, a se zdi, da ni zapisano nobeno žensko ime.

⁷² Visočnik, *Jezikovne značilnosti*, str. 128–133.

⁷³ *RICe* 414. Gre za napis na edikuli Spektacijev v Šempetru; v tem kontekstu je tudi obliko njenega imena lažje razumeti, glede na to, da gre za predstavnico družine, ki je pripadala najvišjemu in najbogatejšemu sloju v Celeji.

⁷⁴ Visočnik, *Jezikovne značilnosti*, str. 133–136.

⁷⁵ Glede na območje razširjenosti prim. *OPEL* III, str. 165–166. Ime se razmeroma pogosto pojavlja tudi v Noriku (na primer *AIJ* 83, *ILJug* 405, *CIL* III 5701); Kakoschke, *Noricum*, str. 159.

⁷⁶ *OPEL* IV, str. 56–57. Prim. Holder II, str. 1422–1425. Meid (*Keltische Personennamen*, str. 285–286) govori o Sec(c)- imenih, ki so na keltskih območjih in v keltskih družinskih kontekstih gotovo keltskega izvora. Gl. tudi Kakoschke, *Noricum*, str. 174–175.

⁷⁷ Prim. *OPEL* II, 72; v moški obliki ga kot osebno ime najdemo še v Lugdunenški Galiji: *CIL* XIII 2902. Prim. še Evans, *Gaulish Personal Names*, str. 183–186: imena na *com-*, *con-*, *co-*, *cou-* ... Kakoschke, *Noricum*, str. 87.

⁷⁸ Gl. zgoraj.

Tri nomina z italjskimi gentiliciji⁷⁹ (Tab. 14)

Vseh imen tega tipa je v agru 68, od tega je ženskih imen eajst. V središču je bilo imen tega tipa približno trikrat več, kar velja tudi za ženska imena. Razmerja so torej ostala približno enaka.

Tab. 14

PRAENOMEN	NOMEN GENTILE	COGNOMEN
	<i>Ennia</i>	<i>Oppidana</i>
	<i>Pomp(iea)</i>	<i>Ursula</i>
	<i>Rufia</i>	<i>Crispina</i>
	<i>Rufia</i>	<i>Primula</i>
	<i>Spectatia</i>	<i>Severina</i>
	<i>Statilia</i>	<i>Cerva</i>
	<i>Terentia</i>	<i>Finita</i>
	<i>Titia</i>	<i>Ianuarina</i>
	<i>Tutoria</i>	<i>Avita</i>
	<i>Valeria</i>	<i>Marcellina</i>
	<i>Vibia</i>	<i>Avita</i>

V agru je največ pripadnikov družin Albinijev, Antonijev, Bebijev, Rufijev, Spektacijev in Vibijev. Med ženskimi sta dve Rufiji, ostala imena so izpričana samo z enim primerom. Dokumentirani gentiliciji in pripadajoča osebna imena (*cognomina*) niso presejnetljivi, gre namreč za znana in v tem okolju pogosto izpričana imena.

Nepravna tria (duo) nomina (Tab. 15)

Naslednjo skupino tvorijo imena, ki so sestavljena iz dveh delov, a ne iz pravega gentilnega in osebnega imena, ki bi temu sledilo, pač pa iz dveh osebnih, ki sta pridani drugo drugemu. V skupino sodi pet oseb, od tega le ena ženska.

Tab. 15

<i>Secundina</i>	<i>Festiva</i> (?)
------------------	--------------------

V mestu je bilo prav tako pet tovrstnih imen, le da med njimi ni bilo nobenega ženskega. Takšna imena so tako v mestu kakor tudi v agru nastajala pod vplivom *duo nomina*, a je bil edini pomemben kriterij število (delov) imena, ne pa več funkcija in oblika posameznih delov. Gentilicij se namreč niti ne konča z uveljavljeno končnico *-ius* niti ne označuje imena rodbine oziroma družine. Z napredovanjem romanizacije in pod vplivom rimskih *duo nomina* nastajajo »približki« rimske nomenklature.

Imena s peregrino filiacijo

Latinsko ime + latinsko ime v genetivu⁸⁰ (Tab. 16)

V to skupino sodi 31 oseb, od tega je enajst

⁷⁹ Visočnik, *Jezikovne značilnosti*, str. 136–144.

⁸⁰ Prav tam, str. 145–149.

Tab. 16

(---)vita	Martiali
Albina	Mascli
Celsilla	Maximi
Cerula	Tutoris
Iulia	Titi
Latina	Saturnini
Marina	Barbi
Rufia	Mart(---)
Severa	Quarti
Succesa	Adiutoris
Succesa	Succesi

žensk. Pri tem se izriše slika latinskih imen, ki so se v provincialno okolje še posebej dobro vključila in se najverjetneje ustalila tudi med domačim, avtohtonim prebivalstvom. Nekatera so zelo verjetno t. i. »Decknamen«, v čemer lahko vidimo razlog za pogosto pojavljanje.⁸¹

*Latinsko ime + avtohtono ime v genetivu*⁸² (Tab. 17)

Tab. 17

Avita	Mari
Cupita	Nemetonis
Nonna	Tatuci
Quarta	Damionis
Quinta	Camuinui
Secunda	Catulli
Severa	Apronis
Sexta	Mittonis
Tertia	Belatulli
Verecunda	Suri

Druga skupina imen s peregrino filiacijo je sestavljena iz imena, ki je latinsko, in avtohtonega imena v genetivu. Veliko večino imen v prvem stolpcu lahko ponovno opredelimo kot »Decknamen«. Zahtevanemu kriteriju sestave ustreza 22 oseb, od tega je skoraj polovica žensk (10). Pričakovali bi, da so ta imena že posledica romanizacije. Sinovi (pozneje in v manjši meri tudi hčere) so namreč že dobivali latinska imena, medtem ko je generacija očetov še vedno nosila domača imena. Med latinskimi imeni so pogosta tista, ki izvirajo iz vrstilnih števnikov (in njihove izpeljanke), izpostavimo pa lahko še imeni *Avita* in *Verecunda*, ki sta bili med domačim prebivalstvom še posebej priljubljeni.

Ime *Nemeto* se v Noriku pojavi samo dvakrat,⁸³ pogosto pa je rabljeno kot prvi člen sestavljenih keltških imen: *Nemetomarus*, *Nemetogena*. Med avtohto-

nimi je nekaj takih, ki so izpričana samo v tem primeru: *Camuinus*,⁸⁴ *Apro*⁸⁵ in *Mitto*,⁸⁶ pri čemer lahko njihov avtohtoni (keltski) izvor samo predvidevamo na osnovi kraja najdbe in drugih imen na napisih. V istem sklopu lahko obravnavamo imeni *Damio*,⁸⁷ in *Belatullus*.⁸⁸ Ime *Tatucus* je izpričano samo v Noriku, Panoniji in Belgiji (Galiji).⁸⁹ Na osnovi pripone lahko ime pripišemo keltskim (-ucus), prvi del imena pa bi lahko bil onomatopoetski izraz za očeta (tata).⁹⁰

*Avtohtono ime + avtohtono ime v genetivu*⁹¹
(Tab. 18)

Tab. 18

Anta	Ressati
Antia	Suri
Atecina	Sinomari
Atemeria	Ategnati
Otu	Senonis
Camona	Atonis
Coma	Chilonis
Courtala	Adbugiouni
Devognata	Attionis
Loucita	Messori
Uxela	Griponi
Viria	Taeti

Tretja skupina imen s peregrino filiacijo je sestavljena iz dveh nelatinskih delov. Tej zahtevi ustreza 28 oseb, od tega je dvanajst žensk.

Na eni strani bi lahko domnevali, da se takšna vrsta imen pojavlja predvsem v najzgodnejšem obdobju romanizacije, ko se je prebivalstvo sicer že seznanilo z navado postavljanja kamnitih spomenikov, ni pa še posvojilo latinskega imenskega sistema, ni še torej začelo prevzemati latinskih imen. Na drugi strani pa lahko trdimo, da so se takšna imena sicer pojavljala še nekoliko pozneje, vendar predvsem v zelo odmaknjenih krajih, kamor romanizacija z vsemi svojimi razsežnostmi ni mogla poseči.

Neenavdno je ime *Otu*, ki se konča na -u; očitno sodi med keltska ženska imena na -u.⁹² Nekatera

⁸⁴ OPEL II, str. 29; Kakoschke, *Noricum*, str. 325.

⁸⁵ OPEL I, str. 69; Kakoschke, *Noricum*, str. 260.

⁸⁶ OPEL III, str. 83; Kakoschke, *Noricum*, str. 525.

⁸⁷ OPEL II, str. 92: Italija, Norik, Britanija; Kakoschke, *Noricum*, str. 379.

⁸⁸ OPEL I, str. 116: nekaj primerov v Noriku, več v Belgijski Galiji; prim. še Lochner von Hüttenbach, *Die römerzeitlichen Personennamen*, str. 30; Kakoschke, *Noricum*, str. 298.

⁸⁹ OPEL IV, str. 109; Kakoschke, *Noricum*, str. 683–684.

⁹⁰ Prim. Lochner von Hüttenbach, *Die römerzeitlichen Personennamen*, str. 160–161; Meid, *Keltische Personennamen*, str. 291–292.

⁹¹ Višočník, *Jezikovne značilnosti*, str. 153–159.

⁹² Falkner, *Die norischen Personennamen auf -u*, str. 39–54; OPEL III, str. 117: v Noriku izpričano dvakrat. Matasović (Jezični tragovi, str. 12) trdi, da so ženska imena na -u značilna za Norik in da se ne pojavljajo na nobenem drugem kelt-

⁸¹ Za »Decknamen« gl. zgoraj.

⁸² Višočník, *Jezikovne značilnosti*, str. 149–153.

⁸³ OPEL III, str. 97 (*CIL* III 4945, 5109); Kakoschke, *Noricum*, str. 538.

Nagrobna plošča iz Vitanja z avtohtonimi imeni za peregrine (*Dumba Silvani*, *Loucita Messori*) (foto J. Višočník).

imena v tabeli so izpričana samo v tem primeru, več je takšnih, ki jih poznamo tudi od drugod. Mnoga lahko uvrstimo med sestavljena keltska imena: *Adbugiounus*, *Atecina*, *Atemeria*, *Ategnatus*, *Devognata*, *Ressatus*, *Sinomarus* ...⁹³

*Avtohtono ime + latinsko ime v genetivu*⁹⁴ (Tab. 19)

Tab. 19

<i>Asedia</i>	<i>Maximi</i>
<i>Bonia</i>	<i>Succesi</i>
<i>Boniata</i>	<i>Secundi</i>
<i>Boniata</i>	<i>Tutoris</i>
<i>Bononia</i>	<i>Secundi</i>
<i>Briga</i>	<i>Aviti</i>
<i>Dumba</i>	<i>Silvani</i>
<i>Mogia</i>	<i>Terti</i>
<i>Nemeta</i>	<i>Nigellionis</i>
<i>Nertomaria</i>	<i>Avitae</i>
<i>T+it+ua</i>	<i>Quarti</i>

V četrto skupino imen s peregrino filiacijo spadajo osebe, katerih osebno ime ni latinsko (v večini prime-

skem območju. Po njegovem mnenju jih je treba povezovati z ženskimi imeni na -o, -onis, ki so izpričana izključno na dalmatinsko-panonskem prostoru. Ker je v keltskem jeziku pravilen prehod o > u, bi lahko šlo za vpliv panonskega substrata na tvorbo noriških ženskih imen.

⁹³ Nekatera avtohtona imena očetov so bila že razložena, v ostalih primerih gre za imena, ki so dokumentirana sporadično ali morda celo samo v tem primeru. Za podrobnosti gl. Višočník, *Jezikovne značilnosti*, str. 153–159.

⁹⁴ Višočník, *Jezikovne značilnosti*, str. 159–161.

rov je keltsko), zraven stoji očetovo ime v genetivu, ki pa je latinsko. Primerov s to kombinacijo je 21, žensk je več kot polovica, namreč kar enajst. V drugi koloni, kjer naj bi bila latinska imena (vsaj tako smo jih označili že na prejšnjih straneh), lahko ob natančnejšem pregledu ugotovimo, da so to sicer res latinska imena, a je med njimi spet velika večina takih, ki so bila na ozemlju s keltskim prebivalstvom posebej priljubljena; pa naj bo to zaradi istozvočnosti, podobnosti s keltskimi imeni ali zaradi katerega drugega razloga. Pričujoča skupina tako morda le še enkrat izpostavlja imena, ki so bila v obeh jezikih podobna (drugi stolpec) in so jih domačini zlahka polatinili. Med avtohtonimi srečamo imena, ki so bila posebej pogosta na naših tleh (imena na Bon-), pa tudi sestavljena keltska imena, ki jih je mogoče najti v vseh provincah s keltskim prebivalstvom (*Nemeta*, *Nertomaria*), veliko pa je tudi takšnih, ki so izpričana le v tem primeru: *Dumba*,⁹⁵ *Loucita*⁹⁶ in *Armanus*,⁹⁷ ki veljajo za avtohtona.⁹⁸

Idionimi

Družbeni status oseb z enodelnim imenom (idionimom) je najtežje enoznačno definirati. V nekaterih

Tab. 20

<i>Amantia</i>
<i>Candida</i>
<i>Cerva</i>
<i>Domestica</i>
<i>[Hon]orata</i>
<i>[H]onorata</i>
<i>Ingenua</i>
<i>Kalendina</i>
<i>Maxima</i>
<i>Nundina</i>
<i>Potentinia</i>
<i>Proba</i>
<i>Restuta</i>
<i>Rufilla</i>
<i>Saturia</i>
<i>Secundina</i>
<i>Septuma</i>
<i>Severa</i>
<i>Spectata</i>
<i>Sperata</i>
<i>Succesa</i>
<i>Tertulina</i>
<i>Ursina liberta</i>
<i>Verecunda</i>
<i>Viatorina</i>
<i>Vi[b]ena</i>

⁹⁵ OPEL II, str. 111; Kakoschke, *Noricum*, str. 395.

⁹⁶ OPEL III, str. 32; Kakoschke, *Noricum*, str. 482.

⁹⁷ OPEL I, str. 75; Kakoschke, *Noricum*, str. 264.

⁹⁸ Za podrobnosti gl. Višočník, *Jezikovne značilnosti*, str. 159–161.

primerih gre za sužnje, ko je na spomeniku ob njih tudi beseda *servus* (lahko tudi okrajšana), včasih pa je na suženjski status mogoče sklepati iz konteksta. Na primeru Celeje se zdi, da med enodelnimi imeni kljub vsemu prevladujejo peregrini, saj so tovrstna imena največkrat zapisana tudi v družbi imen s peregrino filiacijo.

*Latinska imena*⁹⁹ (Tab. 20)

V agru je na napisih ohranjenih 81 enodelnih imen latinskega izvora, od tega 26 ženskih. Izpričana imena so razmeroma pričakovana, morda je na tem mestu manj tistih, ki izvirajo iz vrstilnih števnikov, so pa druga, ki so bila prav tako priljubljena med avtohtonim prebivalstvom, ker so spominjala na njegova, na primer *Kalendina*, *Restuta*, *Verecunda* itd.

*Avtohtona imena*¹⁰⁰ (Tab. 21)

Tab. 21

<i>Bella</i>
<i>Boniata</i>
<i>Brogimara</i>
<i>Bussugnata</i>
<i>Cata</i>
<i>Darbosa</i>
<i>Deusa</i>
<i>Iantulla</i>
<i>Maru</i>
<i>Siunia</i>
<i>Sura</i>
<i>Suriope</i>
<i>Trogimara</i>
<i>Vercilla</i>

Enodelnih avtohtonih imen je v agru samo 25, od tega je kar 14 ženskih. Če jih primerjamo z latinskimi, kjer je bilo od 81 oseb 25 žensk, je tu ta delež višji, kar morda dodatno potrjuje trditev, da so domačini dlje časa vztrajali pri ženskih avtohtonih imenih kot pri moških. Ime *Maru* do sedaj še ni bilo izpričano, morda gre za moško ime: *Maru(s)* ali pa za žensko noriško ime na *-u*.¹⁰¹ Ime *Bella*, ki ni pogosto,¹⁰² nekateri uvrščajo med keltska, čeprav naj bi izhajalo iz pridevnika *bellus* (lep).¹⁰³ Ime *Bussugnata* je sicer redko,¹⁰⁴ a vsebuje očiten keltski element: *gnato-*,¹⁰⁵

prvi del imena *Bussu-* povezujemo z ustnicami. Sorodno ime, ki je prav tako izpričano, *Bussumara*, tako prevajamo »z velikimi ustnicami«; vzporedno s tem pa je *Bussugnata* lahko otrok poljuba (preneseno otrok, ki je bil rojen v ljubezni).¹⁰⁶

*Grška imena*¹⁰⁷

Ženska imena grškega izvora v celejskem agru niso dokumentirana.

*Razno*¹⁰⁸

V četrto skupino imen sodijo tista, ki jih ni bilo mogoče uvrstiti v katero drugo obstoječo skupino (med latinska, keltska in grška). Takšno je tudi ime *Variniana*.¹⁰⁹

Analiza ženskih imen v agru

Imen tipa *tria nomina* v agru je glede na drugi dve skupini manj, razdelitev znotraj te skupine pa ne odstopa preveč od že videnega vzorca v mestu. Največ imen pripada skupini z italskimi gentiliciji (68, od tega je enajst ženskih imen), kar 37 je tistih s cesarskimi gentiliciji (od tega 15 ženskih), več je t. i. psevdogentilicijev (15 primerov, tri ženska imena). Imamo pa na tem mestu še skupino z »nepravim« gentilicijem (kar pet primerov, od tega eno žensko ime). Razlog za nastanek te skupine lahko iščemo v želji domačega prebivalstva po posnemanju rimske nomenklature, ki pa zaradi nepoznavanja njenih zakonitosti ni obrodila željenih sadov. Imeni sta tako le pridani drugo drugemu, funkcija gentilicija oziroma osebnega imena ne pride do izraza oziroma je izgubljena. Pri cesarskih gentilicijih se še enkrat ponovi zgodba iz mesta, v ospredje namreč spet stopijo Avreliji in Juliji oziroma Avrelije in Julije. V dveh primerih sta imenoma dodana še patronimika, v enem primeru pa je Avrelija Vera natančneje določena z moževim, ne z očetovim imenom. Še posebej nenačuden je primer ženskega imena s prvim imenom, namreč: *Caia Septimia Iusta Cai filia*. Pri ženskah prvega imena namreč praviloma niso uporabljali. Vseh imen s psevdogentiliciji je bilo v agru sicer več, a pri ženskih imenih ni razlike, tudi v agru so namreč dokumentirani trije takšni primeri (*Connonia*, *Proculeia*, *Secconia*). Ženska imena z italskimi gentiliciji ne izrišejo izrazitega vzorca in posebej ne izpostavijo določene družine, saj se pojavita le dve Rufiji, vsi ostali gentiliciji so med ženskami dokumentirani le s po enim primerom. Vsi zastopani gentiliciji so na našem prostoru razmeroma dobro poznani. Nima pa nobena predstavnica v tej skupini drugih imenskih dodatkov (na primer patronimika), prav tako pri no-

⁹⁹ Višočník, *Jezikovne značilnosti*, str. 165–173.

¹⁰⁰ Prav tam, str. 173–177.

¹⁰¹ Falkner, *Die norischen Personennamen auf -u*, str. 39–54; *RIce* 448.

¹⁰² *OPEL* I, str. 116.

¹⁰³ Katičić (*Ancient Languages*, str. 182) ime *Bella* uvrsti med keltska. Meid (*Keltische Personennamen*, str. 220–222) ga uvrsti med imena na *Bel(l)-*: *Bella*, *Bello*, *Bellinus*, *Bel(l)icus* ..., kjer omenja povezavo tovrstnih keltskih z enako zvonečimi latinskimi imeni.

¹⁰⁴ *OPEL* I, str. 132.

¹⁰⁵ Evans, *Gaulish Personal Names*, str. 207–209; glej str. 155.

¹⁰⁶ Meid, *Keltische Personennamen*, str. 128–129.

¹⁰⁷ Višočník, *Jezikovne značilnosti*, str. 177–180.

¹⁰⁸ Prav tam, str. 180.

¹⁰⁹ *OPEL* IV, str. 147. Kakoschke (*Noricum*, str. 721) ga sicer opredeli kot latinsko.

beni ni mogoče sklepati na suženjski status (osebna imena niso grškega izvora).

Vseh *tria nomina* je bilo v agru 125 (od tega 30 ženskih), vseh imen s peregrino filiacijo pa 102 (od tega 44 ženskih). Že samo primerjava teh števil nas lepo umesti v kontekst podeželskega zaledja, kjer je razporeditev imen po skupinah nekoliko drugačna, kar pomeni, da se zastopanost prebivalcev po družbenih slojih razlikuje od tiste v mestu. Delež peregrinov je večji v agru, očitno pa je večji tudi delež ženskega peregrinega prebivalstva. Vse to je mogoče razumeti v okviru procesa romanizacije, ki je potekal dlje časa in je imel na odredišču odmaknjeno zaledje manjši učinek. Če lahko peregrino filiacijo bolj povežemo z domačim avtohtonim prebivalstvom, je samoumevno, da bo ohranila večji pomen v agru in tudi med ženskim prebivalstvom, kar potrjujejo navedene številke. Skupini z avtohtonimi deli sta številčno močni, tako v primeru, ko govorimo o vseh imenih, kakor tudi takrat, ko izpostavimo le ženska.

Zelo podobno je stanje pri idionimih, dokumentiranih jih je namreč več, tudi več ženskih imen in vsekakor več tistih, ki so avtohtonega izvora. Ženskih imen grškega izvora v agru sploh ni, prav tako ni izrecnega zapisa, da bi v kakem primeru imeli opravka s sužnjjo. Le v enem primeru gre za osvobojenko: *Ursina liberta*. Pri ostalih lahko najverjetneje sklepamo, da gre v večini primerov za navadne prebivalke v glavnem domačega izvora, kar dokazujejo avtohtona imena, pa tudi tista latinska, ki so bila domačinom blizu bodisi zaradi pomena ali zaradi zvena, pa so jih zato radi uporabljali.

Namesto zaključka – primerjava med mestom in agrom

Kot uvod v zaključek je treba opozoriti na tri probleme pri preučevanju epigrafskih spomenikov, ki ne veljajo samo v tem primeru. Od antike do danes se je namreč ohranil razmeroma majhen del spomenikov z napisi, nekaj se jih je že izgubilo za zmeraj ali so jih razbili, zasuli oziroma uporabili kot gradbeni material, nekatere pa bomo kdaj v prihodnosti morda še odkrili. Sorazmerno s tem je tudi stanje do danes znanih napisov in s tem dokumentiranega imenskega materiala. Večina prebivalstva si vendarle ni mogla privoščiti postavitve nagrobnika ali votivnega spomenika. Imenski material, ki ga preučujemo, je tako samo bled odraz dejanskega stanja, a je edini, ki ga poznamo, in poznamo ga zahvaljujoč prav epigrafskim spomenikom. Predvidevamo lahko, da se je v mestu ohranilo več spomenikov (gotovo pa jih je bilo več postavljenih), zato je tam tudi ohranjenih imen več kot v zaledju.

Druga ovira, na katero naletimo pri preučevanju tega sicer zelo dragocenega vira, je povezana z datiranjem epigrafskih spomenikov. Le peščica je namreč takšnih, ki jih je mogoče natančno datirati. Večinoma pa lahko njihov nastanek zamejimo morda le na

pol stoletja, na stoletje natančno ali morda še to ne. Težko ali skoraj nemogoče je tako raziskovati kronološko pogojene spremembe, nekatere je mogoče le nakazati oziroma slutiti.

Ko delamo primerjave med urbaniziranim središčem in podeželskim zaledjem, je treba imeti v mislih še to, da niso bili vsi spomeniki nujno najdeni *in situ*, torej v mestu ali agru; morda so jih vmes še prenašali oziroma prevažali. S tem se je končna slika nekoliko spremenila in popačila. A tega večinoma ni več mogoče ugotoviti.

Kljub vsemu pa se nekatere razlike in podobnosti med mestom in agrom pokažejo prav s pomočjo zbranega in razvrščenega imenskega gradiva žensk iz Celeje. Ugotovitve so pričakovane, saj so povezane s potekom romanizacije, do katere je gotovo prišlo prej in intenzivneje v mestu, kjer je pustila globlje sledi. Vse to pa se kaže tudi pri ženskih imenih.

Imen tipa *tria nomina* je v mestu občutno več kakor v agru, kar velja tudi za ženska imena (*duo nomina*). Je pa zanimiva razporeditev. Žensk z italskimi gentiliciji je v mestu 37 (od 211), v agru enajst (od 68), tistih s cesarskimi gentilnimi imeni je v mestu 17 (od 60) in v agru 15 (od 37). Zanimive, morda nekoliko nenavadne so številke in razmerja pri cesarskih gentilicijih, saj je žensk v agru presenetljivo veliko v odnosu do vseh ohranjenih tovrstnih gentilicijev; njihovo število je namreč skoraj identično številu dokumentiranih v mestu. Tako v mestu kakor v agru prevladujejo Julije in Avrelije, ostale predstavnice s cesarskimi družinskimi imeni so dokaj enakovredno (ne pogosto) razporejene. Kako razložiti tako velik delež žensk s cesarskimi gentiliciji v agru? Najverjetneje podobno, kakor smo storili pri razlagi tovrstnih imen v mestu, kar pa še ne razloži dejstva, da je teh imen v agru skoraj enako število kot v mestu, čeprav je ohranjenost v agru v vseh pogledih manjša. Razmerje med imeni z italskimi gentiliciji se zdi povsem logično, in sicer da je namreč tudi ženskih tovrstnih imen več v mestu, ki je bilo v prvem obdobju romanizacije cilj italskih kolonistov, trgovcev in obrtnikov, skratka vseh priseljencev, ki so s seboj verjetno pogosto pripeljali tudi svoje žene oziroma družine (tudi sužnje, ki so postale osvobojenke). V mestu je namreč tudi nekaj primerov, ko je imenu dodan patronimik ali gospodarjevo ime. Tovrstnih primerov je v agru manj. Italske družine, katerih predstavnice so bile prebivalke Celeje, ne odstopajo od že znanih vzorcev, ni pa tudi nobene, ki bi se posebej proslavila z izjemno številčno zastopanostjo žensk v Celeji. Nenavaden je primer iz agra, namreč ženski *tria nomina*, kar se ne sklada s pravili rimske onomastike: *Cata Septimia Iusta Cai filia*, bi ga pa lahko razumeli kot neke vrste hiperkorektizem, pri katerem so želeli tudi žensko ime sestaviti v skladu s pravili rimske nomenklature, ne vedoč, da vseh pravil ni mogoče aplicirati na ženska imena. Imen s psevdogentiliciji je pričakovano v agru več kakor v mestu, a pri ženskah ni raz-

like, na obeh lokacijah so namreč ohranjeni po trije primeri. Se je pa v agru oblikovala še ena skupina: z nepravim gentilicijem, kjer sta imeni le pridani drugo drugemu, funkcija gentilicija oziroma osebnega imena pa ne pride do izraza oziroma je izgubljena; med petimi takšnimi primeri je le ena ženska.

Imen s peregrino filiacijo je v mestu veliko manj (od *tria nomina*: skupno 60, od tega tretjina ženskih imen); v agru je to razmerje pričakovano povsem drugačno (skupno 102 imeni, od tega 44 ženskih). Prisotnost peregrinov v mestu je bila očitno veliko manjša kot v agru, porazdelitev med spoloma je temu primerna. Zastopanost žensk je večja v agru, medtem ko se znotraj skupin kaže, da je njihov delež največji v skupinah z avtohtonimi deli. V mestu je situacija obratno sorazmerna.

Med dokumentiranimi idionimi v mestu in agru ni velike razlike. V mestu prevladujejo tisti latinskega izvora, od katerih je približno četrtnina ženskih. Tudi v agru je največ tistih latinskega izvora, od katerih je več kot četrtnina ženskih. Tistih avtohtonega izvora je v mestu le dvanajst (od tega osem ženskih), v agru jih je vseh 25, od tega več kot polovica (kar 14) ženskih. Tako v mestu kakor v agru imamo žensko ime, katerega izvora zaenkrat ni mogoče določiti. Razlika pa nastane še pri imenih grškega izvora, ki jih v agru sploh ni. Obstoj sužnjev z imeni grškega izvora v agru tako ni dokazljiv, le v enem primeru gre za osvobojenko: *Ursina liberta*.

VIRI IN LITERATURA

- Alföldy, Géza: Die Personennamen in der römischen Provinz Noricum. *Colloques internationaux du C. N. R. S. N. 564 – L'onomastique latine* (13–15 octobre) (ur. Noël Duval). Paris: Centre National de la Recherche Scientifique, 1977, str. 249–264.
- Alföldy, Géza: *Noricum*. London, Boston: Routledge & K. Paul, 1974.
- Bratož, Rajko: Kratek oris zgodovine krščanstva na Slovenskem v pozni antiki. *Zgodovinski časopis* 35, 1981, št. 3, str. 205–221.
- Bratož, Rajko: Krščanstvo v antiki. *Zgodovina Cerkev na Slovenskem* (ur. Metod Benedik). Celje: Mohorjeva družba, 1991, str. 11–27.
- Bruun, Christer: Slaves and freed slaves. *The Oxford handbook of Roman epigraphy* (ur. Christer Bruun in Jonathan Edmondson). New York: Oxford University Press, 2015, str. 605–626.
- Dardaine, Sylvie: Les affranchis des cites dans les provinces de l'occident Romain: statut, onomastique et nomenclature. *Ciudades privilegiadas en el occidente romano* (ur. Julián González). Sevilla: Universidad de Sevilla, 1999, str. 213–228.
- Evans, David Ellis: *Gaulish Personal Names: a Study of some Continental Celtic Formations*. Oxford: Clarendon Press, 1967.
- Falkner, Margit: Die norischen Personennamen auf –u und ihre kulturgeschichtliche Bedeutung. *Frügeschichte und Sprachwissenschaft* (Arbeiten aus dem Institut für allgemeine und vergleichende Sprachwissenschaft Graz 1) (ur. Wilhelm Brandenstein), 1948, str. 39–54.
- Garbsch, Jochen: *Die norisch–pannonische Frauentraacht im 1. und 2. Jahrhundert*. München: Beck, 1965.
- Kajanto, Iiro: The Emergence of the Late Single Name System. *Colloques internationaux du C. N. R. S. N. 564 – L'onomastique Latine* (13–15 octobre 1975) (ur. Noël Duval). Paris: Centre National de la Recherche Scientifique, 1977, str. 421–430.
- Kajanto, Iiro: *The Latin Cognomina*. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica, 1965 (Commentationes Humanarum Litterarum, XXXVI 2).
- Kajava, Miko: *Roman Female Praenomina. Studies in the Nomenclature of Roman Women*. Rome, 1995 (Acta Instituti Romani Finlandiae, 14).
- Kakoschke, Andreas: *Die Personennamen in der römischen Provinz Noricum*. Hidesheim, Zürich, New York: Olms, Weidmann, 2012.
- Katičić, Radoslav: *Ancient Languages of the Balkans*. Paris: Mouton, 1976.
- Lochner von Hüttenbach, Fritz: *Die römerzeitlichen Personennamen der Steiermark. Herkunft und Auswertung*. Graz: Leykam, 1989.
- Mainardis, Fulvia: *L'evoluzione delle formule onomastiche nelle iscrizioni della Transpadana romana* (neobjavljena disertacija). Roma, 1997.
- Matasović, Ranko: Jezični tragovi Kelta u Iliriku. *Latina et Graeca* (Nova serija) 3, 2003, str. 5–23.
- Meid, Wolfgang: *Keltische Personennamen in Pannonien*. Budapest: Archaeolingua alapítvány, 2005 (Series Minor, 20).
- Noms, identités culturelles et romanisation sous le haut-empire* (ur. Monique Dondin-Payre in Marie-Thérèse Raepsaet-Charlier). Bruxelles: Le livre Timperman, 2001.
- Salomies, Olli: *Die römischen Vornamen. Studien zur römischen Namengebung*. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica, 1987 (Commentationes Humanarum Litterarum, 82).
- Salomies, Olli: Names and identities. Onomastics and prosopography. *Epigraphic Evidence. Ancient History from Inscriptions* (ur. John Bodel). London, New York: Routledge, 2001, str. 73–94.
- Salway, Benet: What's in a Name? A Survey of Roman Onomastic Practice from c. 700 B. C. to A. D. 700. *Journal of Roman Studies* 84, 1994, str. 124–145.
- Solin, Heikki: Die innere Chronologie des Römischen Cognomens. *Colloques internationaux du C. N. R. S. N. 564 – L'onomastique Latine* (13–15 octobre 1975) (ur. Noël Duval). Paris: Centre National de la Recherche Scientifique, 1977, str. 103–146.

- Solin, Heikki: *Die Stadtrömischen Sklavennamen. Ein Namenbuch I–III*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1996.
- Šašel Kos, Marjeta: Prerez čez zgodovino celejanskih prebivalcev v luči onomastičnih in prozopografskih podatkov. *Živa antika* 34, 1984, str. 252–255.
- Šašel, Jaroslav in Šašel, Ana: Deserta regna pastorum. *Gabrovčev zbornik. Situla* 20/21, 1980, str. 421–430 (= *Opera selecta*, 1992, str. 514–521).
- Šašel, Jaroslav: C. Iulius Vepo (*CIL* III 5232 Celeia, Nor.). *Živa antika* 4, 1954, str. 346–363 (= *Opera Selecta*, 1992, str. 31–43).
- Šašel, Jaroslav: Probleme und Möglichkeiten onomastischer Forschung. *Akte des IV. internationalen Kongresses für griechische und lateinische Epigraphik*, 1964, str. 352–368 (= *Opera selecta*, 1992, str. 79–98).
- Untermann, Jürgen: Vorrömische Namen zwischen Alpen und Donau. *Spätlatenezeit und frühe römische Kaiserzeit zwischen Alpenrand und Donau. Akten des Kolloquiums in Ingolstadt am 11. und 12. Oktober 2001* (ur. Claus M. Hüssen). Bonn: R. Habelt, 2004, str. 25–29.
- Višočnik, Julijana: Antični prebivalci Spodnje Savinjske doline ali kdo se skriva za imeni na epigrafskih spomenikih. *Kronika* 65, 2017, št. 3 (Iz zgodovine Spodnje Savinjske doline), str. 281–292.
- Višočnik, Julijana: Foreigners in the area of Celeia. *Classica et Christiana* 9, 2014, št. 1, str. 275–298.
- Višočnik, Julijana: *Jezikovne značilnosti napisov antične Celeje z okolico kot vir za preučevanje romanizacije celejskega prostora*, neobjavljena disertacija. Ljubljana, 2007.
- Višočnik, Julijana: Names on Celeian Inscriptions in numbers and tables. A comparison between town and ager. *Opuscula archaeologica* 34, 2010, str. 229–240.
- Višočnik, Julijana: Nova rimska napisna plošča iz Celeje v luči tam že dokumentiranih grških imen. *Kronika* 70, 2022, št. 2, str. 253–265. DOI: <https://doi.org/10.56420/Kronika.70.2.01>
- Višočnik, Julijana: Syrians in Celeia. *People abroad. Proceedings of the XVI. International Colloquium on Roman Provincial Art*, April 9–13th 2019. Tübingen (ur. Johannes Lipps). Rahden/Westf.: Verlag Marie Leidorf GmbH, 2021, str. 139–147 (Tübinger Archäologische Forschungen, 31).
- Weisgerber, Johann Leo: *Die Namen der Ubier*. Köln: Westdeutscher Verlag, 1968.
- Weisgerber, Johann Leo: *Rhenania Germano – Celtica. Gesammelte Abhandlungen*. Bonn: Ludwig Röhrscheid Verlag, 1969.
- Zajac, József: Einige vermögende Familien aus Celeia in der römischen Provinz Noricum (1.–3. Jh. u. Z.). *Rivista storica dell'Antichità* 8, 1978, str. 63–88.

Okrajšave

- AIf*: Hoffiller, Viktor, Saria, Balduin: *Antike Inschriften aus Jugoslawien. Heft I: Noricum und Pannonia Superior*. Zagreb: Narodne novine, 1938.
- CIL*: *Corpus inscriptionum Latinarum*.
- CPN*: M.E. Raybould, P. Sims–Williams, *A Corpus of Latin Inscriptions of the Roman Empire Containing Celtic Personal Names*. Aberystwyth, 2007.
- Holder*: A. Holder, *Alt-celtischer Sprachschatz* I. Leipzig 1896 (repr. Graz 1961); II, Leipzig 1904 (repr. 1962); III, Leipzig 1907 (repr. 1962).
- ILJug*: A. and J. Šašel: *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos ... repertae et editae sunt*: Situla 5. Ljubljana 1963; Situla 19, Ljubljana 1978; Situla 25, Ljubljana 1986.
- OPEL*: *Onomasticon provinciarum Europae Latinarum*. Ex materia ab A. Mócsy, R. Feldmann, E. Marton et M. Szilágy collecta. Composuit et correxerit B. Lőrincz. Vol. I: Aba–Bysanus. Budapest 2005. Vol. II: Cabalicius–Ixus. Wien 1999. Vol. III: Labarum–Pythea. Wien 2000. Vol. IV: Quadratia–Zures. Wien, 2002.
- RICe*: J. Višočnik, *The Roman Inscriptions from Celeia and its Ager*. Celje, Ljubljana, 2017.

S U M M A R Y

Female names documented in inscriptions. An example of Celeia

A relatively small percentage of Roman monuments with inscriptions has been preserved to date in Slovenia, which is also reflected in a negligible number of known inscriptions and hence a very low volume of documented name materials. Most inhabitants could, of course, not afford to erect tombstones or any other kind of monument (e.g. votive). Albeit a pale reflection of the actual situation, the name materials under examination are the only known source, the existence of which is owed precisely to epigraphic monuments. It is also safe to assume that more monuments—and hence more names—have been preserved in the town of Celeia than in its ager.

Another obstacle to studying the above-mentioned sources concerns the dating of epigraphic monuments because very few may be dated with a high degree of accuracy and, at best, approximated to half a century or a century. This renders it difficult, if not almost impossible, to study chronologically sequenced changes, some of which may only be tentatively implied or suggested.

While drawing a comparison between the urbanized centre and its rural hinterland, it should also be borne in mind that it is no longer possible to establish whether all the monuments were found *in situ* (in the town or the ager) or whether they were moved there or transferred between different locations. Some light on the differences and similarities between the town and the ager is shed precisely by the material collected and ordered on the names of women from Celeia. The findings are predictable, as they relate to the process of Romanization, which certainly took place earlier and more intensively in the town, where it also left more and deeper marks.

There are a significantly greater number of the *tria nomina* type of names in the town than in the ager, and the same also holds for female names (*duo nomina*). What draws attention, however, is their distribution. There are 37 (out of 211) women with Italic *nomina gentilia* (or “gentile names”) in the town and 11 (out of 68) in the ager as well as 17 (out of 60) women bearing imperial *nomina gentilia* in the town and 15 (out of 37) in the ager. Interesting, if not even slightly unusual, are the numbers and ratios of imperial *gentilia*, with the number of women being surprisingly high in the ager in relation to all the preserved *gentilia* of this type and almost identical to the number documented in the town. The most common names in both the town and the ager are Julia and Aurelia; other female representatives with imperial family names are distributed more or less evenly (but not densely). How can one explain such a high percentage of women bearing imperial *gentilia* in the ager? Most probably by applying a similar explanation as for the same type of names in the town. Yet, this still does not explain why their number is almost equal to that documented in the town, despite their overall poorer preservation status. Based on the ratio between the names with Italic *nomina gentilia*, it also appears perfectly logical to see a greater number of women bear such names in the town, which in the initial period of Romanization was the destination of Italic colonists, merchants, craftsmen—in short, all newcomers that probably often arrived in the company of their wives and families (including slaves that were granted freedom). Several examples in the town feature a name being added a patronym or the master’s name. The number of such cases is certainly much lower in the ager. Although Italic families, whose female representatives were inhabit-

ants of Celeia, do not deviate from the known patterns, none distinguishes itself in terms of a remarkably strong female representation in the town. On the other hand, an unusual case in the ager relates to a woman’s *tria nomina*—*Caia Septimia Iusta Cai filia*—which is not in congruence with the rules of Roman onomastics. It may be understood as a type of hypercorrection, that is, an attempt to compose a woman’s name according to the rules of Roman nomenclature, without knowing that all rules cannot apply to the naming conventions for women. As might be expected, there are more names with *pseudogentilia* in the ager than in the town, but with no differences observed among women, as three examples have been preserved in both the town and the ager. Nonetheless, the ager witnessed the formation of yet another group—one with “false” *gentilia*, in which the names are merely clustered together, so that the function of the *gentilicium* or the personal name is no longer reflected clearly or is lost; only one of the five examples refers to a woman.

There are significantly fewer names with the so-called peregrine filiation in the town (than *tria nomina* names): altogether 60, of which one-third are female names); in the ager, this ratio is, expectedly, completely different (a total of 102 names, including 44 female names). The presence of peregrines in the town is much lower than in the ager, with the corresponding distribution between the sexes. The representation of women is higher in the ager, and the ratios within groups reveal their presence to be especially strong in groups with autochthonous elements; the situation in the town is inversely proportionate.

There are no significant differences between the town and the ager in respect of documented idionyms. Most idionyms in the town are of Latin origin, among them approximately one-quarter female idionyms. In the ager, too, most are of Latin origin, more than one-quarter belonging to women. There are barely 12 (8 female) autochthonous idionyms in the town and 25 in the ager, including more than a half (14) female idionyms. Moreover, in both the town and the ager occurs a female name, the origin of which remains undetermined for the time being. Another difference concerns the names of Greek origin, which are non-existent in the ager, thus rendering it impossible to prove the presence of slaves bearing Greek names; only in one case, reference is made to a freed slave: *Ursina liberta*.

Jure Vugadr., Kvedrova 16, SI-6000 Koper
E-pošta: jurevug@yahoo.com
ORCID: 0000-0003-4487-3383

Fragmenti dveh domnevnih gotskih arhivoltov stranskih portalov koprške stolnice

IZVLEČEK

Članek opozarja na skoraj povsem spregledane elemente gotskih arhivoltov (z zobčasto obrobo in motivi vitičevja z listi trte in drobnimi grozdi), vzidane nad baročna okna v severni in južni fasadi koprške stolnice, ki do zdaj niso doživeli ustrezne strokovne obravnave. Z naslonitvijo na arhivske vire, ki dokumentirajo prenovo koprške stolnice sredi 18. stoletja, obsežneje osvetljuje prezidavo stranskih portalov katedrale, ob domnevi, da so bili ohranjeni fragmenti nekoč njun sestavni del. Na podlagi pozornega opazovanja tipologije in obdelave kamna obeh domnevnih gotskih portalov na severni steni stolnice predstavlja ugotovitev, da je originalen le portal iz belega istrskega kamna v bližini mestne Lože.

KLJUČNE BESEDE

fragmenti, arhivolte, vegetabilna ornamentika, stranski gotski portal, beneška gotika, stolnica Marijinega vnebovzvetja v Kopru, cerkev San Lorenzo v Vicenzi, Andriola de Santi, Giorgio Massari

ABSTRACT

FRAGMENTS OF TWO HYPOTHETIC GOTHIC ARCHIVOLTS PERTAINING TO SIDE PORTALS OF THE KOPER CATHEDRAL

The article focuses on the almost completely overlooked elements of Gothic archivolts (with a dentelle bordure and tendrils with vine leaves and tiny clusters), built above the Baroque windows in the northern and southern façades of the Koper cathedral, which have until now not been subject to an appropriate expert-based analysis. By relying on archival sources documenting the renovation of the Koper cathedral in the mid-eighteenth century, the article sheds more light on the reconstruction of the side portals of the medieval cathedral, assuming that the preserved fragments were once their integral parts. By careful observation of the treatment and typology of the stone of the two alleged Gothic portals on the northern wall of the cathedral, we have established that only one is original, namely, that made of white Istrian stone in proximity of the town Lodge.

KEY WORDS

fragments of archivolt with vegetal ornaments, side Gothic portals, Venetian Gothic, Koper Cathedral of the Assumption of the Virgin Mary, San Lorenzo in Vicenza, Andriola de Santi, Giorgio Massari

Uvod

Romanska stolnica Marijinega vnebovzvetja v Koprju je bila postavljena v 11. stoletju. Potem ko so leta 1348 Benečani zadušili upor nepokornih Koprčanov, so se začela prenovitvena dela v notranjščini stolnice, ki so bila sklenjena s posvetitvijo cerkve leta 1377. V tem razdobju sta najverjetneje nastala tudi dva stranska gotska portala stolnice. Njunjo ovršje s kamnitima gotskima arhivoltoma, opremljenima z reliefnim motivom vitice in drobnih grozdov ter nazobčano obrobo, se je deloma ohranilo. Klesance so gradbeniki med radikalno baročno prenovo sredi 18. stoletja sekundarno uporabili za izdelavo lokov nad tremi baročnimi okni v severni in južni fasadi katedrale. V izčrpnih literaturi o koprski stolnici doslej ni bilo namenjenega veliko prostora vprašanju stranskih portalov stolnice pred baročno prenovo.¹ Tudi v obsežni študiji Helene Seražin o opusu arhitekta Giorgia Massarija, vodje prenovitvenih del koprške stolnice sredi 18. stoletja, ki z navedki iz arhivskih listin najbolj zadovoljivo osvetljuje to tematiko, ostajajo nekatera odprta vprašanja.²

Alisi in H. Seražin sta edina, ki sta bežno omenila polkrožne klesance z vegetabilnim motivom. Alisi jih zmotno povezuje s pleteninasto ornamentiko in uvršča v 11. stoletje: »Iz tega obdobja [11. stoletja] so tudi razni fragmenti lokov, ki so tvorili portal takratne stolnice z zavoji vitic in listi ter grozdi trte, ki jih zdaj vidimo deloma uporabljene kot okvirje nad širokimi stranskimi okni s plitkim segmentnim lokom in deloma vzdane v zunanji vogal zakristije.«³ Helena Seražin dekorativni vzorec na klesancih opredeljuje kot akantove liste (pravilneje: spiralno spodvite vitice z listi trte in drobnimi grozdi), vzdane nad baročna okna na severni in južni fasadi stolnice: »Skrb za bogatejše kamnoseške kose lahko opazimo pri podiranju ladijskega dela stolnice, /.../ kamne z motivom akanta, ki so najverjetneje krasili arkadne loke, so uporabili za okenske okvirje.«⁴ Za razliko od Alisija, ki omenjene fragmente povezuje s srednjeveškim portalom, avtorica domneva, da so pripadali obrobam arhivolt v glavni ladji.

Drugje v literaturi nisem zasledil omembe obravnavanih kamnitih segmentov loka z zobčasto borduro in motivom vitičja, ki so ena redkih ohranjenih reminiscenc arhitekturne opreme srednjeveške stolnice in so dobili novo namembnost v baročni stavbi. Zaradi odročne postavitve so skoraj povsem neopaz-

ni, zato tudi niso bili deležni poglobljene strokovne obravnave. Žal težko dostopna lokacija elementov za zdaj ne dopušča natančnih meritev, na podlagi katerih bi lahko ponudili idealno rekonstrukcijo hipotetičnega portalov. Če štirim segmentom loka iz severne stene pridružimo šest segmentov iz južne stene, lahko skupno naštejemo kar deset polkrožno obklesanih gradnikov (pri čemer je sredinski kos arhivolte prvega okna v južni fasadi najverjetneje baročna integracija).

Slika 1: Lok nad prvim baročnim oknom v južni fasadi, sestavljen iz treh monolitnih blokov (sredinski kamniti blok je verjetno dopolnitev iz 18. stoletja) (foto: Jure Vuga).

Slika 2: Povečava sredinskega dela loka nad prvim baročnim oknom v južni fasadi, ki je bil verjetno izdelan v 18. stoletju in oblikovan po vzoru originalnih gotskih kosov (foto: Jure Vuga).

Domnevni ovršji portalov sta morda bili sestavljeni vsako iz šestih večjih klesancev (po trije na vsaki strani gotskega loka) ali iz štirih krajših in dveh daljših kosov (po dva krajša na robovih in dva daljša na sredini vsake stranice loka).

Pod napuščem severne in južne fasade stolnice sta vzdana dva različna fragmenta parapeta balustrade s trilistno členjenimi odprtini. Fragment balustrade, vzdan na vrhu južne stene, je okrašen z reliefno oblikovanimi simboli evangelistov in profiliranim gornjim robom s pasico diamantnih vzorcev. Glede omenjenih dveh fragmentov Antonio Alisi ugotavlja:

¹ Gl. zlasti Alisi, *Il duomo*; Semi, *Il Duomo*; Mikuž, *Stolnica v Koprju*; Zadnikar, *Romanika*; Zupančič, *Il Duomo romanico*, str. 267–276; Prohinar, *Stolna cerkev*, str. 136–169; Seražin, *Arhitekt*; Seražin, *Arhitekturna prenova*, str. 489–504; Seražin, *Il duomo*, str. 39–44; Seražin, *Massarijeva prenova*, str. 178–220; Seražin, *Rekonstrukcija tlorisa*, str. 171–176.

² Seražin, *Arhitekt*, str. 134–149.

³ Alisi, *Il Duomo*, str. 11.

⁴ Seražin, *Arhitekt*, str. 147.

Slika 3: Lok nad tretjim baročnim oknom v južni fasadi, sestavljen iz treh monolitnih blokov nekdanjega gotskega arhivolta (foto: Jure Vuga).

Slika 4: Lok nad tretjim baročnim oknom v severni fasadi (nad krstilnico), sestavljen iz štirih monolitnih blokov (foto: Jure Vuga).

»Če je bila balustrada prezbitarija, iz katere izvira ta [obravnavana] fragmenta, enostavna, fragmenta z vojščaki med molitvijo iz Pokrajinskega muzeja izhajata iz druge, bogatejše balustrade, vendar ne vemo, kateremu oltarju sta pripadala.«⁵ Načeloma se strinjам z Alisijevo domnevo, da fragmenta pripadata notranji opremi stolnice in da je vsaj enega izmed njih mogoče povezati z balustrado prezbitarija.⁶

Stavbna tipologija romansko-gotske koprške stolnice

Po osnovnem stavbnem tipu je Marjan Zadnikar romansko stolnico Marijinega vnebovzvetja v Koprro uvrstil v skupino triladijskih romanskih bazilik brez prečne ladje s tremi polkrožnimi apsidami v ravni vr-

sti na vzhodu in romansko stebrno kripto.⁷ Delilni steni med ladjami sta (po navedbi koprškega zgodovinarja iz 17. stoletja Nicoloja Manzuolija) sloneli na dveh nizih devetih marmornih stebrov.⁸ Od prvotne romanske bazilike sta se ohranila le del severne stene stranske ladje in dobro ohranjena južna stena z zazidanimi romanskimi okni z lijakastim ostenjem.⁹

Odprto ostaja vprašanje videza pročelja romanske bazilike z mestnega trga, ki je stalo približno osem metrov pomaknjeno za prostostoječim zvonikom pred podaljšanjem ladijskega prostora proti zahodu, ki je bilo izvedeno po vrnitvi relikvij patrona svetega Nazarija iz Genove leta 1422, najverjetneje sredi 15. stoletja.¹⁰ Domnevam, da je bila fasada grajena iz rjavo-sivih klesancev peščenjaka, podobno kot campanile, krstilnica in južna cerkvena stena. V pritlični etaži koprške stolnice so se na trg najverjetneje odpirali trije polkrožni romanski portali (morda lijakasto poglobljeni in profilirani), ki so bili odstranjeni skupaj z integralno romansko fasado ob podaljšanju sakralnega prostora proti zahodu sredi 15. stoletja.¹¹ Obravnani, nad baročna okna sekundarno vzdani fragmenti z vegetabilno ornamentiko so najverjetneje nastali sredi 14. stoletja, kot bom utemeljil v nadaljevanju. Sklepamo lahko, da je romanski vhodni

⁷ Zadnikar, *Romanika*, str. 134–146.

⁸ Doktor prava Nicolò Manzuoli je leta 1611 koprskemu podestatu Nicolòju Dandolu posvetil svoje delo, v katerem je koprski stolnici namenil naslednje besede: *La Chiesa Cattedrale intitolata S. Maria maggiore è la più bella che sia nella Città. Ha la facciata tutta di pietre bianche, & entro è divisa in tre parti. Le muraglie che fanno questa separatione stano à volto sopra 18. colonne di bellissimi marmi. In essa sono tre Corpi Santi di S. Alessandro Papa, del beato Nazario, & del B. Elio* (Manzuoli, *Nova descrizione*, str. 77).

⁹ Prohinar, *Stolna cerkev*, str. 136–154.

¹⁰ O prenosu relikvij mestnih zavetnikov iz Genove leta 1422 je prvi pisal Manzuoli (*Nova descrizione*, str. 7–27). Ta podatek je povzel tudi Gardina (Koper, str. 115). Gradnja nove gotske fasade se je zaradi pomanjkanja sredstev začela v šestdesetih letih 15. stoletja. Koprski veliki svet je 24. julija 1491 izglasoval nadaljevanje trideset let prej začete gradnje oziroma podaljšanja cerkvene ladje proti zahodu. O tem poroča dokument, ki ga hrani Kapiteljski arhiv Koper; gre za kopijo »*libro D. de Consigli esistente nell'offizio della Cancelleria del Sindicato a carte 162*«. Omenjeni arhivski zapis citiram iz Semijeve monografije o koprski stolnici (Semi, *Il Duomo*, str. 14: ...*che cum sit che già da trenta anni, ouer circa in qua sia stato dato principio à ditto Fabrica per grandir et ampliar la Ecclesia nostra, nè mai sia stà il modo per la povertà sua dedurla ad un fine se non adesso per esser stà à puoco à puoco adunando assai conveniente quantità di Elemosine, qual etiam non saria bastate al fornir de tal opera, se non intervenisse il pietoso subsidio della Sp. ta. C. /.../*). Datacija začetka gradnje gotskega pročelja (kmalu po sredini 15. stoletja) se sklada s slogovno obliko košarastih kapitelov pritličnega dela cerkvene fasade: ti so po izvoru sorodni kapitelem delavnice Giovannija in Bartolomea Bona, ki je proti sredini 15. stoletja izoblikovala t. i. »Foscarijevo ložo« v nadstropnem delu Palazzo Ducale (gl. Gardina, Koper, str. 119).

¹¹ Fasada koprške romanske stolnice je bila (pogojno) primerljiva fasadi bazilike svetega Justa v Trstu (ki je v sedanji obliki nastala v 14. stoletju), s tremi vhodi in rozeto na fasadi, ter pročelju opatije v Rosazzu pri Vidmu, izdelanem iz klesancev rjavega peščenjaka, ki pa ima en sam portal.

⁵ Alisi, *Il Duomo*, str. 14.

⁶ Del balustrade s simboli štirih evangelistov je v strukturi korne pregraje nemara zavzemal mesto v bližini prižnice, s katere so med mašo brali evangelije. Članek Pričevanja o gotski korni pregraji v koprski stolnici Marijinega vnebovzvetja, v katerem uvajam domnevo o kamniti korni pregraji srednjeveške koprške stolnice, je trenutno v recenzentskem postopku.

portal stolnice na pročelju prvotni videz ohranil do rušitve fasade v prvi polovici 15. stoletja in nikoli ni bil predelan. S podaljšanjem cerkvene ladje je pročelje dobilo nov portal z arhivoltom v obliki oslovskega hrpta in listne polkapitele v stilu *gotico fiorito*, značilnem za likovni milje Bartolomea Bona.¹² Provenienca obravnavanih fragmentov torej ni mogoče pripisati glavnemu portalu koprške stolnice, saj se ne nazadnje ob rušitvi pročelja ne bi ohranili.

Dva stranska vhoda srednjeveške stolnice

Koprška stolnica je nekoč imela dva stranska vhoda; enega na severni fasadi, ki je vodil v krstilnico, in drugega na južni fasadi, od koder je ob slovesnostih v stolnico vstopal škof. Takšna razporeditev je značilna za romanske bazilike sorodnih dimenzij, ki navadno premorejo en sam portal (včasih pa nobenega) na stranski fasadi. Iz lepo ohranjene in restavrirane južne romanske stene je razvidno, da v njej ni sledov zazidanega portala na drugem mestu. Helena Seražin ugotavlja, da sta stara portala dobro vidna na načrtu iz leta 1690,¹³ os njune postavitev pa se je ujemala z renesančnim portalom škofa Bartolomeja Assonice iz leta 1518, ki vodi na dvorišče koprške škofije, in s portalom romanske krstilnice na severni strani cerkve.¹⁴ Ob podaljšanju glavne ladje do zvonika in izgradnji nove gotske fasade dodatni stranski portali niso bili izvedeni. Na načrtu inženirja Giacoma Fina iz leta 1690 namreč niso evidentirani drugi stranski portali, zato je očitno, da je stolnica šele v času baročne prenove dobila dodatna portala ob zahodni fasadi.¹⁵ V delu o arhitektu Giorgiu Massariju se je Helena Seražin bolj poglobljeno posvetila tudi vpra-

šanju stanja stranskih portalov in navedla obsežne arhivske vire, ki se nanašajo na prenos in predelavo že obstoječih starejših portalov in sekundarno uporabo drugega kamnitega cerkvenega inventarja sredi 18. stoletja.¹⁶ Načrt iz leta 1690 verjetno sovпада z načrtom za povečanje cerkve, naročenim istega leta, ki je zabeležen v kapiteljski računski knjigi; 25. aprila tega leta je bilo nekemu protu Francescu iz Benetk za meritve, načrte in potne stroške izplačanih 121 lir.¹⁷

Omenjeni načrt romanske oziroma gotske notranjščine se ujema z opisom Nicolôja Manzuolija ter škofov Francesca Zena in Paola Naldinija.¹⁸ V tem dokumentu je zarisano stanje srednjeveške bazilike z dodanim načrtom novega baročnega kora, ki je viden spodaj v narisu (deloma že predružačenega tlorisa) in zgoraj v preseku.¹⁹ Načrt prikazuje triladijsko bazilikalno zasnovano cerkve z dvema vrstama devetih stebrov, ki so nosili notranjo steno glavne ladje, in tremi vhodi (stranska vhoda sta zarisana v sredini severne in južne stene). To pa ni edini načrt, ki prikazuje stanje cerkve z dvema portaloma na sredini stranske ladje. Podobno strukturo stolnice s tremi vhodi je mogoče razbrati tudi iz shematične risbe mestnega načrta iz leta 1619, ki ga je objavil Giacomo Fino.²⁰ Koprška stolnica, ki zavzema osrednje mesto na risbi mestnega tlorisa, je na njem izrisana kot enoten, vzdolžno pravokoten cerkveni prostor brez prečne ladje, ki se na vzhodu zaključuje s tremi apsidami. Na zahodni strani je v stavbno telo že vključen zvonik. Na risbi so označeni trije vhodi, portal na glavni zahodni fasadi ter po en vhod na sredini severne in južne cerkvene stene. H. Seražin meni, da sta bila obstoječa stranska portala, ki sta danes vzdružena v severno cerkveno steno, prvotno umeščena v sredini severne in južne stranske bazilikalne ladje ter izdelana sočasno z glavnim portalom. Omenjena portala naj bi, po njeni domnevi, ob prezidavah stolnice v 18. stoletju prestavili na vzdolžno steno severne stranske ladje.²¹

Domneva o treh gotskih portalih v prvotni fasadi stolnice

Edvilijo Gardina ugotavlja, da proporci in modul vrvičastega ornamenta stranskih portalov na se-

¹² Marković, *Koparska klesarska radionica*, str. 83–102.

¹³ Semeniška knjižnica v Trstu hrani že omenjeni načrt koprške stolnice Marijinega vnebovzvetja iz leta 1690. Dokument je hranjen pod oznako Biblioteca del Seminario di Trieste (BST), Archivio del Duomo di Capodistria (ADC), b. 271. Podatek je prva objavila Gabriella Serdi leta 1988 (Serdi, *Le sculture*, str. 123–133; na strani 127 je reproduciran načrt koprške stolnice iz leta 1690). Omenjeni načrt za novi korni del koprške stolnice in zgoraj omenjene podatke je objavila Helena Seražin, *Arhitekt*, str. 135–136, opomba 744.

¹⁴ Seražin, *Arhitekt*, str. 145.

¹⁵ Iz načrta vojaškega inženirja Giacoma Fina, zadolženega za obnovo koprškega mestnega obzidja, je še razvidno, da stolnica leta 1619 ne bi mogla imeti še enega portala v južni steni na mestu današnjega prvega vhoda, saj je tam stala ob steno stolnice prislonjena manjša stavba, kar izključuje vsakršno možnost, da bi bil eden izmed dveh portalov, ki sta danes del severne stene, izdelan in vzdružena na tem mestu ob podaljšanju cerkvene ladje do zvonika. Po Manzuolijevi navedbi je bilo podaljšanje ladje dopolnjeno leta 1490: *.../ 1490 si allungò esso Domo vnendolo con detto campanile che prima era in isola* (Manzuoli, *Nova descrizione*, str. 77). Načrt Kopra, ki ga je inženir Giacomo Fino 1. avgusta 1619 narisal po naročilu koprškega podestata in kapitana Bernarda Malipiera, hrani Archivio di stato di Venezia v fondu Senato Mare, f. 223, format 56,5 x 42, risba s tušem. Za reprodukcijo Finovega zemljevida gl. Caprin, *L'Istria Nobilissima*; Žitko, *Koprski obzidni pas*, str. 37–45; Žitko, *La pianta*, str. 817–834; Fino, *Pianta di Capod'Istria*; Mavrič, *Topografija*, str. 135–177.

¹⁶ »[per] contate a M.o. Giacomo Toffoletti [per] g.te n.o: 10 fatte nel far la cornice alla porta uerso il Carmine /.../«. In še: »[per] contate a M.o Alessio Guzi Tagliapietra à conto della Porta uà lauorando uicino all'Altar di S.Rocco...«. Arhivski vir citiram po Seražin, *Arhitekt*, str. 145, opomba 797. Sledi še več plačil za ista vrata v skupnem znesku 129 lir; zadnje je bilo izvedeno 16. novembra 1739 (Seražin, *Arhitekt*, str. 145, opomba 797).

¹⁷ Arhivski vir citiram po Seražin, *Arhitekt*, str. 135.

¹⁸ Manzuoli, *Nova descrizione*, str. 77; Zeno, *Status*, str. 84–92; *Visitationes generales*; Naldini, *Corografia ecclesiastica*.

¹⁹ Nov načrt kora je predvideval tudi postavitev baročnega baldahina nad glavnim oltarjem (po zgledu Berninijevega v baziliki svetega Petra), kar nakazujejo štiri stebri, zarisani v sredini kora (Seražin, *Arhitekt*, str. 136).

²⁰ Gl. op. 15.

²¹ Seražin, *Arhitekt*, str. 145.

verni steni ustrezajo analognemu gradivu v samem mestu (Fontik, Verzijev portal iz šestdesetih let 15. stoletja).²² Na podlagi triločne strukture spodnjega gotskega dela cerkvene fasade je predpostavil, da so bili v času njene gradnje predvideni in izvedeni trije portali. Po njegovem prepričanju sta bila stranska loka na fasadi do leta 1498 še vedno predrta s po enimi vrati v vsaki slepi arkadi. V steni pod arkado v bližini stolpa naj bi bili še danes jasno vidni sledovi vrat in zapolnjevanja z belimi klesanci. Oboja vrata so po višini enaka srednjemu bogatemu portalu. Gardina tako sklene, da sta današnja (domnevna) stranska portala iz fasade še vedno inventar stavbnega plašča katedrale v sorodni funkciji kot nekoč in da danes služita kot vhoda na severni steni stolnice.²³ Helena Seražin se je izrekla proti tej hipotezi, saj se zdi, da je razporeditev notranjih ladij prvotne bazilike onemogočala takšno konfiguracijo portalov na fasadi: »Glede na neujemanje ladijskih osi z osmi stranskih dveh šilastih lokov fasade (načrt iz leta 1690) pa je tudi skoraj neverjetno, da bi bili vanju kdaj vzdani stranski portali cerkve.«²⁴ Alessandro Quizi, ki se je navezal na Gardinovo teorijo, je predlagal razlago, da so bila štiri podločja z reliefnimi upodobitvami svetnikov in prerokov iz druge polovice 14. stoletja, ki jih hrani koprski pokrajinski muzej, nekoč vzdana nad tri (domnevne) portale na glavni fasadi, medtem ko naj bi bilo podločje s figuro Janeza Krstnika v sklepniku del portala, ki je gledal na krstilnico.²⁵ Guido Tigler je njegovo tezo zavrnil s premislekom, da širina podločij ni kompatibilna s portali in da je prav tako malo verjetno naročilo štirih enakih portalov.²⁶ Omenjene segmente gotskih arhivolt z reliefnimi upodobitvami svetnikov in prerokov v podločjih so po zadnjih ugotovitvah Guida Tiglerja izdelali beneški mojstri kamnoseki in jih je mogoče datirati v čas okoli leta 1377.²⁷ Vrhunska izvedba in reliefna upodobitev koprškega zavetnika na sklepnem kamnu z napisom *SAN(c)TVS NAÇARI(us)* jih nedvomno umešča v sklop stare koprške stolnice. Predpostavko, da so omenjeni kamniti loki tvorili gotski baldahin ali ciborij nad oltarjem svetega Nazarija, sta predlagala že Antonio Alisi (1932)²⁸ in Wolfgang Wolters (1976);²⁹ ne vidim pravega razloga, zakaj bi tej tezi oporekali.³⁰ Frontalni profil lokov, prezentiranih v

mestnem lapidariju, je zaznamovan z motivi stiliziranih listov in cvetov na visokih pecljih ter obrobljen z zobčasto borduro.

Obravnnavani fragmenti arhivolt nad baročnimi okni stolnice po kakovosti obdelave niso primerljivi z umetelno modelacijo arhivoltov nekdanjega koprškega ciborija, saj izdajajo večjo robotost in okornost v modelaciji. Po vsej verjetnosti jih je izdelala neka druga skupina kamnosekov, katerih provenienca je težko določljiva, ni pa izključeno, da je bila lokalnega istrskega porekla. Figuri prastaršev na bazah škofovskega portala odlikujeta težnja po odslikavanju stvarnosti (vključno z izpovednimi nadrobnostmi, kot so noša, preja, motika in čutara) ter sproščena narativnost, ki je primerljiva s sočasnim odličnim kiparskim aparatom Dožve palače v Benetkah. Omenjeni fragmenti arhivolte portalov ter dva podstavka s figurama Adama in Eve so morda nastali sočasno in bili del iste kompozicijske celote škofovskega portala, vendar niso delo istega avtorja.³¹

Premeščanje portalov v času baročne preнове

Na podlagi dokumentov, ki jih hrani Kapiteljski arhiv Koper, je Helena Seražin sklepala, da sta kamnoseka Giacomo Toffoletti in Alessio Guzzi v letih 1738 in 1739 na severno steno predstavila dva *in situ* ohranjena poznogotska portala, obrobljena z vrvičastim ornamentom.³² Iz ohranjenih zapisov lahko predpostavimo, da je kamnosek Toffoletti v letih 1739 in 1749 na novo izdelal dva portala na južni fasadi iz skromnih ostankov prej obstoječega portala (dva podstavka s figurama Adama in Eve iz sredine 14. stoletja), združenih v hibridno celoto s pilastri renesančne edikule iz beneške delavnice Lombardo.³³

³¹ Na podlagi razpoložljivih dokumentov ni mogoče z gotovostjo trditi, ali je omenjeni portal gledal v smeri škofijske palače ali krstilnice. Oba objekta sta bila enakovredno pomembna in bi upravičevala postavitev reprezentativnega portala na stolnici. Manj smiselno se zdi, da bi v 18. stoletju portal iz severne stene prenesli na južno steno in obratno, kakor da so predelali že obstoječa portala na dotičnem delu objekta.

³² Seražin, *Arhitekt*, str. 145.

³³ Kot ugotavlja Helena Seražin, je »portala na južni steni, kot dokazujejo računske knjige, Toffoletti izdelal povsem na novo v letih 1739 in 1749, toda iz starih, v 14. in na prehodu iz 15. v 16. stoletje nastalih kosov« (Seražin, *Arhitekt*, str. 145). V okviru dveh južnih portalov so bili predelani štirje pilastri edikule, ki je nekoč hranila oltarno sliko Marije z detetom in svetniki Vittoreja Carpaccia ter je bila verjetno postavljena nad enega od stranskih oltarjev Carpaccia na oltarju svetega Roka: »L'altare di S. Rocco con la sua Pala di pittura antica di Carpaccio e le figure in mezzo dilla Ma. Vergine à man destra di S. Rocco di S. Giuseppe di S. Ger.Mo. (Girolamo) et à man sinistra di S. Sebast. no S. Nazario, S. Giorgio.« Archivio Storico Diocesano di Trieste, Archivio della Diocesi di Capodistria, b. 40, »*Episcopi Francisci Zeno. Tomus Quintus. Visitationes Generales Prima & secunda Ab Anno 1660 Usque ad 1664. E n°: i.*«, fol. 6.

²² Gardina, Koper, str. 118.

²³ Prav tam.

²⁴ Seražin, *Arhitekt*, str. 149.

²⁵ Quinzi, *Un inedito*, str. 181–188.

²⁶ Tigler, *L'attività*, str. 107–118.

²⁷ Podločja in fiale iz koprškega muzeja Tigler primerja s fragmenti kiparskih del iz cerkve Santa Maria in Acumine iz leta 1377, danes v Mestnem muzeju v Riminiju (gl. Tigler, *L'attività*, str. 107–118; Tigler, *Dvanajst reliefov*, str. 160–190).

²⁸ Alisi, *Il Duomo*, str. 29.

²⁹ Wolters, *La scultura gotica*, str. 50.

³⁰ K razpravi o obstoju gotskega ciborija v koprski srednjeveški stolnici sem prispeval članek; gl. Vuga, *Poskus rekonstrukcije*, str. 113–133.

Slika 5: Detajl psevdogotskega portala na severni steni pred krstilnico, kjer je vidna razlika med belim istrskim kamnom baze in drugim tipom kamnine okvirja (foto: Jure Vuga).

Sam domnevam, da ohranjeni portal pred krstilnico ni originalni gotski portal in da ni nastal sočasno z njegovim pendantom na severni fasadi, temveč je bil izdelan kasneje, med sredino 18. in koncem 19. stoletja. Ta »psevdogotski portal« je najverjetneje baročna ali historicistična kopija estetskih rešitev njegovega dvojnika na isti steni.

Zdi se, da to potrjujejo očitne razlike v materialu. Medtem ko je podstavek portala pred krstilnico izdelan iz belega istrskega kamna, je kamen samega portala drugačne konsistence, najverjetneje iz sivega apnenca, kar se najbolje vidi na spoju podstavka in pilastrov portala.³⁴ Od svojega dvojnika se vidno razlikuje po barvi, razpokanosti kamna (originalni gotski portal je veliko bolj razpokan), ohranjenosti, različnih znakih erozije in morda (pogojno) tudi načinu obdelave (sl. 8).

Na podlagi opažanj torej sklepamo, da omenjena portala nista nastala sočasno. Originalni je verjetno le tisti, vzdian bližje glavni fasadi, izdelan iz belega istrskega kamna v natančneje nedoločljivem času od sredine 14. do konca 15. stoletja. Iz že citiranih arhivskih zapisov morda lahko domnevamo, da je kamnosek Giacomo Toffoletti dobil plačilo za izdelavo okvirja vrat, ki gledajo na nekdanjo krstilnico Janeza Krstnika, preurejeno v kapelo Karmelske Matere Božje oziroma Carmine (v izvorniku: *nel far la cornice*

Slika 6: Detajl originalnega gotskega portala na severni steni stolnice (foto: Jure Vuga).

alla porta verso il Carmine),³⁵ in ne za njihovo predstavitev iz južne fasade stolnice, kot je domnevala Helena Seražin. Kakor so graditelji ob baročni prenovi poenotili videz (renesančnih) južnih portalov, lahko sklepamo, da so morda na podoben način vztrajali tudi pri formalni enotnosti obeh portalov na severni steni (pri čemer je bilo treba enega izdelati *ex novo*).

Druga odprta možnost, ki jo na tem mestu predlagam, je, da je omenjeni klesar prejel denar za izdelavo preprosto oblikovanega baročnega okvirja vrat, ki so ga v 19. stoletju, v duhu historicizma, zamenjali z neogotsko repliko njegovega pendanta. Ta poseg je primerljiv tistemu arhitektu Enrica Nordia, ki je leta 1894 načrtoval neogotsko biforo, vzdiano v zahodno fasado Lože, za katero je dolgo veljalo prepričanje, da je originalna in da je bila tja vzdiana iz hiše Sabini.³⁶

³⁴ Brez kemične analize ni mogoče natančno opredeliti tipologije kamna, domnevam pa, da gre za tip sivga apnenca neznanne provenience, ki ne izkazuje značilne granulacije sivga nabrežinskega kamna. H. Seražin omenja, da je kamnosek Toffoletti dele portalov izdelal iz kamna, ki ga je priskrbel sam: »Dejstvo, da ju je (podboja obeh portalov) Toffoletti izdelal iz kamna, ki ga je priskrbel sam, dopušča možnost, da kamni, uporabljeni za oba južna portala, sploh ne izvirajo iz stare stolnice« (Seražin, *Arhitekt*, str. 146).

³⁵ Arhivski vir citiram po Seražin, *Arhitekt*, str. 145, opomba 797.

³⁶ Renata Novak Klemenčič je nedavno opozorila, da je gotska bifora na zahodni fasadi koprške Lože, ki naj bi bila sem vzdiana okrog leta 1900 iz stare hiše Sabinijev, v resnici neogotska dozidava. Pokrajinski arhiv Koper namreč hrani natančen načrt te nove bifore za Ložo iz leta 1894, ki ga je izdelal arhitekt Enrico Nordio. Načrt, ki ga je objavila omenjena avtorica, v Pokrajinskem arhivu Koper najdemo pod oznako SI PAK KP 340, [Zbirka načrtov], a. e. 42 (Novak Klemenčič,

Slika 7 in 8: Podstavka z reliefnima figurama Adama in Eve (foto: Jure Vuga).

Gotska oblika portala, tuja baročnemu okusu, njegova dobra ohranjenost in natančna izdelava robov, ki se zdijo izdelani strojno, podpirajo to sedaj prvič predlagano tezo.³⁷

Enrico Nordio, str. 175–188). Morda bomo nekega dne v arhivu našli tudi načrt omenjenega gotskega portala koprške stolnice, ki ga je nemara prav tako izrisal Enrico Nordio ali kak drug arhitekt konec 19. stoletja.

³⁷ Smiselna se zdi razlaga, da je bil omenjeni portal izdelan v 19. stoletju pod vplivom historicističnih arhitekturnih ten-

denc. Izdelavo kopije originalnega beneško-gotskega portala in njeno interpolacijo v bazilikalno steno nasproti krstilnice je morda odredil eden izmed tržaških zgodovinarjev in arhitektov, ki so bili kot korespondenti in konservatorji dunajske Centralne komisije zadolženi za Istro, med njimi zgodovinar Peter Kandler, od leta 1856 konservator za Primorsko, arhitekt Giovanni Righetti, od leta 1876 konservator za Trst z okolico, arhitekt Enrico Nordio, od leta 1902 konservator za okraje Koper, Poreč in Trst, ter Stefano Petris, profesor v Kopru, od leta 1884 konservator za okraja Koper in Poreč ter od leta 1902 konservator za okraj Koper in Istro. Podatke v opombi povzeman po Hoyer, Giovanni Righetti, str. 221.

Če bi ohranjeni originalni gotski portal izvorno stal pred vhomom v krstilnico, njegove lege kasneje ne bi spreminjali. Stranska vrata na severni steni v neposredni bližini fasade so nastala šele z uresničitvijo Massarijeve vizije, kar je razvidno iz načrta Giacomo Fina in tlorisa stolnice iz leta 1690. Zato se zdi najbolj verjetno, da ta portal izvira iz južne stene in ga je mogoče identificirati s škofovskim portalom. Bazi, na katerih stoji edini originalni stranski gotski portal (prvi portal na severni fasadi stolnice, ki gleda proti mestni Loggi), sta verjetno iz 18. stoletja. Izvorno je morda slonel na bazah z upodobitvama Adama in Eve, ki sta ostali *in situ* kot podstavka drugega renesančnega portala nasproti škofije. Umeščenost omenjenih gotskih podstavkov do danes ostaja nezadovoljivo pojasnjena.

Wolfgang Wolters je menil, da sta bila podstavka izdelana kot sestavni del monumentalne kompozicije sarkofaga svetega Nazarija.³⁸ Guido Tigler podstavka uvršča v sredino 14. stoletja in ugotavlja, da sta bila že izvorno namenjena podbojem vrat; zapisal je, da »ta odlična reliefa sodita v sam vrh beneškega kiparstva iz obdobja okraševanja na Doževi palači v 14. stoletju in zanesljivo nimata nič opraviti z domnevnim ciborijem v stolnici.«³⁹ Tiglerju se najustreznejša zdi primerjava s podstavkoma podbojev vhodnih vrat kapele sv. Izidorja v cerkvi sv. Marka, ki ju velja časovno umestiti v obdobje doževanja Andrea Dandola (1343–1354).⁴⁰ Dož Dandolo je naročil obnovo

omenjene kapele, ki so jo leta 1355 vnovič posvetili.⁴¹ Zanimiva je tudi primerjava motivov na portalnih bazah vhoda kapele svetega Izidorja s tistimi na koprskih podstavkih (prastarša po izvornem grehu): kot iz mnogih drugih portalov tudi iz teh zveni glasno svarilo pred grehom, zato je logično, da so mu stavbarji dodelili najpritlehnejšo lego ob vhodu v sveti hram.⁴² Poleg figur Adama in Eve sta vredni pozornosti dve spremljevalni gracilni elongirani drevesci: na tistem ob Adamu je obešena slabo vidna okrogla posoda (morda čutara), medtem ko Eva v srednjeveški noši prede volno in jo navija na vreteno.

Možno je, da je prvi portal v severni steni starejši, kot je predpostavil Gardina (čeprav ni mogel biti del opreme glavne fasade, kot je domneval omenjeni avtor),⁴³ in da je nastal sočasno s podstavkoma s podobama Adama in Eve, s katerima je kmalu po sredini 14. stoletja tvoril enotno kompozicijo. Vrvičasta ornamentika tega portala je dovolj generična in se v beneški arhitekturi pojavlja dovolj zgodaj, da bi to bilo mogoče. V nasprotnem primeru moramo predpostaviti, da je na tem mestu stal portal, izdelan sredi 14. stoletja, ki ga je obravnani portal nadomestil in o katerem nimamo podatkov.

Primerljivi spomeniki z beneškega ozemlja

Na podlagi analogije z loki nad baročnimi okni lahko dokončno ovržemo že navedeno Alisijevo

Slika 9: Portal palače Malipiero v Benetkah (wikipedija).

³⁸ Wolters, *La scultura*, str. 50.

³⁹ Tigler, Adam, str. 182.

⁴⁰ Za kapelo svetega Izidorja gl. Favaretto, *La Cappella*.

⁴¹ Tigler, Adam, str. 182.

⁴² Prav tam.

⁴³ Gardina, Koper, str. 118.

Slika 10: Portal palače Agnusdio v Benetkah (wikipedija).

domnevo,⁴⁴ da omenjeni fragmenti sodijo v kategorijo pletenaste ornamentike iz 11. stoletja, in potrdimo v tem članku prvič predlagano tezo, da so bili obravnavani fragmenti najverjetneje sestavni del večje trecentistične strukture, primerljive portaloma beneških palač Malipiero⁴⁵ in Agnusdio⁴⁶ ter portalu cerkve sv. Lovrenca v Vicenzi.⁴⁷ Fragmentom (domnevnih) koprskih portalov je v kontekstu beneškega stavbarstva mogoče najti vzporednice v gotskem portalu palače Malipiero pri San Samuele (hišna številka 3201) ob Canalu Grande v Benetkah, ki ima na zunanjem obodu pas zobčastega friza in pas stiliziranih lističev, medtem ko so v preplete vitic v osrednjem polju »ujete« tudi nekatere živali. Luneto nad vrati obdaja sestavljeni (kompozitni) okvir z zunanjim robom iz palmetnih vzorcev in notranjostjo, zapolnjeno z viticami, ki jih poseljujejo živali in cvetovi. Poljubne predelave so morda predrugačile izvorni vrstni red elementov kamnitega friza. Sklepnik je originalni in kaže, da je bil friz izvirno zasnovan v obliki got-

skega loka, kar potrjuje kasnejšo datacijo z začetka trecenta.⁴⁸

Koprška domnevna portala bi utegnili biti podobna tudi portalu beneške palače Agnusdio (imenovane po pateri s konca 14. stoletja z Jagnjetom božjim, *Agnus Dei*, vzdanim nad portalom). Palača s hišno številko 2060 v rione Santa Croce ob Ponte del forner na Fondamenta Pesaro (v bližini Ca Pesaro) ima ovršje portala sestavljeno iz romanskih frizov iz 13. stoletja, ki so bili na tem mestu sekundarno uporabljeni, in luneto z angeli grbonosci iz prve polovice quattrocenta.⁴⁹ Okoli lunete je nad vrati friz, ki je bil naknadno sestavljen v šilast lok z uporabo segmentov kamnitega okvirja iz zrelega duecenta.⁵⁰ Zobčasti profil je vpisan na zunanji in notranji rob arhivolte ter uokvirja bogat valujoči preplet vitičja in listja, soroden koprskemu, vendar je vklesan v globljem reliefu, bolj razgibano modeliran ter poseljen z živalmi in drugimi figurami (sl. 5, 6).⁵¹

Sorodno, vendar razkošnejšo ornamentiko s figurami patriarhov in prerokov med listnimi volutami zasledimo na šilastoločnem arhivoltu glavnega portala cerkve sv. Lovrenca v Vicenzi, ki ga je mogoče datirati okoli leta 1344 (sl. 7).⁵²

⁴⁴ Alisi, *Il Duomo*, str. 11.

⁴⁵ Palača Malipiero pri San Samuele (hišna številka 3201) ob Canalu Grande v Benetkah je bila v 15. stoletju povišana za eno nadstropje in predelana v 17. stoletju (pročelje je pripisano krogu Baldassareja Longhene). Na trg se odpira šilastoločni portal z reliefi iz 12.–13. stoletja (*Venezia*, str. 338).

⁴⁶ Beneška palača Agnusdio s hišno številko 2060 v rione Santa Croce ob Ponte del forner na Fondamenta Pesaro (v bližini Ca Pesaro) s konca 14. stoletja. Ulični vhod je oblikovan iz predelanih reliefov iz 13. stoletja in luneto z angeli grbonosci iz zgodnjega quattrocenta (*Venezia*, str. 351).

⁴⁷ Cerkev svetega Lovrenca so frančiškani dali pozidati med letoma 1280 in 1344. Majestetični portal na pročelju iz okoli leta 1344 je najpomembnejše delo gotske skulpture v Vicenzi (Chierichetti, *Vicenza*, str. 58; gl. tudi Mantese, *Memorie storiche*).

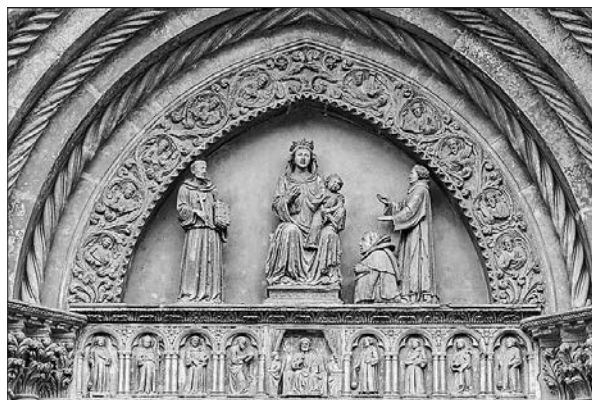
⁴⁸ Dorigo, *Venezia romanica*, str. 457.

⁴⁹ *Venezia*, str. 351.

⁵⁰ Dorigo, *Venezia romanica*, str. 457.

⁵¹ Portal palače Malipiero je sestavljen iz petih kosov na levi in štirih na desni strani gotskega loka. Portal palače Agnusdio je sestavljen iz večjega kosa med dvema krajšima na levi strani in treh kosov (ter enega drobca) na desni. Koprška cerkvena portala sta morala biti večja od portalov omenjenih beneških palač ter sta bila sestavljena iz večjih in številčnejših klesancev, ki so bili poljubno (nesimetrično) razporejeni.

⁵² Chierichetti, *Vicenza*, str. 58.

Slika 11: Portal cerkve San Lorenzo v Vicenzi (wikipedija).

Ob trenutnem stanju raziskav je skoraj nemogoče natančno določiti prvotno lego portalov. Morda sta bila sestavljena vsak iz šestih večjih klesancev (po trije na vsaki strani gotskega loka) ali iz štirih krajših in dveh daljših kosov (po dva krajša na robovih in dva daljša na sredini vsake stranice loka). Kamniti elementi so se na vrhu loka stikali. Graditelji baročne stolnice so (nekoliko obklesane) gradnike z lahkoto razprli v popolnoma sovpadajoč segmentni lok, ki so ga ob straneh baročnega okna podstavili s klinastima konzolama, na kateri je lok (v novi funkciji) oprt.

Usoda domnevnih gotskih arhivolt stranskih portalov ob baročni prenovi stolnice

V stenah koprške stolnice je vzidanih kar nekaj ohranjenih fragmentov stare bazilike, kot so skulptura Marije zavetnice s plaščem, tondo z Veronikinim prtom, relief Vstalega Kristusa in fragmenta neopredeljive gotske balustrade pod napuščem strehe tako na severni kot južni fasadi. Sekundarno uporabljeni klesanci šilastoločnih arhivolt dveh trecentističnih stranskih portalov (deloma pripadajočih obstoječima bazama) so se ohranili, potajeni in skoraj nerazpoznavni, v plašču baročne cerkve. Ob prezidavi srednjeveške bazilike so bili nad omenjenimi baročnimi okni (predvsem iz praktičnih in manj iz sentimentalnih vzgibov) vzidani monumentalni kosi dveh domnevnih gotskih arhivolt stranskih portalov. Zaradi nedostopnosti in predvsem zaradi nepričakovane sekundarne rabe, ki je povsem predrugačila prvotni videz originalne strukture gotskega portala, niso bili deležni večje pozornosti.

Šilasta arhivolta z vegetabilno ornamentiko, verjetno prvotno vzidana nad stranskima portaloma, sta se ob prenovi stolnice v slogu baročnega klasicizma zdela dovolj tuja, da ju graditelji niso ohranili in so ju raje razdrli ter uporabili kot nosilne loke nad tremi baročnimi okni: dva v južni in enega v severni steni stolnice. Vsem ohranjenim fragmentom sta skupna način obdelave in ponavljajoč se dekorativni vzorec

vitičastega prepleta z listi, obrobljenega z ozkima zobčastima pasovoma. Lok baročnega okna v severni steni, ki gleda na krstilnico, je sestavljen iz štirih klesanih gotskih kosov. Prvo in tretje baročno okno v južni fasadi pa sta zaključeni vsako s po tremi večjimi klesanci (pri čemer je sredinski kos arhivolte prvega okna najverjetneje baročna integracija). Če štirim fragmentom loka iz severne stene pridružimo šest tistih iz južne, lahko skupno naštejemo kar deset polkrožno obklesanih in z vegetabilno motiviko okrašenih srednjeveških gradnikov. V isto skupino sodijo tudi nekateri okrnjeni fragmenti, označeni z istim dekorativnim vzorcem in razvidno rahlo usločeni, ki so vzidani v steno zakristije. Na omenjenem objektu lahko naštejemo tri manjše kose, ki se jim pridružujejo fragmenti, vgrajeni v vogala zakristije (dva na zahodnem in eden na vzhodnem vogalu).

Nadgradnja stranskih ladij koprške stolnice je potekala med letoma 1738 in 1742.⁵³ Omenjeni elementi nekdanjega volta nad portalom so na robovih zaznamovani z motivom ozkega zobatega friza, njihovo vidno naličje pa je ozaljšano z motivi valujočih spodvitih vitic, listov trte in drobnih stiliziranih zametkov grozdov. Ti dekorativni elementi se dosledno pojavljajo na vseh fragmentih (na severni in južni fasadi ter tistih, vzidanih v steno zakristije v času njene gradnje v letih 1721–1722).⁵⁴

Na podlagi stilnih razlik torej fragmentov ni mogoče razdeliti na dva ločena portala. Zdi se, da so kamnoseki sredi 18. stoletja domnevno poškodovani

Slika 12: Fragmenti gotskega arhivolta, vzidani v steno zakristije (foto: Jure Vuga).

⁵³ Seražin, Massarijeva prenova, str. 178–220.

⁵⁴ Prav tam.

segment gotskega loka na prvem oknu v južni steni nadomestili z novim klesancem (umeščenim v sredini loka), ki so ga namenoma dopolnili s sorodno, a bolj ploskovito in shematizirano dekoracijo (sl. 3). Ta intervencija bi utegnila zadovoljivo pojasniti, zakaj so bili izločeni odvečni kosi (morda prekratki ali poškodovani) istih arhivolt vzdani v stene zakristije (sl. 9). Obenem pa izpričana integracija gotskega loka sredi 18. stoletja potrjuje, da so baročni mojstri kopirali gotske predloge in bi to lahko storili tudi v primeru »pseudogotskega« portala pred krstilnico.

V času gotike predelan romanski protirij

Vemo, da je bil južni škofovski portal (»porta del vescovo«), nasproti škofove rezidence, opremljen z romanskim protirijem. Prvi ohranjen zapis o tem kamnitem nadstrešku z dvema levoma stebromama nam je zapustil Nicolò Manzuoli leta 1611,⁵⁵ pričevanje pa je potrdil akademik Gian Rinaldo Carli leta 1743, ki naj bi ga videl na lastne oči pred rušitvijo sredi 18. stoletja ob prezidavi stolnice in predrugачenju obeh portalov.⁵⁶ Zamenjava romanskega južnega portala z gotskim (od katerega sta se nedvomno *in situ* ohranila podstavka s figurama Adama in Eve iz sredine 14. stoletja in mu je, kakor domnevamo, pripadal tudi kamniti portal, kasneje premeščen na severno steno,⁵⁷ morda pa tudi gotski arhivolt, kasneje vzdani nad baročna okna) je nedvomno vplivala tudi na videz romanskega protirija. Romansko strukturo so v času gotike nedvomno predelali, da se je prilagodila prostorskim razmerjem novega portala. Od domnevnega romanskega protirija, kot je prezentiran v pritličju Pokrajinskega muzeja v Kopru, sta namreč najverjetneje originalna le nedvomno romanska kapitela (in slabo ohranjena marmorna skulptura leva v mezaninu istega muzeja), medtem ko sta kubična podstavka z levjim obličjem in obstoječa stebra v pritličju muzeja najverjetneje nadomestila originalne elemente protirija v poznejšem času.⁵⁸ Ne gre izključiti možnosti, da so bili gotski segmenti loka, ki so

predmet te razprave, nemara izdelani kot nosilni členni obočne strukture v gotiki predelanega romanskega protirija. Skladno s to alternativno hipotezo, ki ni v neskladju z doslej navedenimi ugotovitvami, bi lahko deset klesancev idejno uredili v tri identične šilaste loke, enega frontalnega in dva lateralna, medtem ko se je protirij s hrbtno stranico naslanjal na cerkveno steno.

Zaključek

Vsem ohranjenim fragmentom sta skupna način obdelave in ponavljajoč se dekorativni vzorec vitičastega prepleta z zobčasto borduro. Nad baročnim oknom v severni steni so vzdani trije večji kosi, dve okni v južni steni pa v zgornjem delu uokvirja še šest kosov različnih velikosti (pri čemer je eden izmed večjih kosov najverjetneje kasnejša reprodukcija originala, verjetno iz 18. stoletja). Nekaj manjših fragmentov je vgrajenih v zunanjo steno zakristije. Domnevamo, da je iz desetih fragmentov loka različne dolžine mogoče sestaviti dve šilastoločni ovršji stranskih gotskih portalov stolnice. Žal dolžine klesancev trenutno ni mogoče izmeriti. Glede na število kosov se zdi, da sta bila gotska loka razmeroma visoka. Rušitev romanske glavne fasade stolnice se je pričela med letom 1422 (letnico vrnitve relikvij koprskih svetnikov iz Genove) in sredino 15. stoletja, ko se je pričela gradnja nove gotske fasade. Malo verjetno je, da bi se v prvi polovici 15. stoletja odstranila romanska oprema glavnega portala ohranila in bila reintegrirana ob barokizaciji stolnice sredi 18. stoletja. Prav tako se ne strinjam z umestitvijo segmentov arhivolta, ki jo je predlagala Helena Seražin. Po njeni domnevi naj bi ti krasili arkadne loke v notranjščini bazilike. Tovrstnih kamnitih elementov bi moralo biti zelo veliko, da bi lahko z njimi prekrili vse obode lokov v glavni ladji in zagotovili enoten videz cerkvene notranjščine. Za ta namen se tudi ne zdijo primerni, saj postavljeni v širokem razponu verjetno ne bi zagotavljali zadostne nosilnosti stene glavne cerkvene ladje.

Bazi portala v južni steni, nasproti škofije, s figurama Adama in Eve iz sredine 14. stoletja sta ostanek originalnega gotskega portala, ki je stal na tem mestu in bil kasneje premeščen v severno fasado. Visoka kvaliteta reliefov prastaršev pa ne sovпада z robustno modelacijo vitičevja na omenjenih elementih domnevnega ovršja istega portala. Gre torej nedvomno za delo dveh različnih delavnic. Dopusčamo možnost, da so virtuozni beneški scalpellini izdelali portal z omenjenima podstavkoma brez ovršja, ki ga je prispevala druga kamnoseška delavnica. Odprta ostaja tudi alternativna hipoteza, da segmenti loka niso pripadali ovršjem dveh stranskih portalov, temveč trem lokom sredi 14. stoletja predelanega romanskega protirija, prislonjenega ob južno steno katedrale. V času predelave južnega romanskega portala,

⁵⁵ Manzuoli, *Nova descrizione*, str. 77.

⁵⁶ Ostanke romanskega protirija, ki sestoji iz levjih pedestalov, ki nosita stebra iz peščenjaka in originalne marmorne romanske kapitule z vegetabilno ornamentiko, hrani koprski pokrajinski muzej (Manzuoli, *Nova descrizione*, str. 60; Carli, *Delle antichità*, str. 94–95).

⁵⁷ Edini originalni gotski portal (verjetno že omenjeni škofovski portal) iz belega istrskega kamna z vzorcem vrvi v obrobi so med prenovo premestili na severno steno nasproti palače Del Bello ob Trubarjevi ulici v bližini mestne Lože. Prvi sem predlagal domnevo, da portal v severni steni pred krstilnico ni originalni, temveč pseudogotska kopija iz 18. ali 19. stoletja, ki v drugačnem kamnu reproducira originalni pendant v isti fasadi.

⁵⁸ S stilno in primerjalno analizo je mogoče prepričljivo pokazati, da domnevno edina na ozemlju Slovenije ohranjena originalna leva protirija (leone stiloforo) ne izpričujeta lastnosti romanske skulpture, temveč sta najverjetneje shematično delo iz časa gotike. Za ustrezno utemeljitev te domneve snujem ločen prispevek.

od katerega sta se na tem mestu ohranila le reliefa prastaršev Adama in Eve, so morda cerkvene oblasti lokalnim kamnosekom naročile izdelavo treh okrašeni gotskih lokov, s katerimi so nadzidali obstoječi protirij in dosegli bolj monumentalen učinek.⁵⁹ Z osvetlitvijo omenjenih ostankov dediščine beneškega gotskega stavbarstva ugotavljamo, da je s pozornim opazovanjem iz stoletne pozabe mogoče prebuditi še prenekateri delec žlahtne zgodovine Kopra.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Archivio Storico Diocesano di Trieste, Archivio della Diocesi di Capodistria
b. 40, »*Episcopi Francisci Zeno. Tomus Quintus. Visitationes Generales Prima & secunda Ab Anno 1660 Usque ad 1664. E n°: i.*«

LITERATURA

- Alisi, Antonio: *Il Duomo di Capodistria*. Roma: Alisi, 1932.
- Caprin, Giuseppe: *L'Istria Nobilissima*. Trieste: »Italo Svevo«, 1905.
- Carli, Gian Rinaldo: *Delle antichità di Capodistria: ragionamento, in cui si rappresenta lo stato suo a'tempi de' Romani, e si rende ragione della diversità de'suoi nomi*. Koper: Comunità degli Italiani di Bertocchi: Centro Italiano »Carlo Combi«, 2020 (faksimile dela iz leta 1743).
- Chierichetti, Sandro: *Vicenza, città del Palladio, Guida artistica illustrata*. Milano: Moneta, 1969.
- Dorigo, Vladimiro: *Venezia romanica. La formazione della città medioevale fino all'età gotica*. Venezia: Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, 2003.
- Favaretto, Irene: *La Cappella di Sant'Isidoro*. Venezia: Marsilio, 2008.
- Fino, Giacomo: *Pianta di Capod'Istria di com.ne dell' ill.mo sig.r Bernardo Malip.o Podesta e Cap.o, Po agosto MDCXLIX*. Koper: Histria Editiones, 2009.
- Gardina, Edvilijo: Koper, stolnica Marijinega Vnebovzetja, pritlični del pročelja. *Dioecesis Justinopolitana: Spomeniki gotske umetnosti na območju koprskih škofije* (ur. Samo Štefanac et al.). Koper: Tiskarna Vek, 2000, str. 112–123.
- Hoyer, Sonja Ana: Giovanni Righetti, inženir, arhitekt-konservator. *Razprave iz evropske umetnosti: za Ksenijo Rozman* (ur. Barbara Jaki). Ljubljana: Narodna galerija, 1999, str. 221–237.
- Luglio, Vittorio: *L'antico vescovado Giustinopolitano*. Trieste: Luglio, 2000.
- Mantese, Giovanni: *Memorie storiche della Chiesa vicentina*. Vicenza: Accademia Olimpica, 1958.
- Manzuoli, Nicolò: *Nova descrizione della provincia dell'Istria*. Venezia: Giorgio Bizzardo, 1611.
- Marković, Predrag: Koperska klesarska radionica i donji dio pročelja katedrale u Koprju. *Annales, series historia et sociologia* 20, 2000, str. 83–102.
- Mavrič, Tim: Topografija Finovega Kopra in njegova urbana zasnova. *Koper: urbana geneza: ob 400-letnici* (ur. Deborah Rogoznica). Koper: Histria Editiones, 2020, str. 135–177.
- Mikuž, Janez: *Stolnica v Koprju*. Maribor: Obzorja, 1980.
- Naldini, Paolo: *Corografia ecclesiastica o sia descrizione della città e della diocesi di Giustinopoli detto volgarmente Capo d'Istria*. Bologna: Forni editore, 1700.
- Novak Klemenčič, Renata: Enrico Nordio in gotska bifora na koprski Loži. *Zbornik za umetnostno zgodovino* 51, 2015, str. 175–188.
- Prohinar, Vanja: Stolna cerkev Marijinega vnebovzetja v Koprju: stavbna zgodovina in pregled obnove južne stene. *Varstvo spomenikov* 44, 2008, str. 136–169.
- Quinzi, Alessandro: Un inedito san Filippo Apostolo, Giunta alla scultura trecentesca a Capodistria. *Saggi e memorie di storia dell'arte* 30, 2006, str. 181–188.
- Semi, Francesco: *Capris, Iustinopolis, Capodistria. La storia, la cultura e l'arte*. Trieste: LINT, 1975.
- Semi, Francesco: *Il Duomo di Capodistria*. Poreč: Coana & Figli, 1934.
- Seražin, Helena: *Arhitekt Giorgio Massari (1687–1766): sakralna arhitektura na Goriškem, v Furlaniji, Istri in Dalmaciji*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2007.
- Seražin, Helena: Arhitekturna prenova koprskih stolnic v prvi polovici 18. stoletja. *Acta Histriae* 9, 2001, št. 2, str. 489–504.
- Seražin, Helena: Il duomo di Capodistria/Koper. *The heritage of the Serenissima. The presentation of the architectural and archaeological remains of the Venetian Republic. Proceedings of the international conference Izola–Venezia 4.–9. 11. 2005* (ur. Mitja Guštin et al.). Koper: Založba Annales, 2006, str. 39–44.
- Seražin, Helena: Massarijeva prenova koprskih stolnic. *Zbornik za umetnostno zgodovino* 40, 2004, str. 178–220.
- Seražin, Helena: Rekonstrukcija tlorisa romanske stavbe koprskih stolnic. »*Hodil po zemlji sem naši ...*«. *Marijanu Zadnikarju ob osemdesetletnici* (ur. Alenka Klemenc) Ljubljana: Založba ZRC, 2001, str. 171–176.
- Serdi, Gabriella: Le sculture sulla facciata del Duomo di Capodistria. *Atti e memorie della società istriana di archeologia e storia patria*, n. s. 36, 1988, str. 123–133.

⁵⁹ Vprašanje prvotnega videza romanskega protirija terja po-drobnejšo obravnavo, ki je predmet drugega prispevka. V primeru gotske predelave obočne sheme protirija so lahko nad razmeroma ozkimi romanskimi kapiteli položili še širši kubus, na katerega bi se nemara lahko vcepili obravnavani kamniti arhivolti.

- Štefanac, Samo: Kiparstvo 15. stoletja. *Dioecesis Justinopolitana. Spomeniki gotske umetnosti na območju koprške škofije* (ur. Samo Štefanac et al.). Koper: Tiskarna Vek, 2000, str. 144–205.
- Tigler, Guido: Adam z motiko, Eva pri preji. *Dioecesis Justinopolitana. Spomeniki gotske umetnosti na območju koprške škofije* (ur. Samo Štefanac et al.). Koper: Tiskarna Vek, 2000, str. 182.
- Tigler, Guido: Dvanajst reliefov s poprsji svetnikov in prerokov. *Dioecesis Justinopolitana. Spomeniki gotske umetnosti na območju koprške škofije* (ur. Samo Štefanac et al.). Koper: Tiskarna Vek, 2000, str. 160–190.
- Tigler, Guido: L'attività di tre generazioni di una maestranza di scultori nella seconda metà del Trecento a Venezia, Aquileia e Capodistria alla luce di tre malonte opere a Rimini. *Historia artis magistra: amicorum discipulorumque munuscula Johanni Höfler septuagenario dicata* (ur. Renata Novak Klemenčič in Samo Štefanac). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Slovensko umetnostnozgodovinsko društvo, 2012, str. 107–118.
- Venezia. Milano: Touring Club italiano Espresso, 2005.
- Visitationes generales. Status dioecesis Justinopolitanae sub episcopo Francisco Zeno 1660–1680* (ur. Roberta Vincoletto). Koper: Histria editiones, 2012 (Histria documenta, 4).
- Vuga, Jure: Poskus rekonstrukcije »ciborija Svetega Nazarija« v srednjeveški stolnici Marijinega vnebovzeta v Kopru. *Annales, Series Historia et Sociologia* 30, 2020, str. 113–133. DOI: <https://doi.org/10.19233/ASHS.2020.08>
- Wolters, Wolfgang: *La scultura gotica veneziana 1300–1460*. Venezia: Alfieri, 1976.
- Zadnikar, Marijan: *Romanika v Sloveniji. Tipologija in morfologija sakralne arhitekture*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1982.
- Zeno, Francesco (Franciscus): Status Dioecesis Justinopolitanae sub Episcopo Francisco Zeno – anno 1661. *Folium Dioecesanum Tergestinum* 6, 1870, str. 84–92.
- Žitko, Salvator: Koprski obzidni pas in mestni tloris na karti Giacomo Fina iz leta 1619. *Kronika* 37, 1989, št. 1–2, str. 37–45.
- Žitko, Salvator: La pianta di Giacomo Fina (1619) nel contesto del ruolo politico-amministrativo e socio-economico di Capodistria nel XVII secolo. *Acta Histriae* 27, 2019, št. 4, str. 817–834. DOI: [10.19233/AH.2019.33](https://doi.org/10.19233/AH.2019.33).
- Župančič, Matej: Il Duomo romanico di S. Maria di Capodistria. *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria*, n. s. 39, 1991, str. 267–276.
- Župančič, Matej: Romanska stolnica sv. Marije v Kopru – vnovič (Prispevki h gradbenemu razvoju). *Mednarodna znanstvena konferenca 1400–let-*

nica koprške škofije in omembe Slovanov v Istri, Koper, 12.–14. oktober 2000. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2000, str. 28–29.

S U M M A R Y

Fragments of two hypothetic gothic archivolt pertaining to side portals of the Koper cathedral

In its original form, the Romanesque Basilica of the Assumption in Koper had two side portals (instead of four, added according to the design of Giorgio Massari in the eighteenth century), like most medieval churches of comparable size. The Romanesque portals were substituted with Gothic portals in the fourteenth century. The first portal was supported by bases featuring the figures of Adam and Eve and supposedly topped with an ogival archivolt, enriched with rinceaux, leaves, and stylized grapes, with two strips of indented frieze on the upper and lower parts of the archivolt. It probably served as an entrance for the clergy and was located in front of the bishop's palace. The second similar portal gave access to the baptistery. In this article, the surviving parts of the two Gothic side portals of the medieval basilica in Koper are presented for the first time. Four blocks of the fourteenth-century archivolt are walled up above a Baroque window in the northern façade, and three large pieces are located above each of the two windows (the first and the third) in the southern façade. Due to their inaccessibility and unusual secondary function, which completely changed their original distribution and purpose, the said Gothic pieces have been largely overlooked until now. The above-mentioned friezes with rinceaux are comparable to those featured on the portals of the Malipiero and Agnudio palaces in Venice, in which iconographically richer friezes with rinceaux were reused in Romanesque style. The two hypothetic ogival archivolt, pertaining to the side portals of the medieval basilica in Koper, may also be regarded as simplified versions of the main portal of San Lorenzo in Vicenza, erected by the Venetian sculptor and architect Andriolo de Santi between 1342 and 1344. It is safe to assume that one of the two archivolt in question corresponds to the bases of the portal with the images of Adam and Eve from the mid-fourteenth century. They probably remained *in situ* and were incorporated into the new portal, set up in the eighteenth century with Renaissance pillars from the Lombardo workshop, taken from the *aedicula* that housed Vittore Carpaccio altarpiece *Sacra*

conversatio. The fourteenth-century portal may have been topped by an archivolt decorated with rinceaux, leaves, and small stylized grapes as well as a toothed frieze on the edges. An alternative hypothesis also remains plausible, namely, that the arch segments did not belong to the side portals, but rather to the three arches of the Romanesque-Gothic *protirio* leaning against the southern wall of the cathedral, perhaps rebuilt in the mid-fourteenth century. During the Baroque reconstruction of the cathedral, the original portals were dismantled. The large curved blocks, supposedly pertaining to the ogival archivolt, were laid out in a segmented arch (supported by two corbels) and incorporated above three Baroque windows. The southern façade “thermal window” exhibits a Baroque integration of the central section of the arch. It seems that the eighteenth-century stonemasons replaced an unsuitable part (perhaps an excessively short or damaged segment of the pre-existing archivolt) and emulated the original ornament to obtain a homogeneous unity. Rejected fragments of the same structure, unsuitable for the new function,

were incorporated into the two corners and into the external wall of the sacristy. The current portal, located in front of the baptistery, is not made of Istrian stone, but of another type of grey limestone, which can be seen by noting the difference in the cracks and the signs of erosion of the two twin portals on the northern wall. Its good conservation and the precise cutting of the edges lead us to suppose that it was designed as a faithful eighteenth- or late nineteenth-century pseudo-Gothic copy. As is evident from archival sources, the stonemason Giacomo Toffoletti was paid to frame a new portal in front of the baptistery “*in far la cornice alla porta uerso il Carminè*” and not to move the pre-existing portal and wall it up in that place, as was previously assumed. Another plausible explanation would instead be that it is a late nineteenth-century addition by the conservator Giovanni Righetti, since 1876 responsible for the protection of monuments in the city and province of Trieste, or perhaps by Enrico Nordio or Stefano Petris, from 1902 onwards both conservators for the district of Capodistria.

Veronika Škofljanec Jagodic

mag., mlada raziskovalka, Narodni muzej Slovenije, Prešernova 20, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: Veronika.SkofljanecJagodic@nms.si
ORCID: 0000-0003-2999-3096

Premoženje treh plemkinj na Kranjskem ob koncu 17. stoletja

IZVLEČEK

V prispevku so na podlagi zapuščinskih inventarjev iz leta 1694 predstavljena na Kranjskem popisana premoženja Kamile Ursule pl. Grundler, grofice Marije Julijane Attems in baronice Marije Izabele Werneck. Pod drobnogled smo vzeli podatke, ki jih arhivsko gradivo prinaša o stanovanjski opremi, srebrnini, kositrnih, medeninastih, majoličnih in bakrenih posodah, slikah, ogledalih, knjigah, oblačilih, nakitu in drugih dragocenostih, ki so bile v lasti treh plemkinj. V prispevku smo ugotavljali, katere vzporednice je mogoče povleči med njihovimi premoženji in kateri so tisti elementi, v katerih so se njihovi predmeti razlikovali.

KLJUČNE BESEDE

zapuščinski inventarji, premoženje, plemkinje, Kranjska, materialna kultura, stanovanjska oprema, 17. stoletje

ABSTRACT

PROPERTY OF THREE NOBLE WOMEN IN CARNIOLA AT THE END OF THE SEVENTEENTH CENTURY

Based on the probate inventories from 1694, the contribution presents the Carniolan property of Kamila Ursula von Grundler, Countess Maria Juliana von Attems, and Baroness Maria Isabella von Werneck. We examined in detail the information set forth in archival materials regarding household furnishings, silver-, pewter-, brass-, and copperware, majolica pottery, paintings, mirrors, books, clothes as well as jewellery and other valuables in the possession of the above-mentioned noblewomen. Our aim was to draw parallels among their property and to identify the aspects in which they differed.

KEY WORDS

probate inventories, property, noblewomen, Carniola, material culture, household furnishings, seventeenth century

V slovenski historiografiji ima raziskovanje materialne kulture plemstva zgodnjega novega veka skozi prizmo zapuščinskih inventarjev že dolgo brado, njegovi začetki segajo na prelom 19. in 20. stoletja.¹ V desetletjih, ki so sledila, so izhajali posamezni prispevki raziskovalcev različnih družboslovnih in humanističnih strok.² Zagonu, ki so ga tuje razprave, temelječe na zapuščinskih inventarjih kot zgodovinskem viru, doživele v osemdesetih letih preteklega stoletja,³ je pri nas prvi, pa tudi najbolj celostno sledil Marko Štuhec.⁴ Kot fenomen znotraj širše zastavljenih raziskav zgodnjega novega veka ali kot študije posameznih primerov so s pomočjo zapuščinskih inventarjev materialno kulturo preučevali še zgodovinarji France Baraga, Matjaž Grahornik, Tadej Pavkovič, Miha Preinfalk, Bogdan Šteh, Vlado Valenčič, Žiga Zwitter, Irena Žmuc, Lilijana Žnidaršič Golec in Maja Žvanut.⁵ Zanimanje so tovrstni arhivski viri vzbudili tudi pri nekaterih umetnostnih zgodovinarjih in v manjši meri etnologih.⁶

S prispevkom, ki primerjalno obravnava na Kranjskem zapisane zapuščinske inventarje treh plemkinj, bomo skušali pridati drobec k poznavanju materialne kulture tega okolja v drugi polovici 17. stoletja. V njem so predstavljena tri premoženja, ki so bila na Kranjskem podvržena inventuri leta 1694. V začetku januarja tega leta je bilo v Ljubljani popisano imetje Kamile Uršule pl. Grundler, 18. januarja in nato ponovno 2. aprila je bila na Zaborštu v bližini Novega mesta opravljena inventura lastnine grofice Marije Julijane Attems, inventura zapuščine baronice Marije Izabele Werneck pa je v Ljubljani, Litiji in na Slatni, dvorcu v okolici Šmartna pri Litiji, sledila decembra istega leta.⁷ Zapuščinske inventarje smo kot vir iz-

brali, ker menimo, da omogočajo razmeroma dober vpogled v materialni svet izbranih oseb. Gre namreč za popis premoženja, ki ga je posameznik pridobil in pred tem večinoma posedoval daljše časovno obdobje. To lahko z gotovostjo trdimo vsaj za v članku preučevane zapuščinske inventarje, vsa tri premoženja so nastajala v časovnem razponu več desetletij.

Zapuščinske inventarje teh treh oseb smo izbrali z namenom primerjanja, ki ga omogočajo nekatere sorodnosti med njimi, v prvi vrsti leto nastanka inventarjev, spol in plemiški stan obravnavanih posameznic. O zapustnicah smo imeli na voljo dovolj biografskih podatkov, da smo lahko v osnovnih potezah osvetlili njihove življenjske poti. Kot povedne so se izkazale tudi razlike med temi plemkinjami in njihovimi zapuščinskimi inventarji. Na prvi pogled so opazne različne stopnje plemstva, s katerim so se predstavljale ob koncu življenja; Kamila Uršula je smela uporabljati predikat plemenita, Marija Izabela je sodila v vrste baronic, najodličnejši naziv pa je nosila grofica Marija Julijana. Njihova premoženja so bila popisana v različnih okoljih – lastnina Grundlerjeve v urbanem okolju Ljubljane, premoženje Attemsove na podeželskem Zaborštu, zapuščina Werneckove pa je bila deloma popisana v Ljubljani in deloma v trški Litiji ter na podeželski Slatni. Dodaten vidik, ki mu velja nameniti pozornost, je več različnih popisov premoženja iste osebe – lastnina Werneckove je bila popisana v krajšem časovnem obdobju na treh različnih lokacijah, imetje Attemsove pa je bilo s časovno razliko nekaj mesecev dvakrat popisano na isti lokaciji.⁸ Premoženje slednje je bilo sicer popisano tudi v štajerskih Brežicah, vendar analiza tega dokumenta presega okvir pričujočega besedila in jo zaenkrat prepuščamo nadaljnjim raziskavam.⁹

Kdo so bile Kamila Uršula, Marija Julijana in Marija Izabela?

Prva posameznica, katere zapuščinski inventar smo si pobližje ogledali, je bila Kamila Uršula

¹ Levec, Schloss und Herschaft Flödnig; Schmidt, Das Hausrath; Radics, *Johann Weikhard Freiherr von Valvasor*, str. 41–48, 310–333.

² Baš, Hišna oprema svobodnikov; Valenčič, Ljubljanski trgovec; Vrišer, *Tristo let mode*.

³ Kot izstopajoče projekte oziroma dela obdobja osemdesetih in začetka devetdesetih lahko izpostavimo Wiegelmann (ur.), *Geschichte der Alltagskultur*; van der Woude in Schuurman (ur.), *Probate inventories*; Schuurman in Walsh (ur.), *Material culture*.

⁴ Njegova bibliografija na to temo je obsežna, na tem mestu bomo izpostavili izdaje njegovega magistrskega in doktorskega dela ter nekaj nedavnih objav: Štuhec, *Rdeča postelja*; Štuhec, *Besede, ravnanja in stvari*; Štuhec, »--- welche meisten theil zerissen; Štuhec, O vonjavah; Štuhec, Kulturni transfer; Štuhec, Un autre regard.

⁵ Glej na primer: Baraga, *Grad Mirna*; Grahornik, *Zapuščinski inventar po Janezu Jakobu Khislu*; Grahornik, *Zapuščinski inventar po Mariji Eleonori grofici Orsini-Rosenberg*; Pavkovič, *Govedo*; Preinfalk, Listine; Zwitter, *Okoljska*; Žnidaršič Golec, *Kariere duhovnikov*; Žmuc, *Demografska*; Žmuc, Zapuščina; Žvanut, Ljubljanski župan; Žvanut, *Od viteza do gospoda*; Žvanut, Okus Jošta Jakoba.

⁶ Glej na primer: Baš, *Oblačilna kultura*; Košak, Slikarske zbirke; Košak, *Zanrske upodobitve*; Lozar Štamcar, *Šhrambno pohištvo 17. in 18. stoletja*; Lozar Štamcar, *Šhrambno pohištvo v plemiških*; Makarovič, Kuhinjska oprema; Meke, *Beneško baročno slikarstvo*; Vrišer, *Od renesančne črtnine*.

⁷ SI AS 309, Zap. inv., fasc. XVI, lit. G–48, str. 1; SI AS 309,

Zap. inv., fasc. I, lit. A–20, str. 28; SI AS 309, Zap. inv., fasc. I, lit. A–21, str. 33; SI AS 309, Zap. inv., fasc. IL, lit. W–55, str. 193, 22.

⁸ Večina predmetov, ki so bili popisani v času januarske inventure, je bila ponovno navedena v aprila nastalem zapuščinskem inventarju. Bistvena razlika med njunima vsebinama je popis nakita, ki ga najdemo le v pozneje nastalem dokumentu.

⁹ Po smrti Marije Julijane Attems je bila 20. novembra 1693 kot prva popisana njena zapuščina na gradu Brežice. Prepis tega zapuščinskega inventarja je v genealoško študijo o njenem tretjem možu vključil Ludvik Lazarini. Ob grobi primerjavi Lazarinijevega prepisa brežiškega zapuščinskega inventarja z zapuščinskima inventarjema, v katerih je obravnavana zapuščina z Zaboršta, ugotavljamo, da je največ stičnih točk med njimi mogoče zaslediti v kategoriji dragocenosti. Na podlagi opisov posameznih predmetov v inventarjih je bilo mogoče približno polovico kosov identificirati kot istih (SI ZAL LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka, Attems VIII. Kärntner Linie 2. Johann Wilhelm (1632–1712), str. 38–42).

Grundler, rojena Donati, žena deželnega odvetnika za Kranj sko Janeza Grundlerja pl. Grünberga, s katerim sta poročni dogovor sklenila leta 1638.¹⁰ V zakonu se jima je rodilo pet otrok; prva je bila Ana Uršula, ki je na svet prijočila 6. decembra 1640, 29. marca 1644 ji je sledila Marija Felicita, kot tretja je bila 9. avgusta 1646 rojena Klara Terezija, edini sin je bil 4. februarja 1650 rojeni Joahim, najmlajšo hčer, ki se je rodila 18. februarja 1655, pa so poimenovali Rozalija.¹¹ Iz zapuščinskega inventarja je razvidno, da je bila Kamila Uršula v času smrti že ovdovela.¹² Valvasor v *Slavi vojvodine Kranjske* poroča, da je bila lastnica Sela pri Radečah, ki ga je leta 1685 dala v zakup Aleksandru grofu Kacijanarju, ta pa ji je istega leta dal v zakup gospodstvo Kot pri Mirni na Dolenjskem.¹³ Umrla je 1. julija 1693 v Ljubljani.¹⁴

Življenje Marije Julijane Attems sta zaznamovali navezanost na domače okolje ter za posameznike iz plemiških vrst neredko značilna vpetost v meddeželni socialni kontekst. Rodila se je posestniku brežiškega gospodstva Juriju grofu Frankopanu in njegovi ženi Zofiji, rojeni Forgač.¹⁵ Leta 1668 se je poročila z grofom Ferdinandom Ernestom Abensperg in Traun, ki je izhajal iz okolice Dunaja.¹⁶ Istega leta je od matere v dar prejela gospodstvo Brežice.¹⁷ Edini znani otrok iz njenega prvega zakona je bil leta 1677 rojeni sin Jožef, ki je umrl v zgodnjih najstniških letih.¹⁸ Približno mesec dni po soprogovi smrti je februarja 1685 Marija Julijana izdala darovnico, s katero je pri gospodstvu Brežice osnovala ustanovo za vzdrževanje brežiškega frančiškanskega samostana.¹⁹ Drugi zakon je sklenila z Janezom Francem plemenitim Rettenfeldom, za katerega Valvasor navaja, da je leta 1686 postal lastnik dolenske graščine Zaboršt. Marija Julijana je Janezu Francu rodila sina Franca in hčer, katere ime žal ni znano. Tudi njen drugi mož je razmeroma kmalu umrl.²⁰ V začetku devetdesetih let 17. stoletja se je omožila še tretjič, njen soprog je postal deželni upravnik na Koroškem, grof Janez Viljem Attems. Življenjsko pot je sklenila novembra

1693 v Brežicah, pokopali so jo v tamkajšnjem frančiškanskem samostanu.²¹

13. aprila 1649 se je grofu Janezu Andreju Auerspergu in njegovi ženi Ani Elizabeti, rojeni baronici Lamberg, v Ljubljani rodila hči Marija Izabela.²² Enaindvajsetletna se je 2. septembra 1670 poročila z Janezom Gašperjem grofom Attemsom iz Vipavskega Križa. Šest let po poroki je v času tretje nosečnosti prvič ovdovela.²³ V drugo se je v Mateni pri Igu 22. novembra 1677 poročila z Ernestom Gotlibom grofom Barbom pl. Waxensteinom, s katerim je prav tako imela tri otroke.²⁴ Najstarejši med njimi je bil leta 1678 rojeni Maksimiljan Ernest, leta 1679 je Marija Izabela povila Sigmunda, kot zadnji otrok zakonskega para Barbo Waxenstein pa je leta 1680 na svet prišla Jožefa Leopoldina.²⁵ Po smrti drugega moža je leta 1684 podedovala gospodstvo Čušperk. Po približno letu dni vdovstva se je poročila tretjič, njen soprog je postal Henrik Julij baron Werneck z Brega pri Ribnici. Čušperk, ki ga je podedovala po drugem možu, je leta 1691 za 36.000 goldinarjev prodala bratu Janezu Herbardu Auerspergu.²⁶ Miha Preinfalk domneva, da se je po tej prodaji ustalila v Ljubljani. Temu sklepu pritrjuje tudi podatek iz zapuščinskega inventarja, ki kaže, da je bila v prestolnici Kranjske popisana glavnina njenega premoženja, in dejstvo, da je zapis o njeni smrti 4. septembra 1693 zabeležen v mrliški matični knjigi ljubljanske stolne župnije.²⁷

Stanovanjska oprema

V drugi polovici 17. stoletja je stanovanjsko udobje zasedalo vedno višje mesto med prioritetaми kranjskega plemstva, na opremo prostorov sta v prvi vrsti vplivala okus in predvsem finančne zmožnosti lastnika.²⁸

Na podlagi zapuščinskega inventarja Kamile Uršule Grundler lahko sklepamo, da so bile v njeni hiši pri vicedomskih vratih v Ljubljani z nizozemskim špalirjem okrašene le stene v tako imenovani zadnji sobi, ti kosi so bili označeni kot zelo stari.²⁹ Preproge, ki so v tem obdobju običajno prekrivale kose pohištva ali so bile bodisi iz dekorativnih bodisi iz praktičnih vzgibov, zlasti z namenom toplotne izolacije,

¹⁰ ZAL, LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka, Grundler; SI AS 309, Zap. inv., fasc. XVI, lit. G–48, str. 13.

¹¹ Koblar, Ljubljancani, str. 197.

¹² SI AS 309, Zap. inv., fasc. XVI, lit. G–48, str. 1.

¹³ Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 506; SI AS 309, Zap. inv., fasc. XVI, lit. G–48, str. 24–25.

¹⁴ NŠAL, ŽA Ljubljana – sv. Peter, matične knjige, M: 1690–1748, str. 20.

¹⁵ Pevec, Samostanska knjižnica, str. 207.

¹⁶ Zedler, *Grosses vollständiges Universal Lexicon*, Bd. 45, str. 226.

¹⁷ SI ZAL LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka, Attems VIII. Kärntner Linie 2. Johann Wilhelm (1632–1712), str. 13.

¹⁸ Zedler, *Grosses vollständiges Universal Lexicon*, Bd. 45, str. 226.

¹⁹ Škofljanec, Kako so prišli, str. 69. V zborniku *S patri smo si bili dobri* so v Prilogi 2 objavljene fotografije in prevod darovnice.

²⁰ SI ZAL LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka, Attems VIII. Kärntner Linie 2. Johann Wilhelm (1632–1712), str. 1, 13–14; Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 138.

²¹ SI ZAL, LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka, Attems VIII. Kärntner Linie 2. Johann Wilhelm (1632–1712), str. 16.

²² Preinfalk, *Auerspergi*, str. 488; NŠAL, ŽA Ljubljana – Sv. Nikolaj, matične knjige, R: 1643–1653, str. 222.

²³ Preinfalk, *Auerspergi*, str. 106.

²⁴ Prav tam, str. 488.

²⁵ Preinfalk, *Plemiške*, str. 300–301.

²⁶ Prav tam, str. 106.

²⁷ SI AS 309, Zap. inv., fasc. IL, lit. W–55, str. 2; NŠAL, ŽA Ljubljana – Sv. Nikolaj, matične knjige, M: 1658–1735, str. 117.

²⁸ Lozar Štamcar, Shrambno pohištvo, str. 88.

²⁹ SI AS 309, Zap. inv., fasc. XVI, lit. G–48, str. 35. Izraz špalir označuje stenske opone oziroma opaže, izdelane iz tekstila ali usnja. G1. Lozar Štamcar, Stanovanjsko udobje, str. 94–95.

*Primer skrinje iz rezljane orebovine, konec 17. stoletja
(Narodni muzej Slovenije, inv. št. N 304, foto: Tomaž Lauko).*

obešene po stenah, so člani inventurne komisije za beležili tudi pri Grundlerjevih.³⁰ Ena od njih je bila stara turška preproga, dve sta bili popisani kot *Neumarkbter* (?) in ena kot *Zellini*.³¹

Svoje premoženje je Kamila Uršula shranjevala v omari in osmih skrinjah.³² Najimeditnejša izmed skrinj je bila bržkone tista, ki je bila izdelana iz trdega lesa in je bila izrezljana; dve sta bili v zapuščinskem inventarju opisani kot novi, dve pa kot stari. Shranjevanju pomembnih listin sta po drugi strani služili kabinetni omarici. Prostore je zapolnjevalo šest večjih miz, dve izmed njih sta bili iz trdega lesa, poleg teh pa strežna mizica, šest starih naslanjačev ter šest stolov, ki so sodili k jedilni mizi.³³

Za pogrinjanje miz je bilo na voljo sedemnajst prtov, osem platnenih in devet iz dvonitnika.³⁴ Iz is-

tih materialov je bilo izdelanih tudi devetindvajset namiznih prtičev in več kot sedemdeset brisač. Kamila Uršula se je pri pogrjnjeni mizi lahko pobahala z enimi izmed najsijajnejših predmetov v svoji lasti – z dvanajstimi srebrnimi vilicami, noži in žlicami, med slednjimi je bilo še posebej imenitnih tistih osem, ki so imele gladke ročaje, na katerih je bil izpisan priimek Grundler.³⁵ Med njeno srebrnino so šteli tudi dva umivalnika z vrčkoma. Večje število njenih predmetov je bilo iz na prvi pogled srebru podobnega, a manj razkošnega materiala – kositra. Iz njega je bilo izdelanih sedemindvajset skled, ducat krožnikov, dve majhni skodelici, vrč brez pokrova in »kositrnica«.³⁶ V gospodinjstvu Grundlerjevih so poleg posodja iz različnih kovin uporabljali tudi takšno iz majolike. Med kosi te posode je bilo trinajst vrčev, dvanajst skledic za slaščice, deset krožnikov in sedem skled, ena izmed njih je bila navedena skupaj z vrčem.³⁷

Medeninasti in bakreni predmeti, ki jih je popisala inventurna komisija, so služili vsakdanji rabi. V zapuščinskem inventarju je naštetih štirinajst predmetov iz medenine, med katerimi je bilo enajst svečnikov, dva grelnika, namenjena gretju postelje,³⁸ in trinožnik.³⁹ Popisanih je bilo le za vzorec bakrenih predmetov; temu je verjetno botrovalo dejstvo, da je šlo za predmete z nižjo vrednostjo. Kot bakreni so

³⁰ Lozar Štamcar, Stanovanjsko udobje, str. 96.

³¹ SI AS 309, Zap. inv., fasc. XVI, lit. G–48, str. 34. Kot navedena Vesna Bučič in Maja Lozar Štamcar, so v zapuščinskih inventarjih s terminom turška preproga navadno označevali vozlane preproge iz Male Azije (Bučič, Stanovanjska kultura, str. 10; Lozar Štamcar, Stanovanjsko udobje, str. 96). Za izraz *Zellini* Maja Lozar Štamcar domneva, da bi lahko označeval priimek trgovca ali morda kraj (Lozar Štamcar, Stanovanjska oprema, str. 321).

³² SI AS 309, Zap. inv., fasc. XVI, lit. G–48, str. 41–45.

³³ Lastnina v inventarju Kamile Uršule Grundler je združena v skupine glede na skupne lastnosti in namembnost popisanih predmetov ter ne oziraje se na prostore, v katerih je inventurna komisija naletela nanje. Enako je pri preostalih dveh obravnavanih inventarjih. Žal ta način popisa premoženja onemogoča natančno določitev prostorov, v katerih so bili posamezni predmeti.

³⁴ SI AS 309, Zap. inv., fasc. XVI, lit. G–48, str. 37–40. Dvonitnik (*Zwillich*) je groba in močna tkanina, izdelana iz lanu, konoplje ali bombaža (gl. SSKJ, s. v. dvonitnik).

³⁵ SI AS 309, Zap. inv., fasc. XVI, lit. G–48, str. 5.

³⁶ *Flasche* (prav tam, str. 45–46).

³⁷ Prav tam, str. 48–49.

³⁸ *Scandaleth* (SI AS 309, Zap. inv., fasc. XVI, lit. G–48, str. 47). Italijanski izraz *scalda letto* bi lahko prevedli z »greje posteljo«.

³⁹ Prav tam, str. 46–48.

Kositrni krožnik, ki ga je izdelal Johann Jakob Henders, Gradec, konec 17. do prva polovica 18. stoletja (Narodni muzej Slovenije, inv. št. N 20339, foto: Gašper Oitzl).

bili označeni umivalnik in vrč, grelnik ter zlomljena skodelica.

Za nočni počitek sta bila pri vdovi Grundler na voljo leseno posteljno ogrodje in velika postelja s pomožno posteljo iz trdega lesa.⁴⁰ Udobje je zagotavljalo sedem pernic, deset odej, devetnajst blazin in sedemindvajset rjuh. Tri odeje so bile izdelane iz rdeče svile, dve sta bili rumeni, štiri so popisovalci označili kot navadne in eno kot valencijanko. Čipke so krasile približno polovico rjuh in vzglavnikov, med slednjimi jih je bilo nekaj ozaljšanih s črno svileno obrobo. Posteljo so najverjetneje postlali tako, da so na leseno ogrodje položili pernice, k vzglavju položili blazine in vse to prekrili s katero izmed odej.⁴¹ Za dodatno zasebnost in toploto je bilo poskrbljeno s tremi posteljnimi zavesami.⁴²

V obeh obravnavanih zapuščinskih inventarjih Marije Julijane Attems lahko zasledimo, da so bile stene na Zaborštu opete s špalirjem oziroma prekrite s tapiserijami, popisanih je bilo več kot dvesto petdeset kosov.⁴³ Večina je bila označena s pridevnikom nizozemski, ostali kosi špalirja so bili opisani kot stari in so bili povečini iz polsvile, dva stara svilena špalirja pa sta bila rdeče in rumene barve. Zastiranje oken

je bilo namenjenih triindvajset zaves, šest jih je bilo izdelanih iz zelenega tafta ter okrašenih z resicami, nekoliko manj sijajnih je bilo devet platnenih zaves, osem pa jih je bilo označenih kot staromodnih. Člani komisije so poleg naštetih popisali še osem modrih in deset zelenih *dek*, s katerimi so prekrivali okna.⁴⁴ Notranjščino prostorov so dopolnili s preprogami, štiri izmed njih so bile turške, dve pa so popisovalci prepoznali kot nürnberški.⁴⁵ Zamejitvi prostorov na Zaborštu je služila španska stena.

Shranjevanju sta najbrž služili črno lužena in navadna modra skrinja; tista, ki je bila prevlečena z belim usnjem, je bila potovalna, najmanjša je bila opredeljena kot polomljena.⁴⁶ Za hrambo zdravil je bila predvidena hišna apoteka. Ohranile so se tudi tri kabinetne omarice, vse so bile črno lužene, najimennitnejša med njimi je bila dodatno okrašena z vzorcem, ki je imitiral želvovino.

Večina izmed šestintridesetih stolov je bila prevlečena s tkanino, set šestih novih je bil okrašen s svilo, srebrom in zelenim platnom, dvanajst starih stolov je prekrivalo rdeče usnje, devet so jih krasile

⁴⁰ Prav tam, str. 35–37, 40, 42, 44.

⁴¹ Žmuc, Zapuščina, str. 256.

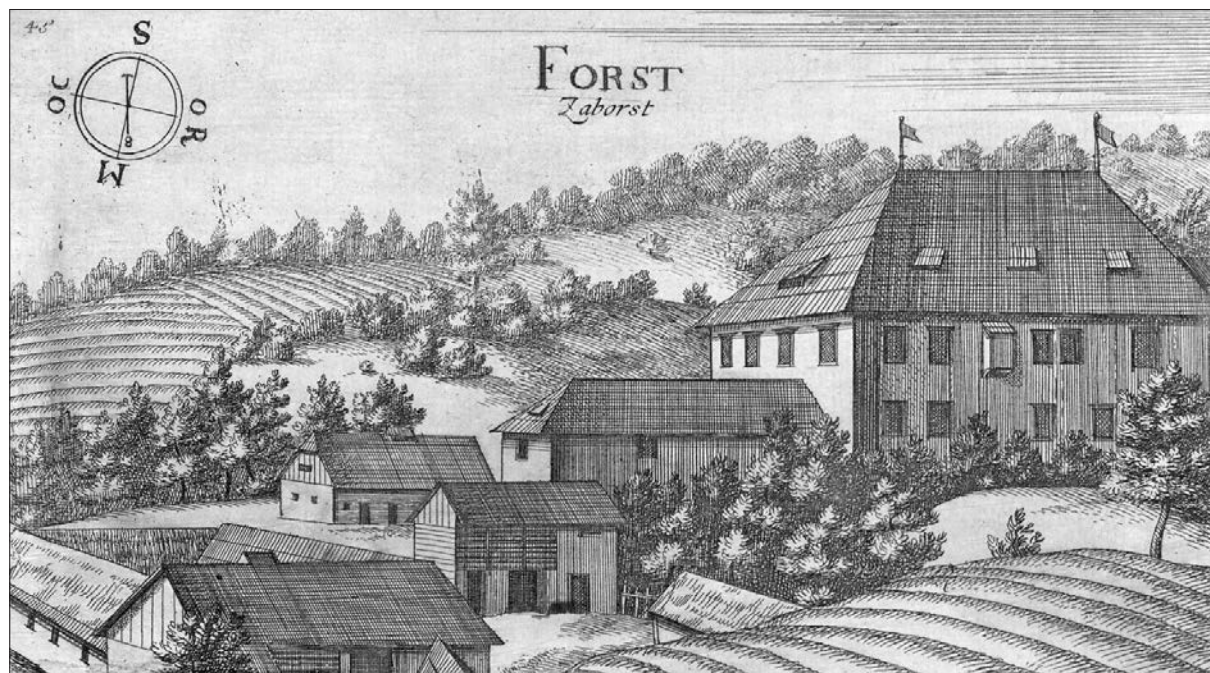
⁴² SI AS 309, Zap. inv., fasc. XVI, lit. G–48, str. 35.

⁴³ SI AS 309, Zap. inv., fasc. I, lit. A–20, str. 7–8; SI AS 309, Zap. inv., fasc. I, lit. A–21, str. 15.

⁴⁴ *6 fenster dekhen von grienen Tuech /.../ 8 fenster dekhen von plauen tuch /.../ 4 fenster dekhen von grien tuech* (SI AS 309, Zap. inv., fasc. I, lit. A–20, str. 12). Taft je gosta, trda in gladka svilena tkanina (SSKJ, s. v. taft).

⁴⁵ SI AS 309, Zap. inv., fasc. I, lit. A–21, str. 8, 11.

⁴⁶ SI AS 309, Zap. inv., fasc. I, lit. A–20, str. 13–14, 16.

Dvorec Zaboršt, kjer je bilo popisano premoženje Marije Julijane Attems, po Valvasorjevi Slavi vojvodine Kranjske (Valvasor, *die Ehre*, XI, str. 139).

svilene *legature*,⁴⁷ par stolov je bil prekrit s preprogi podobnim blagom.⁴⁸ Dodatna mesta za sedenje so nudili trije naslanjači.

Člani inventurne komisije so na Zaborštu naleteli tudi na pomožno posteljo in šest posteljnih ogrođij.⁴⁹ Dve ogrođji sta bili iz črno luženega lesa z zavesama, preostala so hranili v shrambi. Dve sta bili izdelani iz navadnega in eno iz trdega lesa, zadnje pa je bilo opisano kot italijansko, kar je verjetno pomenilo, da je bilo okrašeno z bogatim rezljanim okrasjem.⁵⁰ V spalnih prostorih so udobje nudile žimnica, osem pernic, pet odej, deset blazin, nekaj pregrinjal in dva para rjuh.⁵¹ Večina posteljnega perila je bila platnena ali iz dvonitnika in okrašena s čipkami, nekatere odeje so bile iz rumenega tafta ali rdeče polsvile.

Iz dvonitnika in platna so bile tudi štiri brisače, deset prtov in enajst namiznih prtičev.⁵² Z njimi so lahko pogrnili na kateri izmed šestih miz.⁵³ Najdra-

gocenejša je bila tista iz trdega lesa, preostale so bile iz mehkega lesa, štiri izmed njih so bile v zapuščin-skem inventarju označene kot stare.

Posodje, ki je dopolnjevalo pogrnjeno mizo, je bilo srebrno, kositrno ali majolično. Člani inventurne komisije so med srebrnino našli dve okrašeni čaši, povsem neokrašen majhen (ženski) vrč, steklenico, solnico, žlico, dva noža, šest svečnikov, umivalnik z vrčem in tri šatulje.⁵⁴ Tem predmetom je bilo mogoče pridati še štiriindvajset krožnikov, dvajset skled, dva podstavka zanje, steklenico, štiri vrče iz kositra in ducat skled iz majolike.⁵⁵ Kosi iz medenine in bakra so služili v prvi vrsti praktičnim namenom, med njimi lahko zasledimo medeninasto ravnilo, šestilo in dva svečnika, bakreno skledo, grelnik, kotel in tri kositrne nočne posode.⁵⁶

Na podlagi podatkov, zabeleženih v zapuščin-skem inventarju Marije Izabele Werneck, lahko ugotovimo, da so bile stene njenega ljubljanskega bivališča opete s špalirji iz zelenega, modrega in rdečega platna; komisija je navedla, da je bilo z njim mogoče opeti tri sobe.⁵⁷ Poleg zgoraj omenjenih je inventurna komisija popisala šest drugih kosov belega in zelene-ga špalirja.⁵⁸ Toplino je prostorom dodalo deset preprog različnih barv in kakovosti. Inventurna komisija je našla rdeče, zelene, modre in rumene preproge,

⁴⁷ 9 *Seßl von Seiden Legatur* (SI AS 309, Zap. inv., fasc. I, lit. A–20, str. 13). Izraz »*Legatur*« sicer označuje trakove, ki so bili bodisi funkcionalni (namenjeni zavezovanju) bodisi dekorativni (<https://fwb-online.de/lemma/legatur.s.1f> (20. 9. 2022)). V našem primeru pa izraz verjetno opisuje skupaj zašite široke (svilene) trakove dveh različnih barvnih odtenkov, s katerimi je bil prevlečen stol. Za nasvet in pomoč pri razvozlavanju pomena izraza se iskreno zahvaljujem kustosinji Narodnega muzeja Slovenije dr. Maji Lozar Štamcar.

⁴⁸ SI AS 309, Zap. inv., fasc. I, lit. A–20, str. 13, 16.

⁴⁹ Prav tam, str. 15–16, 24.

⁵⁰ Lozar Štamcar, *Stanovanjsko udobje*, str. 100.

⁵¹ SI AS 309, Zap. inv., fasc. I, lit. A–20, str. 4–6, 10–13.

⁵² SI AS 309, Zap. inv., fasc. I, lit. A–20, str. 4; SI AS 309, Zap. inv., fasc. I, lit. A–21, str. 11.

⁵³ SI AS 309, Zap. inv., fasc. I, lit. A–20, str. 16.

⁵⁴ SI AS 309, Zap. inv., fasc. I, lit. A–21, str. 6–8.

⁵⁵ Prav tam, str. 22–23.

⁵⁶ SI AS 309, Zap. inv., fasc. I, lit. A–20, str. 14–15, 23.

⁵⁷ *Mehr für 3 Zimmer grün, blau, vnnnd roth Leinbathener Spällier* (SI AS 309, Zap. inv., fasc. IL, lit. W–55, str. 128–129).

⁵⁸ Prav tam, str. 133.

Primer prenosnega bišnega svečnika iz ulite in okrasno predrte medenine, 17. stoletje (Narodni muzej Slovenije, inv. št. N 17730, foto: Tomaž Lauko).

za štiri izmed njih so ocenili, da so bile stare.

Ob inventuri premoženja pokojne baronice Werneck je bilo popisanih štirinajst skrinj, deset jih je bilo iz trdega orehovega lesa, za štiri stare pa je pisar inventurne komisije zabeležil, da so jih hranili v kleti.⁵⁹ Vse tri kabinetne omarice v njenem domovanju so bile izdelane iz trdega lesa. V ljubljanskih prostorih družine Werneck so stale tudi velika štirioglasta miza iz trdega lesa, dolga miza z dvema predalom, dve enaki črno luženi mizi iz trdega lesa, dve mizi, ki sta bili označeni kot tirolski, in dve strežni mizici, prva je bila iz črno lužene orehovine, drugo iz trdega lesa pa sta krasila grba družin Auersperg in Barbo. Mize je bilo mogoče pogrniti s katerim izmed petinpetdesetih prtov, ki so bili izdelani bodisi iz damasta bodisi iz dvonitnika.⁶⁰ Pogrnjene mize so dopolnili z nekaterimi izmed ducata novih ali z nekaterimi od preostalih sedeminštiridesetih različnih, starih in novih namiznih prtčev, na izbiro so imeli tudi petindevetdeset različnih brisač brez čipk ter pribor in posodje iz srebra, kositra in majolike.⁶¹

⁵⁹ Prav tam, str. 173–176.

⁶⁰ Prav tam, str. 157–159. Damast je vzorčasta tkanina, namenjena izdelavi prtov in posteljnega perila, izdelana je lahko iz različnih materialov (gl. SSKJ, s. v. damast).

⁶¹ Prav tam, str. 33–51, 55–72, 127, 158–160, 176–178.

Prav pribor in posodje sta predstavljala največji delež med vsemi srebrnimi predmeti Marije Izabele.⁶² V lasti je imela dvaintrideset srebrnih žlic, šestnajst srebrnih nožev in enako število srebrnih vilic. Dve vilici in dva noža so bili označeni kot polomljeni, za štirinajst žlic so inventurni komisarji menili, da so stare, nekatere med njimi so bile polomljene. Med njeno srebrnino je sodilo tudi sedem solnic, šest čaš, štiri skodelice za kis, štirje vrči, tri skodelice, šatuljica, v kateri so hranili sladkor, dva ročaja za nože, dve v srebro oblečeni steklenici, srebrn pas za žensko steklenico, srebrno okrašena skleda za juho, posrebrnen kotel, šest svečnikov in trije okrašeni umivalniki skupaj s pripadajočimi vrči.

Predmetov iz kositra je bilo v zapuščini Marije Izabele manj, tudi popisani so bili veliko bolj skop, zgolj v dveh navedkih.⁶³ V prvem so navedene »različne razbite kositrne posode, kot so steklenice, skleda, vrči in podobno«,⁶⁴ v drugem pa kositrni pribor, in sicer ducat nožev in ducat vilic. V sklopu, ki ga je inventurna komisija poimenovala »različne majhne premičnine«, je med drugimi predmeti vpisanih sedemnajst kosov iz majolike, šestnajst krožnikov in skleda.⁶⁵ Tudi medenine je bilo le za vzorec, inventurni komisarji so v ljubljanskem domovanju Werneckovih popisali možnar s tolkačem, svečnik in grelnik.⁶⁶

Postelj v popisu inventarja baronice Werneck ni mogoče zaslediti. Nekatere so bile verjetno vštete med lastnino njenega moža Henrika Julija, za preostale vemo, da jih je po materini smrti gospodična Barbo vzela s seboj na Čušperk.⁶⁷ Kljub temu so v ljubljanskem domovanju med lastnino pokojne Marije Izabele popisali nebo oziroma baldahin za posteljo iz rdečega tafta, zeleno zaveso za posteljo in nekaj blaga, namenjenega izdelavi tovrstnih zavese, osemindvajset blazin, pet pernic, deset odej in šestintrideset rjuh.⁶⁸ Večina rjuh je bila okrašena s čipkami, sedem pa je bilo strganih. Med odejami so na člane inventurne komisije poseben vtis naredile tiste iz brokata, rdečega tafta, zelene tafta z rdečimi rožami in rožastega atlasa.⁶⁹

Katere dele svojega premoženja pa je grofica Werneck hranila v Litiji in na Slatni?⁷⁰ Ko razčlenjujemo zapuščinski inventar, zapisan v Litiji in na

⁶² Prav tam, str. 31–72.

⁶³ Prav tam, str. 127–128.

⁶⁴ *In unterschiedlichen Zerbrochenen Zünn, alß flaschen, Schüssell. Kandl, vñnd dergleichen in allen 50 tt.* (SI AS 309, Zap. inv., fasc. IL, lit. W–55, str. 127–128).

⁶⁵ SI AS 309, Zap. inv., fasc. IL, lit. W–55, str. 177–178.

⁶⁶ Prav tam, str. 172.

⁶⁷ Prav tam, str. 168.

⁶⁸ Prav tam, str. 129–131, 158, 160–162, 167–171.

⁶⁹ Brokat je težek svilen material, včasih je pretkan s srebrom ali zlatom (gl. SSKJ, s. v. brokat). Atlas je na pravi strani bleščeča svilena tkanina (gl. SSKJ, s. v. atlas).

⁷⁰ Premožanje, ki ga je inventurna komisija popisala v Litiji in na Slatni, je v besedilu obravnavano kot celota, saj je tako popisano tudi v zapuščinskem inventarju.

Trg Litija, v središču grafike je dvorec (Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 343).

Slatni, dobimo vtis, da je bil večji delež predmetov tam bolj shranjen kot namenjen uporabi. V skrinje, ki so bile manj reprezentativne od tistih v Ljubljani, so shranili kositrne skledе, krožnike, steklenice, vrče, veliko tehtnico, pet svečnikov, vrč, slabo stensko uro, šest medeninastih nožev, nekaj oblačil in posteljno perilo.⁷¹ Med slednjim so člani inventurne komisije našli: par rjuh, enajst pernic, žimnico, devet blazin, štiri stare, slabe odeje in tri valencijanke. Predivo, bel dvonitnik in čipke so hranili v omari s predali, skrinji s predali ter še dveh skrinjah, ki sta ju krasila grba družine Barbo.⁷² V prostorih na Slatni in v Litiji so bili tudi naslednji kosi pohištva in opreme: štiriin-dvajset usnjenih stolov, naslanjač, pet posteljnih ogradij, eno izmed njih je bilo izdelano iz trdega, črno luženega lesa, kabinetna omarica iz orehovega lesa, v kateri so bili shranjeni spisi, sedem majhnih mizic, dve preprogi iz damasta in stara španska stena. Komisija je pri pregledu premoženja odkrila tudi sveženj beneških usnjenih špalirjev.⁷³

Slike, ogledala in knjige

Sten kranjskih domovanj obravnavanih plemkinj niso lepšale le stenske opone, tapiserije, zavese in preproge, temveč tudi ogledala in slike. Slednje so

bile najbrž v tedanji maniri *horror vacui* umeščene tesno skupaj. Na stenah so bile navadno obešene glede na barve ter oblike in ne oziraje se na vsebino.⁷⁴

Dom vdove deželnega odvetnika Kamile Uršule Grundler je ob koncu njenega življenja lepšalo osemnajst slik in dve ogledali.⁷⁵ Med njimi je bilo osem krajin, sedem del je upodabljalo svetnike in svetopisemske motive (sv. Ana, več Marijinih slik in *Ecce homo*), en portret (pokojni Janez Grundler – soprog Kamile Uršule), zgodovinska upodobitev (Lukrecija),⁷⁶ ena podoba pa je prikazovala štiri Elemente. Pri popisovanju pokojničinega premoženja je komisija na podstrešju našla še na osem starih slik, ki se ji niso zdele vredne natančnejšega opisovanja. Večje izmed njenih ogledal je bilo označeno kot srednje veliko, štirioglato in vpeto v črno lužen okvir, o drugem pa iz zapisa v inventarju izvemo le, da je bilo manjše.⁷⁷

Slikarska zbirka grofice Marije Julijane Attems je bila popisana dvakrat. V prvem popisu njenega premoženja na Zaborštu je navedenih osemindeset

⁷⁴ Lozar Štamcar, *Stanovanjsko udobje*, str. 97.

⁷⁵ SI AS 309, Zap. inv., fasc. XVI, lit. G–48, str. 30–32, 45.

⁷⁶ Lukrecija je motiv, ki temelji na rimski mitologiji. Po legendi je rimsko matrono Lukrecijo posilil sin Tarkvinija Ošabnega, Sikst Tarkvinij, zaradi česar je žrtev storila samomor. Maščevanje, ki ga je vzpodbudil zločin, pa naj bi se sprevrglo v zrušitev kraljevine in preoblikovanje rimske države v republiko (<https://womennart.com/2021/02/10/lucretia/> (31. 5. 2022)).

⁷⁷ SI AS 309, Zap. inv., fasc. XVI, lit. G–48, str. 45.

⁷¹ SI AS 309, Zap. inv., fasc. IL, lit. W–55, str. 2–3, 12, 18–20.

⁷² Prav tam, str. 4, 6, 8, 11, 13.

⁷³ Prav tam, str. 4–6, 14–16, 18.

Dvorec Slatna, kjer je bilo 20. decembra 1694 popisano premoženje Marije Izabele Werneck (Valvasor, Die Ehre, XI, str. 536).

deset slikarskih del.⁷⁸ Od tega jih je bilo mogoče petindvajset identificirati kot krajine, na štirih so bili v ospredju verski motivi (sv. Ana, sv. Janez ter dve sliki z Marijo in Jezusom), na dveh sta bila upodobljena portreta pokojne grofice Attems in njenega drugega moža, pokojnega barona Janeza Franca Rettenfelda. Preostalih slik glede na njihovo motiviko ni bilo mogoče posebej umestiti. V ponovnem popisu premoženja, ki je bil izveden v začetku aprila 1694, so zabeležena enaka dela. Attemsova je imela v lasti tudi tri ogledala, dve veliki in eno majhno, ki je bilo označeno kot žensko.

Število slik, ki so zaljšale stene ljubljanskega domovanja Marije Izabele Werneck, je bilo nekoliko nižje od števila umetnin, ki jih je imela na Zaborštu v lasti grofica Attems.⁷⁹ Tudi pri njej so inventurni komisarji našli največ del, katerih osrednji motiv je bila krajina. Med šestimi portreti so bile tri podobe njenega pokojnega moža Ernesta Gotliba Barba, na eni je bil naslikan sam, na drugih dveh pa skupaj s soprogo. Preostali trije portreti so upodabljali cesarja Leopolda I. (1658–1705) in njegovo prvo ženo, cesarico Margareto. Na šestih slikah so bili osrednji motivi povezani z novozaveznimi prizori ter svetniki. Inventurna komisija je zabeležila slike Svetih treh kraljev, sv. Jožefa, dve sliki Marije z detetom Jezusom, majhno Marijino sliko in delo, na katerem je bilo Marijino oznanjenje. V okvirje Marije Izabe-

le Werneck niso bile vpete le slike, baronica je bila tudi lastnica štirih ogledal.⁸⁰ Ob popisu premoženja na Slatni so člani inventurne komisije zabeležili dve »dolgi sliki brez okvirja«,⁸¹ šest slik z navadnimi okvirji ter štiriinštirideset drugih slik; žal ob tem za nobeno izmed njih niso navedli motiva.⁸²

O možnostih intelektualne spodbude, ki so jo nudile knjige, pričata oba v Ljubljani zapisana zapuščinska inventarja. Knjige sta vsebovali premoženji Kamile Uršule Grundler in Marije Izabele Werneck. Obe sta imeli v lasti dela, napisana v nemškem in latinskem jeziku, v knjižnici Werneckove je bilo hranjenih tudi nekaj del v italijanskem jeziku.

Med knjigami Grundlerjeve so zabeležili šestindvajset posameznih knjig.⁸³ Dve sta bili deli pravne narave (Štajerski red ograjnega sodišča iz leta 1618 in Statut mesta Trst), nekaj je bilo del z versko vsebino (življenjepisi svetnikov v nemškem jeziku in trije molitveniki), v inventarju pa se omenja tudi knjiga o »arcnijah«. Preostala dela so opredeljena le kot »pet različnih knjig v formatu četverke in še 22 drugih latinskih knjig v formatu osmerke«.⁸⁴

Število knjig v zbirki Marije Izabele Werneck je primerljivo, inventurna komisija je pri njej našla

⁷⁸ SI AS 309, Zap. inv., fasc. I, lit. A–20, str. 8–10; SI AS 309, Zap. inv., fasc. I, lit. A–21, str. 6–18.

⁷⁹ SI AS 309, Zap. inv., fasc. II, lit. W–55, str. 180–184.

⁸⁰ Prav tam, str. 179–180.

⁸¹ *Lange Bild so ohne Ramben.*

⁸² Prav tam, str. 8–9, 18–19.

⁸³ SI AS 309, Zap. inv., fasc. XVI, lit. G–48, str. 29–30.

⁸⁴ *fünff vnderschiedliche Bücher in [quarto] dan 22 andere Leteinsche biehlen in [octavo]* (SI AS 309, Zap. inv., fasc. XVI, lit. G–48, str. 30).

štiriindvajset del, ki so bila natančneje popisana.⁸⁵ Med naslovi je mogoče zaslediti tako knjigo z zdravstvenimi nasveti kot tiste, ki so se dotikale pravnega področja (na primer *Corpus Juris*, *Corpus Juris Ciuilli*, *Andreae Fakinci Juris*), nasvetov za družinsko življenje (*Colerus*), verskih vsebin (*Prigionia Delli Santi Martiri*) in zgodovinopisja (*Della pace di Osnapurg*, *Vita e gesti di Marco Aurelio Imperatore*, *Annales Cornely Taciti* ...), slednjih je bilo največ. V seznamu sta naštet tudi deli Janeza Ludvika Schönlebna *Aemona vindicata* in *Annales Carnioliae*.⁸⁶

Oblačila in dragocenosti

Opisi oblačil in dragocenosti, ki so jih popisali v zapuščinskih inventarjih, ponujajo informacije o statusu obravnavanih posameznic, iz njih pa lahko razberemo tudi indice o splošnem modnem okusu obdobja.

Popis oblek v inventarju Kamile Uršule pl. Grundler je v primerjavi z drugima dvema popisoma razmeroma skromen. Vsa opisana oblačila so bila ženska.⁸⁷ Med njimi so bila štiri krila, dve iz kameleta in po eno iz tercenela ter atlasa.⁸⁸ Poleg kril je inventurna komisija v popis vključila tri srajce, vse so imele z zlatimi ali srebrnimi dodatki okrašene ovratnike. Oblačila, ki so jim določili barvo, se omenjajo kot temna oziroma črna. O nakitu, s katerim je Kamila Uršula dopolnila svoj videz, zapuščinski inventar daje zgolj skope informacije. Navedeno je le, da je bilo treba nakit, ki so ga našli ob popisovanju, izročiti hčeri pokojne.⁸⁹ Med dragocenosti v lasti Kamile Uršule smemo poleg nakita šteti med srebrnino uvrščeno razpelo z mrtvaško glavo in srebrn predmet s koreninami rdečih koral.

Prav tako kot pri plemeniti vdovi Grundler je inventurna komisija tudi pri popisu oblačil v lasti Marije Julijane Attems naletela le na ženske obleke in

pokrivala.⁹⁰ Pokojna je posedovala dve bogato okrašeni avbi; prva je bila v barvi fige, krasili so jo raznobarni trakovi, druga pa je bila ozaljšana s trakovi iz rdečega in črnega tafta. Grofica Attems je imela v lasti štiri tančice, ena od njih je bila rumena. Ob pregledovanju njenega premoženja so odkrili dva vatla in pol rdečega blaga z zlatimi in črnimi črtami, za katerega so člani inventurne komisije sklepali, da je namenjeno izdelavi tančic. Marija Julijana si je lahko na roke nataknila katerega od dveh parov rokavic, bele so bile zabeležene kot že strgane. Prav tako je bil strgan črn svilen pas, ozaljšan s srebrnim okrasjem. Med dodatki, s katerimi se je ponašala Attems, sta bila ženski trak z živo rdečimi in črnimi okraski ter črna ovratna ruta. Izbirati je mogla med rdečimi beneškimi nogavicami in nekoliko bolj umirjenimi, s svilo obšitimi črnimi, ki so segale do kolen. Njena srajca iz nemškega platna je bila okrašena s čipkami. Sijajnejši izmed dveh njenih plaščev se zdi tisti iz rdečega holandskega blaga, h kateremu je sodil z zlatom okrašen ovratnik, drugi iz platna pa je bil opisan kot ponošen.

Dragocenosti v lasti Marije Julijane Attems je inventurna komisija popisala ob drugem obisku Zaboršta.⁹¹ V aprila napisanem inventarju so naštet dragi kamni, bodisi vdeleni v zlato ali srebro bodisi »samostojno«. Inventurna komisija je navedla pet diamantov, vdelenih v srebro, tri velike bisere, obdane z diamanti, v zlato vdeleno diamant in rubin, dva bisera, v zlato vdeleno veliko mačje oko ter pet v zlato vdelenih diamantov. Pokojnica je zapustila štiri prstane: eden je bil zlat s štirioglatim diamantom, drugi je bil prav tako zlat, v sredini je imel rubin, ki ga je obkrožalo dvanajst diamantov, tretjega je lepšal štirioglat safir, kot zadnji pa je v inventarju omenjen zlat prstan z dvanajstimi odprtini za diamante, ki so bile prazne. Med nakit so sodili še par uhanov s štirinajstimi diamanti in enim velikim biserom, na katerega so bili pritrjeni manjši diamanti, ogrlica s tristo devetnajstimi srednje velikimi biseri, srebrna sponka z lažnimi kamni, dva stara ponošena ženska pasova z zlatimi in srebrnimi čipkami, z dvema majhnima biseroma ter sedmimi majhnimi rubini, ter dve srebrni pentlji – eno je krasilo devetnajst diamantov, druga je bila prazna. Med dragocenosti v lasti grofice Attems so se uvrščali še dva majhna diamanta na srebrni paličici, dve zlati uri, dve srebrni ploščici ter sedemnajst lotov nove srebrne čipke. V zbirki njenih dragotin so bili tudi predmeti religioznega značaja, mednje lahko prištevamo srebrne (posrebrene?) in zlate (pozlačene?) rožne vence, s štiriintridesetimi diamanti okrašeno upodobitev Jezusovega imena ter podobo Božjega očesa z dvanajstimi odprtini za diamante. Inventurna komisija je na Zaborštu poleg

⁸⁵ SI AS 309, Zap. inv., fasc. IL, lit. W–55, str. 133–139.

⁸⁶ Na ta način so člani inventurne komisije poimenovali deli *Aemona vindicata sive Labaco metropoli Carnioliae vetus Aemona nomen iure assertum. Opusculum prodromum ad Chronologiam et Annales Carnioliae. Ex antiquis probatis authoribus, contra nonnullos recentiores scriptores, qui Aemonam in Istriam transtulerunt, concinnatum. Salisburgi: typis Melchioris Haan, typographi. Anno aerae Christianae M. DC. LXXIV in Carniolia antiqua et nova. Antiqua Japydica, Hyperborea, Celtica, Pannonica, Norica, Istrica, Carnica, Romana, Vandalica, Gothica, Langobardica, Slavica, Avarica, Francica. Nova Germanica, Slavica, Francica, Bavarica, Austriaca. Sive incltyi Ducatus Carnioliae Annales sacro-prophani. Ab orbe condito ad nostram usque aetatem per annorum seriem chronographice digesti in duos tomos. /.../ Tomus I.: a mundo condito ad annum Christi millesimum. Labaci: sumptibus et typis Joannis Baptistae Mayr, typographi et bibliopolae. Anno Christi M. DC. LXXXI (<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi548709/> (31. 5. 2022)).*

Gl. tudi Deželak Trojar, *Janez Ludvik*, str. 208–209.

⁸⁷ SI AS 309, Zap. inv., fasc. XVI, lit. G–48, str. 32–34.

⁸⁸ Izraz kamelot označuje najfinejšo volneno česanko. Tercenel je vrsta svilenega blaga (Baš, *Oblačilna kultura*, str. 20).

⁸⁹ SI AS 309, Zap. inv., fasc. XVI, lit. G–48, str. 4–6.

⁹⁰ SI AS 309, Zap. inv., fasc. I, lit. A–20, str. 2–4.

⁹¹ SI AS 309, Zap. inv., fasc. I, lit. A–21, str. 1–5.

tega popisala tudi v zlato vdelan bezoar⁹² in lovski trofeji; prva se omenja kot vdelana v zlato in okrašena s 25 majhnimi diamanti, pri drugi se prostori za 26 diamantov le omenjajo, dragi kamni pa niso zabeleženi.

Največ dela s popisovanjem oblačil so imeli člani inventurne komisije pri pregledu premoženja Marije Izabele Werneck. V njenem ljubljanskem domovanju so našli osem ženskih kril, štiri plašče, dva steznika, spalno obleko, spodnje krilo, celotno krstno obleko z vsemi pripadajočimi dodatki in štiri pokrivala, med njimi so bile tri avbe ter potovalna čepica.⁹³ Obleke so sijale v različnih barvah, med njimi so našete rumena, rdeča, modra in črna, pa tudi odtenka *Haarfarbe* in *Terstamin*, katerih pomena nam žal ni uspelo razvozlati. Večina oblačil je bila izdelana iz brokata in polsvile, iz svile je bila baroničina spalna obleka; za številne kose oblačil je navedeno, da so bili obrobljeni s svileno čipko, ki je bila največkrat črna. Pod rubriko ženska oblačila so inventurni komisarji popisali še rdeč taft, dva vatla modrega rožastega brokata, dvanajst vatlov temnih svilenih čipk ter par soboljev za okoli vratu in neobdelano kunje krzno. V prostorih pokojne Marije Izabele je bilo popisanih tudi petnajst kosov moških oblačil, med njimi tri *vesta*, dvoje hlač, plašč, obleka, dva suknjiča, šest parov nogavic (trije ponošeni svileni pari in trije v barvi limone) ter deset vatlov temnega blaga in obdelana jelenja koža.⁹⁴ Barve in materiali moških oblačil se niso bistveno razlikovali od zgoraj opisanih ženskih, tudi tu so nastopale črna, rdeča, bela in rumena, nekoliko bolj skrivnostna je barva Izabele, ki predstavlja odtenek svetlo rume ali rjave. Med materiali prednjačijo brokat, tercel, svila in čipke, pojavljajo se tudi usnje, *Zendall* in sukno.⁹⁵ Med premoženjem baronice Werneck, ki so ga popisali 20. decembra 1694 v Litiji in na Slatni, je omenjenih nekaj kosov oblačil, ki so bili skupaj z drugimi raznovrstnimi predmeti v skrinjah in jih najverjetneje niso pogosto uporabljali.⁹⁶ Na Slatni so bili shranjeni štirje pari platnenih hlač, sedem moških srajc, kratek ženski jopič in slamnik.

Izbranega okusa Marija Izabela ni izkazovala le z oblačili, temveč tudi z nakitom in drugimi dragocenostmi.⁹⁷ V njeni zbirki je bilo devet prstanov, ki so bili večinoma okrašeni z diamanti in rubini, dva sta bila črna, enega je krasilo ime pokojne. Izbirati je mogla med petimi verižicami iz nanizanih biserov in dvema zlatima ogrlicama z raznimi dragimi

kamni, nanje je bilo mogoče pripeti katerega izmed štirih zlatih obeskov, okrašenih z različnimi dragimi kamni. Med njenim nakitom je inventurna komisija odkrila tudi pet pentelj, tri zapestnice, par uhanov, sedemnajst okrasnih rož in štiri enake zlate ključice z vdelanimi rubini. Prav tako kot grofica Attems se je tudi baronica Werneck lahko na Boga obračala z molitvijo, med katero so ji med prsti drsele jagode zlatih (pozlačenih?) rožnih vencev, ki so bili okrašeni z rubini ali smaragdi. Med dragocenosti verske narave bi lahko uvrstili tudi dva zlata križca, eden je imel vdelanih šest rubinov, drugega so okrasili s šestimi biseri in nekaj lažnimi rdečimi kamni. Pri popisovanju dragotin inventurni komisarji niso izpustili niti nekaj nevpetih dragih kamnov in staljenega zlata, katerega masa je bila enaka masi petih in pol dukatov.

Dragoceni niso bili le predmeti iz zlata in dragih kamnov, tudi med srebrnimi izdelki Marije Izabele je bilo mogoče zaslediti takšne, ki bi jih mogli označiti za razkošne. Kot take lahko opredelimo tudi majhno filigransko okrašeno košarico, majhno zapечатeno škatlico, dve šatulji, dva para srebrnih zaponk za čevlje, srebrno Jagnje Božje in v srebro vdelan ter posrebrnen muškatin orešček.⁹⁸ Poleg zgoraj naštetih predmetov so člani inventurne komisije popisali še štirinajst in pol neobdelanih lotov srebra, dvanajst lotov nekoliko obrabljenih srebrnih pletenic in čipke, šest lotov novih srebrnih in zlatih čipk, pet in pol dodatnih vatlov zlate in srebrne čipke ter košček osemletnega srebra, ki je tehtal deset lotov.⁹⁹

Primerjava premoženj treh plemkinj

Konec 17. stoletja so se v notranjostih bivališč pogosto pojavljali predmeti v rdečih, zelenih, temnih oziroma črnih, pa tudi belih, modrih, rumenih in srebrnih barvnih odtenkih. Te barve zasledimo tudi na različnih predmetih v notranjščinah domovanj Kamile Uršule Grundler, Marije Julijane Attems in Marije Izabele Werneck. Špalirji, ki so jih člani inventurnih komisij zasledili pri popisu premoženj teh treh kranjskih plemkinj, so bili odtenkov zelene, modre, rdeče in rumene. Kot najsijajnejši se kažejo svileni kosi Marije Julijane grofice Attems z Zaboršta. Značilen tekstilni kos notranje opreme so bile tudi preproge, ki so navedene v vseh treh inventarjih, največ jih je bilo popisanih v ljubljanskem domovanju Marije Izabele. Za delno pregraditev prostorov so lahko na Zaborštu in Slatni poskrbeli s španskima stenama, v ljubljanskih domovanjih pa tovrstni kosi pohištva niso bili zabeleženi.

Kamila Uršula, Marija Julijana in Marija Izabela so raznovrstno premoženje v skladu s tedanjimi navadami shranjevale v skrinjah. Grundlerjeva je imela v svojem stanovanju tudi kos pohištva, ki se je začel

⁹² Bezoar je kamnu podobna tvorba, ki nastane v živalskem želodcu. V preteklosti so verjeli, da gre za protistrup in ga uporabljali za zdravljenje (<https://woerterbuchnetz.de/?sigle=DWB&dlemid=GT04822#4> (31. 5. 2022)).

⁹³ SI AS 309, Zap. inv., fasc. IL, lit. W-55, str. 148–156.

⁹⁴ Prav tam, str. 144–148.

⁹⁵ Izraz *Zendall* je v srednjem veku označeval tanko svileno tkanino, kasneje pa so ga le redko uporabljali (Hagen, *Neues Jahrbuch*, str. 316).

⁹⁶ SI AS 309, Zap. inv., fasc. IL, lit. W-55, str. 11–12.

⁹⁷ Prav tam, str. 11–30.

⁹⁸ Prav tam, str. 32, 49–55.

⁹⁹ Prav tam, str. 31–32, 67, 70–71.

na Kranjskem uveljavljati v drugi polovici 17. stoletja – omaro.¹⁰⁰ Vsaj nekatere njihove skrinje so bile posebej okrašeni, kvalitetni in reprezentativni kosi, bodisi iz trdega lesa in izrezljani bodisi črno luženi ali obarvani. Verjetno so pisalni pribor, dokumente in korespondenco vse tri hranile v kabinetnih omaricah. Attemsova je na Zaborštu hranila tudi posebno omario, namenjeno hišni apoteki.

Število miz v domovanjih vseh treh je bilo primerljivo, razliko med njimi opazimo, ko ob bok postavimo njihovo kvaliteto. Iz kakovostnejšega trdega lesa je bila izdelana le ena izmed tistih, ki jih je na Zaborštu hranila Marija Julijana. Iz trdega lesa je bila približno polovica miz pri Grundlerjevih, kot kakovostne pa bi lahko označili vseh šest miz pri Werneckovih; še posebej izbrani sta bili njihovi strežni mizici. Tako na Zaborštu kot v ljubljanskem domovanju vdove Grundler je bilo namizno perilo iz platna in dvonitnika, le da je bilo pri Grundlerjevih mogoče izbirati med več različnimi kosi. Daleč največ namiznega perila je premogel ljubljanski dom Marije Izabele, med tkaninami zanj se poleg dvonitnika omenja kvalitetnejši damast. Pri Werneckovi je bilo popisano tudi največje število različnih kovov posteljnega perila, nekoliko manj kosov je bilo zabeleženih v zapuščinskem inventarju Kamile Uršule, najmanj pa so jih inventurni komisarji našli na Zaborštu.

Na pogrnjene mize so v dveh ljubljanskih domovanjih ter na Zaborštu polagali različne količine in kvalitete pribora ter posodja. Najimenterneje so postregli pri Werneckovih, nekoliko manj sijajno, a še vedno zelo uglašeno je bilo pogrnjeno pri Grundlerjevih. Na Zaborštu so sicer popisali nekaj razkošnega posodja, a pribora je bilo tam le za vzorec. Vendarle je imela količinsko najmanj srebrnih oziroma posrebrnih predmetov v lasti Kamila Uršula, izbora Marije Julijane in Marije Izabele sta bila precej obsežnejša. Njuna zapuščinska inventarja navajata večje količine srebrnine, med njimi so bili tudi predmeti, kot so svečniki, ki so bili pri Grundlerjevih iz kositra ali medenine. Pri vseh treh smo zasledili tudi srebrne predmete, katerih vloga je bila prednostno estetska ali verska. Zagotovo so bili izdelki iz te kovine štet kot dragocenejši, na kar med drugim kaže, da je Marija Izabela vso srebrnino hranila v ljubljanskem stanovanju, medtem ko so bili med predmeti, shranjenimi na Slatni, za katere sklepamo, da niso bili v redni uporabi, naštetih zgolj tisti iz kositra, medenine in bakra. Predmeti iz kositra, medenine in bakra so v domovanjih vseh treh plemkinj služili predvsem utilitarni rabi. Največ in najbolj raznovrstno posodje iz majolike je popisala inventurna komisija ob popisu zapuščine Kamile Uršule, njegova reprezentativna raba se najočitneje kaže prav pri njenem inventarju.

Med slikami, ki so krasile domovanja treh plemkinj, so prevladovala tista, katerih glavni motiv je bila

krajina. Po pogostosti so jim sledila likovna dela z nabožno vsebino, med njimi so prednjačile Marijine upodobitve. Portrete družinskih članov so lahko za časa življenja občudovale vse tri, zgolj baronica Werneck pa je posedovala tudi dva cesarska portreta. Krajine, religiozne slike in portreti, ki so bili v njihovi lasti, v precejšnji meri odslikavajo likovni okus kranjskega plemstva druge polovice 17. stoletja.¹⁰¹ Obravnavane zbirke slik sicer lahko med razmeroma povprečne uvrstimo tako glede na izbrane motive kot glede na število v njih zastopanih del. Pri tem smo se naslonili na delitev velikosti plemiških likovnih zbirk, ki jo je za kranjski prostor v drugi polovici 17. in v 18. stoletju opredelila Tina Košak.¹⁰² Zbirka slik v lasti Kamile Uršule za las presega mejo malih zbirk. Tik pod mejo večjih zbirk, ki je bila postavljena pri petdesetih likovnih delih, se po velikosti uvrščajo na Zaborštu popisane slike Marije Julijane. Zbirka Marije Izabele Werneck se, upoštevajoč le v Ljubljani hranjena dela, prav tako umešča med povprečno velike; če bi ji prišteli še dela s Slatne, bi jo mogli razvrstiti med večje, a ne velike zbirke.

Knjige, ki so jih popisali ob pregledu premoženj Kamile Uršule in Marije Izabele, so si po tematikah sorodne. V obeh zapuščinah najdemo dela pravne in verske narave ter knjigi o »arcnijah«. Poglavitna razlika je v količini del, ki so se ukvarjala z zgodovinsko tematikami. Med knjigami iz zapuščine Werneckove so te zasedle levji delež, medtem ko med knjigami vdove Grundler nismo zasledili niti ene s tovrstno vsebino. Ker inventurna komisija vseh del slednje ni navedla z naslovom, temveč le s podatkom o tem, da so bila napisana v latinskem jeziku, je mogoče, da so bile tudi zgodovinske knjige sestavni del njene knjižnice. Glede na delitev, ki jo je za velikost knjižnic na Kranjskem vpeljal Marko Štuhec, bi lahko obe knjižnici šteli med manjše do povprečno velike.¹⁰³ Število knjig, ki so svoje mesto našle pri Grundlerjevi in Werneckovi, je primerljivo s povprečnim številom knjig, navedenih v zapuščinskih inventarjih kranjskih plemkinj iz prvega desetletja 18. stoletja.¹⁰⁴

Ob vzporejanju oblačil, ki so bila popisana v preučevanih inventarjih, ugotovimo, da so v vseh treh zastopani podobni materiali za izdelavo oblek. Popisovalci so navajali tedaj modne tkanine kamelot, tercenel, atlas, taft, svilo, polsvilo, brokat, platno, pa tudi usnje, sukno, *Zendall* in krzno.¹⁰⁵ Največ razkošnih materialov je bilo mogoče najti v skrinjah Marije

¹⁰¹ Za več informacij o likovnem okusu kranjskega plemstva v drugi polovici 17. stoletja gl. Horvat, *Slike*, str. 147, in Košak, *Žanrske upodobitve*, str. 24–29.

¹⁰² Košak, *Žanrske upodobitve*, str. 14.

¹⁰³ Štuhec, *Rdeča postelja*, str. 82.

¹⁰⁴ Prav tam, str. 85, op. 27.

¹⁰⁵ Bolj poglobljeno se je različnim tipom tkanin, ki so bili v uporabi med plemstvom na Kranjskem v 17. in 18. stoletju, posvetil Angelos Baš (Baš, *Oblacilna kultura*, str. 18–32, 37–46).

¹⁰⁰ Lozar Štamcar, *Shrambno pohištvo*, str. 90.

Izabele Werneck. Pri izbiri barvnih tonov lahko znamo razliko med predstavnico starejše generacije Kamilo Uršulo ter mlajšima Marijo Julijano in Marijo Izabelo. Odenki na oblačilih prve so bili nekoliko bolj tradicionalni, značilni zlasti za sredino stoletja, medtem ko je bilo mogoče v oblačilih drugih dveh zaznati več baročne barvitosti, ki se je na Kranjskem uveljavila v šestdesetih in sedemdesetih letih 17. stoletja.¹⁰⁶

Če zapuščinski inventar vdove Grundler razkriva le to, da je njen nakit podedovala hči in da so bile največje v zapuščinskem inventarju opisane dragočnosti vštete med srebrnino, inventarja grofice Attems in baronice Werneck razkrivata mnogo več o tedaj modnih dragotinah. Dragi kamni, ki so največkrat krasili njune predmete iz zlata, so bili diamanti, rubini in biseri. Med posameznimi kosi nakita je bilo pri obeh največ prstanov, nekoliko manj je bilo preostalega nakita, kot so ogrlice, uhani, zapestnice in podobno. Pri obeh so člani inventurnih komisij popisali tudi nekaj predmetov religioznega značaja, nekaj nevpetih dragih kamnov in nekaj okrasnih predmetov, ki jih ni mogoče opredeliti niti kot nakit niti kot predmete z versko vsebino. Njuni zbirki dragocenosti se kažeta kot razmeroma bogati in glede na vsebino reprezentativni za okolji, iz katerih sta izhajali.¹⁰⁷

Ko ob bok postavimo zapise iz posameznih kategorij, ugotovimo, da razlika med premoženji izbranih treh plemkinj ni zgolj v količini zabeleženih reči, temveč predvsem v številu določenih tipov prestižnejših predmetov, kvaliteti materialov, načinih njihove izdelave oziroma obdelave in razkošnosti njihovega okrasja.

Sklep

Večji delež v prispevku predstavljene materialne kulture smemo uvrstiti med reprezentančne predmete. Mednje sodi določena notranja oprema, še posebej črno luženo, z rezbarijami okrašeno ali iz trdega lesa izdelano pohištvo, perilo in vrhnja oblačila, ozaljšana s čipkami ali izdelana iz kvalitetnih tkanin, kot so svila, brokat, atlas in damast, srebrni in nekateri majolični kosi posodja ter pribora, umetniška dela, knjige, nakit, imenitnejša oblačila, prav posebej pa lahko izpostavimo kose, okrašene z grbi oziroma imeni rodbin.

Po obsegu in deležu prestižnih predmetov sta si bolj sorodni premoženji Marije Julijane grofice Attems in Marije Izabele baronice Werneck. Posameznici sta si bili bližji generacijsko, podobni sta njuni življenjski poti, zaznamovani s po tremi porokami, zaradi katerih sta nekajkrat zamenjali stopnjo plemstva, ob tem pa kljub vsemu večji del življenja preži-

veli kot pripadnici grofovskega stanu. Kot bogatejše od njunih premoženj, popisanih na Kranjskem, se kaže tisto, ki ga je ob smrti v Ljubljani, Litiji in na Slatni zapustila Werneckova. Količina predmetov, ki so jih navedli v njenem zapuščinskem inventarju, je večja, zlasti povedno je dejstvo, da je bil v njeni zapuščini delež predmetov, ki so bili izdelani iz imenitnejših materialov in z bogatim okrasjem, višji. Pri tem je treba dodati, da zapuščinski inventar z Zaboršta ne omogoča celovitega vpogleda v premoženje Marije Julijane Attems. Za tovrstno primerjavo bo treba v prihodnosti natančno preučiti še inventar premoženja, ki je bil popisano v Brežicah.

Najbližje vzporednice med premoženjema grofice Attems in baronice Werneck ter v zapuščinskem inventarju zabeleženo lastnino predstavnice nižjega plemstva Kamile Uršule Grundler je mogoče povleči v kategorijah umetniških del, literature ter religioznih predmetov. Pri večini preostalih skupin premoženja Kamile Uršule sicer zaznavamo njihovo reprezentančno vlogo, a je bilo resnično prestižnih kosov pri njej nedvomno manj kot pri Mariji Julijani in Mariji Izabeli. Prav napredovanje na področjih izobrazbe in kulture je bilo poleg porok, nakupov fevdov ter povzdiga v plemiški stan (ali njegovo višjo stopnjo) ena izmed bolj priljubljenih in učinkovitih strategij, s katero so se predstavniki mestnih elit in nižjega plemstva skušali prebiti v vrste višjih plemičev.¹⁰⁸

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

NŠAL – Nadškofjski arhiv Ljubljana
Župnijski arhiv (= ŽA) Ljubljana – Sv. Nikolaj, matične knjige: R: 1643–1653, M: 1658–1735
ŽA Ljubljana – Sv. Peter, matične knjige: M: 1690–1748.

SI AS – Arhiv Republike Slovenije
AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani (= Zap. inv.)

SI ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana
LJU 340, Zbirka plemiških genealogij Ludvika Lazarinija.

LITERATURA

Baraga, France: *Grad Mirna v zapuščinskih inventarjih*. Mirna: Studio 5, 2006.
Baš, Angelos: Hišna oprema svobodnikov na Kranjskem v 17. in 18. stoletju. *Slovenski etnograf* 6/7, 1953/1954, str. 121–138.

¹⁰⁶ Vrišer, *Noša v baroku*, str. 21–23; Vrišer, *Od renesančne črni- ne*, str. 219–220.

¹⁰⁷ Žmuc, *Demografska*, str. 163–164.

¹⁰⁸ Štuhec, *Besede*, str. 22–23.

- Baš, Angelos: *Oblačilna kultura na Slovenskem v 17. in 18. stoletju*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1992.
- Bučič, Vesna: Stanovanjska kultura na Slovenskem v obdobju baroka. *Argo* 36/37, 1994, str. 4–12.
- Deželak Trojar, Monika: *Janez Ludvik Schönleben (1618–1681) v luči arhivskih virov, njegovega zgodovinskega in retoričnega opusa: doktorska disertacija*. Maribor, 2015.
- Grahornik, Matjaž: *Zapuščinski inventar po Janezu Jakobu grofu Khislu iz leta 1690*. Maribor: Pokrajinski arhiv, 2019.
- Grahornik, Matjaž: *Zapuščinski inventar po Mariji Eleonori grofici Orsini-Rosenberg, roj. grofici Khisl, iz leta 1725*. Maribor: Pokrajinski arhiv, 2020.
- Hagen, Friedrich Heinrich von der: *Neues Jahrbuch der Berlinischen Gesellschaft für Deutsche Sprache und Alterthumskunde ...* Berlin: C. F. Plahn, 1836.
- Horvat, Jasna: Slike razveseljujejo oko in krasijo sobe. *Theatrum vitae et mortis humanae. Prizorišče človeškega življenja in smrti: podobe iz 17. stoletja na Slovenskem* (ur. Maja Lozar Štamcar in Maja Žvanut). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2002, str. 149–167.
- Koblar, A[nton]: Ljubljancani 17. stoletja. *Izvestja muzejskega društva za Kranjsko* 10, 1900, str. 179–239.
- Košak, Tina: Slikarske zbirke grofov Herberstein: zbirka Erazma Friderika grofa Herbersteina v gradu Hrastovec in v Gradcu. *Acta historiae artis Slovenica* 19, 2014, št. 1, str. 53–91.
- Košak, Tina: *Zanrske upodobitve in tibožitja v plemiških zbirkah na Kranjskem in Štajerskem v 17. in 18. stoletju: doktorska disertacija*. Ljubljana, 2011.
- Levec, Vladimir: Schloss und Herrschaft Flödnig in Oberkrain. *Mittheilungen des Musealvereins für Krain* 9, 1896, št. 5, str. 209–216.
- Lozar Štamcar, Maja: *Šrambno pohištvo 17. in 18. stoletja na Slovenskem: magistrsko delo*. Ljubljana, 1990.
- Lozar Štamcar, Maja: Šrambno pohištvo v plemiških zapuščinskih inventarjih 17. in 18. stoletja. *Kronika* 40, 1992, št. 2, str. 88–97.
- Lozar Štamcar, Maja: Stanovanjska oprema dvorca Tuštanj v prvi polovici 18. stoletja. *Kronika* 57, 2009, št. 2 (Iz zgodovine gradu Tuštanj pri Moravčah), str. 315–324.
- Lozar Štamcar, Maja: Stanovanjsko udobje v 17. stoletju na Slovenskem. *Theatrum vitae et mortis humanae. Prizorišče človeškega življenja in smrti: podobe iz 17. stoletja na Slovenskem* (ur. Maja Lozar Štamcar in Maja Žvanut). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2002, str. 91–129.
- Makarovič, Gorazd: Kuhinjska oprema, kuhinje, kuharice in prehrana v XVII stoletju na Slovenskem. *Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu* 50, 1986, str. 43–72.
- Pavković, Tadej: *Govedo na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem v 16. ter 17. stoletju: magistrsko delo*. Vače, 2021.
- Pevec, Felician: Samostanska knjižnica v Brežicah. *S patri smo si bili dobri: tri stoletja brežiških frančiškanov* (ur. Jože Škofljanec). Krško: Zavod Neviodunum; Ljubljana: Brat Francišek, 2013, str. 205–224.
- Preinfalk, Miha: *Auerspergi: po sledeh mogočnega tura*. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2005.
- Preinfalk, Miha: Listine v zapuščinskih inventarjih kot zgodovinski vir v teoriji in praksi. *Ad fontes: Otorepčev zbornik* (ur. Darja Mihelič). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2005, str. 159–185.
- Preinfalk, Miha: *Plemiške rodbine na Slovenskem, 16. stoletje. Del 1: Od Barbov do Zetschkerjev*. Ljubljana: Viharnik, 2016.
- Radics, Peter: *Johann Weikhard Freiherr von Valvasor: (geb. 1641, gest. 1693)*. Laibach: Krainische Sparkasse, 1910.
- Schmidt, Walter: Das Hausrath eines krainischen Edelmanns zu Valvasors Zeiten. *Carniola* II, 1909, str. 29–39.
- Schuurman, Anton in Walsh, Lorena S. (ur.): *Material culture: consumption, life-style, standard of living, 1500–1900*. Milano: Università Bocconi, 1994.
- Škofljanec, Jože: Kako so prišli in ostali: brežiški frančiškani od naselitve do začetka 19. stoletja. *S patri smo si bili dobri: tri stoletja brežiških frančiškanov* (ur. Jože Škofljanec). Krško: Zavod Neviodunum; Ljubljana: Brat Francišek, 2013, str. 63–88.
- Štuhec, Marko: *Rdeča postelja, šcurki in solze vdove Prešeren: plemiški zapuščinski inventarji 17. stoletja kot zgodovinski vir*. Ljubljana: ŠKUC, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1995.
- Štuhec, Marko: »--- welche meisten theil zerissen ist denen dreyen freylen zu täglichen noturf hervorn gelassen worden.«: kranjsko plemstvo v Valvasorjevem času in njegove stvari. *Studia Valvasoriana: zbornik spremnih študij ob prvem integralnem prevodu Die Ehre Deß Hertzogthums Crain v slovenski jezik* (ur. Janez Weiss). Ljubljana: Zavod Dežela Kranjska, 2014, str. 583–610.
- Štuhec, Marko: *Besede, ravnanja in stvari: plemstvo na Kranjskem v prvi polovici 18. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica, 2009.
- Štuhec, Marko: Kulturni transfer: koncept in zgodovinska realnost. *Acta Histriae* 28, 2020, št. 2, str. 185–202. DOI: 10.19233/AH.2020.10
- Štuhec, Marko: O vonjavah v nosu grofa Wolfa Sigmunda Lichtenberga: soteška graščina v 18. stoletju kot podeželsko mestni kulturni hibrid. *Acta Histriae* 25, 2017, št. 3, str. 511–538. DOI: 10.19233/AH.2017.24

- Štuhec, Marko: Un autre regard sur le transfert culturel: les nobles carnioliens en leurs foyer. Première moitié du XVIIIe siècle. *Acta Histriae* 28, 2020, št. 3, str. 477–494. DOI: 10.19233/AH.2020.26
- Valenčič, Vlado: Ljubljanski trgovec in bankir Caharija Waldtreich: (1623–1682). *Zgodovinski časopis* 26, 1972, št. 3/4, str. 317–347.
- Valvasor, Johann Weichard: *Die Ehre deß Herzogthums Crain*. Nürnberg: Wolfgang Moritz Ender, 1689.
- Vrišer, Andreja: *Noša v baroku na Slovenskem*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1993.
- Vrišer, Andreja: Od renesančne črnine do baročne barvitosti: moda v 17. stoletju. *Theatrum vitae et mortis humanae. Prizorišče človeškega življenja in smrti: podoba iz 17. stoletja na Slovenskem* (ur. Maja Lozar Štamcar in Maja Žvanut). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2002, str. 213–235.
- Vrišer, Sergej: *Tristo let mode na Slovenskem: Pokrajinski muzej v Mariboru – november 1965*. Maribor: Pokrajinski muzej, 1965.
- Wiegelmann, Günter (ur.): *Geschichte der Alltagskultur. Aufgaben und neue Ansätze*. Münster: Coppenrath, 1980.
- Woude, Ad M. van der in Schuurman, Anton (ur.): *Probate inventories. A new source for the historical study of wealth, material culture and agricultural development*. Utrecht: HES publishers, 1980.
- Zedler, Johann Heinrich in Johann Peter von Ludewig: *Grosses vollständiges Universal Lexicon aller Wissenschaften und Künste ...* Leipzig, Halle: Johann Heinrich Zedler, 1745.
- Zwitter, Žiga: *Okoljska zgodovina srednjega in zgodnjega novega veka na stiku Alp, Panonske kotline, Dinarskega gorstva in Sredozemlja: doktorska disertacija*. Ljubljana, 2015.
- Žmuc, Irena: *Demografska, socialna in kulturna zgodovina Ljubljane v 17. stoletju: doktorska disertacija*. Ljubljana, 2014.
- Žmuc, Irena: Zapuščina grofa Janeza Andreja Aueršperga. *Kronika* 51, 2003, št. 3, str. 249–266.
- Žnidaršič Golec, Lilijana: *Kariere duhovnikov na Slovenskem v zgodnjem novem veku: vzvodi, okoliščine, (samo)reprezentacija*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2019. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610502203>
- Žvanut, Maja: Ljubljanski župan Jurij Vertaš pl. Scharffeneck in njegovi. *Kronika* 45, 1997, št. 3, str. 22–28.
- Žvanut, Maja: *Od viteza do gospoda*. Ljubljana: Višarnik: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1994.
- Žvanut, Maja: Okus Jošta Jakoba grofa in gospoda Gallenberškega. *Med srednjo Evropo in Sredozemljem: Vojetov zbornik* (ur. Sašo Jerše). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2006, str. 211–243.

SPLETNI VIRI

Frühneuhochdeutsches Wörterbuch:
<https://fwb-online.de/lemma/legatur.s.1f>

Slovar slovenskega knjižnega jezika:
www.fran.si

Slovenska biografija:
Miklavčič, Maks: Schönleben, Janez Ludvik
(<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi548709/>).

Women'n Art:
<https://womennart.com/2021/02/10/lucetia/>

Wörterbuchnetz:
<https://woerterbuchnetz.de/?sigle=DWB&dlemid=GT04822#4>

S U M M A R Y

Property of three noble women in Carniola at the end of the seventeenth century

By drawing from probate inventories, the contribution presents the Carniolan estates of three noblewomen, whose successions were formally listed in 1694: the deceased Kamila Ursula von Grundler's possessions were listed in early January in Ljubljana, the property of Countess Maria Juliana von Attems was inventoried on 18 January and then again on 2 April at Zaboršt near Novo Mesto, and the succession of Baroness Maria Isabella von Werneck was itemized in December that same year in Ljubljana, Litija, and Slatna. We examined in detail the information set forth in archival materials regarding household furnishings, silver-, pewter-, brass-, and copperware, majolica pottery, paintings, mirrors, books, clothes as well as jewellery and other valuables in the possession of the above-mentioned noblewomen. Because they largely reflected the (fashionable) taste of the second half of the seventeenth century, most items under discussion may be considered as representative. In terms of quantity and share of prestigious objects, more parallels can be drawn between the possessions of Maria Juliana Countess von Attems and Maria Isabella Baroness von Werneck, albeit slightly in favour of the latter, with her possessions in Carniola listing a higher number of individual objects and a greater share of those made of noble materials and with rich ornaments. What ought to be kept in mind, however, is that the probate inventory from Zaboršt only provides a partial insight into the property of Maria Juliana von Attems. The closest parallels be-

tween the possessions of Countess von Attems and Baroness von Werneck on the one hand and those of Kamila Ursula von Grundler as a member of the petty nobility may be drawn with respect to the categories of artworks, literature, and religious objects. Although most other categories of Kamila Ursula's property had an identifiably representative role, she

owned substantially fewer genuinely prestigious objects than Maria Juliana and Maria Isabella. Erudition and cultural sophistication were the most popular and effective strategies for the representatives of city elites and the petty nobility to inch their way into higher noble classes.

Boris Golec

prof. dr., znanstveni svetnik, ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: bgolec@zrc-sazu.si
ORCID: 0000-0003-0367-0141

Šaleške korenine Antona Martina Slomška

»Od apata do opata«

IZVLEČEK

Dosedanje veđenje o rodoslovju in prednikih blaženega škofa Antona Martina Slomška (1800–1862), ki so živeli oziroma izviral iz Šaleške doline, dolgujemo duhovnikoma Francu Kovačiču (1867–1939) in zlasti Maksu Goričarju (1885–1941). V Šaleško dolino se je sredi 18. stoletja z rodnega Sloma pri Ponikvi preselil škofov ded Gašper Slomšek (ok. 1718–1779). Priimek njegove žene Apat, kar pomeni opat, je v njeni rodni vasi Družmirje pri Šoštanj izpričan od leta 1575. Ana Apat je izviral iz bogate gostilničarske družine v Družmirju, pri čemer je bil njen oče Jakob hkrati tržan sosednjega trga Šoštanj, kjer so njegovi predniki najverjetneje živeli vsaj dve generaciji. Škofov oče Marko in stric Valentin Slomšek sta se konec 18. stoletja preselila na Slom, kjer sta prevzela veliko kmečko posest svojih prednikov, poznejši rodni dom škofa Antona Martina Slomška.

KLJUČNE BESEDE

Anton Martin Slomšek, rodoslovje, Šaleška dolina, Šoštanj, Apat, Družmirje

ABSTRACT

ŠALEK ROOTS OF ANTON MARTIN SLOMŠEK. "FROM APAT TO ABBOT"

The existing knowledge about the genealogy and the ancestors of Blessed Anton Martin Slomšek, Prince-Bishop of Lavant (1800–1862), who had lived or originated in the Šalek Valley, is largely owed to two priests—Franc Kovačič (1867–1939) and especially Maks Goričar (1885–1941). The bishop's grandfather Gašper Slomšek (ca. 1718–1779) moved to the Šalek Valley in the mid-eighteenth century from his native hamlet of Slom near Ponikva. The maiden name of his wife, Ana Apat, meaning abbot, was first documented in 1575 in her native village of Družmirje near Šoštanj. Ana Apat descended from a well-to-do tavernkeeper's family in Družmirje, and her father Jakob was also the market-town dweller of Šoštanj, where his ancestors had most probably lived for at least two generations. At the end of the eighteenth century, the bishop's father Marko and uncle Valentin Slomšek moved to Slom, where they took over their ancestors' big farm, which subsequently became the home of Bishop Anton Martin Slomšek.

KEY WORDS

Anton Martin Slomšek, genealogy, Šalek Valley, Šoštanj, Apat, Družmirje

Dosedanje védenje o rodoslovju in prednikih Antona Martina Slomška (1800–1862), ki so živeli oziroma izviral iz Šaleške doline, dolgujemo dvema duhovnikoma, raziskovalcema Slomška in njegovega rodu v obdobju med obema svetovnjima vojnoma. Prelata Franca Kovačiča (1867–1939) je pri pisanju Slomškovega življenjepisa tja vodila raziskovalna pot na podlagi nepreverjene trditve Antona Medveda (1852–1925) v škofovi poljudni biografiji iz leta 1900, da je bila Slomškova mati Marija Zorko doma iz Šoštanjja.¹ Materinega rojstva v šoštanjjskih maticah Kovačič ni našel, saj se je, kot je razbral iz Slomškovega dnevnika, rodila v župniji Črešnjske pod Konjiško goro, je pa ugotovil, da je »tam živela neka linija Slomšekov«. Matija Ljubša (1862–1934) mu je priskrbel tudi nekaj podatkov iz matic župnije Škale, kar je samo po sebi porodilo vprašanje, v kakšni zvezi so bili škalsko-šoštanjjski Slomški z onimi na Slomu pri Ponikvi, kjer se je rodil škof Anton Martin.² Zgodovinar Kovačič je v zgodnjih tridesetih letih za temeljito in zamudno raziskavo Slomškovega rodu naprosil duhovnika, rodoslovca in etnologa Maksa Goričarja (1885–1941). Med Goričarjevimi ključnimi spoznanji so bila ta, da je iz enigmatične škalsko-šoštanjjske veje Slomškov izviral škofov oče Marko, nadalje, kdo sta bila njegova ded in babica po očetovi strani, ki ju škof nikoli ne omenja, ker ju ni poznal, in kakšne so bile zveze šaleških Slomškov s slomškimi.³ Če na kratko povzamemo Goričarjevo minuciozno raziskavo, predstavljeno javnosti v delu *Slomšekov rodovnik* (1938), se je zgodilo naslednje. Škofov ded Gašper (ok. 1718–1779) je sredi 18. stoletja našel nevesto Ano Apat iz Družmirja v župniji Šoštanj, živel z družino najprej v škalski župniji, kjer se je rodil Marko (1761–1821), nato pa so se Slomškovi ustalili na kupljeni posesti v Družmirju. Od tam sta se sinova Valentin in Marko preselila na očetov rodni Slom pri Ponikvi, kjer sta konec stoletja zagospodarila na obsežni posesti svojega sorodnika Matevža Slomška, ki ni imel naslednika. Škof Slomšek je kot Markov prvorojenec zagledal luč sveta, ko je njegov oče šele dobro prišel na rodni dom svojega očeta Gašperja na Slomu, ki je rodbini konec 17. stoletja dal rodbinsko ime. Neuspešno iskanje škofove matere v Šaleški dolini je torej privedlo do povsem nepričakovanega odkritja, da predniki Antona Martina Slomška niso neprekinjeno živeli in gospodarili na Slomu – tako je zaradi uničenih ponikovskih maticnih knjig sklepal Kovačič –, ampak so naredili velik ovinek v Šaleško dolino, od koder je izviral škofova babica po očetovi strani in kjer je imel korenine njen, tj. Apatov rod.⁴

Goričar je temeljito raziskal šaleške Slomške,

različne veje in podveje vse do svojega časa, do let malo pred drugo svetovno vojno. Raziskovanje se mu je ustavilo pri dveh stranskih vejah, pri škofovem starem stricu Martinu in pri stricu Juriju Slomšku, babičine rodbine Apat pa se je le dotaknil.⁵ Namen pričujočega prispevka je na podlagi virov, ki jih je poznal že Goričar, in novih, še neuporabljenih osvetliti Apatov rod, o katerem je bilo doslej znanega zelo malo.

Škofov ded se preseli v Šaleško dolino

Časa rojstva škofovega deda **Gašperja Slomška** in njegovih sorojencev ne poznamo, saj je matične knjige župnije Ponikva na veliko noč 1782 pogoltnil požar starega lesenega župnišča.⁶ Maks Goričar je o Gašperju zapisal, da »se je moral roditi okoli l. 1717«. Čas rojstva je določil glede na podatek, da je Gašper 3. maja 1737 prvič izpričan kot krstni boter v Šentjurju, in sklenil, da mu je tedaj »moralo biti vsaj 20 let«.⁷ Za določitev, kdaj je škofov ded prišel na svet, sta na voljo dva zanesljivejša podatka, ki ju je poznal tudi Goričar. Po zapisniku duš župnije Šoštanj (tedaj Šmihel pri Šoštanjju) je Gašper Slomšek, takrat bivajoč v Družmirju pri Šoštanjju, leta 1779 imel 61 let⁸ in bi se potemtakem rodil leta 1718. Če pa sledimo navedbi starosti 60 let v šoštanjjski mrliški matici ob smrti 16. marca istega leta,⁹ bi bila njegova rojstna letnica bodisi 1718 bodisi 1719. Razpolagamo še s tretjim podatkom o Gašperjevi starosti, in sicer ob ljudskem štetju leta 1754, ko je z mlado družino živel v župniji Škale. Tedaj naj bi bil star komaj 25 let, žena Jera pa 20,¹⁰ kar je pri obeh očitno premalo. V tem primeru bi namreč Gašper prvič botroval pri osmih letih in imel prvega otroka pri devetnajstih.

Ime Slomškovega deda se torej v razpoložljivih virih prvokrat pojavi leta 1737. V krstnih maticah župnije Šentjur pri Celju je kot boter izpričan petkrat, zadnjič 25. februarja 1746, in sicer otrokom iz družin Palir in Jevšinek z Vrha (danes Spodnji in Zgornji Vrh).¹¹ Malo prej, leta 1733 in 1734, je po enemu krščencu iz teh dveh družin botroval še Gašperjev oče Štefan Slomšek, kar Gašperja postavlja v Slomškovo

⁵ Prav tam, str. 20–35.

⁶ Prav tam, str. 6.

⁷ Prav tam, str. 21.

⁸ Župnijski arhiv Šoštanj, bratovščinska knjiga 1670–1741 in status animarum 1779–1792, s. p. Prim. Goričar, *Slomšekov rodovnik*, str. 21.

⁹ Župnijski arhiv Šoštanj, Matične knjige, M 1771–1824, s. p. Prim. Goričar, *Slomšekov rodovnik*, str. 21.

¹⁰ NŠAL, NŠAL 100, Kapiteljski arhiv Ljubljana, fasc. 116/2, župnija Šoštanj, 4. 2. 1754, s. p.

¹¹ NŠAM, Župnija Šentjur pri Celju, Matične knjige, R 1725–1740, pag. 359 (3. 5. 1737), 392 (19. 5. 1738), 454 (7. 11. 1740); R 1741–1755, pag. 59 (3. 9. 1743), 140 (25. 2. 1746). Prim. Goričar, *Slomšekov rodovnik*, str. 21; NŠAM 3005, Zapuščine škofov, Slomšek, Anton Martin, XXXVI-B-1, Slomškov rodovnik, nenaslovljen tipkopis, str. 3–4.

¹ Medved, *Knezoškof lavantinski*, str. 9.

² Kovačičeva uvodna beseda v: Goričar, *Slomšekov rodovnik*, str. 3.

³ Prav tam, str. 4.

⁴ Goričar, *Slomšekov rodovnik*.

rodbino na Slomu.¹² Prenehanje Gašperjevih botrstev v Šentjurju pa se, kot je ugotavljal Goričar, časovno ujema z njegovo pojavitvijo v župniji Škale.¹³

Danes smo bliže odgovoru na vprašanje, zakaj je ta Slomčan zapustil dom, še vedno pa ne vemo, kako je prišel v za tisti čas precej oddaljeno Šaleško dolino. Vse kaže, da se je naveličal čakanja, kdaj bo oče svojo obsežno posest razdelil med sinove. To se ni zgodilo nikoli, saj je obe hubi na Slomu po Štefanovi smrti – umrl je med letoma 1754 in 1756¹⁴ – prevzel sin Matevž,¹⁵ drugi sinovi pa so se morali znajti sami.

Da je bil Matevž Štefanov sin, se je pokazalo šele po vnovičnem pretresu virov. S tem je bila ovržena Goričarjeva hipoteza, da sta obstajala dva Štefana Slomška, oče in sin, in da je bil Matevž sin Štefana mlajšega. Goričar jo je zgradil predvsem na podlagi gornjegrajskih urbarjev, ki vse do poznih sedemdesetih let 18. stoletja vodijo Slom pod imenom gospodarja z imenom Štefan Slomšek.¹⁶ Če bi obstajal en sam Štefan, bi mu bilo nazadnje že okoli sto let. Toda v ozadju je bila zgolj neažuriranost urbarjev za celoten urad Slom, ki je poleg Sloma obsegal več vasi. V urbarje so z redkimi izjemami – kadar je šlo za spremembo rodovine – več kot šestdeset let zgolj prepisovali imena gospodarjev z začetka 18. stoletja, kar pa je Goričar spregledal.¹⁷ Padel je tudi drugi Goričarjev ključni argument za obstoj dveh Štefanov Slomškov, ki se je opiral na netočno interpretacijo listine Štefana Slomška iz leta 1754. Z njo je ta kot gospodar Sloma jamčil mizni naslov bodočemu duhovniku, svojemu sinu Primožu Leopoldu.¹⁸ Franc Kovačič je osebno ime Primož, ki je v listini prvič zapisa-

no z malo začetnico *primus*,¹⁹ napačno razumel kot prvorojenec,²⁰ Goričar pa je iz tega potegnil logičen sklep, da bodoči duhovnik ni mogel biti prvorojeni sin škofovega pradedu Štefana, ki je imel več veliko starejših sinov, ampak njegovega domnevnega sina Štefana mlajšega.²¹ Tretji Goričarjev dokaz za dva Štefana je bil pripis v zapisniku duš župnije Šoštanj leta 1780, da je Gašperjev sin Valentin (roj. 1756) odšel k svojemu bratrancu. Ker se je Valentin preselil k Matevžu Slomšku na Slom in pozneje postal njegov naslednik, je Goričar sklenil, da je z bratrancom mišljen Matevž, ki je lahko potemtakem samo sin Štefana mlajšega.²² Toda v tem primeru gre za vir druge roke, ki poleg tega ne pove, ne kam ne h komu se je Valentin preselil. Šoštanjki župnik je bil bodisi pomanjkljivo informiran ali pa je tedaj na Slomu res živel kak Valentinov bratranec, Matevžev sin, ki je umrl kmalu zatem, preden se leta 1782 začne prva ohranjena ponikovska mrliška matica. Zlahka bi bila posredi tudi navadna zapisovalska pomota: župnik je napisal *ad suum patruelem* (k bratrancu) namesto pravilno *ad suum patruum* (k stricu, očetovemu bratu).

Škofov ded Gašper je torej kot »prikrajšani sin« Štefana Slomška iskal priložnost drugje. Ne vemo, ali ga je v Šaleško dolino privedla poroka ali je Slom zapustil še samski in je nevesto našel, potem ko je tam že nekaj časa prebival, vsekakor ne dolgo.²³ Glede na čas rojstva prvega otroka je stopil pred oltar leta 1746 ali 1747, ker pa njegove poroke ni v poročnih maticah župnij Škale in Šmartno v Velenju, je Goričar upravičeno sklepal, da se je poročil v župniji Šoštanj (Šmihel), katere poročna matica je bila že v njegovem času izgubljena.²⁴ Kdo je bila Gašperjeva izbranka, ki je v škalskih krstnih maticah pri krstih otrok navedena le z osebnim imenom Ana, brez deklškega priimka, je k sreči razkril že omenjeni šoštanjki zapisnik duš iz poznejšega časa, ko je družina živela v Družmirju. Leta 1781 v njem beremo: *Anna Slomschekin vidua nata Appat*.²⁵ Goričar jo je identificiral kot hčerko Jakoba in Jere Apat iz Družmirja, katere krst je bil v šoštanjko krstno matico vpisan 23. junija 1726.²⁶

Korenine in družina škofove babice Ane Apat

O družini in rodu škofove babice Ane Apat (1726–1801), poročene z Gašperjem Slomškom s Sloma (ok. 1718–1779), nam je Goričar posredoval

¹² NŠAM, Župnija Šentjur pri Celju, Maticne knjige, R 1725–1740, pag. 236 (27. 6. 1733), 289 (17. 12. 1734). Prim. Goričar, *Slomškov rodovnik*, str. 21; NŠAM 3005, Zapuščine škofov, Slomšek, Anton Martin, XXXVI-B-1, Slomškov rodovnik, nenaslovljen tipkopis, str. 3.

¹³ Goričar, *Slomškov rodovnik*, str. 21.

¹⁴ Štefan Slomšek je kot živ izpričan 3. junija 1752 ob poroki sina Matevža v Šmarju pri Jelšah (NŠAM, Župnija Šmarje pri Jelšah, Maticne knjige, P 1747–1763, pag. 29; prim. Goričar, *Slomškov rodovnik*, str. 18) in 3. decembra 1754, ko je sinu Primožu Leopoldu, skorajšnjemu novomašniku, izstavil jamstveno pismo za mizni naslov (NŠAM, Zapuščine škofov, Slomšek, Anton Martin, XXIX, Slomškova pisma, pisma Slomšku, pisma o Slomšku, XXIX-30, 3. 12. 1754 (prepis 3. 11. 1785)), kot že pokojni pa poldrugo leto pozneje, 27. junija 1756 v vpisu poroke sina Martina v Škalah (NŠAM, Župnija Škale, Maticne knjige, P 1721–1773, s. p.; prim. Goričar, *Slomškov rodovnik*, str. 17–18 in 22).

¹⁵ ARS, AS 1110, Jožefinski kataster za Štajersko, fasc. 270, Okrajna gosposka Blagovna, št. 8, davčna občina Ponikva, subreparticijski izvleček, 28. 9. 1789, pag. 44–45.

¹⁶ Goričar, *Slomškov rodovnik*, str. 18.

¹⁷ Na tem mestu navajamo samo dva urbarialna registra, prvega z začetka in drugega s konca časovnega razpona 1714–1778 (NŠAL, NŠAL 23, Gornji Grad – Maribor, šk. 48, knj. 39, štiftni register 1714, fol. 179v; šk. 47, knj. 38, urbar 1778, s. p., urad Slom, urb. št. 61). Tudi za hišno štetje leta 1754 so pri gornjegrajskem gospodstvu preprosto uporabili imena gospodarjev, vpisana v urbarje (StLA, Laa. A., Antiquum I, Häuserzählung 1754, K 19, Heft 70, No. 118, 5. 5. 1754).

¹⁸ Goričar, *Slomškov rodovnik*, str. 16.

¹⁹ NŠAM, Zapuščine škofov, Slomšek, Anton Martin, XXIX-30, 3. 12. 1754 (prepis 3. 11. 1785).

²⁰ Kovačič, *Služabnik božji*, str. 12.

²¹ Goričar, *Slomškov rodovnik*, str. 16–17.

²² Prav tam, str. 17, 28 in 32.

²³ Prav tam, str. 25.

²⁴ Prav tam, str. 21–22.

²⁵ Župnijski arhiv Šoštanj, bratovščinska knjiga 1670–1741 in status animarum 1779–1792, s. p. Prim. Goričar, *Slomškov rodovnik*, str. 21.

²⁶ Goričar, *Slomškov rodovnik*, str. 25.

zgolj nekaj osnovnih podatkov, precej manj kakor, denimo, o sorodstvu škofove prababice Helene Jošt iz Vojnika.²⁷ O Apatih očitno tudi ni naredil tipkopisnih izpiskov, ki bi jih poslal Francu Kovačiču in bi nam bili danes v pomoč, ampak se je že vnaprej zadovoljil z zelo splošnimi ugotovitvami. Takole pravi: »Gotovo ni brez pomena, da sta se Kašpar [Gašper Slomšek] in žena [Ana Apat] pozneje naselila v Družmirju in da prav šmihelski [šoštanjski] dušni zapisnik izrecno poudarja, da je bila Kašparjeva žena rodom Apat, saj je bil nje rojstni dom v bližini šmihelske cerkve, med prvimi hišami v Družmirju, pred mostom, ki drži čez Velunjo, majhen pritok Pake, na cesti iz Šoštanja v Velenje. Apati so skozi stoletja bivali tukaj. Njihovo posestvo je bilo najobširnejše v Družmirju, če govorimo o zemlji, najodličnejše, ako mislimo na zgradbe. Tedanji gospodar, oče Kašparjevi ženi, je često boter v Šmihelu in ga knjiga nekekrati nazivlje 'gospoda' (dominus), vendar ni verjetno, da bi bil svobodnjak. Ženi je bilo ime Jera. Imela sta lepo število otrok, vendar jih je precej že v neznih letih umrlo. Poznejša žena Kašparjeva je pač ona deklita, ki je vpisana v rojstni knjigi dne 23. junija 1726. l. za Ano, Jakoba Apata in njegove žene Jere hčerko.«²⁸

Goričar se je pomudil še ob vprašanju, »ali moremo in smemo ta vpis proglasiti kot rojstni vpis Kašperjeve žene, ki jo v Škalah krstna knjiga pri vpisu nje otrok beleži za Marijo Ano, vsaj dvakrat«. Dvojno osebno ime se mu upravičeno ni zdelo nič nenavadnega. Ponudil je razlago, da so starši ob krstu morali želeli za hčerko dvojno ime, župnik pa je zapisal samo Ana, ker ni bil daleč god sv. Ane.²⁹ Dejansko je Ana Slomšek pri krstu prvorojenca (1748) imenovana Marija Ana, pri krstu drugega otroka (1751) Ana Marija in pri vseh naslednjih otrocih samo Ana.³⁰ Dvojno osebno ime je bilo značilno za pomembnejše ljudi ali za takšne, ki so to želeli biti. Čeprav je edini podatek, ki Ano v virih povezuje z Apatovim rodom, navedba njenega deklitkega priimka v šoštanjskem zapisniku duš leta 1781,³¹ ne gre dvomiti, da je identična z zgoraj omenjeno Ano, rojeno leta 1726 v Družmirju. Proti temu bi sicer govorila starost samo 20 let, kot jo navaja ljudsko štetje leta 1754, ki pa tudi Gašperju daje veliko premalo let, le 25.³² Po zapisniku duš je bilo Ani leta 1779 in še naslednje leto 52 let, kar se skoraj do leta natanko ujema z letom rojstva 1726,³³ medtem ko je za nekaj let precenjena

starost 79 let ob njeni smrti v začetku leta 1801.³⁴ Druge krščenke Ane Apat v letih okoli njenega rojstva v šoštanjski župniji ni bilo.³⁵ Kot bomo videli, v prid Anine identitete govori tudi poznejša povezanost Gašperja Slomška z njenim bratom Jakobom Apatom ml., obe družini, Apat in Slomšek, pa sta bili v prijateljskih stikih z družino velenjskega gosposčinskega upravitelja Franca Pischlerja.

Družina Jakoba in Jere Apat, v kateri se je rodila Slomškova babica, je, kot pravi Goričar, res štela »lepo število otrok«. V dobrega četrtoletja med letoma 1716 in 1743 se jih je zvrstilo 13, med njimi kot šestorojena Ana. Kraj rojstva Družmirje je vpisan samo pri dveh otrocih, rojenih v letih 1733 in 1734, pri vseh drugih pa ga pogrešamo, ker tega podatka v šoštanjskih krstnih maticah v tem času nasploh niso pisovali. Apatovi otroci so si sledili takole: Neža (roj. in kršč. 28. decembra 1716), Marija (roj. 26. in kršč. 27. decembra 1717), Jožef (kršč. 14. marca 1720), Jurij (kršč. 27. marca 1723), Andrej (roj. 20. in kršč. 21. novembra 1724), škofova babica Ana (roj. 23. in kršč. 24. junija 1726), Jožef (roj. 13. in kršč. 14. marca 1729), Sebastjan Jožef (kršč. 19. januarja 1731), Marija (kršč. 30. januarja 1733), Uršula (roj. 4. in kršč. 5. oktobra 1734), Jera (roj. in kršč. 12. marca 1737), Jakob (roj. in kršč. 5. junija 1739) in Anton (roj. in kršč. 25. junija 1743). O tem, da je družina od samega začetka živela v Družmirju, priča naslednje dejstvo. Večini Apatovih otrok so pri krstu botrovali člani družmirskih družin Dermol in Miklav,³⁶ vsaj eden od dveh botrov s tem priimkom, če ne kar oba (šestkrat). Tako sta bila pri Aninem krstu kot botra navzoča Matija Dermol in Marija Miklav. Samo dva otroka sta imela nekmečka botra oziroma botro, Jožef »gospo« Konstancijo Rohr (iz trga), Sebastjan Jožef, ki je edini dobil dvojno krstno ime, pa šoštanjskega kaplana Filipa Jakoba Stiplovška.³⁷

Presenetljivo je, da je oče Jakob Apat v krstni matici večkrat označen kot gospod, od tega vsaj trikrat v vlogi krstnega botra (dvakrat leta 1738 in enkrat 1742) ter pri krstu svojega najmlajšega otroka leta 1743 (*Dni Jacobi Appat*). Pri krstu leta 1738 tudi bremo, da boter prihaja iz Družmirja (*D. Jacobo Appath ex Schmersdorf*).³⁸ Oznako gospod zanj najdemo med drugim še ob pokopu najmlajšega sina Antona leta

²⁷ Prav tam, str. 12–13.

²⁸ Prav tam, str. 25.

²⁹ Prav tam, str. 25–26.

³⁰ NŠAM, Župnija Škale, Matične knjige, R 1721–1761, pag. 212, 240, 269, 300–301, 327, 339; R 1761–1790, pag. 19 in 42.

³¹ Župnijski arhiv Šoštanj, bratovščinska knjiga 1670–1741 in status animarum 1779–1792, s. p. Prim. Goričar, *Slomškov rodovnik*, str. 21.

³² NŠAL, NŠAL 100, Kapiteljski arhiv Ljubljana, fasc. 116/2, župnija Šoštanj, 4. 2. 1754, s. p.

³³ Župnijski arhiv Šoštanj, bratovščinska knjiga 1670–1741 in

status animarum 1779–1792, s. p. – V naslednjih letih, zlasti po letu 1785, je pri Anini starosti (kot tudi pri starosti drugih družinskih članov) več nedoslednosti: 1781 – 53 let, 1782 – 54 let, 1783 – 56 let, 1784 – 57 let, 1785 – 58 let, 1789 – 56 let, 1791 – 56 let in 1792 – 57 let.

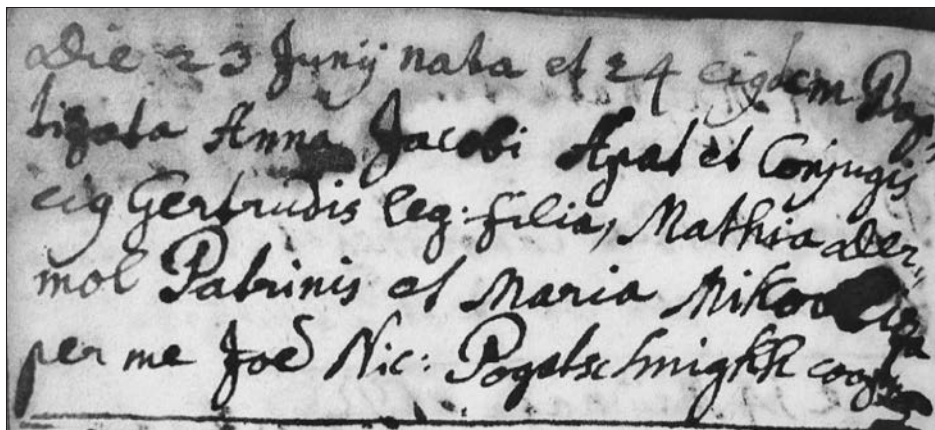
³⁴ Župnijski arhiv Šoštanj, Matične knjige, M 1771–1824, s. p., 1./3. 1. 1801. Prim. Goričar, *Slomškov rodovnik*, str. 31.

³⁵ NŠAM, Župnija Šoštanj, Matične knjige, R 1719–1742, s. p.

³⁶ Za bivališče Dermolov in Miklavov prim. ljudsko štetje 1754 (NŠAL, NŠAL 100, Kapiteljski arhiv Ljubljana, fasc. 116/2, župnija Šoštanj, 4. 2. 1754, s. p.).

³⁷ NŠAM, Župnija Šoštanj, Matične knjige, R 1688–1719, s. p.; R 1719–1742, s. p.; R 1743–1757, s. p.

³⁸ Prav tam, R 1719–1742, s. p., 2. 11. 1738, 9. 11. 1738, 27./28. 11. 1742; R 1743–1757, s. p., 25. 6. 1743.

Vpis krsta Slomškove babice Ane Apat v šoštanjski krstni matici (NŠAM, Župnija Šoštanj, Matične knjige, R 1719–1742, s. p., 24. 6. 1726).

1744 in ob njegovem pokopu leta 1768.³⁹ V tem času v šoštanjski župniji takšna oznaka ni bila izjema, če je šlo za polnopravne tržane iz trga, zlasti za vidnejše Šoštanjčane, toda Jakob Apat je bil vendar kmečki človek, četudi je spadal med vaško elito. Ljudsko štetje ga leta 1754 navaja med podložniki gospodstva Velenje in kot gostilničarja,⁴⁰ kar ne bi moglo upravičiti naslova gospod. Razlog za njegovo občasno rabo v matičnih knjigah je bil drug. Jakob je imel namreč status tržana Šoštanja, ki sicer ni prebival v trgu, a je kljub temu užival tržanske pravice. Kot šoštanjski tržan je izpričan trikrat, tako da o njegovem statusu ni dvoma. Najprej se kot tak (*Cive Schönft.*) pojavi 15. julija 1751 v škalski poročni matici v vlogi poročne priče Jožefi, hčerki velenjskega gosposočinskega upravitelja Franca Pischlerja, ki se je tedaj omožila v grajski kapeli.⁴¹ Možnost, da se je duhovniku maticarju pripetila napaka in bi šlo v resnici za Janeza Apata, leta 1754 tako pri ljudskem štetju kot v popisu hiš izpričanega tržana in barvarja s hišo v trgu,⁴² ni verjetna že zaradi dejstva, da se je malo po omenjeni poroki prek botrstva s Pischlerjevimi povezala družina Jakobove hčerke Ane, poročene z Gašperjem Slomškom. Dvema junjuna otrokoma je namreč v letih 1753 in 1756 botrovala druga Pischlerjeva hči Elizabeta.⁴³ Vsak dvom o Jakobovi identiteti in tržanskem statusu prežene vpis poroke njegovega najmlajšega sina Jakoba 25. januarja 1762 v Mozirju, v

katerem je o ženinu jasno povedano, da je sin gospoda Jakoba Apata, šoštanskega tržana, in pokojne Jere.⁴⁴ Končno je Jakob tri mesece po smrti izpričan 14. maja 1768 v ustanovnem pismu za mesto drugega kaplana šoštanske župnije kot tržan v Šoštanju in naseljenec v Družmirju (*Bürger zu Schönstein und Rücksaß zu Schmersdorf*). Novi kaplanski ustanovi je (z oporoko) daroval nič manj kot 1000 goldinarjev, za kar je moral kaplan dvakrat na mesec darovati mašo zanj, v adventu pa enkrat vsi trije šoštanjski duhovniki maševati za pokojne.⁴⁵

Kot spričujeta ljudsko štetje in popis hiš, oba iz leta 1754, Jakob Apat v trgu ni imel hiše in tam tudi ni živel.⁴⁶ Terezijanski kataster in sočasni trški štiftni register iz leta 1748 pa pričata o tem, da je v Šoštanju vendarle premogel posest. Tako je plačeval dvorni činž in vse ostale dajatve, skupaj 3 goldinarje in 25 krajcarjev, s čimer se je med 86 posestniki po višini obveznosti uvrščal na 27. mesto,⁴⁷ med drugim pred Janeza Apata s slabimi 3 goldinarji, ki je poleg njega edini imel priimek Apat.⁴⁸ Vendar to ne pomeni, da je Jakob tedaj v trgu premogel tudi hišo. Številno posestnikov oziroma posestnih enot je znašalo 86, a za hišne posestnike ni mogoče šteti niti vseh tistih, skupaj 67, ki so plačevali temeljno dajatev dvorni činž (*Hofzins*), saj so mežnarju cerkve sv. Mohorja dvorni činž izpričano naložili samo za njivo, enemu posestniku pa za pusto pogorišče. Večina je imela še kako njivo ali vrt, tisti brez dvornega činža pa samo tovrstna zemljišča in eden dve pusti pogorišči.⁴⁹ Štetje hiš iz leta 1754 pozna le 60 trgu podsodnih hiš, med katerimi

³⁹ Prav tam, M 1693–1757, s. p., 10. 9. 1744; M 1758–1770, s. p., 3. 2. 1768.

⁴⁰ NŠAL, NŠAL 100, Kapiteljski arhiv Ljubljana, fasc. 116/2, župnija Šoštanj, 4. 2. 1754, s. p.

⁴¹ NŠAM, Župnija Škale, Maticne knjige, P 1721–1773, s. p.

⁴² NŠAL, NŠAL 100, Kapiteljski arhiv Ljubljana, fasc. 116/2, župnija Šoštanj, 4. 2. 1754, s. p.; StLA, Laa. A., Antiquum I, Häuserzählung 1754, K 19, Heft 71, No. 185, 18. 4. 1754. – Ob ljudskem štetju 1754 je Janez Apat naveden kot 38-letnik. Rodil se je šoštanskemu tržanu Sebastjanu Apatu in ženi Magdalenii ter bil krščen 11. junija 1716 (NŠAM, Župnija Šoštanj, Maticne knjige, R 1688–1719, s. p.).

⁴³ NŠAM, Župnija Škale, Maticne knjige, R 1721–1761, pag. 269, 300–301.

⁴⁴ NŠAM, Župnija Mozirje, Maticne knjige, P 1733–1769, s. p. Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, str. 472.

⁴⁵ NŠAL, NŠAL 100, Kapiteljski arhiv Ljubljana, fasc. 116/2, župnija Šoštanj, 4. 2. 1754, s. p.; StLA, Laa. A., Antiquum I, Häuserzählung 1754, K 19, Heft 71, Nr. 185, 18. 4. 1754.

⁴⁷ StLA, Laa. A. Antiquum, Gruppe II, Stiftregister, Band 46/534, Stiftregister Markt Schönstein 1748, pag. 13.

⁴⁸ Prav tam, pag. 11.

⁴⁹ Prav tam, pag. 1–18. Prim. Golec, Šoštanj v stoletjih, str. 452.

ni bila nobena Jakobova.⁵⁰ V terezijanskem katastru pa najdemo izvleček iz neohranjenega rektificiranega urbarja, nastal leta 1761, ki navaja 82 trških posestnikov, med njimi zopet Jakoba Apata.⁵¹

Terezijanski kataster izkazuje glavnino njegove posesti med podložniško posestjo velenjskega gospostva. Vendar Jakob po osebnopravnem položaju ni bil velenjski podložnik, ampak podvržen gospostvu samo s posestjo. Na njegov poseben položaj v odnosu do zemljiškega gospostva kaže šiftni register gospostva Velenje v terezijanskem katastru iz okoli leta 1750. V njem je Jakob Apat (*Jacob Appath*) naveden v uradu Družmirje (*Ambt Schmersdorf*) kot prvi in z daleč največjo denarno obveznostjo 22 goldinarjev in 15 krajcarjev, ki je obsegala samo davek brez činža (*verglichene Steuer ohne Zins*). Drugi podložniki so plačevali bistveno manj takšne dajatve, bodisi 1 goldinar in 15 krajcarjev bodisi ničesar, zato pa so imeli še tri vrste denarnih obveznosti: suhi činž (*Trukbner Zünß*), težki činž (*Schwerer Zünß*) in kot praviloma največje breme robotnino (*Robathgeld*). Vendar ni nihče za vse skupaj dajal niti 10 goldinarjev, najbolj obremenjeni torej niti pol toliko kot Apat.⁵² Od kdaj in zakaj je Jakob Apat užival poseben položaj, ne vemo, ker se niso ohranili urbarji velenjskega gospostva, po katerih bi bilo mogoče spremljati historiat njegove posesti. Sicer pa njegova hubna posest po katastrski subreparticijski tabeli iz leta 1757 ni bila največja med skupno 30 v družmirskem uradu. Pri njem je odmera znašala 1 rustikalni funt, 2 šilinga in 13 denaričev, kar pomeni malo več kot hubo in četrt, premogel pa je tudi oštat s skromno odmero 15 denaričev. Večjo posest od Apata je imelo sedem Družmirčanov (do največ 1 funta, 5 šilingov in 8 denaričev), nadaljnji štirje 1 funt ali več, ostalih 18 pa manj od funta, kolikor so računali za eno celo hubo, od tega osem oštetarjev manj kot 1 šiling. Poleg tega najdemo ime Jakoba Apata še v uradu Lokovica, kjer je imel podložniško posest velikosti nekaj manj kakor pol hube (3 šilinge in 29 denaričev).⁵³ V popisu hiš velenjskega gospostva iz leta 1754 pa zasledimo samo eno Jakobovo hišo, in sicer navedeno na prvem mestu v uradu Družmirje, pri čemer je Apat netočno

označen kot polzemljak (*Ein halber Bauer*).⁵⁴

Kot že rečeno, pomemben podatek o njem izveemo iz ljudskega štetja za šoštanjko župnijo leta 1754. Jakob Apat, z družino popisani med podložniki velenjskega gospostva z območja Družmirja, Lokovice in drugih delov soseske župnijske cerkve, ni naveden kot kmet, ampak kot gostilničar (*Gastgeber*). Razen njega in gosposčinskega mlinarja so bili drugi družinski poglavarji na omenjenem območju vsi kmetje (*Bauer*), hišarji (*Gebeßler*) ali gostači (*Inwoner*), redkokateri je zraven opredeljen še z neagrarnim poklicem (dvakrat hišar in krojač, po enkrat kmet in kovač ter hišar in godec).⁵⁵

Jakob Apat je bil torej tako po osebnopravnem kot socialnem položaju vse drugo kot podložnik. Imel je status šoštanjkega tržana in posest v trgu, za dobro hubo in četrt zemlje v sosednji vasi Družmirje, kjer je živel in krčmaril, v raztreseni Lokovici pa za nekaj manj kot pol hube.

O njegovi gostilničarski dejavnosti poznamo tudi skromen podatek iz nedatiranega izvlečka kletarskega računa vinotočev (*Weinschenken*) iz srede 18. stoletja, ki ga najdemo v terezijanskem katastru. Jakob Apat iz Družmirja je popisani med vinotoči, katerih obveznost je bila sprejemati vino od velenjskega gospostva in vsako leto plačati en goldinar.⁵⁶ Ker je v naslovu izvlečka govor o vinotočih, naseljenih v (velenjskem) deželskem sodišču, je nenavadno, da je vključeno tudi Družmirje z edinim vinotočem Jakobom Apatom, saj je vas ležala v sosednjem deželskem sodišču Šoštanj,⁵⁷ Apatova domačija pa znotraj tega zapovrh v pomirju trga Šoštanj.

Na franciscejski katastrski mapi leta 1825 jo najdemo na desnem bregu potoka Velunja,⁵⁸ ki je pri Družmirju razmejeval trško pomirje od šoštanjkega deželskega sodišča.⁵⁹ Tu je Apatovina stala vsaj že leta 1770, ko je ob prvem hišnem oštevilčenju dobila hišno št. 14,⁶⁰ in le malo je verjetno, da bi bila dve desetletji prej na drugem bregu potoka, kjer je bila locirana glavnina vasi. Apatova domačija tik pred mostom čez Velunjo ob cesti Šoštanj–Velenje je imela namreč tukaj, zunaj vaškega jedra oziroma na začetku vasi, naravnost idealno lego za gostilno.

⁵⁰ StLA, Laa. A., Antiquum I, Häuserzählung 1754, K 19, Heft 71, Nr. 185, 18. 4. 1754. – Zaporedje v popisu hiš je povsem drugačno kakor v šiftnem registru. Janez Apat, ki je v šiftnem registru naveden na 52. mestu, je tokrat prvi in označen z barvarskim poklicem. Prim. Golec, Šoštanj v stoletjih, str. 453.

⁵¹ StLA, Maria-Theresianischer Kataster, K 48, Cillier Kreis, Herrschaften, Nr. 170, Herrschaft Schönstein., Extract auß dem Herrschaft Schönsteiner Rectifications Urbario, 26. 3. 1761. – Zaporedje posestnikov je drugačno kot v šiftnem registru za leto 1748, imena pa povečini enaka, pri čemer je pri nekaterih naveden še novi gospodar; Jakob Apat je tokrat popisani na 61. mestu.

⁵² StLA, Maria-Theresianischer Kataster, K 53, Cillier Kreis, Herrschaften, Nr. 209, Herrschaft Wöllan, Extract aus den Stüfft Register etc., s. d.

⁵³ Prav tam, Subrepartitions Tabell, 7. 11. 1757.

⁵⁴ StLA, Laa. A. Antiquum, Gruppe I, Häuserzählung 1754, K 20, H 75, CK, Nr. 240 (Herrschaft Wöllan), 1. 5. 1754.

⁵⁵ NŠAL, NŠAL 100, Kapiteljski arhiv Ljubljana, fasc. 116/2, župnija Šoštanj, 4. 2. 1754, s. p.

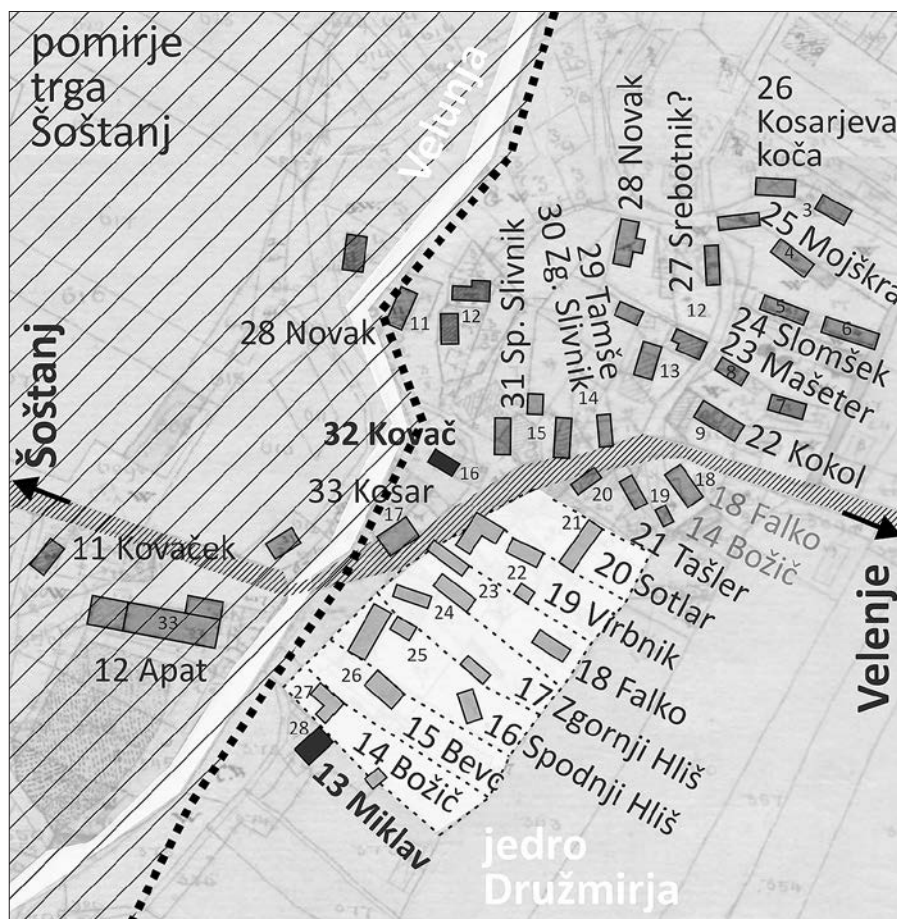
⁵⁶ StLA, Maria-Theresianischer Kataster, K 53, Cillier Kreis, Herrschaften, Nr. 209, Herrschaft Wöllan, Nr. 10, Extract etc., s. d.

⁵⁷ *Historischer Atlas*, Bl. 32, Cilli.

⁵⁸ SI AS 177, Franciscejski kataster za Štajersko, C 408, k. o. Družmirje, zapisnik stavbnih parcel, 20. 4. 1826; mapni list IV.

⁵⁹ *Historischer Atlas*, Bl. 32, Cilli; Poles, S praporom, str. 647.

⁶⁰ O hišni številki v sedemdesetih letih 18. stoletja pričajo vpi-si krstov otrok Jakoba Apata ml. (NŠAM, Župnija Šoštanj, Matične knjige, R 1771–1790, pag. 24 in 53) in status animarum iz leta 1779 (Župnijski arhiv Šoštanj, bratovščinska knjiga 1670–1741 in status animarum 1779–1792, s. p.).

Domačije v Družmirju po franciscejskem katastru 1825 in meja trškega pomirja; Apatova je bila že znotraj pomirja (Poles, S praporom, str. 647).

Lociranost Apatovine na tleh trškega pomirja sama po sebi ni dajala nikakršnega zagotovila za Jakobov tržanski status, saj je bila posest podložna gospodstvu Velenje, in ne trgu, tako kot so znotraj pomirja ležale tudi druge kmečke posesti, podložne različnim gospodstvom. Jakob ni mogel postati tržan Šoštanja na tej osnovi, ampak samo na podlagi svoje trgu podložne posesti, ki smo jo že spoznali.

V zvezi z njegovim potrjenim statusom tržana in sočasnim bivanjem na posesti pod velenjskim gospodstvom se kot ključno postavlja vprašanje: Je bil Jakob najprej tržan in je šele kot tak postal tudi gospodar kmečke posesti v Družmirju ali obrnjeno, tako da je kot podložnik pridobil posest v trgu in so ga potem sprejeli med polnopravne tržane? Takšno zaporedje – najprej velenjski podložnik, nato šoštanjski tržan – bi bilo sicer logično, bi pa pomenilo, da je moral pred podelitvijo tržanskih pravic razvezati rojenjaško razmerje z velenjskim gospodstvom, kar je v praksi praviloma pomenilo odkup iz rojenjaštva in z njim povezano odselitev. Jakobovi dobri odnosi z velenjskim gosposčinskim upraviteljem Francem Pischlerjem – Apat je bil, kot smo videli, leta 1751 poročna priča Pischlerjevi hčerki – bi navsezadnje

lahko omogočali, da bi tudi po odvezi od rojenjaštva ostal na svoji podložniški posesti. Toda Jakob je kot gospod, kar v tem primeru pomeni tržan, izpričan že precej prej, prvič leta 1738, ko je Pischler šele nastopil službo upravitelja ali niti še ne.⁶¹ Poleg tega je bilo meščanom in tržanom neprimerno lažje pridobiti svoj osebni položaj. Viri, ki bi lahko določno odgovorili na naše vprašanje, kaj je bil Jakob Apat najprej, šoštanjski tržan ali podložnik gospodstva Velenje v Družmirju, nas tu žal puščajo na cedilu, saj se iz prve polovice 18. stoletja niso ohranili ne urbarji velenjskega gospodstva ne urbarialni in davčni viri trga Šoštanj, razen šiftnega registra iz leta 1748. Prav tako ni mogoče ugotoviti, kdaj so Jakoba sprejeli med tržane, ker za Šoštanj tovrstne evidence niso ohranjene. Vse, kar vemo za čas pred sredo stoletja, so podatki iz župnijskih matičnih knjig, kjer pa težave povzročata dve vrzeli, prva v vrsti krstnih matic in druga poročnih.

⁶¹ Franc Pischler je kot velenjski gosposčinski upravitelj prvič izpričan leta 1740 (NŠAM, Župnija Skale, Matične knjige, R 1721–1761, pag. 146).

Tako smo pri ugotavljanju identitete zakoncev Jakoba in Jere Apat soočeni z za zdaj nepremagljivimi ovirami, ki jih bo v prihodnosti morda premagala kaka naključna najdba. Nemogoče je bilo ugotoviti, kdo so bili njuni starši in kdaj natanko sta se rodila. Jakob je glede na starost ob smrti prišel na svet okoli leta 1683, Jera pa okrog leta 1702. Jera naj bi ob pokopu 5. septembra 1758 (*Gertrudis Appatin*) po šoštanjski mrliški matici štela okoli 56 let.⁶² A glede na to, da je prvega otroka rodila konec leta 1716, tedaj zelo verjetno ni bila šele 14-letnica, ampak je imela kakšno leto več. Jakob je bil od nje precej starejši, če sledimo mrliški matici, po kateri je ob pokopu 1. februarja 1768 štel 85 let.⁶³ V tem času so pri navajanju starosti starih umrlih oseb sicer neredko nezavedno pretiravali,⁶⁴ a Jakob je moral imeti vsaj 80 let, ker njegovega krsta ni v šoštanjski krstni matici, ki se po 16-letni vrzeli začenja leta 1688.⁶⁵

Že v Goričarjevem času sta bili pogrešani ključni šoštanjski matični knjigi, ki bi odgovorili na vprašanje, kdaj in komu sta se Jakob in Ana rodila. Prva izgubljena matica je poročna knjiga, v katero je bila leta 1716 ali malo pred tem najverjetneje vpisana njuna poroka.⁶⁶ Tako ne poznamo niti Jerinega dekliskega priimka. Druga je krstna matica iz časa, ko se je rodil Jakob, o katerem prav tako ne vemo, iz katere družine Apatov je izviral. Niti podroben pregled ohranjenih matičnih knjig žal ni dal opore za ugotavljanje Jakobovih sorodstvenih povezav z drugimi Apati, saj se nikoli ne pojavi v družbi katerega od njih. Namig v zeleno smer iskanja bi lahko bilo že botrstvo, zlasti pa vloga poročne priče, a takšnega izhodišča nimamo.⁶⁷

Da sta se zakonca Apat skoraj brez dvoma poročila v šoštanjski župniji – kar praviloma pomeni, da je nevesta v času poroke tu živela, če že ni bila od tod po izvoru –, je mogoče z veliko mero gotovosti trditi po pregledu poročnih matic sosednjih in bližnjih župnij, čeprav matice niso ohranjene za vse župnije. Tako vemo, da Jakob Apat ni šel po nevesto v župniji Šmartno pri Slovenj Gradcu, Mozirje, Braslovče

in Črna na Koroškem.⁶⁸ Vprašanje, ali se je morda k rosno mladi Jeri v Družmirje priženil, ostaja neodgovorjeno. Gotovo pa je nekaj. Kot priča šoštanjska krstna matica, se Jera ni rodila kot Jera Apat,⁶⁹ kar bi pomenilo, da bi njen mož po priženitvi začel uporabljati ženino hišno ime za svoj priimek. Takšna praksa je bila namreč v tem času pri zetih precej pogosta. Kako se je Jera pisala pred poroko, bi hipotetično lahko dognali prek botrstev, če bi pred poroko in po njej botrovala otrokom iz iste družine, najprej z dekliskim in nato z moževim priimkom, a se tudi to ni zgodilo. Prav tako ne vemo ničesar o Jakobu, dokler se ni oženil, saj njegovega imena ni med krstnimi botri. V vlogi botra se je pojavil takoj, ko si je ustvaril družino. Malo je verjetno, da ne bi bil identičen z Jakobom Apatom, ki je 18. septembra 1716, dobre tri mesece preden je prvič postal oče, botroval nezakonski hčerki Karla Sigmunda pl. Hohenwarta in njegove konkubine Jere.⁷⁰ V naslednjih dveh letih je bil dvakrat boter sosedom iz Družmirja,⁷¹ ki jih kot take izdajajo priimki.⁷²

Pri tem se neizogibno postavlja vprašanje, od kdaj je na Jakobovi kmečki posesti v Družmirju dejansko gospodaril Apatov rod, oziroma v kolikšni meri drži Goričarjeva trditev: »Apati so skozi stoletja bivali tukaj.«⁷³ Nemara je Goričar v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu imel v rokah urbarje šoštanjskega gospostva, ki razkrivajo priimek Apat v Družmirju v 16. in 17. stoletju. Sicer pa si je lahko pomagal z Orožnovo objavo imen podložnikov v temeljnem urbarju iz leta 1575.⁷⁴ Za naše vprašanje so urbarji komajda v pomoč. Prejkone ne Apatov rod ne priimek v Družmirju nista kontinuirano obstajala od leta 1575, ko je priimek prvič izpričan, do Jakobovega časa približno poldrugo stoletje pozneje. Tako lahko govorimo le o pojavitvah priimka ter o njegovem izvoru in pomenu, ni pa mogoče rekonstruirati sorodstvenih povezav med nosilci in pavšalno trditi, da so prvi dokumentirani družmirski Apati biološki predniki škofa Slomška.

Priimka Slomškove babice še ne najdemo v najstarejšem urbarju gospostva Šoštanj iz leta 1498, v katerem ga večina podložnikov sploh še ni imela.⁷⁵

⁶² NŠAM, Župnija Šoštanj, Matične knjige, M 1758–1770, s. p.

⁶³ Prav tam, s. p.

⁶⁴ O dedu Valentina Vodnika najdemo, denimo, pri Vodniku in v mrliški matici navedbo starosti 85 let, v resnici pa jih je imel le 74 (Golec, Rod Valentina Vodnika, str. 14–15).

⁶⁵ NŠAM, Župnija Šoštanj, Matične knjige, R 1688–1719.

⁶⁶ Vrzal v vrsti poročnih matic od leta 1702 do 1771 najdemo že v vodniku po matičnih knjigah iz leta 1972 (Umek – Kos (ur.), *Vodnik po matičnih knjigah*, str. 723). I. Orožen je pogrešano matico iz obdobja poroke zakoncev Apat še imel v rokah, saj navaja tri poroke iz obdobja 1706–1740 (Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, str. 478).

⁶⁷ V najstarejši ohranjeni krstni matici župnije Škale za obdobje 1685–1720 je prvih deset let mogoče najti enega samega krščenca s priimkom Apat. 15. novembra 1688 je bil krščen Andrej, sin Pavla in Marije Apat (NŠAM, Župnija Škale, Matične knjige, R 1685–1720, s. p.). Glede na ime botre Marjete Valencij se je rodil v trgu Šoštanj, saj je ista »gospa« Marjeta sinu istega para botrovala 19. novembra 1694 v Šoštanju (NŠAM, Župnija Šoštanj, Matične knjige, R 1688–1719, s. p.).

⁶⁸ NŠAM, Župnija Šmartno pri Slovenj Gradcu, Matične knjige, P 1667–1729; Župnija Mozirje, Matične knjige, P 1666–1732; Župnija Braslovče, Matične knjige, P 1708–1771; Župnija Črna na Koroškem, Matične knjige, P 1684–1752. – V župniji Št. Ilj pri Velenju je v poročnih maticah vrzel med letoma 1713 in 1717, v župniji Škale se začenjajo z letom 1721, v Šmartnem pri Velenju 1784, v Št. Ilju pod Turjakom 1786, v Šmartnem ob Paki pa 1784.

⁶⁹ NŠAM, Župnija Šoštanj, Matične knjige, R 1688–1719.

⁷⁰ Prav tam, s. p. 18. 9. 1716.

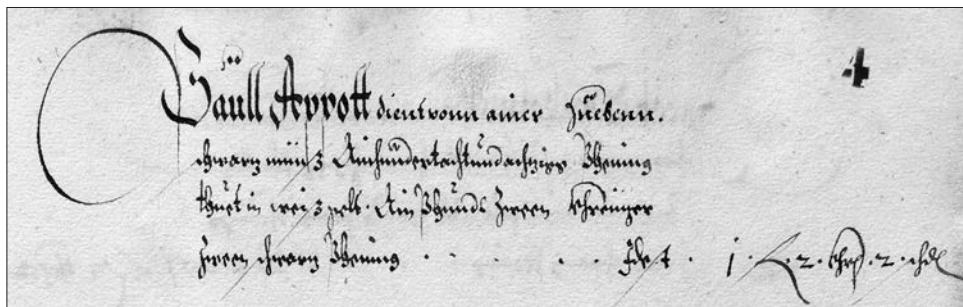
⁷¹ Prav tam, s. p., 1. 6. 1717, 18. 4. 1718.

⁷² Za bivališča botrov je referenca ljudsko štetje 1754 (NŠAL, NŠAL 100, Kapiteljski arhiv Ljubljana, fasc. 116/2, župnija Šoštanj, 4. 2. 1754, s. p.).

⁷³ Goričar, *Slomškov rodovnik*, str. 25.

⁷⁴ Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, str. 421–428.

⁷⁵ StLA, Laa. A. Antiquum, Gruppe II, Stockurbare, K 74,

Pavel Apat, prvi znani nosilec tega priimka v Družmirju, v urbarju gospostva Šoštanj iz leta 1575 (StLA, Laa. A. Antiquum, Gruppe II, Stockurbare, K 75, Sch. 68/157, Urbar Schönstein und Katzenstein 1575, fol. 4r).

Rodbinska imena so tako kot drugod tudi v Šaleški dolini množično vznikala v 16. stoletju. V šoštanjskem urbarju iz leta 1575 je brez priimka že zelo malo podložnikov, Apate pa srečamo na dveh koncih. V župi Družmirje je na petem mestu naveden gospodar cele hube z imenom Pavel Apat oziroma Apot (*Paull Appott*).⁷⁶ V sosednji župi Ravne sta drug za drugim popisana dva Apata ali Apota, oba s celo hubo: župan Martin (*Martin Appott Suppan*) in Jakob, Lukov sin (*Jacob Lucas Appott Sun*).⁷⁷ V nadaljevanju urbarja naletimo na družmirskega Pavla in ravenskega Martina še kot na plačnika žitne desetine,⁷⁸ medtem ko je Gregor Apat (*Apot*) iz Lokovice plačeval vinsko desetino, polovico šoštanjskemu gospostvu in polovico župniji Škale.⁷⁹ Identično stanje prikazujeta nekaj let mlajša urbarja iz let 1577 in 1578.⁸⁰ V naslednjega pol stoletja je vas Družmirje odpadla od šoštanjskega gospostva in postala del gospostva Velenje.⁸¹ V urbarju gospostva Šoštanj iz leta 1623 tako med šoštanjskimi podložniki najdemo samo enega Apata, in sicer Klemenca (*Clement Apath*) v uradu Ravne kot gospodarja dveh polovičnih hub, oštata in nekaj dodatnih zemljišč.⁸² Je pa Družmirje še naprej zajeto v razdelku žitna desetina, ki so jo šoštanjskemu gospostvu poleg domačih plačevali tudi podložniki drugih gospostev. Imena 22 družmirskih desetinskih zavezancev se skoraj v celoti ujemajo z imeni v pol stoletja starejših šoštanjskih urbarjih iz sedemdesetih

tih let 16. stoletja, kar pomeni, da ne odražajo aktualnega, ampak preteklo stanje. Tako sta v Ravnah navedena že znana šoštanjska podložnika Jakob in Martin Apat (*Apoth*), vsak z eno hubo,⁸³ v Družmirju pa velenjski podložnik Pavel Apat (*Apath*), prav tako gospodar cele hube.⁸⁴ V naslednjih dveh urbarjih iz let 1658 in 1661–1668 ter v nedatiranem urbarju, ki ga lahko postavimo v petdeseta ali šestdeseta leta 17. stoletja, je v župi Ravne izpričan podložnik Andrej Apat (*Appath, Apath*), in sicer na istem mestu in posesti kot leta 1623 Klemen.⁸⁵ Imena plačnikov žitne desetine najdemo samo v tretjem, tj. nedatiranem urbarju in so očitno iz tega časa. Po tem urbarju je imela večina od skupno 27 plačnikov v Družmirju enake priimke kakor v urbarjih iz let 1575, 1577 in 1623, le da je njihov vrstni red zdaj drugačen in da priimek Apat pogrešamo. Ni rečeno, da ga ni bilo več, a je to glede na povedano zelo verjetno. Zato pa pozna isti urbar dva Apata, Matijo (*Apath*) in Ano (*Appathin*), med skupno 50 plačniki žitne desetine v trgu Šoštanj.⁸⁶ Nasprotno med 19 trškimi zavezanci desetine v urbarju leta 1623 ni bilo še nobenega s tem priimkom.⁸⁷ Omenjeni Matija Apat se je imenoval enako kot šoštanjski tržan (*Mathiasen Appat burgern alhier*), ki ga leta 1674 najdemo kot enega od cenilcev nekega vinograda v fragmentarno ohranjenih protokolih gospostva Šoštanj.⁸⁸

Le približno lahko časovno opredelimo, kdaj so se Apati naselili tudi v trgu Šoštanj, kamor so nedvomno prišli iz okoliških vasi. Najzgodnejši vir o trških posestih in posestnikih, popis dimnine, izrednega davka na ognjišča iz leta 1572, med 35 davčnimi zavezanci ne pozna še nobenega.⁸⁹ Glede na to, da sta v urbarju iz petdesetih in šestdesetih let 17. stoletja v trgu kot plačnika desetine izpričana že dva Apata,

Sch. 67/156, Urbar Schönstein 1498. Prim. objavo imen podložnikov v: Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, str. 419. Urbar je pri Orožnu datiran z letnico 1480.

⁷⁶ Prav tam, K 75, Sch. 68/157, Urbar Schönstein und Katzenstein 1575, fol. 4r.

⁷⁷ Prav tam, fol. 13r in 13v.

⁷⁸ Prav tam, fol. 147r in 150r.

⁷⁹ Prav tam, fol. 182v.

⁸⁰ Prav tam, K 76, Sch. 70/159, Urbar Schönstein und Katzenstein 1577, fol. 6v, 15r, in 156v; K 75, H 158, Urbar Schönstein und Katzenstein 1578, fol. 4r, 13r in 155v.

⁸¹ Kdaj in kako se je to zgodilo, ostaja neznanka. Štajerska imenjska knjiga o tem molči (prim. StLA, B 249/5, Sikora, *Die Steirischen Gülden etc.*, str. 323). Danes pogrešani urbar gospostva Velenje iz leta 1598 Družmirja še ne vključuje (Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, str. 262–271).

⁸² StLA, A. Schönstein, Herrschaft und Markt, K 1, H 15, Urbar Schönstein 1623, pag. 4–6.

⁸³ Prav tam, pag. 178.

⁸⁴ Prav tam, pag. 188.

⁸⁵ Prav tam, K 2, H 16, Urbar Schönstein 1658, pag. 5–6; K 13, H 19, Urbar Schönstein 1661–1668, fol. 4r–4v; K 2, H 17, Urbar Schönstein, s. a., pag. 2.

⁸⁶ Prav tam, K 2, H 17, Urbar Schönstein, s. a., pag. 222.

⁸⁷ Prav tam, K 1, H 15, Urbar Schönstein 1623, pag. 208–211.

⁸⁸ Prav tam, K 2, H 13, Verwaltungsprotokolle 1674–1787, Protokoll 1674–1675, pag. 34.

⁸⁹ Golec, Šoštanj v stoletjih, str. 449.

moški in ženska (vdova), se je to zgodilo nekaj desetletij prej.

Šoštanske krstne matice, ki se začnejo leta 1630, poznajo celo vrsto Apatov, od katerih pa je le redkokaterega mogoče locirati v določen kraj, saj podatkov o rojstnih krajih krščencev in domačih krajih botrov skoraj ni. Pri tem sicer nekoliko pomagajo znana imena iz urbarjev. Matija Apat se, denimo, kot krstni boter pojavlja od leta 1635⁹⁰ in od naslednjega leta kot oče krščencev, rojenih v zakonu z Elizabeto.⁹¹ Leta 1651 je v vlogi botra prvič naveden kot šoštanski trški sodnik (*pro tempore Schönstainense Judice*) in nato kot tak še v letih 1662 in 1664, leta 1663 pa je Matijeva sodniška funkcija izpričana prek njegove druge žene Magdalene (*tunc Judicisa*),⁹² umrle leta 1696 in rojene okoli 1638.⁹³ Ta mu je prav tako rodila več otrok,⁹⁴ med njimi naslednika Sebastjana (1672–1747), ki ga kot tržana in družinskega očeta srečujemo od konca 17. stoletja.⁹⁵ Njegov sin Janez (1716–1760)⁹⁶ je bil ob ljudskem štetju 1754 edini

v trgu živeči družinski poglavar s tem priimkom, po osebnem položaju tržan in po poklicu barvar.⁹⁷

Slomškov praded Jakob Apat (ok. 1683–1768) bi glede na vse, kar o njem vemo, zlahka izviral iz trga Šoštanj. Ker pa se je rodil v času vrzeli v krstnih maticah (1672–1688) in ga ni mogoče povezati z nobenim drugim Apatom, vprašanje o njegovem izvoru ostaja odprto. Težko bi bil sin trškega sodnika Matije, ki je umrl pred začetkom vodenja mrliške matice leta 1693,⁹⁸ in nikakor ne sin Sebastjana, rojenega preporno, da bi mu lahko bil oče. Jakoba bi lahko veliko prej povezali z zakoncema Pavlom in Marijo, rojeno Aurberger, ki sta se poročila 3. novembra 1677⁹⁹ in so se jima otroci rojevali še v devetdesetih letih, na njuno bivanje v trgu pa kažejo imena krstnih botrov.¹⁰⁰ Marija (ok. 1654–1704) je bila po poročni matici hči Janeza Aurbergerja, Pavel (1655–1705) pa najstarejši sin Martina in Marije Apat, zakoncev, ki sta sodeč po imenih krstnih botrov svojih otrok prav tako živela v Šoštanju¹⁰¹ in morala oba umreti pred letom 1693, ko se začenja prva mrliška matica.¹⁰² Martin je označen kot pokojni že ob poroki hčerke Lucije leta 1680.¹⁰³ V šoštanskih krstnih, poročnih in mrliški matici se v 17. stoletju pojavlja še vrsta drugih Apatov, le Jakoba Apata ne najdemo.

Maks Goričar, ki se je brez uspeha ubadal z isto težavo, je v opombi zapisal: »Naš Jakob je bržčas sin vdove Jere Apat, ki je vpisana med člani bratovščine sv. Rešnjega Telesa za l. 1685.: Jera Apat s hčerko Katarino in sinom Jakobom.«¹⁰⁴ A tudi tu zadenemo

⁹⁰ NŠAM, Župnija Šoštanj, Matične knjige, R 1630–1648, s. p., 12. 1. 1635.

⁹¹ Njegovi otroci iz prvega zakona so se zvrstili takole: Uršula (kršč. 3. oktobra 1636), Marija (kršč. 22. januarja 1638), Matija (kršč. 30. januarja 1640), Helena – Alena (kršč. 15. aprila 1642), Marija (kršč. 20. avgusta 1646), Katarina (kršč. 1. novembra 1649), Martin (kršč. 13. novembra 1654), Marija (kršč. 25. januarja 1657), Janez (kršč. 20. marca 1659) in Lucija (kršč. 28. novembra 1661) (prav tam, R 1630–1648, s. p.; R 1648–1667, s. p.).

⁹² Prav tam, R 1648–1667, s. p., 8. 6. 1657, 14. 11. 1662, 11. 5. 1663, 8. 4. 1664, 19. 6. 1664. – Izključeno je, da bi bila Magdalena žena Matijevega leta 1640 rojenega sina Matije ml., saj ta pri samo triindvajsetih ne bi mogel biti trški sodnik.

⁹³ Mrliška matica daje »gospo« Magdaleni Apat, pokopani 22. januarja 1696, 58 let (NŠAM, Župnija Šoštanj, Matične knjige, M 1693–1757, s. p.).

⁹⁴ Njune poroke ni v nobeni od dveh šoštanskih poročnih matic iz tega časa (prav tam, P 1651–1665 [dejansko 1651–1661] in P 1653–1702). Zakoncema so se rodili otroci: dvojčka Jurij in Janez (kršč. 13. marca 1663), Marjeta (kršč. 19. junija 1664), Marija (kršč. 19. marca 1667), Gregor (kršč. 12. marca 1669) in Sebastjan (kršč. 22. januarja 1672), nato pa v krstnih maticah sledi 16-letna vrzel (prav tam, R 1648–1667, s. p.; R 1667–1672, s. p.).

⁹⁵ Sebastjan Apat je bil krščen 22. januarja 1672, pri krstu pa najdemo redko navedbo kraja – trg (*ex oppido*). Prvič se je poročil nekje zunaj domače župnije in imel z ženo Marijo, pokopano 14. februarja 1700 v starosti 24 let, štiri otroke: Uršulo, krščeno 18. oktobra 1694 in pokopano 22. junija 1699, Jero, krščeno 6. marca 1696, otroka neznanega imena in spola, krščenega 14. novembra 1697, ter Andreja, krščenega 14. novembra 1697 in pokopanega 8. marca 1700. Ponovno se je oženil 28. novembra istega leta, in sicer z Magdaleno, hčerko pokojnega Matije Navršnika, s katero je imel še več otrok (NŠAM, Župnija Šoštanj, Matične knjige, R 1667–1672, s. p.; R 1688–1719, s. p.; P 1653–1702, s. p.; M 1693–1757, s. p.). Da je bil Sebastjan po poklicu barvar, izvemo iz vpisa smrti nekega berača, ki je 4. decembra 1712 umrl na njegovem domu. Ob pokopu 10. februarja 1747 mrliška matica Sebastjana Apata označuje kot gospoda in mu daje okoli 75 let (prav tam, M 1693–1757, s. p.).

⁹⁶ Janez Apat je bil krščen 11. junija 1716; ob pokopu 22. maja 1760 je označen kot gospod, mrliška matica pa mu daje okoli 50 let (NŠAM, Župnija Šoštanj, Matične knjige, R 1688–1719, s. p.; M 1693–1757, s. p.).

⁹⁷ Ljudsko štetje ga navaja v trgu Šoštanj kot 38-letnega tržana in barvarja, poročenega s 30-letno Ano (NŠAL, NŠAL 100, Kapiteljski arhiv Ljubljana, fasc. 116/2, župnija Šoštanj, 4. 2. 1754, s. p.; prim. Golec, Trg Šoštanj, str. 479).

⁹⁸ NŠAM, Župnija Šoštanj, Matične knjige, M 1693–1757.

⁹⁹ Prav tam, P 1653–1702, s. p.

¹⁰⁰ 2. decembra 1691 sta bili krščeni njuni dvojčici Barbara in Marija, 19. novembra 1694 sin Tomaž, ki so ga pokopali 8. maja 1697, 17. marca 1699 pa so nesli h krstu Marijo, pokopano 4. avgusta istega leta, ki sta ji bila botra trški sodnik Jernej Klančnik in žena šoštanskega gosposčinskega upravitelja Marija Elizabeta Lemoher (NŠAM, Župnija Šoštanj, Matične knjige, R 1688–1719, s. p.; M 1693–1757, s. p.). En otrok Pavla in Marije Apat je bil krščen v Škalah, in sicer Andrej 15. novembra 1688 (NŠAM, Župnija Škale, Matične knjige, R 1685–1720, s. p.). Da spada v to družino, potrjuje ime botre Marjete Valenci, ki je pozneje botrovala tudi Tomažu.

¹⁰¹ Mariji, ženi Pavla Apata, daje mrliška matica ob pokopu 16. januarja 1704 okoli 50 let, Pavlu pa 25. maja 1705 devet let preveč, in sicer 59 (prav tam, M 1693–1757, s. p.). Marijinega rojstva okoli leta 1654 ni mogoče najti v šoštanski krstni matici, kakor tudi ne njenih sorojencev (prav tam, R 1648–1667). Zakoncema Martinu in Mariji Apat, katerih poroke v šoštanskih poročnih maticah ni (prav tam, P 1651–1665 [dejansko 1651–1661], P 1653–1702), so se rodili naslednji otroci: Pavel (kršč. 9. junija 1655), Jurij (kršč. 27. marca 1658) in Lucija (kršč. 12. decembra 1660) (prav tam, R 1648–1668, s. p.). Referenca za krstne botre so imena desetinskih obveznikov iz trga v urbarju gospostva Šoštanj iz petdesetih ali šestdesetih let 17. stoletja (StLA, A. Schönstein, Herrschaft und Markt, K 2, H 17, Urbar Schönstein, s. a., pag. 220–229).

¹⁰² NŠAM, Župnija Šoštanj, Matične knjige, M 1693–1757.

¹⁰³ Prav tam, P 1653–1702, s. p., 30. 1. 1680.

¹⁰⁴ Goričar, *Slomškov rodovnik*, str. 25.

ob dilemo. Če se je Jakob res rodil že okoli leta 1683, kot je mogoče izračunati iz navedbe o starosti 85 let ob smrti leta 1768, bi imel leta 1685 komaj dve leti. Postavlja se vprašanje, ali bi tako majhnega otroka sploh včlanili v bratovščino. Poleg tega je Jakobova mati Jera v omenjeni bratovščinski knjigi vpisana z dvojnimi priimkom Apat ali Hleb: »Gera Appatin oder Hlepin cum filia Catharina et filio Jacobo«. ¹⁰⁵ Leta 1685 je bila po vsem sodeč že vdova, bodisi po Jakobu bodisi po Juriju Hlebu, ki sta oba imela ženo z imenom Jera. Povezave teh dveh družin s katerim koli Apatom ni bilo mogoče ugotoviti, pa tudi tega ne, da bi se vdova Jera Hleb vnovič omožila s kakim Apatom. ¹⁰⁶ Jurijeva žena Jera, omožena že leta 1654, je bila hči Jurija Laporška ¹⁰⁷ in glede na starost komajda še pride v poštev za Jakobovo mater, Jakob pa je pred oltar stopil leta 1664 z Jero, doma iz Ribnice na Kranjskem. ¹⁰⁸ Preden se v krstnih maticah leta 1672 začne 16 let trajajoča vrzel, ki se vleče do leta 1688, se je Juriju in Jeri Hleb rodila hči Katarina, krščena 9. novembra 1669, ¹⁰⁹ ki bi bila lahko identična z Jerino hčerko Katarino iz bratovščinske knjige, pozneje pa je v matičnih knjigah ne najdemo. Obe družini Hleb sta glede na imena botrov, šoštanjskih tržanov, živeli v trgu. ¹¹⁰ Edina povezava med Hlebi in Apati je prej omenjena poroka nekega Matije Hleba z Lucijo, hčerko pokojnega Martina Apata, 30. januarja 1680. ¹¹¹

Zanimivo je, da je bil Martin Hleb z ženo Lucijo leta 1685 v bratovščinsko knjigo Sv. Rešnjega Telesa vpisan takoj za Pavlom Apatom in njegovo ženo Marijo. Pri vseh je križec, ki označuje smrt, članstvo v bratovščini pa sta v obeh primerih nadaljevala druga zakonca, in sicer vse do leta 1734. Jera Apat ali Hleb, pri kateri je prav tako dopisan križec, je s hčerko Katarino in sinom Jakobom obveznosti do bratovščine izpolnjevala samo do leta 1697, kar prejkone kaže na njihovo odselitev, saj jih v tem času ni v mrliški matici. ¹¹² V bratovščinski knjigi so tudi imena drugih Apatov, med drugim dvakrat slovenska ženska oblika priimka Apačica (*Marina Appatschiza, Jera Apatziza*). ¹¹³

Za zdaj imamo premalo podatkov, da bi lahko Slomškovega pradedu Jakoba Apata uvrstili v katero koli družino Apat. Še najbolj verjetno se zdi in bi bilo

glede na znana dejstva povsem mogoče, da se je sredi osemdesetih let 17. stoletja rodil kot sin (tržana) Pavla in Marije, rojene Aurberger, ki sta drug za drugim umrla v letih 1704 in 1705. Tržanski status očeta Pavla in podedovana posest v trgu bi bila dobra podlaga za Jakobov sprejem med polnopravne tržane, za kar so praviloma zahtevali še poročenost. Ta pogoj je Jakob najverjetneje izpolnil v začetku leta 1716, nemara tik preden se je preselil na posest v Družmirje, morda kupljeno, morda podedovano, če se ni tja priženil. Ker je domačija ležala ravno še znotraj trškega pomirja, je tem lažje upravičil preselitev na hubo, ki je bila sicer podložna gospostvu Velenje. Hipotezo o Jakobu, tržanskem sinu iz Šoštanja, bo treba še potrditi, kar ne bo šlo brez novih, še neznanih virov, za katere je vprašanje, ali sploh obstajajo.

Gotovo pa je eno. Škof Slomšek, ki je pred nastopom škofovske službe kratek čas služboval kot celjski opat (1846), ¹¹⁴ je imel med predniki kar nekaj (generacij) »opatov«, najsi je za to vedel ali ne. Priimek Apat, danes v Šaleški dolini z naglasom na prvem zlogu – Ápat, namreč pomeni opata, kot je dokumentirano že v slovenski protestantski književnosti od leta 1557 dalje, ¹¹⁵ v času intenzivnega nastajanja slovenskih priimkov. Kot smo videli, prve šaleške Apate srečamo v urbarju gospostva Šoštanj iz leta 1575, in sicer v Aninem rodnem Družmirju, Ravnah in Lokovici, treh sosednjih naseljih Šoštanja, medtem ko v urbarju iz leta 1498 tega in številnih drugih priimkov še ni. V letih pred drugo svetovno vojno je bil priimek Apat na Slovenskem najpogostejši v okraju Šmarje pri Jelšah, sledili so okraji Celje okolica, Slovenj Gradec, ki je zajemal tudi Šaleško dolino, in kot zadnji Maribor desni breg. ¹¹⁶ Danes (2023) je zelo redek, s skupno 74 nosilci, najpogosteje zastopanimi v savinjski in koroški regiji. ¹¹⁷ Tako kot priimki Kaplan, Prošt, Škof ali Papež gre za tip priimka, ki je nastal prek vzdevka iz občnega poimenovanja v cerkveni hierarhiji, in sicer po taki ali drugačni povezavi z nosilci, na primer šaljivi ali povsem naključni. ¹¹⁸ Takšna vez bi lahko bilo podložništvo samostanu ali povezanost s Cerkvijo in duhovniki nasploh.

Vrnimo se k družini **Slomškovih prastaršev Jakoba in Jere Apat iz Družmirja**. Iz podatkov ljudskega štetja leta 1754 ¹¹⁹ o njej izvemo naslednje. S 60-letnim Jakobom in njegovo 50-letno ženo Jero so tedaj živeli samo še trije otroci, 20-letna Uršula, 14-letna Jera in 12-letni Jakob, ter dva hlapca in dekla. Razen pri Uršuli (roj. 1734), ki je tisto leto

¹⁰⁵ Župnijski arhiv Šoštanj, bratovščinska knjiga 1670–1741 in status animarum 1779–1792, s. p.

¹⁰⁶ NŠAM, Župnija Šoštanj, Matične knjige, P 1653–1702.

¹⁰⁷ Prav tam, s. p., 11. 6. 1654.

¹⁰⁸ Prav tam, s. p., 28. 2. 1664.

¹⁰⁹ Prav tam, R 1667–1672, s. p., 9. 11. 1669.

¹¹⁰ Referenca za krstne botre so imena desetinskih obveznikov iz trga v sočasnem urbarju gospostva Šoštanj (StLA, A. Schönstein, Herrschaft und Markt, K 2, H 17, Urbar Schönstein, s. a., pag. 220–229).

¹¹¹ NŠAM, Župnija Šoštanj, Matične knjige, P 1653–1702, s. p., 30. 1. 1680.

¹¹² Prav tam, M 1693–1757.

¹¹³ Župnijski arhiv Šoštanj, bratovščinska knjiga 1670–1741 in status animarum 1779–1792, s. p.

¹¹⁴ Kovačič, *Služabnik božji*, str. 166–168.

¹¹⁵ Ahačič et al. (ur.), *Besedje slovenskega knjižnega jezika*, str. 38; Ahačič et al. (ur.), *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, str. 97.

¹¹⁶ Bezljaj, *Začasni slovar*, str. 9.

¹¹⁷ <https://www.stat.si/imenarostva#/names?lastname=Apat> (15. 3. 2023).

¹¹⁸ Keber, *Leksikon priimkov*, str. 41.

¹¹⁹ NŠAL, NŠAL 100, Kapiteljski arhiv Ljubljana, fasc. 116/2, župnija Šoštanj, 4. 2. 1754, s. p.

Jakob Apat	60	Gertrude Apat	25
Jacob Apat	12	Gertrude Apat	20
Jacob Apat	30	Gertrude Apat	12
Jacob Apat	20	Gertrude Apat	25

Družina Jakoba Apat ob ljudskem štetju 1754

(NŠAL, NŠAL 100, Kapiteljski arhiv Ljubljana, fasc. 116/2, župnija Šoštanj, 4. 2. 1754, s. p.).

res dopolnila 20 let, je starost vseh članov Apatove družine podcenjena, pri Jeri (roj. 1737) za tri leta, pri Jakobu (roj. 1739) za pet ter nesporno tudi pri zakoncih Jakobu in Jeri. Slednja bi se potemtakem rodila leta 1703 ali 1704, kar pomeni, da bi ji bilo pri prvem porodu konec leta 1716 komaj 12 ali 13 let. Zanesljivejši sta navedbi starosti zakoncev ob smrti. Kot smo videli, bi se Jakob rodil okoli leta 1683, Jera pa okrog leta 1702, a raje nekoliko prej.

O njuni številčni družini vemo pravzaprav malo. Zakoncema je sedem otrok ali več kot polovica pomrlo v zgodnjem otroštvu, starih od dobrega leta do manj kot šest let.¹²⁰ O hčerki Mariji (roj. 1733) je vpis krsta sploh edini vir. Njene smrti kot neporočene ni mogoče najti v šoštanjskih mrliških maticah, ob ljudskem štetju leta 1754 pa je ni bilo več doma, kar pomeni, da se je najverjetneje pred tem poročila. Šoštanjška poročna matica je za ta čas žal izgubljena. Od mlajših treh otrok, ki so omenjenega leta popisani pri starših, pa ni znana edinole usoda hčerke Uršule, ki prav tako kot Marija ni umrla v domači župniji pod dekliskim priimkom. Zelo verjetno se je omožila pred letom 1771, ko se spet začenja vrsta poročnih knjig. Tudi ko so istega leta začeli v krstno matico vpisovati dekliske priimke mater, prva leta sicer precej neredno, ni med materami nobene, ki bi se pred poroko pisala Apat in bi bila identična s katero od Jakobovih in Jerinih hčera, z Marijo, Uršulo ali Jero.¹²¹

Od šestih Apatovih otrok, ki niso umrli v otroštvu, poznamo tako **nadaljnje življenjske usode**

štirih: Ane, poročene Slomšek (roj. 1726), Jere (roj. 1737), Andreja (roj. 1724) in Jakoba (roj. 1739). O Ani, poročeni Slomšek, in njeni družini bo govor v drugem prispevku.

Jero (roj. 1737) je bilo mogoče izslediti na podlagi dekliskega priimka (*nata Apat*) v zapisniku duš leta 1779 in 1780, v katerem je izpričana kot žena Martina Rozmana ali Klančnika v trgu Šoštanj št. 7. Prvo leto ji zapisnik daje 45 let in naslednje leto 46,¹²² kar povsem ustreza času rojstva hčerke Jakoba in Jere Apat, edine okoli leta 1737 rojene Jere Apat.¹²³ Z leto dni starejšim možem Martinom, ki po vsem sodeč ni izviral iz šoštanjске župnije,¹²⁴ nista imela otrok.¹²⁵ 52-letni »gospod«¹²⁶ Martin Rozman, po domače Klančnik (*vulgo Klanznig*), je umrl 28. decembra 1782,¹²⁶ nakar se je 49-letna vdova Jera 12. avgusta 1783 omožila z Valentinom Jeretinom, sinom pokojnega Jerneja, ki je bil tedaj v službi pri usnarju Antonu Zorku v Celju; kot ena od poročnih prič je v poročni matici naveden njen brat Andrej Apat.¹²⁷ Iz zemljiške knjige trga Šoštanj, uvedene ravno med smrtjo Jerinega prvega moža in njeno vnovično

¹²² V zapisniku duš je možev priimek prvo leto zapisan kot Klančnik (*Klanznig*), nad njim pa je dopisano: po domače Rozman (*v. Rosmann*). Naslednje leto je Martin vpisan kot Rozman (*Rosmann*). Leta 1779 naj bi mu bilo 46 let in naslednje leto 47, torej eno leto več kakor ženi (Župnijski arhiv Šoštanj, bratovščinska knjiga 1670–1741 in status animarum 1779–1792, s. p.).

¹²³ 21. marca 1753 jo kot še neporočeno 16-letnico srečamo kot krstno botro: *Gertrude D. Jacobi Apat filia* (NŠAM, Župnija Šoštanj, Maticne knjige, R 1742–1757, pag. 158).

¹²⁴ Ne enega ne drugega priimka ni bilo v župniji ob ljudskem štetju 1754 (NŠAL, NŠAL 100, Kapiteljski arhiv Ljubljana, fasc. 116/2, župnija Šoštanj, 4. 2. 1754, s. p.).

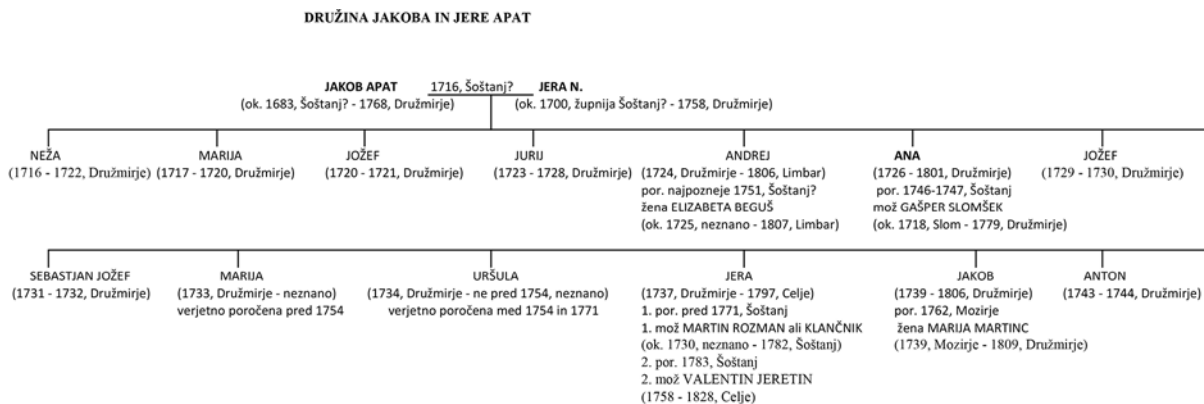
¹²⁵ Nobenega otroka ni ne v zapisniku duš, kjer najdemo samo pet njunih poslov in gostača (Župnijski arhiv Šoštanj, bratovščinska knjiga 1670–1741 in status animarum 1779–1792, s. p.), ne v krstnih maticah (NŠAM, Župnija Šoštanj, Maticne knjige, R 1743–1757, R 1758–1770, R 1771–1793). V Jerini drugi poročni pogodbi z Valentinom Jeretinom z dne 3. aprila 1789 je izrecno zapisano, da nima otrok in da jih glede na svoja leta ne more več pričakovati (SI ZAC/1031, Zbirka zemljiških knjig, Trg Šoštanj, knj. 1210, zemljiška knjiga trga Šoštanj A, pag. 165).

¹²⁶ NŠAM, Župnija Šoštanj, Maticne knjige, M 1771–1824, s. p.

¹²⁷ Prav tam, P 1771–1824, pag. 41.

¹²⁰ Vsi zgodaj umrli otroci so v mrliški matici navedeni kot otroci Jakoba Apat. Prvorojenka Nežo so pokopali 23. aprila 1722, mrliška knjiga ji daje šest let. Drugorojenka Marija je preminila 12. februarja 1720, po mrliški matici stara eno leto, dejansko pa dobri dve. Jožef je umrl pri enem letu in bil pokopan 5. maja 1721. Jurij, ki mu mrliška matica daje šest let, imel pa jih je dobrih pet, je bil pokopan 29. aprila 1728. Jožef, drugi s tem imenom, je ob pokopu 14. decembra 1730 vpisan brez osebnega imena in star dve leti, v resnici pa je bil malce mlajši. Prazen je tudi prostor za ime pri sinu Jakoba Apat, pokopanem 15. septembra 1732, ko naj bi mu bilo dve leti in pol; gre lahko samo za Sebastjana Jožefa, tedaj starega 20 mesecev. Najmlajšega Antona so odnesli na župnijsko pokopališče 10. septembra 1744, ko je imel dobro leto. NŠAM, Župnija Šoštanj, Maticne knjige, M 1693–1757, s. p.

¹²¹ NŠAM, Župnija Šoštanj, Maticne knjige, R 1771–1793.

Rodovno deblo Apatov iz Družmirja.

poroko,¹²⁸ je razvidno, da je kot naslednica svojega pokojnega soproga poleg hiše v trgu posedovala vrsto nepremičnin v skupni vrednosti 908 goldinarjev.¹²⁹ Prav mogoče je, da je Jera po očetu Jakobu podedovala njegovo posest v trgu, ki jo poznamo iz štiftnega registra in terezijanskega katastra sredi 18. stoletja. V jožefinskem katastru namreč med posestniki ni nobenega Apat, ampak samo Jerin drugi mož Jeretin z zelo čedno posestjo velikosti dobrih 14 oralov, od tega polovico njiv.¹³⁰ Zemljiška knjiga sicer pravi, da jo je Jera podedovala po svojem prvem možu, kar pa ne pomeni, da v celoti, ampak bi lahko šlo za pred tem združeno posest obeh zakoncev. Da je bila Jera Jeretin nedvomno istovetna s Slomškovo staro teto, potrjuje njena nova poročna pogodba iz leta 1789, ki je nadomestila prejšnjo izpred šestih let, zdaj razveljavljeno in vpisano v zemljiško knjigo. Jera se namreč v novi pogodbi v prvi osebi naslavlja kot rojena Apat iz Družmirja in omenja brata Jakoba Apat iz iste vasi.¹³¹ Pogodba med drugim priča o odnosih v Apatovi rodbini. Jera in njen drugi mož Valentin Jeretin sta svoj poročni dogovor spremenila »iz utemeljenih razlogov«, in sicer tako, da za njima ne bo dedoval nihče od sorodnikov. Jera po lastnih besedah od svojega sorodstva ni nikoli doživela nobene dobre (kejn Gutthat), ampak naj bi jo brat Jakob oškodoval pri njenih terjatvah, tako da je utrpela znatno škodo. Zato sorodniki po njej ne bodo dobili ničesar, ampak je za dediča imenovala moža, pri čemer si je pridržala 400 goldinarjev za maše in druga volila, enako pa je storil soprog Valentin Jeretin.¹³² Zakonca sta potem še nekaj let živela v Šoštanju, kjer ju do leta 1795 sre-

čujemo kot krstna botra in tržana,¹³³ nakar sta se preselila v Valentinovo rodno Celje. Lastnik njune hiše in posesti v Šoštanju je postal tržan in trški svetnik Franc Mertl,¹³⁴ ki je bil tudi sopodpisnik njune spremenjene poročne pogodbe.¹³⁵ V Celju, natančneje, v Predmestju št. 192, je Jera v starosti 62 let umrla že 16. februarja 1797 za prisadom kot posledico »ostrih sokov«. Valentin, ki se je še isto leto vnovič poročil, tokrat z veliko mlajšo izbranko,¹³⁷ je živel še skoraj tri desetletja in preminil v 71. letu 21. aprila 1828 v Graškem predmestju št. 7 za starostno oslabeledostjo.¹³⁸ Družino je preživljal kot gostilničar. Njegov sin iz drugega zakona je bil znani celjski tiskar in začetnik tamkajšnjih slovenskih gledaliških iger Janez Krstnik Jeretin (1803–1853), ki je med drugim izdal Slomškova molitvenika za šolarje *Angel* in *Sv. opravilo* (1846), njegov pastirski list *Svetla resnica v zmešani svet* (1848) in *Drobtinice* (1848).¹³⁹

¹²⁸ Trško zemljiško knjigo so začeli voditi leta 1782 ali 1783 (Golec, Šoštanj v stoletjih, str. 455).

¹²⁹ SI ZAC/1031, Zbirka zemljiških knjig, Trg Šoštanj, knj. 1210, zemljiška knjiga trga Šoštanj A, pag. 11.

¹³⁰ SI AS 1010, Jožefinski kataster za Štajersko, fasc. 302, Okrajna gosposka Šoštanj, št. 7, davčna občina Šoštanj, subreparticijski izvleček, s. d. [1789], pag. 4–5; prim. Golec, Šoštanj v stoletjih, str. 455.

¹³¹ SI ZAC/1031, Zbirka zemljiških knjig, Trg Šoštanj, knj. 1210, zemljiška knjiga trga Šoštanj A, pag. 164 in 165.

¹³² Prav tam, pag. 164–167.

¹³³ Izmenično in skupaj sta botrovala otrokom iz družin Scharner in Vošnjak, zadnjič skupaj 26. januarja 1795 otroku Leopolda in Ane Scharner ter 29. avgusta istega leta Valentin sam otroku Mihaela in Ursule Vošnjak (Župnijski arhiv Šoštanj, Matične knjige, R 1787–1804, fol. 2, 6, 11, 13, 15 in 16). Otrokom zakoncev Vošnjak so od leta 1797 botrovali drugi botri (prav tam, fol. 20, 24, 28, 30).

¹³⁴ Trška zemljiška knjiga molči o načinu prenosa lastništva na Mertla (SI ZAC/1031, Zbirka zemljiških knjig, Trg Šoštanj, knj. 1210, zemljiška knjiga trga Šoštanj A, pag. 11–12). V naslednji zemljiški knjigi najdemo kot lastnika že Jurija Mertla, ki mu je posest leta 1808 izročil oče Franc (prav tam, knj. 1207, Trg Šoštanj, zemljiška knjiga, pag. 11). V hiši št. 7 je 11. februarja 1799 umrla 14-letna hči Franca Mertla (Župnijski arhiv Šoštanj, Matične knjige, M 1787–1804, s. p.), ki je bil najverjetneje že tedaj lastnik oziroma vsaj najemnik.

¹³⁵ SI ZAC/1031, Zbirka zemljiških knjig, Trg Šoštanj, knj. 1210, zemljiška knjiga trga Šoštanj A, pag. 165.

¹³⁶ Mrliška matica ji pripisuje ustrezno starost 62 let (NŠAM, Župnija Celje – Sv. Danijel, Matične knjige, M 1784–1807, pag. 153).

¹³⁷ 38-letni Valentin Jeretin iz Predmestja št. 192 je 24. julija 1797 v Celju popeljal pred oltar 22-letno Marijo Ano Hofbauer (prav tam, P 1769–1804, pag. 155).

¹³⁸ Prav tam, M 1808–1834, pag. 241.

¹³⁹ Grafenauer, Jeretin Janez Krst., str. 406. – O poklicni dejavnosti Valentina Jeretina in njegovem sorodstvenem razmerju z Janezom Krstnikom: NŠAM, Župnija Celje – Sv. Danijel, Matične knjige, R 1801–1817, pag. 109–110.

Jerinega brata in Slomškovega najstarejšega starega strica **Andreja Apata** (roj. 1724) ob ljudskem štetju leta 1754 najdemo kot 28-letnega tržana in krčmarja (*burger vnd Leithgeb*) v trgu Velenje, kjer je prebival z 20-letno ženo Elizabeto in 2-letnim sinom Jožefom (*Joßl*), s hlapcem, pastirjem in dekle.¹⁴⁰ Popis hiš iz istega leta ga tako kot druge Velenjčane navaja brez poklica in kot lastnika prve od 21 hiš v malem velenjskem trgu, ki so vse spadale pod gospostvo Velenje.¹⁴¹ Andrej in Elizabeta, o kateri pri krstu zadnjega otroka (1776) izvemo, da se je kot dekle pisala Beguš (*Begessin*), sta se poročila neznano kje, vsekakor ne v župniji Škale,¹⁴² ampak prejkone v Andrejevi domači župniji Šoštanj, za katero iz tega časa ni ohranjena poročna matica. V trgu Šoštanj je namreč sredi stoletja izpričana tržanska družina Beguš,¹⁴³ vendar se Elizabeta potrjeno ni rodila v šoštanjski župniji ali vsaj ne s tem priimkom, ki ga v letih okoli njenega rojstva ni zaslediti,¹⁴⁴ potem ko je v trgu sicer izpričan že sto let prej.¹⁴⁵ Je pa bil Andrej Apat z Beguševno hišo povezan prek botrstva gostaškemu krščencu,¹⁴⁶ kar prejkone kaže, da je živel v isti hiši in da je bila vdova Eva Beguš, posestnica po

štiftnem registru iz leta 1748,¹⁴⁷ njegova tašča ali ženinina starejša sorodnica. To bi tudi pojasnilo, zakaj je leta 1754 v hiši gospodaril Evin drugi zet,¹⁴⁸ Andrej in Elizabeta pa sta se najpozneje v začetku istega leta znašla v Velenju.¹⁴⁹

Zakonca Andrej in Elizabeta Apat sta sprva živela v šoštanjski župniji, kjer se jima je rodil najstarejši sin Jožef (1752),¹⁵⁰ nato pa v malem velenjskem trgu v župniji Škale, kjer je med letoma 1754 in 1776 prišlo na svet še 13 otrok. Andrej Apat je pri njihovih krstih večkrat označen kot tržan (*civis*) in enkrat tudi kot gospod (*dominus*), njegovo domovanje pa je po hišnem oštevilčenju (1770) imelo številko 16.¹⁵¹ Od skupno 14 Andrejevih otrok jih je šest pomrlo v otroštvu.¹⁵²

Zgodba Slomškovega starega strica Andreja Apata je zanimivejša, kot bi se zdelo, če ne bi poznali zemljiške knjige gospostva Velenje in posesti Limbar. Postal je namreč mali graščak v Limbarju, dvorcu nad Pesjem pri Velenju, kjer je preživel tudi zadnja desetletja življenja. Hišo v velenjskem trgu, t. i. Kotnikov oštat, na katero je bila vezana pravica do vinotoča in mesarske obrti, je leta 1777 ob poroki hčerke Marije prepuštil zetu Janezu Svetelu.¹⁵³ Od leta 1760 je imel Andrej v trgu še eno nepremičnino, in sicer oštat s kovaško pravico, ki ga je kupil od Jerneja Kozarja in

¹⁴⁰ NŠAL, NŠAL 100, Kapiteljski arhiv Ljubljana, fasc. 118/7, župnija Škale, s. d. (1754), s. p.

¹⁴¹ StLA, Laa. A. Antiquum, Gruppe I, Häuserzählung 1754, K 20, H 75, CK, Nr. 240 (Herrschaft Wöllan), 1. 5. 1754.

¹⁴² NŠAM, Župnija Škale, Maticne knjige, P 1721–1773.

¹⁴³ Po ljudskem štetju iz leta 1754 je imel 50-letni tržan Jakob Beguš (*Wegusch*) 40-letno ženo Marijo in tri majhne otroke (NŠAL, NŠAL 100, Kapiteljski arhiv Ljubljana, fasc. 116/2, župnija Šoštanj, 4. 2. 1754, s. p.; prim. Golec, Trg Šoštanj, str. 484). Popis hiš iz istega leta ga navaja kot gospodarja hiše in gostača (*Inwohner*) (StLA, Laa. A., Antiquum I, Häuserzählung 1754, K 19, Heft 71, Nr. 185, 18. 4. 1754; prim. Golec, Šoštanj v stoletjih, str. 453). Takšni oznaki se sicer izključujeta, vendar postaneta razumljivi ob podatku, da je žena Marija ob ljudskem štetju leta 1754 imela 72-letno ovodovelo mater Evo, ki jo v trškem štiftnem registru iz leta 1748 najdemo kot posestnico Evo Beguš (*Eua Weguschin*) (StLA, Laa. A. Antiquum, Gruppe II, Stiftregister, Band 46/534, Stiftregister Markt Schönstein 1748, pag. 14). Nedvomno je pri njej živela gostaška družina, katere otrok je bil krščen prvega dne leta 1749 (*incolae apud Weguschin*) (NŠAM, Župnija Šoštanj, Maticne knjige, R 1742–1757, pag. 90). Jakob Beguš se je potemtakem k hiši priženil in prevzel ženin priimek. Vendar v šoštanjski krstni matici ni mogoče najti nobenega od njegovih treh otrok, ki naj bi bili leta 1754 stari osem, pet in eno leto. Najmlajša, enoletna Marija, se morda skriva pod Jakobovim praviim priimkom Zelen, medtem ko drugih otrok s tem priimkom ni. 30. maja 1753 je bila krščena Marjeta Katarina, hči Jakoba in Marije Zelen (NŠAM, Župnija Šoštanj, Maticne knjige, R 1742–1757, pag. 162). Kot kaže, sta se Jakob in Marija Zelen – Beguš šele pred kratkim priselila v Šoštanj k Marijini materi Evi.

¹⁴⁴ Prim. NŠAM, Župnija Šoštanj, Maticne knjige, R 1719–1742.

¹⁴⁵ StLA, A. Schönstein, Herrschaft und Markt, K 2, H 17, Urbar Schönstein, s. a., pag. 225.

¹⁴⁶ »Gospod« Andrej Apat je 6. maja 1754 botroval krščencu Urbana in Jere »in fundo Wegusch« (prav tam, pag. 177). Njegova sestra Jera, hči »gospoda« Jakoba Apata, je bila leto prej, 21. marca 1753, botra otroku istih zakoncev, gostačev pri Begušu (*inquilini in fundo Wegusch*) (NŠAM, Župnija Šoštanj, Maticne knjige, R 1742–1757, pag. 158).

¹⁴⁷ Gl. op. 143.

¹⁴⁸ Gl. op. 143.

¹⁴⁹ NŠAL, NŠAL 100, Kapiteljski arhiv Ljubljana, fasc. 118/7, župnija Škale, s. d. (1754), s. p. – Glede na datum krsta Elizabete Slomšek 19. november 1753 in navedbo v popisu duš, da je stara deset tednov, je nedatirani popis mogoče okvirno datirati v konec januarja 1754.

¹⁵⁰ Sin Jožef je bil rojen in krščen 27. februarja 1752 (NŠAM, Župnija Šoštanj, Maticne knjige, R 1742–1757, pag. 143).

¹⁵¹ V škalski župniji rojeni otroci so si sledili takole: Martin (roj. in kršč. 9. novembra 1754), Elizabeta (roj. 9. in kršč. 10. novembra 1755), Jurij (roj. in kršč. 19. aprila 1758), Marija (roj. in kršč. 3. februarja 1761), Ana (roj. in kršč. 1. maja 1764), dvojčka Matija in Jurij (roj. in kršč. 19. februarja 1765), Franc (roj. in kršč. 3. marca 1766), Terezija (roj. 6. in kršč. 7. avgusta 1768), Jernej (roj. in kršč. 7. avgusta 1771), dvojčka Jožef in Jera (roj. in kršč. 13. marca 1775) in Ana (roj. in kršč. 31. oktobra 1776) (NŠAM, Župnija Škale, Maticne knjige, R 1721–1761, pag. 283, 297, 322, 338; R 1761–1790, pag. 20, 25, 32, 54, 84, 114, 127). Andrej je kot tržan označen pri krstih Terezije, dvojčkov Jožefa in Jere ter najmlajše Ane, kot gospod pa pri krstu Terezije.

¹⁵² Martina so pokopali 2. januarja 1755, Jožefa 7. julija 1755, Ano 28. maja 1764, Franca 7. avgusta 1769, Jožefa na dan krsta 13. marca 1775, njegovo sestro dvojčico Jero pa enajst dni pozneje, 24. marca 1775 (NŠAM, Župnija Škale, Maticne knjige, M 1760–1790, s. p.). V vpisu Frančeve smrti je oče Andrej označen kot gospod.

¹⁵³ V zemljiško knjigo je bila lastninska pravica za to posest (rekt. št. 2) vpisana na Andreja Apata na podlagi rektifikacijskega urbarja iz leta 1757. Po vnovični poroki hčerke Marije leta 1784 je postal lastnik njen drugi mož Franc Vizjak in nato leta 1804 sin Franc Vizjak, ki je posest prevzel kot dediščino po očetu. Za sinom jo je že naslednje leto podedovala vdova mati Marija in jo leta 1811 prepuštila zetu Janezu Raku, možu hčerke Marije Vizjak; tedaj je posest označena kot Vizjakov oštat. SI ZAC/1031, Zbirka zemljiških knjig, Gospostvo Velenje, knj. 1230, zemljiška knjiga gospostva Velenje in posesti Limbar, fol. 2.

Velenje po Vischerjevi Topografiji Štajerske, 1681 (Vischer, *Topographia Ducatus Stiriae*, sl. 141).

ga leta 1789 izročil sinu, duhovniku Juriju, ta pa leta 1809 omenjeni sestri Mariji, zdaj ovdoveli Vizjak.¹⁵⁴ Andrej Apat je torej živel od treh dejavnosti, od vino-toča, mesarije in kovačije, ki jo je najverjetneje oddajal v najem. Od tod tolikšni prihodki, da je lahko leta 1767 od Vincenca grofa Sauerja, lastnika gospostva Velenje, za 700 goldinarjev kupil na preklic (*in ein widerruffliches Eigentum*) dvorec Limbar (*Lillienberger Hof*) nad Pesjem, ki je imel status dominikalne posesti in za katerega je letno plačeval 80 goldinarjev dominikalne dajatve. Po 25 letih je dvorec leta 1792 odkupil v nepreklicno last, dajatev pa se je zmanjšala na 60 goldinarjev.¹⁵⁵ Medtem je leta 1772 od istega grofa Sauerja kupil še dominikalni mlin v Pesju, imenovan Gornji mlin, skupaj z njivo, travnikom in gozdom.¹⁵⁶ Obe posesti, dvorec in mlin, je leta 1796 izročil sinu Jerneju, ki pa je dvorec leta 1804 zopet odstopil očetu in obdržal samo mlin. Limbarski dvorec je bil nato konec leta 1806, dober mesec po smrti

Andreja Apata, prodan na dražbi Ignacu Edvardu Mulcu za 4700 goldinarjev.¹⁵⁷ V dvorcu (Pesje h. št. 1) sta v visoki starosti umrla tako Andrej Apat kot njegova žena. Andrej, ki mu mrliška matica 1. novembra 1806 daje 88 let, jih je imel v resnici 82, kolikor jih matica pripisuje ženi Elizabeti, umrli nekaj mesecev za njim, 9. aprila 1807.¹⁵⁸

Po jožefinskem katastru je posest Andreja Apata iz Pesja št. 1 leta 1789 obsegala nič manj kot 91,45 orala (51,13 hektarja), od tega 20,41 orala njiv, 27,85 orala travnikov ter 43,19 orala gozdov in pašnikov. Zemljiški donos je znašal nekaj več kot 401 goldinar, zemljiški davek pa slabih 54 goldinarjev.¹⁵⁹ Andrej je bil tako v Šaleški dolini eden največjih posestnikov, njegovo domovanje pa prestižno.

Ta stari stric škofa Slomška, ki ga Slomšek verjetno ni nikoli videl, saj je imel ob njegovi smrti v oddaljeni Šaleški dolini komaj pet let, se je torej povzpел do gospodarja dvorca s precej obsežno dominikalno zemljo, ne da bi bil tudi zemljiški gospod s podložniško posestjo.¹⁶⁰ Še več, kot je razvidno iz zemljiške

¹⁵⁴ Marija je leta 1811 ob poroki hčerke Marije tudi to posest (rekt. št. 13) prepustila zetu Janezu Raku (prav tam, fol. 13). Po franciscejskem katastru iz leta 1825 so stavbe Janeza Raka, po domače Vizjaka, stale raztreseno med trškim jedrom in Pako; Rak je bil sicer kmet v Stari vasi h. št. 15 (SI_AS 177, Franciscejski kataster za Štajersko, zapisnik stavbnih parcel, 20. 4. 1826; mapni list IV).

¹⁵⁵ Rekt. št. 148 1/2, pozneje spremenjena v domin. št. 43 (SI ZAC/1031, Zbirka zemljiških knjig, Gospostvo Velenje, knj. 1230, zemljiška knjiga gospostva Velenje in posesti Limbar, fol. 166; knj. 1233, zemljiška knjiga za dominikaliste, fol. 181).

¹⁵⁶ Dom. št. 42 (SI ZAC/1031, Zbirka zemljiških knjig, Gospostvo Velenje, knj. 1233, zemljiška knjiga za dominikaliste, fol. 177).

¹⁵⁷ Prav tam, knj. 1230, zemljiška knjiga gospostva Velenje in posesti Limbar, fol. 177 in 181.

¹⁵⁸ NSAM, Zupnija Škale, Matične knjige, M 1790–1829, pag. 50 in 51. – Elizabetina starost je vsekakor previsoka, saj bi imela pri rojstvu trinajstega otroka že 51 let.

¹⁵⁹ SI AS 1110, Jožefinski kataster za Štajersko, fasc. 379, Okrajna gosposka Velenje, št. 15, davčna občina Velenje–trg, subparticijski izvleček, 24. 9. 1789, pag. 9–10.

¹⁶⁰ Ker je bila posest Limbar (Gut Lilienberg) združena z gospostvom Velenje, najdemo v literaturi zanjo vedno iste lastnike kot za velenjsko gospostvo (Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 211; Stopar, *Grajske stavbe*, str. 51), prezrto pa

knjige velenjskega gospostva, je njegov sin Jurij, ki mu je oče izročil enega od obeh oštатов v trgu Velenje, postal duhovnik.

Jurij Apat, bratranec Slomškovega očeta Marka, tri leta starejši od njega, se je rodil 19. aprila 1758 v Velenju¹⁶¹ in bil posvečen v duhovnika 26. decembra 1782 v Ljubljani, pod katero je tedaj še spadala njegova rojstna župnija Škale.¹⁶² Po jožefinski preureditvi škofijskih meja (1785) je ostal na Štajerskem in kot duhovnik lavantinske škofije služboval po različnih župnijah.¹⁶³ Najdlje ga srečujemo v Dravski dolini, od leta 1796 do 1808 kot kaplana v Vuzenici, kjer je bil njegov pranečak Anton Martin Slomšek pozneje nadžupnik (1838–1844), in nato od 1808 do 1817 kot kurata v sosednjem Vuhredu.¹⁶⁴ Povsem samostojno župnijo, majhno in mlado, je dobil šele v svojem 60. letu. Od leta 1818 do smrti je opravljal službo župnika v Sv. Štefanu pri Žusmu,¹⁶⁵ blizu Slomškovih krajev, in tam umrl 6. marca 1826 za prisadom, star 68 let.¹⁶⁶ Anton Martin Slomšek, ki je bil tedaj mlad kaplan, je nedvomno vedel za tega očetovega bratranca, edinega živečega duhovnika v svojem sorodstvu, in bilo bi zelo nenavadno, če se nikoli ne bi srečala. Ne nazadnje je Slomšek 26. septembra 1824, poldrugo leto pred Apatovo smrtjo,

obhajal novo mašo v Olimju, sosednji župniji župnije Sv. Štefana.¹⁶⁷

Drugi Slomškov stari stric **Jakob Apat ml.** (roj. 1739) je nasledil očetovo posest v Družmirju in po moški strani edini nadaljeval Apatov rod v šoštanjski župniji. Kot smo videli, je bila njegova žena Marija hči mozirskega tržana Gašperja Martinca, poročila pa sta se 25. januarja 1762 v nevestinem domačem Mozirju. Ženin Jakob je v poročni matici označen kot sin gospoda Jakoba Apata, šoštanjkega tržana, in pokojne Jere.¹⁶⁸ Nevesta Marija je bila torej iz tržanske hiše, rojena 4. maja 1739 Gašperju in Neži Martinc.¹⁶⁹ Zakoncema Apat se je med letoma 1762 in 1776 v Družmirju (od leta 1770 hišna št. 14) rodilo sedem otrok, pri krstih katerih je oče Jakob v krstnih maticah dvakrat označen kot gospod (1770 in 1773). To skoraj brez dvoma kaže, da je tudi on pridobil šoštanjke tržanske pravice, vsekakor pa je moral biti ugleden mož. Leta 1770 rojeni hčerki, ki je dobila kar tri krstna imena, sta, denimo, šla za krstna botra velenjski gosposki upravitelj Janez Ziegler in njegova žena.¹⁷⁰

O njegovi poslovni povezanosti s vsakom Gašperjem Slomškom, škofovim dedom, govori zemljiška knjiga velenjskega gospostva. Jakob je namreč leta 1768 v domačem Družmirju kupil polovično hubo od Jakoba Škorjanca in jo naslednje leto prodal Gašperju.¹⁷¹ Sam je tedaj ravno postal očetov naslednik. Dobro leto po poroki, leta 1763, je po navedbi v zemljiški knjigi od očeta Jakoba st. najprej prevzel oštat v uradu Družmirje.¹⁷² Po očetovi smrti so mu leta 1769 prepisali še Apatovo celo hubo, ki jo je oče

je ostalo dejstvo, da je sama gosposki stavba z dominikalno posestjo že leta 1792 dokončno prešla v druge roke, v last Andreja Apata. Domoznanc Franc vitez Gadolla, potomec J. V. Valvasorja, je v svojem rokopisnem opisu Limbarja sredi 19. stoletja zapisal: »Nepomembna zgradba med Velenjem in Šoštanjem, last kmeta [izbrisano ime] in kot gosposčina združen z Velenjem« (Gadolla, Prispevki k topografiji, str. 118). Ignac Edvard Mulc, ki je dvorec s pritlikinami leta 1806 kupil na dražbi, ga je leta 1808 izročil ženi Mariji, ta pa leta 1814 prodala Jožefu Mauerju (SI ZAC/1031, Zbirka zemljiških knjig, Gospostvo Velenje, knj. 1233, zemljiška knjiga za dominikaliste, fol. 181). Mauerja najdemo kot lastnika v franciscejskem katastru leta 1825, ki ponuja prvi natančen pregled obsega limbarske posesti. Poleg dvorca, še ene stanovanjske stavbe in petih gospodarskih poslopij je obsegala približno 82 oralov in pol (47 hektarjev) pretežno sklenjenih zemljišč, od tega 41 oralov gozda, 10,6 orala njiv, 21,5 orala travnikov, 2,7 orala sadovnjakov in 6,5 orala pašnikov (SI AS 177, Franciscejski kataster za Štajersko, C 546, k. o. Velenje, zapisnik zemljiških parcel, 20. 4. 1826; zapisnik stavbnih parcel, 20. 4. 1826; mapna lista I in III). Limbarski dvorec, nazadnje v rokah velenjskega premogovnika, so porušili leta 1997. Za informacijo, pridobljeno 13. februarja 2023, se iskreno zahvaljujem dr. Tonetu Ravnikarju.

¹⁶¹ NŠAM, Župnija Škale, Maticne knjige, R 1721–1761, pag. 322.

¹⁶² V ordinacijskem zapisniku ljubljanske škofije je ob mašniškem posvečenju označen kot »Georgius Appath, Styrys, Scallensis, diocesis Labacensis« (Volčjak, *Ordinacijska protokola*, str. 103).

¹⁶³ SI PAM/1537 Slekovec Matej, Kartoteke: duhovniki 18. stoletje, karton št. 63; NŠAM, Dekanijski šematizmi, šk. 1, Alte Dekanate, pag. 1, 5, 23, 32, 89, 111 in 132.

¹⁶⁴ Mravljak, *Nadžupnija in dekanija Vuzenica*, str. 51 in 85.

¹⁶⁵ NŠAM, Župnija Sv. Stefan pri Žusmu, Maticne knjige, R 1813–1831, fol. 9–43. – Za pomoč pri rekonstrukciji njegove službene poti se iskreno zahvaljujem mag. Lilijani Urlep.

¹⁶⁶ Prav tam, M 1789–1831, fol. 75. Prim. NŠAL, NŠAL 580, Zapuščina Viktor Kragl, šk. 1, Duhovniki lavantinske škofije, umrli 1789–1928, pag. 2.

¹⁶⁷ Kovačič, *Služabnik božji*, str. 41.

¹⁶⁸ NŠAM, Župnija Mozirje, Maticne knjige, P 1733–1769, s. p. – Ena od poročnih prič je bil Tomaž Svab, šoštanjski trški sodnik. – Do maticnega zapisa o poroki je privedla navedba v šoštanjskem zapisniku duš iz leta 1779, da Marija izvira iz Mozirja, pri letih 1781–1784 pa je naveden njen deklški priimek Martinc (Župnijski arhiv Šoštanj, bratovščinska knjiga 1670–1741 in status animarum 1779–1792, s. p.).

¹⁶⁹ NŠAM, Župnija Mozirje, Maticne knjige, R 1731–1753, s. p. – Ljudsko štetje leta 1754 Gašperja Martinca označuje kot 50-letnega krojača in mozirskega trškega svetnika, hčerko Marijo pa kot 14-letnico (NŠAL 100, Kapiteljski arhiv Ljubljana, fasc. 119/6, župnija Mozirje, 4. 2. 1754).

¹⁷⁰ Otroci so si sledili takole: Barbara (roj. in kršč. 3. decembra 1762), dvojčka Jera in Jožef (roj. in kršč. 13. marca 1766), Gregor (roj. in kršč. 7. marca 1768), Antonija Marija Elizabeta (roj. in kršč. 25. maja 1770), Helena (roj. in kršč. 14. februarja 1773) in Jožefa (roj. in kršč. 21. februarja 1776) (NŠAM, Župnija Šoštanj, Maticne knjige, R 1758–1770, pag. 78, 135, 165 in 207; R 1771–1790, pag. 24 in 53). Deklški priimek matere je naveden samo v vpisu krsta predzadnjega otroka, a napačno, kot Mulej. V mrliški matici je vpisan še en Jakobov otrok, Neža, ki naj bi ji bilo ob smrti 6. avgusta 1764 tri leta (prav tam, M 1758–1770), vendar krsta otroka s tem imenom ni. Ob otrokovem rojstvu leta 1761 starša tudi še ne bi bila poročena. Dejansko gre za prvorojenko Barbaro, ki je ob smrti štela le leto in osem mesecev.

¹⁷¹ SI ZAC/1031, Zbirka zemljiških knjig, Gospostvo Velenje, knj. 1230, zemljiška knjiga gospostva Velenje in posesti Limbar, fol. 99.

¹⁷² Rekt. št. 109 (prav tam, fol. 124).

Družmirje je danes pod gladino Družmirskega ali Šoštanjkega jezera (foto: B. Golec, marec 2023).

dotlej užival po zakupnem pravu, Jakob ml. pa jo je dobil kot kupnopravno posest.¹⁷³ V zemljiški knjigi sta pri oštatu dve napaki. Ni mogoče, da bi ga že leta 1777 po očetu Jakobu Apatu ml. podedoval njegov sin Gregor,¹⁷⁴ saj mu je bilo tedaj komaj devet let, oče pa ni umrl, ampak je živel še skoraj tri desetletja. Je pa Gregor resnično prevzel očetovo hubo in očitno tudi oštati, takoj ko je bilo mogoče, na podlagi kupnega pisma že jeseni 1788, star komaj dvajset let. Zemljiški knjigi je dodan listek, ki kratko pojasnjuje dogajanje v tistem času. Ker je Jakob Apat odstopil gospodarjenje (*die Wirtschaft abgetreten*), je posest najprej prevzela žena Marija in za njo sin Gregor.¹⁷⁵ Ta je ostal gospodar do leta 1828, ko je obe posesti, hubo in oštati, prepustil sinu Gregorju Apatu ml.¹⁷⁶ Zemljiška knjiga tako ponuja odgovor na vprašanje, zakaj Apatova posest v jožefinskem katastru ni vodena pod Jakobovim imenom, ampak okoli leta 1787 pod Marijinim in leta 1789 pod Gregorjevim. Posest Gregorja Apat iz Družmirja št. 14 je obsegala 16,06 orala zemljišč (9,15 hektarja), od tega 5,63 orala njiv, 3,87 orala travnikov ter 6,56 orala pašnikov in gozda.¹⁷⁷ Pač pa je imel Jakob po katastru 3,47 orala

zemlje v sosednji občini Lokovica, od tega 1,79 orala njiv, 0,43 orala travnikov in 1,24 orala gozda,¹⁷⁸ a je v parcelniku za vse parcele kot posestnica navedena Marija.¹⁷⁹ Pri tej posesti gre nedvomno za slabo polovico hube, ki jo je v uradu Lokovica imel že Jakobov oče Jakob Apat st. sredi 18. stoletja, o čemer je bil govor zgoraj. Nasprotno v osemdesetih letih 18. stoletja ni bila v Jakobovih rokah posest v trgu Šoštanj, ki jo je imel njegov oče. Pogrešamo jo tako v jožefinskem katastru kot v trški zemljiški knjigi.¹⁸⁰

Jakob, ki mu je bilo ob uradni prodaji posesti sinu (1788) šele 49 let, očitno ni več zmogel bremen gospodarjenja, bodisi ker je zbolel bodisi ker je bilo posredi kaj drugega. Kakor koli, potem ko ga prej precej pogosto srečujemo v vlogi krstnega botra, so se z letom 1786 za vselej končala tudi njegova botrstva.¹⁸¹ Umrl je 29. oktobra 1806, star 67 let, dve leti in pol

s. d. (1787), pag. 96; subreparticijski izvleček, 29. 9. 1789, pag. 6–7.

¹⁷⁸ Prav tam, fasc. 300, Okrajna gosposka Šoštanj, št. 3, davčna občina Lokovica, subreparticijski izvleček, s. d. (1789), pag. 8–9.

¹⁷⁹ Prav tam, napoved, s. d. (1787), pag. 13–15, 46–47, 56–57.

¹⁸⁰ SI AS 1010, Jožefinski kataster za Štajersko, fasc. 302, Okrajna gosposka Šoštanj, št. 7, davčna občina Šoštanj, subreparticijski izvleček, s. d. [1789]; SI ZAC/1031, Zbirka zemljiških knjig, Gospodstvo Velenje, knj. 1230, zemljiška knjiga gospodarstva Velenje in posesti Limbar.

¹⁸¹ NŠAM, Zupnija Šoštanj, Matične knjige, R 1771–1793, pag. 90, 97, 102, 113, 115, 133 in 178.

¹⁷³ Rekt. št. 100 (prav tam, fol. 115).

¹⁷⁴ Prav tam, fol. 124.

¹⁷⁵ Prav tam, fol. 115.

¹⁷⁶ Prav tam, fol. 115 in 124.

¹⁷⁷ SI AS 1110, Jožefinski kataster za Štajersko, fasc. 302, Okrajna gosposka Šoštanj, št. 8, davčna občina Družmirje, napoved,

pred ženo Marijo, ki se je od tega sveta poslovila 30. aprila 1809, po mrliški matici stara 75 let, kolikor jih mrliška matica daje tudi Jakobu.¹⁸² Zanimivo je, da se je sin in naslednik Gregor, ki je gospodaril že od svojega dvajsetega leta, poročil šele pri sedemindesetih, leta 1805, malo pred smrtjo obeh staršev.¹⁸³

Kot smo videli, je Maks Goričar zapisal, da je dom Ane Apat, žene Gašperja Slomška, stal v bližini šoštanjske (šmihelske) cerkve, med prvimi hišami v Družmirju, pred mostom čez Velunjo. Njihova posest naj bi bila v Družmirju največja in zgradbe »najodličnejše«. Po franciscejski katastrski mapi iz leta 1825, ko je tu gospodaril omenjeni Anin nečak Gregor Apat, je Apatovo domačijo (tedaj že s hišno št. 12) sestavljala ena sama zelo velika zidana zgradba, daleč največja v vasi, ki je hkrati rabila za stanovanjsko in gospodarsko poslopje.¹⁸⁴ V Družmirju so Apati živeli do začetka osemdesetih let 20. stoletja, ko se je vas dokončno izpraznila in jo je kot posledica premogovništva zalilo današnje Družmirsko ali Šoštanjsko jezero.¹⁸⁵

Sklep

O rodbini Slomškove babice Ane Apat (1726–1801) lahko na kratko povzamemo naslednje. Ana je izvirala iz gosposke kmečko-trške rodbine. Oče Jakob (ok. 1683–1768), posestnik in gostilničar v Družmirju, je imel tržanske pravice v bližnjem trgu Šoštanj, kjer se je zelo verjetno rodil kot sin tržanskih staršev. Kdo je bila njegova žena Jera, ni bilo mogoče ugotoviti. Tržan je prav tako postal njun sin, Anin brat Andrej (1724–1806), in sicer v sosednjem Velenju, umrl pa je kot mali graščak v bližnjem Limbarju. Tudi sestra Jera (1734–1797) se je omožila v šoštanjsko tržansko okolje in nazadnje živela v Celju, brat Jakob (1739–1806) pa je šel po očetovih stopinjah kot premožen gospodar v Družmirju. Apatovi torej niso bili navadni kmečki ljudje in podložniki. Slomškov praded Jakob se nam kaže kot eden vidnejših podeželskih veljakov Šaleške doline, vpet v tržansko okolje bližnjega Šoštanja in tesno povezan z družino velenjskega gosposočinskega upravitelja. Njegov vnuk Jurij Apat (1758–1826), bratranec Slomškovega očeta Marka Slomška, je postal duhovnik in se je gotovo še poznal z Antonom Martinom.

V takšno okolje se je torej s Sloma pri Ponikvi priženil Slomškov ded Gašper Slomšek in prav ugo-

tovitve o Apatovi rodbini v veliki meri olajšujejo razumevanje družinskih razmer pri škofovih starih starših Gašperju in Ani Slomšek, rojeni Apat, o katerih bo govor v samostojnem prispevku, posvečenem Slomškom v Šaleški dolini.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana
NŠAL 23, Gornji Grad – Maribor
NŠAL 100, Kapiteljski arhiv Ljubljana
NŠAL 580, Zapuščina Viktor Kragl

NŠAM – Nadškofijski arhiv Maribor
NŠAM 3005, Zapuščine škofov, Slomšek, Anton Martin
Dekanijski šematizmi
Službeni listi duhovnikov
Župnije: Črna na Koroškem, Braslovče, Mozirje, Ponikva, Sv. Štefan pri Žusmu, Šentjur pri Celju, Škale, Šmartno pri Slovenj Gradcu, Šoštanj

SI AS – Arhiv Republike Slovenije
AS 177, Franciscejski kataster za Štajersko
AS 1110, Jožefinski kataster za Štajersko

SI PAM – Pokrajinski arhiv Maribor
PAM/1537 Slekovec Matej

SI ZAC – Zgodovinski arhiv Celje
ZAC/1031, Zbirka zemljiških knjig

StLA – Steiermärkisches Landesarchiv, Graz
Laa. A. – Landschaftliches Archiv
Maria-Theresianischer Kataster
B 249/5, Sikora, Die Steirischen Gülten etc.

Župnijski arhiv Šoštanj
bratovščinska knjiga 1670–1741 in status animarum 1779–1792
Matične knjige

LITERATURA IN OBJAVLJENI VIRI

Ahačič et al. (ur.): *Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610503873>

Ahačič et al. (ur.): *Slovar slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja*. Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Založba ZRC, 2021.

Bezljaj, France (ur.): *Začasni slovar slovenskih priimkov*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1974.

¹⁸² Župnijski arhiv Šoštanj, Matične knjige, M 1771–1824, s. p. – Mrliška matica daje Jakobu 75 let, kar je osem let preveč.

¹⁸³ Gregor Apat se je oženil 6. februarja 1805 s Heleno Orožm (NŠAM, Župnija Šoštanj, Matične knjige, P 1771–1824, pag. 85).

¹⁸⁴ SI AS 177, Franciscejski kataster za Štajersko, C 408, k. o. Družmirje, zapisnik zemljiških parcel, 20. 4. 1826; zapisnik stavbnih parcel, 20. 4. 1826; mapni list IV.

¹⁸⁵ Za informacije o Apatovi družini in domačiji se iskreno zahvaljujem msgr. Jožetu Pribožiču, župniku v Šoštanju, 10. in 15. februarja 2023.

- Gadolla, Franc vitez: Prispevki k topografiji in zgodovini nekaterih gradov in dvorcev v celjskem okrožju. *Šaleški gradovi viteza Gadolle* (ur. Tone Ravnikar). Velenje: Knjižnica, 2015, str. 47–198.
- Golec, Boris: Rod Valentina Vodnika. *Arhivi* 42, 2019, št. 1, str. 11–44.
- Golec, Boris: Šoštanj v stoletjih trške avtonomije. *Kronika* 69, 2021, št. 3 (Iz zgodovine Šoštanja), str. 425–472.
- Golec, Boris: Trg Šoštanj po ljudskem štetju leta 1754. *Kronika* 69, 2021, št. 3 (Iz zgodovine Šoštanja), str. 473–492.
- Goričar, Maks: *Slomšekov rodovnik*. Maribor: Tiskarna sv. Cirila, 1938.
- Grafenauer, Ivan: Jeretin Janez Krst. *Slovenski biografski leksikon. Knjiga prva. Abraham–Lužar*. Ljubljana: Zadržna gospodarska banka, 1925–1932, str. 406.
- Historischer Atlas der österreichischen Alpenländer. I. Abteilung: Die Landgerichtskarte. 4. Lieferung*. Wien: Akademie der Wissenschaften, 1929.
- Keber, Janez: *Leksikon priimkov*. Celje: Društvo Mohorjeva družba, Celjska Mohorjeva družba, 2021.
- Kovačič, Fran: *Služabnik božji Anton Martin Slomšek knezoškof lavantinski*. Celje: Družba sv. Mohorja, 1934.
- Kovačič, Franc: *Zgodovina Lavantinske škofije (1228–1928)*. Maribor: Lavantinski kn. šk. ordinariat, 1928.
- Medved, Anton: *Knezoškof lavantinski Anton Martin Slomšek: spominska knjiga ob stoletnici njegovega rojstva*. Celovec: Družba sv. Mohorja, 1900.
- Mravljak, Josip: *Nadžupnija in dekanija Vuzenica*. Maribor: samozaložba, 1928.
- Orožen, Ignaz: *Das Dekanat Schallthal*. Graz: Selbstverlag, 1884 (Das Bisthum und die Diözese Lavant, V. Theil).
- Pirchegger, Hans: *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte*. München: R. Oldenbourg, 1962.
- Poles, Rok: S praporom in partizano skozi luknjo pri vretenu. Prostorske in obredne značilnosti obhoda pomirja trga Šoštanj. *Kronika* 69, 2021, št. 3 (Iz zgodovine Šoštanja), str. 639–672.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga. Med Solčavskim in Kobanskim*. Ljubljana: Viharnik, 1993.
- Vischer, Georg Matthaeus: *Topographia Ducatus Stiriae. Gradec 1681*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1971.
- Volčjak, Jure: *Ordinacijska protokola ljubljanske (nad)škofije 1711–1824. 2. del: 1761–1824*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2016 (Viri, 39).

S U M M A R Y

Šalek roots of Anton Martin Slomšek. “From Apat to abbot”

The existing knowledge about the genealogy and the ancestors of Blessed Anton Martin Slomšek, Prince-Bishop of Lavant (1800–1862), who had lived or originated in the Šalek Valley, is largely owed to two priests who conducted research on Slomšek and his lineage during the interwar period—Franc Kovačič (1867–1939) and especially Maks Goričar (1885–1941). One of Goričar’s most consequential findings was that, as a descendant of the mysterious Škale-Šoštanj branch, the bishop’s father Marko (1761–1821) was not a native of Šlom, where his ancestors had lived, and Bishop Slomšek was yet to be born. In the mid-eighteenth century, the bishop’s grandfather Gašper (ca. 1718–1779) married Ana Apat (1726–1801) from Družmirje in the Šoštanj parish and took the reins of the farm in his wife’s native village. From there, Gašper’s and Ana’s sons Valentin and Marko moved to their father’s native Šlom near Ponikva, where at the end of the century they took over an extensive estate of their uncle Matevž Slomšek, who died without heirs.

Knowingly or not, Bishop Slomšek, who briefly served as Celje’s abbot (1846) before assuming the office of bishop, had several (generations of) “abbots” among his ancestors. For example, his grandmother Ana Slomšek had the maiden name Apat (with the stress on the first syllable—Ápat), meaning “abbot”. Whereas the first Šalek Apats can be found in the land register (1575) of the Šoštanj seignior or, more precisely, in Ana’s native Družmirje, it is impossible to trace their genealogical links to Ana’s father Jakob (ca. 1683–1768). He was most likely born in the neighbouring market town of Šoštanj, where the Apats were first documented in the first half of the seventeenth century. However, due to a gap in the parish registers, it was impossible to identify Jakob’s parents. Jakob himself enjoyed market town dwellers’ rights, even though he lived and earned his livelihood as a big farmer and tavernkeeper in Družmirje. The identity of his wife Jera could not be ascertained. Their son—Ana’s brother (1724–1806)—became a market-town dweller of the neighbouring Velenje and died as governor of nearby Limbar Manor. His sister Jera (1734–1797), too, married into the Šoštanj market-town milieu, while his brother Jakob (1739–1806) followed their father’s footsteps by becoming a well-to-do master in Družmirje. Given the above, the Apats were far from rural commoners and serfs. Slomšek’s great-grandfather Jakob, for example, is portrayed as one of the most influential

figures in the rural Šalek Valley, fully integrated in the nearby market town of Šoštanj while also closely associated with the family of the Velenje seignior's

steward. His grandson, Jurij Apat (1758–1826)—the cousin of Slomšek's father Marko Slomšek—became a priest and must have surely known Anton Martin.

Slomškova podoba s pogledom proti Družmirju na Križevi kapeli pri Šoštanju, postavljeni leta 2012 (foto: B. Golec, marec 2023).

Metoda Kemperl

prof. dr., Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta, Kardeljeva pl. 16, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: metoda.kemperl@pef.uni-lj.si
ORCID: 0000-0002-7080-8043

Ljubljanska hiša Breg 20 in njen portal

IZVLEČEK

Raziskava se ukvarja z datacijo, avtorstvom in naročništvom ljubljanske baročne hiše Breg 20. Na podlagi arhivskih dokumentov in literature smo rekonstruirali njeno lastništvo v 18. stoletju, ko je bila pretežno v rokah rodbine Gasparini. V tem obdobju se je stavba razširila s sosednjo Codellijevo hišo, v balkonski dvorani drugega nadstropja so nastale poslikave Jožefa Jelovška, okoli leta 1743, ko je bil Gasparini povzdignjen v plemiški stan, pa so postavili tudi glavni portal. Načrt zanj je verjetno izdelal arhitekt Giovanni Fusconi, ki je sicer deloval v Trstu, a se je vsaj med letoma 1726 in 1747 večkrat mudil tudi v Ljubljani.

KLJUČNE BESEDE

Ljubljana, baročna arhitektura, naročništvo, Giovanni Fusconi, Francesco Robba, rodbina Gasparini, baroni Codelli pl. Fabnenfeld

ABSTRACT

LJUBLJANA'S HOUSE BREG 20 AND ITS ENTRANCE PORTAL

The research discusses the date, authorship, and commissioning of Baroque house Breg 20 in Ljubljana. Based on archival materials and literature, we have reconstructed its ownership in the eighteenth century, when the house was predominantly owned by the Gasparini family. During that period, the building was expanded by incorporating the neighbouring Codelli house and the balcony hall on the second floor was graced with Jožef Jelovšek's paintings. The main entrance portal was constructed about 1743, when Gasparini was raised to the rank of nobility. It was probably designed by the architect Giovanni Fusconi, who worked in Trieste, but, at least between 1726 and 1747, also paid several visits to Ljubljana.

KEY WORDS

Ljubljana, Baroque architecture, commissioning, Giovanni Fusconi, Francesco Robba, Gasparini family, Barons Codelli von Fabnenfeld

Uvod

V 30. številki *Kronike* leta 1982 je Damjan Prelovšek objavil članek o dveh ljubljanskih baročnih portalih. Obravnaval je dvoriščni portal palače Strassoldo na Novem trgu 5 in glavni portal palače Breg 20. Za slednjega je zapisal, da je glede na slog italijansko občuteno delo iz poznih štiridesetih let 18. stoletja. Ugotovitve ni podkrepil s slogovno analizo, saj je datacijo povezal z letnico podelitve baronskega naslova domnevemu lastniku hiše Avguštinu Codelliju. Doprseje »viteza« v temenu in vojaški atributi s poudarjenimi prapori po njegovem mnenju namreč kažejo na predikat Fahrenfeld, ki naj bi ga lastnik prejel v letu svoje smrti, 1749. Predvideval je, da bi lahko portal sicer nastal že nekoliko prej, ko se je lastnik »pripravljaj na slovesen trenutek sprejema baronske časti«. ¹ Zgornjo mejo nastanka pa je zamejil z letom 1749, ko naj bi po Codellijevi smrti hiša prešla v last trgovca in menjalca denarja Janeza Štefana Gasparinija, »ki gotovo ni imel vzroka, da bi povečeval nekdanjega lastnika stavbe«. ² Portal se je Prelovšku sicer zdel podoben Zullianijevim delom, ³

na primer vходу v graščino Goričane, a ker »gre za veliko bogatejšo kamnoseško govorico«, ga je pripisal Francescu Robbi, ki je po letu 1745 v Ljubljani pridobil tudi naziv mestnega stavbnega mojstra. Po Prelovškovem mnenju je namreč vitezovo poprseje zelo sorodno Robbovim delom. Prav tako je nekaj sorodnosti z njimi našel na portalu; to naj bi bili oblika reliefa z militarijami, polžasto zaviti kapiteli in kroglja s kovinsko konico. Zato je zapisal, da bi bila zunanjščina hiše lahko »redka priča doslej skoraj popolnoma neznanega Robbovega stavbeniškega delovanja«. ⁴ Prelovšek je opozoril tudi na zelo slabo stanje portala. Tedaj je odpadel velik del venca nad levim kapitelom, že v sedemdesetih letih 20. stoletja pa so ob napeljavi električnih kablov razbili obličje viteza v temenu. Kip so precej pozneje restavrirali in

Glavna fasada hiše Breg 20 (foto: M. Kemperl).

Stranska fasada hiše Breg 20 in Križevniška 9 (foto: M. Kemperl).

¹ Prelovšek, O dveh, str. 207–209.

² Prav tam, str. 207.

³ Arhitekt Candido Zulliani je v Ljubljani izpričan med letoma 1731 in 1769.

⁴ Prelovšek, O dveh, str. 208.

je sedaj v Mestnem muzeju, na portalu pa je odlitek iz umetne smole.⁵

Prelovsško tezo o dataciji portala sta sprejela Ivan Stopar in Igor Sapač,⁶ slednji pa je prezidavo hiše (brez izrecne navedbe portala) uvrstil na seznam morebitnih del Johanna Georga Schmidta.⁷ Gre seveda le za predlog, saj zaenkrat ne poznamo niti enega umetnostno bolj ambicioznega dela tega graškega stavbnega mojstra, ki je v Ljubljani deloval med letoma 1728 in 1754. Morda je bil avtor sicer podrtega zvonika župnijske cerkve sv. Barbare v Idriji iz leta 1741, katerega načrt kaže značilnosti dunajsko šolanega arhitekta.⁸ Na omenjenem Sapačevem seznamu so slogovno zelo heterogena dela, ki jih v pretežni meri družijo le to, da so bila izdelana v času Schmidtovega delovanja. Nekaj stavb je bilo s tega seznama že izločenih.⁹

Teze o Robbovem avtorstvu Matej Klemenčič, ki je v zadnjih petindvajsetih letih največ pisal o Robbi, ni razvil dalje oziroma je zapisal, da »nimamo nobenih primerjav, s katerimi bi Robbovo avtorstvo palače lahko potrdili«. ¹⁰ Robbova dokumentirana kamnoseška dela, kot so portal in okvira kaminov celovškega Lontovža, ki jih je poleg druge opreme v letih 1740 in 1741 izdelal za slavnostno dvorano, so namreč precej bolj skulpturalno zasnovana, segajoča v prostor in polna plastično poudarjenih volutastih motivov, ki jih sicer najdemo na njegovih oltarjih.¹¹ Robbi pa je Klemenčič pripisal doprsje »viteza«, ki je bilo nekdaj nameščeno na portalu, in ga datiral v štirideseta leta 18. stoletja.¹² Ta atribucija bi po njegovem mnenju sicer bila argument za razmislek o Robbovem deležu tudi na portalu, a je obenem poudaril, da se portal zelo razlikuje od sočasnih del v Ljubljani.¹³

Ker portal še vedno razpada oziroma mu celo grozi najhujše, ga poskušajmo še enkrat analizirati in ugotoviti, kdaj in za koga je nastal ter kdo bi bil lahko njegov avtor.

Glavni portal hiše Breg 20 (foto: M. Kemperl).

Opis portala

Hiša Breg 20 je trinadstropna. Glavno fasado toskanski pilastri, ki povezujejo vsa nadstropja, delijo v tri osi, nad kapiteli pa so povezani s profiliranim zidcem. Pilastri se potem nadaljujejo po nizkem pasu do podstrešnega venca s konzolicami. V vseh oseh so po tri pravokotna okna z gladkim kamnitim okvirom, rahlo profilirano polico in prav tako gredo. V srednji osi drugega nadstropja je balkon s kovinsko ograjo in konzolama. Desetosna južna fasada je enako oblikovana. Ostali dve fasadi sta povsem preprosti, saj na severu hišo od sosednje loči le preduh, zahodna fasada pa je obrnjena na dvorišče hiše Križevniška 7. Zgoraj ravno zaključeni portal je sestavljen iz rustične osnovne plošče, para stopnjevanih pilastrov, profilirane ravne grede s parom vaz in reliefne plošče, ki zaseda celotno višino nad gredo in oknom nad portalom. Pilastra imata namesto kapitela voluti, ki imata na čelni strani plitvo listno apliko. V temenu portala, ki ima na notranji strani vogala široko porezana, je nameščeno doprsje »viteza« s čelado in perjanico. Greda, ki je malce širša od osnovne plošče,

⁵ Prav tam, str. 209, op. 13. Mestni muzej tedaj ni hotel prevzeti kipa, zato so ga shranili kar v nišo gostilniške sobe (prav tam). Iz fotografij, ohranjenih v arhivu Zavoda za varstvo kulturne dediščine, je razvidno, da je poprsje na dva kosa razpadlo že leta 1966, a so ga zalepili nazaj (ZVKD, Fototeka, Breg 20). Šele okoli leta 2010 so doprsje restavrirali, potem ko ga je odkupil Mestni muzej (Klemenčič, *Francesco Robba*, str. 277, 278).

⁶ Stopar, *Sprehodi*, str. 102; Sapač, *Baročni arhitekti*, str. 263, 264.

⁷ Sapač, *Baročni arhitekti*, str. 263, 264 s starejšo literaturo.

⁸ Kemperl, *Nekaj drobcev*, str. 52.

⁹ Cerkev v Begunjah je bila na primer na novo postavljena šele okrog leta 1776 (Resman, *Še o nekaterih*, str. 55) in kaže vse značilnosti arhitekture Lovrenca Pragerja. Glavni fasadi hiš na Novem trgu 2 in Gosposki 4 pa sta argumentirano pripisani Candidu Zullianiju (Kemperl, *Kanoniška hiša*, str. 267–285).

¹⁰ Klemenčič, *Francesco Robba*, str. 114.

¹¹ Prav tam, str. 97–99, 281.

¹² Prav tam, str. 277, 278.

¹³ Prav tam, str. 114, 115.

nad pilastroma globoko posega v prostor. Tako tvori podstavek za vazi, ki sta polnoplastični, a se z zadnjo stranjo dotikata stene. Vazi, ki z zgornjim robom segata do višine spodnjega dela oken prvega nadstropja, sta zgoraj zaključeni s krogla in kovinskima konicama. Reliefna plošča ima zgornji rob tako širok kot okno nad njo, proti spodnjemu delu pa se razširi s pomočjo volut. Na njej so upodobljene militarije (prapori, meč, ščit, kij in rog).

O lastnikih hiše in dataciji portala

Prvi, ki je na kratko opozoril na portal, je bil Viktor Steska že leta 1903. Zapisal je, da bi glede na datacijo poslikav v dvorani drugega nadstropja (1734) utegnil biti tudi portal iz približno iste dobe, torej iz sredine 18. stoletja. Sklicujoč se na Stesko je Peter Radics pet let pozneje nastanek portala postavil v sredino 18. stoletja. Že pred Prelovškom je namreč militarije nad portalom povezal z Avguštinom Codellijem pl. Fahnenfeldom, ki mu je leta 1749 Marija Terezija podelila baronski naziv. Prav tako je bil Radics prvi, ki je portal povezal s poznimi deli Francesca Robbe.¹⁴ Za hišo samo pa je zapisal, da je razdeljena na dva dela, in sicer na sprednjo hišo (danes Breg 20) in zadnjo hišo, ki je imela vhod s Križevniške ulice (danes Križevniška 9). Lastniki sprednje hiše naj bi bili po njegovem mnenju že od leta 1688 Codelliji; sprva Peter Anton, od 1727 pa njegov nečak Avguštín Codelli. Lastnik zadnje naj bi bil med letoma 1689 in 1715 Jakob Schell pl. Schellenburg, leta 1728 pa naj bi jo kupil Štefan Gasparini, ki je leta 1749 kupil še sprednjo hišo in ju leta 1778 združil v eno. Gaspariniji naj bi bili lastniki obeh hiš do leta 1816. Radics je poleg lepega kamnitega portala kot kvaliteto hiše navedel balkonsko dvorano v drugem nadstropju, oboje pa naj bi naročil tedanji lastnik Avguštín Codelli.

A Vladislav Fabjančič je približno štirideset let pozneje, ko je po davčnih knjigah ugotavljal lastništvo posameznih ljubljanskih hiš skozi stoletja, lastništvo teh dveh hiš interpretiral drugače. Preden je začel z naštevanjem lastnikov hiše na Bregu 20, je zapisal, da je bil Radics v zmoti, češ da na tem mestu ni dveh hiš.¹⁵ Lastnikom, ki jih je Radics navedel za hišo Breg 20, je pripisal hišo Breg 18. Zapisal je, da je bila hiša od leta 1687 v lasti Petra Antona Codellija pl. Fahnenfelda, po katerem jo je leta 1727 podedoval njegov nečak Avguštín Codelli pl. Fahnenfeld. Ta jo je leta 1748 prodal Janezu Štefanu Gaspariniju. Po njem jo je leta 1763 podedoval Friderik Gasparini in jo obdržal le do leta 1784. Tedaj jo je kupil F. Grilec in jo imel v lasti do leta 1803. Med letoma 1803 in

1810 sta bila lastnika J. in R. Šantelj, med 1810 in 1817 F. Pleškovič, do 1819 G. M. Drenik, med 1819 in 1831 pa J. in R. Šantelj.¹⁶ Ko te podatke primerjamo s številčenjem hiš v Ljubljani (prvo je iz leta 1770), ugotovimo, da se lastniki od Gasparinija dalje skoraj ujemajo. Številčenja hiš namreč za hišo številka 320 oziroma od leta 1805 dalje 188 (kar ustreza današnji hiši Breg 18) lastnike navajajo takole: 1770, 1782: Gasparini; 1787, 1796, 1798, 1800: M. Grilliz; 1802: M. Jamnig; 1805: J. Erbantel; 1815, 1822, 1825: J. Schantel; 1833 A. Smole.¹⁷

Za današnjo hišo Breg 20 pa je Fabjančič navedel lastnike, ki jih je Radics pripisal hiši na Križevniški 9: med letoma 1689 in 1728 je kot lastnik zabeležen Jakob Schell pl. Schellenburg. Do 2. aprila 1728 je bila lastnica Marija Viktorija Errich, roj. pl. Lichtenheim, nato pa Anton pl. Janežič. Še istega leta je hišo kupil Janez Štefan Gasparini. Po njem jo je leta 1763 podedoval Friderik pl. Gasparini, ki jo je obdržal do leta 1816. Tega leta je omenjen lastnik Bernard Gasparini. Od leta 1816 dalje Radics in Fabjančič omenjata iste lastnike: od leta 1816 J. F. Klem, od 1833 A. Smole in od 1836 M. Smole.¹⁸ Če te lastnike primerjamo z lastniki, ki so popisani v popisih numeracij hiš, ugotovimo, da gre za lastnike hiše številka 319 oziroma 187, kar ustreza današnji hiši Breg 20. V številčenjih hiš so torej lastniki navedeni takole: 1770, 1782, 1787, 1796, 1798, 1800, 1802, 1803: Gasparini; 1815, 1822, 1825: J. Klem; 1833: A. Smole.¹⁹ Torej bi glede na popise številčenja hiš prej smeli verjeti Fabjančiču kot Radicsu.

Radics pa je imel prav, da gre na Bregu 20 za dve hiši, saj so konservatorji s terenskim ogledom že davno ugotovili, da gre res za dve ločeni stavbni telese s samosvojo prostorsko organizacijo,²⁰ čeprav sta na zunaj enotno fasadirani. Tudi iz načrtov prenove prostorov za gostilno *Pri vitezu*, ki je potekala med letoma 1966 in 1968, je jasno razvidno, da so bila združena pritličja treh stavb, in sicer Breg 20, Breg 18 in Križevniška 9, na tlorisu pa je arhitekt mejo notranjščine med Breg 20 in Križevniška 9 tudi jasno

¹⁶ Fabjančič, *Knjiga ljubljanskih hiš*, str. 456.

¹⁷ Vrhovec, Die erste Häusernumerierung, str. 168; *Verzeichniß* 1782, 1787, 1798, 1800, 1802, 1805, 1815, 1822, 1825, 1833. Za problem datacije Vrhovčevega seznama hišnih posestnikov gl. Golec, Slovenska toponimika, str. 322.

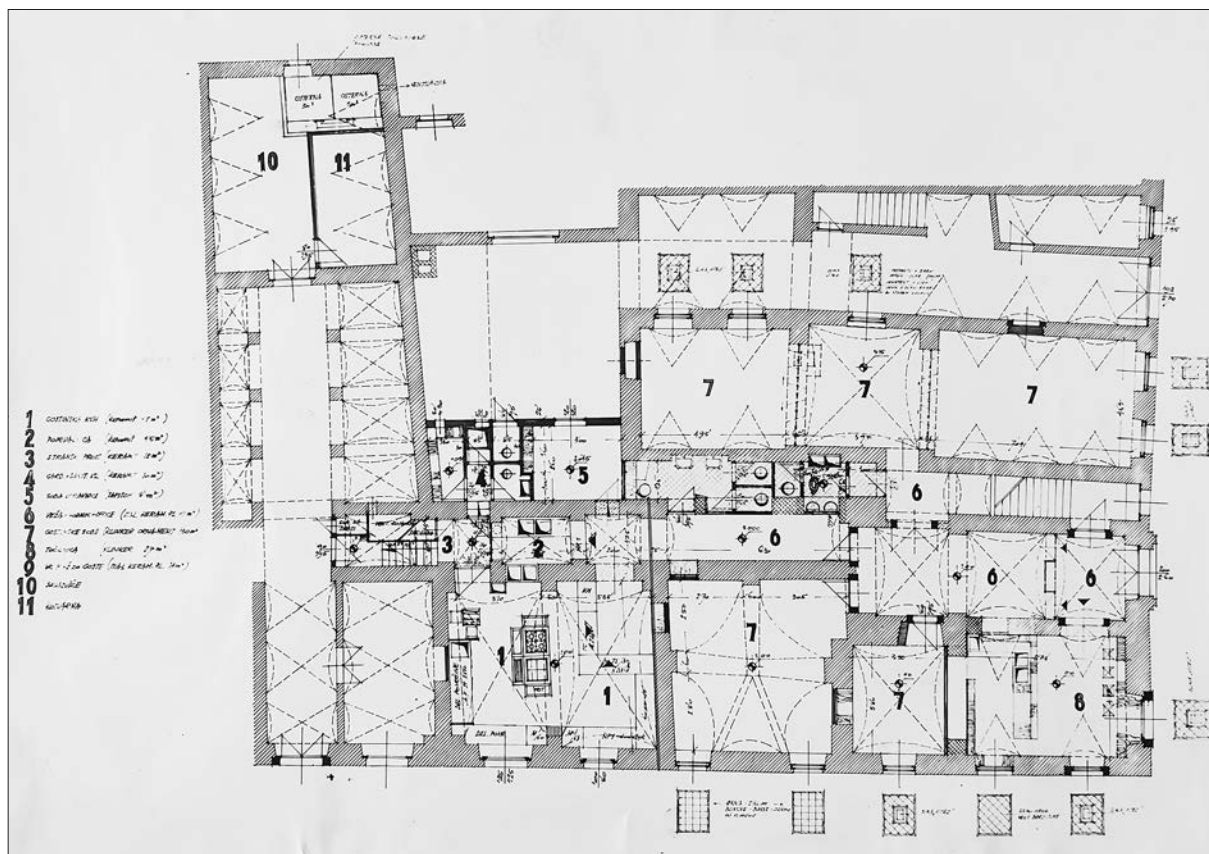
¹⁸ Fabjančič, *Knjiga ljubljanskih hiš*, str. 454, 455.

¹⁹ Vrhovec, Die erste Häusernumerierung, str. 168; *Verzeichniß* 1782, 1787, 1798, 1800, 1802, 1805, 1815, 1822, 1825, 1833.

²⁰ Železnik idr., *Stara Ljubljana*, str. 136–142. Avtorji sicer predvidevajo, da bi bilo fasadiranje iz druge polovice 18. stoletja, a to ne bo držalo, saj je taka pilastrska členitev značilna za prvo polovico 18. stoletja, nikakor pa ne za zadnjo četrtino, ko je značilen t. i. Plattenstil. Prav tako je vidno, da je portal nastal pozneje kot pilastri. Na Zullianijevi risbi Brega iz leta 1751 (risba, hranjena v Avstrijskem državnem arhivu, je bila prvič objavljena v Kemperl idr., *Baročna Ljubljana*, str. 7; v celoti v Kemperl, Dokumenti, str. 90; detalj portala hiše Breg 20 pa v Klemenčič, *Francesco Robba*, str. 113) je jasno razvidno, da je imela tedaj fasada tako pilastrsko členitev kot portal.

¹⁴ Radics, *Alte Häuser*, str. 35, 36.

¹⁵ Fabjančič, *Knjiga ljubljanskih hiš*, str. 454. Na različno interpretacijo lastnikov hiš je opozoril že Klemenčič (Klemenčič, *Francesco Robba*, str. 277).

Tloris prezidave gostilne Pri Vitezu (ZVKD, Fotoalbum Gostilna pri vitezu).

začrtal.²¹ A Fabjančič je v svojem popisu hišo Križevniška 9, ki ima še danes lasten vhod in lastno hišno številko, zanemaril. Omenil je le enega lastnika te hiše, in sicer je bil to leta 1938 dr. Ivan Keber.²² Gre za hišo, ki je imela pri prvem številčenju hiš številko 317. Za to leto lastnik ni omenjen, pozneje, v letih 1782, 1787, 1796, 1798, 1800 in 1802, pa je omenjen baron Zois. Leta 1805 hiša iz popisov številčenja hiš izgine,²³ saj so jo do takrat očitno tudi formalno združili s hišno številko 187, torej današnjo Breg 20.

Najverjetneje pa se je Radics zmotil glede lastnikov. Vsekakor je bil Janez Štefan Gasparini vsaj že leta 1751 lastnik hiš Breg 20, Breg 18 in Križevniška 9, saj ga kot takega označuje Zullianijev tloris hiš na Bregu z navedenimi lastniki. Tega skupaj z upodobitvijo Brega datiramo v leto 1751,²⁴ na njej pa je jasno vidno tudi, da je obravnavani portal že stal.²⁵

Dilemo o lastništvu pred tem letom lahko deloma razjasnimo s še ohranjenimi oporokami, zapuščinjskimi inventarji in dokumenti, ki zadevajo Codellijev fi-

dejkomis. Premoženje Janeza Štefana Gasparinija, ki je umrl 16. septembra 1753,²⁶ so popisali 10. oktobra istega leta.²⁷ Ob smrti je imel na Bregu dve hiši. V prvi hiši, ki je označena kot vogalna, gre torej gotovo za hišo Breg 20, je tedaj stanovala vdova. Zato lahko predvidevamo, da gre za hišo, v kateri je pred Gasparinijev smrtjo stanovala vsa družina. Cenilec, arhitekt Candido Žulliani, jo je ocenil na 5.300 goldinarjev. Za drugo hišo, za katero so zapisali, da se je prej imenovala Codellijeva in je bila vredna 3.200 goldinarjev, pa se glede lastništva sklicujejo na sporazumni sklep z 8. avgusta 1746 in na račun s 24. aprila 1749. V tej moramo prepoznati Breg 18. Poleg teh dveh hiš je popisanih še 300 opek, ki so bile vredne 2 goldinarja.

Peter Anton Codelli v oporoki, ki jo je podpisal 29. oktobra 1725, omenja le eno hišo na Bregu.²⁸ Hišo je, tako kot druge nepremičnine, vključil v fidejkomis, ustanovljen v oporoki, potrjeni 20. avgusta 1727 in intabulirani 29. maja 1760.²⁹ Za univerzalnega dediča je imenoval nečaka Avgušтина Codellija, naslednje

²¹ ZVKD, Fototeka, Breg 20. Tedaj je to bila ena izmed redkih uglednih gostiln v mestu, kamor je zahajal tudi Tito.

²² Fabjančič, *Knjiga ljubljanskih hiš*, str. 455.

²³ Vrhovec, *Die erste Häusernumerierung*, str. 168; *Verzeichniß* 1782, 1787, 1798, 1800, 1802, 1805.

²⁴ Kemperl, *Dokumenti*, str. 90.

²⁵ Klemenčič, *Francesco Robba*, str. 131.

²⁶ Preinfalk, *Plemiške družine*, str. 46.

²⁷ SI AS 309, G/103, zapuščinjski inventar Janeza Štefana Gasparinija.

²⁸ SI AS 308, serija II, C/13, oporoka Petra Antona Codellija.

²⁹ SI AS 311, Codelli, fasc. 1, Fideicommiss Tabele, Laibach 13. 7. 1786.

lastnike pa je določil po sistemu primogeniture. Tako je po smrti Avgušтина Codellija lastnik fidejkomisa postal njegov prvorojenec Jožef Anton Codelli. Na prvi pogled se torej zdi, da omenjena hiša na Bregu ni mogla biti Breg 18, saj zanjo vemo, da jo je kupil Štefan Gasparini. A iz fidejkomisne tabele iz leta 1786³⁰ je razvidno, da so to hišo, za katero so celo zapisali, da jo je kupil Gasparini za 3.200 goldinarjev (torej je to gotovo bila hiša Breg 18, saj jo je Zulliani ocenil na to vrednost), zamenjali za hišo št. 325 – torej današnjo hišo Breg 10. Iz seznama plačilnih obveznosti pa izvemo,³¹ da je imela zamenjana hiša tedaj številko 320 – torej nedvomno Breg 18. Hišo Breg 10 pa je Jožef Anton Codelli kupil 9. januarja leta 1752, kar izvemo iz njegovega zapuščinskega inventarja.³² Tam je tudi zapisano, da je hiša stala poleg Andriolijeve in da je v njej Jožef Anton Codelli stanoval vsaj še leta 1786.³³ Prav tako Fabjančič piše, da je bil lastnik te hiše v letih 1752–1799 Jožef Anton baron Codelli.³⁴ Za Andriolijevo pa iz Fabjančičevega popisa vemo, da je bila to hiša Breg 12.³⁵

V popisu prebivalstva leta 1754 se na Bregu omenjata dve Codellijevi hiši. V prvi so stanovali Jožef Anton baron Codelli z ženo, petimi otroki in devetimi služabniki ter Barbara pl. Reni, Carl pl. Bottoni in hišni duhovnik Dominik Galant.³⁶ To lahko glede na zgoraj omenjene podatke gotovo identificiramo s hišo Breg 10, ki je tudi na Zullianijevi risbi označena kot Codellijeva. V drugi t. i. Codellijevi hiši pa sta leta 1754 živela zakonca Buzelle z ženino mamo, hčerkama in služabnicama.³⁷ Ker iz Gasparinijevega zapuščinskega inventarja izvemo, da se je hiša še imenovala Codellijeva, a je že bila v Gasparinijevi lasti, so to gotovo bili najemniki, ime hiše pa je ostalo oziroma se je še uporabljalo. V omenjenem popisu prebivalstva se na Bregu omenja tudi Gasparinijeva

hiša, v kateri je bilo kar pet gospodinjev, med njimi gospodinjstvo vdove Marije Frančiške Gasparini, s katero sta živeli hčerki in pet služabnikov. Nesporno gre za hišo Breg 20, ki je kot vogalna hiša omenjena v zapuščinskem inventarju Štefana Gasparinija.

Kako in kdaj je Gasparini pridobil vogalno hišo Breg 20, nam ni uspelo ugotoviti. Fabjančič sicer piše, da je bila v lasti Jakoba pl. Schellenburga oziroma njegove vdove še do leta 1728.³⁸ A to gotovo ne bo držalo. Schellenburg je namreč umrl 2. februarja 1715. V zapuščinskem inventarju, ki je bil spisan 7. marca 1715, se ne omenja niti hiša na Bregu niti hiša v Križevniški ulici, so pa popisane tri hiše na Mestnem trgu. V prvi na Mestnem trgu 6 je lastnik tudi stanoval, pozneje pa je v njej živela njegova vdova. Druga je bila sosednja hiša na Mestnem trgu 5. Obe je Schellenburgova vdova obdržala do smrti leta 1732. Tretja v Schellenburgovi lasti še leta 1715 pa je bila hiša na Mestnem trgu 9.³⁹ Kot smo že omenili, za leto 1728 Fabjančič na Bregu 20 navaja dva lastnika, in sicer Marijo Viktorijo Errich, roj. pl. Lichtenhaim, in Antona pl. Janežiča. Torej bi bilo res možno, da bi Gasparini hišo kupil leta 1728.

Tezo o dataciji portala v čas okrog leta 1749, ko je Codelliju Marija Terezija podelila baronski naziv in potrdila grb, torej lahko zavrnamo, saj hiša Breg 20 v tistem času sploh ni bila Codellijeva. Na tem mestu pa naj omenimo, da je Peter Anton Codelli v Ljubljano že prišel s plemiškim nazivom in predikatom Fahnenfeld. Tega sta zaradi poguma Lovrenca Codellija v tridesetletni vojni leta 1679 pridobila njegov brat Pavel in nečak Janez Krstnik Codelli, ki sta živela v Gorici. Leta 1688 je enak plemiški naziv, predikat in grb dobil še Peter Anton Codelli (1660–1727). Njegov nečak in naslednik Avguštin (1685–1749) je leta 1749 prejel le še baronski naziv, in sicer zaradi zaslug pri ustanovitvi goriške škofije. Daroval je namreč kar 90.000 renskih goldinarjev ter za nadškofa daroval palači in obsežno zemljišče.⁴⁰ Torej je tudi s tega stališča manj verjetno, da bi Codelli leta 1749 podarjal vojaško preteklost svojih prednikov. Prav tako se glede na volila v oporoki zdi, da Avguštin ni kaj dosti navezan na Kranjskem oziroma v Ljubljani ter da je bil bolj navezan na Gorico. Dan pred smrtjo je v kodicilu k oporoki zapisal, naj ga, tudi če bi umrl na Kranjskem, pokopljejo v domači kapeli v Gorici.⁴¹

³⁰ SI AS 311, Codelli, fasc. 1, Fideicommiss Tabele, Laibach 13. 7. 1786.

³¹ SI AS 311, Codelli, fasc. 1, Landeschadenbindindige Schuldobligation, 17. 5. 1786.

³² SI AS 309, C/48, zapuščinski inventar Jožefa Antona Codellija.

³³ SI AS 311, Codelli, fasc. 1, Fideicommiss Tabele, Laibach 13. 7. 1786.

³⁴ Fabjančič, *Knjiga ljubljanskih hiš*, str. 464. Codelli sicer ni mogel biti lastnik do leta 1799, saj je umrl leta 1796 (SI AS 309, C/48, zapuščinski inventar Jožefa Antona Codellija).

³⁵ Fabjančič sicer piše, da je hiša Breg 12 Aleksandru Andrioliju pripadala od leta 1768, a iz njegovega zapuščinskega inventarja izvemo, da jo je od Coppinija kupil že 15. septembra 1752 za 5200 goldinarjev (SI AS 309, A/8), gotovo pa jo je uporabljal že prej, saj je kot lastnik označen že na Zullianijevi risbi, ki jo datiramo v leto 1751 (Kemperl, Dokumenti, str. 91). Identifikacijo hiše utrjuje tudi v zapuščinskem inventarju Jožefa Antona Codellija popisani dokument s 17. decembra 1753, ki govori o poravnavi med Codellijem in Aleksandrom Andriolijem zaradi uličice med njunima hišama (SI AS 309, C/48/20). Andrioli pa je skupaj z ženo in dvema služkinjama popisani tudi v popisu prebivalstva leta 1754 (Krampač, *Ljubljanske družine*, str. 48).

³⁶ Krampač, *Ljubljanske družine*, str. 47, 48.

³⁷ Prav tam, str. 48.

³⁸ Fabjančič, *Knjiga ljubljanskih hiš*, str. 455.

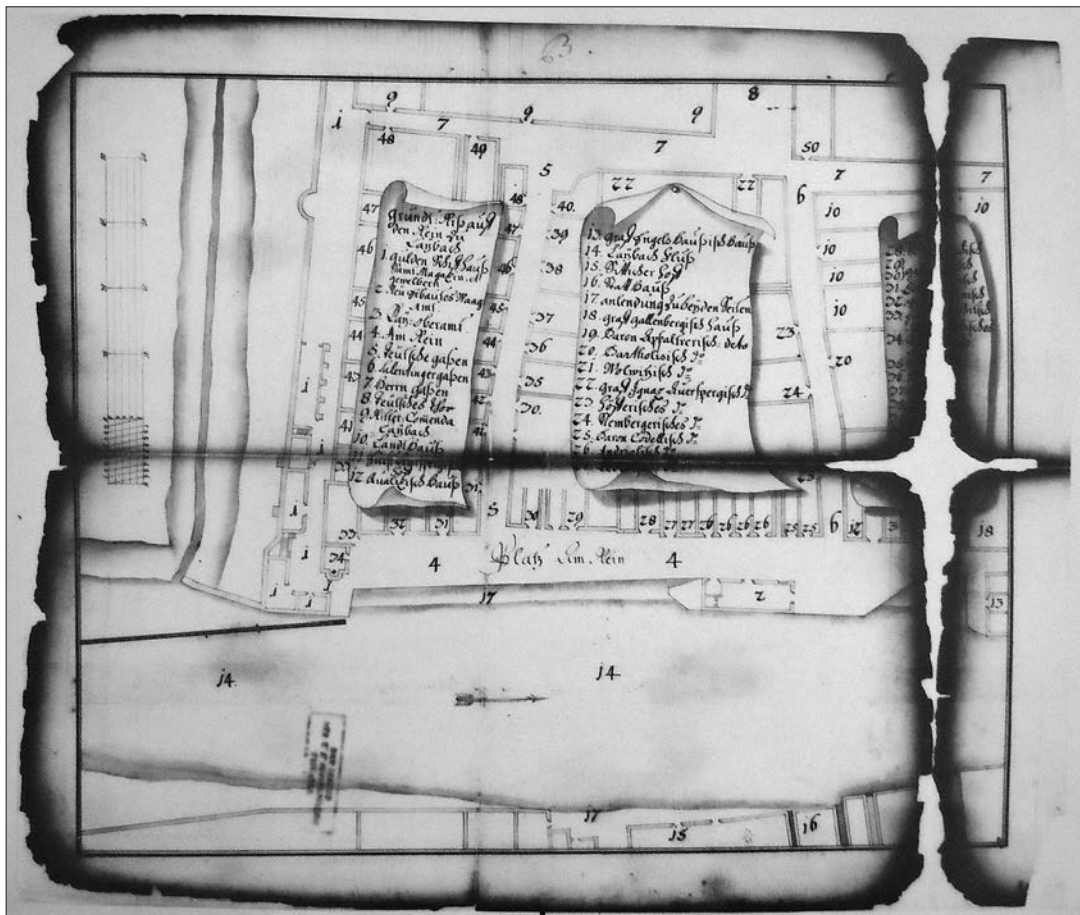
³⁹ SI AS 309, S/2/102, zapuščinski inventar Ane Katarine Schellenburg; SI AS 309, S/105, zapuščinski inventar Jakoba Schellenburga.

⁴⁰ Preinfalk, Codelli pl. Fahnenfeld.

⁴¹ To je zapisal v oporoki z dne 18. aprila 1737 in kodicilu k oporoki 19. julija 1749 (SI AS 308, serija II, C/19, oporoka Avgušтина Codellija). Avguštin Codelli je umrl v Ljubljani 20. julija 1749, pokopan pa je v goriški kapeli povzdignjenja Svetega križa, ki jo je dal postaviti leta 1746 (Villani, Codelli). Da bi bil lastnik hiše ter naročnik poslikave in izdelave portala Avguštin Codelli, je mikavno tudi zato, ker je leta 1733 na Kodeljevem dal postaviti kapelo, katere poslikava je ravno tako pripisana Jelovšku.

Candido Zulliani, risba Brega, naris, 1751 (Kemperl, Dokumenti, str. 90).

Candido Zulliani, risba Brega, tloris, 1751 (Kemperl, Dokumenti, str. 91).

Ker je bil torej lastnik hiše Breg 20 Gasparini, poglejmo, kaj vemo o tem podjetniku. Janez Štefan Gasparini je kariero začel v trgovski družbi Petra Antona Codellija.⁴² V Ljubljani se je 4. februarja 1723 poročil in tu so se mu otroci rojevali med januarjem 1724 in avgustom 1737.⁴³ Zato bi lahko domnevali, da je hišo na Bregu 20 z namenom, da bo blizu rečnega pristanišča in Codellija, kupil že v začetku dvajsetih let. Z nakupom sosednje vogalne hiše Breg 22 leta 1728 se jima je pridružil Michelangelo Zois (1694–1777). Zois in Gasparini sta bila družbenika trgovske družbe, ki jo je po stričevi smrti leta 1727 kot naslednico prejšnje ustanovil Avguštin Codelli. Leta 1735 je vso trgovino odkupil Zois, Gasparini pa je pozneje družbo zapustil ter ustanovil lastno zelo uspešno trgovsko in menjalno podjetje.⁴⁴ Ker se je zaradi njegovih dejavnosti v deželnoknežjo blagajno steklo več tisoč goldinarjev, je v začetku štiridesetih let 18. stoletja zaprosil za povzdig v plemiški stan. Poleg trgovskih uspehov in delovanja v mestnem svetu je v prošnji poudaril zlasti vojaške zasluge svojega deda in očeta, saj sta oba izgubila življenje v bitkah za cesarstvo. Ni pozabil omeniti, da je bila zaradi vojaških zaslug v plemiški stan povzdignjena tudi družina njegove žene Marije Frančiške pl. Graffhaiden. Viteški stan mu je bil dodeljen 20. marca 1743.⁴⁵ Tako bi se lahko militarije nad portalom nanašale na njegov pridobljeni naziv in verjetno je portal nastal okrog leta 1743. Na to kaže tudi že omenjena Klemenčičeva datacija doprsja »viteza« in slog portala. Če bi namreč portal nastal za neidentificiranega predhodnega lastnika hiše, bi bil precej drugačen. Slogovno izrazitejša portala je v prvih treh desetletjih izdeloval Carlo Martinuzzi (ok. 1673–1726), čigar portali so precej bolj robustni in drugače zasnovani. Domači klesarski mojstri so ali izdelovali preproste portale (na primer portal hiše Gornji trg 35 iz leta 1707) ali pa po načrtih drugih arhitektov, kot na primer portala severnega obzidja križevniškega samostana. Ta je po risbi, ki jo je naročnik Starhemberg leta 1716 poslal z Dunaja, izdelal Luigi Bombasi, s tem da je uporabil spodnja dela starih portalov.⁴⁶ To sta poleg obravnavanega edina ljubljanska portala, ki vsebujeta militarije.

Na nastanek okrog leta 1743 bi kazal tudi kup opek, ki so jih popisali ob Gasparinijevi smrti leta 1753. Iz Zullianijeve risbe Brega iz leta 1751 ni razvidno, da bi bila hiša Breg 18 nekaj let pred tem prezidana, saj nima pilastrske členitve, v tretjem nadstropju je viden nekakšen poznorenesančni erker, oblika portala pa kaže na nastanek v 17. stoletju. Zato je precej bolj verjetno, da so opeke ostale od prezidave vogalne hiše oziroma hiše Breg 20, ki je

bila tudi precej več vredna. Cenilec jo je ocenil na 5.300 goldinarjev, medtem ko je drugo ocenil na le 3.200 goldinarjev. Morda je bila vogalna hiša bolj ovrednotena tudi zato, ker ji je bila verjetno že tedaj pridružena Križevniška 9.

Stavbo je Štefan Gasparini začel prenavljati že precej prej. Z letnico 1736 so namreč datirane Jelovškove freske v t. i. balkonski dvorani v drugem nadstropju.⁴⁷ Tedaj je verjetno nastalo tudi fasadiranje s pilastri, kot zadnji pa je okrog leta 1743 nastal portal. Kot že zapisano, je vse to že vidno na risbi iz leta 1751.⁴⁸ Kljub temu, da je razmeroma majhna, je risba izredno natančna in z vrsto nadrobnosti, saj je bil Zulliani odličen opazovalec, risar in arhitekt. Na risbi ima hiša rusticirano pritličje, sicer pa je identična današnjemu stanju. Na Zullianijevi risbi je vidno celo strešno okno nad srednjo osjo. Pozneje, vsekakor pa pred letom 1966, ko je datirana fotografija stavbe,⁴⁹ so po pritličju izvedli lizensko členitev, ki se prilega zgornjim pilastrom, in povečali okno levo od portala. Prav tako je pozneje nastal balkon pred poslikano dvorano, saj ga na Zullianijevi risbi ni. Na risbi je jasno viden širok portal z vazama in reliefom med njima. Portal je umeščen na mesto prejšnje vratne odprtine v os oken nad njim in ne v srednjo os, kot bi se spodobilo za barok. Da je portal nastal nekoliko pozneje kot členitev sten, pa kaže neusklajenost portala s členitvijo. Zaradi table z militarijami so namreč morali odbiti delilni zidec med pritličjem in prvim nadstropjem. Če bi arhitekt členitev sten načrtoval istočasno s portalom, bi ga drugače oblikoval oziroma ga prilagodil zidcem, kot je arhitekt Candido Zulliani storil pri vseh ljubljanskih portalih.⁵⁰

Avtor portala

Portal je torej najverjetneje nastal okoli leta 1743, zato poglejmo, kdo je poleg Robbe in Schmidta tedaj še delal v Ljubljani.

Od poznih dvajsetih do poznih štiridesetih let 18. stoletja je v Ljubljani vsaj občasno delal Giovanni Fusconi. Ta se je rodil v Vidmu, živel v zaselku Ronchi pri Vidmu in tam umrl leta 1774. Izdelal je nekaj načrtov za oltarje v Vidmu, saj je sprva sodeloval s svojim očetom, kiparjem Francescom Fusconijem. Pripisan mu je tudi načrt cerkve S. Giorgio Maggiore v furlanski prestolnici iz okoli leta 1760.⁵¹ Od leta 1726 je delal v Trstu kot cesarski stavbni inšpektor,

⁴² Preinfalk, *Plemiške družine*, str. 44 s tam citirano literaturo.

⁴³ Preinfalk, *Plemiške družine*, str. 45.

⁴⁴ Valenčič, *Zois pl. Edelstein*.

⁴⁵ Preinfalk, *Plemiške družine*, str. 44, 45.

⁴⁶ Vidmar, »Eine sehr schöne Parade«, str. 130.

⁴⁷ Viktor Steska je leta 1903 zapisal, da so freske nastale leta 1734 (Steska, *Nekaj kamenitih spomenikov*, str. 136), Stane Mikuž pa približno štirideset let pozneje zaradi potemnelosti fresk zadnje številke ni mogel več natančno določiti (Mikuž, *Ilovšek Franc*, str. 19). Restavratorski posegi pred petimi leti so odkrili letnico 1736 (Šiles in Radšel, *Restavriranje*, str. 121).

⁴⁸ Gl. op. 23.

⁴⁹ ZVKD, *Fototeka*, Breg 20.

⁵⁰ Kemperl, *Kanoniška hiša*, str. 267–285.

⁵¹ Pastres, *Fusconi*.

leta 1730 pa je prevzel mesto tamkajšnjega stavbnega mojstra. Tam je leta 1736 izdelal urbanistični načrt za izgradnjo novega pristaniško-trgovskega dela mesta na izsušenih solinah (t. i. Terezijansko četrto), ki pa ni bil realiziran. Pozneje je v Trstu načrtoval tudi zasebne in državne stavbe.⁵²

V Ljubljani je Giovanni Fusconi v arhivskih virih prvič zabeležen leta 1726, ko je po Martinuzzijevi smrti prevzel gradnjo uršulinske cerkve.⁵³ Pripravil je tudi načrt za veliki oltar v isti cerkvi, po katerem naj bi oltar izdelal Francesco Robba.⁵⁴ Leta 1729 je bil plačan za izdelavo modela cerkve sv. Petra v Ljubljani in svetovanje pri gradnji. Cerkev je bila sicer sezidana med letoma 1730 in 1733, nekateri pa tudi načrte pripisujejo temu mojstru.⁵⁵ Zaradi sodelovanja pri tem projektu mu je pripisana še gradnja kapele na Kodeljevem iz leta 1733,⁵⁶ ki jo je v spomin na svojega strica dal postaviti in opremiti Avguštin pl. Codelli. Da je bil leta 1733 Fusconi gotovo v Ljubljani, vemo zaradi gradnje črnuškega mostu. Temu so zaradi pogostih poškodb leta 1730 začeli nadomeščati lesene podpornike z zidanimi, kar je sprva izvajal Johann Georg Schmidt. Prav leta 1733 pa so iz Trsta poklicali inženirja in arhitekta Giovannija Fusconija, čigar načrti za most s kamnitimi slopi so se ohranili. Tudi pozneje so se glede mostu nanj obračali za nasvet, na primer leta 1740 glede uporabljenega kamna.⁵⁷ Obsežnejša, vendar še neidentificirana so bila Fusconijeva dela za Karla grofa Cobenzla, izvedena med letoma 1749 in 1753, saj so dokumentirana dela na njegovih kranjskih zemljiških gospostvih (Planina pri Rakeku, Logatec in Predjama) oziroma cerkvah pod njegovim patronatom. V Ljubljani se je Fusconi gotovo mudil še leta 1747, saj se je maja in junija tega leta večkrat sestal s Francem Henrikom Raigersfeldom na pogovorih o prezidavi njegove hiše na Mestnem trgu 17 oziroma o gradnji novih stopnic.⁵⁸ Z Raigersfeldom sta se poznala že vsaj od začetka tridesetih let 18. stoletja, saj se je tedaj Raigersfeld kot državni uradnik preselil v Trst. Tam sta dokumentirano sodelovala leta 1735 in 1736.⁵⁹

Portal kapele ob dvorcu Kodeljevo (foto: M. Kemperl).

Med portalom kapele na Kodeljevem, ki je sicer skromnejše,⁶⁰ a nedvomno kvalitetno delo, in obravnavanim portalom je nekaj podobnosti: ravna in zelo podobno profilirana preklada ter porezana notranja vogala, ki sta na Kodeljevem sicer ločna. A kot zapisano, je kapela Fusconiju le pripisana, zato si pomagajmo z njegovimi ohranjenimi načrti za tržaške stavbe. Fusconijevo delovanje v Trstu je najbolje dokumentirano v šestdesetih letih 18. stoletja, saj je v letih 1763 in 1764 tam spet deloval kot gradbeni direktor.⁶¹ Ohranjenih je namreč kar nekaj načrtov iz let 1762, 1763 in 1764.⁶²

Za nas so zanimivi načrti za tri stavbe, in sicer za palačo bankalne uprave (1764), Rossettijevo hišo (1764) in hišo za štiri ali osem trgovcev. Rossettijeva

⁵² Prelovšek, *Ljubljanski baročni arhitekt*, str. 72; Prelovšek, *Terezijanski Trst*, str. 182; Marin, *La Città Nuova*, str. 55; Iona, *L'Immagine di Trieste*, str. 473–478; Iona, *Disegni settecenteschi*, str. 44–46; Kemperl, *Dokumenti*, str. 87–89.

⁵³ Resman, *Uršulinke*, str. 44.

⁵⁴ Načrt ni bil realiziran, ker naj bi bil neproporcioniran, zato je Robba naslednje leto dobil nalogo, da sam izdela načrt, oltar pa izkleshe v treh letih (Klemenčič, *Francesco Robba*, str. 103, 104).

⁵⁵ Kemperl in Vidmar, *Barok*, str. 84 in tam citirana literatura; Prelovšek, *Ljubljanski baročni arhitekt*, str. 71–72.

⁵⁶ Steska jo je glede na napačno prepisan kronogram datiral v leto 1734 (Steska, *Codellijeva kapelica*, str. 25). Zadnji del napisu, ki vsebuje kronogram, se glasi: EXEMPTAEABORIGINAELABE / VIRGINI / VOLVIT DICARI.

⁵⁷ Resman, *Bibiena*, str. 74, 77.

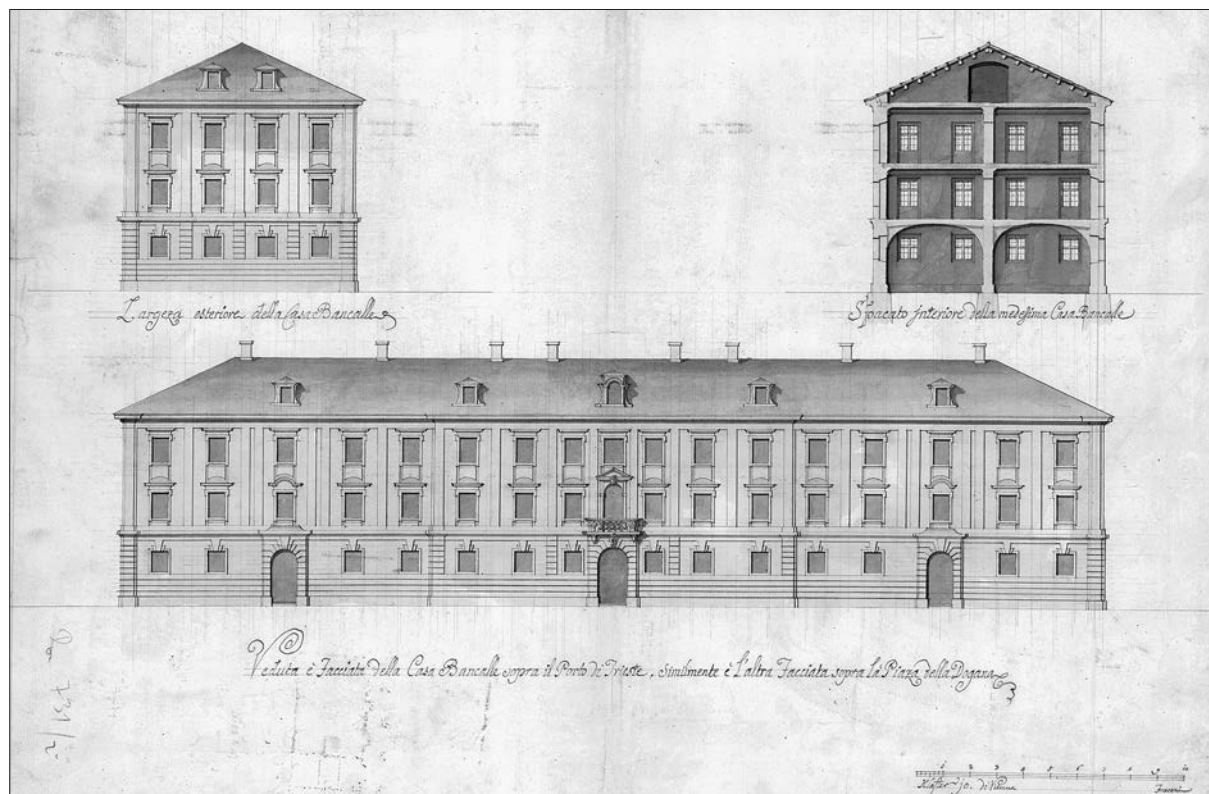
⁵⁸ Weigl, *Matija Persky*, str. 151, 152, 175, 214.

⁵⁹ Prelovšek, *Terezijanski Trst*, str. 30, 31.

⁶⁰ Morda je portal skromnejši zaradi dejstva, da sta ga nekoč obstopala kipa škofov sv. Avgušтина in sv. Ambroža (Steska, *Codellijeva kapelica*, str. 31).

⁶¹ Dorsi, *L'Imperial Regia*, str. 439.

⁶² Iona, *L'Immagine di Trieste*, str. 125–128, 187; Iona, *Disegni settecenteschi*, str. 44–46; Kemperl, *Dokumenti*, str. 87–89. Leta 1761 je na zahodnem delu današnje Piazza Unità d'Italia začel graditi zapore. Leta 1765 je prezidal in povečal Palazzo Vanoli oziroma Locando grande, ki je prav tako stala na zahodnem delu današnje Piazza Unità d'Italia. V njej je bil v tistem času najpomembnejši tržaški hotel (Generini, *Trieste*, str. 400, 401). Stavba je bila porušena leta 1820, na njenem mestu pa sta Hotel Garni leta 1873 postavila E. Geiringer in G. Righetti (Generini, *Trieste*, str. 411, 412). Fusconijeva stavba je delno vidna na veduti Pietra Nobila iz leta 1798 (Rutteri, *Trieste*, veduta reproducirana med str. 181 in 182).

Giovanni Fusconi, načrt stavbe bankalnega urada v Trstu, 1764 (Kemperl, Dokumenti, str. 88).

hiša je do leta 1876 stala na mestu sedanje Banca Nazionale del Lavoro na Piazza del Ponterosso 1.⁶³ Načrt glavne fasade, ki je bila usmerjena proti trgu, kaže dvonadstropno 11-osno fasado z rahlo izstopajočim triosnim rizalitom. Osrednja os je poudarjena s portalom, nad katerim se dviga balkon in večje polkrožno okno nad njim. Polkrožno zaključen portal z maskaronom v temenu ima stilizirano rustično osnovno ploskev, preko katere sta na vsaki strani postavljena po dva rusticirana pilastra. Ti imajo namesto kapitelov volute. Na njih sloni balkon z balustrsko ograjo, na katerem so postavljene vaze. Okno nad njim je poudarjeno s polkrožnim čelom. Nad rizalitom se dviga balustrska okraja z vazami. Vsa druga okna so pravokotna z ravnimi profiliranimi prekladami nad njimi. Načrt iz leta 1764 za palačo bankalne vlade, ki je do leta 1899 stala na najprestižnejši lokaciji v Trstu, na mestu sedanje stavbe Prefektуре na Piazza Unità d'Italia, kaže podobno zasnovo glavne osi: spodaj je rusticiran stopnjevan portal, ki je znotraj polkrožno, zgoraj pa ravno zaključen in ima v temenu maskaron; nad njim je balustrska ograja balkona, za njim pa večje polkrožno zaključeno okno s trikotnim timpanonom z maskaronom.⁶⁴ Stavba je si-

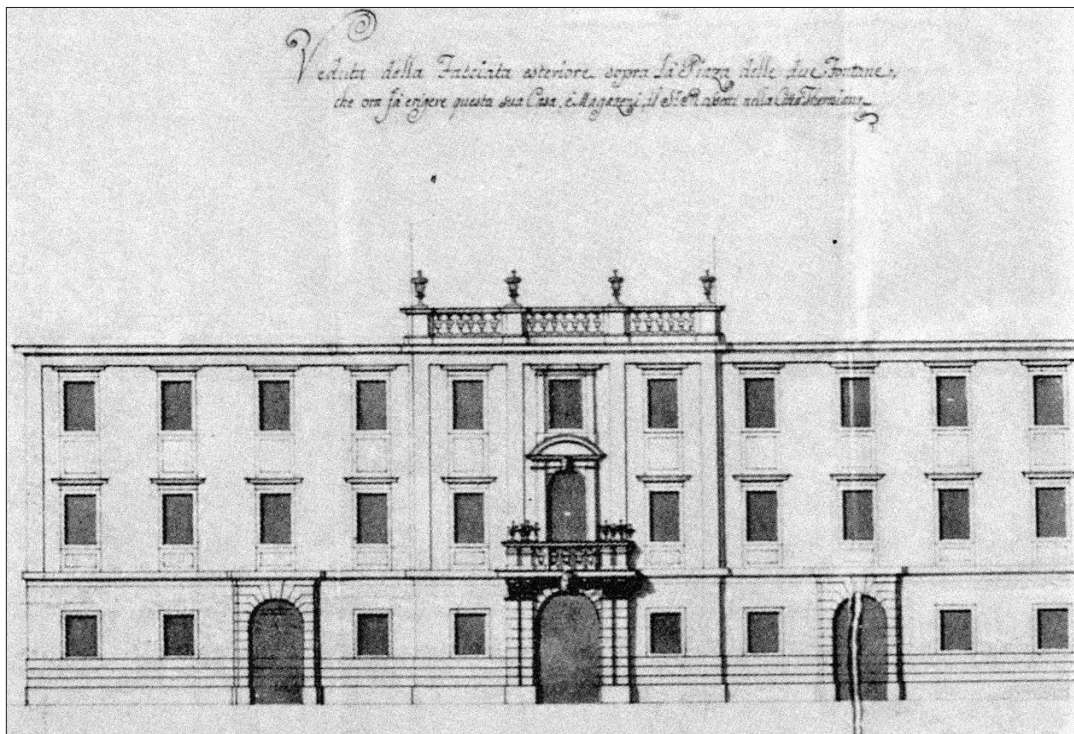
cer 17-osna in dvonadstropna s 7-osnim centralnim rizalitom, pravokotna okna imajo ravne profilirane grede, stene so členjene z lizenami. Na načrtu piše, da je fasada podobna fasadi stavbe na Piazza della Dogana, zato lahko predvidevamo, da je tudi ta stavba nastala po njegovem načrtu. Po vsej verjetnosti je mišljen carinski urad, ki je stal na mestu današnjega poslopja glavne pošte na današnji Piazza Vittorio Veneto. Preprostejši je nerealiziran načrt za veliko dvonadstropno štiritraktno hišo za štiri ali osem trgovcev ob kanalu Grande.⁶⁵ Glavna fasada je kar 18-osna, pri čemer je na vsaki strani triosen rizalit, poudarjen z balustrsko ograjo in vazami na strehi. Fasada ima poleg rizalitnih še dva glavna vhoda. Ta dva sta pravokotna z ravno preklado, a s porezanimi notranjimi vogali in zelo poudarjenim temenskim kamnom. Nad portaloma je z volutami obrobljena plošča, ki sega do spodnjega roba okna. Stranska fasada je 8-osna s stranskima dvoosnima rizalitoma s prav takim poudarkom. V osi fasade je lizena, levo in desno od nje pa enakovredna portala, ki sta identična tistima na glavni fasadi.

Portal hiše Breg 20 torej s portali na Fusconijevih načrtih družijo stilizirana rustika, pilastri z volutami, maskaroni v temenu ter z volutama obrobljena plošča nad portalom. Še bolj pa je obravnavani portal podo-

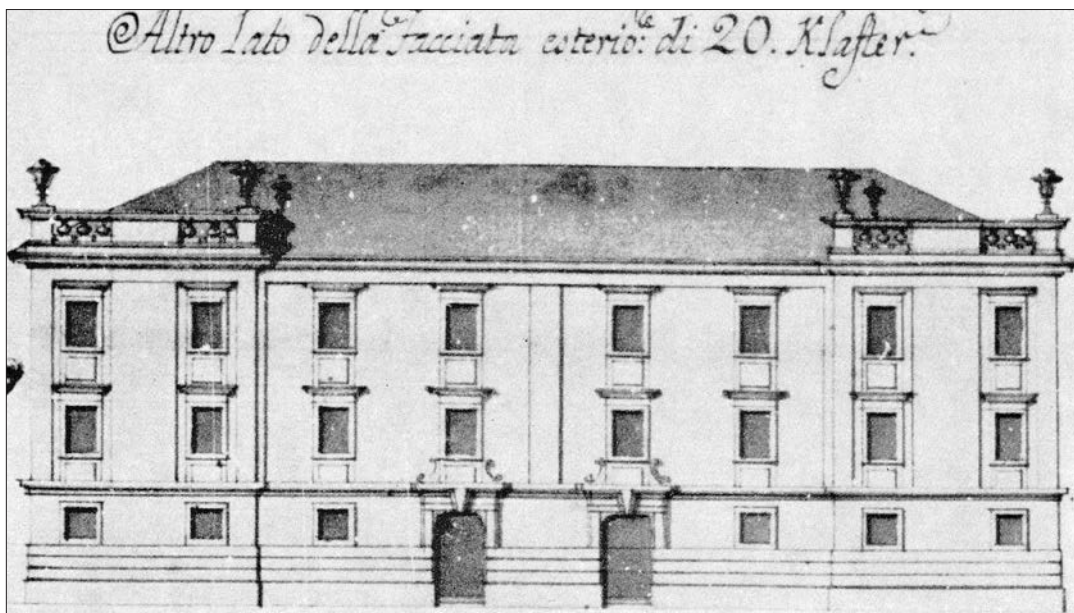
⁶³ Walcher, *L'Architettura a Trieste*, str. 8; Da Nova, *Aspetti Stilistici*, str. 63.

⁶⁴ Načrt objavljen v Kemperl, *Dokumenti*, str. 88, 89 z napačno identifikacijo Piazza della Dogana.

⁶⁵ Walcher, *L'Architettura a Trieste*, str. 8; Da Nova, *Aspetti Stilistici*, str. 63.

Giovanni Fusconi, načrt Rossettijeve hiše v Trstu (Walcher, *L'Architettura a Trieste*, fig. 4).

Giovanni Fusconi, načrt za štiri ali osem trgovcev v Trstu (Walcher, *L'Architettura a Trieste*, fig. 3).

ben portalu tržaške palače Brigido na Via del Pozzo di Mare 1, ki datira med leti 1732 in 1737 ter je Fusconiju le pripisan.⁶⁶ Glavna fasada palače je 7-osna, pri tem pa so osrednje tri osi zgoščene nad portalom. Ta je sestavljen iz osnovne plošče in dveh globokih pilastrov z volutama namesto kapitelov. Nad porta-

lom je širša profilirana greda, ki je nad pilastroma okrepljena. Na tem delu na vsaki strani stoji po ena vaza. Portal je znotraj polkrožno zaključen, v temenu pa ima poprsej viteza s spuščnim šlemom in perjanico. Nad portalom se dviga balustrska ograja balkona, za njim pa pravokotno okno. To je na straneh obdano s širokima lizenama, na katerih so v plitvem reliefu izklesane militarije. Nad oknom je reliefno oblikovana

⁶⁶ Zubini, *Cittavecchia*, str. 53.

Portal palače Brigido v Trstu (foto: M. Kemperl).

školjka, obdana z volutama, nad njo pa grb lastnika, obdan z zastavami in krono. Janez Jakob baron Brigido je bil namreč avstrijski častnik, sodnik in rektor.⁶⁷ Portala torej družijo enak koncept, enaka profilacija močne in nad pilastroma izstopajoče ravne grede z vazama, pilastra z volutama ter doprsje »viteza«.

Portal hiše Breg 20 lahko torej pripišemo Giovanniju Fusconiju. Da pa je Gasparini naročil portal pri njem, ni nenavadno, saj je Fusconi, kot že zapisa-

no, že prej delal v Ljubljani, tega tržaškega arhitekta pa tudi pozneje gotovo ni poznal le Raigersfeld, ampak tudi pomembni ljubljanski trgovci, ki so bili povezani s Trstom. To je bil v prvi vrsti Michelangelo Zois, ki je imel v Trstu več hiš in skladišč okrog današnje Piazza Unità d'Italia,⁶⁸ skladišče pa je v Trstu imel tudi Peter Anton Codelli, a ga je ob smrti leta 1725 zapustil Janezu Dominiku Moreschiniju.⁶⁹

Sklep

Raziskava je pokazala, da je bila hiša Breg 20 vsaj od leta 1728 do leta 1815 v lasti Janeza Štefana pl. Gasparinija ter njegovega sina in naslednika Friderika. Janez Štefan pl. Gasparini je svojo posest na Bregu razširil tako, da je kupil še sosednji hiši. Leta 1749 (neuradno že 1746) je kupil hišo Breg 18, ki je bila v letih 1688–1749 v lasti Petra Antona in njegovega naslednika Avgušтина barona Codellija. To hišo je Friderik Gasparini obdržal do leta 1784. Gaspariniji so bili vsaj od leta 1751 tudi lastniki hiše Križevniška 9. Hišo Breg 10 je leta 1752 kupil Jožef Anton Codelli, tako da je bila del Codellijevega fidejkomisa. Zato je najbolj upravičeno, da kot Codellijevo imenujemo hišo na Bregu 10, hiša Breg 20 pa si zasluži ime Gasparinijeva hiša. To hišo je Janez Štefan Gasparini začel prezidavati verjetno okrog leta 1736, ko so nastale Jelovškove poslikave v balkonski dvorani drugega nadstropja. Takrat je nastala pilastrska členitev obeh fasad. Glavni portal je nastal verjetno okrog leta 1743, ko je bil lastnik povzdignjen v plemiški stan. Načrt zanj je verjetno izdelal arhitekt Giovanni Fusconi, ki je sicer deloval v Trstu, a je bil vsaj med letoma 1726 in 1747 večkrat tudi v Ljubljani, kjer so mu naročali različna dela. Portal je namreč zelo soroden portalom na njegovih načrtih za tržaške stavbe iz leta 1764 ter portalu tržaške palače Brigido.⁷⁰

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

SI AS – Arhiv Republike Slovenije

AS 308, Zbirka testamentov Deželnega sodišča v Ljubljani

AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani

AS 311, Zbirka fidejkomisov

⁶⁷ [https://sl.wikipedia.org/wiki/Slika:Palazzo_Brigido_\(Trieste\).jpg](https://sl.wikipedia.org/wiki/Slika:Palazzo_Brigido_(Trieste).jpg); <https://biblioteche.comune.trieste.it/Record.htm?idlist=8&record=19210425124910386079>. Fusconijusta pripisani tudi Casa Griot (1770) na Via San Lazzaro 19 in Casa Leo na Via San Sebastiano 1 (<https://biblioteche.comune.trieste.it/Record.htm?idlist=8&record=19219166124910373489>), a hiši slogovno nista primerljivi z njegovimi načrti. Casa Griot bi sicer po konceptu lahko bila njegova, a portal je klasicističen. Casa Leo pa ima portal, ki ima še manieristične značilnosti.

⁶⁸ Müllner, Die Zukunft, str. 63; Zubini, *Cittavechia*, str. 115, 116; Verginella, *Fragmenti*, str. 437.

⁶⁹ SI AS 308, serija II, C/13.

⁷⁰ Za pomoč pri pripravi članka se zahvaljujem Sabini Ravnikar, Vanji Rupnik, Mihi Preinfalku, Mihi Kosiju in Mateju Klemenčiču. Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa P6-0199 (Slovenska umetnost in umetnost Srednje Evrope in Jadrana), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

ZVKD – Zavod za varstvo kulturne dediščine, območna enota Ljubljana
Fototeka, Fotoalbum Gostilna pri vitezu

LITERATURA IN TISKANI VIRI

- Da Nova, Renata: Aspetti Stilistici. *Maria Teresa, Trieste e il Porto* (ur. Laura Ruaro Loseri). Trieste: Istituto per l'Enciclopedia del Friuli Venezia Giulia–Udine, 1980, str. 60–72.
- Dorsi, Pierpaolo: L'Imperial Regia direzione delle Fabriche. *Neoclassico: Arte, architettura e cultura a Trieste 1790–1840* (ur. Fulvio Caputo). Venezia: Marsilio 1990, str. 435–439.
- Fabjančič, Vladislav: *Knjiga ljubljanskih hiš in njih stanovalcev, II: Novi trg*. Ljubljana, 1940–43 (tipkopis).
- Generini, Ettore: *Trieste antica e moderna*. Trieste: Italo Svevo, 1968 (ponatis izdaje iz leta 1884).
- Golec, Boris: Slovenska toponimika Ljubljane do prvega tiskanega popisa toponimov iz leta 1787. *Kronika* 70, 2022, št. 2, str. 307–362. DOI: <https://doi.org/10.56420/Kronika.70.2.04>
- Iona, Maria Laura: Disegni settecentesi per Trieste conservati all'Hofkammerarchiv di Vienna. *Il Disegno di Architettura* 15, 1997, str. 38–46.
- Iona, Maria Laura: *L'Immagine di Trieste. Dalla documentazione delle serie Litorale e Carte e piani dell'Archivio della Camera aulica di Vienna*. Trieste: Deputazione di Storia Patria per la Venezia Giulia, 1995.
- Iona, Maria Laura: Momenti di urbanistica e architettura attraverso le fonti: il caso di Trieste. *Gli archivi per la storia dell'Architettura. Atti del convegno internazionale di studi Reggio Emilia, 4–8 ottobre 1993* (ur. Gino Badini). Roma: Ministero per beni e le attività culturali, 1999, str. 459–499.
- Kemperl, Metoda in Klemenčič, Matej in Weigl, Igor: *Baročna Ljubljana*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine, 2007.
- Kemperl, Metoda in Vidmar, Luka: *Barok na Slovenskem. Sakralni prostori*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2014.
- Kemperl, Metoda: Dokumenti bankalne uprave za Kranjsko kot umetnostnozgodovinski vir. *Neznano in pozabljeno iz 18. stoletja na Slovenskem* (ur. Miha Preinfalk). Ljubljana: Slovensko društvo za preučevanje 18. stoletja, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2011, str. 85–100 (<http://ezb.ijs.si/fedora/get/ezmono:sd18z11/VIEW/>).
- Kemperl, Metoda: Kanoniška hiša Ciril-Methodov trg 6 in arhitekt Candido Zulliani. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. 57–58, 2021–2022, str. 267–285.
- Kemperl, Metoda: Nekaj drobcev o gradbeni zgodovini cerkve sv. Barbare v Idriji. *Annales. Ser. Hist. Sociol.* 22, 2012, št. 1, str. 43–54.
- Klemenčič, Matej: *Francesco Robba (1698–1757). Beneški kipar in arhitekt v baročni Ljubljani*. Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 2013.
- Krampač, Tone: *Ljubljanske družine v 18. stoletju*. Ljubljana: Celjska Mohorjeva družba, 2018.
- Marin, Alessandra: La Città Nuova. Immagini e immaginari della Trieste Teresiana. *Maria Teresa e Trieste: Storia e culture della città e del suo porto*, Crocetta del Montello: Antiga Edizioni, 2017, str. 53–65.
- Mikuž, Stane: Ilovšek Franc: baročni slikar (1700–1764). *Zbornik za umetnostno zgodovino* 16, 1939/40, str. 1–74.
- Müllner, Alfons: Die Zukunft der Stadt Laibach. *Argo. Zeitschrift für krainische Landeskunde* 4–6, 1898, str. 60–67, 78–84, 92–100.
- Preinfalk, Miha: *Plemiške rodbine na Slovenskem: 18. stoletje: 1. del: Od Andriolija do Zorna*. Ljubljana: Viharnik, 2013.
- Prelovšek, Damjan: Ljubljanski baročni arhitekt Candido Zulliani in njegov čas. *Razprave: Razred za zgodovinske in družbene vede*, XV. Ljubljana: SAZU, 1986, str. 69–210.
- Prelovšek, Damjan: O dveh ljubljanskih baročnih portalih. *Kronika* 30, 1982, št. 3, str. 206–209.
- Prelovšek, Damjan: Terezijanski Trst. Primer habsburškega uradniškega urbanizma 18. stoletja. *Kronika* 33, 1985, št. 1, str. 28–41.
- Radics, Peter: *Alte Häuser in Laibach: Geschichtserinnerungen*, I. Laibach: Selbstverlag, 1908.
- Resman, Blaž: Bibiena in drugi arhitekti nesojenega črnuškega mostu. *Acta historiae artis Slovenica*, 7, 2002, str. 71–82.
- Resman, Blaž: Še o nekaterih baročnih kamnitih oltarjih. *Acta historiae artis Slovenica*, 10, 2005, str. 43–63.
- Resman, Blaž: *Uršulinke v Ljubljani*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine, 2010.
- Rutteri, Silvio: *Trieste spunti dal suo passato*. Trieste: Lint, 1979.
- Sapač, Igor: Baročni arhitekti na Slovenskem. *Arhitektura 18. stoletja na Slovenskem: obdobje zrelega baroka* (ur. Nace Šumi). Ljubljana: Arhitekturni muzej, 2007, str. 231–270.
- Steska, Viktor: Codellijeva kapelica v Turnu pri Ljubljani. *Zbornik za umetnostno zgodovino* 3, 1923, št. 1–2, str. 24–32.
- Steska, Viktor: Nekaj kamenitih spomenikov v Ljubljani. *Izvestja muzejskega društva za Kranjsko*, 13, 1903, str. 135–141.
- Stopar, Ivan: *Sprehodi po stari Ljubljani*. Ljubljana, Marketing 013 ZTP, 1992.
- Šiles, Aleksander in Radšel, Jasna: Restavriranje freske Frana Jelovška in štuka v hiši Pri vitezu v Ljubljani. *Konservator-restavrador. Povzetki mednarodnega strokovnega srečanja 2019* (ur. Nataša Nemeček). Ljubljana: Narodna galerija, 2019, str. 121.

Verginella, Marta: Fragmenti slovensko govorečega Trsta pred pojavom nacionalizma. *Kronika* 67, 2019, št. 3 (Iz zgodovine Trsta), str. 429–446.

Verzeichnis der Hauseigenthümer in der Stadt und der Vorstädten nebst Anzeige einiger Wohnungen, und des Stadtbezirks zu Laibach. Laibach, 1802.

Verzeichnis der Hausinhabern in der Hauptstadt Laibach und den Vorstädten. Laibach, 1787, 1798, 1800.

Verzeichnis der in Laibach befindlichen Gassen, Häusern, und derenselben Inhabern. Laibach, 1782.

Verzeichniß der Hausinhaber in der Hauptstadt Laibach und den Vorstädten nach dem alten und neuen Conscriptio-Numerus. Laibach, 1805, 1815.

Verzeichniß der Hausinhaber in der Hauptstadt Laibach und den Vorstädten. Laibach, 1822.

Verzeichniß der Hausinhaber in der Provinzial Hauptstadt Laibach und den Vorstädten sammt ihrer Pfarr-Eintheilung. Laibach, 1825, 1833.

Vidmar, Luka: »Eine sehr schöne Parade«: Dokončanje in prezentacija cerkve Marije Pomočnice v letih 1716–1718. *Križanke* (ur. Luka Vidmar). Ljubljana: Srednja šola za oblikovanje in fotografijo, 2018, str. 118–147.

Vrhovec, Ivan: Die erste Häusernumerierung Laibachs. *Mitteilungen des Musealvereines für Krain* 15, 1902, št. 5–6, str. 161–168.

Walcher, Maria: *L'Architettura a Trieste dalla fine del settecento agli inizi del Novecento*. Udine: Del Bianco Editore, 1967.

Weigl, Igor: *Matija Persky. Arhitektura in družba sredi 18. stoletja*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2000 (tipkopis magistrskega dela).

Zubini, Fabio: *Cittavecchia*. Trieste: Edizioni »Italo Svevo«, 2006.

Železnik, Alenka in Lubej, Uroš in Kromar, Janez in Erbežnik, Modest: *Stara Ljubljana z arhitekturnimi spomeniki*. Ljubljana, 1985 (tipkopis).

SPLETNI VIRI

Comune di Trieste:

<https://biblioteche.comune.trieste.it/Record.htm?idlist=8&record=19210425124910386079>

Dizionario biografico del Friulani:

Pastres, Paolo: Fusconi (Fosconi) Francesco e Giovanni

<https://www.dizionariobiograficodefriulani.it/fusconi-fosconi-francesco-e-giovanni/>

Villani, Stefania: Codelli di Fahnenfeld Agostino

<https://www.dizionariobiograficodefriulani.it/codelli-di-fahnenfeld-agostino/>

Slovenska biografija:

Preinfalk, Miha: Codelli pl. Fahnenfeld

<http://www.slovenska-biografija.si/rodbina/sbi1005430/#novi-slovenski-biografski-leksikon>

Valenčič, Vlado: Zois pl. Edelstein, Michelangelo (1694–1777)

<http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi872267/#slovenski-biografski-leksikon>

Wikipedija:

[https://sl.wikipedia.org/wiki/Slika:Palazzo_Brigido_\(Trieste\).jpg](https://sl.wikipedia.org/wiki/Slika:Palazzo_Brigido_(Trieste).jpg)

S U M M A R Y

Ljubljana's house Breg 20 and its entrance portal

The research discusses the date, authorship, and commissioning of Baroque house Breg 20 in Ljubljana or, more specifically, its entrance portal. Based on the preserved testaments, probate inventories, and documents concerning the Codelli fideicommiss and house numbering, we have established that, at least from 1728 until 1815, the house was owned by Johann Stephan Gasparini and then his son and successor, Friedrich von Gasparini. Johann Stephan expanded his property on Breg by purchasing two neighbouring houses. In 1749 (but unofficially already in 1746), he purchased house Breg 18, owned between 1688 and 1749 by Pietro Antonio Codelli and his successor, Baron Agostino Codelli. The house remained in Friedrich Gasparini's possession until 1784. At least from 1751 onwards, the Gasparinis also owned the house on Križevniška ulica 9.

On the other hand, house Breg 10 was purchased by Giuseppe Antonio Codelli in 1752 and formed part of the Codelli fideicommiss. Therefore, Breg 10 may be called the Codelli house and Breg 20 the Gasparini house. Johann Stephan Gasparini probably embarked on reconstructing his residence about 1736, when Jelovšek created the paintings in the balcony hall on the second floor and when both façades were given pilaster articulation. The main entrance portal probably dates to about 1743, when the owner was raised to nobility. It was probably designed by the architect Giovanni Fusconi, who worked in Trieste, but, at least between 1726 and 1747, also made several visits to Ljubljana, where he was commissioned to do various works. This assumption is based on the similarities between the entrance portal to house Breg 20 and those that Fusconi designed in 1764 for buildings in Trieste and the entrance portal to Palazzo Brigido in the same city.

Patrizia Farinelli

prof. dr., Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za romanske jezike in književnosti, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: patrizia.farinelli@ff.uni-lj.si

Zgodovinska pričevalna vrednost anonimnih pisem o dogajanju v Ljubljani med prvo francosko okupacijo (1797)

IZVLEČEK

Anonimno besedilo, ki ga je leta 1797 izdal ljubljanski založnik Viljem Henrik Korn, v epistolarni obliki (v nemškem narečju) pripoveduje o dogodkih v času prve francoske okupacije Kranjske in posebej o tem, kar se je dogajalo v njeni prestolnici. Prispevek želi poudariti zgodovinsko pričevalno vrednost teh pisem ter podati njihovo vsebinsko in slogovno analizo, predvsem pa poudariti perspektivo, ki jo je zavzel njihov avtor. Analiza kaže, da se živahen diskurz, ki ga razvija anonimni Ljubljančan, giblje med empatijo do sodržavljancev v hudi stiski in ironičnim odnosom do okupatorjev; izogiba pa se slavljenju prvih in obsojanju drugih z besedami, ki bi lahko imele eksplicitno politično vrednost.

KLJUČNE BESEDE

pričevanja, pisma, kronika, vsebinska in slogovna analiza, francoska okupacija, Ljubljana, 1797

ABSTRACT

THE HISTORICAL TESTIMONIAL VALUE OF ANONYMOUS LETTERS ABOUT THE EVENTS IN LJUBLJANA DURING THE FIRST FRENCH OCCUPATION (1797)

An anonymous text, published by Ljubljana's publisher Wilhelm Heinrich Korn in 1797, recounts in German dialect the events of the first French occupation of Carniola—and specifically of its capital—in epistolary form. This paper aims to highlight the value of the letters as historical testimony and to provide an analysis of their content and style, emphasizing above all the perspective embraced by their author. The analysis shows that the lively discourse developed by the anonymous citizen from Ljubljana shifts between empathy for his fellow citizens, who experienced severe hardship, and an ironic attitude towards the occupiers; he avoids, however, celebrating the former and condemning the latter with words that may acquire an explicit political value.

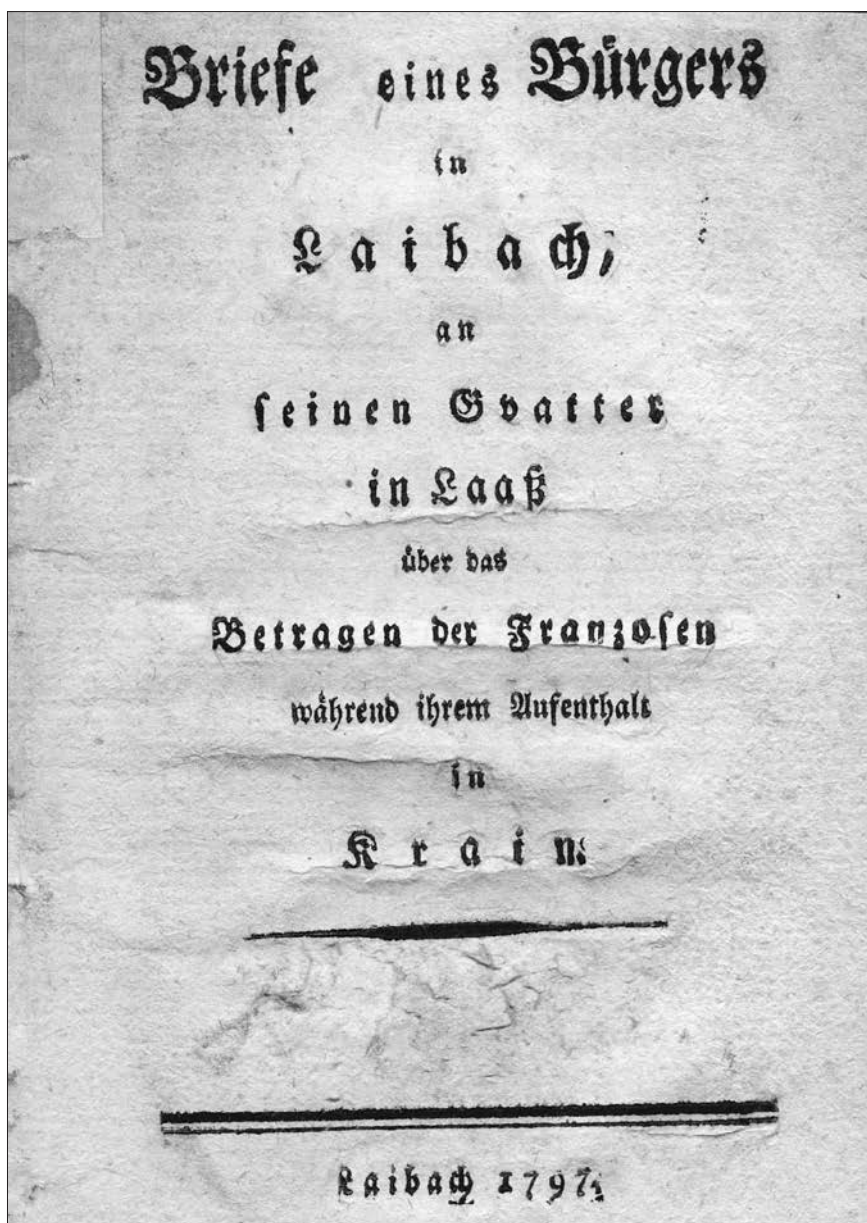
KEY WORDS

historical testimony, letters, chronicle, content and style analysis, French occupation, Ljubljana, 1797

Uvod

Knjižnica Narodnega muzeja Slovenije hrani izvod (brez berljivega *ex librisa* in brez drugih opomb)¹ anonimne publikacije z naslovom *Briefe eines Bürgers in Laibach, an seinen Gvatter in Laaß über das Betragen der Franzosen während ihrem Aufenthalt in Krain* (Pisma Ljubljanačana botru v Ložu o obnašanju Francozov v času njihovega bivanja na Kranjskem).²

Iz dosedanjega raziskovanja ni znano, da bi bil ta spis oziroma knjižica, ki obsega 61 strani v formatu oktava in ki jo je leta 1797 v Ljubljani izdal Viljem Henrik Korn,³ doslej že analiziran; ponekod je omenjen le kot zgodovinski vir. August Dimitz ga na primer omenja v svojem delu *Geschichte Krains*.⁴ Z raziskavo želimo ugotoviti, s kakšnega zornega kota so bila napisana poročila o prvi Napoleonovi okupaciji kranjske dežele in zlasti njenega glavnega mesta. Izbrani

Naslovnica dela *Briefe eines Bürgers in Laibach* (hrani NMS).

¹ Na naslovnici izvoda, ohranjenega v NMS, je mogoče videti brisanje zapisa z rdečim svinčnikom; verjetno je šlo za *ex libris*.

² Nizka kataloška številka (NMS K 1072) kaže, da gre za eno prvih pridobitev knjižnice. Publikacija je bila verjetno izdana v omejeni nakladi: v mednarodnem knjižničnem katalogu

KVK je zabeležen le še izvod v Avstrijski narodni knjižnici ÖNB in drugi v Univerzitetni knjižnici v Göttingenu. V obeh primerih so na voljo tudi digitalne različice.

³ O dejavnosti glej še Dular, *Živeti od knjig*, str. 194–223.

⁴ Dimitz, *Geschichte Krains*, 4, str. 259.

pristop bo upošteval, kako se zgodovinski dogodki odražajo skozi doživetja in izkušnje, to pa je metodologija, ki jo zahteva že sama zasnova besedila v obliki pričevanjskega pisanja.

Besedilo sestavlja devet pisem, poslanih naslovniku, ki je imenovan le kot »gospod boter«. Njegovo delo in zasebno življenje na teh straneh sicer nista nikoli omenjena,⁵ zato lahko celo domnevamo, da gre za izmišljeno osebo. Pisemska oblika besedila je v vsakem primeru dopuščala uporabo zaupnega izraznega registra in omogočala zapisovanje osebnih vtisov o navedenih novicah. V pismih avtor kronološko poroča o dogodkih, ki so po njegovem mnenju vredni omembe ter so se zgodili med 28. marcem in 8. majem tistega leta (1797) v kranjski prestolnici in njeni okolici. Vedno sta navedena tudi datum in ura, ko so se zgodili, kot da bi šlo za kroniko. Podatki, ki jih navaja, vključno s številom ljudi, ki sodelujejo pri premikih v mesto in iz njega, ter obsegom povpraševanja po blagu, so prav tako precej natančni. V komentarju opiše tudi manjše osebne izkušnje, vendar pa se osredotoča predvsem na tiste, ki se nanašajo na skupnost. Avtorjeva odločitev, da je njen pričevalec, poudarja tudi dejstvo, da ne poroča le v prvi osebi ednine, ampak pogosto tudi v množinski obliki – *mi*.

Opisovanje dogodkov iz vsakdanjega življenja nekoga, ki jih je doživel, pismom nedvomno odvzema možnost, da bi to bili zgolj »arhivski zgodovinski«⁶ podatki. Anonimni meščan se namreč ne omejuje le na navajanje dogodkov in številčnih podatkov, temveč pri poročanju o razmerah nekatere informacije poudarja bolj kot druge, zapisuje anekdote in opisuje podrobnosti ter ne pozabi dodati osebnih vtisov in ocen – vse to so elementi, ki jih spodbuja že sama pisemska oblika.

Pri zapisovanju se nekatere splošne informacije, kot sta prihod novih čet in razglasitev odlokov, izmenjujejo s pripovedovanjem o dejstvih v zvezi z lokalno skupnostjo, ki se nanašajo predvsem na množično zaseganje blaga. Naš avtor, na primer, 6. aprila zapiše: »Ob 12. uri je bilo ponovno objavljeno, da je treba ob 3. uri vse konje in vole spraviti na Kapucinski trg«,⁷ 8. aprila pa: »Danes so Francozi zasegli 6000 parov čevljev in 2000 novih škornjev, ki jih je bil dolžan dostaviti usnjarski mojster.«⁸ Tako naš avtor poskrbi za novice o življenju v mestu, ki bi jih težko našli v zgodovinskih učbenikih; omenimo le podatke o visoki ceni mesa na dan, ko se je ponovno odprla velika mestna tržnica. Podatki o vsakdanjem življenju, omenjeni v pismih, se nanašajo tudi na manjše nevsječ-

nosti, ki jih je doživljal pisec (neprespane noči zaradi nemirov na ulicah, težave pri gibanju po mestu, slaba volja zaradi ostajanja doma ob večernih urah, ko so bile gostilne zaprte), pa tudi na druge težave njegovih someščanov. Ne manjka niti novic, zaradi katerih postane opis razmer lahkotnejši; 16. aprila avtor zapiše, da je napoved skorajšnjega premirja želel proslaviti z »dobrim francoskim *Rauschem*«,⁹ drugje pa navede, kaj so Napoleonu postregli za kosilo 28. aprila.¹⁰ Nekatere novice želijo vojaški pomen okupatorjev zmanjšati z ironičnim tonom: avtor jih opisuje kot osebe, ki z veseljem jedo in pijejo, se pretepajo, sprehajajo ali se zabavajo po ulicah. »Danes so trije francoski častniki naredili nekaj zabavnega: kupili so tri rumene dežnike in tri zelene natakarske kape ter se s kapami na glavi in odprtimi dežniki sprehajali po sončnem trgu!«¹¹

Primerjava besedila z drugimi spisi o napoleonskih podvigih

Zvrst in pripovedni pristop ter perspektiva obravnavanega besedila se precej razlikujejo od drugih sodobnih kronik, ki se osredotočajo na dogodke, povezane z Napoleonovimi dosežki. Za primerjavo lahko omenimo Dolcettijevo kroniko o okupaciji ferrarskega ozemlja¹² in kroniko o dogajanju v Trstu, *Giornale della venuta dei Francesi 1797*. Gre za besedilo, ki ga je v protokolarni obliki napisal mestni svetnik [magistrat] Giulio Alessio de Periboni.¹³ Lahko pa primerjamo še drugo tržaško kroniko iz tistega časa z naslovom *Die Franzosen in Triest, oder: Journal der wichtigsten Ereignisse vom 20ten März, bis 24tem May 1797*, v kateri si anonimni avtor sicer vzame čas za subjektivne sodbe, podobno kot stori ljubljanski meščan, vendar to počne zgolj zato, da bi izrazil očitno prohabsburško stališče in slavil cesarstvo.¹⁴

Dogodki iz časa napoleonskih okupacij so zaznamovali slovensko ljudsko kulturo. Odmevali so še dolgo po obdobju, v katerem so se zgodili,¹⁵ ter postali motivi pesmi, ustnih in pisnih pripovedi, pa tudi slikovnih upodobitev.¹⁶ Vendar pa obravnavano besedilo ne sodi v celoti v takšno kulturno ustvarjalnost. Prvič zato, ker je bilo napisano kot nekakšne vroče

⁹ Prav tam, str. 28.

¹⁰ »Med drugimi dobrimi jedmi je bilo na mizi tudi na stotine izbranih špargljev, ki so zrasli na bližnjih vrtovih; tehtali so 6 funtov in stali 6 fl. [florinov], bili so mu posebno všeč« (prav tam, str. 40).

¹¹ Prav tam, str. 32.

¹² Dolcetti, *Le cronache di Pontelagoscuro*.

¹³ Periboni, *Giornale della venuta dei francesi 1797*. Avtor je za beležil skoraj izključno dejanja, ki jih je takrat izvajala občinska uprava (magistrat).

¹⁴ Izvod hrani Knjižnica Muzeja in galerij mesta Ljubljane, besedilo pa je mogoče najti tudi na spletu.

¹⁵ Prim. Mlakar, »K nam so prišli Francozi...«, str. 205–231.

¹⁶ Znane so upodobitve Napoleonovih vojakov na panjskih končnicah (gl. Rogelj Škafar, Likovne sledi, str. 71–79 in 110–113).

⁵ Besedilo omenja le kraj naslovnikovega prebivališča, njegov zakonski stan in dejstvo, da naj bi pošiljatelju pisem obljubil dva ovna v zameno za poročila iz prestolnice.

⁶ Uporabljen je izraz, s katerim je Aleida Assmann opisala vrsto kulturnega spomina, ki ni podprt s pričevanjem govorca (Assmann, *Ricordare*, str. 14).

⁷ *Briefe*, str. 17.

⁸ Prav tam, str. 20.

novice, še preden so dogodki dobili patino legende in se razvili v vrsto stalnih motivov; drugič zato, ker besedilo ne sodi v zvrst, ki jo razumemo kot ljudsko izročilo; ter, končno, besedila z omenjenega področja so napisana v različicah narečne slovenščine, besedilo anonimnega Ljubljana pa v nemščini, čeprav v govorjeni različici.

Posebnost besedila *Briefe eines Bürgers in Laibach* je torej tudi v tem, da je napisano v narečni nemščini, različici nemškega jezika, za katero je zgodovinar August Dimitz trdil, da se je v tistem času govorila v Ljubljani.¹⁷ Jezikovni profil besedila bi vsekakor zahteval analizo dialektologa. Na tem mestu bomo izpostavili le najočitnejše narečne posebnosti: to so, prvič, številne okrajšave, zlasti deležnikov (»blundert« za *geplundert* itd.), drugič, pogosto menjavanje ustničnikov »b« in »p« ter nebnikov »g« in »k« (»Musig« za *Musik*) in zobnikov »d« in »t« (»taurt« za *gedauert*), tretjič, dolžina samoglasnika, ki ni v skladu s pravilom pisane nemščine, vendar lahko obnovi zvok govora (»wider« za *wieder*, »liber« za *lieber*, »mier« za *mir*), ter, končno, približna uporaba besed z dvojnimi črkami (na primer »Schull« za *Schule*).

Izbira narečja pritrjuje domnevi o ciljnem bralstvu dela (očitno je šlo za ožji krog) in zelenih izraznih učinkih;¹⁸ prav tako se sprašujemo, ali ni šlo za slogovne izrazne učinke ali morda za posebno obliko prikrivanja pravega avtorstva. V prvem pismu se avtor predstavi kot šestdesetletnik, ki se ne spozna na pisanje, vendar njegovo živahno opisovanje, uporaba nekaterih strokovnih izrazov (na primer s semantičnega področja ekonomije), pa tudi številne informacije o dejavnosti v mestu, kot je pozornost ob ponovnem začetku izdajanja časopisa, potrjujejo, da gre za dobro informiranega avtorja. Glede poklica nekatere informacije v pismih in določene izbrane besede kažejo, da bi lahko bil govorec v pismih uslužbenec mestne uprave, zadolžen za nadzor logističnih nalog.¹⁹

Besedilo in kontekst

Francoska vojaška prisotnost na kranjskem ozemlju spomladi 1797 je bila kratkotrajna izkušnja, ki pa je kljub temu povzročila hude posledice (eno takšnih dejanj je bila zaplemba imetja in prihodkov rudnika živega srebra v Idriji),²⁰ zato je pustila globok pečat

pri tistih, ki so jo doživeli.²¹ Podobne izkušnje so se pojavile tudi ob naslednjih dveh Napoleonovih osvajanjih teh krajev. Dogodki iz leta 1797 pa so imeli še posebno močan vpliv tudi zato, ker so se prebivalci prvič soočili s tako številčno vojsko. Za njeno vzdrževanje so morali zagotoviti ogromne količine osnovnih potrebščin.

Tudi avtor besedila *Briefe* vztraja pri tako velikih številkah. Na primer: »Bonaparte nas obvešča, da bo 30. aprila iz Gradca prišlo 10.000 mož francoske vojske in da jim mora biti na voljo 39.000 vrčkov vina, 26.000 porcij kruha, 280 zaklanih goved in 40 skladovnic lesa.«²² Na naslednjih straneh, 1. maja, spet zapiše: »Danes je bilo v vseh domovih razglašeno, da je treba speči kruh za 20.000 mož.«²³ Upoštevati je treba, da je imela Ljubljana v tistem času približno deset tisoč prebivalcev.²⁴ Zato pisec besedila posebej poudarja nenavadnost omenjenih dogodkov in s tem v zvezi pogled usmerja na to, kar se zdi, da se je na kraju samem spremenilo v primerjavi s prejšnjimi razmerami; med drugim se osredotoča na spremembo namembnosti javnih in zasebnih prostorov.

Besedilo *Briefe eines Bürgers* prikazuje Ljubljano, v kateri se ves čas dogaja pretok ljudi, živali in opreme, torej mesto, ki je postalo središče zbiranja in razvrščanja blaga. V poročilih se tako vse vrsti okoli iskanja vozov, volov, konjev, jermenov, sena, lesa, žita, mesa, pijače, čevljev in škornjev. Delo navaja številne izdelovalce in dobavitelje, ki morajo zadostiti vsem tem velikanskim potrebam. Poleg tega so omenjeni prispevki, ki jih morajo plačati plemiči. Baron Codelli je tako moral izročiti »vse konje in vole, ki pa mu jih je treba plačati.«²⁵ Pomembno vlogo imajo tudi člani drugih znanih plemiških družin: »Ob petih [zgodilo se je 18. aprila] so v mestno hišo pripeljali pet sodov vina iz hiše grofa Thurna.«²⁶ V tej skupini je tudi grof [Jožef] Marija Auersperg, ki je 2. maja, kot je navedeno, dostavil 10.000 vrčkov vina, 3.000 desk in veliko količino slame.²⁷

Avtor opisuje dogodke, povezane z omejitvijo gibanja, in poroča o prepovedi prehajanja prebivalcev preko mestnih meja²⁸ ter o pravilih, ki jih je treba ponoči upoštevati pri gibanju po mestu.²⁹ Poroča tudi o nemirih in incidentih, do katerih je prišlo kljub ukrepom, ki so jih sprejeli poveljniki okupacijske vojske, da bi zagotovili javni red ter kaznovali kraje in nasilje. Med drugim omenja poskus vloma v blagajno gostilne (*Bidelmon* oziroma *Der wilde Mann*), pretep, ki je

¹⁷ Prim. Dimitz, *Geschichte Krains*, 4, str. 259.

¹⁸ Narečje je morda omogočilo lažjo uporabo frazemov in poigravanje z nekaterimi retoričnimi figurami, na primer pomajševalnicami.

¹⁹ Glagoli gibanja, s katerimi opisujejo dogajanje na občinskem sedežu (*Rathaus*), nakazujejo, da je bil avtor pisem pogosto v teh prostorih. 12. aprila navaja: »Ob 3. uri je prišel komisar v mestno hišo, da bi vzel orožje«, 6. maja pa: »Ob osmih je prišel v mestno hišo generalov pomočnik« (*Briefe*, str. 23 in 56).

²⁰ Prim. *Die erste Okkupation Idrias*.

²¹ Prim. *Napoleon na Jadranu*.

²² Glej *Briefe*, str. 37. Vinska mera (*Maß*) je na Dunaju ustrezala približno 1,41 litra (https://de.wikipedia.org/wiki/Wiener_Eimer).

²³ *Briefe*, str. 46.

²⁴ Prim. Zwitter, *Prebivalstvo na Slovenskem*, str. 49.

²⁵ *Briefe*, str. 18.

²⁶ Prav tam, str. 29.

²⁷ Prav tam, str. 47.

²⁸ Prav tam, str. 17.

²⁹ Prav tam, str. 20.

izbruhnil v drugi gostilni (*Resselwuerth*), spor, ki se je končal z obračunom s pestmi na strelišču, kraje živine in požare, ki so izbruhnili v različnih delih mesta. Omenja tudi pritožbe domačinov zaradi špekulacij: »Ob osmih zvečer so se meščani že začeli pritoževati, da so trije trgovci pri dobaviteljnih kupili veliko vreč pšenice po 1 fl in 30 kr za vrečo.«³⁰ Pri navajanju krajev, kjer je prišlo do takšnih dogodkov, doda natančen opis mestnih predelov.

V besedilu so zapisana imena mestnih predelov »Weitsch« (Vič), »Gradišče«, »Krawadollina« (Kravja dolina, današnji Tabor) in določenih krajev, kjer so potekale vojaške parade (večinoma pred mestno hišo *Rathaus*), kjer so bile postavljene straže (tudi na Špitalskem mostu); prav tako poroča o zaporih (*Zuchthaus*), Ljubljanskem gradu in trdnjavi *Kaltenbrunn* (grad Fužine). Vsi omenjeni mestni predeli so močno zaznamovani z vojaško prisotnostjo. Tudi glasba, ki se sliši na ulicah ali z dvorišč, so predvsem koračnice.³¹ Ne manjka omemb prostorov (*Retudensahl*)³² in zabavnih prireditev:³³ posebej so omenjeni družabni dogodki v dneh, ko so se zadnje vojaške enote pripravljale na odhod iz mesta. Na primer, 23. aprila je bila načrtovana zabava na Zoisovem vrtu (pri tem pa ni navedeno, ali je šlo za zasebni vrt, kot je mogoče sklepati, ali za prijetno zelenico, ki jo je baron nekaj let prej uredil na mestnem obrobju).³⁴

V pismih je zapisano, da so številne javne in zasebne stavbe v tistem času dobile novo vlogo, saj so služile predvsem kot bivališča za prišleke. V deželnem dvorcu (*Landhaus*) so bili nastanjeni konjeniški vojaki in grenadirji, v škofjski palači pa je bil kratek čas nastanjen Bonaparte. Nekaj sto častnikov se je nastanilo pri zasebnikih v središču mesta, pehotne enote pa so se utaborile v dvorcih v neposredni bližini, v Tivoliju in Šiški,³⁵ nekatera mestna območja so bila opustošena. 1. maja je v zvezi s tem zapisano: »V rezidenci *Leopoldsrub* [kasneje Cekinov grad] so uničili oranžerijo in rastlinjak.«³⁶

Zaradi slabega vremena, ki je preprečevalo postavitve šotorov, so bili vojaki generala Masséna, prispeli so 4. maja, nastanjeni v treh cerkvah v uršulinskem, kapucinskem in frančiškanskem samostanu, ki so bile spremenjene v spalnice. Tam so se stanovalci, tako poroča pisec, ukvarjali z »različnimi vragolijami«³⁷ in povzročili celo nekaj oskrnitev svetih predmetov. V zvezi z začasno spremembo namembnosti prostorov lahko še izvemo, da je šola služila kot skladišče

streliva³⁸ in da je bil *Ballhaus* skladišče za vreče s pšenico.³⁹

V zadnjih pismih avtor z veseljem omenja, kako je počasi spet mogoče čutiti obnavljanje dejavnosti, tudi gospodarskih, ki so zaznamovale življenje v mestu pred okupacijo. Bralca na primer obvešča: »Ob petih so iz Trsta prispeli vagoni volne za plemiča Desselbrunerja [...]« (podjetnika, ki je imel v Ljubljani tovarno sukna).⁴⁰ Že v četrtem pismu z dne 11. aprila je z zadovoljstvom ugotavljal, da je bil poštni sistem iz Gorice in Trsta ponovno vzpostavljen,⁴¹ v petem pismu pa dopisovalcu zagotavlja, da so 25. aprila istega meseca konvoji s časopisi spet začeli voziti. Veselil se je tudi, da bodo obredi velikonočnega tedna potekali kot običajno,⁴² in napovedal, da bodo Ljubljanci tudi letos imeli veliki majski sejem in Markovo procesijo.⁴³

Slogovne značilnosti besedila

Že uvodoma smo omenili, da je morda najzanimivejši vidik besedila subjektivna perspektiva, skozi katero je novica sporočena, vendar je treba opozoriti še na to, da je njegov avtor, kot je zapisano v uredniškem predgovoru k besedilu,⁴⁴ pripovedno spret, saj mu je uspelo epistolarni pripovedi vdihniti živost.

Besedilo med drugim zaznamujejo različni opisi. Ti so polni začudenja in potrjujejo avtorjevo sposobnost opazovanja različnih novosti, ki so jih prinesle tuje vojaške enote. Avtorja presenetijo nekatere uniforme ali dolgi lasje dragonarjev, zato jih opisuje s pretanjenim občutkom za podrobnosti.⁴⁵ Prav tako z občudovanjem opazuje, kako se mimo njega sprehodi čeden temnolas možki. V drugih primerih pa svojo zgroženost izrazi s hudomušnostjo. O tem, koliko lahko spijsajo okupatorjevi vojaki, je zapisal: »Boter moj! Ti ljudje ga res veliko spijsajo, vsak možki dobi škafo vina na dan; mislim, da niti vaša krava v enem dnevu ne spijsa toliko vode. Jaz se pri pitju ne držim nazaj, a nisem niti senca v primerjavi z njimi.«⁴⁶

Opis takratnih razgibanih dni je obogaten z zanimivimi hudomušnimi anekdotami. Da bi se skupaj z bralcem ob tem zabavala, v pismu zapiše: »V Parizu gotovo ni tako lepih zgradb kot v Ljubljani, saj je general Murat danes ves čas hodil gor in dol po trgu in opazoval hiše, eno od njih je celo z zanimanjem

³⁰ Prav tam, str. 19–20.

³¹ Prav tam, str. 32.

³² Z izrazom »Retudensahl« (pravilno *Redoutensaal* ali v slovensčini redutna dvorana) avtor označuje plesno in zabaviščno dvorano na sedanjem Levstikovem trgu.

³³ *Briefe*, str. 33.

³⁴ Prim. Babnik, In the gardens, str. 215–216.

³⁵ *Briefe*, str. 44.

³⁶ Prav tam, str. 45–46.

³⁷ Prav tam, str. 51.

³⁸ Prav tam, str. 35.

³⁹ Prav tam, str. 32.

⁴⁰ Prav tam, str. 29. O dejavnosti von Desselbrunerja poroča Metra, *Il mentore perfetto*, str. 88.

⁴¹ *Briefe*, str. 22.

⁴² Prav tam, str. 24.

⁴³ Prav tam, str. 34.

⁴⁴ »Vsebina teh pisem se nanaša na mnoga nesporna dejstva, a ne vsebuje nič žaljivega, način pisanja pa je dejansko neprijeten (unkorrekt), vendar duhovit«, gl. »Vorrede« v *Briefe*, str. 3.

⁴⁵ *Briefe*, str. 37.

⁴⁶ Prav tam, str. 37.

obiskal.«⁴⁷ Takšne novice verjetno ni zapisal le kot opazovalec. Domnevamo lahko, da je naš avtor del opisov črpal iz lokalnega tiska: prav o tem dogodku z generalom na trgu je bilo mogoče prebrati tudi v časopisu *Lublanske novize*, kjer so o njem prav tako poročali, vendar manj hudomušno: »General Murat hodi zel dan k' nogam okol, inu sam vse ogleduje.«⁴⁸

Med drugimi elementi, ki poleg že omenjenih besedilu dodajajo ekspresivnost, je treba omeniti idiomatske fraze in idiome v pogovornem jeziku. Naivnost lokalnih kmetov, ki so pričakovali, da bodo davčni uradi v času okupacije ostali zaprti, je pisec komentiral z izrazom, ki bi ga lahko prevedli kot: »pričakovali so mano z nebes.«⁴⁹ Opisi so živahni tudi zaradi uporabe nekaterih francoskih besed, kar prav tako opozarja na sobivanje jezikov, do katerega je v opisanih razmerah prišlo na kraju samem.⁵⁰ Francoski izrazi so večkrat zapisani kot fonetični prepis: morda je šlo za retorično strategijo, katere namen je bil ustvariti humoren ali celo posmehljiv učinek. Na primer, izraz »tut Svit« (*tout de suite*) opozarja na to, s kakšno strogostjo je polkovnik Picard, začasni komisar mesta, od lokalne uprave zahteval blago, ki so ga potrebovali njegovim možje.⁵¹ Bolj humorna je uporaba francoščine v odlomku, v katerem avtor pisem bralca obvešča, da je hitro postal »pravi ljubljanski Francoz«, in mu opiše naslednjo anekdoto: »Stražar me je poklical: 'gi ti' [*qui t'es?*]. Bil sem jezen, ker nobena gostilna ni bila več odprta; odgovoril sem: 'sitno je' [*citoyen*], na kar je stražar rekel 'pas se' [*passsez*], in nadaljeval sem pot domov.«⁵² Tudi v drugih odlomkih postane stik dveh jezikov priložnost za subtilne in duhovite šale; tako, na primer, 5. maja opisuje: »Pravkar sem slišal frančiškansko pridigo v francoščini, ki jo je na prižnici imel preprost vojak. Čeprav nisem ničesar razumel, sklepam, da je morala biti poučna.«⁵³

Ironični ton anonimnega Ljubljančana se kaže tudi v zapisu z dne 15. aprila, ko so prebivalci že opazili, da Francozi počasi zapuščajo mesto, hkrati pa so prihajali novi; ob tej priložnosti je zapisal: »Francozi nas imajo tako radi, da brez nas ne morejo več živeti.«⁵⁴ In dva dni pozneje še enkrat: »Ob dveh popoldne nas je ponovno počastil kapitan konjenice s prihodom 40 *chasseurjev*, čez eno uro pa še s 156 huzarji.«⁵⁵ V dveh drugih odlomkih, ki se prav tako

nanašata na Francoze, uporabi antifrazo »naši ljubi gostje.«⁵⁶ Nato nas nasmeji, ko opozori na učinkovito higiensko rešitev, uvoženo od naprednega čezalpskega naroda; o njej so poročali tisti, ki so morali po odhodu vojakov temeljito očistiti cerkve, ki so za kratek čas postale vojaške spalnice: »Moj voznik je danes od Francozov izvedel za novo in učinkovito domače sredstvo, s katerim lovijo uši: neposredno na telesu namreč nosijo flanelno krpo, in ko je polna uši, jo operejo, ko pa je povsem polna, jo odvržejo in uporabijo novo. Pri kapucinih so pustili velik kup takšnih kosov.«⁵⁷

Iz dosedanjih poročil je razvidno, da so novice, ki jih je zapisal avtor teh pisem, vedno izbrane in opisane z osebnega vidika. Preseneti nas zlasti njegov ironični pogled na Francoze in njegove ogorčene pripombe na nekatere izpade – takšen odnos nato skuša izravnati z nekoliko blažjimi trditvami, ki so na primer napisane kot pohvala, namenjena generalu, ko mu pripiše velikodušna dejanja. Besedilo je torej nedvomno ves čas napisano kritično, kar lahko pojasnjuje razloge za avtorjevo anonimnost; vendar se zdi, da tak pristop ne temelji v celoti na izraziti ideologiji pripadnosti imperialni politični liniji, temveč ga vodi človeška in družbenopolitična občutljivost, usmerjena v prikaz, kako je okupacija gospodarsko obremenila lokalno prebivalstvo in pretresla vse, na čemer je do takrat temeljilo mestno življenje.

Zaključek

Kljub temu, da ta razprava ne prinaša novosti v smislu zgodovinskega poznavanja dogajanja v mesecih francoske okupacije na Kranjskem in v njegovi prestolnici, želi prispevati nekaj zanimivih informacij o dogodkih s subjektivne perspektive ter s pripovedno in izrazno naravnostjo, ki si zaradi živosti zasluzi nekaj pozornosti. Kritično oko pisca besedila se giblje med tem, kar opazi pri okupatorjih, in tistim, kar doživlja v okupirani skupnosti. Ko je njegov pogled usmerjen na okupatorje, niha med poročanjem o izjemni predstavi, ki je v tistih dneh potekala v živo, tudi zaradi Bonapartove prisotnosti (»Bili so gledalci, vsi so hiteli tja, da bi videli generala, in jaz sem bil prvi med njimi«),⁵⁸ in opisovanjem hudih pritiskov na prebivalstvo. Pri opisovanju nekaterih dogodkov, ki jih je spremljal pričevalec, je pogosto mogoče zaznati pravo eksotiko: postave grenadirjev, razkazovanje uniform, bleščeče grive dragonarjev; pri opisovanju drugih prizorov prehaja v banaliziranje vojaške hrabrosti. Vojska naj bi, tako je opisana v obravnavanem besedilu, premogla zgolj veliko mož. Velikodušne poteze so bile pripisane posameznikom (eden

⁴⁷ Prav tam, str. 51.

⁴⁸ *Lublanske novize*, 1, 27–28, 22. 4. 1797, s. p. Primerjava z drugim časopisom, ki so ga takrat izdajali v mestu, *Laibacher Zeitung*, ni bila mogoča, saj letnik 1797 ni dosegljiv.

⁴⁹ »[...] die Bauern [...] haben glaubt (sic) [...] daß Ihnen die bratnen Vögel ins Maul fliegen werden« (*Briefe*, str. 33).

⁵⁰ Že Dimitz (*Geschichte Krains*, 4, str. 259) je omenjal živahnost in smisel za humor, ki ga je mogoče zaznati v tem besedilu.

⁵¹ O zahtevah Francozov glede obutve in mesa glej *Briefe*, str. 47 in 50.

⁵² Prav tam, str. 16–17.

⁵³ Prav tam, str. 53.

⁵⁴ Prav tam, str. 27.

⁵⁵ Prav tam, str. 29.

⁵⁶ Podoben izraz je naveden v prejšnjem odlomku: »Kdaj si bomo torej svojega ljubega gosta sneli z vratu?« (prav tam, str. 32).

⁵⁷ Gl. prav tam, str. 58–59.

⁵⁸ Prav tam, str. 39.

od njih je bil general Bernadotte), saj so častniki pogosteje prikazani kot osebe, ki se prepuščajo uživanju ob pitju in drugim vrstam norčavosti, na primer galopiranju ob polni strugi reke, pri čemer je bilo tveganje za nesrečo veliko.⁵⁹ Navadni vojaki so opisani predvsem med pripravanjem in pripovedovanjem neokusnih šal ter le redko pokažejo nekaj iznajdljivosti, kot morda s krpami, namočenimi v sredstvo, ki je odvracalo uši. Povsem drugače pa pisec opisuje breme, ki je bilo naloženo skupnosti, katere del je tudi sam, zaradi izpolnjevanja zahtev po osnovnih življenjskih potrebščinah. Razglasi s pozivi k spoštovanju javnega reda in miru ter grožnje o kaznovanju tatvin in nasilja niso veliko pripomogli k zmanjšanju težavnosti okoliščin. Ko omenja *nas*, se ocena ne ukvarja več z videzom Francozov, ki je bil predstavljen slikovito, temveč s tem, kako preživeti v vsakdanjem življenju, v katerem so se v stiski znašli vsi. Kljub temu v besedilu, ki ga je napisal meščan, ni nič patetičnega. To je bilo mogoče predvsem zaradi avtorjeve vzpostavitev določene distance v perspektivi, ki izhaja iz uporabe ironije, pa tudi samoironije. Tako je opozoril tudi na navivnost, ki jo je v določenih okoliščinah pokazala njegova skupnost.⁶⁰

Prevod članka: Stane Mažgon

VIRI IN LITERATURA

ČASOPISI

Lublanske novize, 1797.

LITERATURA

- Assmann, Aleida: *Ricordare. Forme e mutamenti della memoria culturale*. Bologna: Il Mulino, 2002.
- Babnik, Ines: »In the gardens of Enlighteners in Carniola around 1800«. *Les régions slovènes entre XVIIIe et XIXe siècles: plurilinguisme et transferts culturels à la frontière entre empire des Habsbourg et Venise* (ur. François Bouchard, Patrizia Farinelli). Paris: Le Manuscrit, 2019, str. 209–260.
- Briefe eines Bürgers in Laibach, an seinen Gvatter in Laaß über das Betragen der Franzosen während ihrem Aufenthalt in Krain*. Laibach: Korn, 1797.
- Die erste Okkupation Idrias durch die Franzosen im Jahre 1797*. Laibach: Musealverein für Krain, 1911.
- Die Franzosen in Triest, oder: Journal der wichtigsten Ereignisse während dem Dasein der Franzosen, vom 20ten März bis 24ten May 1797*. Triest: P. P. Mechtaristen, [1797].

- Dimitz, August: *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813*, vol. 4. Bamberg: Kleinmayr & Bamberg, 1876.
- Dolcetti, Antonio: *Le cronache di Pontelagoscuro: 1796–1801* (ur. Roberto Balzani). Bologna: Edizioni Analisi, 1993.
- Dular, Anja: *Živeti od knjig. Zgodovina knjigotrštva na Kranjskem do začetka 19. stoletja*. Ljubljana: ZZDS, 2002 (Knjižnica »Kronike«, 7).
- Klavora, Fedja: *Bonaparte ob Soči 1797: prvi pohod Francozov iz Verone do Leobna*. Tolmin: samoizdaja, 2006.
- Metra, Andrea: *Il mentore perfetto dei negozianti*, t. 2. Trieste: Wage Fleis & co., 1793.
- Mrakar, Anja: »K nam so prišli Francozi in prinesli 'drugačne čase': Napoleonovi Francozi v slovenskih povedkah v kontekstu kolektivnega spomina in drugosti. *Studia mythologica et slavica*, 2017, št. 20, str. 205–231. DOI: <https://doi.org/10.3986/sms.v20i0.6666>.
- Napoleon na Jadranu – Napoléon dans l'Adriatique* (ur. Janez Šumrada, Ana Beguš). Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Annales, 2006.
- Periboni, Giulio Alessio de: *Giornale della venuta dei francesi 1797*. Trieste, Gorizia: Istituto giuliano di storia, cultura e documentazione, 1997.
- Rogelj Škafar, Bojana: Likovne sledi na Slovenskem s konca 18. stoletja in iz prve polovice 19. stoletja v zbirkah Slovenskega etnografskega muzeja. *Rdeče in črno: Evropa na ljubljanskem kongresu leta 1821 / The red and the black: Europe at the 1821 congress of Ljubljana*, katalog razstave (Ljubljana 17. 6. 2021–2. 1. 2022) (ur. Janez Polajnar). Ljubljana: Muzej in galerije mesta Ljubljane, 2021, str. 71–79, 110–113.
- Zwitter, Fran: *Prebivalstvo na Slovenskem od XVIII. stoletja do današnjih dni*. Ljubljana: Znanstveno društvo, 1936.

S U M M A R Y

The historical testimonial value of anonymous letters about the events in Ljubljana during the first French occupation (1797)

Events related to Napoleon's conquests inspired many documentary and testimonial texts, among them various chronicles recounting daily events in several parts of the territory. Based on these events, a cluster of literature was developed throughout Slovenia, and it continued to emerge still long after the above-mentioned historical period ended. The text,

⁵⁹ Prav tam, str. 34.

⁶⁰ Razprava je nastala v okviru raziskovalnega programa P6-0239, ki ga je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

entitled *Briefe eines Bürgers in Laibach, an seinen Gvatter in Laaß über das Betragen der Franzosen während ihrem Aufenthalt in Krain* and published in Ljubljana in 1797, constitutes anything but a dry documentary chronicle. Apart from describing events and details (regardless of their chronological sequence) in epistolary form and therefore subjectively, it also stood apart from other personal accounts that were openly partial to the developments unfolding at that time. It was likewise not one of those non-technical cultural texts on the French military presence in Slovenia which, first and foremost, tended to turn actual historical events into literarized legendary accounts, whereas the anonymous author from Ljubljana wrote his *Briefe* as first-hand memories. The article describes formal aspects, draws attention to news reported by the aforementioned letters (the goings-on among the citizens, the management of supplies, the confiscation of goods, various kinds of unrest, and so

forth), and focuses in particular on the vantage point, from which they were written. More than the description of the facts, consideration should be given to the way in which Ljubljana's citizen composed his account – most precisely, to his rhetorical strategies. As the analysis shows, the text is replete with commentaries, anecdotes, and vivid depictions, which give it a much more personal and livelier tone (if we only mention the author's fascination with the novelties of his time or his expressions of indignation). However, the text also reveals the author's ironic attitude towards the occupiers, oscillating between benevolence and scorn. Such a portrayal not only added to the vividness of the epistolary discourse despite the seriousness of the situation described, but it also enabled the author to retain a relative narrator's distance by showing empathy for the hardships of his fellow citizens without expressing clear support for the pro-Habsburg political orientation.

Gašper Oitzl

dr., kustos, Narodni muzej Slovenije, Prešernova cesta 20, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: gasper.oitzl@nms.si
ORCID: 0000-0002-7409-333X

»Srebro malega človeka« v Narodnem muzeju Slovenije

Historiat zbirke kositra

IZVLEČEK

Prispevek se primarno posveča raziskavi provenience umetnoobrnih izdelkov iz kositra, ki jih hrani Narodni muzej Slovenije. Sprva je na kratko predstavljena zgodovina kositrarske obrti, ki je v srednji Evropi vrhunec dosegla v 17. in 18. stoletju. Večina obravnavanih predmetov izhaja iz 18. in začetka 19. stoletja, izdelani so bili skoraj izključno v srednjeevropskem prostoru, velik del jih je iz ljubljanskih delavnic. Zbirka kositra se je v muzeju izoblikovala skoraj skozi vseh dvesto let njegove zgodovine. Na pridobivanje predmetov je vplivalo tako zasledovanje muzealskih ciljev po obogatitvi zbirk kot tudi zelo raznolike zunanje okoliščine.

KLJUČNE BESEDE

muzejske zbirke, kositer, provenienca, Kranjski deželni muzej, Narodni muzej Slovenije

ABSTRACT

“POOR MAN’S SILVER” IN THE NATIONAL MUSEUM OF SLOVENIA. HISTORY OF THE COLLECTION OF PEWTER OBJECTS

The contribution primarily focuses on investigating the provenance of artisanal objects made of pewter that are kept by the National Museum of Slovenia. It begins by providing a short history of pewter craft, which reached its zenith in Central Europe in the seventeenth and eighteenth centuries. Most objects under discussion date to the eighteenth and early nineteenth centuries. They were produced almost exclusively in the Central European area, predominantly in Ljubljana’s pewter workshops. The museum has built its pewter collection for nearly two hundred years of its existence. The process of acquiring new items was affected by both the museum’s pursuit of its objectives to enrich its collections and highly diverse external circumstances.

KEY WORDS

museum collections, pewter, provenance, Provincial Museum of Carniola, National Museum of Slovenia

Uvod

V pričujočem prispevku obravnavamo historiat okoli 400 izdelkov iz kositra oziroma kositrnih zlitin, ki jih hrani Oddelek za zgodovino in uporabno umetnost Narodnega muzeja Slovenije (OZUU NMS). Ti predmeti večinoma sodijo v krovno zbirko kovine, nekaj tu predstavljenih predmetov pa muzej hrani v zbirkah cerkvenih predmetov¹ ter gospodinjstva in prehrane. Obravnavani so različni umetno-obrtni izdelki, predvsem posodje, pribor, kuhinjski pripomočki, cerkveno posodje in svečniki. Kositrni predmeti so običajno imeli tudi dekorativno vlogo, najpogosteje so jih okrasili z graviranjem, redkeje s cizeliranjem, v renesansi je bilo razširjeno reliefno okrasno posodje, v obdobju baroka in rokokoja pa so bili značilni kositrni izdelki, ki so z obliko in zunanjim videzom spominjali na srebrne.

Večje število kositrnih predmetov je bilo prvič objavljenih v katalogu občasne razstave *Pivsko posodje skozi stoletja*, ki jo je leta 1975 Narodni muzej pripravil v razstavišču Arkade, v prostorih nekdanjega uršulinskega samostana v Ljubljani. Najcelovitejša predstavitev kositrarske obrti in njenih izdelkov je sledila nekaj let pozneje, na občasni razstavi *Kositer na Slovenskem. Obrt in izdelki* (1981/2), ki jo je skupaj z razstavnim katalogom pripravil kustos Narodnega muzeja Matija Žargi. Tudi to razstavo je muzej pripravil v Arkadah in zanjo prispeval večino predmetov, svoje muzealije pa so razstavili tudi številni drugi slovenski muzeji. V naslednjih desetletjih so bili kositrni predmeti javnosti predstavljeni na nekaterih tematskih razstavah Narodnega muzeja (Slovenije) in objavljeni v razstavnih katalogih: *Slovinci v 16. stoletju* (1986), *Slovinci v letu 1789* (1989), *Gotika v Sloveniji. Svet predmetov* (1995) in *Theatrum vitae et mortis humanae. Prizorišče človeškega življenja in smrti* (2002). Leta 2008 je bila v novih muzejskih prostorih na Metelkovi v sklopu stalnih razstav zgodovinskih in umetnostnih zbirk odprta postavitev zbirke kovine, v sklopu katere pomembno mesto zavzemajo kositrni predmeti.²

Izdelava in uporaba izdelkov iz kositrnih zlitin

Surovi kositer pridobivamo s taljenjem rude (kositrov oksid ali kasiterit [SnO₂]) in vsebuje okoli 98

do 99 % kositra (Sn, *stannum*) ter ni primeren za obdelavo in izdelovanje končnih izdelkov. Zato mu je treba dodati druge kovine, najpogosteje svinec, baker, bizmut, antimon, redkeje cink.³ Glede na dodane kovine in njihov delež v zlitini poznamo različne kositrne zlitine. V prispevku za besedno zvezo »kositrni predmeti« označujemo predmete iz kositrnih zlitin, kar je sicer tehnično pravilen izraz za oznako tovrstnih predmetov.

Izdelovanje kositrnih predmetov⁴ ima dolgo zgodovino, najstarejši predmeti so bili najdeni že v koliščarskih naseljih iz 2. tisočletja pr. Kr., pretežno je šlo za nakit in dele noše. Kositer pa so uporabljali predvsem kot legirni element bakru pri izdelovanju bronca. V antiki so iz kositra izdelovali tudi medicinske instrumente, precej redko pa posodje, največ kosov antičnega kositrnega posodja se je ohranilo v Angliji. V zgodnjem in visokem srednjem veku so kositrne izdelke uporabljali predvsem v verske namene, za izdelavo ampul za romarje,⁵ od 12. stoletja dalje tudi za romarska znamenja, iz kositra so izdelovali tudi cerkveno posodje. Na koncilu v Reimsu v začetku 9. stoletja so določili, da morajo cerkve med opravljanjem bogoslužja uporabljati posodje iz plemenitih kovin, manj premožnim cerkvam pa so dovolili tudi uporabo kositra. Izdelava in uporaba kositrnih predmetov se je začela širiti v poznem srednjem veku, kar je sovpadalo z rastjo mest in meščanstva ter njegove kupne moči, iz tega obdobja pa je na voljo tudi precej večja količina virov za raziskovanje materialne kulture. Iz kositra⁶ so izdelovali predvsem kuhinjsko posodje, s katerim so nadomestili tedaj prevladujoče leseno in lončeno, in sicer vrče, ročke, čaše, sklede in krožnike ter tudi posode za transport tekočin. V nasprotju z lesenim in lončenim posodjem je bilo kositrno sicer dražje, toda obstojnejše. Pomembna dejavnika, ki sta vplivala na razširjenost uporabe kositrnih predmetov, sta dokaj preprost način izdelave in odpornost na korozijo, posebej pa velja izpostaviti tudi njihov zunanji videz; kositer je srebrnkaste bar-

³ Žargi, *Kositer*, str. 7; Wacha, *Zinn und Zinngießer*, str. 7.

⁴ Kositrne predmete so ulivali, saj je kovaška obdelava zaradi mehke zlitine neustrezna. Zlitino so stalili v talilnih loncih in jo ulivali v kalupe, ki so bili iz različnih materialov, v zgodnjem novem veku najpogosteje iz bronca. Kalupi so bili najdragocenejši inventar kositrarskih delavnic in so se pogosto prenašali iz roda v rod (Haedeke, *Zinn*, str. 12–13; Wacha, *Zinn und Zinngießer*, str. 8–10).

⁵ Ampule so že v 6. in 7. stoletju izdelovali v Siriji in Palestini, v širši uporabi so bile tudi v obdobju gotike. Bile so spominek na romanje, saj so romarji v njih hranili blagoslovljeno vodo in olje iz romarskih središč (Haedeke, *Zinn*, str. 45–46; Wacha, *Zinn und Zinngießer*, str. 14–15; Knez, *Ampule*, str. 9; *Narodni muzej Slovenije*, str. 39).

⁶ Kositer so uporabljali tudi za spajkanje kovinskih stavbnih elementov, kot so žlebovi in strehe, ter pokositrenje, najpogosteje okovja iz kovanega železa. Predmet so potopili v kad, v kateri je bila staljena zlitina svinca in kositra, ter ga s tem zaščitili pred korozijo, obenem pa je predmet dobil srebrnkast lesk, tako da je ta tehnika imela tudi dekorativni namen (Nemeček, *Konserviranje*, str. 4–5).

¹ Poleg tu obravnavanega kositrnega cerkvenega posodja zbirka cerkvenih predmetov obsega tudi nekaj kositrnih nabožnih predmetov, izpostavimo lahko dvokrilni prenosni oltarček iz okoli leta 1300, ki je obenem najstarejši kositrni predmet v zbirkah OZUU NMS, in romarsko znamenje sv. Volbenka z začetka 16. stoletja (Boucaud in Frégnac, *Les Etains*, str. 52–53; Žargi, *Kositer*, str. 69, kat. št. 6, 7; Horvat idr., *Gotika*. Katalog, str. 304, 327–328, kat. št. 2.1.28, 2.3.26; *Narodni muzej Slovenije*, str. 39–40; *Dragocenosti*, str. 120).

² Štular, *Pivsko posodje*; Žargi, *Kositer*; Žvanut, *Slovinci v 16. stoletju*; Horvat, *Slovinci v letu 1789*; *Gotika v Sloveniji*; *Theatrum vitae*; *Narodni muzej Slovenije*.

Slika 1: Reliefni okrasni krožnik z upodobitvijo cesarja Ferdinanda III. in volilnih knezov (Hans Spatz ml., Nürnberg, 1637 (?), hrani NMS, inv. št. N 5560, foto: Tomaž Lauko).

ve in cenejši od srebra, zato je bil razširjen tudi med skupinami prebivalstva, ki si srebrnega posodja niso mogle privoščiti. Zato se je za kositer uveljavilo ime »srebro malega človeka«.⁷

Velik del kositra, ki so ga v srednjem veku uporabljali v Evropi, so pridobili na območju Cornwalla na Britanskem otočju, za kositrarsko obrt v srednji Evropi pa je bilo zelo pomembno odkritje nahajališč kositrove rude na območju Češkega rudogorja (češ. Krušné hory, nem. Erzgebirge) sredi 12. stoletja. Rudo so v bližini nahajališč stalili in predelali v polizdelke surovega kositra, ki so jih nato v obliki palic transportirali v mesta, kjer so mestni obrtniki izdelovali končne izdelke.⁸ Prvi cehi kositrarskih mojstrov so se v evropskih mestih začeli izoblikovati v drugi polovici 13. stoletja; znana sta ceha v Parizu in Nürnbergu, iz druge polovice 14. stoletja pa sta ohranjena cehovska reda za kositrarje v Strasbourgu in Hamburgu. Kot ena glavnih središč kositrarske obrti so se že v poznem srednjem veku uveljavila južno-

nemška mesta, predvsem Nürnberg in Augsburg.⁹ V drugi polovici 15. stoletja so v pisnih virih izpričani tudi prvi kositrarji v mestih na Slovenskem, in sicer v Ljubljani in Mariboru, v prvi polovici 16. stoletja v Celju, v 17. stoletju pa na Ptuj, v Gornji Radgoni in Slovenj Gradcu.¹⁰

Kositrne predmete lahko zasledimo tudi v poznosrednjeveških inventarjih iz slovenskega prostora. Na škofjeloškem gradu so v letih 1315 in 1321 imeli štiri kositrne stekleničke in čašo (*ampulle parue de stanno ... ciffus de stanno*), v popisu iz leta 1321 pa sta zavedeni še posodi za čiščenje kositra.¹¹ Kositrno posodje na več mestih omenja Paolo Santonino, ki je opisoval vizitacije po župnijah oglejskega patriarhata konec 15. stoletja. Na kmetiji v vasi Sv. Lovrenc v Višprijski dolini (St. Lorenzen im Gitschtal) je celotno spremstvo med kosilom vino pilo iz kositrnih posod, saj niso imeli kozarcev, v Celju pa mu je vicedom in

⁷ Cotterell, *Old Pewter*, str. 1; Haedeke, *Zinn*, str. 36–88; Žargi, *Kositer*, str. 15; Wacha, *Zinn und Zinngießerei*, str. 12–16.

⁸ Haedeke, *Zinn*, str. 9–10.

⁹ Haedeke, *Zinn*, str. 21; Wacha, *Zinn und Zinngießerei*, str. 17.

¹⁰ Korošec, *Kositrarji*, str. 185–186; Korošec, *Kositrarska obrt*, str. 159–162; Simoniti, *Mariborski kositrarji*, str. 22; Žargi, *Kositer*, str. 10, 33–51.

¹¹ Zahn, *FRA II* 36, str. 123–124, 146, 149; Štukl, *Inventarni popisi*, str. 13–29.

glavar Starega gradu Andrej Hohenwart¹² dal piti vino iz visokega kositrnega vrča.¹³

V zgodnjem novem veku, še posebej v 17. stoletju, se je uporaba kositrnih predmetov, predvsem posodja, močno razširila, saj so postali cenovno dostopni širšemu krogu ljudi, tudi meščanom in bogatejšim kmetom. Na razširjenost in vedno večjo raznovrstnost kositrnega posodja so pomembno vplivale spremembe prehranjevalnih navad in vpeljava novosti iz čezmorskih kolonij, kot je bilo pitje čaja, kave in čokolade. Zato so v 17. in predvsem 18. stoletju tudi iz kositra izdelovali servise za pitje kave in čaja, ki so vključevali ročke za kavo, čaj, mleko in smetano ter sladkornice.¹⁴ Poleg razširjenosti uporabnega kositrnega posodja je za renesanso značilno izdelovanje reliefnega okrasnega posodja, ki so ga v 19. stoletju poimenovali »plemeniti kositer« (*Edelzinn*).¹⁵ Glavni središči izdelovanja reliefnega kositra sta bila Montbéliard in Nürnberg, časovno pa je bilo najbolj uveljavljeno v zadnji tretjini 16. in prvi polovici 17. stoletja. Motivika je bila zelo različna, od različnih živalskih in rastlinskih figur, alegorij in grotesk do mitoloških in biblijskih prizorov ter upodobitev vladarjev.¹⁶

V 18. stoletju je bilo v kositrarski obrti uveljavljeno izdelovanje predmetov, ki so po obliki in dekoraciji spominjali na srebrne. V nemščini je za oznako teh izdelkov uveljavljen tērmin *Zinn auf Silberart*, Matija Žargi je uporabljal izraz »kositer srebrarskih oblik«, v prispevku pa predmete te vrste označujemo v nekoliko krajši obliki, kot »srebrarski kositer«. Po mnenju nemškega kulturnega zgodovinarja Hannsa-Ulricha Haedekeja je bil to odgovor kositrarjev na vedno večjo razširjenost posodja iz fajanse, ki je bilo cenejše, delovni proces pa racionaliziran. Takšno kopiranje oblik iz druge veje obrti naj bi bilo sicer redkost. V Franciji se je izdelovanje predmetov iz kositra, ki so posnemali srebrne izdelke, začelo že v sredini 17. stoletja, s profili krožnikov in skled. Poleg pojava fajanse je bil pomemben razlog za to pomanjkanje srebra, saj so zaradi vedno višjih vojaških izdatkov precej srebrnega posodja pretopili v denar, nadomestili pa so ga lahko s kositrnim, ki je imelo podoben videz. Srebrno posodje je v 18. stoletju zopet postalo dostopnejše, toda kljub temu si ga številni, predvsem meščani, ravnino nižje plemstvo in bogatejši kmetje, še vedno niso mogli privoščiti. Ti so v želji po posnemanju višjih slojev kupovali posodje iz kositra, ki je s svojimi oblikami spominjalo na srebrno. Prav iz 18. in začetka

19. stoletja izhaja že omenjeni izraz »srebro malega človeka«. Glavni središči proizvodnje srebrarskega kositra sta bili Karlovi Vari, od koder so svoje izdelke izvažali po celotni srednji Evropi, in Frankfurt, kjer je delavnica družine Klingling obratovala na manufakturni način. Okrasje srebrarskega kositra posnema stil tedaj prevladujočih slogov baroka in rokokoja, značilni so valoviti obročki na robovih krožnikov in skled ter navpična in valovita reliefna rebra. Ti izdelki so pogosto vsebovali visok delež kositra v zlitini,¹⁷ ki predmetom daje še bolj izrazit srebrnkast lesk.¹⁸

Konec 18. in v začetku 19. stoletja so pri izdelovanju kositrnega posodja prevladovali neoklasiistične in empirske oblike ter motivika, ki se je prav tako zgledovala po srebrnih predmetih. V tem času je obseg proizvodnje kositrnih izdelkov precej upadel, tradicionalna kositrarska obrt pa je v prvi polovici 19. stoletja doživela zaton. Zanimanje za uporabo kositrnih predmetov je v začetku 19. stoletja med meščani močno upadlo, po drugi strani pa je na podeželju ostalo dokaj veliko. Zelo pomemben dejavnik v tem procesu je bila cenejša serijska proizvodnja posodja iz fajanse, beloprstene keramike, stekla in porcelana.¹⁹ To posodje so izdelovali v manufakturah, njihovi lastniki pa niso bili vezani na cehovska pravila, ki so jim bili vse do ukinitve cehov podvrženi kositrarji. Ob tem je tudi pravo srebrno posodje postajalo dostopno vedno širšim krogom prebivalstva.²⁰

Na Slovenskem je izdelava in uporaba kositrnih predmetov vrhunec dosegla v 17. in predvsem 18. stoletju. Več kositrarskih mojstrov je delovalo še v prvih desetletjih 19. stoletja, ohranjenih je precej njihovih izdelkov. V mestih na Slovenskem sta večinoma delovala po en ali dva kositrarja hkrati, v Ljubljani so istočasno delovali največ štirje. Zaradi majhnega števila obrtnikov so bili kositrarji na Kranjskem (poznani so skoraj izključno v Ljubljani) vključeni v ceh s sedežem v Celovcu, medtem ko so cehu s sedežem v Gradcu pripadala vsa štajerska mesta. Med kositrarji v štajerskih mestih je od sredine 18. stoletja ve-

¹⁷ To je delno razvidno tudi iz rezultatov naravoslovnih analiz z metodo XRF-EDS, ki so bile izvedene na predmetih OZUU NMS. Skledica iz delavnice Franza Voigta v Karlovih Varih je bila izdelana okoli leta 1730 (inv. št. N 5767), na hrbtni strani dna ima kakovostno oznako (*S. W. FEINZIN*), analiza pa je pokazala, da je bila izdelana iz zlitine z zelo visoko vsebnostjo kositra (97,1 % kositra, 1,6 % arzena in 1,1 % bakra). Drug analiziran izdelek srebrarskega kositra je bil vrč z navojnim pokrovom, izdelan v Ansbachu na Frankovskem v drugi polovici 18. stoletja, brez kakovostne oznake (inv. št. N 6639). Temu odgovarja tudi sestava zlitine, ki vsebuje 89 % kositra, 7,6 % svinca ter po 1,6 % bakra in arzena (Nemeček, Konserviranje, str. 6, 8).

¹⁸ Haedeke, *Zinn*, str. 198–201; Žargi, *Kositer*, str. 19; Wacha, *Zinn und Zinngießer*, str. 31.

¹⁹ Uporaba teh materialov je imela tudi manj negativnih učinkov na zdravje, saj so bile za izdelavo kositrnega posodja primerne le zlitine s čim večjim deležem kositra. Dobra stran kositrnih izdelkov je bila sicer predvsem daljša obstojnost.

²⁰ Haedeke, *Zinn*, str. 201–210; Žargi, *Kositer*, str. 19; Wacha, *Zinn und Zinngießer*, str. 31–32.

¹² Za več podatkov o njem gl. Kotar, *Wir Fridreich von gottes gnaden* (v tisku).

¹³ Santonino, *Popotni dnevniki*, str. 29, 89–90; Žargi, *Kositer*, str. 15–16.

¹⁴ Žargi, *Kositer*, str. 24.

¹⁵ V nasprotju s poimenovanjem ti predmeti ne vsebujejo plemenitih kovin (Haedeke, *Zinn*, str. 90).

¹⁶ Haedeke, *Zinn*, str. 88–141; Wacha, *Zinn und Zinngießer*, str. 24–29; *Edles Zinn*, str. 16–19.

lik delež priseljencev iz severnoitalijanskih dežel, na primer družina Caminoli v Mariboru, Stretti v Celju in Cerutti na Ptuju, medtem ko je bila v Ljubljani italijanskega izvora le družina Nolli.²¹

Široko uporabo kositrnega posodja izpričujejo tudi zgodnjenovoveški inventarji.²² Leta 1525 je bilo na vurborskem gradu zavedenih več deset kosov raznovrstnega kositrnega posodja, največ krožnikov in skled, ter nekaj pladnjev, »kositrnic« (*zinnein vlaschen*),²³ vrčev oziroma ročk (*zinneine zwifertlkandl*), čaš, sod in solnica.²⁴ Zanimiva je primerjava dveh zapuščinskih inventarjev iz sredine 16. stoletja, ki izpričujeta opazno razliko med višjim in nižjim plemstvom. Iz leta 1558 je ohranjen zapuščinski inventar po Volfu Engelbertu vitezu Auerspergu z gradu Žužemberk,²⁵ v katerem so zavedli precej srebrnine in večje količine kositrnega posodja, ki je bilo shranjeno v originalnih škatlah.²⁶ Leta 1555 je bil sestavljen zapuščinski inventar po Janezu Ložarju z utrdbe Belnek pri Moravčah, v katerem je bistveno manj srebrnega posodja (komplet šestih srebrnih čaš brez noge), prevladuje pa kositrno: poleg dvanajstih starejših krožnikov še enajst različno velikih skled, en velik in en srednji ploščat krožnik, tri skledice za hren in osem različno velikih vrčev (eden s pokrovom, drugi očitno brez njega).²⁷

Velike količine kositrnega posodja navaja zapuščinski inventar po Janezu Bonomu z gradu Volčji potok iz leta 1603. V izbi ob kuhinji, kjer so hranili uporabno posodje, je bilo iz kositra kar 224 skled, 150 krožnikov in 26 vrčkov različnih velikosti.²⁸ Poveden je primer danes izgubljenega zapuščinskega inventarja po Janezu Vajkardu knezu Auerspergu z gradu Žužemberk²⁹ iz leta 1677, ki ga je pregledal zgodovinar Peter pl. Radics. Ta je navajal posodje iz srebra, keramike in stekla, medtem ko naj bi domnevno velike količine kositrnega in bakrenega posodja izpustil, saj se mu ni zdelo vredno omembe.³⁰ Pet let mlajši je inventar dvora Kacenštajn v Begunjah na

Gorenjskem, v katerem je tudi obsežen nabor kositrnega posodja: v jedilnici so poleg posodja iz srebra in majolike hranili 82 kositrnih krožnikov za vsakdanjo rabo ter kositrne vrče za vino.³¹

S konca 17. stoletja je ohranjen zapuščinski inventar po Janezu Jakobu grofu Khislu, ki je imel v posesti več gospojev in gradov, med drugim mariborski mestni grad, sedež gospodstva Spodnji Maribor. Poleg srebrnega in bakrenega posodja je hranil precej kositrnega, predvsem skled in krožnike, nekaj je bilo tudi »kositrnic« (*zünerne flaschen*). Količina predmetov je bila zavedena s številko ali skupno maso, ponekod sta celo oba podatka. Tako izvemo, da so v enem od prostorov na mariborskem mestnem gradu hranili 53 krožnikov s skupno maso 75 funtov (42 kg), 16 običajnih namiznih skled (*ordinari tafl schüssel*) s skupno maso 48 funtov (26,88 kg) in 46 velikih skled s skupno maso 172 funtov (96,32 kg). Poleg namiznega so hranili tudi pivsko posodje, na primer dve ročki v velikosti bokala (*zwey khandl, deren iede mit ain virtl*) in dve čaši, ki sta držali polič (*zwey pöcher, so einer ain halbe halter*).³² Na sedežih gospojev Hainfeld in Fahrengaben na Štajerskem je bil velik del kositrnega posodja že obrabljen oziroma poškodovan (*zerrenth*). Tam so imeli tudi dve kositrni nočni posodi, tri destilirne posode (*pren kholben, sambt denen huetten*) in dve posodi za umivanje rok³³ skupaj z ročko (*handtbökh sambt der kandl*), ena je bila podolgovata (*ablangetes*), druga pa okrogla.³⁴

Konec 19. stoletja je proizvodnja kositrnih predmetov v srednji Evropi oživela. Izdelovali so jih serijsko v industrijskih obratih, okrasje pa je prevzelo oblike, značilne za nov umetnostni slog secesije (nem. *Jugendstil*).³⁵ Že bistveno prej se je serijska proizvodnja kositrnih izdelkov uveljavila v Veliki Britaniji, kjer se zlitina britanija (angl. *Britannia metal*) omenja že leta 1769, izdelovanje predmetov iz te zlitine pa se je razširilo v 19. stoletju. Od kositrnih zlitin v celinski Evropi se je razlikovala v tem, da so zdravju škodljiv svinec nadomestili z antimonom, poleg tega pa je lahko vsebovala še baker, cink, bizmut in arzen.³⁶ Način izdelave na vretenu je omogočil cenejšo

²¹ Korošec, *Kositrarji*, str. 185–196; Korošec, *Kositrarska obrt*, str. 155–164; Žargi, *Kositer*, str. 10–15; Mlinarič, *Zloženo*, str. 22–25.

²² O zapuščinskih inventarjih plemkinj iz poznega 17. stoletja gl. Škofljanec Jagodic, *Premoženje*, str. 277–292.

²³ France Baraga je v objavi zapuščinskih inventarjev gradu Mirna termin *flaschen* prevajal kot »steklenica« (Baraga, *Grad Mirna*, str. 10–11), a se »kositrnica« zdi ustrežnejši prevod. Pod tem izrazom razumemo kositrne posode z navojnim pokrovom, lahko so bile okrogle, kvadratne ali večkotne oblike (sl. 3; prim. Žargi, *Kositer*, str. 23; Mlinarič, *Zloženo*, str. 49–51).

²⁴ Loserth, *Das Archiv*, str. 50, 53–55.

²⁵ Za več podatkov o njem gl. Preinfalk, *Auerspergi*, str. 514–515.

²⁶ Žvanut, *Od viteza*, str. 193–194. Kot zanimivost lahko dodamo, da so na dveh mestih omenjene tudi vilice, pri čemer naj bi šlo za prvo omembo tega predmeta na Slovenskem.

²⁷ Žvanut, *Od viteza*, str. 190.

²⁸ Prav tam, str. 210.

²⁹ Za več podatkov o njem gl. Preinfalk, *Auerspergi*, str. 454.

³⁰ Žargi, *Auerspergov knežji dvorec*, str. 279–285.

³¹ Žargi, *Kositer*, str. 16.

³² Bokal (*viertlkandel*) je v tem času vseboval 1,3 oziroma 1,4 l, odvisno od tega, ali je šlo za štajersko ali dunajsko mero, polič pa je polovica bokala (Vilfan, *Prispevek*, str. 52, 55; Baraga, *Grad Mirna*, str. 10–11).

³³ Grimm, *Deutsches Wörterbuch*, Bd. 10, stolpec 365.

³⁴ Grahornik, *Zapuščinski inventar*, str. 83–189.

³⁵ Haedeke, *Zinn*, str. 211–215; Wacha, *Zinn und Zinngießer*, str. 32.

³⁶ Za izdelavo zlitine so bili določeni približni deleži posameznih elementov, in sicer okoli 90 % kositra, 7 % antimona in nekaj odstotkov bakra. Zelo podobno sestavo, sicer z manjšim deležem svinca, imata tudi predmeta iz zbirke NMS, ki sta bila pred leti analizirana z metodo XRF-EDS. Ročka za čaj ali kavo iz podjetja Shaw & Fisher iz Sheffielda (inv. št. N 34202) vsebuje 89 % kositra, 7,1 % antimona, 1,9 % svinca, 1,8 % bakra in manjši delež (0,13 %) bizmuta. Ročka za čaj, ki je bila izdelana v neznan delavnici v Oxfordu (inv. št. N 32489), vsebuje 90 % kositra, 7 % antimona, 2 % svinca in

Slika 2a: Na hrbtni strani kositrne skledе so obranjeni trije znaki: na levi je mestni znak Karlovih Varov, ki izvira iz mestnega grba, v sredini je oznaka za kakovost in češki kositer, na desni pa je mojstrski znak Franza Voigta (hrani NMS, okoli 1730, inv. št. N 5767, foto: Gašper Oitzl).

Slika 2b: Združeni mojstrski in mestni znak ljubljanskega kositrarja Avguština Jerana na hrbtni strani krožnika (hrani NMS, 1767–1786, inv. št. N 39830, foto: Gašper Oitzl).

proizvodnjo izdelkov, med katerimi so prevladovalе ročne za pitje čaja in kave, čajniki, svečniki ipd.³⁷

V času obrtne izdelave kositrnih izdelkov so te običajno ulivali iz zlitin z različno visokim deležem svinca. Razmerje med kositrom in svincom so od poznega srednjega veka dalje določali sprva cehovski in pozneje deželni redi. Najpogosteje so uporabljali zlitino s približno 10 % in največ do 20 % svinca. Takšne zlitine so se imenovale »preizkušnje« (*Probezinn*).³⁸ Največji delež svinca, tudi do 40 %, so vsebovale kositrne zlitine slabše kakovosti, ki imajo temnejši videz. Izdelke iz teh zlitin niso smeli upo-

rabljati za izdelavo jedilnega in pivskega posodja, temveč le za cerkveno posodje, nabožne predmete in nekatere okrasne izdelke. V severnonemških deželah se je za takšne zlitine uveljavil izraz *Mankgut*. Najkakovostnejše so bile zlitine finega kositra (*Feinzinn*), ki so vsebovale zelo majhen delež svinca, če sploh. Poleg zelo visokega deleža kositra (vsaj 90 %, običajno pa več) so te zlitine vsebovale različne deleže bakra, antimona in bizmuta. Izdelki iz teh zlitin so imeli svetlejši videz in ob udarcu drugačen zven.³⁹

Ker je bil svinec precej cenejši od kositra, so se nekateri mojstri poskušali izogibati cehovskim pravilom in izdelke ulivali iz zlitin z večjo vsebnostjo svinca, kljub temu, da je škodljiv zdravju. Da bi preprečili poneverbe in zagotovili kakovost izdelkov, so cehovska pravila že v poznem srednjem veku določala preizkušnje zlitin, za lažji nadzor pa so morali

0,6 % bakra (Nemeček, *Konserviranje*, str. 4, 8; <https://www.britannica.com/technology/britannia-metal> (9. 8. 2022)).

³⁷ Žargi, *Kositer*, str. 24; Nemeček, *Konserviranje*, str. 2–4; <https://www.britannica.com/technology/britannia-metal> (9. 8. 2022).

³⁸ Razpon razmerij je znašal med 6 : 1 in 15 : 1. Najbolj razširjeno je bilo razmerje po vzoru iz Nürnberga, poznano tudi pod imenom *Nürnberger Probe* ali *gemeine Reichsprobe* (nürnberška ali cesarska preizkušnja), ki je določalo razmerje med kositrom in svincom 10 : 1 (Haedeke, *Zinn*, str. 11).

³⁹ Haedeke, *Zinn*, str. 10–11; Žargi, *Kositer*, str. 7; Wacha, *Zinn und Zinngießer*, str. 8.

Slika 3: Kositrnice, posode z navojnim pokrovom (hrani NMS, foto: Tomaž Lauko).

kositrarski mojstri svoje izdelke označevati.⁴⁰ V zgodnjem novem veku so označevanje izdelkov odredjali deželni in državni redi. V slovenskem prostoru je bil leta 1592 uveljavljen kositrarski obrtni red nadvojvode Ernesta, ki je uveljavil signiranje izdelovalca. Poznamo tri različne vrste oznak, in sicer mojstrske, mestne in kakovostne. Pogosto sta bila mojstrski in mestni znak združena, v nekaterih primerih tudi mojstrski in kakovostni znak. Ti so se razlikovali od dežele do dežele, v srednjeevropskem prostoru sta bila najpogostejša kronan cvet vrtnice ter podoba angela s tehtnico in mečem (upodobitev Pravice [*Iustitia*]). Izdelki iz češkega kositra, ki so bili izdelani iz kakovostnejših zlitin, so morali biti označeni z oznako *S. W. FEINZINN*.⁴¹ Na podlagi ohranjenih znakov, ki so praviloma na manj vidnih delih predmetov, je možna njihova natančnejša datacija – predvsem na podlagi časa delovanja določenega mojstra, delno pa

tudi zaradi zunanje podobe znakov, ki so se spreminjali v skladu z umetnostnimi slogi.⁴²

Predstavitev predmetov v Narodnem muzeju Slovenije

Med predmeti iz kositrnih zlitin, ki jih hrani OZUU NMS in jih obravnavamo v prispevku, prevladujejo uporabni predmeti, in sicer jedilno ter kuhinjsko posodje, jedilni pribor, kuhinjski pripomočki, cerkveno posodje in raznovrstni drugi predmeti, kot so črnilnik, grelec, spominska vrčka, posoda za britje, kotlička za vodo ipd. Po številu je daleč največ krožnikov (167), sledijo skleda in pladnji (47), ročke (47) in vrči (23).⁴³ Med priborom (33) so predvsem žlice. Preostali del zbirke so svečniki (13), sladkornice (nekateri tudi kot del servisa za pitje kave oziroma čaja), solnica, posode za izdelovanje slaščic, samovar, ročka za kuhanje kave, čajnik, garnitura za pripravo solate (s stekleničkama za olje in kis) ipd. Posebno skupino sestavljajo mere za vino (6), večja je tudi skupina cerkvenega posodja (20), med katerim so kropilčki, kelih, mašni vrčki in večne luči.

Med posameznimi skupinami se predmeti razli-

⁴⁰ Prva takšna odredba je poznana iz Hamburga iz leta 1375. Razmeroma zgodaj je bil cehovski red izdan tudi v Kölnu, in sicer leta 1397 (Wacha, *Zinn und Zinngießer*, str. 107).

⁴¹ *S. W.* je kratica za mesto Horni Slavkov (nem. Schlaggenwald), kjer je bilo eno glavnih središč pridobivanja kositra na območju Češkega rudogorja. Na Češkem je bila uporaba kakovostnih oznak uveljavljena leta 1732, oznako *S. W. FEINZINN* je že v drugi četrtini 18. stoletja uporabljalo več kositrarskih mojstrov iz Karlovih Varov, dokončno pa je bila raba te oznake splošno uveljavljena s patentom iz leta 1770 (Tischer, *Böhmisches Zinn*, str. 18–21, 101–104; Mlinarič, *Zločeno*, str. 15–16).

⁴² Haedeke, *Zinn*, str. 28–36; Žargi, *Kositer*, str. 9–13; Hempel, *Zinn*, str. 8–9; Korošec, *Kositrarska obrt*, str. 156.

⁴³ *Slovar slovenskega knjižnega jezika* ne razlikuje med terminoma, Žargi pa je izpostavil, da vrči za razliko od ročkov nimajo livkov (Žargi, *Kositer*, str. 22).

kujejo po stilnih značilnostih in oblikah, na kar so vplivali namen uporabe in različni umetnostni slogi, od renesanse do empira. Krožniki, vsi so okrogle oblike, imajo različne robove, nekateri so bolj valoviti in okrašeni z obročki. Manjša skupina krožnikov je imela primarno okrasni namen, saj so bili naknadno gravirani in cizelirani z upodobitvami svetnikov ali drugimi biblijskimi prizori. Večje so razlike med ročkami in vrči, kjer poseben sklop predstavljajo posode z navojnim pokrovom. Na Slovenskem se je zanje uveljavil izraz »kositrnice«, v južnonemškem in avstrijskem prostoru so poznane kot *Pitsche*, v knjižni nemščini pa so takšni predmeti imenovani *Schraubflasche*. Bili so cenovno dostopni tudi nižjim slojem, zato je bila njihova uporaba zelo raznovrstna, uporabljali so jih tudi za prenos tekočin na poti ali za delo na polju in v gozdu. Precejšen del teh izdelkov je brez mojstrskih znakov, kar kaže na to, da so bili verjetno delo potujočih obrtnikov.⁴⁴

Časovna umestitev

Datacijo kositrnih predmetov lahko določimo na podlagi treh dejavnikov; prvi je oblika predmeta z dekorativnimi elementi, približno časovno umestitev lahko določi morebitna gravura z letnico, še najbolj zanesljiv pa je identificiran mojstrski znak. Datiranje na podlagi zunanega videza in okrasja je omejeno na daljše časovno obdobje in v nekaterih primerih tudi nezanesljivo, saj so se kalupi za ulivanje zaradi visoke vrednosti uporabljali dlje časa in so se pogosto prenašali iz roda v rod. Gravure z letnico so lahko nastale tik po izdelavi v kositrarski delavnici na željo naročnika, lahko pa so jih lastniki dali vgravirati precej pozneje in ne odražajo nujno približne letnice izdelave.⁴⁵ V primeru, da nam mojstrski znak uspe povezati z dotičnim mojstrom in je obenem ohranjen podatek o času njegovega delovanja, lahko natančno določimo časovni razpon izdelave predmeta ter kraj njegovega nastanka.⁴⁶

Slika 4: Čaša oziroma mera za vino je izdelana v značilnem renesančnem slogu, ob ustju je poznejši kontrolni znak z letnico [1]853 (hrani NMS, sredina 16. do sredine 17. stoletja, inv. št. N 6642, foto: Gašper Oitzl).

Iz starejših obdobj je ohranjenih zelo malo kositrnih predmetov, saj so poškodovane in obrabljene predmete zelo redko popravljali. Zaradi zahtevnosti popravila so jih pogosto raje pretalili v nove izdelke.⁴⁷ To je vidno tudi v zbirkah OZUU NMS, kjer je med obravnavanimi predmeti razmeroma malo starejših od 18. stoletja. Najobsežnejši sklop starejših predmetov sestavljajo okrasni izdelki iz reliefnega kositra (pet krožnikov in tri žlice),⁴⁸ vsi so datirani v prvo polovico ali začetek druge polovice 17. stoletja, natančnejšo datacijo omogočajo mojstrski znaki. Vseh pet reliefnih krožnikov je bilo izdelanih v Nürnbergu – dva z upodobitvijo Noetove daritve v delavnici Paulusa Öhama st. (na krožniku je v napisu letnica 1619; inv. št. N 5558 in N 34076),⁴⁹ v delavnici njegovega sina Paulusa Öhama ml. pa je bil v drugi tretjini 17. stoletja izdelan reliefni krožnik z upodobitvijo Kristusovega vstajenja in 12 Apostolov (inv. št. N 5559).⁵⁰

⁴⁴ Haedeke, *Zinn*, str. 157–159; Wacha, *Zinn und Zinngießer*, str. 53–57; Žargi, *Kositer*, str. 23; Hempel, *Zinn*, str. 15–26; Mlinarič, *Zloščeno*, str. 49–51.

⁴⁵ V zbirki NMS je takšen primer ročka iz delavnice Johanna Beckerja iz Cheba na Češkem, na kateri je vgravirana letnica 1748. Ta mojster je namreč deloval približno od konca 18. ali začetka 19. stoletja ter v prvih desetletjih 19. stoletja, morda vse do sredine stoletja. Na drugem predmetu iz njegove delavnice, ki ga hrani NMS, je namreč vgravirana letnica 1851 (inv. št. N 39812 in N 39866, sl. 9; Tischer, *Böhmisches Zinn*, str. 68, št. 164; Hintze, *Die deutschen Zinngießer IV*, str. 355–356, št. 1309, 1310; Štular, *Pivsko posodje*, str. 70, kat. št. 232).

⁴⁶ Haedeke, *Zinn*, str. 16; Wacha, *Zinn und Zinngießer*, str. 10. Nekateri izdelki nimajo mojstrskih znakov, za kar je bilo več razlogov. Lahko je šlo za izdelke, ki niso dosegali predpisanih standardov o kakovosti zlitine in so kositrarji na ta način skušali »zabrisati sledi« za izdelovalcem, lahko je šlo za izdelke potujočih obrtnikov ali pa za predmete, ki so jih mojstri izdelali po posebnem naročilu. Na nekaterih predmetih so znaki dokaj slabo vidni in jih ni več mogoče razbrati, kar je lahko tudi posledica slabega odtisa ali slabe kakovosti nega-

tiva znaka na puncirnem jeklu (Verster, *Old European Pewter*, str. 50).

⁴⁷ Verster, *Old European Pewter*, str. 15; Žargi, *Kositer*, str. 15.

⁴⁸ Korošec, *Kositrarji*, str. 190; Žargi, *Kositer*, str. 70–72, kat. št. 10–15; Žvanut, *Slovenci v 16. stoletju*, str. 36, kat. št. 492, 493; *Theatrum vitae*, str. 91–92, 110–111, kat. št. 120, 161–163.

⁴⁹ Ni povsem gotovo, da sta bila predmeta izdelana prav tistega leta. Glede na letnico in mojstrski znak sta bila izdelana med letoma 1619 in 1634, ko je Paulus Öhama umrl zaradi kuge. Mojster je postal že leta 1604 (Hintze, *Die deutschen Zinngießer II*, str. 66–67).

⁵⁰ Mojstrske pravice je prejel po očetovi smrti leta 1634, umrl je leta 1671 (Hintze, *Die deutschen Zinngießer II*, str. 98–101).

Slika 5: Žlice iz okrasnega reliefnega kositra
(hrani NMS, prva polovica 17. stoletja, inv. št. N 5542, N 5546, N 5550, foto: Gašper Oitzl).

V podoben časovni okvir sodita še krožnika z upodobitvijo cesarja Ferdinanda III. in volilnih knezov, ki sta bila izdelana v delavnici Hansa Spatzta II. (inv. št. N 5560 in N 34075).⁵¹ Reliefni okrasni krožniki s temi in podobnimi motivi so v precejšnjem številu ohranjeni tudi v drugih muzejskih zbirkah, kar je posledica njihove serijske izdelave in večje umetniške vrednosti v primerjavi z drugimi sočasnimi izdelki, ki so imeli predvsem uporaben namen.⁵²

⁵¹ Bil je sin Hansa Spatzta I., prav tako nürnberškega kositarja, mojstrske pravice je prejel leta 1630, umrl pa je leta 1670 (Hintze, *Die deutschen Zinngiesser II*, str. 87–93). Takšni krožniki naj bi bili sicer izdelani za ceremonialne potrebe kronanja, saj naj bi med ceremonijo z njih med ljudstvo metali novce (*Illyrisches Blatt*, 1. 9. 1832, št. 35, str. 137). V skladu s to razlago bi bila krožnika izdelana leta 1637 (kronanje Ferdinanda III. je potekalo 18. novembra tega leta), čeprav ne moremo povsem izključiti možnosti, da so podobne krožnike izdelovali tudi pozneje kot spomin na kronanje.

⁵² Verster, *Old European Pewter*, str. 15. Več podobnih in celo identičnih predmetov (tudi drugih kositarjev) hranijo v številnih muzejskih in zasebnih zbirkah širšega nemškega kulturnega prostora, na primer v zasebni zbirki Karla Ruhmanna v Avstriji, v deželnih muzejih v Gradcu (Landesmuseum Joanneum) in Celovcu (Landesmuseum Kärnten), Bavarskem narodnem muzeju (Bayerische Nationalmuseum) in muzeju vojvodine Berg (Bergisches Museum) (Hintze, *Die deutschen Zinngiesser II*, str. 97–98; Ruhmann, *Edel-Zinn*, str. 65–67, 70–72, kat. št. 208–212, 216, 228–237; Smola, *Altes Zinn*, str. 7–8, kat. št. 7–14; Wacha, *Zinn und Zinngiesser*, str. 27, kat. št. 21; Roselt, *Bergisches Museum*, str. 83, kat. št. 148;

Starejših uporabnih predmetov v zbirki ni veliko, okvirno v 16. ali prvo polovico 17. stoletja lahko datiramo čašo oziroma mero (sl. 4) in vrček, ki ima na trakastem ročaju neidentificiran mojstrski in mestni znak (inv. št. N 6597).⁵³ Iz 17. stoletja je par visokih ročk s podstavkom (inv. št. N 17769 in N 17770), njuna oblika je značilna za ročke južnonemških dežel. Delno je ohranjen tudi mojstrski znak, iz katerega je mogoče razbrati zgolj ime mojstra (*Samuel*) in vrsto kositrne zlitine (*Blocktin*).⁵⁴ Oblike, značilne za avstrijski oziroma južnonemški prostor, ima ročka s širokim dnom in kljunastim livkom, ki je okrašena z gravuro, značilno za ceh knjigovezov, in letnico 1662 (sl. 6).⁵⁵ V začetku 18. stoletja je bil v Gradcu⁵⁶

Leitner, *Altes Zinn*, str. 97–100, kat. št. 1–5; Mlinarič, *Zloščeno*, str. 58, 60, kat. št. 23, 77).

⁵³ Žargi, *Kositer*, str. 108, 117, kat. št. 106, 132; Žvanut, *Slovinci v 16. stoletju*, str. 21, kat. št. 240; *Theatrum vitae*, str. 112, kat. št. 170.

⁵⁴ Štular, *Pivsko posodje*, str. 68, kat. št. 219; Žargi, *Kositer*, str. 101, kat. št. 94; *Theatrum vitae*, str. 112–113, kat. št. 172.

⁵⁵ Štular, *Pivsko posodje*, str. 69, kat. št. 221a; Žargi, *Kositer*, str. 108, kat. št. 107; *Theatrum vitae*, str. 160, kat. št. 285. Takšen tip ročk se v nemški terminologiji imenuje *Stitze*. Imajo razširjeno dno, proti ustju se zožijo, značilni so tudi kljunasti livki in trakasti ročaji (Haedeke, *Zinn*, str. 160–161; Žargi, *Kositer*, str. 22).

⁵⁶ Iz mojstrskega znaka ni povsem razvidno, ali gre za Johanna Jakoba Hendersa ali Johanna Josepha Harscha. Oba sta bila kositrarska mojstra v Gradcu konec 17. in v prvi polovici 18.

Slika 6: Ročka z vgravirano letnico 1662 (hrani NMS, druga polovica 17. stoletja, inv. št. N 6598, foto: Gašper Oitzl).

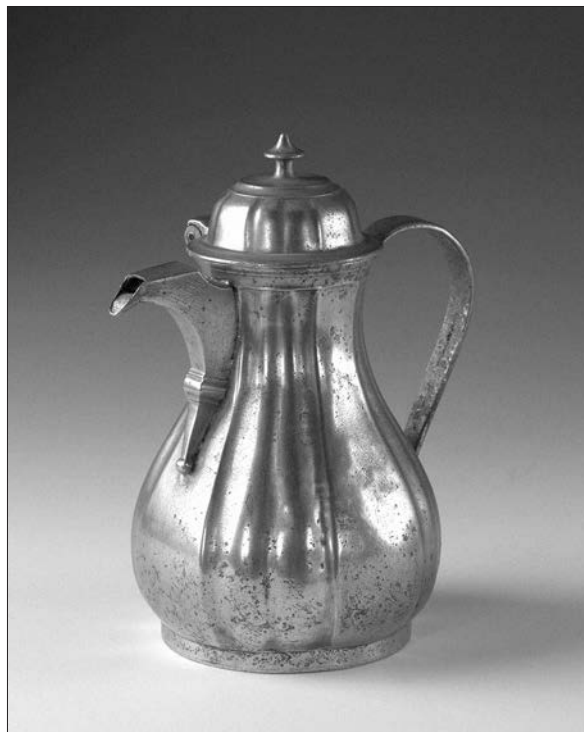
izdelan krožnik s širokim robom (inv. št. N 20339). Gre za starejši tip krožnikov, ki so poznani tudi pod imenom »kardinalski klobuk« in so bili v uporabi že vsaj v 16. stoletju.⁵⁷ Je edini krožnik tega tipa, ki ga hrani NMS.

Velika večina predmetov v zbirki je datirana v obdobje med sredino 18. in prvo polovico 19. stoletja. Iz 18. stoletja je okoli 30 predmetov t. i. srebrarskega kositra, približno polovica je krožnikov, med drugimi skupinami pa je največ svečnikov in ročk, po dve skledici ter sladkornici in garnitura za olje in kis. Ti predmeti so bili skoraj izključno izdelani v tujih, predvsem čeških in nemških kositrarskih delavnicah. Na območju današnje Slovenije so bili gotovo izdelani trije, morda štirje predmeti.⁵⁸

stoletja. Nekoliko natančnejšo okvirno datacijo ponuja vgravirana letnica 1709 (Hintze, *Die deutschen Zinngießerei VII*, str. 152–153; Wolfbauer, *Die steirischen Zinngießerei*, str. 18; Smola, *Altes Zinn*, str. 25–26).

⁵⁷ Haedeke, *Zinn*, str. 163–164; Wacha, *Zinn und Zinngießerei*, str. 58–60.

⁵⁸ Krožnik z ljubljansko mestno znamko in inicialo A, druga iniciala ni vidna, verjetno gre za Avguština Jerana ali Andreja Sarburga (inv. št. N 5709). Avguštinu Jeranu je pripisana tudi ročka (inv. št. N 6657, sl. 7), toda mojstrski znak ni (več) viden, morda je na hrbtani strani pokrova, ki pa je pritrjen na trup ročke. Krožnik z inv. št. N 5706 pa ima žige mojstra

Slika 7: Ročka za kavo, domnevno izdelana v delavnici ljubljanskega kositrarja Avguština Jerana, okvirno med letoma 1767 in 1786 (hrani NMS, inv. št. N 6657, foto: Tomaž Lauko).

Več predmetov je s konca 18. in prvih desetletij 19. stoletja, ko je na oblikovanje sprva vplival neoklasicizem, pozneje pa empir in bidermajer. Nekaj ročk in sladkornic ima značilno okrasje z reliefnimi pasovi meandra in bisernimi kroglicami, številni krožniki in skledice pa so brez izrazitega okrasja. Iz tega obdobja je v zbirki NMS ohranjenih še posebej veliko krožnikov, številni so bili glede na mojstrske znake izdelani še globoko v 19. stoletju. Med mlajšimi predmeti velja izpostaviti tiste iz zlitine britanija, ki so bili izdelani v sredini in drugi polovici 19. stoletja, iz okoli leta 1900 pa sta grelec in krožnik iz delavnice Raimunda Antona Zamponija v Gradcu.⁵⁹

Johanna Jakoba Strettija iz Celja, ki je deloval konec 18. in v začetku 19. stoletja (Štular, *Pivsko posodje*, str. 70, kat. št. 233; Žargi, *Kositer*, str. 83, 85, 122, kat. št. 34, 39, 146; Horvat, *Slovenci v letu 1789*, str. 202, kat. št. 708).

⁵⁹ Waidacher, *Zamponi*, str. 34–41. OZUU NMS hrani tudi manjšo skupino predmetov s secesijskim okrasjem, za katere se je do nedavnega domnevalo, da so bili izdelani iz kositra. Glede na znake izdelovalcev (Württembergische Metallwarenfabrik iz Geislingen an der Steige in njeno podružnično podjetje Albert Köhler & Cie z Dunaja) so bili ti predmeti po vsej verjetnosti izdelani iz drugih kovinskih zlitin, kot so medenina, zlitina britanija in novo srebro, ter naknadno posrebreni s postopkom galvanizacije (Žargi, *Kositer*, str. 142, kat. št. 208–210; Dry, *Art Nouveau Domestic Metalwork*, str. 168; Denhardt, *Das Metallwarendesign*, str. 63–64; *Narodni muzej Slovenije*, str. 103). Poleg teh OZUU NMS hrani še večje število izdelkov iz različnih novejših zlitin, pri katerih

Slika 8: Sladkornica s konca 18. ali začetka 19. stoletja (hrani NMS, inv. št. N 6296, foto: Gašper Oitzl).

Krajevni izvor predmetov

Identificiran mojstrski znak poleg datacije ponuja podatek o kraju izdelave predmeta. Med vsemi skupinami predmetov je največ ohranjenih in identificiranih mojstrskih znakov na krožnikih, skledah in pladnjih. V drugih skupinah predmetov je takšnih brez znakov več, predvsem med cerkvenim posodjem. Med skupaj 167 krožniki jih je brez znakov ali drugih jasnih kazalcev o kraju izdelave le 20 (12 %), še 36 krožnikov pa ima mojstrski znak, ki ga ne moremo identificirati. Pričakovano so daleč najbolj zastopani ljubljanski, ki se pojavijo na 50 krožnikih, kar predstavlja nekaj več kot tretjino vseh krožnikov z ohranjenimi znaki (147). Po številu sledijo krožniki z avstrijskimi mojstrskimi znaki (20), češkimi (17), nemškimi (12) in spodnještajerskimi (10). Dva krožnika sta bila po vsej verjetnosti izdelana v Franciji.⁶⁰

Od 52 predmetov v sklopu sklede in pladnji jih

so za ugotavljanje kemijske sestave skoraj nujen pripomoček tudi naravoslovne analize. Za velik del teh predmetov lahko na podlagi zunanega videza predvidevamo, da gre za zlitine novega srebra, vendar pa ne gre izključiti, da med tem sicer še neobjavljenim in pretežno nerevidiranim gradivom ni kakega izdelka iz novejših kositrnih zlitin.

⁶⁰ Proizvajalca nam ni uspelo ugotoviti, oznaka kakovosti (FF) pa nakazuje, da gre za francoski izdelek. S takšnim znakom so v Franciji označevali kositrne izdelke iz najkakovostnejših zlitin (Lengellé, *Les poinçons*, str. 2–22; Verster, *Old European Pewter*, str. 51–52).

zgolj pet nima ohranjenega mojstrskega znaka, precej veliko je še neznanih (12), med identificiranimi pa prav tako močno prevladujejo znaki ljubljanskih mojstrov (18 oziroma dve tretjini). Poleg dveh celjskih so sklede in pladnji še iz Češke (Karlovi Vari) in Avstrije (Fürstenfeld in Gradec). Drugačna razmerja so v sklopu ročk in vrčev, kjer je od skupaj 71 predmetov le pri 35 razmeroma nedvoumen kraj izdelave. Od teh je ljubljanskih izdelkov le šest, več je čeških in britanskih (po deset in devet), osem jih je iz nemških dežel. Med češkimi ročkami in vrči jih je kar šest iz Cheba (sl. 9).

Kljub temu, da so kositrarski mojstri v mestih na Slovenskem v arhivskih virih izpričani že v drugi polovici 15. stoletja, predmeti starejših generacij kositrarjev niso ohranjeni. Med ljubljanskimi mojstri ima največ krožnikov znak Michaela Reiterja (13), ki je prihajal iz Gradca, leta 1782 pa je od Franca Jerana kupil obrtno pravico in kositrarsko delavnico.⁶¹ Deleval je še v začetku 19. stoletja, umrl je leta 1822.⁶² Sicer pa so v muzejski zbirki predmeti vseh ali vsaj velike večine ljubljanskih kositrarskih mojstrov od sredine 18. do sredine 19. stoletja. Najstarejša ljubljanska izdelka v zbirki Narodnega muzeja Slovenije sta ročka z navojnim pokrovom in mojstrskim znakom Johanna Lauerja ter krožnik z mojstrskim znakom Andreja Sarburga. Lauer je prihajal iz Gradca, v Ljubljani je deloval od leta 1720, ta letnica je ohranjena tudi na njegovem znaku.⁶³ Sarburg je kot kositrarski mojster v Ljubljani deloval od leta 1733, umrl je trideset let pozneje.⁶⁴ V drugi polovici 18. stoletja so delovali Franz Ableitner ter brata Franc in Avgustin Jeran,⁶⁵ v začetku in prvi polovici 19. stoletja pa Martin Schell (leta 1796 je prevzel delavnico Michaela Reiterja, naslednje leto pa postal meščan), Joseph Herwerth in Gotthart Noll. Njegov sin Johann⁶⁶ je bil zadnji ljubljanski kositrarski mojster,

⁶¹ Stala je na vogalu današnjih Cankarjevega nabrežja in Krojaške ulice (Žargi, *Kositer*, str. 43–44).

⁶² Žargi, *Kositer*, str. 45; Korošec, *Kositrarji*, str. 194–195; Hintze, *Die deutschen Zinngiesser VII*, str. 183, št. 1063, 1064. NMS poleg trinajstih krožnikov hrani še eno skledo z njegovim mojstrskim znakom.

⁶³ Žargi, *Kositer*, str. 42–43.

⁶⁴ Žargi, *Kositer*, str. 43; Korošec, *Kositrarji*, str. 194. NMS v lapidariju hrani nagrobnik z napisom *ANDREAS SARBURG ZINGIESER 1739*. Lahko bi predvidevali, da gre za njegov nagrobnik, a vemo, da je umrl leta 1763. Po vsej verjetnosti ne gre niti za njegovega očeta, sta pa tega leta umrli dve njegovi hčeri. Bi lahko domnevali, da je nagrobnik postavil v spomin nanju? (NŠAL, *ŽA Ljubljana – Sv. Nikolaj, Mrliška knjiga, 1735–1770*, str. 26, 259; Žvanut, *Zgodovina v kamnu*, str. 31, 33).

⁶⁵ Oba sta se kositrarske obrti izučila pri Andreju Sarburgu, ki se je po smrti očeta Antona Jerana poročil z njuno materjo (Žargi, *Kositer*, str. 43).

⁶⁶ Poznan tudi kot Felix oziroma Srečko. Poleg izdelovanja kositrnih predmetov je opravljal tudi kleparska dela, med drugim je opravil vsa kleparska dela ob gradnji palače Kranjskega deželnega muzeja. NMS danes hrani trinajst njegovih predmetov, poleg šestih krožnikov pet skled in dve žlici (Žargi, *Kositer*, str. 46; Lozar Štamcar, *Novorenesančna palača*, str. 195).

Tabela 1 (a–d). Število in delež kositrnih predmetov v zbirki Narodnega muzeja Slovenije glede na njihov izvor: a) krožniki, b) skledje in pladnji, c) ročke in vrči, d) skupaj.

A	Krožniki		
	Izvor	Število	Delež [%]
	Ljubljana	50	29,9
	Slov. Štajerska	10	6
	Avstrija	20	12
	Češka	17	10,2
	Nemčija	12	7,2
	Francija	2	1,2
	Neznano	56	33,5
	Skupaj	167	100

C	Ročke in vrči		
	Izvor	Število	Delež [%]
	Ljubljana	6	8,6
	Avstrija	2	2,9
	Češka	10	14,3
	Nemčija	7	10
	Velika Britanija	9	12,9
	Neznano	36	51,4
	Skupaj	70	100

B	Skledje in pladnji		
	Izvor	Število	Delež [%]
	Ljubljana	18	38,3
	Slov. Štajerska	2	4,3
	Avstrija	3	6,4
	Češka	4	8,5
	Neznano	20	42,6
	Skupaj	47	100

D	Skupaj		
	Izvor	Število	Delež [%]
	Ljubljana	74	26,1
	Slov. Štajerska	12	4,2
	Avstrija	25	8,8
	Češka	31	10,9
	Nemčija	19	6,7
	Francija	2	0,7
	Velika Britanija	9	3,2
	Neznano	112	39,4
	Skupaj	284	100

umrl je januarja 1909.⁶⁷ Pet krožnikov in zajemalka imajo tudi znak neznanega ljubljanskega kositarja z inicialama BN, ki je glede na obliko znaka deloval v prvi polovici 19. stoletja.

Iz mest spodnje Štajerske so štirje krožniki iz Maribora, trije so iz Celja (poleg dveh skled), dva iz Ptuja, eden pa iz Slovenske Bistrice.⁶⁸ Med mojstrskimi znaki avstrijskih kositarjev prevladujejo štajerski. Zanimiv je podatek, da jih je največ iz manjšega kraja Vrba (Feldbach), vseh šest krožnikov je delo očeta in sina Lorenza ter Josepha Bartolinija, ki sta delovala konec 18. in v začetku 19. stoletja.⁶⁹ Štirje krožniki so bili izdelani v Gradcu, dva na Dunaju in v Leobnu, iz Celovca je nedvomno le en krožnik,⁷⁰ po en krožnik je bil izdelan tudi v Linzu, Kremsu, Waidhofnu in Lambachu. Krožniki s češkimi mojstrskimi znaki so predvsem iz Karlovih Varov⁷¹ in Hornega Slavkova, ki ležita na območju Češkega rudogorja in v bližini rudnikov kositrove rude ter sta

od 17. stoletja sodila med najpomembnejša središča kositrarske obrti na Češkem.⁷² Med krožniki nemške izdelave je pet okrasnih krožnikov iz reliefnega kositra iz Nürnberga, med uporabnimi pa sta po dva iz Frankfurta in Münchna, po eden pa iz Ansbacha na Frankovskem, Elberfelda v Porenju in Quakenbrücka v severni Nemčiji.⁷³

Posebno skupino sestavlja enajst predmetov iz zlitine britanija, in sicer servis za pitje čaja in kave ter več čajnih ročk, čajnik in skodelica. Servis je sestavljen iz treh ročk (za čaj, kavo in mleko) ter sladkornice (inv. št. N 39499–N 39502), izdelan je bil v podjetju Hawksworth, Eyre & Co. v Sheffieldu v sredini ali tretji četrtini 19. stoletja.⁷⁴ Tudi velika večina drugih predmetov iz zlitine britanija je bila izdelana v Sheffieldu; dva v podjetju Shaw & Fisher,⁷⁵ čajna ročka v delavnici Josepha Cuttsa sredi 19. stoletja⁷⁶ in manjša ročka za mleko ali smetano v podjetju James Dixon and Sons, ki je bilo eden najbolj prepoznavnih pro-

⁶⁷ *Slovenec*, 25. 1. 1909, št. 19; Žargi, *Kositer*, str. 43–46; Korošec, *Kositarji*, str. 194–195.

⁶⁸ Žargi, *Kositer*, str. 34–35, 48, 50–51.

⁶⁹ Hintze, *Die deutschen Zinngiesser VII*, str. 139, št. 783, 784.

⁷⁰ Delo Franza Staudingerja, ki je deloval od leta 1778 in vsaj do leta 1811 (Hintze, *Die deutschen Zinngiesser VII*, str. 178, št. 1018, 1019; Leitner, *Altes Zinn*, str. 68, 74).

⁷¹ Pet krožnikov je delo Antona Heilingötterja iz Karlovih Varov. Bil je član znane kositrarske družine iz tega mesta, mojstrske pravice je prejel leta 1806 (Tischer, *Böhmisches Zinn*, str. 100, 114–115; Hintze, *Die deutschen Zinngiesser IV*, str. 367–368).

⁷² Tischer, *Böhmisches Zinn*, str. 97–100, 238–239. Iz Karlovih Varov je šest krožnikov in štiri skledje, iz Hornega Slavkova so štirje krožniki, dva krožnika sta iz Aša, po eden pa iz Cheba, Bišic in Jihlave.

⁷³ Hintze, *Die deutschen Zinngiesser V*, str. 15–17; Hintze, *Die deutschen Zinngiesser VI*, str. 118, št. 579; Roselt, *Bergisches Museum*, str. 129; Boucaud in Frégnac, *Les Étaines*, str. 272.

⁷⁴ Žargi, *Kositer*, str. 128, kat. št. 164; <https://www.silvercollection.it/ENGLAHAWKSWORTH.html> (1. 8. 2022).

⁷⁵ Woodhead, *Trademarks on Base-metal Tableware*, str. 223.

⁷⁶ https://www.gracesguide.co.uk/Joseph_Cutts; <https://www.silvercollection.it/electroplatesilverdue.html> (12. 8. 2022).

Slika 9: Tri ročke iz Cheba s konca 18. do sredine 19. stoletja, leva in srednja sta bili izdelani v delavnici Johanna Beckerja (hrani NMS, inv. št. N 39866, N 39812 in N 39867, foto: Gašper Oitzl).

Slika 10 (a, b): Narodni muzej Slovenije hrani vsaj trinajst kositrnih svečnikov, kraj izdelave je poznan le za svečnik z upodobljenim rudarjem, ki je bil izdelan v Meissnu na Saškem med koncem 18. in začetkom 19. stoletja (hrani NMS, inv. št. N 39902, foto: Gašper Oitzl).

Slika 11: Ročka za kuhanje kave, najverjetneje izdelana v Porenju konec 18. stoletja (hrani NMS, inv. št. N 6668, foto: Gašper Oitzl).

izvajalcev izdelkov te zlitine.⁷⁷ Te so sicer proizvajali tudi v celinski Evropi,⁷⁸ eno takšno čajno ročko hrani tudi NMS (inv. št. N 39857). Glede na signaturo na dnu je bila izdelana v dunajski delavnici A. Karcher.

Znatnemu delu predmetov iz različnih razlogov ne moremo natančno določiti kraja izdelave. 50 krožnikov, skled in pladnjevi ima neidentificiran mojstrski znak, po vsej verjetnosti pa so bili tudi ti predmeti izdelani v srednjeevropskem prostoru (današnja Češka, Nemčija in Avstrija). Enako velja za druge vrste kositrnih predmetov; eden od vrčkov (inv. št. N 6600) ima mestni znak, ki je bil pogost na Češkem in Saškem,⁷⁹ vrč hruškaste oblike (inv. št. N 39871)

⁷⁷ <https://www.silvercollection.it/ENGLADIXON.html>; <https://www.britannica.com/technology/britannia-metal>; https://www.gracesguide.co.uk/James_Dixon_and_Sons (9. 8. 2022).

⁷⁸ Že na prelomu iz 18. v 19. stoletje so izdelke iz zlitine britanija proizvajali v dveh podjetjih v Lüdenschaidu v grofiji Mark. V Württembergische Metallwarenfabrik pa so jih proizvajali od leta 1876/77, in sicer iz treh različnih zlitin, ki so se razlikovale glede na vsebnost posameznih elementov. Zlitina britanija št. 1 je bila najkakovostnejša in je vsebovala 92,67 % kositra, 6,36 % antimona, 0,82 % bakra in 0,15 % svinca. Preostali dve pa sta vsebovali opazen oziroma visok delež svinca, in sicer 17,35 in 38,84 % (Denhardt, *Das Metallwarendesign*, str. 64, 174–176).

⁷⁹ Osrednji element je značilen rudarski znak s prekrizanima

je sicer brez znaka, a ima obliko, značilno za območje Češke in Šlezije,⁸⁰ ročka za kuhanje kave pa je značilna za Porenje in severozahodnonemški prostor (*Kranenkanne* oziroma narečno *Dröppelmina*) (sl. 11).⁸¹ Zgolj za redke predmete lahko skoraj povsem gotovo trdimo, da prihajajo izven srednjeevropskega prostora; dva krožnika sta okrašena z vzhodnoazijskimi pismenkami in sta bila po vsej verjetnosti izdelana na Japonskem ali Kitajskem, eden verjetno izvira iz Balkanskega polotoka (inv. št. N 34361), šatulja z inv. št. N 39883 pa ima na hrbtni strani dna znak indonezijskega podjetja Banka Tinwerk.

Historiat kositrnih predmetov

Od ustanovitve muzeja do konca prve svetovne vojne

Narodni muzej Slovenije je eden od neposrednih naslednikov Kranjskega deželnega muzeja. Proces njegove ustanovitve se je začel leta 1821, kot ustanovni datum se je uveljavil 15. oktober tega leta, ko so kranjski deželni stanovi potrdili predlog ljubljanskega škofa Avguština Gruberja o ustanovitvi domovinskega muzeja v Ljubljani. Že v najzgodnejših predlogih o nalogah novega muzeja se pojavlja razdelitev predmetov, ki bi prišli v poštev za zbiranje, na pet skupin.⁸² Kovinske predmete bi lahko umestili v skupino tehnologija (*Technologie*), kamor so uvrščali proizvode domače obrti in industrije, pozneje bi sledilo še zbiranje izdelkov iz sosednjih in tujih dežel.⁸³ Starejši umetnoobratni predmeti niso bili posebej opredeljeni, saj raziskovanje materialne kulture in kulturne zgodovine tedaj še ni bilo razvito.⁸⁴ V prvih dveh desetletjih obstoja je Kranjski deželni muzej

kladivcema, spodaj pa je viden profil hribovitega terena. Znak je še najbolj primerljiv z mestnima znakoma Annaberga in Schneeberga na Saškem (Žargi, *Kositer*, str. 113, kat. št. 119; Wacha, *Zinn und Zinngießer*, str. 101).

⁸⁰ Haedeke, *Sächsisches Zinn*, št. 16; Włodarska, *Cyna*, str. 70–71, št. 57–59.

⁸¹ Roselt, *Bergisches Museum*, str. 130, 157, št. 238, 291; Žargi, *Kositer*, str. 125, kat. št. 156.

⁸² To so bile zgodovina, statistika, naravoslovje, tehnologija in fizika ter matematika. Po posredovanju študijske dvorne komisije je bila zadnja skupina čez nekaj let izvzeta. Prvi je takšno zasnovo predstavil ljubljanski škof Avguština Gruber, ki je 4. julija 1821 na seji stanovskega poverjeniškega urada predstavil referat s predlogom o ustanovitvi muzeja v Ljubljani. Zbiralno politiko muzeja je podobno opredelil tudi ilirski guverner Jožef Kamilo baron Schmidburg, v 15. februarja 1823 izdanem pozivu domačim ljubiteljem znanosti (Schmidburg, *An die vaterländischen Freunde*; Volčjak, *Od stanovske ideje*, str. 81–96).

⁸³ Kotar, *Ustanovitev Deželnega muzeja*, str. 26–33; Kotar, *Od ustanovitve*, str. 24–28.

⁸⁴ Poveden je nabor skupin predmetov, ki so bili del zbiralne politike v sklopu zgodovina: listine, spomeniki preteklosti, kot so nagrobniki, napisi in kipi, nato novci, grbi, pečatniki, rodovniki kranjskih plemiških družin, zgodovinska dela, ljudske pesmi in pregovori ipd. (Schmidburg, *An die vaterländischen Freunde*).

med kovinskimi predmeti pridobil predvsem vzorčne zbirke kranjskih obrtnih delavnic, ki so hkrati ena prvih pridobitev današnjega Oddelka za zgodovino in uporabno umetnost in Narodnega muzeja Slovenije. Že leta 1821 je muzej pridobil vzorce pil, orodja in polizdelkov iz obratov Josepha pl. Dietricha v Tržiču, leta 1823 vzorce vseh zvrsti žebeljev iz Kroke,⁸⁵ v letih 1833–1836 pa dve papirnati tabli z več zvrstmi žebeljev iz Železnikov oziroma Škofje Loke, vzorce polizdelkov iz obratov Viktorja Ruarda na Savi pri Jesenicah, vzorce vlečene žice iz Kroke ter vzorce več vrst plugov iz kovačnice Josepha Fuchsa, ki je delovala na kranjsko-koroški meji na območju Jezerskega.⁸⁶

Predmeti, pridobljeni v prvi polovici tridesetih let, so bili v veliki meri posledica odprtja muzeja za javnost, 4. oktobra 1831,⁸⁷ in pozivov Franca grofa Hohenwarta, predsednika Kranjske kmetijske družbe in vodje muzeja, ki sta bila v časopisu *Illyrisches Blatt* objavljena marca in julija 1832. V njiju je javnost pozival k materialnim (z donacijo predmetov) in finančnim prispevkom muzeju.⁸⁸ V ta kontekst po vsej verjetnosti sodijo tudi prvi kositrni predmeti, ki jih je pridobil Kranjski deželni muzej. Toda to niso bili izdelki domače obrti, ki bi jih darovali proizvajalci, temveč predmeti s posebno historično in umetnostno vrednostjo, in sicer reliefni okrasni krožniki z upodobitvijo cesarja Ferdinanda III. na konju in šestih volilnih knezov, ki so bili izdelani v Nürnbergu (sl. 1). Dva takšna krožnika je darovala gospa Marija Florijan,⁸⁹ verjetno avgusta 1832, tretjega pa Ignaz Kurter pl. Breinlstein⁹⁰ decembra istega leta.⁹¹ Muzej danes hrani oba krožnika, ki ju je darovala Marija Florijan, medtem ko je usoda tretjega neznana. Hohenwart je v zadnji številki časopisa *Illyrisches Blatt* leta 1832 navedel Breinlsteinove darove, med

katerimi pa krožnika ni.⁹² Poraja se vprašanje, ali je krožnik sploh prispel v muzej, čeprav je treba ob tem poudariti, da je Hohenwart v časopisu izpustil še nekaj drugih podatkov o provenienci predmetov tega darovalca. Možna bi bila tudi razlaga, da je Hohenwart krožnik pozneje zamenjal oziroma prodal kot dvojnik, kar je bila njegova dokaj pogosta praksa s podvojenimi novci.⁹³

V naslednjih letih je Kranjski deželni muzej pridobil le še en kositrni izdelek, konec leta 1836 je gimnazijski profesor Anton Frank podaril kositrno ročko z vgraviranimi figurami in letnico 1662 (sl. 6). Poleg tega je muzeju podaril šest rimskodobnih bakrenih novcev.⁹⁴ Leta 1853 je muzej pridobil dva reliefna okrasna krožnika z biblijskimi motivi, darovalec je bil ljubljanski kositrarski mojster Gotthart Noll. Na enem od krožnikov je upodobljeno Kristusovo vstajenje, na drugem pa Noetova daritev.⁹⁵ Tudi peti reliefni okrasni krožnik, ki ga danes hrani muzej, je bil pridobljen v prvem polstoletju obstoja muzeja – povsem verjetno v začetku šestdesetih let 19. stoletja od dr. Žige (*Sigmund*) Bučarja,⁹⁶ tudi na njem je upodobljena Noetova daritev.⁹⁷

V najstarejši ohranjeni inventarni knjigi kulturnozgodovinskih zbirk Kranjskega deželnega muzeja, ki jo je kustos Alfonz Müllner sestavil v prvi polovici devetdesetih let, je zavedenih 19 kositrnih predmetov. Razvrščeni so v dve skupini, sprva v sklopu posodja (inv. št. 385–396), nato pa so v sklopu, imenovanem *Diversa*, še okrasni predmeti iz reliefnega kositra (inv. št. 539–551).⁹⁸ Danes muzej hrani trinajst predmetov, eden je bil 24. novembra 1955 za-

⁸⁵ Oitzl, Zbirka žebeljev, str. 31–34; Oitzl, Zapuščina, str. 569–574.

⁸⁶ Arhiv NMS, šk. 1833–1835 (1833), št. 33, 61 (1834), št. 47; šk. 1845–1846 (1845), št. 84; *Laibacher Zeitung*, 17. 2. 1835, št. 14; Lazar, Metalurška zapuščina, str. 170–174; Lazar, Oddelek, str. 318–319.

⁸⁷ Tedaj je bila razstava za ogled na voljo v zgolj eni, sicer veliki dvorani v pritličju ljubljanskega liceja. V njej so bile razstavljene naravoslovne zbirke (minerali in kamnine) in najdbe iz Ljubljane. Do leta 1836 je bila razstava odprta še v štirih manjših dvoranah.

⁸⁸ *Laibacher Zeitung*, 6. 10. 1831, št. 80, str. 323; *Illyrisches Blatt*, 3. 3. 1832, št. 9, str. 35; 14. 7. 1832, št. 28, str. 109–110; Kotar, Od ustanovitve, str. 35–39; Oitzl, Od dvorane, str. 150–154.

⁸⁹ Verjetno gre za Marijo Florijan, ki je vsaj pred smrtjo živel v Šentpeterskem predmestju. V osmrtnici je navedena kot kramarka, preminila je konec leta 1836 v starosti 70 let zaradi odpovedi pljuč (*Lungenlähmung*) (*Intelligenz-Blatt zur Laibacher Zeitung*, 5. 1. 1837, št. 2).

⁹⁰ Leta 1829 je bil uradnik (*Assessor*) c. kr. združene carinske, solne in cestne administracije za Štajersko, Ilirijo in Primorje s sedežem v Gradcu, leta 1833 pa je bil c. k. komorni svetnik in član Kranjske kmetijske družbe. Leta 1841 je bil že v pokojju in je živel v Gradcu (Schematismus 1829, str. 47; Schematismus 1833, str. 59; Schematismus 1841, str. 223).

⁹¹ Arhiv NMS, šk. 1831–1832 (1832), št. 109; *Illyrisches Blatt*, 1. 9. 1832, št. 35, str. 137.

⁹² *Illyrisches Blatt*, 29. 12. 1832, št. 52, str. 210. Iz Breinlsteinovega pisma, ki ga hrani muzejski arhiv, izvemo, da je poleg krožnika (ta je naveden na koncu dokumenta) daroval tudi rimskodobno čelado (izkopana naj bi bila v letih 1810/11 na spodnjem Štajerskem) ter meč in oklepno rokavico, ki sta bila najdena med širjenjem struge Ljubljane v bližini Špitalskega mostu (Arhiv NMS, šk. 1831–1832 (1832), št. 109).

⁹³ Prim. Mišček, Numizmatični kabinet, str. 384.

⁹⁴ Arhiv NMS, šk. 1836–1837 (1836), št. 45; *Illyrisches Blatt*, 21. 1. 1837, št. 3, str. 12.

⁹⁵ Arhiv NMS, šk. 1853–1855 (1855), št. 5; Deschmann, *Führer*, str. 125.

⁹⁶ Rojen je bil leta 1830 v Ljubljani, leta 1858 je dokončal študij medicine. Kot zdravnik je sprva deloval pri železarskih obratih blizu Topuskega na Hrvaškem, v začetku šestdesetih let pa se je vrnil v Ljubljano, kjer je bil leta 1861 med ustanovitelji Zdravniškega bralnega društva (danes Slovensko zdravniško društvo). Kmalu zatem je kot okrajni zdravnik začel službovati v Novem mestu, kjer je bil deževan v slovenskih narodnozavednih krogih. Bil je med ustanovitelji tamkajšnje narodne čitalnice in pobudnik gradnje Narodnega doma. Iz političnih razlogov je bil leta 1873 preseljen v Kočevje, kjer je čez šest let umrl. Narodni muzej Slovenije hrani tudi njegov pečatnik (inv. št. N 2622) (Jarc, Dr. Žiga Bučar, str. 9–22; Jarc, Žiga Bučar, str. 155–177).

⁹⁷ Deschmann, *Führer*, str. 125.

⁹⁸ Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga I, 1–9424, str. 18–25. Inventarna knjiga muzejskih kulturnozgodovinskih zbirk se začne s popisom orožja in bojne opreme, ki mu sledi drugo kovinsko gradivo, in sicer ključji in ključavnice, konjska in konjeniška oprema, ure in posodje.

Slika 12: Ročka za čaj iz zlitine britanija, izdelana v delavnici Josepha Cuttsa v Sheffieldu (hrani NMS, sredina 19. stoletja, inv. št. N 6699, foto: Gašper Oitzl).

menjan v ljubljanskem antikvariatu Antika,⁹⁹ drugi pa so pogrešani oziroma niso identificirani s predmeti v zbirkah. Poleg že omenjenih predmetov je šlo predvsem za posode z navojnim pokrovom: še tri so bile najdene v Ljubljani, eno naj bi muzej pridobil kot del Smoletove zapuščine,¹⁰⁰ tri pa so identificirane z današnjimi predmeti. Dve od teh sta delo ljubljanskih kositrarskih mojstrov, bratov Franca in Avgušтина Jerana iz druge polovice 18. stoletja, in sta bili tedaj edina izdelka domačih kositrarskih mojstrov v zbirkah Kranjskega deželnege muzeja. Ročka z mojstrskim znakom Avgušтина Jerana (inv. št. N 6638) je bila kupljena leta 1891.¹⁰¹ Tretji identificiran predmet je vrč z vgravirano letnico 1691 (inv. št. N 6629), muzeju ga je neznanokdaj podaril eden od članov kositrarske družine Noll (Gotthart ali njegov sin Johann).¹⁰²

Decembra 1888 je bila slovesno odprta nova mu-

zejska palača z 19 razstavnimi dvoranami.¹⁰³ Kulturnozgodovinske zbirke so bile zgoščene predvsem v dvorani št. IV, v kateri je bila razstavljena tudi velika večina kositrskih predmetov, ki jih je tedaj hranil muzej. Kovinski predmeti so bili v prvi stenski vitrini, popis predmetov v vitrini pa se je začel prav z reliefnimi okrasnima krožnikoma s podobo cesarja Ferdinanda III. Sledili so okrasni krožniki iz drugih kovinskih materialov, pod št. 6 in 7 so bili še preostali trije kositrski krožniki, ki pa niso bili razvrščeni po motivu upodobitev, temveč po provenienci.¹⁰⁴ Kositrno posodje je bilo razstavljeno na desni strani iste vitrine, najprej vrč z vgravirano letnico 1691. Po vrstnem redu sodeč bi lahko predvidevali, da je kustos Karel Dežman predmete v vitrino razvrstil glede na zunanji videz in starost. Zanimivo je, da med razstavljenimi posodami ni ene od dveh v Ljubljani izdelanih ročk.¹⁰⁵ V isti dvorani, a v drugi vitrini (stenska vitrina št. 3), so bile med raznovrstnim kovinskim gradivom razstavljene tudi žlice iz reliefnega kositra.¹⁰⁶

V prvih približno 70 letih delovanja je Kranjski deželni muzej pridobil razmeroma malo kositrskih predmetov, še posebej je povedno majhno število v domačih delavnicah izdelanih predmetov (zgolj dva). Te pridobitve so precej pomembnejše z umetno-obrtnega vidika, saj je muzej že v tem času pridobil vse izdelke reliefnega kositra iz 17. stoletja. Takšno stanje je povsem razumljivo. Kositer namreč ni sodil

⁹⁹ To je razvidno iz poznejšega pripisa s svinčnikom (Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga I, 1–9424, str. 18). Šlo je za kositrno ročko z ročajem, pokrovom in vgraviranim monogramom, najdena naj bi bila v Ljubljani, muzeju pa jo je podaril ljubljanski trgovec Ignaz Bernbacher. Letnica pridobitve ni izpričana, verjetno je bila podarjena v drugi četrtini 19. stoletja, saj je Bernbacher preminil konec januarja 1850. Leta 1844 je muzeju podaril bronasto figuro, ki je bila prav tako najdena v Ljubljani (Deschmann, *Führer*, str. 127; *Illyrisches Blatt*, 15. 8. 1844, št. 33, str. 136; *Laibacher Zeitung*, 8. 1. 1851, št. 5).

¹⁰⁰ Predmet je bil opisan kot »posoda za olje« in danes v muzejski zbirki ni identificiran. Ljubljanski meščan Viktor Smole je z volilom vse svoje premoženje, poleg nepremičnin tudi zbirke starin, umetnin in knjig, po smrti marca 1885 zapustil Kranjskemu deželnemu muzeju (Deschmann, *Führer*, str. 10–11).

¹⁰¹ Dokumentacija OZUU, Erwerbungen, 1889–1896, akc. št. 100/1891.

¹⁰² Deschmann, *Führer*, str. 126.

¹⁰³ Lozar Štamcar, Novorenesančna palača, str. 189–208.

¹⁰⁴ Deschmann, *Führer*, str. 124.

¹⁰⁵ Prav tam, str. 126–127.

¹⁰⁶ Prav tam, str. 141. Levo od žlic je stala večja kositrna posoda (verjetno vrč) z dvema ročajema, okrašena z medaljoni (*zweihenkeliger zinnerner Flacon mit Medaillons*). Vrč pozneje ni bil zaveden v inventarni knjigi, prav tako ga ne moremo identificirati med gradivom, ki ga danes hrani muzej.

Slika 13: Ohranjeni del kompleta štirih mer iz sredine 19. stoletja (hrani NMS, inv. št. N 39493–N 39495, foto: Gašper Oitzl).

med materiale s posebej veliko vrednostjo. Muzeju so darovalci, ki bi jih lahko večinoma okvirno umestili v srednji družbeni razred, podarili vrednejše in starejše predmete iz kositra. Izdelkov, ki so jih uporabljali še v njihovem času ali zgolj kako generacijo pred njimi, pa se zgodnjim dobrotnikom ljubljanskega muzeja ni zdelo smiselno darovati.

Predmete, ki so bili del nedavne materialne kulture, je muzej v večjem obsegu začel pridobivati šele tik pred prvo svetovno vojno. Po odprtju nove razstave se je tok pridobitev sprva nekoliko upočasnil, do konca stoletja je muzej pridobil le še eno ročko z navojnim pokrovom in neidentificiranim ljubljanskim mojstrskim znakom.¹⁰⁷ V prvem desetletju 20. stoletja je muzej pridobil skupaj vsaj 17 kositrnih predmetov z različno provenienco, večinoma je šlo za posodje iz 18. stoletja, kar deset jih danes muzej ne hrani več ali pa jih ni mogoče identificirati s predmeti v zbirki.¹⁰⁸ Med tistimi, ki jih lahko, velja izpostaviti dva kropilčka, prva pridobljena kositrna predmeta za cerkveno rabo, in ročki za čaj, prav tako prva pridobljena izdelka iz zlitine britanija (sl. 12).¹⁰⁹

¹⁰⁷ Pridobljena je bila leta 1897 od nekega Osredkarja, izviralna naj bi iz Šentjošta nad Horjulom (Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga I, 1–9424, str. 81).

¹⁰⁸ Dva predmeta sta pozneje prešla v zbirke Etnografskega muzeja (Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga I, 1–9424, str. 115, 132).

¹⁰⁹ Prvi kositrni kropilček, zaveden v muzejskih zbirkah, je bil najden v kustosovi predsobi in v knjigo pridobitev vpisan 27. avgusta 1903 (Dokumentacija OZUU, Erwerbungen 1897–1905, akc. št. 48/1903; Inventarna knjiga I, 1–9424, str. 100).

V letih tik pred prvo svetovno vojno je Kranjski deželni muzej pridobil večji sklop kositrnih predmetov, in sicer od manjšega števila oseb, ki pa so muzeju praviloma prodale po več predmetov. Poleg iniciative prodajalcev je bila pomembna tudi vloga muzeja oziroma njegovega vodstva, ki je želelo izpopolniti zbirke. Novembra 1910 je muzej kupil pet kositrnih predmetov v skupni vrednosti 40 kron, najverjetneje od umetnostnega zgodovinarja in konservatorja Franceta Steleta.¹¹⁰ Akcesija ima še danes pomembno mesto v zbirki, saj gre pri štirih predmetih za komplet vinskih mer, in sicer za bokal, polič, maseljce in pol maseljca (sl. 13).¹¹¹ Ena od mer (pol maselj-

Drugi je bil pridobljen tri leta pozneje, skupaj z ročko za čaj iz zlitine britanija (izdelana v delavnici Josepha Cuttsa v Sheffieldu) in dvema drugima predmetoma je bil kupljen v Škofji Loki. Zanimiva je razlika v ceni nakupa obeh predmetov; kropilček je bil kupljen za 80 helerjev, medtem ko je moral muzej za ročko odšteti 2 kroni (1 krona = 100 helerjev) (Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga I, 1–9424, str. 105). Za objavo predmetov gl. Žargi, *Kositer*, str. 127, 136–137, kat. št. 162, 192, 193.

¹¹⁰ V ohranjeni muzejski dokumentaciji je darovalec sicer zaveden le kot »g. Stele iz Kamnik«. France Stelè je bil od leta 1912 praktikant pri Centralni komisiji za varstvo spomenikov na Dunaju, leta 1913 je postal deželni konservator za Kranjsko (<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi608537/>, (8. 7. 2022)).

¹¹¹ Arhiv NMS, šk. 1911/1, št. 125/1911, str. 14; Nakupi 1910–1940, str. 1; Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga I, 1–9424, str. 151; Mantuani, Poročilo, str. 138. Mere so bile v uporabi predvsem v gostilnah, prepoznamo jih po pripojenem trnu na notranji strani, ki označuje pravilno mero, na zunanji pa imajo praviloma uradni kontrolni znak. Ti predmeti

ca) ni ohranjena, v muzejskih zbirkah je bila pogrešana že v času razstave *Pivsko posodje skozi stoletja* (1975).¹¹² Morda gre za »1 maseljc, kositer«, ki je bil konec novembra 1955 predan v »zamenjavo« v antikvariatu Antika.¹¹³

Približno dva meseca pozneje je muzej pridobil prvo večjo skupino kositrnih krožnikov in skled, od Marije Čerar in Viktorja Fliegla iz Ljubljane je za 45 kron kupil deset krožnikov in tri skleda. Danes je v muzejski zbirki le še sedem predmetov iz te skupine, vsi prepoznani mojstrski znaki pa pripadajo ljubljanskim kositarjem s konca 18. in iz 19. stoletja.¹¹⁴ Maja istega leta je po en krožnik in skledo muzeju prodal Janez Lesjak,¹¹⁵ mesec dni prej pa je šest krožnikov in skledo za 16 kron prodal Jože Golf iz Ljubljane. Vsi predmeti iz te akcesije z izjemo enega krožnika so bili novembra 1955 zamenjani v antikvariatu Antika.¹¹⁶

Pridobitve kositrnega posodja, ki je bilo nedolgo tega še v uporabi, so bile posledica načrtovane zbiralne politike muzeja. Na to kaže vsebina dokumentov, ki zadeva nakup kositrnega posodja (krožnikov, skled in kuhinjskega pribora) od Knezoškofijskega ordinariata v Ljubljani. Ravnatelj deželnega muzeja Josip Mantuani se je že leta 1910 zanimal za nakup posodja in pribora, ki so ga pred desetletji uporabljali v proštiji na Blejskem otoku, ordinariat pa se je s prodajo strinjal. Ker muzej tedaj še ni imel »tipov cinaste posode, ki je bila svojčas na Kranjskem v obče v rabi«, je Mantuani želel kupiti del teh predmetov. Oktobra 1913 je bilo posodje transportirano v Ljubljano, kjer so ga stehali (61,5 kg), s pomočjo izvedenca pa so določili tri kakovostne skupine in njihovo vrednost.¹¹⁷ Muzej si je želel kupiti manj kot polovico celotne zbirke (23,34 kg), preostalo pa si je obetal kupiti c. k. dvorni svetnik Rudolf grof Chorinsky. Ordinariat si je v vmesnem času premislil in večino posodja namenil uporabi v semenišču, muzej pa bi lahko za svoje zbirke odbral in kupil le po en

primerek iz vsake vrste predmetov.¹¹⁸ Mantuani je v kratkem času odbral zelene predmete, med njimi sedem žlic z različnimi mojstrskimi in kakovostnimi znaki, v skupni masi 11,82 kg, za kar je ordinariatu plačal 21,28 krone.¹¹⁹

V inventarni knjigi Kranjskega deželnega muzeja je bilo z datumom pridobitve 10. november 1913 in z navedbo provenience »iz Jezerske cerkvice« zavedenih 18 predmetov, od tega osem krožnikov, sedem žlic, dve skledi in kotlič. V muzeju se je ohranilo šest žlic, štirje krožniki in skledica,¹²⁰ vsi drugi predmeti (z izjemo ene žlice) so bili, tako kot številni drugi kositrni predmeti, novembra 1955 zamenjani v antikvariatu Antika.¹²¹ Mojstrski znaki na ohranjenih predmetih nakazujejo, da so v proštiji posodje kupovali v večjih količinah od istih proizvajalcev. Tri žlice imajo znak neznanega mojstra z inicialami IAS, trije krožniki pa znak neznanega mojstra z inicialama PN (sl. 14).¹²² Oba mojstra sta za svoj znak uporabljala podoben motiv, in sicer stolp oziroma grad, nad katerim je podoba ptice ali zmaja, kar bi lahko pritrjevalo domnevi, da sta prihajala iz istega mesta. Če se ozremo po grbih in mojstrskih znakih mest bližnje okolice, bi lahko s precejšnjo mero previdnosti domnevali, da znaka pripadata nepoznanima mojstroma iz Celovca.

V letih 1912/3 je muzej več kositrnih predmetov, predvsem jedilnega pribora, kupil od zasebnih zbirateljev Franca Ravenegga¹²³ in Anteja Gabra. Danes sta prepoznana le dva kositrna izdelka, kupljena od Ravenegga,¹²⁴ in sicer žlica in zajemalka.¹²⁵ Od

¹¹⁸ Arhiv NMS, šk. 1913, št. 862/1913.

¹¹⁹ Arhiv NMS, šk. 1913, št. 880/1913.

¹²⁰ V inventarni knjigi je bil predmet skupaj z drugimi krožniki zaveden kot »plošček«. Skledica (inv. št. N 5767) ima narebreno površino in je bila izdelana iz kakovostne zlitine *Feinzinn*, v delavnici Franza Voigta v Karlovih Varih. Delo istega mojstra (deloval je okoli leta 1730) sta še dva muzejska predmeta, ročka za čaj in pladenj (inv. št. N 5716 in N 6656), vsi trije predmeti imajo različno provenienco (Žargi, *Kositer*, str. 90, kat. št. 58; Hintze, *Die deutschen Zinngiesser IV*, str. 366, št. 1355–1357; Tischler, *Böhmisches Zinn*, str. 102–103).

¹²¹ Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga I, 1–9424, str. 235.

¹²² Četrty krožnik ima znak ljubljanskega kositarja Michaela Reiterja.

¹²³ Franc Ravenegg se je rodil 18. avgusta 1888 na gradu Podsmreka pri Višnji Gori, kot sin Emila barona Roschütza in Antonije, roj. grofice Lichtenberg. Njegov ded Filip si je neupravičeno prisvojil baronski naziv, ki ga je nosil tudi njegov sin (Nikolaj) Emil. Kmalu po Frančevem rojstvu so oblasti ugotovile, da je plemiški naziv družine lažen, zato je bilo od leta 1892 Emilu in potomcem dovoljeno uporabljati priimek Ravenegg. Franc je obiskoval ljubljansko realko, septembra 1914 je v Ljubljani kot trgovec s starinami prijavil status obrtnika. Spomladi 1915 je bil kot rezervni poročnik na soški fronti (NŠAL, *ŽA Višnja Gora*, Krstna knjiga 1883–1910, str. 42; *Laibacher Zeitung*, 7. 10. 1914, št. 241, str. 2007; Binder, *Geschichte der k. k. Staats-Oberrealschule*, str. 144; Preinfalk, *Družina Roschütz*, str. 96–102).

¹²⁴ Poleg izdelkov iz kositra je muzeju prodal tudi precej drugih umetnin in starin, predvsem iz tekstila, nekaj pa jih je bilo iz drugih kovinskih materialov, na primer večje število ključev.

¹²⁵ Arhiv NMS, Nakupi 1910–1940, str. 13–14, 35; Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga I, 1–9424, str. 194–237.

so običajno brez pokrovov (Žargi, *Kositer*, str. 23; Mlinarič, *Zloženo*, str. 29).

¹¹² Štular, *Pivsko posodje*, str. 71, št. 239.

¹¹³ Dokumentacija OZUU, Federalni zbirni center, Podatki o pridobljenih predmetih FZC, Knjiga zamenjav pri »Antiki«, št. 105.

¹¹⁴ Arhiv NMS, Nakupi 1910–1940, str. 3; Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga I, 1–9424, str. 151–152. Na podlagi poznejšega pripisa v inventarni knjigi vemo, da so bili štirje predmeti novembra 1955 zamenjani v antikvariatu Antika.

¹¹⁵ Arhiv NMS, Nakupi 1910–1940, str. 5; Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga I, 1–9424, str. 160. Skleda ima znak celjskega mojstra Johanna Jakoba Strettija, krožnik pa ljubljanskega mojstra Johanna Nollija.

¹¹⁶ Arhiv NMS, Nakupi 1910–1940, str. 15; Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga I, 1–9424, str. 195.

¹¹⁷ Skupine so bile določene glede na kakovost kositrne zlitine, iz katere so bili predmeti izdelani. Za izdelke iz »čistega« kositra je bila določena vrednost 2 kroni na kg, za kositer običajne kakovosti 1,8 krone na kg, za kositer slabše kakovosti pa 1,6 krone na kg. Med posodjem in priborom, ki so ga nekoč uporabljali v proštiji na Blejskem otoku, je bilo največ kositra slabše kakovosti, in sicer več kot polovica (34,36 kg), le za 0,99 kg pa je bilo predmetov najvišje kakovosti.

Slika 14 (a, b): Znak kositrarskih mojstrov PN in IAS
(hrani NMS, inv. št. N 39817, N 39822, foto: Gašper Oitzl).

umetnostnega zgodovinarja Anteja Gabra¹²⁶ je deželni muzej kupoval številne predmete, med drugim konec decembra 1912 šest kositrnih žlic.¹²⁷

Nekaj kositrnih predmetov je muzej pridobil tudi med prvo svetovno vojno. Dva kositna krožnika je konec maja 1915 kupil od ravnateljstva I. državne gimnazije v Ljubljani,¹²⁸ junija 1916 je muzeju pet predmetov (tri krožnike, skledo in ročko za kavo) iz opreme Staretovega dvorca v Mengšu podaril dr. Josip Stare.¹²⁹ V zbirki sta danes ohranjena dva krožnika, oba sta bila izdelana v Ljubljani.¹³⁰ Mesec dni pozneje je frančiškanski samostan v Kamniku muze-

ju poleg dveh kovanih svečnikov podaril tudi enega iz kositra.¹³¹

Obdobje med svetovnima vojnama

Po koncu prve svetovne vojne in spremembi državnega ter političnega okvira sta prvi poznani pridobitvi kositrnih izdelkov jušnika, kupljena marca 1923 od Eme Nollu, v vrednosti 206 dinarjev.¹³² Obdobje med svetovnima vojnama so na področju pridobivanja predmetov za kulturnozgodovinske zbirke sicer zaznamovale pridobitve večjih in bogatejših zbirk zasebnih zbirateljev. V tem pogledu je izjemno proaktivno vlogo imel ravnatelj Narodnega muzeja Josip Mal, ki je z obsežno finančno pomočjo Kraljevske banske uprave Dravske banovine in ljubljanske Zbornice za trgovino, obrt in industrijo predvsem na javnih dražbah kupil del zbirk zasebnih zbirateljev in notranje opreme njihovih dvorcev.¹³³ Med predmeti, pridobljenimi na ta način, je bilo nekaj kositrnih izdelkov, tudi takšnih z večjo umetno-obrtno vrednostjo.

Tik pred božičem 1928 je Josip Mal na dvorcu Turn pri Velenju iz zbirke Ludvika barona Haardtla kupil dobrih 30 predmetov v skupni vrednosti 12.000 dinarjev. Pet jih je bilo iz kositra, in sicer dve leščerbi, skledica za britje, zajemalka in mera za vi-

¹²⁶ Izviral je iz premožne meščanske družine v Škofji Loki. Na Dunaju je študiral umetnostno zgodovino, leta 1913 se je kot pomočnik muzejskega čuvaja zaposlil v Etnografskem muzeju v Beogradu, bil je filatelista in zasebni zbiratelj (<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi194384/> (9. 7. 2022)).

¹²⁷ Arhiv NMS, Nakupi 1910–1940, str. 25; Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga I, 1–9424, str. 208. Že leta 1906 je muzeju prodal sladkornico iz kositrne zlitine v stilu umetnostnega sloga empire (Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga I, 1–9424, str. 108).

¹²⁸ Arhiv NMS, Nakupi 1910–1940, str. 51.

¹²⁹ Arhiv NMS, Darila 1910–1935, str. 102. Dr. Josip Stare iz Mengša (<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi604184/> (11. 7. 2022)) je Kranjskemu deželnemu muzeju večje število predmetov podaril že v letih 1909/10. Večinoma je šlo za litografije, jekloreze, fotografije in slike na steklo, nekaj pa je bilo tudi kosov nakita, porcelanastega in srebrnega posodja ter trije kositrni krožniki, od katerih je danes v zbirki NMS prepoznani eden. Leta 1910 je kot prostovoljec tehnično uredil muzejsko knjižnico (Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga I, 1–9424, str. 136–145; Kotar, Od nastopa Karla Dežmana, str. 75).

¹³⁰ V knjigi darov je zraven pripis »1825–1875«, s katerim so verjetno opredelili obdobje uporabe tega posodja. Krožniki so bili v inventarni knjigi Narodnega muzeja zavedeni šele med revizijo kulturnozgodovinskih zbirk leta 1952, s pripisom »Stare«. Enega od krožnikov so že novembra 1955 zamenjali v Antiki, ohranjena krožnika sta iz delavnic ljubljanskih kositrarjev Franceta Jerana in Johanna Nollija (Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga III, 15141–17443, s. p.).

¹³¹ Arhiv NMS, Darila 1910–1935, str. 102.

¹³² Arhiv NMS, Nakupi 1910–1940, str. 65; Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga III, 15141–17443, s. p. Jušnika (inv. št. N 39897, N 39898) sta bila inventarizirana šele leta 1952, imata identično obliko in ornamentiko, razlikujejo se le njune dimenzije, na dnu v notranjosti je kakovostni znak češkega kositra (*S. W. FEIN [ZINN]*). Ornamentika nakazuje na datacijo od konca 18. do začetka 19. stoletja, Matija Žargi je kot kraj izdelave predvideval češko kositrarsko središče Horní Slavkov (Žargi, *Kositer*, str. 93, kat. št. 67).

¹³³ Več o tem gl. *Narodni muzej Slovenije*, str. 10–13; Horvat, Dr. Josip Mal, str. 418–430; Lazar, Oddelek, str. 322–323.

no.¹³⁴ Danes sta v muzejskih zbirkah identificirana dva predmeta: skledica za britje (inv. št. N 6757) je edini primerek te vrste, mera za vino pa je eden starejših kositrnih predmetov (inv. št. N 6642, sl. 4).¹³⁵

Skoraj natanko dve leti pozneje je bila na dvorcu Turn dražba predmetov iz Haerdtlovih zbirk. Baron je muzejsko vodstvo predčasno pisno obvestil o datumu dražbe in Malu svetoval, naj se pri njem zgleda že kak dan prej. Mal je prišel dva dni pred dražbo, ta je potekala 14. decembra, si ogledal zbirke in izbral železne predmete. Nato je na dražbi kupil trinajst predmetov, in sicer dvanajst kosov pohištva ter kositrno garnituro za olje, kis in začimbe.¹³⁶ Predmeti so bili v Ljubljano z vlakom odpremeni 23. decembra. Nakup v vrednosti 10.300 dinarjev (za garnituro je Mal odštél 500 dinarjev) je v celoti financirala Kraljevska banska uprava Dravske banovine ter nad predmeti obdržala lastninske in dispozicijske pravice.¹³⁷

V času med pridobitvama iz zbirke barona Haerdtla je Narodni muzej prišel v posest obsežne zbirke Otona Grebenca, profesorja na srednji tehnični šoli v Ljubljani. Zbirko je sestavljalo več tisoč¹³⁸ obrtnih in etnografskih predmetov, ki jih je Grebenc s pomočjo svojih dijakov pridobil pretežno na Kranjskem pred prvo svetovno vojno. Narodni muzej je zbirko neuspešno skušal kupiti že leta 1925, ponoven poskus je sledil poleti 1929. Sredi junija 1929 sta Mal in France Stelè Oblastni odbor ljubljanske oblasti prosila za finančno pomoč pri nakupu zbirke, katere vrednost sta ocenila na 80.000 do 100.000 dinarjev. Oblastni odbor je bil nakupu zbirke za potrebe mu-

zeja naklonjen. Tako je že v začetku julija Grebenc nekaj predmetov preselil v hrambo v muzej. 26. julija sta Oblastni odbor ljubljanske oblasti (v njegovem imenu komisar dr. Marko Natlačen) in Oton Grebenc sklenila pogodbo o nakupu zbirke, kupnina je znašala 100.000 dinarjev, Grebenc pa se je obvezal k pomoči pri urejanju zbirke, kar je pozneje tudi storil. Pogodba je določala, da predmete v hrambo prejme Narodni muzej. Večina jih je bila tedaj še vedno v kleti srednje tehnične šole in so jih v muzejske prostore preselili med 15. in 22. novembrom. Teden dni pozneje se je začelo urejanje zbirke, ki je bilo do marca prihodnjega leta v veliki meri opravljeno.¹³⁹ Vpis predmetov v inventarno knjigo Narodnega muzeja pa je sledil več kot desetletje pozneje, glede na zaporedje vpisov bi lahko predvidevali, da se je to zgodilo maja ali poleti 1940.¹⁴⁰

Tako kot pri odkupih številnih drugih zbirk s kulturnozgodovinskim gradivom je tudi pri odkupu Grebenčeve zbirke Oblastni odbor ljubljanske oblasti finančno pomoč prispeval z vidika načrtov za vzpostavitev posebnega obrtnega muzeja v Ljubljani.¹⁴¹ Ker obrtni muzej nato ni bil ustanovljen, za Grebenčovo zbirko pa se je zaradi narave predmetov zanimal tudi Etnografski muzej, je bil po drugi svetovni vojni sklenjen dogovor o prenosu večjega dela zbirke na Etnografski muzej. Manjši del izbranih predmetov je postal last Etnografskega muzeja kmalu po drugi svetovni vojni, večji del pa šele med letoma 1954 in 1957. V Narodnem muzeju je ostala manj kot tretjina prvotne zbirke.¹⁴²

Zbirko je sestavljalo 2.797 kataloških enot, predmeti iz kositra so zavzemali majhen del zbirke, skupaj le 34 kataloških enot oziroma 46 predmetov.¹⁴³ Največ je bilo jedilnega pribora in predmetov za cerkveno rabo (kropilčki in svečniki), nekaj pa je bilo tudi posodja (krožniki in šesterokotne posode, t. i. kositrnice). V nasprotju z drugimi sklopi je v primeru kositra večina predmetov ostala v Narodnem muzeju, Etnografski muzej je pridobil le devet pred-

¹³⁴ Arhiv NMS, šk. 1928, št. 756/28; šk. 1929/1, št. 40/29, 48/29; Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga II, 2900–10999, str. 10–11; Horvat, Dr. Josip Mal, str. 420–421. Precej je bilo tudi drugih kovinskih predmetov, med drugim sedem kosov kovanega okovja, domnevno iz obdobja gotike. Gotovo daleč najpomembnejši pridobitvi pa sta bila poznogotska kipca Marije in Sv. Janeza Evangelista, izdelana iz alabastra, njun avtor naj bi bil t. i. mojster iz Riminija. O dragocenosti teh dveh predmetov priča že tedanja cena (10.000 dinarjev), posebej pa ju je v svojem poročilu izpostavil tudi Mal. Čez nekaj mesecev je za njuno ekspertizo prosil umetnostnega zgodovinarja Franceta Steleta (Arhiv NMS, šk. 1929/1, št. 40/29, 267/29; *Dragocenosti*, str. 110).

¹³⁵ Žargi, *Kositer*, str. 117, kat. št. 132. Enako staro inv. št. kot mera ima tudi manjši vrč (danes inv. št. N 6600), datiran v prvo polovico 18. stoletja, a je v tem primeru verjetno prišlo do napake, na kar kaže tudi zapis v stari inventarni knjigi (*Cinast vrčič iz gotskega časa*) (Žargi, *Kositer*, str. 113, kat. št. 119).

¹³⁶ Garnituro (inv. št. N 6301) sestavljajo podstavek na reliefnih nogah, na njem so pritrjeni nastavek za steklenički z oljem in kisom ter manjši skledici za začimbe (sol in poper), na sredini nastavka je volutast nosilec, ki ima na vrhu skledico za zobotrebece. Gre za značilen izdelek srebrarskega kositra, datiran v sredino 18. stoletja, verjetno iz delavnice Karla Schreinbergerja v Karlovih Varih, čeprav je mojstrski znak slabše ohranjen (Žargi, *Kositer*, str. 95, kat. št. 74).

¹³⁷ Arhiv NMS, šk. 1930/2, št. 950/30, 964/30, 978/30, 995/30, 1004/30, 1030/30; Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga II, 2900–10999, str. 25.

¹³⁸ Josip Mal je v poročilu z dne 11. 3. 1930 omenjal, da zbirka obsega skoraj 12.000 kosov (Arhiv NMS, šk. 1930/1, št. 195/30).

¹³⁹ Arhiv NMS, šk. 1929/2, št. 518/29, 588/29, 630/29; šk. 1930/1, št. 195/30; Makarovič, O Grebenčevi zbirki, str. 243; Horvat, Dr. Josip Mal, str. 421–422; Rogelj Škafar, *Upodobljene sledi*, str. 108–112. Nekoliko drugače je postopek nakupa zbirke opisan v pismih tedanjega ravnatelja Etnografskega muzeja Rajka Ložarja iz marca in aprila 1945, ki jih danes hrani arhiv Slovenskega etnografskega muzeja (Rogelj Škafar, *Upodobljene sledi*, str. 109–110).

¹⁴⁰ Zadnja inventarizirana predmeta pred začetkom vpisovanja pridobitev iz Grebenčeve zbirke sta bila pridobljena 9. maja 1940. Sledijo vpisi predmetov iz Grebenčeve zbirke, ki jih je vnesel drug pisec, zatem pa zopet predmeti, pridobljeni maja in junija 1940, tudi z istim piscem kot pred vpisovanjem predmetov iz Grebenčeve zbirke (Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga II, 2990–10999, s. p., Inventarna knjiga III, 11000–14587, str. 1–93).

¹⁴¹ Horvat, Dr. Josip Mal, str. 430–431; Lazar, Oddelek, str. 323.

¹⁴² Makarovič, O Grebenčevi zbirki, str. 243; Rogelj Škafar, *Upodobljene sledi*, str. 109–110; Lazar, Oddelek, str. 324–325.

¹⁴³ V ta sklop ni bila vključena obsežna zbirka kositrnih gumbov, ki jo je v veliki meri prevzel Etnografski muzej.

metov. Med preostalimi jih lahko danes zgolj 17 z gotovostjo prepoznamo v zbirkah Narodnega muzeja Slovenije.¹⁴⁴ Glede na kakovost izdelave lahko izpostavimo predmete za cerkveno rabo, in sicer večno luč in kropilčka (inv. št. N 6761, N 6766 in N 6767), ki sta bila izdelana v delavnici Josepha Neidharta, kositrarskega mojstra iz Hornega Slavkova.¹⁴⁵ Drugi predmeti iz Grebenčeve zbirke nimajo dodane umetnoobrtne vrednosti, glede na zunanji videz in umanjkanje kakovostnih oznak so izdelani iz srednje- ali nizkokakovostnih kositrnih zlitin.

Narodni muzej je leta 1930 s finančno pomočjo Kraljevske banske uprave Dravske banovine pridobil številne predmete iz zbirke umetnin in starin Karla viteza Strahla z dvorca v Stari Loki.¹⁴⁶ Strahl je umrl na božični večer 1929, in ker je bil brez potomcev, je bila zbirka skupaj z opremo dvorca namenjena za prodajo na dražbi. Po določitih oporoke so imeli Narodni muzej, Etnografski muzej in Narodna galerija pravico do pregleda zbirke že pred dražbo, za predmete, ki bi jih želeli pridobiti za svojo zbirko, pa so imeli pravico do 25 % popusta na izklicno ceno. O tem je okrajno sodišče v Škofji Loki ravnateljstvo Narodnega muzeja obvestilo štiri dni po zbirateljevi smrti. Josip Mal je bil za pridobitev dragocenih predmetov seveda zainteresiran in je za finančno pomoč zaprosil bansko upravo, saj je predvideval, da bi muzej lahko odkupil za okoli 100.000 dinarjev predmetov. Zastopniki omenjenih institucij so nato v začetku februarja pregledali zbirko in odbrali zanje zanimive predmete, ki so jih prevzeli konec avgusta. Javna dražba se je začela 12. maja 1930, na njej pa je Mal kupil še nekaj predmetov, katerih februarja še ni mogel izločiti s seznama za dražbo.¹⁴⁷

Ravnatelj Narodnega muzeja Josip Mal je februarja odbral okoli 180 predmetov, predvsem slike, pohištvo in porcelan, razmeroma malo pa je bilo umetnoobrtnih predmetov iz kovine,¹⁴⁸ med njimi le

osem kositrnih posod v skupni vrednosti 250 dinarjev.¹⁴⁹ Sodeč po njihovi ceni in zunanjem videzu danes prepoznanih predmetov v muzeju, niso sodili med najkakovostnejše izdelke kositrarske obrti. Edvard in Karel Strahl jih za razliko od slik in pohištva nista namenoma zbirala, temveč sta jih kupila za opremo dvorca, kjer so služili vsakdanjim namenom. Maja je na javni dražbi Mal z muzejskimi sredstvi kupil le tri predmete, poleg dveh litografij z upodobitvijo Trsta še kositrno skledo z mojstrskim znakom ljubljanskega kositarja Franca Jerana (inv. št. N 34180).¹⁵⁰ Danes lahko iz Strahlove zbirke v muzeju prepoznamo štiri kositrne skledе in reliefni okrasni krožnik,¹⁵¹ vse skledе so proizvod ljubljanskih kositrarskih delavnic.

Več kakovostnih predmetov iz kositra je muzej pridobil na javni dražbi zbirke Hansa barona Kometra z dvorca Pukštajn pri Dravogradu.¹⁵² Po Kometrovi smrti leta 1925 in finančnem polomu njegove dedinje Melite Feldmann se je zbirka avgusta 1932 znašla na javni dražbi. Tokrat je muzeju uspelo pridobiti skoraj 130 predmetov, predvsem pohištva, umetniških del, keramičnega posodja in drugih umetnoobrtnih izdelkov iz različnih materialov, tudi nekaj kovinskih,¹⁵³ in sicer s finančno pomočjo Zbor-

metov, na primer dve garnituri za olje in kis iz posrebnega bakra, dva svečnika, pladenj in vrček, dve dekorativni vazi pa sta bili iz srebra. Kositrni predmeti so bili predvsem v salonu v prvem nadstropju, kjer je bila tudi skleda, ki jo je Mal pozneje kupil na javni dražbi. Poleg nje bi tam lahko našli še šest kositrnih vrčev (eden je z znakom ljubljanskega kositarja Franza Ableitnerja), dve skledi, ovalno skledo z baročnimi stilnimi značilnostmi, jušnik, dva svečnika, svetilko in pokal iz obdobja secesije iz delavnice družine Zamponi v Gradcu. V velikem salonu v drugem nadstropju sta bili še dve kositrni skledi (Arhiv NMS, šk. 1930/2, št. 777/30).

¹⁴⁹ Arhiv NMS, Darila 1910–1935, str. 185; Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga II, 2900–10999, str. 14–20. Skupna vrednost s strani banske uprave podarjenih predmetov muzeju iz Strahlove zbirke je bila 397.129 dinarjev (Arhiv NMS, Darila 1910–1935, str. 180).

¹⁵⁰ Arhiv NMS, Nakupi 1910–1940, str. 110; Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga II, 2900–10999, str. 24.

¹⁵¹ Na robu krožnika (inv. št. N 34077) je upodobljenih 12 apostolov, dno je brez upodobitev. Znaki na hrbtni strani dna (na levi in desni sta kakovostni oznaki *S.W. FEIN ZIN*, v sredini pa je podoba leva s kladivoma v tacah) in njihova oblika nakazujejo, da je bil krožnik izdelan na Češkem, mestni znak je podoben tistima iz Hornega Slavkova in Krásnega nad Teplou. Verjetno gre za posnetek renesančnih reliefnih okrasnih krožnikov, ki je bil izdelan v obdobju med sredino 18. in zgodnjim 19. stoletjem (Hintze, *Die deutsche Zinngiesser IV*, str. 381–385; Tischer, *Böhmisches Zinn*, str. 19).

¹⁵² Z zbiranjem starin in umetnin se je verjetno že sredi 19. stoletja ukvarjal Hansov oče, Janez Krstnik Kometer, ki je leta 1848 pridobil naziv državnega barona. Za utrditev družbenega položaja novopečene plemiške družine je bila namreč zelo pomembna tudi bogata oprema dvorca. Glavnino zbirke je sicer pridobil njegov sin Hans, ki je bil zelo dejaven in poznan v zbirateljskih krogih po srednji in zahodni Evropi. Bil je tudi osebni prijatelj že omenjenega zbiratelja z dvorca Turn pri Velenju, Ludvika barona Haerdla (Lazar, Gospostvo Pukštajn, str. 41–64; Lazar, Baron, str. 295–297).

¹⁵³ Poleg šestih predmetov iz kositrnih zlitin je bilo pridobljenih še nekaj kovinskih svečnikov, kovanega okovja in šest ključavnic, po starosti in kakovosti izdelave pa izstopata skleda iz

¹⁴⁴ Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga III, 11000–14587, str. 1–93.

¹⁴⁵ Tischer, *Böhmisches Zinn*, str. 248; Žargi, *Kositer*, str. 135, 137, kat. št. 187, 194–195. Žargi je tudi za večno luč kot kraj izdelave predvideval Horni Slavkov, čeprav nima ohranjenega mojstrskega znaka.

¹⁴⁶ Veliko večino zbirke je v drugi polovici 19. stoletja pridobil že njegov oče Edvard, ki je družini leta 1873 pridobil avstrijski dedni plemiški naziv. Zbirka je leta 1930 obsegala okoli 600 slik in veliko drugih umetnoobrtnih predmetov, največ pohištva, že v sedemdesetih letih 19. stoletja je veljala za eno večjih zbirk umetnin na Kranjskem. Njegov sin Karel je zbirko urejal in zanjo skrbel vse do smrti leta 1929 (Polec, Edvard in Karel Strahl, str. 45–83; Rugále in Preinfalk, *Blagoslovljeni in prekle-ti 1*, str. 174–178; Komić Marn, Po sledeh, str. 185–214).

¹⁴⁷ Arhiv NMS, šk. 1929/2, št. 1040/29; šk. 1930/1, št. 45/30, 135/30, 320/30, 521/30; šk. 1930/2, št. 714/30, 777/30; Komić Marn, Po sledeh, str. 185–187; Komić Marn, Zbirateljstvo, str. 70–74; Horvat, Dr. Josip Mal, str. 422–423.

¹⁴⁸ V cenilnem zapisniku Strahlove zbirke in opreme na dvorcu Stara Loka sicer lahko najdemo nekaj deset kovinskih predmetov, za katere pa se zdi, da so služili uporabnim namenom in so bili mlajšega nastanka. Največ je bilo svečnikov iz različnih kovinskih materialov, več je bilo tudi posrebnih pred-

Slika 15: Vse tri ročke so bile pridobljene iz zbirke Hansa barona Kometra (hrani NMS, inv. št. N 6602, N 6659 in N 6651, foto: Gašper Oitzl).

nice za trgovino, obrt in industrijo v Ljubljani. Največje bogastvo Kometrove zbirke je bila obsežna zbirka orožja in bojne opreme, ki jo je baron v oporoki sicer namenil Koroškemu deželnemu muzeju v Celovcu, a jo je po zapletenih pravnih podvigih leta 1935 brezplačno pridobil Narodni muzej v Ljubljani.¹⁵⁴

Z vidika obogatitve zbirke kositrnih predmetov v Narodnem muzeju v obdobju dražb, ki so potekale med letoma 1928 in 1932, je bila pridobitev dela Kometrove zbirke gotovo najpomembnejša. Od skupaj šestih pridobljenih predmetov iz kositrnih zlitin je en vrč že več desetletij v Mestnem muzeju v Ljubljani,¹⁵⁵ drugih pet (tri ročke, mera za vino in skleda) pa lahko identificiramo s predmeti v zbirki kovine v Narodnem muzeju Slovenije. Ročke (sl. 15) in mera za vino (inv. št. N 6644) so glede na oznake in videz izdelani iz kakovostnejših kositrnih zlitin in sodijo med opaznejše predmete v zbirki.¹⁵⁶ Mero za vino je izdelal dunajski kositrarski mojster Johann Georg

Sibern v drugi četrtini ali sredini 18. stoletja.¹⁵⁷

Največ kositrnih predmetov v času med svetovnim vojnama je bilo pridobljenih v zadnjih mesecih leta 1932. Ravnatelj muzeja Josip Mal je 10. marca 1933 predsedstvu Zbornice za trgovino, obrt in industrijo poslal »obračun« njene velikodušne finančne podpore pri nakupih za načrtovani umetnoobrtni muzej. Med drugim je omenil tudi nakup obsežne zbirke (skupaj 30 predmetov) starinskega kositrnega posodja s pretežno ljubljanskimi mojstrskimi znaki. Ob tem je izpostavil, da se takšnih predmetov zaradi prisilnega odvzema med prvo svetovno vojno ni ohranilo veliko.¹⁵⁸ 3. novembra 1932 je muzej pridobil 18 predmetov, ki jih je zbornica teden dni prej kupila od gospe Sidonie Ahazhizh,¹⁵⁹ v skupni

tolčene medenine z upodobitvijo Adama in Eve ter medenina kadihnica, oba predmeta sta datirana v konec 15. stoletja (Horvat idr., Gotika. Katalog, str. 291, kat. št. 1.74, 1.75).

¹⁵⁴ Arhiv NMS, šk. 1933, št. 175/33; Horvat, Dr. Josip Mal, str. 426–428; Lazar, Baron, str. 295–313.

¹⁵⁵ Žargi, *Kositer*, str. 100, kat. št. 91.

¹⁵⁶ Žargi je za dve ročki kot kraj izdelave predvideval Horní Slavkov, a tega ne moremo dokazati (Žargi, *Kositer*, str. 121, 124, kat. št. 143, 153). Iz češkega kositra je bila izdelana mlajša ročka s konca 18. oziroma začetka 19. stoletja (inv. št. N 6659), saj ima kakovostno oznako *S.W. FEINZINN*. Kakovostna oznaka (*ENGL[IS] BLOCK TIN*) na drugi, nekoliko starejši ročki, ki sodi v skupino predmetov srebrarskega kositra, pa nakazuje, da je bila morda izdelana v nemških deželah iz kositra, pridobljenega iz rudnikov na Britanskem otočju.

¹⁵⁷ Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga II, 2900–10999, str. 28–31; Žargi, *Kositer*, str. 113, 117, 121, 124, kat. št. 120, 133, 143, 153. Žargi je mero za vino pripisoval dunajskemu kositrarskemu mojstru Johannu Georgu Stollu, toda ob reviziji zbirke smo ugotovili, da gre bolj verjetno za znak Johanna Georga Sibera, ki je prav tako deloval na Dunaju (Hintze, *Die deutschen Zinngiesser VII*, str. 263, št. 1539).

¹⁵⁸ Arhiv NMS, šk. 1933, št. 175/33.

¹⁵⁹ Gospa Sidonia oziroma Sidy Ahazhizh je muzeju že avgusta 1930 prodala dve sliki, konec decembra 1932 pa je Zbornica za trgovino, obrt in industrijo od nje kupila dva rezljana stola iz 17. stoletja in ju nato predala muzeju (Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga II, 2900–10999, str. 24, 35). Sidonia Ahazhizh (1876–1958), roj. Zörer, je bila žena odvetnika in nekdanjega deželnega sodnega svetnika dr. Viktorja Ahazhizha (1865–1937), ki je prihajal iz stare ljubljanske meščanske družine. Sidonia je umrla 11. februarja 1958, pokopana je na ljubljanskih Žalah (*Slovenec*, 9. 6. 1905, št. 132; 21. 12. 1937, št. 291, str. 4; *Laibacher Zeitung*, 11. 7. 1918, št. 156, str. 1079; *Slovenski poročevalec*, 12. 2. 1958, št. 36, str. 7).

vrednosti 3.150 dinarjev. Danes je v muzejski zbirki prepoznanih sedem krožnikov, dva pladnja, dve skledi in ročka.¹⁶⁰ Posodje je bilo verjetno nekoč last njene družine ali družine njenega moža, dr. Viktorja Ahazhizha. Večina predmetov ima ohranjene mojstrske oznake, od teh so štirje pripadali ljubljanskim kositrarskim mojstrom, nekaj je neidentificiranih, po kakovosti pa izstopata pladenj iz delavnice Franza Voigta iz Karlovih Varov z oznako *S.W. Feinzinn* (inv. št. N 5716) in krožnik iz delavnice dunajskega kositrarja Johanna Danzla (inv. št. N 32481), ki je deloval v prvih desetletjih 19. stoletja.¹⁶¹

Od preprodajalcev starin Maksa Babiča¹⁶² in Maksa Rovška¹⁶³ je muzej oktobra in novembra 1932 v več sklopih pridobil enajst kositrnih predmetov, za katere je zbornica odštela 2.300 dinarjev, marca prihodnjega leta pa je muzej z lastnimi sredstvi (za 225 dinarjev) od Maksa Babiča odkupil še kositrni pladenj. Danes je v zbirki ohranjenih devet predmetov (šest krožnikov, pladenj, skleda in ročka), dva predmeta sta bila novembra 1955 zamenjana v Antiki, eden pa ni identificiran s predmeti v zbirkah.¹⁶⁴ Štirje predmeti imajo ljubljanske mojstrske znake,

na ostalih pa so znaki slabo vidni ali neidentificirani (eden z že omenjenimi inicialami IAS). V naslednjih letih se je pridobivanje kositrnih predmetov upočasnilo, do konca druge svetovne vojne je bilo od več oseb pridobljenih štirinajst predmetov. Tri uporabne predmete (svečnik, kotliček za vodo in model za izdelavo marcipana) je muzej kupil od antikvarja Antona Demšarja.¹⁶⁵

V obdobju med svetovnima vojnama je bilo pridobljenih 112 kositrnih predmetov, danes jih je v muzeju prepoznanih 61. V pridobitvah večjih zasebnih zbirk, pri katerih sta glavno vlogo odigrali aktivnost Josipa Mala ter širokogrudnost regionalnih oblasti in Zbornice za trgovino, obrt in industrijo, so kositrni predmeti predstavljali zelo majhen delež, saj plemiški zbiratelji njihovemu zbiranju niso posvečali pretirane pozornosti. Kljub temu se je s temi pridobitvami povečala umetnoobrtna vrednost zbirke. Konec leta 1932 je muzej pridobil še večje število predmetov kositrnega posodja, ki je bilo v veliki meri domače izdelave.

Po drugi svetovni vojni

Revolucija in uvedba komunističnega režima po koncu druge svetovne vojne sta vplivali tudi na Narodni muzej in njegove zbirke. Konec oktobra 1945 je bil odstavljen in upokojen dolgoletni ravnatelj muzeja Josip Mal.¹⁶⁶ Po koncu vojne je nova oblast izvajala prisilni odvzem premoženja »razrednih in državnih sovražnikov«,¹⁶⁷ s tem pa tudi njihove stanovanjske opreme, umetnin, starin, knjig in arhivskih dokumentov, zasežene pa so bile tudi nekatere zasebne zbirke.¹⁶⁸

¹⁶⁰ Arhiv NMS, Darila 1910–1935, str. 191; Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga II, 2900–10999, str. 32. Štirje predmeti so bili novembra 1955 zamenjani v antikvariatu Antika.

¹⁶¹ Žargi, *Kositer*, str. 85, kat. št. 41; Hintze, *Die deutschen Zinngiesser VII*, str. 267, št. 1579.

¹⁶² Rodil se je okoli leta 1888, v času prve svetovne vojne je bil poročnik ali kapetan v ruski carski vojski. V Kraljevino SHS je verjetno prišel kot vojni ujetnik med prvo svetovno vojno ali kot begunec med boljševistično revolucijo. Deloval je tudi v vojski Kraljevine SHS, novembra 1923 je bil nastanjen v Dravski vojašnici v Mariboru, kjer je bil ranjen med sporom s tovariši. Pozneje se je ukvarjal tudi s slikarstvom, glavni vir njegovega zaslužka pa je bilo preprodajanje umetnin in starin. Na dražbi Strahlove zbirke je kupil bakrorez, že vsaj od leta 1929 je Narodnemu muzeju prodajal številne umetnine (Arhiv NMS, šk. 1929/2, št. 665/29; šk. 1933, št. 441/33; *Slovenski narod*, 15. 11. 1923, št. 261, str. 4; Komić Marn, *Zbirateljstvo*, str. 76; Horvat, *Kos*, *Zbirka slik*, str. 268–270, 279–280).

¹⁶³ Bil je cestni mojster, sprva v Mariboru, v začetku leta 1931 pa v Kostanjevici na Krki. Ukvarjal se je s preprodajanjem starin, v muzejskem arhivu je iz leta 1931 ohranjena korespondenca med njim, ravnateljem Malom in bansko upravo, ki zadeva umetnoobrtne predmete iz župnijske cerkve v Marenbergu (danes Radlje ob Dravi) in okoliških podružničnih cerkva. Septembra 1932 je na cesti Sv. Petra (danes Trubarjeva ulica) odprl antikvariat Tizian, prek katerega je nadaljeval s prodajanjem starin, umetnin in tudi arheoloških najdb. Te je prodajal ne zgolj Narodnemu, temveč tudi nastajajočemu Mestnemu muzeju v Ljubljani in zasebnim zbirateljem, kot so bili knez Pavle Karadordevič, ki je kupoval opremo za grad Brdo pri Kranju, in zakonca Hribar, tedanja lastnika dvorca Strmol. Antikvariat Tizian je avgusta 1946 prešel v likvidacijo (Arhiv NMS, šk. 1931/1, št. 138/31, 148/31, 182/31, 183/31, 214/31; *Jutro*, 24. 9. 1932, št. 223, str. 10; *Slovenec*, 25. 9. 1932, št. 220, str. 19; Anonimno, Splošni pregled, str. 80; Uradni list Ljudske Republike Slovenije, l. 3, št. 56, 28. 8. 1946, str. 365; Nabergoj, Muzealec v Narodnem muzeju, str. 172–173; Kos, *Keramika v gradu Strmol*, str. 294–295; Bučić, *Strmolški interjerji*, str. 350).

¹⁶⁴ Arhiv NMS, Darila 1910–1935, str. 191–192; Nakupi 1910–1940, str. 134; Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga II, 2900–10999, str. 32–33, 37.

¹⁶⁵ Arhiv NMS, Nakupi 1910–1940, str. 170, 199; Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga II, 2900–10999, str. 52; Inventarna knjiga III, 11000–14587, str. 94, 103. Anton Demšar se je rodil leta 1907 v Selcih v Selški dolini. Bil je dober poznavalec umetnosti in slikar. Ukvarjal se je s preprodajanjem starin in umetnin, v Ljubljani je imel antikvariat Umetnost, ki je sprva deloval na Cankarjevem nabrežju, od leta 1940 pa na Kolodvorski ulici (*Jutro*, 5. 4. 1940, št. 78, str. 8; Demšar, *Ilčevi iz Selc*, str. 325–327).

¹⁶⁶ Horvat, Dr. Josip Mal, str. 434; Lazar, *Od postopnih nadgradenj*, str. 183.

¹⁶⁷ Odvzem je bil uveden na različne pravne načine: z nacionalizacijo, zaplembo ali razlastitvijo. Osnova je bil odlok AVNOJ-a z 21. novembra 1944, s katerim je v državno last prešlo premoženje nemške države, njenih državljanov in jugoslovanskih državljanov nemške narodnosti (izvzeti so bili sodelujoči v Narodnoosvobodilni vojski), vojnih zločincev in njihovih sodelavcev ter pobeglih in odsotnih oseb. Po maju 1945 so sledili še drugi zakonski predpisi, ki so osnove za zaseg premoženja še razširili. Enako je bilo po sprejetju ustave Federativne ljudske republike Jugoslavije v začetku leta 1946, s katero je bila določena obsežna nacionalizacija, ki ji je aprila 1948 sledila t. i. »druga« nacionalizacija (Zontar, *Povojni prisilni odvzemi*, str. 5–8; Kozina, *Komisija*, str. 15; Mikola, *Zaplembe premoženja*, str. 155–160).

¹⁶⁸ Vodusek Starič, *Prevzem oblasti 1944–1946*. Januarja 1945 je Predsedstvo Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta (SNOS) izdalo Odlok o zaščiti knjižnic, arhivov in kulturnih spomenikov. Odlok je vseboval pet členov, že s prvim členom

Za potrebe ravnanja s tem premoženjem je Ministrstvo za prosveto Demokratične federativne Jugoslavije 31. julija 1945 izdalo dokument z navodili za ustanovitev, delovanje in organizacijo federalnih zbirnih centrov po jugoslovanskih republikah.¹⁶⁹ Slovenska republiška oblast je organizacijo centrov uredila septembra 1945 z izdajo uredbe Ministrstva za prosveto o ustanovitvi zbirnih centrov za kulturnozgodovinske predmete. V zakonskih predpisih so bili določeni tudi predmeti, ki so prišli v poštev za zbiranje v teh centrih, in sicer umetnine, pohištvo, glasbeni instrumenti, etnografski in cerkveni predmeti, raznovrstne zbirke, modeli, starinske igrače in drugi predmeti »muzejskega pomena«.¹⁷⁰ Osrednji zbirni center je bil v Ljubljani, okrožni centri pa v Mariboru, Celju in Novem mestu. V okviru centra je delovalo več referatov, med njimi tudi umetniško-muzejski.¹⁷¹ Federalni zbirni center (v nadaljevanju FZC) je vodil predsednik, ki ga je imenoval minister za prosveto. Poleg referentov za posamezna področja mu je pri delovanju pomagal posvetovalni odbor, v katerem je bil poleg vodij drugih nacionalnih kultur-

so vsi kulturni in naravni spomeniki prešli v državno zaščito, in to ne glede na njihovo lastništvo: »Vse knjižnice, vsi arhivi, umetniški, kulturni in zgodovinski spomeniki, znanstvene in umetniške zbirke in prirodne znamenitosti, last kogarkoli, spadajo pod posebno zaščito slovenske narodne oblasti.« Za izvajanje vsebine odloka je bil pristojen odsek za prosveto. Glede zaščite spomenikov v zasebni lasti je bila predvidena možnost sporazuma z lastniki ali njihovimi zastopniki. Leta 1948 izdani Zakon o varstvu kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti v Ljudski republiki Sloveniji pa je vseboval tudi določilo, da morajo biti premičnine in nepremičnine s spomeniško vrednostjo dostopne javnosti in za znanstveno raziskovanje, četudi so bile v zasebni lasti. Če je bil dostop onemogočen ali omejen, so bile na predlog Ministrstva za prosveto te premičnine ali nepremičnine nacionalizirane in zaplenjene. Na tej pravni podlagi je bila npr. leta 1949 ljubljanskemu meščanu in zbiratelju Pavlu Winterju odvzeta obsežna in dragocena grafična zbirka, ki jo je prevzel Narodni muzej (*Slovenski poročevalec*, 27. 1. 1945, št. 3, str. 3; First, Wintrova zbirka, str. 399–406).

¹⁶⁹ Zakonska podlaga dejavnosti federalnih zbirnih centrov je bil konec maja 1945 sprejeti Zakon o zbiranju, čuvanju in razdeljevanju knjig in drugih kulturno znanstvenih in umetniških predmetov, ki so postali državna last po odloku Avnoja z dne 21. novembra 1944. Vsebuje pet členov, v uradnem listu Demokratične federativne Jugoslavije je bil objavljen konec maja 1945. Skrb za zaplenjene kulturnozgodovinske predmete, umetnine in knjige je prevzelo prosvetno ministrstvo, ki je moralo v sodelovanju s prosvetnimi oblastvi federalnih enot pripraviti načrt in navodila za zbiranje teh predmetov ter njihovo distribucijo (Uradni list Demokratske federativne Jugoslavije, 29. 5. 1945, št. 36, str. 299; Vodopivec, *Zakonodajni in institucionalni okvir*, str. 277).

¹⁷⁰ V pristojnost federalnih zbirnih centrov je posegal Oddelek za upravo ljudskega imetja pri Predsedstvu vlade Ljudske republike Slovenije, ki reprezentančnih predmetov, kot so klavirji, izdelki iz kristala in porcelana, preproge in stilno pohištvo, ni obravnaval kot primernih za zbirne centre. Izjema so bili predmeti s spominskim in muzejskim pomenom, kategoriziranje predmetov na ta način pa je bilo zelo odvisno od interpretacije in je precej dvoumno (Kodrič-Dačić, *Federalni zbirni center*, str. 54).

¹⁷¹ Poleg tega so obstajali še knjižni, arhivski, muzikalni in splošni referat.

Slika 16: Med bolj izpostavljenimi predmeti, pridobljenimi prek FZC, je tudi akvamanile z vgravirano letnico 1701 (hrani NMS, inv. št. N 39852, foto: Gašper Oitzl).

nih institucij tudi ravnatelj Narodnega muzeja. Predmeti so se stekali v skladišča po vsej Sloveniji, glavno skladišče za kulturnozgodovinske in druge muzejske predmete je bilo v ljubljanski cukrarni.¹⁷²

Zbiranje teh predmetov je bilo poleg verjetno primarno povsem ideoloških razlogov v drugem planu namenjeno tudi ohranitvi kulturne dediščine in razširitvi gradiva kulturnih institucij.¹⁷³ Federalni zbirni center je bil ukinjen leta 1948, njegovo delo pa je prevzelo Ministrstvo za prosveto (od leta 1949 Ministrstvo za kulturo in znanost). S terenskim delom so do tedaj že skoraj zaključili, bolj intenzivno pa so praznila skladišča, ki so jih izpraznili do leta 1951.¹⁷⁴ Narodni muzej je 16 predmetov (kose pohištva) prejel že

¹⁷² Kodrič-Dačić, *Federalni zbirni center*, str. 53–55; Vodopivec, *Zakonodajni in institucionalni okvir*, str. 276–279; Vodišek, *Federalni zbirni center*, str. 9–15.

¹⁷³ Ministrstvo za prosveto je aprila 1947 imenovalo komisijo za pregled in oceno predmetov v FZC ter določitev, v katero institucijo sodijo. Popis predmetov z umetniško in zgodovinsko vrednostjo (predvsem slike, pohištvo in plastiko) je v zbirnih centrih med majem 1947 in septembrom 1948 izvedel France Stelè. Pri vsakem predmetu je poleg osnovnih podatkov in ocene vrednosti po lastni presoji navedel, v katero ustanovo sodi. Za Narodni muzej je predvidel 510 predmetov ter morda še 16 predmetov, ki jih je namenil »kulturno-zgodovinski zbirki« in »umetnostno obrtnem muzeju« (Vodišek, *Federalni zbirni center*, str. 31–39).

¹⁷⁴ Vodišek, *Federalni zbirni center*, str. 15–19.

do julija 1947, ko je bil sestavljen seznam predmetov, ki so jih iz zbirnih centrov do tedaj prejele ustanove in posamezniki.¹⁷⁵ Veliko večino gradiva pa je muzej iz FZC pridobil do začetka decembra 1951, ko je bil sestavljen seznam pridobljenih predmetov. Ti so bili razdeljeni po skupinah, glede na material izdelave. Seznam vsebuje 4.718 predmetov oziroma vse, ki so bili tedaj še v skladišču FZC v cukrarni. Velika večina je bila kulturnozgodovinskih, 360 jih je sodilo v sklop »kovina«, čeprav bi lahko posamezne kovinske predmete verjetno našli tudi v drugih sklopih.¹⁷⁶ Največji delež med kovinskim gradivom je pripadel prav kositrnim predmetom, ki jih je bilo 280.¹⁷⁷

Kulturnozgodovinski predmeti, prevzeti prek FZC, so ostali v cukrarni, kjer je imel muzej nato depojske prostore za kulturnozgodovinske zbirke. Sodeč po vpisih v inventarni knjigi se je njihova inventarizacija začela novembra 1951, kar je sovpadlo s prvo celovito revizijo zbirke po letu 1908 in zagonom delovanja Kulturnozgodovinskega oddelka.¹⁷⁸ Revizija je bila zaključena sredi avgusta 1952, čeprav do tedaj še niso bili inventarizirani vsi predmeti, prevzeti prek FZC. Te lahko v inventarni knjigi najdemo še celo v sklopu pridobitev iz začetka osemdesetih let prejšnjega stoletja.¹⁷⁹ V inventarni knjigi se predmeti, prevzeti prek FZC, mešajo s tistimi, ki do tedaj še niso bili inventarizirani ali pa so se njihove inventarne številke izgubile. Posledično se je v nekaterih primerih za provenienco predmeta po prihodu v muzej izgubila vsaka sled in jih, četudi so bili pridobljeni prek FZC, s tem ne moremo zatržno povezati. V muzejskih bazah podatkov iz leta 2012 je bilo s provenienco FZC prepoznanih 2.163 predmetov.¹⁸⁰

Od 280 kositrnih predmetov, ki jih je Narodni muzej decembra 1951 prevzel prek FZC, jih danes lahko nedvomno prepoznamo zgolj 60. Med njimi je največ krožnikov (25), kar 19 jih ima mojstrske zna-

ke ljubljanskih delavnic.¹⁸¹ Med drugimi predmeti je največ ročk, sledijo pa vrči, sklede, dve sladkornici, solnica, dva mašna vrčka, spominski kozarec in črnilnik. Tudi sklede so pretežno izdelki ljubljanskih kositrarjev (Franc in Avguštin Jeran ter Martin Schell), del predmetov pa je bil izdelan na tujem, izpostaviti velja Češko in nemške dežele.

Za zbirko kositrnih predmetov v Narodnem muzeju Slovenije je bila pridobitev iz FZC do tedaj najpomembnejša tako po številu predmetov kot po njihovi kakovosti. Med zelo kakovostnimi izdelki lahko izpostavimo baročne in rokokojske izdelke srebrarskega kositra iz Češke,¹⁸² od koder je tudi verjetno edini cehovski vrč v zbirki,¹⁸³ pomembna pridobitev sta bili tudi že zgoraj omenjeni visoki ročki s podstavkom iz 17. stoletja, med osebnimi predmeti pa črnilnik (sl. 17).¹⁸⁴ Pridobljenih je bilo tudi nekaj predmetov iz mlajših umetnostnih slogov, na primer neoklasicizma in empira.¹⁸⁵ Kar se kvantitativnega vidika tiče, je zgovoren podatek, da je muzej približno 15 % obravnavanih kositrnih predmetov pridobil prav prek FZC. Izpostaviti velja tudi veliko število v ljubljanskih delavnicah izdelanih krožnikov in skled.

Po drugi strani moramo odgovoriti na vprašanje, kam je »izginilo« več kot 200 predmetov, ki so bili prevzeti iz FZC in jih danes ne najdemo v muzejskih zbirkah. V stari inventarni knjigi je bilo s pripisom »FZC« zavedenih 93 kositrnih predmetov, glavnino (79) so inventarizirali v enem sklopu, z inv. št. 17152–17208.¹⁸⁶ Med revizijo v letih 1951/2 je bilo inventariziranih tudi 20 kositrnih predmetov, ki

¹⁷⁵ Prav tam, str. 15–18, 40–43. Povedno je razmerje v številu prejetih predmetov med ustanovami in posamezniki, ki se nasprotno od pričakovanj ne nagiba pretirano v korist javnih ustanov. Po seznamu sodeč je bilo med 61 ustanov in 97 posameznikov do julija 1947 razdeljenih 5.025 predmetov, od tega so jih nekaj manj kot dve tretjini (62,3 %) prejele ustanove (prav tam, str. 16–17).

¹⁷⁶ Poleg sklopov ur (90), svetil (141) in bogoslužnih predmetov (67) bi kovinsko gradivo lahko iskali tudi med 85 »posrebranimi predmeti v preplepenem kovčku« ter v zelo široko opredeljenih sklopih »razni predmeti« (68) in »razni drobni predmeti« (49).

¹⁷⁷ Dokumentacija OZUU, Federalni zbirni center, Podatki o pridobljenih predmetih FZC, Sumarni seznam predmetov FZC v skladišču v Stari cukrarni, 1951 12/12; Kos, Arhiv Narodnega muzeja Slovenije, str. 12; Lazar, Oddelek, str. 327–328.

¹⁷⁸ Po odstitvi Josipa Mala je Kulturnozgodovinski oddelk ostal brez strokovnega kadra vse do zaposlitve Darinke Zelinka junija 1951 (Lazar, Oddelek, str. 326–327).

¹⁷⁹ Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga III, 11000–14587, s. p.; Inventarna knjiga VI, 17444–18671, str. 53–76; Lazar, Oddelek, str. 326–331.

¹⁸⁰ Vodišek, Federalni zbirni center, str. 41–43.

¹⁸¹ Štirje imajo znak delavnice Johanna Nollija, trije Avgušтина Jerana, Michaela Reiterja in neznanega ljubljanskega mojstra z inicialama BN, po dva Josepha Herwertha in Gottharta Nollija, po en krožnik pa ima znak delavnice Franza Ableitnerja in Martina Schella. Datacija krožnikov obsega širok časovni razpon od sredine 18. do druge polovice 19. stoletja. Med tujimi sta prepoznana mojstrski znak Franza Josepha Wincklerja, ki je od leta 1765 deloval v Linzu, dva krožnika pa imata znak Josepha Neidharta iz Hornega Slavkova (Hintze, *Die deutschen Zinngiesser VII*, str. 195–196; Wacha, *Zinn und Zinngießer*, str. 29).

¹⁸² Med njimi ročka za čaj iz delavnice Franza Voigta iz Karlovih Varov (Štular, *Pivsko posodje*, str. 70, št. 230; Žargi, *Kositer*, str. 121, kat. št. 145) in komplet treh skled z nepoznanim mojstrskim znakom (krona, iniciala IGD in zvezdica) (Korošec, *Kositrarji*, str. 191, sl. 9).

¹⁸³ Vrč (inv. št. N 39849) je bil glede na napise na ročajih po vsej verjetnosti izdelan v Chebu na Češkem. Sicer ni ohranjen v celoti, gre pa za ceremonialni, verjetno cehovski vrč.

¹⁸⁴ Žargi, *Kositer*, str. 129, kat. št. 167; *Theatrum vitae*, str. 160, kat. št. 283. Starejše objave kot kraj izdelave domnevajo Antwerpen, a glede na mojstrski znak (krona nad dvojnimi cvetom vrtnice in iniciali IC) tega ne moremo povsem zatržno dokazati, saj so takšne oziroma podobne znake uporabljali tudi v številnih drugih srednje- in zahodnoevropskih mestih (Donnet, *La marque*, str. 190–196; Universal E. M., *Histoire*, str. 4–9).

¹⁸⁵ Sladkornica in ročka (inv. št. N 6666, N 6296) z okrasjem v obliki pasu reliefnega meandra (Žargi, *Kositer*, str. 94, 124, kat. št. 71, 154).

¹⁸⁶ Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga V, 16000–17443, s. p.

Slika 17: Črnilnik iz 18. stoletja ima mojstrski znak, domnevno delavnice iz Antwerpna (hrani NMS, inv. št. N 6751, foto: Tomaž Lauko).

jih danes hrani muzej, a pri njih provenienca tedaj ni bila določena. Glede na hitrost opravljene revizije moramo dopustiti možnost, da je tudi del teh predmetov v muzej prišel kot del FZC. Del predmetov iz FZC je moral na inventarizacijo čakati še več let, tako da se je tudi pri teh morda izgubil podatek o provenienci. Prav tako je vprašljiva metoda opredeljevanja predmetov kot kositrnih – morda so med popisom kot kositrne opredelili tudi predmete iz drugih kovin, predvsem tiste iz novejših zlitin.

Največ predmetov, pridobljenih prek FZC, je Narodni muzej 24. novembra 1955 oddal v menjavo v ljubljanskem antikvariatu Antika. Že ob prvi inventarizaciji je bilo vsaj 21 kositrnih predmetov iz FZC v slabem stanju, glede na vpise v stari inventarni knjigi so jih 16 zamenjali v Antiki.¹⁸⁷ Poleg teh so tedaj v Antiki zamenjali še okoli 30 kositrnih predmetov, pridobljenih v prejšnjih desetletjih, ter po vsej verjetnosti tudi številne še neinventarizirane predmete, pridobljene prek FZC. V antikvariat so skupaj predali 152 kositrnih predmetov. Ob tem je bila pripravljena dokumentacija, v kateri so zgolj skopi opisi, pri več predmetih je pripisano, da so bili »napadeni od kuge«.¹⁸⁸ Muzej je predajo oziroma zamenjavo obrazložil s tem, da bo oddane predmete, ki jim je ocenil denarno vrednost, zamenjal s takšnimi, ki bodo obogatili zbirke. Iz zapisa na uvodni strani knjižice,

v kateri so dokumentirali menjave, lahko razberemo, da so bili oddani predmeti večinoma prevzeti iz FZC in naj ne bi imeli večje vrednosti. Kot menjavo je muzej iz antikvariata prejel manjše število predmetov z večjo denarno vrednostjo. Med drugim je že dva dni pozneje (26. novembra) muzej v zbirko prejel kositrni jušnik s podstavkom. Z določenimi zadržki bi lahko jušnik in morda tudi podstavek identificirali s predmetoma,¹⁸⁹ ki ju danes lahko prepoznamo v muzejskih zbirkah (sl. 18).¹⁹⁰

V antikvariatu Antika je muzej avgusta 1968 kot del zamenjave pridobil sladkornico z neoklasicistično

¹⁸⁷ Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga V, 16000–17443, s. p.; Inventarna knjiga VII, 18672–19941, s. p.

¹⁸⁸ Tudi ob vpisih v inventarni knjigi pogosto najdemo pripis, da so predmeti »okuženi s kositrno kugo«. S tem terminom so do sredine 20. stoletja napačno označevali povsem običajno kozirjo kositrnih predmetov (Nemeček, Konserviranje, str. 5).

¹⁸⁹ Opis v knjižici zamenjav, ki jih je muzej opravil v Antiki, navaja, da sta bila predmeta predtem kupljena v mariborskem antikvariatu, od leta 1921 pa sta bila v zasebni zbirki Zdravka Škofa. Časovno zaporedje lastništva iz besedila sicer ni povsem jasno razvidno. Navedeni sta dve inventarni številki, pri čemer ena ustreza vpisu v stari inventarni knjigi. Jušnik je bil nato v začetku šestdesetih let iz neznanih razlogov še enkrat inventariziran, danes ima inv. št. N 6282. Gre za izdelek baročnega srebrskega kositra, mojstrski znak ni prepoznan, podoben je tistim iz Gradca (Korošec, Kositrarji, str. 195, sl. 11a; Žargi, *Kositer*, str. 92, kat. št. 64; *Narodni muzej Slovenije*, str. 96). Medtem se je za podstavkom jasna sled izgubila. Pod že omenjeno staro inv. št. najdemo skledo (inv. št. N 5771; Žargi, *Kositer*, str. 91, kat. št. 62), ki pa je med revizijo zbirke ni bilo mogoče identificirati. Glede na dimenzije in zunanji videz predmeta bi lahko domnevali, da gre za skledo (inv. št. N 39838), ki je bila izdelana v delavnici graškega kositrarja Wenzla Bernharda Pfisterja v tretji četrtini 18. stoletja. Kot zanimivost lahko dodamo, da se je pri njem kositrarske obrti izučil poznejši ljubljanski kositrar Michael Reiter (Hintze, *Die deutsche Zinngiesser VII*, str. 155, št. 855).

¹⁹⁰ Dokumentacija OZUU, Federalni zbirni center, Podatki o pridobljenih predmetih FZC, Knjiga zamenjav pri »Antiki«, zap. št. 73–113.

Slika 18: Jušnik, Gradec (?), sredina 18. stoletja (hrani NMS, inv. št. N 6282, foto: Tomaž Lauko).

ornamentiko,¹⁹¹ leta 1980 pa ročko za čaj iz zlitine britanija, ki je bila očitno izdelana na Dunaju.¹⁹² Poleg kositrnih je muzej v povojnih desetletjih v Antiki kupoval tudi izdelke iz novejših zlitin, na primer že marca 1955 posrebrena secesijska pladnja v vrednosti 2.000 dinarjev, izdelana v dunajskem podjetju Albert Köhler & CIE.¹⁹³ Leta 1979 pa je za 2.500 dinarjev kupil sérvís za pitje čaja (dve ročki in sladkornica) iz galvanizirane zlitine, ki je bil morda izdelan v Veliki Britaniji.¹⁹⁴

29. novembra 1959 je muzej od Slave Koch-Janša z Bleda¹⁹⁵ za 9.200 dinarjev kupil šest predmetov, ki so v stari inventarni knjigi zavedeni kot »kositrne ročke«,¹⁹⁶ dejansko pa je šlo za sérvís za pitje čaja in kave iz zlitine britanija (inv. št. N 39499–N 39502) ter bidermajerski ročki iz prve polovice 19. stole-

tja.¹⁹⁷ Dve leti pozneje je muzej od iste gospe kupil še dva podobna okrasna krožnika v vrednosti 12.000 dinarjev.¹⁹⁸

Novembra 1986 je sledila še zadnja pridobitev večje skupine kositrnih predmetov. Za 1.300.000 dinarjev je od Slobodana Boljkovca iz Ljubljane kupil del zbirke Haring.¹⁹⁹ Muzej je tedaj kupil izključno kositrne predmete, skupaj jih je bilo 27 (danes je prepoznanih 26); največ je bilo krožnikov (15), preostali del zbirke so prav tako sestavljali uporabni predmeti brez večje umetnoobrtne vrednosti (sklede, dve zajemalki, vrč, ročka in svečnik).²⁰⁰ Del predmetov ima ohranjene mojstrske znake, dve skledi sta

¹⁹⁷ Žargi, *Kositer*, str. 125, kat. št. 155.

¹⁹⁸ Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga VII, 18672–19941, s. p. Krožnika (inv. št. N 20335 in N 34102) imata podobno obliko, izdelana pa sta bila kot običajna krožnika v dveh različnih delavnicah v Spodnji Avstriji. Naknadno sta bila na sprednjem delu okrašena z gravurami in podoba gospe. Ta je na obeh upodobitvah oblečena v enako nošo in ima enako pričesko, nekoliko spremenjen je le njen položaj in predmeti, ki jih drži v rokah. Eden od krožnikov ima na hrbtni strani dva mestna znaka Kremisa, med njima pa je mojstrski znak, najverjetneje Johanna Michaela Hoeggerja, ki je v Kremisu deloval od leta 1759. Drugi krožnik je izdelek Johanna Semithona, ki je v zadnji četrtini 18. in v začetku 19. stoletja deloval v Waidhofnu an der Ybbs (*Die deutschen Zinngiesser VII*, str. 181, št. 1050; Richter, Wacha, *Die Zinngießer*, str. 54–55).

¹⁹⁹ Zbirka se je imenovala po Zofiji Haring (1843–1929), ki je imela več posesti v Beli krajini, med drugim t. i. Viniški dvorec v Črnomlju. Zbirala je predvsem vezene in tkanine, pa tudi raznovrstne starine. Za zbiranje naj bi jo dodatno navdušil veterinar in zbiratelj Josip Nikolaj Sadnikar iz Kamnika (Račič, *Domače tkalstvo*, str. 144; <https://www.nm.sik.si/si/eknjiznica/bioleks/?bid=523> (dostop: 24. 10. 2022)).

²⁰⁰ Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga IX, 20983–21789, s. p.

¹⁹¹ Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga VIII, 19942–20982, s. p.; Žargi, *Kositer*, str. 95, št. 72.

¹⁹² Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga VIII, 19942–20982, s. p.

¹⁹³ Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga V, 16000–17443, s. p.; Žargi, *Kositer*, str. 141–142, št. 208, 209.

¹⁹⁴ Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga VIII, 19942–20982, s. p. Predmeti nimajo žiga proizvajalca, na dnu je zgolj zapis *BEST ELECTRO PLATE* in serijske številke.

¹⁹⁵ Rojena je bila 4. julija 1898 s krstnim imenom Miroslava Cirila Metoda. Bila je hči znanega slovenskega arhitekta Cirila Metoda Kocha (<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi281891/> (24. 10. 2022)). Ta je leta 1916 kupil počitniško hišo na Bledu, ki jo je leta 1949 prevzela njegova hči. Umrla je septembra 1983 na Jesenicah, pokopana je bila na ljubljanskih Žalah (NŠAL, *ŽA Ljubljana – Sv. Jakob*, Krstna knjiga 1892–1902, str. 151; *Delo*, 21. 9. 1983, št. 219, str. 7; Benedik, *Počitniške vile*, str. 213).

¹⁹⁶ Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga VI, 17444–18671, s. p.

bili izdelani v štajerskem trgu Fürstenfeld,²⁰¹ drugi znaki pripadajo mojstrom iz današnje Slovenije. Za obogatitev muzejske zbirke je pomembnih predvsem pet krožnikov štajerskih kositrarskih mojstrov; trije imajo znak Franca Ksavra II. Caminollija, ki je v Mariboru deloval med letoma 1815 in 1832, dva znaka pa sta celjska in pripadata družini Stretti, Johannu Battisti in njegovemu sinu Johannu Jakobu.²⁰²

Pred osamosvojitvijo je muzej aprila 1990 za 17.500 dinarjev kupil dva predmeta od Ludvika Klause iz Ljubljane, in sicer kositrni krožnik starejšega tipa (t. i. kardinalski klobuk, inv. št. N 20339) in ročko, izdelano v češkem Chebu.²⁰³ Nakup krožnika je bil zelo pomemben za obogatitev zbirke, saj gre za prvi in edini primerek te vrste, ki ga je muzej pridobil. Decembra 1994 je muzej od podjetja Darilo, d. o. o., iz Novega mesta za 80.000 tolarjev kupil ročko z navojnim pokrovom (inv. št. N 34194). Predmet ima kljub slabi kvaliteti kositrne zlitine za zbirko poseben pomen, saj gre verjetno za najstarejši predmet z ljubljansko mojstrsko znamko, in sicer Johanna Lauerja, ki je v Ljubljani deloval med letoma 1720 in 1744.²⁰⁴

Sklep

Raziskava historiata kositrnih predmetov, ki jih hrani Oddelek za zgodovino in uporabno umetnost Narodnega muzeja Slovenije, ponuja dober vpogled v zbiralno politiko muzeja in njeno spreminjanje. Obenem prikazuje odnos javnosti do zbiranja in hranjenja izdelkov umetne obrti ter do muzejske institucije v zadnjih dveh stoletjih, v katerih so se ne nazadnje zgodile obsežne gospodarske, kulturne, politične in družbene spremembe. Če je muzej v prvih desetletjih delovanja pridobival skoraj izključno darove, je pozneje predmete predvsem kupoval, in sicer tako z lastnimi kot tudi s finančnimi sredstvi regionalnih oblasti, ki so bile še posebej darežljive v obdobju med svetovnimi vojnami, z namenom vzpostavitve obrtnega muzeja. Skoraj tretjina predmetov, ki smo jim uspeli določiti provenienco (to lahko določimo za polovico obravnavanih predmetov), je bila po koncu druge svetovne vojne prevzeta iz Federalnega zbirnega centra kot ostanek nacionalizacije in zasega zasebne lastnine »državnih in razrednih sovražnikov«. Z muzejskega etičnega vidika dvomljive prakse so

se nadaljevale tudi z obsežno menjavo muzealij v antikvariatu. V času socialistične Jugoslavije je muzej nato z lastnimi sredstvi kupil še nekaj predmetov, s katerimi je nadgradil in dopolnil tedaj že dokaj obsežno zbirko, ki ponuja dober vpogled v zgodovino in izdelke kositrarske obrti v srednji Evropi med 17. in 19. stoletjem.²⁰⁵

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Nadškofijski arhiv Ljubljana (NŠAL)

ŽA Ljubljana – Sv. Jakob, Krstna knjiga 1892–1902

ŽA Ljubljana – Sv. Nikolaj, Mrliška knjiga 1735–1770

ŽA Višnja Gora, Krstna knjiga 1883–1910

Narodni muzej Slovenije (NMS)

Arhiv (šk. 1831–1832 – 1933)

Darila 1910–1935

Nakupi 1910–1940

Dokumentacija Oddelka za zgodovino in uporabno umetnost (OZUU)

Erwerbungen, 1889–1896, 1897–1905

Federalni zbirni center

Inventarna knjiga I–X (Narodni muzej Ljubljana. Inventarna knjiga. Kulturna zgodovina 1–8)

Narodni muzej Ljubljana. Akcisijska knjiga. Kulturna zgodovina, 1990–

ČASOPISNI VIRI

Delo, 1983

Illyrisches Blatt, 1832, 1837, 1844

Intelligenz-Blatt zur Laibacher Zeitung, 1837

Jutro, 1932, 1940

Laibacher Zeitung, 1831, 1835, 1851, 1914, 1918

Slovenec, 1906, 1909, 1932

Slovenski narod, 1923

Slovenski poročevalec, 1945, 1958

OBJAVLJENI VIRI IN LITERATURA

Anonimno: Splošni pregled. *Kronika slovenskih mest* 1, 1934, str. 77–80.

Baraga, France: *Grad Mirna v zapušinskih inventarjih*. Mirna: Studio 5, 2006.

Benedik, Božo: Počitniške vile so bile ponos blejskega letovišča. *Kronika* 32, 1984, št. 2–3, str. 197–213.

²⁰¹ Prim. Mlinarič, *Zloščeno*, str. 17.

²⁰² Hintze, *Die deutschen Zinngiesser VII*, str. 134–136, št. 768, 769; Žargi, *Kositer*, str. 34, 48; Korošec, *Kositrarska obrt*, str. 160–162; Simoniti, *Mariborski kositrarji*, str. 24; Mlinarič, *Zloščeno*, str. 24–25.

²⁰³ Dokumentacija OZUU, Inventarna knjiga IX, 20983–21789, s. p.

²⁰⁴ Dokumentacija OZUU, Akcisijska knjiga, Kulturna zgodovina, 1990–, s. p.; Žargi, *Kositer*, str. 42–43. Ročka ima višjo vsebnost svinca od dovoljene (če so jo uporabljali za shranjevanje hrane ali pijače), in sicer skoraj tretjino (30,7 %). Delež kositra znaša nekaj manj od dveh tretjin (65,6 %), v zlitini je še 2,49 % arzena in manjši delež bakra (0,9 %) (Nemeček, *Konserviranje*, str. 6).

²⁰⁵ Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa Predmet kot reprezentanca: okus, ugled, moč (Raziskave materialne kulture na Slovenskem) (P6–0282), ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

- Binder, Josef Julius: *Geschichte der k. k. Staats-Oberrealschule in Laibach. Festschrift zur Feier des fünfzigjährigen Bestandes. 1852–1902*. Laibach: Ig. v. Kleinmayr & Fed. Bamberg, 1902.
- Boucaud, Phillipe in Frégnac, Claude: *Les Étaines. Des origines au début du XIXe siècle*. Fribourg: Office du Livre, 1978.
- Bučić, Vesna: Strmolški interierji, pred letom 1945 in po njem. *Kronika* 54, 2006, št. 2 (Iz zgodovine gradu Štrmol na Gorenjskem), str. 347–360.
- Cotterell, Howard Herschel: *Old Pewter. Its Makers and Marks in England, Scotland and Ireland. An Account of the Old Pewterer & his Craft*. Rutland: C. E. Tuttle, 1975.
- Demšar, Cirila: Ilčevi iz Selc. *Železne niti* 7, 2010, str. 325–328.
- Denhardt, Annette: *Das Metallwarendesign der Württembergischen Metallwarenfabrik zwischen 1900 und 1930. Historismus, Jugendstil, Art Deco*. Münster: Lit Verlag, 1993.
- Deschmann, Karl: *Führer durch das Krainische Landes-Museum Rudolfinum in Laibach*. Laibach: Landes-Museum, 1888.
- Donnet, Fernand: La marque des étains d'Anvers. *Bulletin de l'Académie royale d'archéologie de Belgique*, 1903/III, str. 190–196.
- Dragocenosti Narodnega muzeja Slovenije = Treasures of the National Museum of Slovenia* (ur. Matej Hreščak). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2021.
- Dry, Graham: *Art Nouveau Domestic Metalwork from Württembergische Metallwarenfabrik. The English Catalogue 1906*. Woodbridge: Antique Collectors' Club, 1988.
- Edles Zinn. Eine Auswahl und Dokumentation von erlesenem Zinn aus vier Jahrhunderten*. Wiesbaden: Vollmer, 1974.
- First, Blaženka: Wintrova zbirka – jedro Grafičnega kabineta Narodnega muzeja Slovenije. *Narodni muzej Slovenije. 200 let* (ur. Tomaž Lazar idr.). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2021, str. 395–420.
- Gotika v Sloveniji – svet predmetov / Gothic Art in Slovenia – the World of Objects* (ur. Maja Lozar Štamcar). Ljubljana: Narodni muzej, 1995.
- Grahornik, Matjaž: *Zapuščinski inventar po Janezu Jakobu grofu Khislu iz leta 1690*. Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor, 2020 (Gradivo za zgodovino Maribora, 44).
- Grimm, Jacob; Grimm, Wilhelm: *Deutsches Wörterbuch*. Leipzig: Hirzel, 1971.
- Haedeke, Hanns-Ulrich: *Sächsisches Zinn. Aus einer Glauchauer Sammlung*. Leipzig: Prisma, 1980.
- Haedeke, Hanns-Ulrich: *Zinn. Zentren der Zinngießerkunst von der Antike bis zum Jugendstil*. Hana: Verlag Werner Dausien, 1973.
- Hempel, Gudrun: *Zinn. Gerät in Alltag und Brauch aus der Metallsammlung des Österreichischen Museums für Volkskunde*. Wien: Österreichischen Museum für Volkskunde, 1993.
- Hintze, Erwin: *Die deutschen Zinngiesser und ihre Marken I–VII*. Nürnberg: Karl W. Hiersemann, 1921–1931.
- Horvat Jasna idr.: Katalog razstavljenih predmetov. *Gotika v Sloveniji – svet predmetov / Gothic Art in Slovenia – the World of Objects* (ur. Maja Lozar Štamcar). Ljubljana: Narodni muzej, 1995, str. 276–373.
- Horvat, Jasna in Kos, Mateja: *Zbirka slik Narodnega muzeja Slovenije = The Collection of Paintings at the National Museum of Slovenia*. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2001.
- Horvat, Jasna: Dr. Josip Mal in njegov trajen spomenik v Narodnem muzeju. *Predmet kot reprezentanca. Okus, ugled, moč = Objects as Manifestations of Taste, Prestige and Power* (ur. Maja Lozar Štamcar). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2009, str. 418–470.
- Horvat, Jasna: *Slovinci v letu 1789*. Ljubljana: Narodni muzej, 1989.
- Jarc, Janko: Dr. Žiga Bučar (1830–1879). *Kronika* 40, 1992, št. 1, str. 9–22.
- Jarc, Janko: Žiga Bučar. *Jarčev zbornik. Razprave in portreti* (ur. Janko Jarc in Nataša Petrov). Novo mesto: Tiskarna, Dolenjska založba, 1993, str. 153–177.
- Knez, Darko: Ampule. *Argo* 42, 1999, št. 2, str. 9–11.
- Kodrič-Dačić, Eva: Federalni zbirni center in njegov prispevek k dopolnitvi fondov Narodne in univerzitetne knjižnice. *Knjižnica* 44, 2000, št. 4, str. 51–63.
- Komić Marn, Renata: Po sledih Strahlove zbirke. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. 45, 2009, str. 185–216.
- Komić Marn, Renata: Zbirateljstvo in umetnostni trg v Ljubljani med obema vojnoma na primeru razprodaje Strahlove zbirke. *Kronika* 68, 2020, št. 1, str. 69–88.
- Korošec, Branko: Kositrarji baročne Ljubljane. Donesek k obrtni zgodovini kositrarstva na Slovenskem. *Kronika* 13, 1965, št. 3, str. 182–196.
- Korošec, Branko: Kositrarska obrt na slovenskem Štajerskem. *Kronika* 14, 1966, št. 3, str. 155–164.
- Kos, Mateja: Arhiv Narodnega muzeja Slovenije in gradivo Federalnega zbirnega centra. *Provenienca, transferji in lastništvo umetnin. Sodobni izzivi za raziskovalce in lastnike. Knjiga povzetkov / 8. posvet slovenskih umetnostnih zgodovinarjev, Maribor, 30. november–1. december 2018* (ur. Tina Košak in Barbara Murovec). Ljubljana: Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU, 2018.
- Kos, Mateja: Keramika v gradu Strmol. *Kronika* 54, 2006, št. 2 (Iz zgodovine gradu Strmol na Gorenjskem), str. 293–302.
- Kotar, Jernej: Od nastopa Karla Dežmana do pre-

- oblikovanja v Narodni muzej (1852–1924). *Narodni muzej Slovenije. 200 let* (ur. Tomaž Lazar idr.). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2021, str. 65–79.
- Kotar, Jernej: Od ustanovitve Kranjskega deželnega muzeja v Ljubljani do odhoda kustosa Henrika Freyerja (1821–1852). *Narodni muzej Slovenije. 200 let* (ur. Tomaž Lazar idr.). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2021, str. 23–63.
- Kotar, Jernej: Ustanovitev Deželnega muzeja v Ljubljani. *Kronika* 69, 2021, št. 1, str. 25–42.
- Kotar, Jernej: *Wir Fridreich von gottes gnaden...herzog ze Krain. Deželnoknežja oblast in uprava Friderika III. na Kranjskem*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Narodni muzej Slovenije, 2023 (v tisku).
- Kozina, Brane: Komisija za upravo narodne imovine. *Arhivi* 13, 1990, št. 1–2, str. 15–19.
- Lazar, Tomaž: Baron Hans Kometer in njegova zbirka starin z dvorca Pukštajn. *Kronika* 63, 2015, št. 2, str. 293–318.
- Lazar, Tomaž: Gospodstvo Pukštajn in rodbina Kometer. Podjetniki, baroni, mecenji, zbiralci starin. *Kronika* 63, 2015, št. 1, str. 41–64.
- Lazar, Tomaž: Metalurška zapuščina v Narodnem muzeju Slovenije = Metallurgical Heritage in the National Museum of Slovenia. *Ko zapoje kovina. Tisočletja metalurgije na Slovenskem = Song of Metal. Millenia of Metallurgy in Slovenia* (ur. Jernej Kotar idr.). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2019, str. 166–187.
- Lazar, Tomaž: Od postopnih nadgradenj do reorganizacije Narodnega muzeja (1889–1947). *Narodni muzej Slovenije. 200 let* (ur. Tomaž Lazar idr.). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2021, str. 167–185.
- Lazar, Tomaž: Oddelek za zgodovino in uporabno umetnost ter njegovi predhodniki. *Narodni muzej Slovenije. 200 let* (ur. Tomaž Lazar idr.). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2021, str. 317–337.
- Leitner, Friedrich Wilhelm: *Altes Zinn in Kärnten. Katalog zur Sonderausstellung des Landesmuseums für Kärnten. Mai bis Oktober 1987*. Klagenfurt: Geschichtsverein für Kärnten, 1987.
- Lengellé, Henri: *Les poinçons des étains Français*. Paris: Tardy, 1985.
- Loserth, Johann: *Das Archiv des Hauses Stubenberg. (Supplement II.): Archivregister von Wurmberg aus den Jahren 1498 und 1543, nebst einem Wurmberger Schloßinventar von 1525*. Graz: Historischen Landeskommission für Steiermark, 1911.
- Lozar Štamcar, Maja: Novorenesančna palača Kranjskega deželnega muzeja. *Narodni muzej Slovenije. 200 let* (ur. Tomaž Lazar idr.). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2021, str. 189–209.
- Makarovič, Marija: O Grebenčevi zbirki v Etnografskem muzeju v Ljubljani. *Slovenski etnograf* 15, 1962, str. 243–251.
- Mantuani, Josip: Poročilo o Deželnem muzeju »Rudolfinum« za l. 1910. *Carniola. Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* 2, 1911, št. 1, str. 127–142.
- Mikola, Milan: Zplembe premoženja v Sloveniji v letih 1945–1946. *Prispevki za novejšo zgodovino* 32, 1992, str. 155–171.
- Miškec, Alenka: Numizmatični kabinet – od prvih zbirk Kranjskega deželnega muzeja do Numizmatičnega kabineta v Narodnem muzeju Slovenije. *Narodni muzej Slovenije. 200 let* (ur. Tomaž Lazar idr.). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2021, str. 381–392.
- Mlinarič, Davor: *Zloščeno do visokega sijaja. Kositrno posodje iz zbirk Pokrajinskega muzeja Celje*. Celje: Pokrajinski muzej, 2021.
- Nabergoj, Tomaž: Muzealec v Narodnem muzeju in začetki arheologije srednjega veka. *Pretrgane korenine. Sledi življenja in dela Rajka Ložarja* (ur. Ingrid Slavec Gradišnik). Ljubljana: Založba ZRC, 2005, str. 159–189. DOI: <https://doi.org/10.3986/9616500899>
- Narodni muzej Slovenije. Zgodovinske in umetnostne zbirke: stalna razstava* (ur. Maja Lozar Štamcar). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2011.
- Nemeček, Nataša: Konserviranje in restavriranje predmetov iz kositra. *Priročnik. Muzejska konzervatorska in restavratorska dejavnost* 1, 3.1.3, 2016, str. 1–14.
- Objave. *Uradni list Ljudske Republike Slovenije* 3/56, 1947, Ljubljana, str. 357–368.
- Oitzl, Gašper: Od dvorane v liceju do nove muzejske palače (1831–1888). *Narodni muzej Slovenije. 200 let* (ur. Tomaž Lazar idr.). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2021, str. 149–165.
- Oitzl, Gašper: Zapuščina tržiških kovačev v Narodnem muzeju Slovenije. *Kronika* 68, 2020, št. 3, str. 553–580.
- Oitzl, Gašper: Zbirka žebeljev iz 19. stoletja v Narodnem muzeju Slovenije. *Argo* 61, 2018, št. 2, str. 30–42.
- Polec, Janko: Edvard in Karel Strahl. *Zbornik za umetnostno zgodovino* 10, 1930, št. 3–4, str. 45–83.
- Polec, Janko: Karla Strahla zgodovina starološkega gradu in njegova avtobiografija. *Zbornik za umetnostno zgodovino* 10, 1930, št. 3–4, str. 84–106.
- Preinfalk, Miha: *Auerspergi. Po sledeh mogočnega tura*. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa, 2005 (Thesaurus memoriae. Dissertationes, 4).
- Preinfalk, Miha: Družina Roschütz – baroni, ki to niso bili. *Kronika* 54, 2006, št. 1, str. 95–104.
- Račič, Božo: Domače tkalstvo v Beli krajini. *Slovenski etnograf* 3/4, 1950/1, str. 142–158.
- Richter, Friedrich in Wacha, Georg: Die Zinngießer der Stadt Waidhofen an der Ybbs. *Altes Zinn aus Waidhofen/Ybbs* (ur. Andreas Kusternig). Wien: Amt der NÖ Landesregierung, 1991, str. 22–63.
- Rogelj Škafar, Bojana: *Upodobljene sledi narodne identitete. Zbirka risanih zapisov učencev Otona Gre-*

- benca v Slovenskem etnografskem muzeju. Ljubljana: Založba ZRC, 2011.
- Roselt, Christof J.: *Das Bergische Museum Schloß Burg an der Wupper*. Hamburg, 1969.
- Rugale, Mariano; Preinfalk, Miha: *Blagoslovljeni in prekleti. Del 1, Plemiške rodbine 19. in 20. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana: Viharnik, 2010.
- Ruhmann, Karl: *Edel-Zinn. Ein Begleiter durch die Ausstellung*. Wildon: K. Ruhmann, 1988.
- Santonino, Paolo: *Popotni dnevniki: (1485–1487)*. Celovec, Dunaj, Ljubljana: Mohorjeva založba, 1991.
- Schematismus des Laibacher Gouvernements im Königreiche Illyrien für das Jahr 1833*. Laibach: Eger'schen Gubernial Buchdruckerei, 1833.
- Schematismus des Laibacher Gouvernements-Gebietes im Königreiche Illyrien für das Jahr 1841*. Laibach: Eger'schen Gubernial Buchdruckerei, 1841.
- Schematismus für das Laibacher Gouvernement-Gebiet im Königreiche Illyrien. Jahr 1829*. Laibach: Leopold Eger, 1829.
- Schmidburg, Joseph Camillo Freiherr von: *An die vaterländischen Freunde der Wissenschaften*. Laibach, 1823.
- Simoniti, Marjetica: Mariborski kositrarji. *Kronika* 25, 1977, št. 1, str. 22–29.
- Smola, Gertrud: *Altes Zinn. Aus der Sammlung für Kunstgewerbe am Steiermärk. Landesmuseum Joanneum mit Leihgaben der Stadt Rottenmann, Graz, Juni bis Sept. 1975*. Graz: Das Museum, 1975.
- Škofljanec Jagodic, Veronika: Premoženje treh plemkinj na Kranjskem konec 17. stoletja. *Kronika* 71, 2023, št. 2, str. 277–292. DOI: <https://doi.org/10.56420/Kronika.71.2.03>
- Štukl, Jože: Inventarni popisi z Loškega gradu z začetka 14. stoletja. *Loški razgledi* 59, 2012, str. 13–32.
- Štular, Hanka: *Pivsko posodje skozi stoletja*. Ljubljana: Narodni muzej, 1975.
- Theatrum vitae et mortis humanae = Prizorišče človeškega življenja in smrti = The Theatre of Human Life and Death. Podobe iz 17. stoletja na Slovenskem = Images from the Seventeenth Century in Slovenia. Katalog = Catalogue* (ur. Maja Lozar Štamcar in Maja Žvanut). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2002.
- Tischer, Friedrich: *Böhmisches Zinn und seine Marken*. Leipzig: Verlag Karl W. Hiersemann, 1928.
- Universal E. M.: *Histoire et petite histoire des étains de nos provinces. Catalogue de l'exposition d'étains anciens et modernes*. Bruxelles, 1975.
- Verster, A. J. G.: *Old European Pewter*. With 118 Illustrations. London: Thames and Hudson, 1958.
- Vilfan, Sergij: Prispevki k zgodovini mer na Slovenskem s posebnim ozirom na ljubljansko mero (16.–19. stoletje). *Zgodovinski časopis* 8, 1954, str. 27–86.
- Vodišek, Tanja: *Federalni zbirni center in njegova zapuščina slovenskim muzejem*. Diplomaska naloga. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2012.
- Vodopivec, Barbara: Zakonodajni in institucionalni okvir transferjev predmetov kulturne dediščine v povojni Jugoslaviji. *Kronika* 68, 2020, št. 2, str. 273–292.
- Vodušek Starič, Jerca: *Prevzem oblasti 1944–1946*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1992.
- Volčjak, Jure: Od stanovske ideje do cesarske potrditve. Domovinski/deželni muzej v obdobju 1821–1826 v luči dunajskega gradiva. *Narodni muzej Slovenije. 200 let* (ur. Tomaž Lazar idr.). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2021, str. 81–107.
- Wacha, Georg: *Zinn und Zinngießer in den Ländern Mitteleuropas*. München: Keyser, 1983.
- Waidacher, Friedrich: *Die Zinngießerfamilie Zamponi. Sonderausstellung. Graz, 8.11.–3.12. 1967, Museum für Kulturgeschichte und Kunstgewerbe am Landesmuseum Joanneum Graz*. Graz: Landesmuseum Joanneum, 1967.
- Włodarska, Barbara: *Cyna. Katalog zbiorów Muzeum Narodowego w Gdańsku*. Gdańsk: Krajowa agencja wydawnicza, 1975.
- Wolfbauer, Georg: *Die steirischen Zinngießer und ihre Marken*. Graz: Leuchner und Lubensky, 1934.
- Woodhead, Eileen: *Trademarks on Base-metal Tableware. Late 18th Century to circa 1900 (Including marks on Britannia Metal, Iron, Steel, Copper Alloys and Silver-plated Goods)*. Ottawa: Environment Canada, 1991.
- Zahn, Joseph: *Fontes Rerum Austriacarum. II. Abteilung, XXXVI. Band, Sammlung von Urkunden und Urbaren zur Geschichte der ehemals freisingischen Besitzungen in Österreich*. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1871.
- Zakon o zbiranju, čuvanju in razdeljevanju knjig in drugih kulturno znanstvenih in umetniških predmetov, ki so postali državna last po odloku Antifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije z dne 21. novembra 1944. *Uradni list Demokratske federativne Jugoslavije* 1/36, 1945, Beograd, str. 299.
- Žargi, Matija: Auerspergov knežji dvorec = The Princess of Auersperg Mansion in Ljubljana. *Theatrum vitae et mortis humanae = Prizorišče človeškega življenja in smrti = The Theatre of Human Life and Death. Podobe iz 17. stoletja na Slovenskem = Images from the seventeenth century in Slovenia. Razprave* (ur. Maja Lozar Štamcar in Maja Žvanut). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2002, str. 277–307.
- Žargi, Matija: *Kositer na Slovenskem. Obrt in izdelki*. Ljubljana: Narodni muzej, 1981.
- Žontar, Jože: Povojni prisilni odvzemi zasebnega premoženja. *Arhivi* 1, 1990, št. 1–2, str. 5–11.

Žvanut, Maja: *Od viteza do gospoda*. Ljubljana: Vi-harnik, Žnanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1994.

Žvanut, Maja: *Slovinci v šestnajstem stoletju*. Ljubljana: Narodni muzej, 1986.

Žvanut, Maja: Zgodovina v kamnu – stari lapidarij v Narodnem muzeju Slovenije. *Argo* 47, 2004, št. 2, str. 28–38.

SPLETNI VIRI

Britannica:

<https://www.britannica.com/technology/britannia-metal>

Dolenjski biografski leksikon:

<https://www.nm.sik.si/si/eknjiznica/bioleks/?bid=523>

Grace's Guide:

https://www.gracesguide.co.uk/James_Dixon_and_Sons

https://www.gracesguide.co.uk/Joseph_Cutts

Silvercollection:

<https://www.silvercollection.it/electroplatesilverdue.html>

<https://www.silvercollection.it/ENGLADIXON.html>

<https://www.silvercollection.it/ENGLA-HAWKSWORTH.html>

Slovenska biografija:

Cevc, Emilijan: Stelè, Francè (<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi608537/>)

Koblar, France: Starè, Josip (<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi604184/>)

Mesesnel, France: Koch, Ciril, Metod (<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi281891/>)

Uredništvo: Gaber, Ante (<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi194384/>)

S U M M A R Y

“Poor man’s silver” in the National Museum of Slovenia. History of the collection of pewter objects

Pewter strongly marked the production and design of utilitarian objects in the Early Modern Period. Various pewter alloys were primarily used in the production of kitchenware, tableware, ecclesiastical utensils, candleholders, etc. Pewter craft reached its

zenith in the seventeenth and eighteenth centuries, after which it began to decline. In Slovenia, the first pewterers appeared in written sources at the end of the fifteenth century. The collections of the National Museum of Slovenia contain a multitude of pewter objects, about 400 of which are discussed in this article. Most are dated between the seventeenth and nineteenth centuries, and relatively few may be placed into preceding or subsequent periods. A vast majority of the objects were produced in the Central European area—that is, in the Slovenian lands and Bohemia as well as in German and Austrian lands. A large part were the works of Ljubljana’s pewterers; most donors, too, were from Ljubljana.

Because during the first decades of its existence, the museum compiled its pewter collection through donations, it had no direct influence on the type of objects acquired. Nonetheless, the objects it obtained during that period were of high artistic value. At the beginning of the twentieth century, the museum finally took a more proactive approach and embarked on deliberate purchases of pewter objects still missing from its collections. Provided with a significant financial injection from the regional authorities and the Ljubljana Chamber of Commerce, Crafts, and Industry in the interwar period, the museum director Josip Mal obtained parts of major private collections with the idea of establishing an arts and crafts museum, but his plan was never realized. While not a significant part of private collections and despite their limited number, pewter objects added to the museum’s pewterware collection. Especially noteworthy were the acquisitions from the private collections of Baron Ludwig von Härdtl and Baron Hans von Kometer.

The museum’s collections grew substantially after the Second World War, especially in 1951, when the institution also accepted 280 pewter objects from the Federal Collection Centre. Of these, sixty can be identified in the current collections. Apart from their multitude, they are also important in terms of their artisanal value, because at that time the museum received many Baroque and Rococo products from the so-called silver-type pewter and other important collection items. Over the following decades, the museum also continued to extend its collection through systematic purchases.

Robert Devetak

dr., asistent z doktoratom, Inštitut za narodnostna vprašanja, Erjavčeva 26, SI-1000 Ljubljana
Fakulteta za humanistiko Univerze v Novi Gorici, Vipavska 13, SI-5000 Nova Gorica
E-pošta: robert.devetak@inv.si
ORCID: 0000-0002-5098-5392

Primeri delovanja javnih kuhinj na Goriškem in Gradiškem pred prvo svetovno vojno

IZVLEČEK

Članek predstavlja delovanje različnih sistemov javnih kuhinj, ki so jih v obdobju Avstro-Ogrske ustanovljali na Goriškem in Gradiškem. Šlo je za pomembno obliko socialne pomoči revnemu prebivalstvu v deželi, s katero so dobrotelne organizacije ali posamezniki lajšali tegobe socialno ogroženim slojem prebivalstva tako v urbanem kot ruralnem okolju. Na podlagi različnih virov bodo predstavljeni štiri primeri iz Gorice in furlanskega dela dežele. V glavnem mestu dežele je delovala splošna javna kuhinja, ki jo je organiziralo tamkajšnje žensko dobrotelno društvo, poleg nje pa še dve, ki sta bili namenjeni revni šolski populaciji. V furlanskih naseljih se je na prehodu iz 19. v 20. stoletje razvil poseben sistem javnih kuhinj, katerega glavni namen je bil boj proti bolezni pelagra, ki je pestila tamkajšnje revno prebivalstvo.

KLJUČNE BESEDE

Javne kuhinje, socialna pomoč, Goriška in Gradiška, Avstro-Ogrska, dobrotelnost, revščina, društva

ABSTRACT

EXAMPLES OF SOUP KITCHENS OPERATING IN GORIZIA AND GRADISCA BEFORE THE FIRST WORLD WAR

The article describes the operations of various systems of soup kitchens that were set up in Gorizia and Gradisca during the period of Austria-Hungary. They constituted a crucial form of provincial social aid to the poor, with which charity organizations or individuals alleviated the hardships facing the vulnerable social strata in both urban and rural areas. Drawing from various sources, the article presents four examples from the city of Gorizia and the Friulian part of the County. Operating in the provincial capital were the general soup kitchen, run by the local women's charity association, and two soup kitchens providing meals to poor schoolchildren. At the turn of the twentieth century, a special system of soup kitchens was also set up across Friuli settlements with the main purpose to fight pellagra, which wreaked havoc among the poor local population.

KEY WORDS

Soup kitchens, social aid, Gorizia and Gradisca, Austria-Hungary, charity, poverty, associations

Uvod

V 19. stoletju se je začela razvijati organizirana in institucionalizirana socialna oskrba, ki je do prve svetovne vojne ponekod po Evropi že privedla do izrazitega vstopa države na to področje z oblikovanjem, urejanjem in poenotenjem socialne politike na najvišji ravni.¹ Različne institucije in posamezniki so si zadali nalogo izboljšati ekonomske razmere ter življenjski standard nižjih družbenih razredov s številnimi oblikami socialne pomoči, med katerimi so bile pomembne tudi javne kuhinje.² Sistem prostovoljnega organiziranega razdeljevanja poceni, a kaloričnih obrokov, ki sta jih povečini sestavljala zelenjavna juha in kruh, se je konec 18. stoletja razvil v nemškem prostoru ter se postopoma razširil v vsa večja evropska urbana središča.³ Ponekod so bile tovrstne oblike pomoči na javnih krajih stalno prisotne, pogosto pa so jih različni deležniki (javne oblasti, dobrodelna društva, človekoljubi) organizirali ob večjih socialnih krizah, ki so bile posledica gospodarskih dejavnikov, naravnih nesreč, vojn itd.⁴ Pomanjkanje hrane je v okolju, kjer so se tvrstne socialne krize pojavljale, sprožilo številne negativne posledice – podhranjenost, kronične bolezni ter težave v telesnem in duševnem razvoju.⁵ V tem pogledu je lahko javno razdeljevanje hrane pomembno pripomoglo k reševanju stisk. Pomoč je zajela vse starostne skupine, velikokrat pa so nekatere kuhinje delovanje usmerile k točno določenim skupinam oseb, na primer revnim učencem, s čimer so jim omogočili dostop do šolanja in razbremenili proračune staršev. Ljudske kuhinje so s svojim delovanjem vsaj kratkoročno olajšale dostop do hrane najrevnejšim skupinam prebivalstva, hkrati pa je ta oblika pomoči, ki je velikokrat delovala na javnem kraju, poglobljala zavest o revščini in pomenu dobrodelnosti v širši družbi.⁶

Slovenski prostor je sledil zgledom iz drugih delov Evrope, predvsem iz nemškega (habsburškega) in italijanskega prostora. Tako kot v nekaterih drugih urbanih središčih na Slovenskem in v Avstro-Ogrski⁷ je na prehodu iz 60. v 70. leta 19. stoletja prišlo do ustanovitve prve tovrstne javne kuhinje v Gorici. V naslednjih desetletjih so različne interesne skupine, društva in posamezniki predvsem za revno urbano prebivalstvo organizirali več podobnih primerov socialne pomoči. Za deželo Goriško in Gradiško je bila tovrstna oblika pomoči pomembna, saj so se nižji sloji prebivalstva, tako na podeželju kot v urbanih

središčih, v obdobju Avstro-Ogrske soočali s pogostimi krizami, ki so zahtevale številne intervencije lokalnih, deželnih in državnih oblasti, cerkvenih in sekularnih dobrodelnih ustanov ter angažiranih posameznikov.⁸ Javnim oblastem se samim velikokrat ni uspelo učinkovito soočiti s posledicami gospodarskih in socialnih kriz, zato je velik del bremena ležal na plečih različnih društev, ki so na različne načine lajšale tegobe in posledice pri lokalnem prebivalstvu.⁹ Javne kuhinje so bile pomemben način reševanja tovrstnih socialnih stisk.

Značilno je, da je velik del pobud za organizacijo javnih kuhinj prišel s strani žensk, ki so imele v tem obdobju glavno vlogo na dobrodelnem področju.¹⁰ Dobrodelnost je bila razumljena kot podaljšana roka skrbstva za družino oziroma *javno materinstvo*,¹¹ zato je bila v 19. stoletju družbeno sprejemljiva oblika javnega delovanja za ženske, ki so imele v tem obdobju sicer zelo omejene možnosti pri izvajanju tovrstnih aktivnosti.¹² Po takratnih nazorih so bile ženske kot matere naravno usposobljene za dobrodelno delovanje.¹³ Za vsa večja in pomembnejša ženska dobrodelna društva in organizacije je bilo tako organiziranje javnega dostopa do prehrane za socialno ogrožene sloje prebivalstva ena glavnih ter najpomembnejših nalog in dejavnosti.¹⁴

Javne kuhinje so bile pomembne z več vidikov. Revnim slojem prebivalstva so zagotavljale kalorično ustrežnejše, pestrejšje in velikokrat bolj zdrave obroke, kar je pozitivno vplivalo na splošne zdravstvene razmere med uporabniki ter v širši družbi. Hkrati je članstvo dobrodelnih organizacij tako prišlo v stik s socialno ogroženimi skupinami in pridobilo pomembne podatke za uveljavljanje učinkovitejših metod ter ukrepov, povezanih s socialnim varstvom in socialno politiko.¹⁵ K tovrstnim stikom lahko prištejemo še željo po socialnem nadzoru, ki so ga oblasti in dobrodelna društva izvajala nad obiskovalci kuhinj, z namenom uvajanja meščanskih moralnih norm.¹⁶ To je bilo v Goriški in Gradiški vidno predvsem pri kuhinjah, namenjenih mladoletnim, kjer je bil vidik nadzora in moralne vzgoje vsaj tako pomemben kot samo razdeljevanje hrane.

Članek bo na podlagi časopisnih virov predstavil osrednje javne kuhinje na Goriškem in Gradiškem v desetletjih pred prvo svetovno vojno ter izpostavil njihove posebnosti. Poleg omenjenih so v deželi delovale še nekatere druge tovrstne kuhinje, kot na primer Dijaška miza, ki jo je v Gorici za pomoč sre-

¹ Doležalová, *The Story of Poverty*, str. 40–44.

² Glasser, *Soup Kitchens*, str. 525–527.

³ Rumble, *Soup Through the Ages*, str. 182.

⁴ Blaj Hribar, *Pomanjkanje v Ljubljani*, str. 120–124; Dobaja, *Od ljudske kuhinje*, str. 244–245.

⁵ Margulis, *Hopewell, Ljudske kuhinje*, str. 220.

⁶ *Prav tam*, str. 219.

⁷ Dobaja, *Od ljudske kuhinje*, str. 241–246. Na Dunaju je prva javna kuhinja začela delovati leta 1874, v Ljubljani pa leta 1877.

⁸ Devetak, *Vstop žensk*, str. 64–69.

⁹ Devetak, *Gospodarska kriza*, str. 281–299.

¹⁰ Fuchs, Thompson, *Women in Nineteenth-Century*, str. 137–154.

¹¹ Dudeková, *Municipal Social Welfare*, str. 156.

¹² Frohman, *Poor Relief and Welfare*, str. 117.

¹³ Selišnik in Cergol Paradiž, *Delovanje žensk*, str. 239.

¹⁴ Scholliers, *Eating Out*, str. 112–113.

¹⁵ Glasser, *More Than Bread*, str. 1–22.

¹⁶ Perrot, *Stepping Out*, str. 452–453.

dnješolcem ustanovil katoliški politični tabor in je delovala v okviru dobrodelnega zavoda Alojzijevišče,¹⁷ a so časopisni viri o njenem delovanju skopi.¹⁸ V letih pred prvo svetovno vojno je delovala še javna kuhinja v Krminu, ki jo je organizirala lokalna oblast.¹⁹ Pozivi za uvajanje tovrstnih oblik pomoči so prišli s strani vseh najštevilnejših in pomembnejših narodnih skupin v deželi,²⁰ ki so pri zagotavljanju hrane revnemu prebivalstvu kljub naraščajočemu nacionalizmu ter narodnostnim sporom vsaj v določeni meri aktivno sodelovale.²¹

Javna kuhinja gospejnega društva za pomoč revežem

Ustanovitev prve javne kuhinje v Gorici je bila rezultat pobude gospejnega društva za pomoč revežem (*Associazione delle Signore Goriziane a sollievo dei poveri/Görzer Frauenverein zur Unterstützung der Armen*). Šlo je za prvo sekularno dobrodelno društvo na Goriškem in Gradiškem. Konec leta 1868 so ga ustanovile goriške plemkinje in bogate meščanke z namenom pomagati socialno šibkim v Gorici in njeni neposredni okolici. Društvo je postavilo merila za druge organizirane sekularne dobrodelne pobude, ki so se v deželi pojavile na prehodu iz 19. v 20. stoletje. Njegovo delovanje je bilo naravnano v več smeri in je okvirno obsegalo prirejanje javnih dogodkov, na katerih je članstvo zbiralo sredstva in opozarjalo na tegobe revnega prebivalstva, dobrodelnih sejmov (bazarjev) ter zbiranje in razdeljevanje finančnih ter materialnih sredstev za reveže, s čimer je članstvo aktivno in pomembno pomagalo javnim prizadevanjem oblasti pri zaježitvi slabih socialnih razmer. Društvo je podporo prejelo predvsem od italijanske in nemške goriške elite, medtem ko je slovenska skupnost po letu 1880 zaradi narodnostnih antagonizmov redkeje sodelovala pri društvenih projektih.²² Med omenjenimi dejavnostmi lahko posebej izpostavimo javno kuhinjo, ki je bila osrednja oblika pomoči društvu v času njegovega obstoja.

Javno razdeljevanje hrane, ki ga je organiziralo društvo, lahko ločimo na dve obdobji. V prvem, ki je trajalo od začetka delovanja društva do leta 1886, so članice društva obroke delile občasno oziroma v določenem obdobju – zimskih in zgodnjih pomladnih mesecih, ko je bil dostop do hrane težji.²³ V prvih letih delovanja so članice obroke pripravljale in delile v prostorih ob goriški mestni šoli v Edlingovi hiši.

Obrok sta v večini primerov sestavljala topla zelenjavna juha in kos kruha.²⁴ Število razdeljenih obrokov v zimskih mesecih se je od začetka delovanja društva postopoma povečevalo. Na prehodu iz leta 1871 v 1872 je društvo razdelilo 29.300 obrokov, naslednjo zimo okoli 40.000, na prehodu iz leta 1873 v 1874 pa že okoli 58.000 obrokov.²⁵ Pozimi 1873 je kuhinja zagotavljala okoli 300 obrokov na dan,²⁶ to število pa je do leta 1884 naraslo na povprečno 432 obrokov dnevno.²⁷ Hiter dvig nakazuje velik pomen tovrstne pomoči in potrebo po njej. K temu je deloma pripomoglo naraščanje števila prebivalstva Gorice, ki je bilo predvsem posledica priseljevanja s podeželja, kjer se je veliko ljudi soočalo z dolgovi in slabimi življenjskimi razmerami.²⁸ V času izrednih dogodkov sta razdeljevanje hrane aktivno organizirali tudi mestna in deželna oblast, ki sta pomagali gospejnemu društvu ter tudi sami organizirali pripravljanje in razdeljevanje hrane. Občina je januarja 1880 razdelila v povprečju okoli 220 obrokov dnevno.²⁹ Javna kuhinja je bila osrednja javna dejavnost društva, kar je razvidno iz finančnih podatkov, saj je bila velika večina zbranega denarja namenjena nakupu hrane.³⁰ V 80. letih 19. stoletja se je število razdeljenih obrokov, ki jih je delilo društvo, ustalilo pri okoli 58.000 do 60.000 za obdobje štirih mesecev. Leta 1882 so tako razdelili 58.255 obrokov, kar je društvo stalo nekaj več kot 2450 goldinarjev,³¹ leta 1886 pa 59.990; za pripravo in nakup surovin je društvo porabilo 1250 goldinarjev.³²

Sredi 80. let 19. stoletja je društvo ob izdatni pomoči časopisja v javnost poslalo željo po ustanovitvi stalne javne kuhinje, ki bi delovala v Gorici zunaj prostorov društva. Časopisje je že v 70. letih 19. stoletja javnosti predstavljalo primere iz tujine, predvsem iz italijanskega prostora, in poudarjalo prednosti tovrstne oblike delovanja. Leta 1874 je *L'Isonzo* bralcem predstavil uspešno delovanje javne kuhinje v kraju Borgoforte v Lombardiji.³³ V naslednjem desetletju so se članki o tej tematiki pojavljali pogosteje. Primeri javnih kuhinj v Trstu³⁴ ter bližnjih mestih v Italiji (Vidmu, Latisani in Palmanovi) so v drugi polovici leta 1886 vodstvo društva spodbudili, da je pripravilo sestanek, na katerem je začrtalo smernice za ustanovitev javne kuhinje v Gorici.³⁵ Članice so v ustanovitev in pripravo tovrstne pomoči vložile veli-

¹⁷ Perat, *Gorica*, str. 120–122.

¹⁸ *Gorica*, 23. 7. 1912, št. 59.

¹⁹ *L'Eco del Litorale*, 31. 10. 1911, št. 204.

²⁰ Marušič, *Pregled politične zgodovine*, str. 45. Glede na občevalni jezik je v deželi leta 1910 slovensko govorilo 62 %, italijansko in furlansko 36 %, nemško 1,8 %, ostale jezike pa 0,2 % prebivalstva.

²¹ Prav tam, str. 330–335.

²² Devetak, *Vstop žensk*, str. 80–102.

²³ Claricini, *Gorizia nelle sue*, str. 422.

²⁴ Šatej, *Žensko delovanje*, str. 38.

²⁵ Claricini, *Gorizia nelle sue*, str. 422.

²⁶ *L'Isonzo*, 27. 12. 1873, št. 104.

²⁷ *Corriere di Gorizia*, 23. 4. 1884, št. 33.

²⁸ Kalc, Vidiki razvoja prebivalstva, str. 700; Devetak, Gospodarska kriza, str. 284–287.

²⁹ *L'Isonzo*, 13. 1. 1880, št. 10.

³⁰ Claricini, *Gorizia nelle sue*, str. 422.

³¹ *Eco del Litorale*, 27. 4. 1882, št. 34.

³² ASGO, *I. R. Capitanato Distrettuale di Gorizia*, b. 16, f. 122, d. 6659.

³³ *L'Isonzo*, 29. 4. 1874, št. 34.

³⁴ *Corriere di Gorizia*, 12. 10. 1886, št. 122.

³⁵ *Corriere di Gorizia*, 24. 7. 1886, št. 88.

ko časa ter energije, izvedle so tudi več poizvedb in obiskov po državi in tujini ter aktivno sodelovale z goriškimi in deželnimi oblastmi. Za sodelovanje so si aktivno prizadevale pridobiti tudi lokalno prebivalstvo. Za širjenje in utrjevanje idej o javni kuhinji so angažirale časopise, ki je podprlo njihovo delovanje. Če sklepamo po pregledanih virih, je šlo za največji projekt društva v celotnem obdobju delovanja, ki se je uspešno uveljavil in deloval vse do prve svetovne vojne. Časopise je največkrat omenjalo primer iz Vidma, kjer so dnevno razdelili med 750 in 1500 obrokov. Cena postavitve kuhinje naj bi bila okoli 6000 lir, ta model pa je bil zgled za postavitev goriške kuhinje.³⁶ Predsednica gospejnega društva Antonia Rassauer-Marinelli je poleti 1886 obiskala Celovec in Dunaj, da bi se seznanila s tamkajšnjim sistemom razdeljevanja hrane.³⁷ Na Dunaju so se javne kuhinje razširile v 70. letih 19. stoletja in so uspešno delovale.³⁸ Članice društva so bile v stiku z ustanoviteljem videmske javne kuhinje, nekim de Girolamom, ki jim je poslal osnovne informacije o njenem delovanju.³⁹

Po analizi delovanja omenjenih primerov se je vodstvo odločilo, da bo društvo posnemalo videmsko javno kuhinjo, ker je njen sistem najbolj ustrezal goriškemu okolju in prebivalstvu.⁴⁰ Na sestanku, ki je potekal konec julija 1886, sta poleg odbornic društva, ki jih je vodila predsednica baronica Rassauer-Marinelli, sodelovala goriški župan Giuseppe Maurovich in referent za javno zdravje pri goriški občini, zdravnik Aronne Luzzatto. Odbornice so na sestanku poudarile pomen ustreznih in zdravih obrokov, do katerih bi morali imeti dostop tudi revni prebivalci. Težavni so bili predvsem zimski meseci, ko je bil dostop do te hrane, predvsem sadja in zelenjave, težji. Med pripravo se je društvo obrnilo na vse narodnostne in verske skupnosti v mestu, da bi od njihovih predstavnikov dobilo mnenje ali predloge o vzpostavitvi razdeljevanja hrane. Pri tem so večinoma sodelovali le predstavniki in predstavnice italijanske ter nemške skupnosti, saj slovensko časopise sploh ni omenilo priprav na ustanovitev ali delovanja javne kuhinje, kar je bilo v veliki meri povezano z narodnostnimi spori, ki so v tem obdobju že močno krojili goriški vsakdan. Sledila je javna konferenca, ki jo je društvo ob sodelovanju deželnih oblasti v Gorici pripravilo 11. septembra 1886. Na njej so odbornice širši javnosti predstavile prednosti, ki bi jih imela javna kuhinja in s katerimi bi izboljšali življenjske razmere socialno ogroženih slojev prebivalstva. Ob tem so predstavile prednosti in dosežke, ki so jih tovrstne kuhinje imele v Vidmu, Reki, Torinu in Cervinjanu. Za zgled so si članice vzele predvsem prvo, ki so jo tudi podrobneje predstavile. Na konferenci so med drugim razpravlja-

li o možnostih financiranja delovanja, prostorih, kjer bi kuhinja delovala, sestavi in količini obrokov ter lokaciji kuhinje. Nekateri so predlagali, da bi kuhinjo postavili pri tovarnah, drugi pa, da bi bila v kateri izmed ulic, kjer je bila koncentracija revnega prebivalstva največja. Konferenco je italijansko goriško časopise pozorno spremljalo. Tako je bil na naslovnici časopisa *Corriere di Gorizia* o njej objavljen dolg članek.⁴¹ Za lažji potek poti do ustanovitve in delovanja so oblikovali komisijo, v kateri so bili goriški župan Maurovich, odvetnik dr. Francesco Marani, Karl Ritter von Záhony, predsednica društva baronica Rassauer-Marinelli, podpredsednica društva grofica Selma Coronini, blagajničarka društva Betty Reggio in štiri odbornice društva. Komisija je določila, da bo javno kuhinjo vodilo društvo ob finančni podpori mestnih oblasti, postavili pa bi jo v *Via del Cristo* v severnem delu mesta, blizu judovskega geta in na območju, kjer je živel najrevnejše prebivalstvo Gorice.⁴²

A ta lokacija ni dobila podpore, tako da so kuhinjo januarja 1887, ko je začela z delovanjem, postavili v ulici *Dreossi*, južno od goriškega gradu.⁴³ Otvoritev je potekala 2. januarja 1887 ob prisotnosti predstavnikov mestne in deželne oblasti. Poleg goriškega župana Maurovicha, deželnega glavarja grofa Franca Coroninija in okrajnega glavarja barona Franca Rechbacha se je udeležil tudi vrh gospejnega društva v podporo revežem.⁴⁴ Kuhinja je bila namenjena revnim družinam, delavcem, obrtnikom in študentom, ki si niso mogli privoščiti dovolj hranljivih obrokov. Bila je prostorna in sodobno opremljena, ponujala pa je več različnih jedi. Za 16 kron je oseba dobila zelenjavno juho z govedino in stročnicami, za pet kron juho, za štiri krone stročnice, za devet kron meso in za dve kroni kos kruha.⁴⁵ Kasneje je bilo mogoče dobiti tudi druge obroke, na primer krompir, testenine, golaž in polento.⁴⁶ Prvi dan je okoli 50 članic društva revežem razdelilo 378 obrokov.⁴⁷ V nadaljevanju delovanja je hrano ob pomoči dveh moških delilo, obracunavalo in pripravljalo zaloge pet članic.⁴⁸ Časopise je podrobno opisalo otvoritev in v začetnem obdobju celo dnevno spremljalo delovanje kuhinje ter navajalo jedilnike in število razdeljenih obrokov. Dnevno je društvo razdelilo med 300 in 400 obrokov,⁴⁹ občasno pa je njihovo število presegló 600.⁵⁰ Te številke so bile sorazmerno visoke glede na število prebivalcev Gorice, ki jih je bilo takrat okoli 20.000.

Stalna kuhinja je bila lažje dostopna in bolj učinkovita pri pomoči od prejšnjega sistema občasnega

⁴¹ *Corriere di Gorizia*, 16. 9. 1886, št. 111.

⁴² *Corriere di Gorizia*, 23. 9. 1886, št. 114.

⁴³ *Corriere di Gorizia*, 30. 12. 1886, št. 156.

⁴⁴ *Corriere di Gorizia*, 4. 1. 1887, št. 2.

⁴⁵ *Corriere di Gorizia*, 30. 12. 1886, št. 156.

⁴⁶ *Corriere di Gorizia*, 6. 1. 1887, št. 3.

⁴⁷ *Corriere di Gorizia*, 4. 1. 1887, št. 2.

⁴⁸ *Corriere di Gorizia*, 1. 3. 1887, št. 26.

⁴⁹ *Corriere di Gorizia*, 11. 1. 1887, št. 5.

⁵⁰ *Corriere di Gorizia*, 24. 2. 1887, št. 24.

³⁶ *Corriere di Gorizia*, 10. 8. 1886, št. 95.

³⁷ *Corriere di Gorizia*, 23. 9. 1886, št. 114.

³⁸ Weigl, Von der Armenpflege, str. 73.

³⁹ *Corriere di Gorizia*, 26. 8. 1886, št. 102.

⁴⁰ *Corriere di Gorizia*, 23. 9. 1886, št. 114.

Središče dobrodelne dejavnosti na Goriškem in Gradiškem – Gorica v obdobju pred prvo svetovno vojno (Zbirka razglednic Goriške knjižnice Franceta Bevka).

oziroma časovno omejenega razdeljevanja. Njeno delovanje je za društvo pomenilo enega največjih stroškov in finančnih zalogajev. Za leti 1888 in 1889 je ta strošek znašal 860 goldinarjev, tj. slabih 45 odstotkov vseh odhodkov društva.⁵¹ Leta 1908 je strošek skupaj z razdeljenim lesom znašal 1618,42 krone, tj. slabih 35 odstotkov vseh stroškov.⁵² Velik del stroškov in potreb po hrani je društvo pokrilo z organiziranjem javnih prireditev in s finančnimi ali materialnimi donacijami članstva in podpornikov ter podpornic. K darovanju je večkrat pozvalo tudi časopisje in tako pripomoglo k večjemu odzivu.⁵³ Tako je lahko društvo razdeljevalo hrano ves čas svojega delovanja. Javna kuhinja in tovrstni sistem razdeljevanja hrane sta bila model za nekatere druge javne kuhinje, ki so jih v kasnejših desetletjih ustanovili v Gorici in nekaterih drugih naseljih po deželi.

Študentovska kuhinja

Javna kuhinja, ki jo je ustanovilo gospejno društvo, je bila namenjena splošni javnosti, ki se je soočala s socialnimi težavami. Od leta 1885 je krajše obdobje vzporedno delovala še ena tovrstna socialna ustanova, ki pa je hrano ponujala specifični skupini goriškega prebivalstva – mladim šolarjem. Dežela je v tem pogledu sledila nekaterim evropskim okoljem, ki so v drugi polovici 19. stoletja začela v okviru izobraževalnih institucij ali podpornih ustanov organizirati sistem menz, v katerih so lahko predvsem revni in daleč od doma živeči učenci prišli do subvencioniranega ali brezplačnega obroka. Tovrstna pomoč, ki je vsaj deloma razbremenila proračune revnih družin,

je marsikateremu otroku omogočila šolanje, hkrati pa je pozitivno vplivala na zdravje in preprečevanje podhranjenosti uporabnikov.⁵⁴ Poleg tega so imele menze izobraževalni in moralni namen, saj so v njih poleg razdeljevanja hrane organizirali učenje, molitev in aktivno preživljanje prostega časa pod nadzorom učiteljev. Tako so preprečili, da bi se učenci v prostem času samovoljno gibali po mestu.⁵⁵

Od šolskega leta 1884/85 je tovrsten sistem razdeljevanja hrane organizirala tudi Vincencijeva družba, verska organizacija, ki je v Gorici delovala od leta 1879 in se je močno angažirala na dobrodelnem področju.⁵⁶ *Študentovska kuhinja*, kot so jo poimenovali, je skrbela za prehrano revnih dijakov. Vodil jo je profesor na goriškem učiteljsku in literarni zgodovinar Julij pl. Kleinmayr,⁵⁷ ob pomoči nekaterih drugih goriških profesorjev in duhovnikov, prostore pa je imela v Nunki ulici (*Via delle Monache*).⁵⁸ Hrano so pripravljale redovnice, sestre sv. Križa.⁵⁹ V prvem letu delovanja je kuhinja razdelila 1648 obrokov 20 do 24 dijakom.⁶⁰ V šolskem letu 1885/86 je obroke prejelo 36 dijakov, med katerimi je bilo po narodnosti 29 Slovencev, sedem pa Italijanov.⁶¹ Glede na poročila, ki jih je Kleinmayr objavljaval v časopisu *Soča*, število hkratnih prosilcev ni presegalo 40. Obiskovali so jo učenci iz goriške gimnazije, realke in deške vadnice,⁶² ki so prihajali iz Gorice, Mirna, Solkana, Ločnika, Šempetra, Pod-

⁵¹ *Corriere di Gorizia*, 30. 5. 1889, št. 65.

⁵² *Vierzigste Jahres-Rechenschaft*, str. 2.

⁵³ Primer: *Corriere di Gorizia*, 5. 11. 1884, št. 89.

⁵⁴ Davin, *Family and Domesticity*, str. 156–157.

⁵⁵ Scholliers, *Eating Out*, str. 114.

⁵⁶ Fuchs, *Gender and Poverty*, str. 200; *Soča*, 22. 3. 1889, št. 12.

⁵⁷ Jevnikar, Kleinmayr pl. Julij, str. 61–62.

⁵⁸ *Soča*, 26. 6. 1885, št. 26.

⁵⁹ *Soča*, 26. 3. 1886, št. 13.

⁶⁰ *Soča*, 21. 5. 1886, št. 21.

⁶¹ *Soča*, 26. 3. 1886, št. 13.

⁶² *Soča*, 15. 7. 1887, št. 29.

gore, Moše, Pevme in Štandreža.⁶³ Kot je razvidno iz zapisov, je bil namen kuhinje pomoč socialno šibkim učencem, a hkrati nadzor in uvajanje discipline ter delovnih navad med dijaki, da niso prostega časa izkoristili za morebitno nemoralno početje izven prostorov šole, na goriških ulicah. »*Ti reveži so dosihmal zaorali od 10. ure dopoldne do 2. ure popoldne pohajkovati po mestu brez zavetja, brez nadzorstva, brez učenja in večinoma tudi – razen kosa kruha – brez hrane /.../ V lepih in primerno uravnanih prostorih, v nunskih ulicah hiš. št. 8 imajo dijaki svoje zavetišče vsak dan od 10. do 2. ure s sledečim redom: od 10–12 dop. učenje; ob 12. molitev in jed; od ½ 1–1 prosto. Med tem časom si v posebni sobi snažijo čevlje, čedijo obleko itd. Od 1 do ¾ 2 zopet učenje in potem odhod v šolo. Vse to se vrši pod nadzorstvom gg. učiteljev in duhovnikov, deloma še aktivnih, deloma upokojenih, ki svoje znanje in svoj dragi čas nježni mladini darujejo.*«⁶⁴ Tako je kuhinja dijakom omogočila, da so se hranili »*duševno in telesno*«. ⁶⁵ Svojih varovancev ustanova ni podpirala le s hrano, ampak jih je večkrat obdarovala tudi z oblačili, knjigami in šolskimi potrebščinami.⁶⁶

Redno delovanje kuhinje je omogočalo financiranje iz članarin članov društva in prostovoljnih prispevkov.⁶⁷ Znatno del sredstev za delovanje so prispevali pripadniki plemstva in družbene elite. Med podporniki in podpornicami tako najdemo Mario Thereso grofico Chambord, ki je letno darovala 200 goldinarjev,⁶⁸ baronici Angiolino Ritter von Záhony in Marie Spaun,⁶⁹ politika Antona Gregorčiča⁷⁰ in Rajmunda Mahorčiča⁷¹ ter duhovnika Jožefa Marušiča.⁷² Grofica Mathilde Coronini je leta 1886 dovolila uporabo svoje palače za izvedbo letnega občnega zbora kuhinje.⁷³ Kuhinji so podporo namenjale vse narodnostne skupine v deželi, pa tudi mestne in deželne oblasti.⁷⁴ Tudi delovanje kuhinje je bilo nadnarodnostno, saj so poročila tiskali v slovenskem in italijanskem jeziku, oba jezika so uporabljali tudi na sestankih in občnih zborih.⁷⁵ V primerjavi z javno kuhinjo, ki jo je gospejno društvo organiziralo v podporo revežem, je imela študentska kuhinja pri slovenskem časopisju močno podporo. *Soča* je bralce pogosto pozivala k darovanju, hkrati pa je njeno uredništvo zbiralo prispevke za kuhinjo in na svojih straneh objavljalo sezname darovalcev ter darovalk.⁷⁶

⁶³ *Relazione alla Dieta*, str. 71.

⁶⁴ *Soča*, 26. 3. 1886, št. 13.

⁶⁵ *Soča*, 26. 6. 1885, št. 26.

⁶⁶ *Soča*, 10. 12. 1886, št. 50.

⁶⁷ Primer: *Soča*, 12. 6. 1885, št. 24.

⁶⁸ *Soča*, 9. 4. 1886, št. 15.

⁶⁹ *Soča*, 26. 6. 1885, št. 26.

⁷⁰ *Soča*, 15. 7. 1887, št. 29.

⁷¹ *Soča*, 5. 2. 1886, št. 6.

⁷² *Soča*, 7. 5. 1886, št. 19.

⁷³ *Soča*, 12. 3. 1886, št. 11.

⁷⁴ *Soča*, 1. 1. 1886, št. 1. Goriški deželni zbor je leta 1886 kuhinji namenil 100 goldinarjev.

⁷⁵ *Soča*, 12. 3. 1886, št. 11.

⁷⁶ *Soča*, 15. 7. 1887, št. 29.

Iz časopisnih poročil je razvidno, da je bila študentska kuhinja aktivna predvsem v drugi polovici 80. let 19. stoletja, kasneje pa se članki o delovanju ne pojavljajo več, k čemur je lahko botrovalo več težav. Konec oktobra 1887 so mestne oblasti stavbo, v kateri je delovala kuhinja, zaprle zaradi zdravstvenih razlogov, a je bila prepoved delovanja v le nekaj dneh odpravljena.⁷⁷ Iz časopisnih poročil je razvidno, da se je predvsem proti koncu tega desetletja soočala s pomanjkanjem finančnih sredstev, na kar nakazujejo pozivi k aktivnejši podpori in poudarjanje dejstva, da odhodki presegajo prihodke.⁷⁸ Z zatonom dela je morda povezan tudi odhod vodje Kleinmayrja, ki je bil leta 1890 iz Gorice premeščen na novo delovno mesto v Koper.⁷⁹

Dijaška kuhinja

Leta 1907 je slovenska skupnost v Gorici zagnala nov projekt razdeljevanja subvencioniranih ali brezplačnih obrokov učencem – dijaška kuhinjo, ki je delovala na podoben način kot študentska kuhinja.⁸⁰ K ustanovitvi je že tri leta pred tem na javnem shodu akademskega društva Adrija pozval slovenski politik Bogumil Vošnjak.⁸¹ Kuhinjo je kasneje ustanovila ena od osrednjih slovenskih gospodarskih institucij v Gorici – Trgovsko-obrtna zadruga, ki je delovala v okviru liberalnega političnega tabora.⁸² Zadruga je tudi zagotovila prostore v svoji stavbi v ulici Svetege Ivana (*San Giovanni*) in pokrila večji del stroškov delovanja. Ob pričetku delovanja se je vodstvo obrnilo na slovensko javnost v mestu in deželi: »*Koliko nadarjenih, pridnih, vrednih slovenskih sinov mora ostati v ozkem krogu priprostega življenja. Pot v srednje ali višje šole, kjer bi si razvili in popolnili svoje duševne zaklade, jim je zaprta radi revščine! Nastavimo svoje moči. Potrudimo se, da povzdignemo število nadarjenega slovenskega naraščaja v solah. Očitanja, da nam odjeda tujec najboljše kose kruha, mora ponehati, ko bomo imeli v vseh strokah dovolj svojih ljudi!*«⁸³ Za razliko od študentske kuhinje, ki je pomagala učencem vseh narodnih skupin, se je dijaška kuhinja osredotočila le na pomoč slovenskim učencem. Iz poziva je razvidno, da so si s tovrstno pomočjo prizadevali okrepiti število in vlogo slovenskih učencev v glavnem mestu. Šlo je za izrazito narodni projekt, ki si je zadal pridobiti široko podporo pri slovenski skupnosti v Gorici in širše v deželi.

Delovanje je bilo podobno kot pri študentski kuhinji, saj je odbor skrbel tudi za moralno vzgojo dijakov, ki so obiskovali kuhinjo. Nadzor so izvajali

⁷⁷ *Soča*, 4. 11. 1887, št. 45.

⁷⁸ *Soča*, 15. 7. 1887, št. 29.

⁷⁹ Jevnikar, Kleinmayr pl. Julij, str. 62.

⁸⁰ Šatej, *Žensko delovanje*, str. 49–50.

⁸¹ *Gorica*, 30. 8. 1904, št. 70.

⁸² Waltritsch, *Slovensko gospodarstvo v Gorici*, str. 80–81.

⁸³ *Soča*, 14. 9. 1907, št. 104.

Rodoljubl, prijatelji mladine, spominjajte se, posebno pri veseljih, tudi prepotrebne Dijaške kuhinje in VI, dijaki, ki ste bili že, ali pa boste še deležni dobrote Dijaške kuhinje, agitirajte za prepotrebno Dijaško kuhinjo v Gorici!
Šolsko leto začne kmalu zopet in dijaki se že oglašajo za vsprejem v Dijaško kuhinjo, prispevkov za prihodnje šolsko leto pa do sedaj še ni nič. Kaj bo?! — Nadzorstvo.

*Poziv za darovanje dijaški kuhinji
 (Soča, 16. 7. 1910, št. 70).*

slovenski goriški učitelji, medtem ko je bilo vodenje kuhinje v rokah slovenskih narodnih dam.⁸⁴ Za zgled si je Trgovsko-obrtna zadruga vzela podobna primera tovrstnih kuhinj in Celju in Kranju.⁸⁵ V Kranju je kuhinja z istim imenom delovala že od leta 1894.⁸⁶ Ustanovni upravni svet goriške dijaške kuhinje je štel sedem članov in članic – to so bili prof. Ivan Košnik, šolski svetnik Fran Plohl, prof. Jakob Zupancič, deželni sodni svetnik Josip Kovač, Ivanka Gabršček, Marija Kopač in Amalija Lavrič. Kuhinjo so vodile tri ženske. Prvo leto je bilo sprejetih 34 dijakov,⁸⁷ a se je število uporabnikov že v krajšem času močno povečalo. Leta 1909 je tako obroke prejemale 76 dijakov – 25 gimnazijcev, 12 učencev realke, deset pripravnikov, en vajenec in 28 učiteljskih kandidatov. Število prijav je presevalo število prostih mest, zato je morala tega leta kuhinja odkloniti 14 dijakov zaradi pomanjkanja prostorov in previsokih stroškov. Glede na poročilo je kuhinja leta 1909 mesečno pripravila 1952 kosil in 1642 večerij, skupni strošek pa je znašal nekaj več kot 809 kron. Plačila s strani družin dijakov so pokrila 310 kron (38 odstotkov), ostale stroške pa je kuhinja krila s pomočjo različnih donacij. Za pripravo hrane so tedensko med drugim porabili okoli 100 kg krompirja, 70 kg kruha, 25 kg fižola in 20 kg mesa.⁸⁸ Julija 1911 se je kuhinja ločila od Trgovsko-obrtna zadruga, ki je bila zaradi hudih finančnih težav v veliki krizi, in se preoblikovala v samostojno društvo, kot razlog pa je novoizvoljeni odbor, ki ga je vodil učitelj in ravnatelj Fran Strnad, navedel boljšo organiziranost in lažji dostop do sredstev.⁸⁹ Dve leti po preoblikovanju je društvo, katerega novi predsednik je bil profesor Martin Mastnak, sestavljalo 68

Dijaška kuhinja v Gorici sprejme kuharico
 izvežbano, zdravo, ne pod 30 let. staro.
 Zglasiti se je do 25. t. m. vsak dan pri gospej Ivanki Gabrščekovi, Gosp. ul. 7, II. 396-2

*Oglas za zaposlitev kuharice v dijaški kuhinji,
 objavljen v časopisu Soča (Soča, 25. 11. 1913, št. 107).*

rednih članov, dva ustanovna člana, en častni član ter več podpornikov.⁹⁰

Kuhinja je imela ob intenzivnem poročanju liberalnega časopisja veliko podpore med slovensko skupnostjo v Gorici in deželi.⁹¹ Ljudje so darovali tako denar kot živila za pripravo obrokov. Odbor je javnost večkrat prosil predvsem za krompir, korenje, repo, fižol, grah in sadje.⁹² Odziv je bil množičen, na kar nakazujejo pogoste objave seznamov darovalcev v časopisu *Soča*. Med aktivnimi darovalci najdemo vidne slovenske javne osebnosti v deželi (na primer Just Bačar, Henrik Tuma, Alojzij Franko, Dragotin Treo, Ignacij Gruntar, Karel Podgornik), številne posojilnice, hranilnice, občine, šolske odbore in deželni zbor.⁹³ Po številnih naseljih dežele so organizirali posebne prireditve, na katerih so zbirali sredstva za kuhinjo, aktivno pa so se angažirali tudi varovanci, ki so prirejali dogodke z namenom finančne pomoči društvu.⁹⁴ Kljub pogostim pozivom in dogodkom je občasno zmanjkalo nekaterih surovin za pripravo obrokov, društvo pa je pestil finančni primanjkljaj.⁹⁵ Delovanje kuhinje je spomladi 1915 prekinila prva svetovna vojna oziroma spopad med Avstro-Ogrsko in Italijo.

Javne kuhinje za pomoč pelagričnim bolnikom v furlanskem delu dežele

Poleg omenjenih primerov v Gorici lahko posebej izpostavimo specifične javne kuhinje, ki so v furlanskem delu dežele nastale kot posledica boja proti boleznim pelagra.⁹⁶ Pelagra je bila hipovitaminoza – bo-

⁸⁴ *Soča*, 14. 9. 1907, št. 104.

⁸⁵ *Soča*, 13. 8. 1907, št. 91.

⁸⁶ Rogelj, *Skrb za revne*, str. 74–75.

⁸⁷ Gabršček, *Goriški Slovenci*, str. 253–254.

⁸⁸ *Soča*, 13. 11. 1909, št. 133.

⁸⁹ *Soča*, 15. 7. 1911, št. 80.

⁹⁰ *Soča*, 18. 10. 1913, št. 96.

⁹¹ *Soča*, 19. 12. 1911, št. 146.

⁹² *Soča*, 14. 9. 1907, št. 104.

⁹³ *Soča*, 18. 10. 1913, št. 96.

⁹⁴ *Soča*, 21. 3. 1911, št. 33.

⁹⁵ *Soča*, 18. 1. 1913, št. 8.

⁹⁶ O pelagri v avstro-ogrskem kontekstu glej: Flamm, *Die Pelagra*, str. 1–22.

lezen, ki je nastala zaradi pomanjkanja niacina, kar je bilo posledica prekomerne in enolične prehrane, ki je temeljila na koruzi. Telesne spremembe so se pojavile na koži, prebavilih in možganih. Prvi simptomi bolezni so bili utrujenost, izguba apetita, prebavne težave, nespečnost in poškodbe na koži, predvsem na okončinah ter okoli vratu. Ob daljšem trajanju bolezni so se pojavili še driska, dermatitis, demenca, psihološke težave (anksioznost, depresija) in v primeru nezdravljenja tudi smrt.⁹⁷ Zaradi razširjenosti med nižjimi sloji prebivalstva se je zanjo uveljavilo ime »bolezen revežev«.⁹⁸ Na Goriškem in Gradiškem se je pojavila v prvi polovici 19. stoletja in se v kasnejših desetletjih endemično razširila predvsem v furlanskem delu dežele (sodni okraji Červinjan, Gradišče in Tržič). Glavni razlog za širitev je bilo prekomerno intenzivno monokulturno poljedelsko gospodarstvo,⁹⁹ saj so se zemljiški lastniki in z njimi posledično velik del podeželskega prebivalstva usmerili v množično pridelovanje koruze za izvoz.¹⁰⁰ Posledično se je lokalni notranji trg zasitil s koruzo, ki je postala glavna sestavina jedilnikov predvsem nižjih slojev. Hkrati je pomanjkanje finančnih sredstev, s katerimi bi si lahko revno prebivalstvo kupilo druge sestavine, in pomanjkanje drugih kmetijskih pridelkov zaradi prestrukturiranja obdelovalnih površin povzročilo otežen dostop do ključnih vitaminov in v 80. letih 19. stoletja sprožilo endemično širjenje pelagre, ki je povzročila smrt več sto ljudi, predvsem žensk, otrok in starejših. Furlansko podeželsko prebivalstvo se samo ni uspelo učinkovito boriti proti posledicam bolezni, saj sta ga poleg pomanjkanja pestre prehrane pestila slaba izobrazba in pomanjkanje zdravstvenih storitev ter finančnih sredstev, s katerimi bi si ljudje lahko plačali bolniško oskrbo, zdravila in druge prehranske surovine. Lokalne oblasti same niso dosegle vidnih uspehov pri preprečevanju širjenja pelagre, zato so za pomoč zaprosile deželne oblasti v Gorici ter državne oblasti na Dunaju. Podpora deželnih in državnih oblasti se je dopolnjevala s finančnimi injekcijami ter organiziranjem zdravniške oskrbe in javnih kuhinj na podeželju, s čimer so vsaj delno zajezili širjenje bolezni ter pomagali bolnikom.¹⁰¹

Organizacija javnih kuhinj je bila ena prvih oblik aktivnega in uspešnega boja proti bolezni, razvili pa so jo lokalni človekoljubi, ki so bili v neposrednem stiku z okoljem ter so se prvi soočili s hudimi posledicami pelagre. Glavna naloga kuhinj je bila zagotavljanje pestrejšje prehrane in odmik od enoličnih jedilnikov, sestavljenih iz pretežno koruznih jedi. K tovrstnim ukrepom so pozivali tudi številni dopisniki v časopisju: »Edini pomoček to bolezen kolikor možno omejeti bil bi, ako bi se prebivalstvo boljših in tečnejših

jedi preskrbovalo. Se ve, da je to kaj težko, kajti države imajo dandanes ogromnih stroškov z drugimi potrebami. Pri vsem tem bi pa občine same lahko prevzele nalogo preskrbeti svojim občanom tečnejšega živeža z ustanavljanjem zavodov, koder bi se prodajale tečne jedi in kruh v ceno ne ozirajoč se na dobiček.«¹⁰² V začetku leta 1886 sta Antonio Dreossi in Giovanni Zanetti v Červinjanu, enem najbolj prizadetih krajev, odprla javno kuhinjo, kjer so reveži iz lokalnega okolja po nizki ceni dobili obrok zelenjavne juhe.¹⁰³ Ta javna kuhinja je nastala še pred stalnim razdeljevanjem hrane gospejnega društva za pomoč revežem. Goriško dobrodelno društvo je červinjansko kuhinjo izpostavilo kot zgled za lastne pobude na tem področju.¹⁰⁴ Dve leti kasneje sta v občini Terzo delovali dve tovrstni kuhinji, hkrati pa so lokalne oblasti pričele po številnih naseljih graditi javne krušne peči, s katerimi so lahko ustrezno termalno obdelali koruzno moko in zagotavljali pregled kakovosti koruznega žita.¹⁰⁵ Tovrstne javne kuhinje so se izkazale za učinkovit ukrep. Do začetka 20. stoletja so občine, lokalne skupnosti in zasebniki po številnih furlanskih krajih odprli posebna gostišča, kjer je prizadeto prebivalstvo hrano dobilo brezplačno ali po nizki ceni. Delovanje so financirali državna in deželna oblast ter zasebni donatorji.¹⁰⁶ Večina kuhinj in gostiln je delovala po 50 dni na leto, namenjene so bile izključno pelagričnim bolnikom, odprli pa so jih v jesenskih ali zimskih mesecih, ko je bil revnemu prebivalstvu dostop do hrane otežen. Leta 1909 je delovalo deset tovrstnih gostiln, in sicer v Martinščini, Aiellu, Pierisu, Červinjanu, Terzu, Villi Vicentini, Ogleju, Fiumicellu, Muscolih in Scodovacci. Skupno število oskrbljenih oseb je bilo tega leta 310, med njimi 82 otrok mlajših od deset let. Med oskrbovance so skupno razdelili 16.903 porcij kosila in 4200 porcij večerje. Skupni strošek je znašal okoli 9400 kron. V poročilu je c. kr. višji okrajni zdravnik v Gradišču dr. Antonio Lius zapisal, da se je bolnikom, ki so se prehranjevali v gostilnah, zdravstveno stanje izboljšalo.¹⁰⁷

Tovrstne javne kuhinje, ki so jih oblasti ali posamezniki organizirali po furlanskih krajih, so bile eden glavnih in najuspešnejših ukrepov za boj proti pelagri in izboljšanje zdravstvenih razmer med tamkajšnjim prebivalstvom.¹⁰⁸

Sklep

Sistem javnih kuhinj, s katerim so oblasti in dobrodelne organizacije pomagale revnemu prebivalstvu, je imel na področju dobrotelnosti vidno mesto

⁹⁷ Kiple, *The Cambridge World*, str. 918–921.

⁹⁸ Ginnaio, *Pellagra in Late*, str. 585.

⁹⁹ Montanari, *Lakota in izobilje*, str. 176–180.

¹⁰⁰ Valenčič, *Kulturne rastline*, str. 264–267.

¹⁰¹ Devetak, »Hči glada in mati umobola«, str. 5–15.

¹⁰² *Edinost*, 9. 4. 1887, št. 29.

¹⁰³ *Corriere di Gorizia*, 12. 1. 1886, št. 5.

¹⁰⁴ *Corriere di Gorizia*, 16. 9. 1886, št. 111.

¹⁰⁵ *Soča*, 18. 1. 1889, št. 3.

¹⁰⁶ *Gorica*, 22. 4. 1902, št. 32.

¹⁰⁷ *Soča*, 25. 8. 1910, št. 97.

¹⁰⁸ Devetak, »Hči glada in mati umobola«, str. 10–11.

tudi na Goriškem in Gradiškem. V času pogostih družbenih in ekonomskih kriz je bila tovrstna pomoč pomembna, saj je imelo socialno ogroženo prebivalstvo zaradi slabih letin ali pomanjkanja finančnih sredstev omejen dostop do (ustrezne) hrane. Za pomoč se je oblikovalo več sistemov razdeljevanja obrokov. Najpomembnejša in najdlje delujoča kuhinja je bila plod intenzivnih prizadevanj glavnega goriškega dobrodelnega društva – gospejnega društva za pomoč revežem, ki je v Gorici hrano delilo ves čas svojega delovanja, od konca 60. let 19. stoletja do prve svetovne vojne. Po daljšem obdobju omejenega razdeljevanja hrane je leta 1886 društvu uspelo odpreti stalno kuhinjo, ki je revnim pomagala vse dni v letu. Šlo je za splošno javno kuhinjo, ki je sprejemala vse starostne skupine socialno ogroženih prebivalcev mesta in bližnje okolice.

Vzporedno s to kuhinjo sta v mestu daljše obdobje delovali še dve tovrstni instituciji, ki sta se osredotočili na pomoč specifični skupini – srednješolcem. V drugi polovici 80. in v začetku 90. let 19. stoletja je Vincencijeva družba organizirala študentovsko kuhinjo, leta 1907 pa je slovenski liberalni tabor ustanovil dijaško kuhinjo, ki je delovala do prve svetovne vojne. Obe kuhinji sta bili namenjeni zagotavljanju obrokov revni šolski populaciji v Gorici. Vsi trije primeri so pomembno pripomogli k reševanju socialne problematike v glavnem mestu dežele, kamor se je stekalo tudi okoliško revno prebivalstvo. Ta sistem je poleg zagotavljanja osnovnih obrokov vključeval element socialnega nadzora nad uporabniki, ki je bil usmerjen predvsem v moralno izobraževanje. Šolske kuhinje so imele poleg tega še eno pomembno funkcijo – krepitev intelektualnega potenciala dežele, saj so s kritjem stroškov za prehrano marsikateremu revnemu učencu omogočale, da se je lahko šolal in prišel do srednješolske izobrazbe, ki je v obdobju Avstro-Ogrske omogočala dostop do boljše plačanih služb in s tem vzpon po družbeni lestvici.

Gorica je bila središče tovrstne preskrbe s hrano za revne, a se je na prehodu iz 19. v 20. stoletje na furlanskem podeželju vzporedno razvil sistem javnih kuhinj, ki je nastal kot posledica boja proti boleznim pelagra. Številne kuhinje, ki so jih v sodelovanju postavljali zasebniki in javne institucije, so pomembno pripomogle k uspešnejšemu boju proti enemu največjih zdravstvenih problemov, ki je v obdobju Avstro-Ogrske krojil socialno podobo furlanskega dela dežele.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ASGO – Archivio di stato di Gorizia
I. R. Capitanato Distrettuale di Gorizia

ČASOPISNI VIRI

Corriere di Gorizia, 1884, 1886, 1887, 1889.
Edinost, 1887.
Gorica, 1902, 1904, 1912.
L'Eco del Litorale, 1882, 1911.
L'Isonzo, 1873, 1874, 1880.
Soča, 1885–1913.

LITERATURA IN TISKANI VIRI

- Blaj Hribar, Neja: Pomanjkanje v Ljubljani po velikonočnem potresu leta 1895. *Lakote in pomanjkanje: slovenski primer* (ur. Mojca Šorn). Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2018, str. 113–132.
- Claricini, Alessandro de: *Gorizia nelle sue istituzioni e nella sua azienda comunale durante il triennio 1869–1871: Ricordo del podestà Alessandro nob. de Claricini ai diletti suoi concittadini 1872*. Gorizia: tip. Seitz, 1873.
- Davin, Anna: Family and Domesticity: Food in Poor Households. *A Cultural History of Food in the Age of Empire* (ur. Martin Bruegel). London, New York: Berg, 2012, str. 141–164.
- Devetak, Robert: Gospodarska kriza na Goriškem in Gradiškem v letu 1879 ter ukrepi oblasti in dobrodelnih institucij za njeno reševanje. *Marušičev zbornik: zgodovinopisec zahodnega roba: prof. dr. Branku Marušiču ob 80-letnici* (ur. Petra Kolenc). Ljubljana: Založba ZRC, 2019, str. 281–299. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610501701>
- Devetak, Robert: »Hči glada in mati umobola«: bolezen pelagra in njeno preprečevanje na Goriškem in Gradiškem v obdobju Avstro-Ogrske. *Zgodovina za vse: vse za zgodovino* 27, 2020, št. 1, str. 5–15.
- Devetak, Robert: *Vstop žensk v javni prostor in vloga društev na Goriškem in Gradiškem 1867–1918: doktorska disertacija*. Ljubljana, 2019.
- Dobaja, Dunja: Od ljudske kuhinje na Streliški ulici do ljudske kuhinje na Zaloški cesti v Ljubljani. *Lakote in pomanjkanje: slovenski primer* (ur. Mojca Šorn). Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2018, str. 239–260.
- Doležalová, Antonie: The Story of Poverty: An Interpretation of the Concept of Poverty in Czech Economic Thought in the 19th and 20th Centuries. *Poverty, Charity and Social Welfare in Central Europe in the 19th and 20th Centuries* (ur. Olga Fejtová et al.). Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2017, str. 40–52.

- Dudeková, Gabriela: Municipal Social Welfare in Bratislava during the 19th and Early 20th Centuries: Examples and Modernisation Trends. *Poverty, Charity and Social Welfare in Central Europe in the 19th and 20th Centuries* (ur. Olga Fejtová et al.). Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2017, str. 143–162.
- Flamm, Heinz: Die Pellagra – vor 250 Jahren im Kaisertum Österreich erstmals beschrieben, wurde sie zu einer lebensbedrohenden Endemie in einigen Provinzen. *Wiener Klinische Wochenschrift*, 133, 2021, št. 1, str. 1–21. DOI: <https://doi.org/10.1007/s00508-021-01840-z>
- Frohman, Larry: *Poor Relief and Welfare in Germany from the Reformation to World War I*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- Fuchs, Rachel G.: *Gender and Poverty in Nineteenth-Century Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Fuchs, Rachel G.; Thompson, Victoria E.: *Women in Nineteenth-Century Europe*. New York: Palgrave, 2005.
- Gabršček, Andrej: *Goriški Slovenci: narodne, kulturne, politične in gospodarske črtice: Knj. II: Od leta 1901 do 1924*. Ljubljana: Tiskarna »Slovenija«, 1934.
- Ginnaio, Monica: Pellagra in Late Nineteenth Century Italy: Effects of a Deficiency Disease. *Population* 66, 2011, št. 3–4, str. 583–609. DOI: <https://doi.org/10.3917/pope.1103.0583>
- Glasser, Irene: *More Than Bread: Ethnography of a Soup Kitchen*. Tuscaloosa: University of Alabama Press, 1988.
- Glasser, Irene: Soup Kitchens. *Encyclopedia of Homelessness: Volume 2 P–Z* (ur. David Levinson). Thousand Oaks: SAGE Publications, 2004, str. 525–527.
- Jevnikar, Martin: Kleinmayr pl. Julij. *Primorski slovenski biografski leksikon II*. (ur. Martin Jevnikar). Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1982–1985, str. 61–62.
- Kalc, Aleksej: Vidiki razvoja prebivalstva Goriške-Gradiške v 19. stoletju in do prve svetovne vojne. *Acta Histriae* 23, 2013, št. 4, str. 683–706.
- Kiple, Kenneth F. (ur.): *The Cambridge World History of Human Disease*. Cambridge, New York, Melbourne: Cambridge University Press, 1999.
- Margulis, Matias E. in Hopewell, Kristen: Ljudske kuhinje: odgovor na neoliberalno zapuščino revščine in lakote v Argentini. *Časopis za kritiko znanosti* 33, 2005, št. 222, 2005, str. 218–233.
- Marušič, Branko: *Pregled politične zgodovine Slovencev na Goriškem 1848–1899*. Nova Gorica: Goriški muzej, 2005.
- Montanari, Massimo: *Lakota in izobilje: zgodovina prehranjevanja v Evropi*. Ljubljana: Založba I*cf., 1998.
- Perat, Mariza: *Gorica: njene zanimivosti in njen čas*. Gorica: Zadruga Goriška Mohorjeva, 2012.
- Perrot, Michelle: Steping Out. *A History of Women in the West: IV. Emerging Feminism from Revolution to World War* (ur. Geneviève Fraisse, Michelle Perrot). Cambridge: Belknap Press, 1993, str. 449–481.
- Relazione alla Dieta provinciale della Principesca Contea di Gorizia e Gradisca sulla gestione della Giunta Provinciale dall'ultima sessione sino al 15 novembre 1886*. Gorizia: Tip. Seitz, 1886.
- Rogelj, Monika: Skrb za revne v Kranju v drugi polovici 19. stoletja. *Kronika* 46, 1998, št. 3, str. 55–76.
- Rumble, Victoria R.: *Soup Through the Ages: A Culinary History with Period Recipes*. Jefferson: McFarland & Company, 2009.
- Scholliers, Peter: Eating Out. *A Cultural History of Food in the Age of Empire* (ur. Martin Bruegel). London; New York: Berg, 2012, str. 107–122.
- Selišnik, Irena in Cergol Paradiž, Ana: Delovanje žensk od karitativnosti do socialnega dela: zgodovinski pregled razvoja dobrotelnosti in začetki idej socialnega dela v letih 1850–1941 na Slovenskem. *Socialno delo* 55, 2016, št. 5/6, str. 239–251.
- Šatej, Barbara: *Žensko delovanje na Goriškem od sredine 19. stoletja do druge svetovne vojne: magistrsko delo*. Ljubljana, 2012.
- Valencič, Vlado: Kulturne rastline. *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev: [enciklopedična obravnavna po panogah]. Zgodovina agrarnih panog. Zv. 1, Agrarno gospodarstvo* (ur. Pavle Blaznik, Bogo Grafenauer, Sergij Vilfan). Ljubljana: DZS, 1970, str. 251–272.
- Vierzigste Jahres-Rechenschaft der Görzer Frauenvereins zur Unterstützung der Armen (Gegründet 1869): für das Jahr 1908*. Görz: Paternolli, 1909.
- Waltritsch, Marko: Slovensko gospodarstvo v Gorici. *Od Maribora do Trsta: 1850–1914: zbornik referatov* (ur. Darko Friš, Franc Rozman). Maribor: Pedagoška fakulteta, 1998, str. 77–84.
- Weigl, Andreas: Von der Armenpflege zur Sozialhilfe. Kommunale »daseinversorge« in Wien vom 19. Jahrhundert bis in die Gegenwart. *Poverty, Charity and Social Welfare in Central Europe in the 19th and 20th Centuries* (ur. Olga Fejtová et al.). Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2017, str. 70–91.

S U M M A R Y

Examples of soup kitchens operating in Gorizia and Gradisca before the First World War

In the nineteenth century, the system of public charities in Gorizia and Gradisca started to develop more intensively through founding a multitude of secular and religious charity associations as well as provincial institutions and through gradually introducing an effective state-level social policy. Diverse and frequent charitable initiatives were of paramount importance for alleviating common social hardships and poverty facing a substantial part of the population. One of the most crucial forms of delivering social aid was by distributing food in public places, with which charities provided the poor with healthier as well as more sufficient and nutritious meals that were out of daily reach to many. In the period of Austria-Hungary, Gorizia and Gradisca put in place a number of such charitable systems specifically adapted to

the needs of individual environments. In parallel to the general soup kitchen, which was run by female members of the city's main charity association for more than forty years, several other soup kitchens, too, operated in Gorizia to help poor schoolchildren. However, the ultimate purpose of the soup kitchens went well beyond ensuring food supply: rather than merely organizing the distribution of food, the social elites also aimed to impart moral values and education to the beneficiaries. This was all the more true of kitchens in schools, where the pupils' conduct and character were subject to particularly close scrutiny. During the same period, another specific system of soup kitchens was organized by individuals and local communities in the Friulian part of Gorizia in response to endemic pellagra. Set up across Friulian settlements, these soup kitchens tackled the problem of monotonous and—especially among the poor population—corn-based diet, which caused the deficiency of certain vitamins and eventually led to pellagra. By providing a more appropriate diet, the local authorities managed to mitigate, at least in part, the consequences of the disease, which affected several thousand people yearly, also killing many.

*Stavba goriške realke, kjer so se šolali tudi številni uporabniki studentovske in dijaške kuhinje
(Zbirka razglednic Goriške knjižnice Franceta Bevka).*

Vesna Krmelj

dr., asistentka z doktoratom, ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: vesna.krmelj@zrc-sazu.si
ORCID: 0000-0001-9944-6990

Ekspressionistično obdobje revije *Dom in svet* v luči korespondence Franceta Steleta z Izidorjem Cankarjem

IZVLEČEK

France Stelè se je po vrnitvi iz sibirskega ujetništva vrnil na mesto glavnega konservatorja v Ljubljani, hkrati pa je od Izidorja Cankarja sprejel uredništvo revije *Dom in svet*, s čimer se je postavil na čelo sodobne slovenske umetnosti. Stelè je v sodelovanju s Cankarjem, pisatelji in umetniki ustvaril evropsko primerljivo ekspressionistično obarvano revijo, ki je poleg mladih avantgardnih avtorjev prinašala razprave vseh treh umetnostnih zgodovinarjev, ki so po prvi svetovni vojni z mlado progresivno vedo odpirali vrata modernizmu. Stelè je zaradi pritiskov, ki jih je pospešil goriški nadškof Sedej, po dveh letih in pol odstopil z mesta urednika. Približno v tem času je Izidor Cankar Steletu iz Münchenske Gliptoteke poslal razglednico z motivom Marsiasa, ki prestaja Apolonovo kazen. Ali je bil v ekspressionizmu priljubljeni grški mit izbran le po naključju ali je ključ za vzvratno branje zgodovinskih dogodkov?

KLJUČNE BESEDE

slovenski ekspressionizem, France Stelè, Izidor Cankar, korespondence, *Dom in svet*, umetnostna teorija in kritika, kulturna zgodovina, dunajska umetnostnozgodovinska šola, zgodovina umetnostne zgodovine

ABSTRACT

REVIEWDOM IN SVET AND ITS EXPRESSIONIST PERIOD IN THE LIGHT OF FRANCE STELÈ'S CORRESPONDENCE WITH IZIDOR CANKAR

After his return from Siberian captivity during World War I, France Stelè resumed his work as chief conservator in Ljubljana and, as successor to Izidor Cankar as editor of the journal *Dom in svet*, also placed himself at the forefront of contemporary Slovenian art. In collaboration with Cankar and a group of writers and artists, Stelè created an expressionist journal of European standing that promoted young avant-garde writers and in which all three art historians, who were at the forefront of the young progressive discipline, opened the door to postwar modernism. Confronted with increasing pressure from Frančišek Borgia Sedej, the Archbishop of Gorizia, Stelè resigned as editor after two and a half years. At about that time, Izidor Cankar sent him a picture postcard from the Munich Glyptothek with the motif of Marsyas receiving Apollo's punishment. Was the Greek myth, popular among expressionists, chosen arbitrarily, or does it in fact provide a key for a historical retrospect?

KEY WORDS

Slovenian expressionism, France Stelè, Izidor Cankar, correspondences, *Dom in svet*, art theory and criticism, cultural history, Vienna School of Art History, history of art history

»Z Domom in svetom je zvezan moj najintimnejši delež pri prizadevanju za napredek naše kulture.«

France Stelè, *Moje življenje*, 1939

V okviru velikih političnih, gospodarskih in socialnih sprememb po letu 1918, ki jim je sledilo vzpostavljane narodnih političnih in akademskih ustanov, med drugim prve slovenske univerze v Ljubljani (1919), na kateri je katedro dobila tudi vzpenjajoča se znanstvena stroka umetnostna zgodovina,¹ vpogled v nekaj let delovanja Franceta Steleta na mestu urednika revije *Dom in svet* pomeni le košček slabo raziskane zgodovine, ki pa lahko veliko pove o delovanju institucij na eni in osebni prispevku na drugi strani.² V ospredju pričujočega prispevka so namreč uvidi in pobude posameznikov, saj omogočajo kulturne premike in spremembe v stvarnem prostoru. Mikrozgodovinski študiji ustreza tudi značaj primarnega vira, iz katerega izhajam, to so osebna pisma med umetnostnima zgodovinarjema in prijateljema Izidorjem Cankarjem (1886–1958) in Francetom Steletom (1886–1972), ki sta tik pred začetkom vojne, tako kot Vojeslav Molè (1886–1973), promovirala na umetnostnozgodovinski katedri dunajske univerze.³

Dom in svet, katerega intelektualno raven je Izidor Cankar v medvojnih letih dvignil in razširil krog bralcev med izobraženci, po vojni ni postal le pomembna revija za razvoj slovenskega ekspresionizma tako na literarnem kot vizualnem področju, temveč, in korespondenca temu pritrjuje, tudi za razvoj slovenske umetnostnozgodovinske vede, ki se je po zgledu dunajske umetnostnozgodovinske šole zanimala za sodobne smeri v umetnosti in kulturi.⁴ Nista se namreč spreminjali le literatura in umetnost. Hkrati so bile odprte polemike na področju kritike, ki jo je mlajša generacija, ki sta ji pripadala tudi Stelè

in Cankar, obrnila ostro proti idealistični estetiki in kritiki, kakor je Cankar imenoval Mahničovo dediščino v presojanju umetnosti.⁵ Prelom, ki so ga izzvali mlajši intelektualci znotraj katoliških vrst, se je odprl ob vprašanih umetniške svobode, kjer ni bilo več prostora za moraliziranje o pedagoški primerosti umetnosti.⁶ Revija je odpirala ključna aktualna kulturna vprašanja, kot so odnos med vzhodom in zahodom, vprašanja evropske in neevropske umetnosti, umetnosti v odnosu do narodnosti, središča in province ter druga. Ta, že navzven ekspresionistična potreba po opredeljevanju za eno ali drugo pot, iskanje med dvema skrajnostma, je prisotna tudi v sočasnem Steletovem *Orisu zgodovine umetnosti pri Slovencih* (1923 v *Domu in svetu*, knjižna izdaja 1924) in znanstvenem delu Izidorja Cankarja, v *Uvodu v študij likovne umetnosti. Sistematiški stila* (1926).⁷

O življenju in delu Franceta Steleta v obdobju neposredno po prvi svetovni vojni, ko je Izidor Cankar zasedel prvo stolico za umetnostno zgodovino na ljubljanski univerzi, je malo znanega.⁸ Medtem ko se je Izidor Cankar pripravljaval na habilitacijo in pisal predavanja za prve doma šolane študente umetnostne zgodovine, ko je objavil prve metodološke razprave in vzpostavljaval delovanje Narodne galerije, naj bi Stelè do leta 1924, ko je objavil temeljno knjigo *Oris zgodovine umetnosti pri Slovencih*, deloval predvsem kot konservator. Res je po vrnitvi iz ujetništva v Sibiriji, od koder se je vrnil 24. avgusta 1919 s češkim vojaškim transportom preko Kitajske, Japonske in Amerike, takoj prevzel in nadaljeval delo na Spomeniškem uradu za Slovenijo, ki ga je po razpadu monarhije na novo organiziral,⁹ hkrati pa je bil dejaven ali vsaj prisoten še na številnih področjih aktualnega družbenega in političnega dogajanja.

Steletov epistolarij, katerega večinski del predstavlja Steletov osebni korespondenčni arhiv v Biblioteki SAZU, je pomemben vir za (novo) ovrednotenje njegovega dela in razkriva, da so bili okviri njegovega delovanja doslej postavljeni preozko za tako širok profil raziskovalca. Korespondenca osvetljuje tudi številne sive lise v njegovi biografiji, za ka-

¹ Ustanovitveni datum Univerze Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev v Ljubljani je 23. julij 1919. Stolica za umetnostno zgodovino je bila ustanovljena 27. januarja 1920 (Golob, *Prvo stoletje*, str. 5).

² O Steletovem uredniškem delu za revijo *Dom in svet* gl.: *Križa revije*, str. 9–31, 62–77; Dovič, *Mož z bombami*, str. 32–37, 44.

³ Celotna ohranjena korespondenca med Cankarjem in Steletom, ki jo imamo trenutno v razvidu, obsega 113 dopisov, od tega 52 pisem, 22 dopisnic in vizitk ter 32 razglednic. Dopisovala sta si od leta 1910, njuna korespondenca pa je z daljšimi in krajšimi prekinitvami potekala vse življenje. Cankarjeva pisma Steletu hrani Biblioteka SAZU, R100/VI-1:15:1–49; R11/III-63:1–6. Biblioteka SAZU hrani tudi 36 enot in dva osnutka Steletovih pisem Cankarju (Biblioteka SAZU, R 99/III–30), druga pa so v Cankarjevi zapuščini v Arhivu Republike Slovenije (SI AS 1660 F5/III:730–739). Za prvo objavo njune korespondence do leta 1913 oziroma do prve svetovne vojne gl. Krmelj, France Stelè, str. 133–183, in Krmelj, *Korespondenca*, str. 107–172.

⁴ Izidor Cankar je bil urednik revije *Dom in svet* med letoma 1913 in 1919. V njegovi odsotnosti je revijo urejal slavist in Steletov profesor na kranjski gimnaziji Jože Debevec (1867–1938).

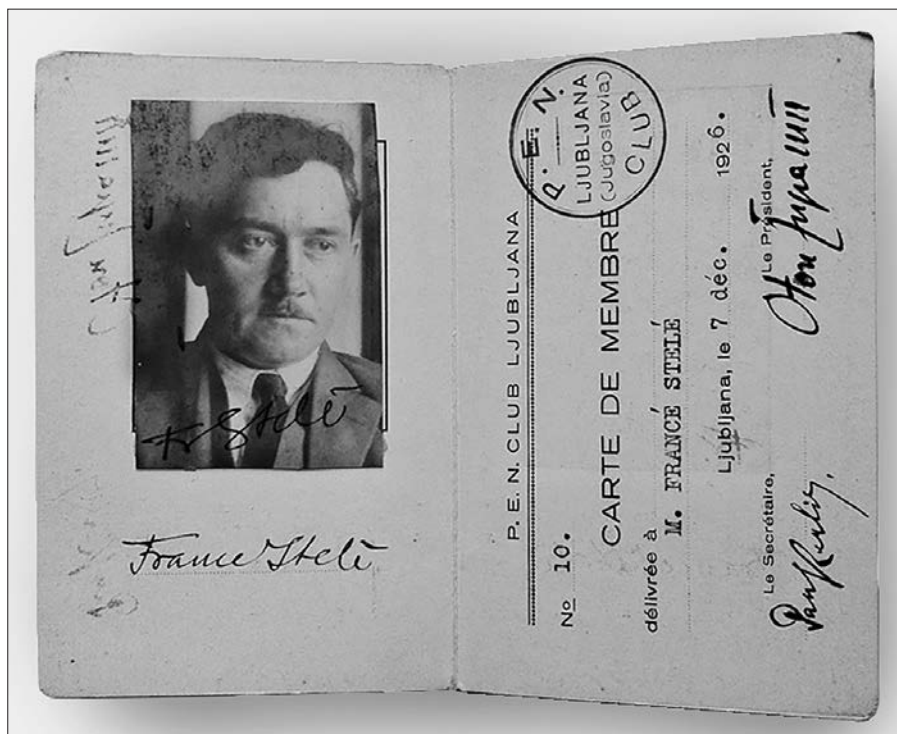
⁵ Ogrin, Aleš Ušeničnik, str. 354.

⁶ Cankar, Gregorčičeva pisma Gruntarju, str. 147–148; Ogrin, Aleš Ušeničnik, str. 362.

⁷ *Sistematika stila* je začela izhajati v tretji številki 39. letnika in je bila po dveh nadaljevanjih zaradi Cankarjeve poroke prekinjena. Že od začetka pa je bilo dogovorjeno, da bo knjigo založila Narodna galerija (SI AS 1660, F5/III:737, pismo Franceta Steleta Izidorju Cankarju, 12. 8. 1926).

⁸ Temeljni primarni vir za preučevanje Steletovega življenja in dela je njegova kratka avtobiografija *Moje življenje*, ki jo je napisal kot predavanje za klub Rotary v Ljubljani. Avtor je besedilo datiral s 4. januarjem 1939. Za izbor literature o življenju in delu Franceta Steleta in Izidorja Cankarja gl.: Krmelj, France Stelè, str. 133, 134–135.

⁹ Stelè je leta 1913 postal deželni konservator za Kranjsko pri dunajski Centralni komisiji za varstvo spomenikov, po letu 1919 pa je delokrog urada razširil na celotno Slovenijo (Stelè, *Varstvo spomenikov*, str. 79–80; Košir, *Sto let*, str. 47–48).

Slika 1: France Stelè (1886–1972). Steletova članska izkaznica Slovenskega centra PEN, 1926 (Biblioteka SAZU, R11/XVII-464b).

terimi odkrijemo v evropski prostor globoko vpetega humanista in živega spremljevalca sodobnih umetnikov in umetniških tokov.¹⁰

Po prvi svetovni vojni je bil Stele v resnici že prekaljen urednik.¹¹ Na Dunaju je kot študent skoraj tri leta, med letoma 1908 in 1911, urejal *Zoro*, glasilo študentskega katoliškega društva Danica,¹² kjer si je ustvaril krog sodelavcev – tudi literatov, ki so se nato pridružili *Domu in svetu* –, na katere je lahko računal in s katerimi je sodeloval tudi po vojni. Poleg Izidorja Cankarja so bili med njimi Joža Lavrenčič (1890–1952), France Bevk (1890–1970), Stanko Majcen (1888–1970), Ivan Pregelj, Ivan Mazovec (1888–1930), Narte Velikonja (1892–1945), Alojzij Res (1893–1936), Josip Puntar (1884–1937), Juro

Adlešič (1884–1968) in številni drugi.¹³ Kljub temu pa je bilo nadaljevanje Cankarjevega *Doma in sveta* velik izziv, še posebej v zelo drugačnih razmerah, ki so nastopile z novo državo. Urejati vodilno katoliško in vse bolj tudi vodilno slovensko kulturno revijo je takrat pomenilo stopiti na čelo sodobne (slovenske) umetnosti. Hkrati, in to ni bilo nepomembno, je na mesto urednika stopil kot prvi laik/neduhovnik.¹⁴

Cankarjeva pisma s povojnega Dunaja

Korespondenca žal ne razkrije, kakšno je bilo ponovno srečanje med Izidorjem Cankarjem in Francetom Steletom po Steletovi vrnitvi iz vojnega ujetništva, iz ohranjenih pisem pa vendarle razberemo, da sta že bila v osebnem stiku in da se nista pogovarjala le o svojih doživetjih, temveč predvsem o načrtih za prihodnost.¹⁵

¹⁰ Za Steletov epistolarij glej: Krmelj, *Korespondenca*.

¹¹ France Stelè je bil urednik in sourednik več literarnih in strokovnih revij, med njimi *Zore* (1908–1911), *Časa* (sourednik 1924–1931), *Doma in sveta* (1920–1922), sourednik 1922–1930 in 1933–1936 ter 1937, št. 1–2, (sodelavec 1909–1943), *Zbornika za umetnostno zgodovino* (1931–1935; 1942–1957; 1965–1972; sourednik 1936–1941); *Kronike slovenskih mest* (sourednik 1934–1940).

¹² *Zoro*, glasilo katoliških dijakov, je od leta 1895 izdajalo dijaško katoliško društvo Danica, ki se je leto prej odcepilo od Slovenije, do tedaj edinega slovenskega društva na Dunaju. Urednika *Zore* sta bila med drugimi literarni zgodovinar Ivan Grafenauer (1880–1964) in pisatelj Ivan Pregelj (1883–1960), s katerima je glasilo pridobilo nekaj kulturno-literarnega značaja. Steletu je uredništvo predal angažirani Mirko Božič. Za urejanje *Zore* gl.: Krmelj, France Stelè, str. 143–146.

¹³ Stelè je na več mestih poudaril, da se je krog sodelavcev *Doma in sveta* zbral okrog *Zarje* (Stelè, *Moje življenje*, str. 165; Stelè, Izidor Cankar, str. 235).

¹⁴ Cankar je imel gotovo največ zaslug, da je bil katoliški časopis, katerega lastnica je bila Katoliška tiskarska družba, zaupan Steletu kot prvemu laičnemu uredniku. Stelè je Vladimirju Bartolu dejal, da je bila to Cankarjeva želja (Bartol, *Iz razgovorov*, 10. 4. 1962, str. 3). Uredništvo revije *Dom in svet* se je z menjavo urednika preselilo iz Marijanišča v župnišče Sv. Petra, kjer je Stelè najemal prostore.

¹⁵ Še pred vrnitvijo v domovino je bil Stelè na rednem občnem zboru 19. februarja 1919 izvoljen za odbornika Društva Narodna galerija (Jenko, Dr. France Stelè, str. 253).

Slika 2: Izidor Cankar (1886–1958).

Fran Vesel, *Portret Izidorja Cankarja*, 1922 (dLib).

Prvo ohranjeno pismo iz povojnega obdobja, datirano 2. januarja 1920, je Cankar Steletu poslal z Dunaja, kjer se je kot član dopisnega urada deželne vlade za Slovenijo v zimskem semestru 1919/20 v seminarju Maxa Dvořáka (1874–1921) pripravljaval za habilitacijo in s pomočjo prof. Dvořáka oblikoval visokošolski program za študij umetnostne zgodovine na novoustanovljeni ljubljanski univerzi.¹⁶ Cankar se v pismu Steletu zahvaljuje za pismo in mu obljublja članek za jubilejno številko Ivana Cankarja, ki mu ga

bo poslal po gospe Melitti.¹⁷ V nadaljevanju Steleta prosi, naj se zavzame za nadzor pri tiskanju njegovega članka o Giuliju Quagliu, ki je bil predviden v naslednji številki *Doma in sveta*.¹⁸ Daje mu natančna navodila glede reprodukcij Quaglijevih fresk, številčenja strani, podnapisov k slikam, korektur, ponatisov in razpošiljanja na »tiste naslove, kamor sodiš, da morajo iti«, v oklepaju pa je za vsak primer le pripisal »(listom)«. ¹⁹

Iz pisma ne izvemo, kako je Cankar doživljal »povojnega« Dvořáka. Omenja profesorjevo navdušenje nad odkritjem starokrščanske bazilike iz 1. stoletja, ki bo, tako mu je rekel Dvořák, »postavilo na glavo vse hipoteze o nastanku bazilike«. ²⁰ Tudi Cankar sam se je najprej poglobil v starokrščansko umetnost: »Naselil sem se v seminarju, kjer so seveda razen asistenta in neke predpotopne gospe, ki se je nedvomno še spominjaš, sami novi obrazi. Začel sem s starokrščansko, koliko časa se bom mudil pri njej, ne vem, a me sedaj še zelo zanima.« ²¹

Pismo je zaključil z nasvetom, ki glede na Steletove uredniške izkušnje nekoliko presenetli, gotovo pa je bil mišljen dobronamerno in je obrodil sadove: »Se en nauk, ki mi je prišel uni dan v misel: ne pozabi mnogo občevati z mladimi literati; na vse strani je potrebno, da jih navežeš nase. Radi te morajo imeti, zato jim moraš ti biti prijatelj.« ²²

Cankar je pogosto pisal o nalogah, za katere je pričakoval, da jih bo Stelè izpeljal v njegovi odsotnosti. Za njun pisemski dialog v tem času je značilno, da je Cankar povsem zaupal v Steletovo opravilno sposobnost in naklonjenost ter se nanj popolnoma zanesel. Zato ga je lahko prosil vse, od reševanja osebnih finančnih zadev do pisanja člankov, kot je storil v nedatiranem pismu: »Svoj čas sem Resu obljubil, da mu bom napisal članek za njegovo knjigo o Danteju.« ²³

¹⁶ Stelè, *Slovenska umetnostna zgodovina*, str. 28; Stelè, *Izidor Cankar*, str. 236; Brejc, *Kaj je umetnostno pomembno?*, str. 641–665. Za zdaj še ni znano, ali je Cankar med vojno, ko je bil kot vojni kurat na Dunaju, imel stike s seminarjem in profesorjem Maxom Dvořákom (1874–1921). V prid temu bi lahko govorilo dejstvo, da se je Dvořák med vojno trudil obdržati stike in pridobivati informacije o svojih učencih, kar je razvidno iz njegovih pisem Steletu (Stelè, *Maks Dvořák*, str. 31–38). Stelè je kasneje večkrat poudaril, da je prav ta drugi stik s profesorjem, nekaj mesecev pred njegovo prezgodnjo smrtjo, ustvaril Cankarjevo znanstveno fiziognomijo (Stelè, *Izidor Cankar*, str. 236).

¹⁷ Melitta Pivec Stelè (1894–1973). Leta 1919 je na dunajski univerzi promovirala iz zgodovine z disertacijo o pokristjanjevanju vzhodnoalpskih dežel od 6. do 9. stoletja, med letoma 1922 in 1924 pa se je kot štipendistka v Parizu specializirala za gospodarsko zgodovino in leta 1931 dobila *doctorat des lettres*. S Steletom sta se poročila leta 1924. To je prva omemba ddr. Melitte Pivec v Steletovi korespondenci. Stelè, ki ga je razhod z dr. Angelo Piskernik po vrnitvi iz Sibirije močno prizadel, je bil očitno že v stikih z njo. Štirinajst dni kasneje je Finžgar pisal Cankarju: »Bil je tudi Stelè tam. Prav dobro smo se imeli. St. je tako nervozen (dasi vse skriva, kar se da), da mu siromaku drhte ustnice in dobivajo v gotovih momentih tako trpljenja, grenkobe, ironije, obupa itd. – poln izraz, da bi se razjokal nad njim. Zakaj je vse to na svetu?« (SI AS 1660, F2/II:425, pismo F. S. Finžgarja Izidorju Cankarju, 19. 1. 1920).

¹⁸ Cankar, *Giulio Quaglio*. Gre za objavo njegove doktorske disertacije.

¹⁹ Biblioteka SAZU, R100/VI-1:15:18, pismo Izidorja Cankarja Steletu, 2. 1. 1920.

²⁰ Prav tam.

²¹ Prav tam.

²² Prav tam.

²³ Res (ur.), *Dante*. France Stelè je v zborniku predstavil ustvarjalno pot hrvaškega slikarja Mirka Račkega, ilustratorja celotne Božanske komedije (Stelè, *Mirko Rački ilustratore di*

On boče nekaj razlage/takega, kakor: 'Dante in likovna umetnost' ali kaj podobnega. Tega ne morem storiti. Obljubil sem, da bom tebe naprosil, in ti pošiljam fotografije, ki mi jih je dal svoj čas, čeprav ne vem, kako bi jih mogel porabiti.»²⁴

Cankarjevo naročanje in dodeljevanje nalog se skozi korespondenco nadaljuje, a zdi se, da takšno razmerje Steleta ni motilo ali oviralo, da ne bi vestno izpolnil vseh prošenj in naročil, četudi se je spričo referenc, ki jih je imel kot urednik *Zore* ter ne nazadnje kot konservator in organizator službe za varstvo spomenikov, nedvomno imel za kompetentnega in dovolj izkušenega.²⁵

Tudi v drugem pismu, ki ga je Cankar poslal »po kurirju do Maribora«,²⁶ ne pozabi omeniti Dvořáka, ki je v času, ko je bil Cankar na Dunaju, dobil povabilo Univerze v Kölnu, na katero pa se, kot je znano, ni odzval.²⁷ Cankar je Steletu skupaj s pismom poslal članek za Cankarjevo številko *Doma in sveta* ter knjigo, ki mu jo je Dvořák dal za Steleta.²⁸ Pozornost vzbudi Cankarjeva bežna ocena povojne metropole nekdanje monarhije, »Dunaj duševno propada, kjerkoli ga pogledaš«, saj sovпада z njegovimi sočasnimi raziskavami starokrščanske umetnosti v obdobju propadanja nekdanjega rimskega imperija.

Izidor Cankar se je na Dunaju posvečal starokrščanski dobi, pojavu novega svetovnega nazora in njegovega odnosa do umetnosti. Da bi razjasnil začetke krščanske umetnosti, je študiral najstarejšo krščansko literaturo (literarne vire), v kateri pa ni našel namiga, da bi zgodnje krščanstvo, ki je pritegnilo predvsem najnižje družbene sloje, gojilo umetnost. Šele ko v krščanstvo prestopijo zgornje plasti družbe, se je krščanska pozornost obrnila k umetnosti, in sicer k oblikam antičnega stila, katerega razvoj je bil

zaradi različnih kulturnih okoliščin že razrahljan in ohlapen. V razpravah o starokrščanski umetnosti v 2. stoletju je s študijem antične literature dokazoval neprekinjeno umetniško hotenje iz poganske v krščansko antiko, ki naj bi potekalo neodvisno od religiozno-etičnega življenja prvih kristjanov,²⁹ in tako ločil (radikalno) religiozno čustvo od formalnega razvoja umetnosti. »Šlo je spočetka za preobrazbo sveta, ne za umetnost.«³⁰

V nadaljevanju lahko Cankarjevo pismo beremo kot opomnik Steletovih nalog: »*Prosim te naslednje usluge. 1) S pooblastilom, ki ti ga prilagam, pojdi k vodji dopisnega urada (deželna vlada), g. Prunku, ki ga obveščam istočasno in se dogovori z njim. Če ti ugodi, pošiljaj jugoslovanski denar mesečne plače po slučajnih potnikih na Dunaj. 2) Prihodnje dni enkrat se oglasi pri tebi g. Glaser, ki ti prinese tudi Dvořákov knjigo. Dolžan sem mu 1000 K. Te vzemi od mojega blagajnika, ki bo to vsoto odštel od moje prihodnje mesečne plače. 3) Z gospodom Prunkom govori tudi, ali bi mogel dobivati na moje ime redno izvoznico in prosto carine, kakor – vsaj do 50 % popusta – dobivajo tukajšnji uradniki. O vsem tem me potem obvesti.*»³¹

Umetnostnozgodovinske razprave v *Domu in svetu*

Po Cankarjevi vrnitvi z Dunaja je korespondenca za nekaj časa presahnila, saj sta bila oba zadržana z obveznostmi v Ljubljani. Junija 1921, ko je datirano naslednje ohranjeno pismo, je Cankar že leto dni predaval na univerzi,³² ta veliki korak v akademsko okolje pa v njuni ohranjeni korespondenci odmeva le kot opomba: »/.../ zaposlen [sem] s sejami in delom na fakulteti, zato mi je bilo nemogoče pošteno delati. Zda j pišem in ti bom članek čisto gotovo izročil do ponedeljka. Ta čas me pa nikar ne nadleguj – dobre volje imam dovolj /.../«³³

Citat iz pisma se nanaša na pisanje članka o Vurnikovih prenovi prezbitarija cerkve sv. Katarine nad Medvodami (1920),³⁴ ki ga je Stelè objavil v jesenski številki 34. letnika *Doma in sveta*.³⁵ Kljub temu, da je bila v okviru Umetnostnozgodovinskega društva prva številka *Zbornika za umetnostno zgodovino* gotovo že v

Dante). V slovenski izdaji slikar v naslovu ni omenjen z imenom (Stelè, *Opombe*, str. 177–183, 292–298).

²⁴ Biblioteka SAZU, R 100/VI-1:15:7, pismo Izidorja Cankarja Steletu, s. d.

²⁵ Stelè se je dobro zavedal Cankarjevih organizacijskih, konceptualnih in jezikovnih sposobnosti, s katerimi je v tem času postavil temelje slovenski umetnostnozgodovinski vedi. Posebej je cenil njegovo jezikovno izbrusenost; o tem pričajo številni Steletovi zapisi (Stelè, Izidor Cankar, str. 98; Stelè, Izidor Cankar utemeljitelj, str. 11).

²⁶ Vzrok za ta način dostave pošte so bile slabe pošne povezave med Avstrijo in Kraljevino SHS. Po prevratu pošta med Dunajem in Ljubljano ni dobro delovala, zato Cankar pisma ni oddal na Dunaju, temveč ga je nekdo prinesel do Maribora (Dolinar, *Pisma*, str. 118; Biblioteka SAZU R100/VI-1:15:25, pismo Izidorja Cankarja Steletu 21. 1. 1920).

²⁷ Po priporočilu Wilhelma von Bodeja je bil Dvořák povabljen na Univerzo v Kölnu, vendar je povabilo zavrnil (Blower, Max Dvořák). Za pozno obdobje Maxa Dvořáka gl. tudi: Markója, *Everyday life*.

²⁸ Ker je v svoj izvod Dvořákov knjige *Katechismus der Denkmalspflege*, ki je prvič izšla med vojno leta 1916 in je bila leta 1918 že ponatisnjena, Stelè napisal od pisatelja, sept. 1919, mu je Cankar ob tej priložnosti morda poslal razpravo *Idealismus und Naturalismus in der gotischen Skulptur und Malerei* iz leta 1918, ki je prek njunega dela najmočneje odmevala v slovenskem prostoru.

²⁹ Stelè mu je v tem pripisal gotovo izvornost (Stelè, Izidor Cankar, str. 269).

³⁰ Izidor Cankar, *Umetnost v krščanskem slovstvu drugega stoletja*.

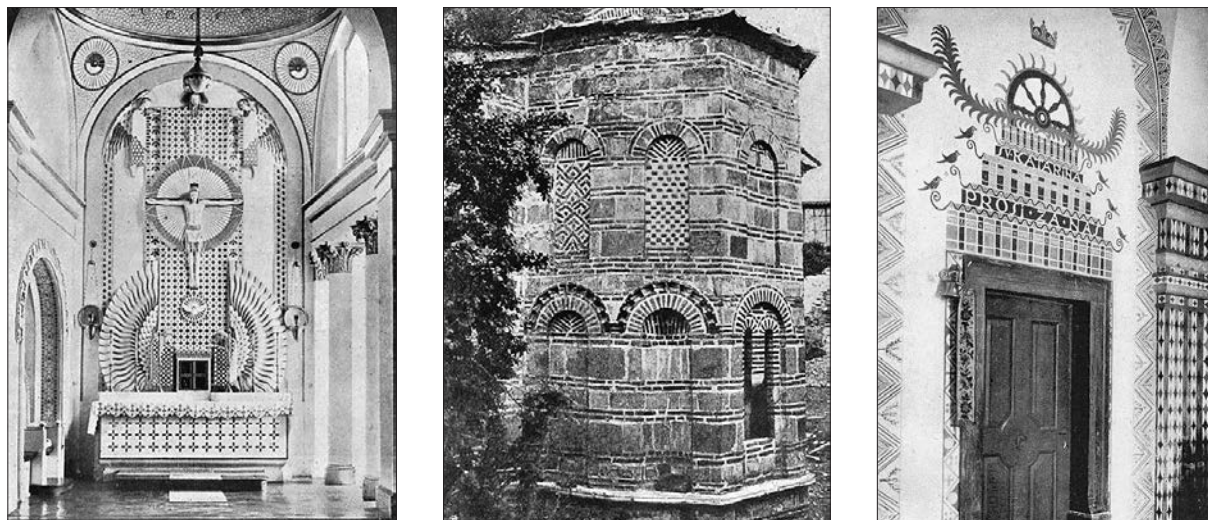
³¹ Biblioteka SAZU, R100/VI-1:15:25, pismo Izidorja Cankarja Steletu, 21. 1. 1920.

³² Izidor Cankar je s predavanji na univerzi začel sredi maja 1920 (Golob, *Prvo stoletje*, str. 348).

³³ Biblioteka SAZU R 11 / Korespondenca, pismo Izidorja Cankarja Steletu, 10. 6. 1921.

³⁴ Kraj se od leta 1955 imenuje Topol pri Medvodah. Prezbitarij cerkve sv. Katarine je bil blagoslovljen 25. julija 1920. Oltarna slika je delo slikarke Helene Vurnik (1882–1962). Freske je po Vurnikovih načrtih izvršil Matej Trpin (1871–1926), oltar pa kamnoseški mojster Alojz Vodnik (1868–1939).

³⁵ Cankar, *Presbitarij sv. Katarine*, str. 112–118.

Slika 3: Slikovne priloge revije *Dom in svet*. Levo: Vurnikova kapela v Škofjski palači v Trstu, 1912–1915. Sredina: Cerkev sv. Marka pri Prilepu. Desno: Vurnikova poslikava prezbiterja sv. Katarine nad Medvodami (detajl), 1920; objavljene v letniku 34, številka 4–6.

pripravi, je *Dom in svet* še naprej redno prinašal umetnostnozgodovinske razprave vseh treh Dvořákovih učencev, ki so bile bolj strokovne narave ali pa so se dotikale sodobne umetnosti, ki po Cankarjevem mnenju sicer še ni bila historično opredeljiva.³⁶

Cankar se je z Dunaja vrnil v dobri intelektualni formi, o kateri priča tudi razprava o prezbitერიju sv. Katarine nad Medvodami, ki je bila sprva morda zamišljena zgolj kot zagovor in odgovor na kritike Vurnikove prenovne in poslikave, a je Cankar nato v njej razvil umetnostnozgodovinska metodološka izhodišča, ki so bila pomembna tako za vrednotenje sodobne (ekspresionistične) umetnosti kot za njegovo temeljno delo *Sistematika stila*. Zanimivo in povedno je, da se Cankar v interpretaciji ne zateka k vprašanju nacionalnega sloga, kar kaže na to, da se je vprašanja lotil z dunajske perspektive, v kateri je lahko imel nacionalni slog pejorativno konotacijo.³⁷ Kot je zapisal Milček Komelj, je Cankar v preureditvi tega ambienta videl »ustrezen izraz nove duhovnosti, ki ga je lahko primerjal s starokrščansko umetnostjo, saj arhitekturna poslikava s svojo dematerializacijo stavbe, ploskovitostjo in simboliko spreminja motive v duhovne simbole«. ³⁸ Še več, Cankar se je odločil za precej drzen pristop, in sicer da bo z zgodovinskimi stili opravičil na videz precej samosvojo Vurnikovo odločitev, da z novimi poslikavami zabriše konstrukcijske elemente baročne arhitekture in tako

ustvari dekorativno preobleko, s katero poveže celoten prezbitერიj. Pri tem se je naslonil na sodobno literaturo o stilnih elementih in njihovih sistematikah, ki se ji je v tem času očitno že poglobljeno posvečal. Podobno kot je leta 1913, po končanih rigorozih, v oceni dunajske *Razstave za cerkveno umetnost* razložil svoje razumevanje stila in njegovega razvoja na primeru Plečnikove cerkve Sv. Duha,³⁹ si je tudi tokrat za prikaz formalnega razvoja izbral sakralni prostor, tokrat v moderni slikarski preobleki, zato se je osredotočil predvsem na odnos med slikarstvom in arhitekturo.⁴⁰ Oprl se je na Wölfflinovo teorijo osnovnih pojmov, čeprav švicarskega umetnostnega zgodovinarja v članku ne navaja, in Dvořákovu razpravo o idealizmu in naturalizmu v gotskem slikarstvu in kiparstvu,⁴¹ s tem da je Dvořákovu antitezo idealizem – naturalizem povezal z osrednjo kategorijo realizma, ki jo povezuje z realnostjo življenja.⁴² Rieglova haptično-optična opozicijska dvojica, ki jo je Cankar nadomestil s tektonskostjo in slikovitostjo, mu je pomagala izostriti in nato opredeliti razliko med cerkveno notranjščino 19. stoletja⁴³ v njeni »ljubezni do realnih tvorb preteklosti«⁴⁴ in sodobnimi težnjami, ki so posledica odklanjanja materializma in iskanja nove duhovnosti, sorodne tudi starokrščanski

³⁹ Cankar, *Razstava*, str. 60–66.

⁴⁰ V zimskem semestru 1920/21 je predaval o modernem slikarstvu impresionizma in ekspresionizma (Brejc, *Terminologija*, str. 13).

⁴¹ Dvořák, *Idealismus und Naturalismus in der gotischen Skulptur und Malerei*.

⁴² Stelè, Izidor Cankar, str. 263.

⁴³ Vpliv Rieglove knjige *Stilfragen* je prisoten tudi v Cankarjevi razlagi neprestanega razvoja odnosa med vsebino in okvirjem, na podlagi katerega je Riegl pokazal neprekinjen razvoj ornamenta in utemeljil razvoj stila (Riegl, *Stilfragen*, str. 70).

⁴⁴ Cankar, *Prezbitერიj sv. Katarine*, str. 114.

³⁶ Stelè, Izidor Cankar, str. 272.

³⁷ Dunajska umetnostnozgodovinska šola z Aloisom Rieglom na čelu je nasprotovala prostemu preoblikovanju in uporabi ljudske dediščine v sodobni umetnosti. Stelè je dve leti kasneje v *Orisu* posebej izpostavil Vurnikovo iskanje slovenskega izraza v arhitekturi in danes poslikavo interpretiramo predvsem s tega vidika (Stelè, *Oris*, str. 154–156).

³⁸ Komelj, *Odnos*, str. 179.

in zgodnjesrednjeveški umetnosti. Za ponazoritev sodobnega razmerja med arhitekturo in slikarstvom si je za primerjavo izbral srednjeveško srbsko opečno arhitekturo, kjer je »slikoviti interes tako močan, da deloma presega tektonske interese« in zabriše prostorninski značaj posameznih arhitekturnih elementov, podobno kot je storil Ivan Vurnik pri prenovi prezbiterija sv. Katarine. Cankar si je pri argumentiranju pomagal s tem, da je ovrigel tezo dunajskega profesorja filozofije Friedricha Jodla,⁴⁵ da v romanski dobi poslikovanje nikjer ne služi zabrisovanju, temveč povsod krepkejšemu poudarjanju (arhitektonskih) form.

»Romanski stil je prehodni stil in njegova vloga je bila, da je, sam se neovzdržno razvijajoč proti najpopolnejšemu izrazu srednjeveškega naziranja, proti gotiki, hkrati vendarle varoval one elemente antike in starokrščanske umetnosti, ki so bili za kasnejše umetnostno oblikovanje rabljivi in potrebni ... prenesel je v srednji vek, ne v umetnostni formi čisto, pač pa glede porazdelitve prostora nespremenjeno krščansko baziliko – ali bi bilo tedaj čudno, če bi se v njem obranil tudi del onega starokrščanskega iluzionizma, ki se je, prenesen na razmerje med arhitekturo in slikarstvo, v starokrščanski dobi javljal v samostojnem razživljanju slikarstva v arhitekturi? In obranil se je ... kljub jasnemu stremljenju romanske arhitekture proti strogo organskemu stilu.«⁴⁶

Cankar je v eseju združil več različnih, celo nasprotujočih si pristopov k počelu umetnosti in razvoju stila. Doslej neopažen je ostal njegov naslon na teorijo oblačenja (*Bekleidungstheorie*), katere najbolj znani predstavnik je Gottfried Semper in je danes ponovno v središču pozornosti tudi zaradi Plečnikove arhitekture, medtem ko je bil v dunajski umetnostnozgodovinski šoli njen pomen, ki ga je imela konec 19. stoletja, močno okrnjen.⁴⁷ Nasprotna ji je bila posebej Rieglava, k duhovni zgodovini usmerjena teorija umetnostnega hotenja (*Kunstwollen*), s katero je Alois Riegl zmanjšal vpliv materiala in tehnike na umetniško delo ter ga podvrgel vsakokratnim zahtevam dobe in posameznega umetnika. Semperjeva teorija (pre)oblačenja, ki jo je v delu *The seven lamps of architecture* (1849) razvijal že John Ruskin, poudarja pomen stavbne lupine z barvami in ornamentom v arhitekturi pred strukturo in tektoniko stavbe, kar je

v popolnem nasprotju z modernističnim razumevanjem arhitekture.⁴⁸ Cankar Semperjevo (glede na to, da uporablja organske/organske metafore, morda celo Ruskinovo) tezo o oblogi kot prvotni in steni kot sekundarni funkciji v arhitekturi poveže z Rieglavim umetnostnim hotenjem, svetovnonazorskim *Kunstwollen*. Ivan Vurnik je načelo preoblačenja nazakal že v škofjski kapeli v Trstu (1919), ki sta jo Cankar in Stelè dobro poznala,⁴⁹ še pomembnejša pa je bila za Franceta Kralja, ki je po istih načelih oblikovanja arhitekturnega prostora v smeri duhovnega razpoloženja celote leta 1923 stene akademskega doma oblekel v naslikano preobleko.⁵⁰

Izidor Cankar je s primerjavo kapele sv. Katarine s primeri iz bizantinske umetnosti, hote ali ne, poudaril vpliv vzhodne umetnosti na sodobno ustvarjalnost, kar bi takrat lahko zvenelo ne le kot estetsko, temveč tudi kot politično vprašanje. Skoraj istočasno je namreč potekala javna debata o avtonomistični izjavi (1921), ki so jo podpisali tudi trije umetnostni zgodovinarji (Mantuani, Cankar in Stelè), seveda pa se je Cankar kot »nekdanji« politik glede kulturne in jezikoslovne suverenosti najbolj izpostavil.⁵¹ Vendar je bila Cankarjeva naslonitev na vzhod pri Vurnikovi prenovi povsem umetnostnozgodovinske narave, delno pod vplivom »druge črne ovce« dunajske umetnostne zgodovine Josefa Strzygowskega (1862–1941), zaradi katerega je bila vsa stroka na nogah glede vplivov vzhoda ali zahoda (Orient oder Rom) na razvoj zahodnoevropske umetnosti,⁵² in delno tudi zaradi Vurnikovega medvojnega delovanja v južni Srbiji ter Cankarjevih lastnih obiskov teh spomenikov. Zanimanje umetnostne zgodovine za srednji vek se po Cankarju ni zgodilo le zaradi tega, ker je z razvojnimi načelom

⁴⁵ Sklicuje se na njegovo knjigo *Ästhetik der bildenden Künste* (1917); Cankar navaja izdajo iz leta 1920. Zanimivo je, da se tu osredotoči na filozofa Friedricha Jodla (1849–1914) in ne na katerega od umetnostnih zgodovinarjev. Cankar na Dunaju ni vpisal Jodlovih predavanj, pač pa je Stelè v študijskem letu 1908/1909 pri njem poslušal Schopenhauerjevo filozofijo.

⁴⁶ Cankar, Presbiterij sv. Katarine, str. 116.

⁴⁷ Za teorijo oblačenja (*Bekleidungstheorie*) glej: Chatterjee, *The Troubled Surface*, zlasti str. 15–52. O teoriji Gottfrieda Semperja gl. Prelovšek, *Plečnik and Semper*, str. 209–214; Damjan Prelovšek, *Jože Plečnik*, zlasti str. 23–30. Semper je s tem, da je razdobljena estetska opažanja povezal v sklenjen zgodovinski sistem, začel novo obdobje v zgodovini umetnosti, kar mu je priznal tudi Alois Riegl (*Riegl, Historische Grammatik*, str. 208).

⁴⁸ Cankar, *Presbiterij sv. Katarine*, str. 116; Chatterjee, *The Troubled Surface*, str. 2.

⁴⁹ Sodelovanje med Cankarjem, Steletom in Vurnikom je bilo tesno že na predvojnem Dunaju, leta 1921 je bilo še plodovito in je morda celo neposredno pripeljalo do povabila Jožetu Plečniku, da pride iz Prage v Ljubljano na mesto profesorja na tehniški fakulteti. Kot je znano, je Plečnika na ljubljansko Tehnično univerzo povabil Ivan Vurnik, ki je ob Plečnikovem prihodu v Ljubljano v njegov krog pripeljal tudi Steleta. O tem glej Vurnikovo korespondenco s Steletom, na primer Biblioteka SAZU R 11 / Korespondenca, pismo Ivana Vurnika Steletu, 3. 9. 1919, in Biblioteka SAZU R 11 / Korespondenca, pismo Ivana Vurnika Steletu, 25. 5. 1920 (Blagajne, Ivan Vurnik, str. 14–15).

⁵⁰ Poleti sta brata Kralj v Akademskem domu priredila svojo III. razstavo v dvorani, ki jo je tega leta poslal France z alegoričnimi figurami Filozofije, Prava, Umetnosti in Vere. Metaforično sta predstavljena tudi oblikovanje posameznikovega značaja in njegovo stremljenje po napredovanju. Preostale dele celote je izpolnil z alegorijami jutra, poldneva, večera in noči, časovnih intervalov, na nasprotno stran pa je kot prisposodo prostora naslikal polabstraktno, stilizirano krajino.

⁵¹ Rahten, *Slovenske*, str. 128.

⁵² Po izidu knjige Josefa Strzygowskega *Orient oder Rom* leta 1901 se je dunajska stroka razdelila na zagovornike vzhodnih izvorov in vplivov oblik na evropsko umetnost ter tiste, ki so zagovarjali vpliv rimske umetnosti (Filipová, *The Czech Vienna School*, str. 6–8).

padla dogma o propadanju starokrščanske in srednjeveške umetnosti v primerjavi z antično umetnostjo, temveč predvsem zato, »ker se je po notranji potrebi zbistrilo oko za estetsko vrednost te umetnosti«. ⁵³ Zato je študija o prezbitariji sv. Katarine teoretsko osmišljala tudi Steletovo ukvarjanje s srednjim veekom in zgradila most do sodobne umetnosti, zato ni naključje, da jo je Stele kasneje uvrstil med temeljne prispevke Cankarjevega znanstvenega dela. ⁵⁴

Cankar se je med pisanjem članka o prezbitariji sv. Katarine uredniku Steletu večkrat oglasil s pismi, vendar se ni nikoli dotaknil njegove vsebine, iz povedanega pa je le mogoče razbrati, da je bil z napisanim zadovoljen. Že v omenjenem pismu z dne 10. junija mu je napisal, da ima *dobre volje dovolj*, v zapuščini pa je tudi nedatirano pismo, ki se dotika neimenovanega rokopisa, za katerega je Stelè veliko kasneje, ko je urejal korespondenco, pripisal, da naj bi šlo za rokopis o Quagliu. Glede na vsebino pisma lahko upravičeno domnevamo, da je bilo – napisano v tipičnem Cankarjevem velelniku – vendarle prejeta pozneje in da se nanaša na članek o Vurnikovem prezbitariji.

- 1) *Tiskaj ga s črkami Garmond, torej z večjimi, kakršne smo rabili poprej, in tudi ne kompresno, drugače je stavek pregost.*
- 2) *Poskrbi, da se članek začne še na zgornji polovici strani.*
- 3) *Korekturo pošlji meni.*
- 4) *Preskrbi mi nekaj odtisov (vsaj pet) s prilogami vred. To ti bi tem lažje, ker hoče baje tudi župnik s Sv. Katarine imeti več iztisov.*
- 5) *Nakaži mi velikanski honorar.*
- 6) *Klisejev ne potrebujem novih razen iz priložene knjige tab. XXX. Sl. 2. Naj mi knjige ne pokvari! ⁵⁵*

Ob tem morda ni odveč omeniti, da je Cankar veliko manj potrpljenja, kot ga je pričakoval od drugih, pokazal kot urednik novoustanovljenega *Zbornika za umetnostno zgodovino*, ⁵⁶ kot je razvidno iz njegovega nedatiranega pisma, ki se nanaša na Steletov rokopis Slikar Johannes concivis in Laybaco. ⁵⁷ Od disertacije je Stelè občutno napredoval v raziskavah srednjeveškega slikarstva – predvsem v umetnosti opisa –, očitno pa kljub temu ni dovolj izpilil članka, s katerim je imel Cankar še precej dela, napake pa so ostale še potem, ko je bilo besedilo že v tiskarni: »Storil sem, kar sem mogel spričo rokopisa, ki je bil kanibalski.« In da mu ne bi ostal dolžan, je Steletu na koncu zabrusil še: »Reprodukcije so grozne.« ⁵⁸

⁵³ Cankar, *Presbiterij sv. Katarine*, str. 118.

⁵⁴ Stelè, Izidor Cankar, 1936, str. 99.

⁵⁵ Biblioteka SAZU, R100/VI-1:15:7, pismo Izidorja Cankarja Stelètu, s. d.

⁵⁶ Biblioteka SAZU, R100/VI-1:15:21, pismo Izidorja Cankarja Stelètu, s. d. Prva številka *Zbornika za umetnostno zgodovino* je izšla decembra 1921.

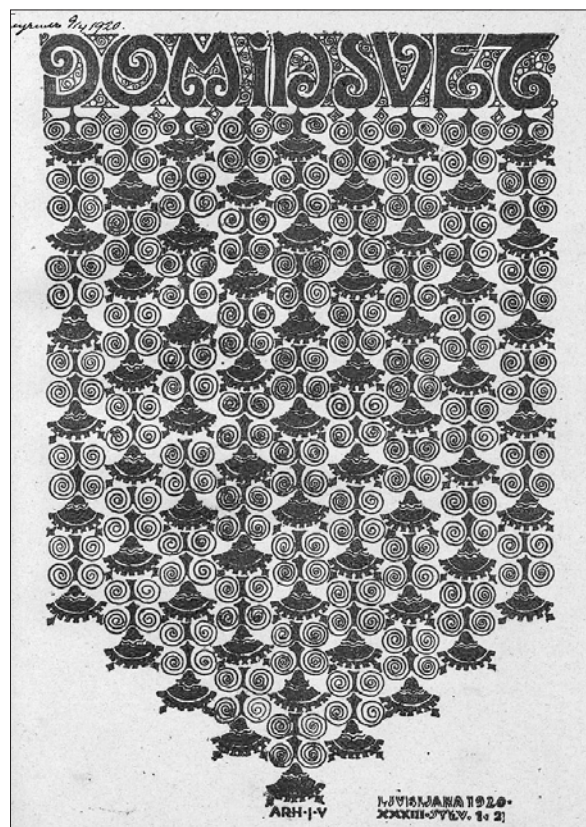
⁵⁷ Stelè, Slikar Johannes concivis in Laybaco.

⁵⁸ Biblioteka SAZU, R100/VI-1b, pismo Izidorja Cankarja Stelètu, s. d.

Stelè urednik

Prva številka 33. letnika, ki jo je urejal France Stelè in je bila posvečena spominu na Ivana Cankarja, je izšla februarja 1920. Izidor Cankar, ki je zelo verjetno že dlje časa načrtoval tematsko številko, posvečeno bratrancu Ivanu, se je gotovo zavedal, da jo bo do realizacije lahko pripeljal le dovolj izobražen, širok in izkušen urednik, ki bi ga Katoliško tiskovno društvo (KTD) še pripustilo k časopisu. Že iz prvega Steletovega uvodnika bi lahko sklepali, da Cankarjeva številka ni šla povsem gladko skozi sito izdajatelja revije, Katoliškega tiskovnega društva. Novi urednik je namreč že v uvodu razprl svoje precej radikalne poglede na idejni in estetski razhod med starejšo in mlajšo strujo katoliške inteligence, in čeprav je bil v času Cankarjeve smrti še v Sibiriji, ga to ni oviralo, da je ne bi postavil v jedro polemike: »Ob Cankarjevem grobu se je zopet razvnel prastari boj starih in mladih. In pred kratkim so prišli do edino resnega rezultata: vi ostanete pri svojem, mi ostanemo pri svojem; prosto nam je povedati svoje mnenje, prosto tudi vam, čeprav smo prepričani, da je ves trud zaman: prepričali vas o pravilnosti svojega stališča ne bomo, kakor tudi vi nas ne boste.«

O tem, da je Stelè sprva imel manjše težave, priča nedatirana dopisnica, ki mu jo je po prvem srečanju glede objave pesmi in pisma Ivana Cankarja poslal

Slika 4: Ivan Vurnik, naslovnica 33. letnika revije *Dom in svet*, 1920.

Josip Regali (1880–1960). Iz Regalijevega dopisa bi smeli sklepati, da mu je urednik – Stelè – prigovarjal, naj Cankarjevo pismo objavi, vendar je Regali še okleval: »Z ozirom na včerajšnji pogovor Vas prosim, da pisma Ivana Cankarja ne objavite v *Domu in svetu*, vsaj v taki obliki ne, kot je tekst. Eventuelno bi jaz, če mislite, pismo privedil, ter nekatere stvari izpustil in morda komentiral. Izvolite mi torej pismo vrniti, ter ga pustite na mojem stanovanju, če greste kaj v mesto.«⁵⁹

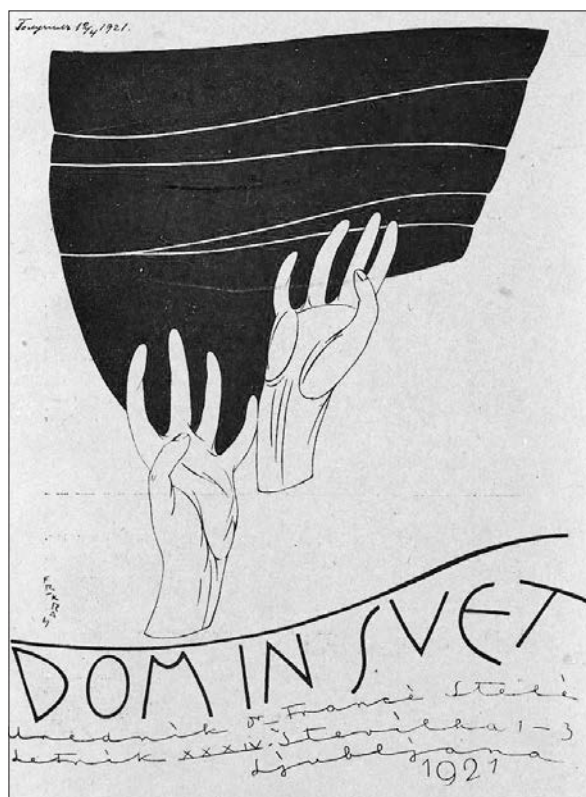
Ali je Stelè sam prepričal Regalija ali je to morda storil Izidor Cankar, ni znano. Nadaljevanja korespondence med Regalijem in Steletom, če je obstajalo, žal ne poznamo, a dejstvo je, da v *Domu in svetu* nista objavljena le pesem in pismo (morda z manjšimi popravki), temveč tudi Regalijevo kar obsežno osebno pričevanje o srečanjih s Cankarjem in slovensko moderno.

Prva številka z novim urednikom je že z naslovnicco pretrgala kontinuiteto. Ivan Vurnik, ki je sicer z *Domom in svetom* že dlje časa sodeloval pri risanju in oblikovanju tako naslovne strani kot notranje opreme revije, je za jubilejno Cankarjevo številko izdelal rdečo preprogo iz ornamenta, ki pokrije celotno sprednjo površino (platnico) revije. (slika 4) Pregri-njalo ali prt, s katerim je prekrita platnica, ponovno priključuje asociacijo na Semperjevo teorijo preoblačenja, katere vodilna misel o transformaciji motiva iz enega materiala v drugega bi lahko napeljevala na prenos poudarka z novim urednikom od besede k podobi. Na sodobno likovno umetnost napeljuje tudi z ukinjanjem globine in poudarjanjem dvodimenzionalnosti naslovnice.

Po prvi svetovni vojni se je korespondenčna mreža Franceta Steleta znatno razvejala. Poiskal je stike s številnimi sodobnimi uredniki, kot je bil Milan Čurčin (1880–1960), ki je vodil revijo *Nova Evropa*, eno najnaprednejših uredništev v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev, za katero je pisal tudi Bogdan Radica (1904–1993). V arhivu so pisma Philéasa Lebesguea (1869–1958), pesnika, romanopisca, prevajalca in literarnega kritika, ki je pisal v pikardijskem jeziku. Lebesgue je bil član uredništva *Mercure de France*, ki je sodelovalo tudi z jugoslovanskim prostorom. Bohuš Vybíral (1887–1951) je vodil *Umělecký list*, prisotna pa so še pisma iz uredništev čeških časopisov *Mánes* in *Veraikon* ter slovaškega *Elana* (tiskanega v Pragi), ki ga je urejal slovaški slavist Jan Stanislav (1904–1977). Septembra 1921 se je Stelè udeležil prvega povojnega umetnostnozgodovinskega kongresa v Parizu,⁶⁰ kamor ga je Cankar pospremil z željami: »Če se ne vidiva več, preden odideš v Pariz, Te prosim:

- 1) *Nakupi zame fotografij, karkoli jih dobiš in karkoli jih je pri nas rabnih. Zlasti francosko umetnost, a tudi drugo.*
- 2) *Prinesi kaj knjig ali bolje: njih naslove. Oglej si umetnostno-znanstvene časopise, da nas informiraš, kaj si moramo naročiti. Skušaj navezati kakšne zveze, ki bi nam skrajšale pridobivanje literature.»⁶¹*

Če bi Steletovo urednikovanje sodili po 33. in 34. letniku *Doma in sveta*, ga lahko po jasnosti, drznosti in doslednosti postavimo ob bok urednikovanju Izidorja Cankarja. Še več, Steletova izkušnja sodobne likovne umetnosti, ki je polno zaživela v 34. letniku v Kraljevi likovni opremi, je bila v primerjavi s Cankarjevo skoraj radikalna. (slika 5) Ekspresionizmu je široko odprla vrata in v tem smislu bi lahko Cankar–Steletova prizadevanja, če bi jih izpostavili kot celovit program, primerjali s sočasnimi naprednimi založništvu, na primer z založnikom in urednikom Kurtom Wolffom in njegovo »hišo ekspresionizma« (1913–1940), kakor so poimenovali nemško založniško podjetje iz časa weimarske republike,⁶² le da sta imela slovenska urednika opravka s povsem dru-

Slika 5: France Kralj, naslovnica 34. letnika revije *Dom in svet*, 1921.

⁵⁹ Biblioteka SAZU, R11/XIX-547:1, pismo Josipa Regalija Stelètu, s. d. in priloga.

⁶⁰ Congrès d'Histoire de l'Art. Paris, 1921. Cankar je bil še kot študent prisoten na zadnjem kongresu pred prvo svetovno vojno v Rimu leta 1912.

⁶¹ Biblioteka SAZU, R 100/VI-1:15:20, pismo Izidorja Cankarja Francetu Steletu v Ljubljano, Ljubljana. s. d.

⁶² Primerjava se zdi še bolj upravičena ob dejstvu, da je Izidor Cankar leta 1919 prevzel uredništvo Nove založbe, kar govori o njegovih velikih ambicijah (Zemljič, *Pregled*, str. 39).

gačnimi lastniškimi razmerji. In tu so že zelo hitro nastopile težave.

Stelè je za 34. letnik (1921/22) k sodelovanju povabil Franceta Kralja. Pravzaprav je slikar uredniku sam predlagal, da bi novi letnik oblikoval in opremil z vinjetami. Kralj in Stelè sta bila tačas povezana z več projekti, med drugim pri izdaji umetniške knjige *Kralj Matjaž*, ki jo je leta 1921 založil Steletov bratranec Albin Stelè. Izjemna likovna zasnova knjižnice – prelivanje secesijskih oblik v dramatičnem ritmu vsebini odgovarjajoče pisave ter ekspresionistično zlitje besede in slike – slikanico uvršča v vrh slovenskega knjižnega oblikovanja in ilustracije. Tudi Kraljeva naslovnica 34. letnika ne napove le prepleta besed in podobe, temveč tudi figur in krajine. Antropomorfne oblike in krajinske silhete se zlivajo druga v drugo in se celo spreminjajo druga v drugo; drevesci v vetru sta hkrati roki, ki se stegujeta; krajina v ozadju se takrat spremeni v duhovne višave, v katere se dviguje človek. Tu se simbolizem poigrava s percepcijo, ki je odvisna od gledalčevega razpoloženja in duhovne pripravljenosti vživetja v podobo. Tudi vinjete v notranjosti sledijo temu načelu in uvajajo poglavja z virtuozno narisanimi prepleti figur na ozadju, ki se lomi v smislu orfističnih menjav svetlobe in teme.

Steletov delež pri prodoru slovenske avantgarde še ni raziskan in ovrednoten.⁶³ Čeprav so mladi, med drugimi glasbenik Marij Kogoj, v *Domu in svetu* objavljali že od leta 1919, ko je bil urednik še Izidor Cankar in pomočnik Jože Debevec, je mlada struja svoje mesto v reviji našla šele s Francetom Steletom. Antonu Podbevšku Stelè ni le odprl prostora za objave njegovih revolucionarnih pesmi, temveč je obiskal tudi njegov recitacijski večer in o njem napisal tehtno kritiko, predvsem pa je bil eden redkih, ki je Podbevškovo literaturo videl v neposrednem odnosu s travmo prve svetovne vojne. Čeprav Srečko Kosovel ni nikoli objavjal v *Domu in svetu*, je Stelè osebno poznal Branka Jegliča (1903–1920), ki se omenja kot Kosovelov mentor v času, ko sta obiskovala ljubljansko realko. Nanj ga je verjetno opozoril Izidor Cankar, ker je Jeglič prvič pod svojim imenom objavil prispevek ob prvi obletnici smrti Ivana Cankarja v Slovincu leta 1919, ko ga je urejal Izidor Cankar. Ob Jegličevi smrti, star je bil komaj sedemnajst let, mu je Stelè posvetil nekrolog, v katerem je poudaril njegovo ustvarjalno prepletanje umetnostnih zvrsti od poezije in glasbe do slikarstva, in objavil njegovo pesem *Klavir*.⁶⁴

Obtožnica zoper Pregljevega *Plebanusa Joannesa* in *Križanega* Ivana Meštrovića

V 33. letniku, leta 1920, je začel v *Domu in svetu* v nadaljevanjih izhajati zgodovinski psihološki roman Ivana Preglja *Plebanus Joannes*, ki je povzročil razburjenje med goriškimi duhovniki in odziv nadškofa Franciška Borgie Sedeja.⁶⁵ Ko je Stelè nato konec leta 1921 objavil še slikovne priloge Meštrovićevih kipov,⁶⁶ med katerimi je zlasti *Križani* izzval polemike in nasprotovanje v najvišjih cerkvenih krogih, se je pritisk na urednika do sredine leta 1922 stopnjeval.⁶⁷

Goriški nadškof Sedej je pisal ljubljanskemu škofu Jegliču, ki je nato prosil duhovnike za mnenje o sodobni umetnosti.⁶⁸ Mnenje sta napisala Aleš Ušeničnik in Anton Breznik, oba precej spravno.⁶⁹ Slavist Breznik je zagovarjal sodobne umetnike in opozarjal, da se Cerkev ne sme oddaljiti od umetnosti, vendar je zagovarjal le Preglja, obsodil pa je Meštrovića »v upodabljanju Kristusa, ki ga ne pojmuje kot Bogočloveka«,⁷⁰ temveč kot človeka. (slika 6) Po njegovem mnenju je šel urednik z objavo tega

⁶⁵ »*Plebanusa* je hotel goriški škofijski ordinariat na pobudo nadškofa Sedeja prepovedati. V okrožnici 1921 je obsodil tako *Plebanusa* kot *Matkovo Tino*« (Mnenje o stališču duhovnikov do umetniških struj; Hladnik, Pregljeva zgodovinska pripoved, op. 309; prim. tudi Bratuž, Pregljeva zgodovinska pripoved, str. 312–320). Škof je leta 1927 obsodil tudi Kraljeve freske v Volčah. Tudi takrat je bil omenjen krog, ki se navdušuje za moderno umetnost med sodelavci revije *Dom in svet* (Klemenc, Sedej, str. 257, 258, op. 43).

⁶⁶ Ivan Meštrović, *Dom in svet*, slikovne priloge letnika 32, številka 7–9, 1921. Objava je bila po vsej verjetnosti že pripravljena na Meštrovićevo razstavo v Jakopičevem paviljonu, ki so jo odprli 28. junija 1923. Močne kritike je sprožila objava reprodukcije *Križanega* Ivana Meštrovića, še pred tem pa Pregljev roman *Plebanus Joannes*, ki je leta 1920 v nadaljevanjih izhajal v *Domu in svetu*, in nekatere Podbevškove pesmi. Stelè je sicer s krajšimi prekinitvami ostal sourednik revije do leta 1936, s Francetom Koblarjem pa je sodeloval tudi ob pritiskih zaradi objave Kocbekovega *Premišljevanja o Španiji*.

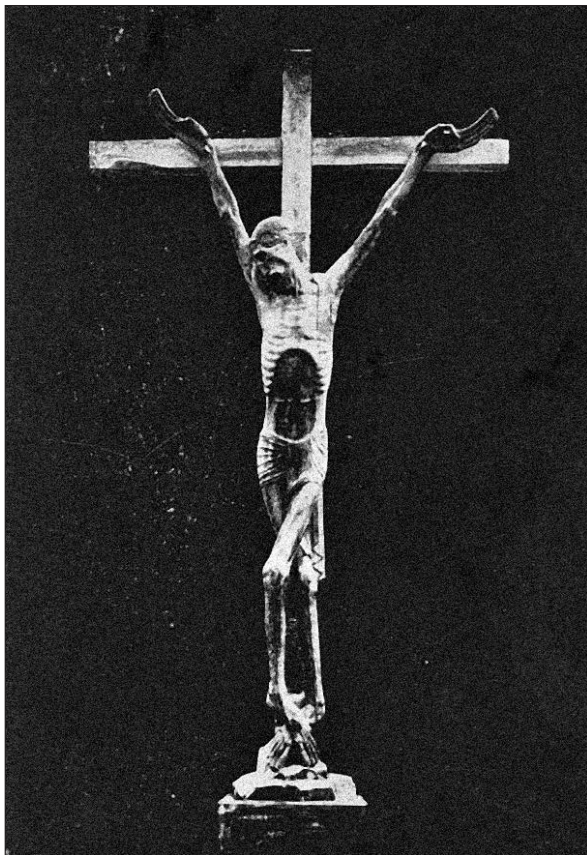
⁶⁷ Stelè torej ni odstopil tako prostovoljno, kot je veljalo doslej.
⁶⁸ Mnenje je bilo objavljeno v Škofijskem listu *Vzajemnost* in ga je ponatisnil tudi *Ljubljanski zvon* v rubriki Kronika pod istim naslovom (Mnenje o stališču duhovnikov do umetniških struj, str. 42–44). V *Ljubljanskem zvonu* so pripisali, da sta »obe mnenji v celoti nepopolni, ker nedostaja še tretje osebe sodbe, sodbe ustvarjajočega pisatelja duhovnika« (dr. Izidor Cankar ali F. S. Finžgar) (Mnenje o stališču duhovnikov do umetniških struj, str. 634).

⁶⁹ O tem tudi Dolenc, *Kulturni boj*, str. 368.

⁷⁰ »Pripomniti je treba, da struje kot take po svojem bistvu ne nasprotujejo krščanskim dogmam in nranosti, saj vsebujejo znanstvene resnice; nasprotovali so le posamezni zastopniki teh struj (prim. Flaubert v realizmu, Zola, Maupassant v naturalizmu, Maeterlinck v simbolizmu, Meštrović v upodabljanju Kristusa, ki ga ne pojmuje kot Bogočloveka itd.), ki so brezumni ali nenravni« (Mnenje o stališču duhovnikov do umetniških struj, str. 44). Obsodbe ekspresionistične umetnosti, zlasti upodobitve *Križanega* kot človeka ali celo (žrtvovanega) vojaka, so bile v dvajsetih letih 20. stoletja znane tudi v Nemčiji, kjer je bil Georg Grosz večkrat obtožen blasfemije zaradi risbe Kristusa s plinsko masko iz leta 1928 (Krmelj, Narod, str. 335–336).

⁶³ Stelètov delež pri objavi Podbevškove poezije je prvi ovrednotil Marijan Dovič (*Mož z bombami*, str. 32–33).

⁶⁴ Stelè, Branko Jeglič, platnice.

Slika 6: Ivan Meštrović, Kristus na križu. Slikovna priloga 34. letnika revije Dom in svet, številka 7–9.

dela predaleč. Breznik, ki je Steleta sicer poznal še iz gimnazijskih let, ko je bil navdušen nad njegovim zbiranjem ljudske jezikovne dediščine in je njegove nabirke tudi objavil,⁷¹ je morda ocenil, da bo storil manjšo škodo, če zadane nezamerljivega urednika kot občutljivega pisatelja: »*Da je prinesel v povestih dr. Preglja nekatere stavke, ki so bili preveč prostaki (toda dr. Pregelj piše take stvari z ironijo in jih biča, kar dovolj očitno podčrtava – kdor misli, da piše zavestno prostako, ta ne pozna umetnikovega podajanja in trga take stavke in prizore iz konteksta!), je vzrok urednik (vse podčrtal A. Breznik), ki jih Preglju ni črtal z ozirom na mladino, ki ironije, šibanja ne umeje. Enako je bilo nekaj pesmi, Podbevškovih takih – toda previden urednik bi bil vse take ostrine odbil.*

Da bi se za naprej zavarovalo Katoliško tiskovno društvo zoper kake take reči, naj nastavi duhovnega cenzorja in naj zahteva od urednika, da mora dati prej v odobrenje vse, kar pride v list /.../.«⁷²

Iz poročil lahko razberemo, da Steletova uredniška vizija za KTD ni bila sprejemljiva in da Cerkev ni zaupala mlademu umetnostnemu zgodovinarju,

morda prav zaradi njegovega petletnega bivanja v ruskem ujetništvu tudi v času oktobrske revolucije.⁷³ Presojanje o potrebnosti ali nepotrebnosti omejevanja umetnikove svobode se je z literarnega polja preselilo tudi na likovno področje in na vprašanje podobe.

Steletu se je že na začetku leta 1922 v uredništvu pridružil duhovnik Alojzij Merhar, sicer pesnik, ki je objavljaj pod psevdonimom Silvin Sardenko, na tem mestu pa kot cenzor, in podoba časopisa se je takoj spremenila. Stelè je vztrajal do sredine leta, potem pa je kot urednik odstopil. Nadaljevanje krize med uredništvom in lastnikom ter izdajateljem (KTD) *Doma in sveta* je med drugimi opisal France Koblar, ki je konec leta 1922 prevzel Steletovo mesto, Stelè pa je pod Koblarjem ostal sourednik.⁷⁴

Pomenljivo je, da uspeh Steletovega urednikovanja najbolje razkrije prav Breznikova kritika. Ob tem ko skuša pokazati, da časopis pod Steletovim urednikovanjem (v zadnjem letu) nazaduje, je iz prvega dela besedila vendarle očitno, da se je krog bralcev razširil. »*Da je tak list možen, nam dokazuje zadnji letnik 'Doma in sveta'; list je imel n. pr. lansko leto 23.000 naročnikov in je imel 16.000 K dobička, dasi je bil bogato ilustrovan in je imel lepo opremo. Kadar je zadnja leta 'Dom in svet' izšel, je bila med občinstvom naravnost senzacija. Med liberalnimi akademiki in izobraženci je budil zanimanje, dočim 'Ljubljanski zvon' ni imel ugleda.*«⁷⁵

Kaj je umetnostno pomembno?

V takem zaostrenem ozračju pozimi 1921 lažje razumemo sporočilo, napisano na vizitko, ki jo je Cankar poslal Steletu skupaj s člankom za objavo: »*Dragi Stelè! Na Glonarjevo prošnjo sem mu bil obljubil, da mu dam za Zvon svoje predavanje 'Kaj je umet. pomembno?'. Potem sem to preklical, ker sem se domislil, da bi protislovenska liberalna stranka utegnila tako objavo umevati kot dobrikanje ali približevanje.*«⁷⁶ Ker ne bom tako kmalu utegnil svojega koncepta raztegniti, kakor sem nameraval, ti ponujam sedaj rokopis za DS. Na tem mi je, da izide v prihodnji številki. Prosim Te, odgovori mi. Tvoj %.⁷⁷

⁷³ O odnosu slovenske in jugoslovanske politike do Rusije in ruske emigracije po oktobrski revoluciji gl. Krasnić, Ruska emigracija, str. 60–85.

⁷⁴ Koblar, *Moj obračun*, str. 123–140; *Kriza revije*, str. 9–10, 32.

⁷⁵ Mnenje o stališču duhovnikov do umetniških struj, str. 44.

⁷⁶ Glavni razlog, da Cankar eseja ni objavil v *Ljubljanskem zvonu*, je bil, kot je Cankar napisal v pismu, političen. Po izglasovanju vidovdanske ustave 28. junija 1921, pri katerem ŠLS (Komunistična partija in socialni demokrati so glasovanje bojkotirali) ni sodelovala, je bilo še kako pomembno, kako se bo v novem političnem sistemu centralizirane in unitarne ustavne monarhije konstituirala nova politična in kulturna stvarnost v Sloveniji. »Ko je Cankar kasneje uvidel, da gre razvoj v smeri, ki ni v korist slovenski kulturi, je postal 1921 eden od organizatorjev znane deklaracije slovenskih kulturnih delavcev« (Stelè, Izidor Cankar, str. 236).

⁷⁷ Biblioteka SAZU R100/VI-1:15:9, pismo Izidorja Cankar-

⁷¹ O Steletovem mladostnem sodelovanju z Antonom Breznikom gl. Krmelj, *Korespondenca*, str. 81–83.

⁷² Mnenje o stališču duhovnikov do umetniških struj, str. 44.

Slika 7: Slikovni prilogi revije *Dom in svet*. Levo: Meštrovičev Kristus na križu (detajl); desno: Cankarjev slikovni izbor. Kristus na križu iz Opatijske cerkve v Werdenu (detajl), začetek 12. stoletja; objavljena v letniku 35, številka 1.

Vizitke Cankar ni datiral, a glede na to, da se v članku sklicuje na Steletovo objavo Meštrovičevih slik v predzadnji številki *Doma in sveta*, je moral članek napisati ali vsaj predelati med jesenjo 1921 in januarjem 1922, ko je Stelè članek takoj objavil.⁷⁸ Objava tega članka je po mojem mnenju zelo pomembna za razumevanje njune korespondence, načina, na katerega sta se podpirala in sodelovala, ter njunega odnosa na splošno.

V članku *Kaj je umetnostno pomembno?* Cankar ponovno odpira vprašanje, ki ga je zastavil na prvih predavanjih na univerzi takoj po vrnitvi z Dunaja v poletnem semestru leta 1920. V njem je odprl, ne pa tudi povsem odgovoril na vprašanje o vlogi umetnostne zgodovine pri umeščanju in prepoznavanju predmeta svojega raziskovanja, ne po merilih normativne estetike, temveč na podlagi potencialnega vpliva umetniških del.⁷⁹ Kot je opozoril Tomaž Brejc, se je Cankar takrat oprl na Tietzejevo razpravo o metodologiji,⁸⁰ razlago pa je figurativno ponazoril z dvema primeroma skrajnih umetniških predmetov: »zamorčevim fetišem« in Michelangelovo kapelo Medičejcev v Firencah. Stelè je to Cankarjevo primerjavo, iztrgano iz konteksta, še isto leto vključil

v svojo oceno XVII. umetnostne razstave v *Slovenecu*, da bi z njo ovrgel sodbe, ki so se od poletja tega leta zgrinjale nad sodobno umetnostjo.⁸¹ Za razliko od Cankarja se je skliceval predvsem na ustvarjalno naravo človeka in na osnovni namen umetnosti, ki je (po Tolstoju neke vrste okužba s čustvi) prenašanje občutkov in zbujanje čustev pri drugih, zato je za Steleta umetnik »vendar vsak, ki zmore dati svojemu umetniškemu hotenju takega izraza, da napravi svoja čustva, svoje veselje nad obliko, da napravi vse to v umetniškem bistvu (čustvu, linija, forma in barva v harmonični uravnovešenosti, ritem zvoka, besede, oblike, prostora, medsebojna uravnovešenost arhitektonskih mas, prostorov itd.) dostopno sočloveku. Potem je umetnik ravno tako nekulturni črnc, ki ima samo najprimitivnejša tehnična sredstva za premaganje odpora materije, ki jih je pa medsebojno uglasil, priredil tako, da zadostujejo izraznim zahtevam njegovih soljudi, kakor Michelangelu ali Rodinu, ki imata vsa mogoča sredstva za obvladanje materije.«⁸²

Cankar naj bi imel kmalu po Steletovi objavi v *Slovenecu*, 5. decembra 1920, 21. januarja 1921 ponovno predavanje z enakim naslovom, tokrat verjetno za širšo javnost.⁸³

Odpira se vprašanje, zakaj se je Cankar po skoraj

ja Steletu, s. d. Cankar je namesto podpisa večkrat uporabil znak »%«, ki sicer v pismih iz tega časa označuje, da se besedilo nadaljuje.

⁷⁸ Cankar, *Kaj je umetnostno pomembno?*

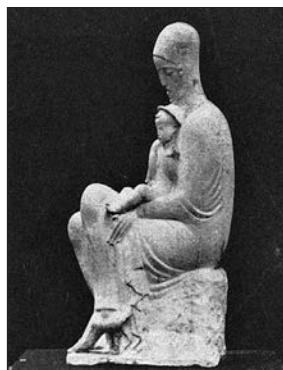
⁷⁹ Tietze, *Die Methode der Kunstgeschichte*, str. 18.

⁸⁰ Brejc, *Kaj je umetnostno pomembno?*, str. 651, op. 671.

⁸¹ Stelè, XVIII. umetnostna razstava.

⁸² Prav tam.

⁸³ Cankar je imel predavanje *Kaj je umetnostno pomembno?* 28. januarja 1921 (Cankar dr. Izidor. Vseučiliški profesor, osebni fond Antona Verbiča SI_ZAL_LJU/0322).

Slika 8: Slikovni prilogi revije *Dom in svet*. Levo in sredina: Ivan Meštrović, *Objokovanje Kristusa in Madona*, slikovna priloga 34. letnika revije *Dom in svet*, številka 7–9; desno: Cankarjev slikovni izbor. Michelangelo, *Mati božja na stopnicah*, objavljena v letniku 35, številka 1.

dveh letih – prvič je predaval v poletnem semestru 1920, drugič januarja 1921 – na začetku leta 1922 odločil za objavo predavanja. Kaj nam povedo reprodukcije, ki jih je ob članku objavil, ki so po Brejčevem mnenju »zelo neprepričljive, prav ponesrečene«?⁸⁴ Čeprav je od Steletove kritike minilo že dobro leto dni, Cankar Steleta kljub temu omenja: »V tem času je bilo, ko je moj prijatelj deželni konservator dr. Stelè iz načelnega življenjskega optimizma, ki nikomur tistih, ki so z njim obdarjeni, ne dovoljuje, da bi dvomil o končnem uspehu vsake mladine, naj se tudi njeno prizadevanje pojavlja v manj prikupljivih oblikah, z navdušenjem pisal o tem novem gibanju v naših umetniških krogih ('Slovenec', 5. decembra 1920) ter zaklical tistim, ki jim novo stremljenje ni bilo po godu: 'Če jokate nad njimi, jokajte rajši sami nad seboj!'⁸⁵

/.../

Vendar se nam tu vsiljuje nadaljnja misel, ki se je dr. Stelè ni imel povoda dotikati: ali ni tu prav nobena primera mogoča, ali ne moremo v nobenem smislu reči, da je sikstinska Madona vendarle večje, popolnejše, boljše, lepše – ali kakor že rečete –, a pomembnejše delo, nego oni fetiš, ki si ga je izrezljal divjak s svojim topim nožem?⁸⁶

Pomembno je, da se je Cankar tudi z izborom reprodukcij navezal na Steleta in na njegovo objavo Meštrovičevih podob. Glavo bronaste *Kristusa iz Werdena* iz začetka 12. stoletja je primerjal z Meštrovičevim *Križanim*, ki je sprožil plaz napadov na Steleta. (slika 7) Prav tako je objavil Michelangelov relief *Madona na stopnicah*, in čeprav ga izrecno ni primerjal z Meštrovičevim *Objokovanjem*, ni izključeno, da je Meštrovičevo oblikovanje reliefa namerno soočil z Michelangelovim in po drugi strani s plo-

skovitim oblikovanjem Meštrovičeve prosto stoječe figure *Madone*. (slika 8) Brejčev mnenje je, da je Cankar razpravo napisal kot kritiko Steletove ocene XVII. umetnostne razstave v *Slovencu*.⁸⁷ Pa je šlo zares (zgolj) za kritiko?

Glede na težave, ki jih je imel Stelè zaradi nekritičnega oziroma naklonjenega odnosa do sodobne umetnosti, se zdi verjetno, da je Cankar želel pozornost s Steleta – urednika – speljati na strokovna vprašanja, ki jih je spretno pripeljal do odgovora, ki je moral pomiriti razburjene duhove. Zato je morda lahko Stele ostal sourednik *Doma in sveta*, kar je bilo Cankarju v interesu, saj sta do tedaj dobro sodelovala.⁸⁸ Omeniti je treba še razpravo Vojeslava Moleta, objavljeno prav tako v *Domu in svetu* dve številki kasneje.⁸⁹ V razpravi *Smisel zgodovine upodablja juče umetnosti*, prvi sodobni metodološki razpravi o zgodovini stroke pri nas, se je Molè kritično dotaknil tudi problematičnega zapleta okrog primerjave prvobitne in zahodnoevropske umetnosti: »/.../ (tako naivno – kritičen in za naše dvajseto stoletje naravnost smešno – nesistematičen se mi zdi n. pr. kričavi način, s katerim se skuša brez vsega elementarno znanstvenega kriterija staviti tako zvana zamorska plastika kot paralela evropski umetnosti, ki je rezultat čisto drugačnih preživljanj)«. ⁹⁰

Pregled (prvega) obdobja Steletovega uredniškega dela pri *Domu in svetu* lahko zaključimo z razglednico, ki mu jo je Izidor Cankar poslal iz Münchna maja 1922.⁹¹ Cankar je vizualizacijo trpljenja ugle-

⁸⁴ Brejc je Cankarjevo izvajanje razumel kot kritiko Steletove misli iz ocene XVIII. Umetnostne razstave v *Slovencu* (Brejc, Kaj je umetnostno pomembno?, str. 649). Ali je šlo zares za kritiko ali za podporo Steletu kot uredniku, je še odprto vprašanje.

⁸⁵ Cankar, Kaj je umetnostno pomembno?, str. 31.

⁸⁶ Prav tam, str. 32.

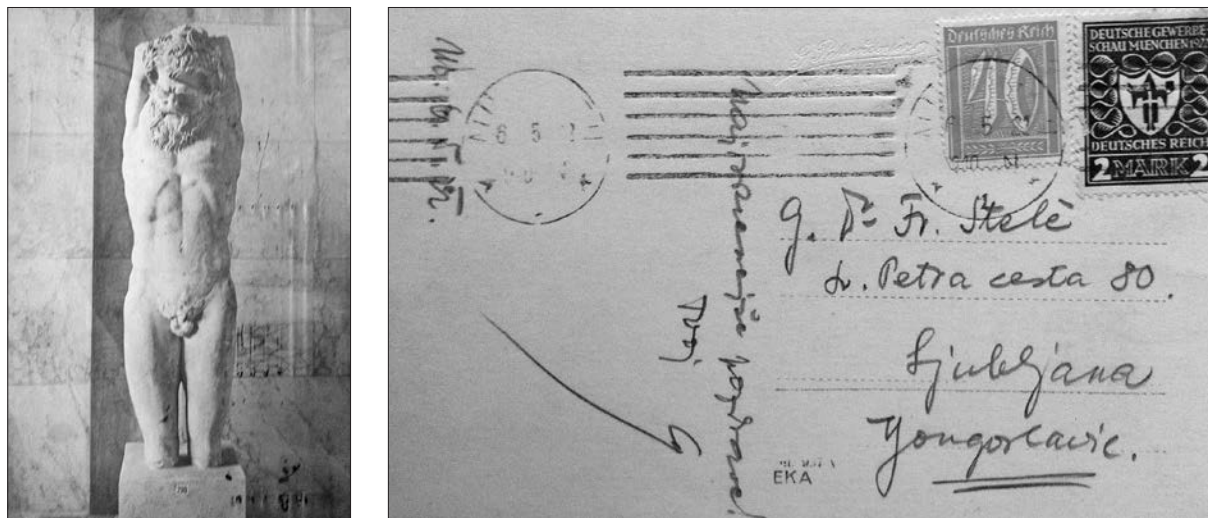
⁸⁷ Brejc, Kaj je umetnostno pomembno?, str. 649.

⁸⁸ Po Steletovem odstopu je *Dom in svet* zašel v krizo in za novega urednika je bil imenovan France Koblar. Koblar je postavil pogoj, da sprejme uredništvo v sodelovanju s Steletom.

⁸⁹ Molè, Smisel zgodovine upodablja juče umetnosti.

⁹⁰ Prav tam, str. 132. Molè je v eseju kritičen do obeh, Steleta in Cankarja, po drugi strani pa preigrava tudi svojo novo pozicijo docenta zgodovine antične umetnosti znotraj umetnostnozgodovinske stolice.

⁹¹ Biblioteka SAZU R 11 / Korespondenca, razglednica Izidora Cankarja Steletu, 6. 5. 1922. V Münchnu je pridobil še nekaj drugih reprodukcij, s katerimi je ilustriral članek.

Slika 9: Razglednica, ki jo je Izidor Cankar poslal Francetu Steletu iz Münchna, 6. 5. 1922, kip Marsiasa, ki prestaja Apolonovo kazen, iz münchenske Gliptoteke (Biblioteka SAZU R 11 / Korespondenca).

dal v kipu Marsiasa, ki prestaja Apolonovo kazen, iz münchenske Gliptoteke.⁹² (slika 9) Domnevam, da je Cankar poznal interpretacijo grškega mita v sodobni, ekspresionistični umetnosti.⁹³ Naslonitev na ta grški mit, ki je imel v sodobnosti številne konotacije, v slovenskem prostoru še ni bila podrobneje obdelana, zato se ob Cankarjevi razglednici vprašamo, o čem je v danem kontekstu lahko spregovoril.

Cankar je bavarsko prestolnico obiskal v času Nemškega obrtnega sejma (Deutsche Gewerbeschau 1922), ki je štiri leta po koncu prve svetovne vojne želel pokazati, »da se v Nemčiji izvaja obsežno industrijsko, ročno in umetniško delo, ki je sposobno izpolniti višje in najvišje standarde«. Ena od modernih stavb je bila *Dombauhütte*, ki jo je zasnoval Peter Behrens (1868–1940). Dva metra visoko »lubeško razpelo«, ki ga je iz hrasta izrezljal kipar Ludwig Gies (1887–1966), je s svojim izrazito ekspresionističnim oblikovalskim jezikom naletelo na odločno zavrnitev münchenskega tiska in dela javnosti ter ga je bilo na koncu treba odstraniti.⁹⁴ Duhovnik Cankar Steletu ni mogel poslati slike *Križanega* Ludwiga Giesa, ki je bila maja 1922 razstavljena na münchenski razstavi,⁹⁵ lahko pa

je uporabil likovno alegorijo križanja v podobi antičnega božanstva, golega Marsiasa z rokama, zvezanimi za vratom. Cankarjeva vzporednica z antiko je tu zelo pomembna, saj podpira različne interpretacije. V helenističnem kiparstvu, zlasti v znamenitem Belvederskem torzu, je Marsias predstavljen kot tragični trpeči, ki junaško čaka na usmrtitev, medtem ko naj bi v Plinijevem času Zevksisova (430–390 pr. n. št.) slika zvezanega Marsiasa visela v templju Konkordije v Rimu kot opozorilo tistim, ki bi motili državno slogo in soglasje; v tem kontekstu alegorijo Marsiasa povezujejo tudi s svobodo govora.⁹⁶ Možna pa je tudi tretja razlaga, da je Cankar Marsiasov mit razumel kot alegorijo kazni za *hubris*, napuh in prevzetnost;⁹⁷ s tem bi Steletu pokazal, kje je njegovo mesto.

Na razglednico je napisal le: »Najiskrenejše pozdrave! Tvoj Cankar.«⁹⁸

Zaključek

Korespondenca dveh vodilnih predstavnikov slovenske umetnostnozgodovinske stroke razkrije znanstveni, kolegialni in prijateljski odnos med Francetom Steletom in Izidorjem Cankarjem. Osebna pisma dobro izrišejo intelektualni in duhovni pro-

⁹² Gre za mavčni odlitek starodavnega marmornatega kipa v münchenski Gliptoteki (inv. 280), ki je rimska kopija danes izgubljenega visokohelenističnega bronastega izvirnika s preloma 3. v 2. stoletje pred našim štetjem.

⁹³ Leta 1905 je Hermann Bahr objavil kritično delo *Dialog vom Marsyas*, v katerem obdeluje položaj in vprašanja umetnikov v sodobni družbi. Theodor Tagger pa je med prvo svetovno vojno izdajal revijo *Marsyas*, s katero je odprl prostor novemu duševnemu izrazu.

⁹⁴ Moser, *Deutsche Gewerbeschau, München, 1922*.

⁹⁵ S kakšnim namenom se je Cankar mudil v Münchnu in ali je obiskal sejem, ki se je odprl le teden dni po datumu na razglednici, na kateri pa je že znamka, izdana ob sejmu, zaenkrat še ni znano. V Münchnu je od 13. maja do 8. oktobra potekal *Deutsche Gewerbeschau München* z odmevno postavitvijo *Dombauhütte*, na kateri je bil razstavljen tudi *Križani* nem-

škega kiparja Ludwiga Giesa (1887–1966). Ekspresionistična lesena skulptura, prvotno zasnovana kot del predlaganega vojnega spomenika iz prve svetovne vojne, je bila nemški katedrali v Lübecku ponujena leta 1921. Ko je bila poskusno nameščena, je delo takoj sprožilo polemike med župnijo in mediji. Neznanci so 3. marca 1922 v katedrali odžagali glavo skulpture, ki so jo pozneje našli v bližnjem ribniku. Po razstavi *Entartete Kunst* leta 1937 je bil kip uničen. Polemike o upodobitvah *Križanega* kot Boga-človeka so imele torej tudi širši evropski kontekst.

⁹⁶ Nižyńska, *Marsyas's Howl*, str. 152.

⁹⁷ Prav tam, str. 152–153.

⁹⁸ Biblioteka SAZU R 11 / Korespondenca, razglednica Izidorja Cankarja Steletu, 6. 5. 1922.

fil obeh umetnostnih zgodovinarjev. Izidor Cankar, ki je ob prizadevanju, da bi oživil in podprl mlado literarno dogajanje, posebej cenil neposredno obliko pisma, je s svojimi objavami in objavami drugih književnikov povzdignil tako priljubljenost kot pomen epistolarnega sloga in pisemske kulture na začetku 20. stoletja. Vzporedno z vse večjo vlogo pisem se povečuje tudi skrb za likovno opremo nosilcev zapisa, nov odnos do grafičnega oblikovanja in nasploh pomen za estetsko doživetje branja.

Po Steletovem prevzemu revije *Dom in svet* konec leta 1919 je Stelè le še stopnjeval Cankarjeve pridobitve ter se z objavami še tesneje navezal na slovensko literarno in likovno ustvarjanje. V času njegovega urejanja revije je *Dom in svet* z reprodukcijami, likovno opremo in kritikami sledil najsodobnejši umetniški produkciji, razstavam in ekspresionističnemu gibanju. Hkrati so mladi umetnostni zgodovinarji v reviji objavljali svoja strokovna besedila, s katerimi so odpirali prostor mladi umetnostnozgodovinski stroki.

Vse do leta 1926 je bila Cankarjeva vloga znotraj revije in širše središčna v tem smislu, da je bil Cankar, zaposlen na univerzi, tudi pobudnik številnih projektov, pri katerih je sodeloval Stelè, ki mu je velikokrat prepustil svoje začete naloge. Tako je bila Cankarjeva vloga ves čas povezovalna, hkrati pa je korespondenco in komunikacijo usmerjal in nadzoroval. To razmerje se je bistveno spremenilo po Cankarjevi poroki, ko se je umaknil iz številnih okolij in funkcij, povezanih s Cerkvijo. Stelè je zaradi številnih pritiskov, ki so bili posledica njegove moderno-ekspresionistično zasnovane revije, sredi leta 1922 sicer odstopil z mesta glavnega urednika, a je v Koblarjevi senci kljub temu opravljal delo sourednika vse do krize revije leta 1937.⁹⁹

France Stelè in Izidor Cankar sta si pisma izmenjevala vse življenje, vendar pogostost njune korespondence ni enakomerna – zgoščena je v določenih obdobjih, zlasti med študijem, ob ustanovitvi katedre za umetnostno zgodovino v Ljubljani, v obdobju Steletovega sodelovanja s slovensko sekcijo PEN in pred Cankarjevimi odhodom v diplomatsko službo v Argentini, ko je Steletu predajal svoje obveznosti in projekte, med njimi tudi umetnostnozgodovinsko stolico na univerzi in nadzor nad pripravo načrtov za gradnjo Moderne galerije v Ljubljani. Po drugi svetovni vojni sta si Stelè in Cankar izmenjala samo še nekaj razglednic, iz katerih pa je še vedno razvidno medsebojno spoštovanje.¹⁰⁰

⁹⁹ *Kriza revije*, str. 9–31, 62–77.

¹⁰⁰ Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega projekta Meščanstvo kot umetnostni naročnik na Kranjskem in Štajerskem v 19. in prvi polovici 20. stoletja (J6-3136), ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Biblioteka SAZU

R100/ VI-1:15:1–49; R11/III-63:1–6; R 99/ III-30, Biblioteka SAZU R 11 / Korespondenca

dLib – Digitalna knjižnica Slovenije

Fran Vesel, Portret Izidorja Cankarja, 1922 (<http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:IMG-00UTCXNP>)

SI AS – Arhiv Republike Slovenije

AS 1660, Izidor Cankar

SI ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljane

LJU 322, Anton Verbič, Ljubljana

LITERATURA

Bartol, Vladimir: Iz razgovorov s Francetom Steletom. *Primorski dnevnik*, 8. 4. 1962, str. 3; 10. 4. 1962, str. 3; 11. 4. 1962, str. 3.

Blagajne, Dušan: Ivan Vurnik, arhitekt. *Ivan Vurnik. 1884–1971. Slovenski arhitekt* (ur. Janez Koželj). Ljubljana: Organizacijski odbor projekta Vurnik, 1994, str. 102–114.

Bratuž, Lojzka: Pogledi nadškofa F. B. Sedeja na Pregljevo pripovedništvo. *Ivan Pregelj* (ur. Marjan Dolgan). Ljubljana: Nova revija, 1999, str. 310–321 (Interpretacije, 9).

Brejc, Tomaž: Izidor Cankar na razstavah moderne umetnosti. *Acta historiae artis Slovenica* 22, 2017, št. 1, str. 111–136.

Brejc, Tomaž: Kaj je umetnostno pomembno? Prvi kolegiji docenta Izidorja Cankarja. Izpiski iz letnega semestra 1920. *Patriae et orbi. Študije o srednjeevropski umetnosti. Jubilejni zbornik za Damjana Prelovska* (ur. Ana Lavrič, Franci Lazarini, Barbara Murovec). Ljubljana: Založba ZRC, 2015, str. 641–665.

Brejc, Tomaž: Terminologija Izidorja Cankarja. Geneza štirih pojmov: umetnina kot organizem, umetnostno hotenje, forma in stil. *Umetnostna kronika*, 2008, št. 20, str. 2–25.

Cankar, Izidor: Giulio Quaglio. Prispevek k razvoju baročnega slikarstva. *Dom in svet*, 33, 1920, str. 77–84, 131–137, 168–192, 240–245.

Cankar, Izidor: Gregorčičeva pisma Gruntarju. *Dom in svet*, 29, 1916, str. 82–92, 144–150, 198–206, 251–257.

Cankar, Izidor: Jeglič, Branko (1903–1920). *Slovenski biografski leksikon*. 3. zv. (ur. Izidor Cankar et al.). Ljubljana: Zadruga gospodarska banka, 1928, str. 392.

Cankar, Izidor: Kaj je umetnostno pomembno? Eno

- metodično vprašanje. *Dom in svet*, 35, 1922, št. 1, str. 31–38.
- Cankar, Izidor: Presbiterij sv. Katarine. *Dom in svet*, 34, 1921, št. 4–6, str. 112–118.
- Cankar, Izidor: Razstava za cerkveno umetnost. *Dom in svet* 26, 1913, št. 2, str. 60–66.
- Cankar, Izidor: Umetnost v krščanskem slovstvu drugega stoletja. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, št. 1–2, 1921, str. 59–75, 168–185.
- Cankar, Izidor: *Uvod v likovno umetnost. (Sistematika stila)*. Ljubljana: Slovenska matica, 1959.
- Cankar, Izidor: *Uvod v umevanje likovne umetnosti. Sistematika stila*. Ljubljana: Knjižnica Narodne galerije, 2, 1926.
- Chatterjee, Anuradha: *The Troubled Surface of Architecture: John Ruskin, the Human Body, and External Walls* (doktorska disertacija). The University of New South Wales, 2008 (dostopno na: <http://hdl.handle.net/1959.4/41476>). DOI: <https://doi.org/10.26190/unsworks/2710>
- Dante. *Per il Secentenario della morte di Dante 1321–1921* (ur. Alojzij Res). Gorizia: Giov. Paternolli Editore, 1921.
- Dolenc, Ervin: *Kulturni boj. Slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918–1929*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1996.
- Dolinar, Darko: *Pisma Franceta Kidriča Franu Ramovšu*. Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, 2001 (Korespondence pomembnih Slovencev, 12).
- Dom in svet: 1888–1988: zbornik ob stoletnici* (ur. Stanko Janežič et al.). Celje: Mohorjeva družba, 1988.
- Dović, Marijan: *Mož z bombami. Anton Podbešek in slovenska zgodovinska avantgarda*. Ljubljana, Novo mesto: Goga, 2009.
- Dvořák, Max: *Idealismus und Naturalismus in der gotischen Skulptur und Malerei*. München: Oldenbourg, 1918.
- Dvořák, Max: *Kunstgeschichte als Geistesgeschichte. Studien zur abendländischen Kunstentwicklung*. Mittenwald: Mäander, 1979.
- Golob, Nataša: *Prvo stoletje oddelka za umetnostno zgodovino*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2020. DOI: <https://doi.org/10.4312/9789610603320>
- Ivan Vurnik. 1884–1971. *Slovenski arhitekt. Zbornik* (ur. Janez Koželj). Ljubljana: Organizacijski odbor projekta Vurnik, 1994.
- Jeglič, Branko: Ob prvi obletnici Cankarjeve smrti. *Slovenec*, št. 259, 25. 12. 1919, str. 2.
- Jenko, Mojca: Dr. France Stelè in Društvo Narodna galerija. Iz arhiva Narodne galerije. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. 52, 2016, str. 247–269, 315–316.
- Jenko, Mojca: *Porajanje umetnostne zbirke. Ob 90-letnici Narodne galerije*. Ljubljana: Narodna galerija, 2008.
- Klemenc, Alenka: Sedej & Dostal kontra Kralj. *Arhivi* 29, 2006, št. 2, str. 253–262.
- Koblar, France: *Moj obračun* (ur. Joža Mahnič). Ljubljana: Slovenska matica, 1976.
- Komelj, Milček: Odnos Izidorja Cankarja do sodobne umetnosti. *Sodobnost* 34, 1986, št. 2, str. 174–183.
- Košir, Metka: Sto let načrtnega dokumentiranja nepremične dediščine. *Varstvo spomenikov*, 2014, str. 47–48.
- Kralj, France: *Kralj Matjaž*. Ljubljana: A. Stelè, 1921.
- Krasnič, Petra Kim: Ruska emigracija in jugoslovanska politika do Sovjetske zveze med obema svetovnjima vojnima. *Prispevki za novejšo zgodovino* 61, 2021, št. 1, str. 60–85. DOI: <https://doi.org/10.51663/pnz.61.1.03>
- Kriza revije »Dom in svet« leta 1937. *Zbornik dokumentov* (ur. Marjan Dolgan). Ljubljana 2001.
- Krmelj, Vesna: France Stele v luči mladostne korespondence z Izidorjem Cankarjem. *Acta historiae artis Slovenica* 23, 2018, št. 1, str. 133–184. DOI: <https://doi.org/10.3986/ahas.v23i1.7321>
- Krmelj, Vesna: *Korespondenca Franceta Steleta kot vir in izhodišče za umetnostnozgodovinsko interpretacijo in zgodovino umetnostne zgodovine na Slovenskem. Doktorska disertacija*. Ljubljana, 2021.
- Krmelj, Vesna: Narodi gredo svojo silno pot. Položaj in ustvarjalnost likovnih umetnikov med prvo svetovno vojno na Kranjskem med cenzuro in propagando. *Acta historiae artis Slovenica* 25, 2020, št. 2, str. 319–348. DOI: <https://doi.org/10.3986/ahas.25.2.13>
- Mnenje o stališču duhovnikov do umetniških struj. *Ljubljanski škofijski list* 37, 1922, št. 6, 23. 6. 1922, str. 42–44.
- Mnenje o stališču duhovnikov do umetniških struj. *Ljubljanski zvon* 42, 1922, št. 10, str. 634–639.
- Molè, Vojeslav: Smisel zgodovine upodablja juče umetnosti. *Dom in svet* 35, 1922, št. 3, str. 126–133.
- Murovec, Barbara: France Stelè. *Slovenska akademija znanosti in umetnosti ob osemdesetletnici. Bibliografski zbornik pokojnih članov* (ur. Uroš Skalarič). Ljubljana: SAZU, 2018, str. 69–70.
- Niżyńska, Joanna: Marsyas's Howl: The Myth of Marsyas in Ovid's Metamorphoses and Żbigniew Herbert's »Apollo and Marsyas«. *Comparative Literature* 53, 2001, št. 2, str. 151–169. DOI: <https://doi.org/10.2307/3593506>
- Ogrin, Matija: Aleš Ušeničnik in Izidor Cankar: soočenje njunih literarnoestetskih pogledov ob Domu in svetu I. 1916. *Slavistična revija* 46, 1998, št. 4, str. 347–366.
- Pregelj, Ivan: Plebanus Joannes. *Dom in svet* 32, 1921, str. 55–64, 105–117, 160–170, 218–232, 273–284.

- Prelovšek, Damjan: *Jože Plečnik. Arhitektura večnosti. Teme, metamorfoze, ideje*. Ljubljana: Založba ZRC, 2017.
- Prelovšek, Damjan: Plečnik and Semper. *Josip Plečnik. An Architect of Prague Castle*. Praha: Prague Castle Administration, 1997, str. 209–214.
- Rahten, Andrej: Slovenske narodnoemancipacijske težnje v postimperialni tranzicijski dobi. *Acta Historiae* 29, 2021, št. 1, str. 111–134. DOI: <https://doi.org/10.19233/AH.2021.6>
- Riegl, Alois: *Stilfragen: Grundlegungen zu einer Geschichte der Ornamentik*. Berlin, 1923 (1893).
- Semper, Gottfried: *Der Stil in den technischen und tektonischen Künsten, oder praktische Aesthetik: ein Handbuch für Techniker, Künstler und Kunstfreunde*. Frankfurt am Main: Verlag für Kunst und Wissenschaften, 1860.
- Seznam predavanj na univerzi kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. Univerza kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev v Ljubljani, 1920/1921.
- Stelè, France: Branko Jeglič. *Dom in svet* 33, 1920, št. 9–10, platnice.
- Stelè, France: Ivanu Cankarju v spomin. *Dom in svet* 33, 1920, št. 1–2, str. 1.
- Stelè, France: Iz konservatorskih spominov. *Varstvo spomenikov* 10, 1965, str. 13–38.
- Stelè, France: Izidor Cankar utemeljitelj ljubljanske umetnostnozgodovinske šole. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. 4, 1957, str. 9–30.
- Stelè, France: Izidor Cankar. *Uvod v likovno umetnost. (Sistematika stila)*. Ljubljana: Slovenska matica, 1959, str. 231–277.
- Stelè, France: Izidor Cankar. *Zbornik za umetnostno zgodovino* 13, 1936, št. 1–4, str. 97–99.
- Stelè, France: Maks Dvořák. *Varstvo spomenikov* 10, 1966, str. 31–38.
- Stelè, France: Mirko Rački illustratore di Dante. *Dante. Per il Secentenario della morte di Dante 1321–1921* (ur. Alojzij Res). Gorizia: G. Pateronli, 1921, str. 177–183.
- Stelè, France: Moje življenje. *Acta historiae artis Slovenica* 2, 1997, str. 161–174.
- Stelè, France: Opombe k umetniškimi prilogam. *Dante. 1321–1921. Ob šeststoletnici smrti velikega genija* (ur. Alojzij Res). Ljubljana: Kleinmayr & Bamberg, 1921, str. 177–183, 292–298.
- Stelè, France: *Oris zgodovine umetnosti pri Slovencih*. Ljubljana: Nova založba, 1924.
- Stelè, France: Recitacijski večer Antona Podbevška. *Dom in svet* 34, 1921, št. 1–3, str. 59–61.
- Stelè, France: Slikar Johannes concivis in Laybaco. *Zbornik za umetnostno zgodovino* 1, 1921, št. 1–2, str. 1–48.
- Stelè, France: Slovenska umetnostna zgodovina po l. 1920. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. s. 8, 1970, str. 27–44.
- Stelè, France: Varstvo spomenikov. *Zbornik za umetnostno zgodovino* 1, 1921, št. 1–2, str. 79–80.
- Stelè, France: XIX. umetnostna razstava v Jakopičevem paviljonu. *Dom in svet* 34, 1921, št. 7–9, str. 172–173.
- Stelè, France: XVIII. umetnostna razstava. *Slovenec*, 5. 12. 1920, str. 1; 7. 12. 1920, str. 1.
- Tietze, Hans: *Die Methode der Kunstgeschichte: ein Versuch*. Leipzig: Seemann, 1913.
- Zemljič, Igor: *Pregled založniške dejavnosti v Ljubljanski pokrajini leta 1942. Z bibliografijo izdanih knjig. Diplomaska naloga*. Ljubljana, 1998.

SPLETNE OBJAVE

Blower, Jonathan: Max Dvořák, Wilhelm von Bode, and the Monuments of German Art. *Journal of Art Historiography*, No. 26, June 2022, str. 1–36 (dostopno na: <https://arthistoriography.files.wordpress.com/2022/05/blower.pdf>) (25. 4. 2023).

Filipová, Marta: Between East and West: The Vienna School and the idea of Czechoslovak art. *Journal of Art Historiography*, 8, 2013, str. 1–18 (dostopno na: https://www.academia.edu/4227173/Between_East_and_West_The_Vienna_School_and_the_idea_of_Czechoslovak_art) (25. 4. 2023).

Filipová, Marta: The Czech Vienna School and the art of the 'small people'. *Journal of Art Historiography* 22, 2020, str. 1–16 (dostopno na: https://www.researchgate.net/publication/341787659_The_Czech_Vienna_School_and_the_art_of_the_'small_people'_Journal_of_Art_Historiography) (25. 4. 2023)

Hladnik, Miran: *Pregljeva zgodovinska pripoved*: <http://lit.ijs.si/pregelj.html> (18. 1. 2023).

Markója, Csilla: Everyday life at the Dvořák Seminar, on the basis of contemporary sources: Addenda to the history of the Vienna School of Art History. *Journal of Art Historiography*, 2021, št. 25, str. 1–13 (dostopno na: https://www.academia.edu/62833222/Everyday_life_at_the_Dvořák_Seminar_on_the_basis_of_contemporary_sources_Addenda_to_the_history_of_the_Vienna_School_of_Art_History) (25. 4. 2023)

Moser, Eva: *Deutsche Gewerbeschau, München, 1922*: https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Deutsche_Gewerbeschau,_München,_1922 (14. 1. 2023).

 S U M M A R Y

Review *Dom in svet* and its expressionist period in the light of France Stelè's correspondence with Izidor Cankar

The article draws from the correspondence between Izidor Cankar and France Stelè in the years immediately after World War I, when Stelè succeeded Cankar as editor of the then leading Slovenian cultural journal *Dom in svet* (The Home and the World). By the time he returned from Siberian captivity in 1919, Stelè was already an experienced editor who had gained most of his experience while studying in Vienna, where he edited *Zora*, the newspaper of the Catholic student association *Danica*. The circle surrounding *Zora* joined *Dom in svet*, which not only featured a strong literary focus but also outstanding professional and scientific contributions from three young art historians who took positions in the newly established Slovenian institutions. The correspondence sheds light on the amicable relationship between Cankar, the first assistant professor at the newly established Department of Art History at the University of Ljubljana, and Stelè, the first Slovenian conservator and lover of contemporary expressionism. Stelè also collaborated with the leading Slovenian visual artists, the architect Ivan Vurnik, who designed a new graphic image for the first issue of the magazine under the new editor, and the following year with the painter France Kralj, who made

Dom in svet one of the most accomplished journals during the period of Expressionism.

Much attention is dedicated to the study *Presbiterij sv. Katarine nad Medvodami* (Presbytery of St. Catherine's Church above Medvode), in which Izidor Cankar discussed Vurnik's renovation of the presbytery. He defended the architect's solution to clad it with a painted decorative mantle, thus using the pattern to conceal the tectonic architectural elements, by referring to contemporary literature on stylistic elements and their systematism, which he must have studied very closely at that time. In his writing, Cankar combined several different, even contradictory approaches to the origins of art and the development of style. To date, no consideration has been given to his reliance on the theory of clothing (Ger. *Bekleidungstheorie*), most famously represented by Gottfried Semper and currently the object of a renewed focus, also because of Plečnik's architecture.

Stelè's first period as editor of *Dom in svet* was interrupted by increasing pressure from the magazine's owner, the Catholic Press Association, which viewed the work of its first lay editor with suspicion, especially after he had opened the doors wide to avant-garde artists. On the eve of his resignation, Stelè published a lecture by Cankar entitled *Kaj je umetnostno pomembno?* (What is Artistically Important?) which, in light of these events, can be understood as a questioning of the Marsyas myth in Slovenian expressionist criticism. In mid-1922, Stelè resigned as editor of *Dom in svet* because of censorship, but soon returned to the magazine alongside France Koblar and remained loyal to it until the onset of the Second World War.

Gradivo

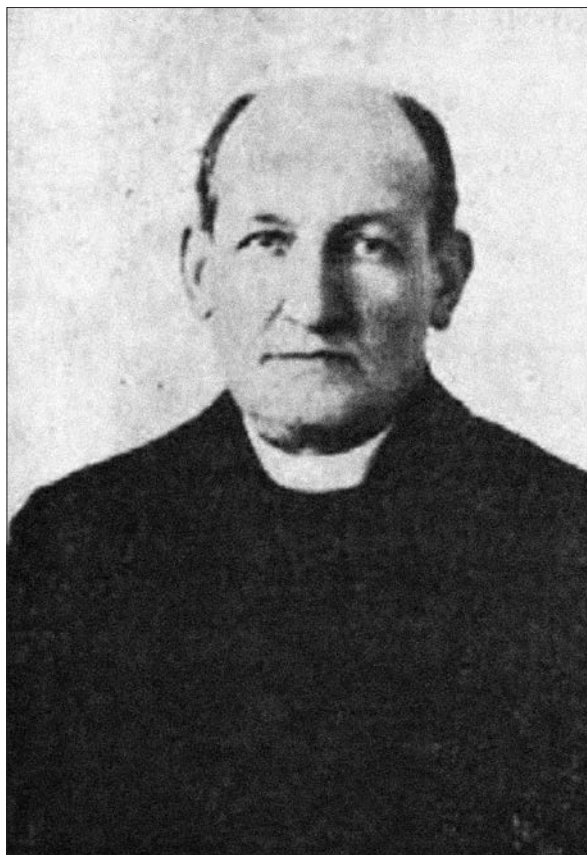

Branko Marušič:

Spomini beramskega duhovnika Josipa Grašiča na Gortanov proces (1929)*

Pri delu za *Primorski slovenski biografski leksikon* (PSBL) so se na njegovem uredništvu (Goriška Mohorjeva družba) kot morebitno gradivo za pisanje leksikonskih gesel pojavili tudi spomini na sodni proces v Pulju zoper istrske antifašiste (1929). To sodno dejanje najpogosteje označujemo kot Gortanov proces, imenovan po Vladimirju Gortanu, ki je bil na procesu obsojen na smrt. Na pisalni stroj natipkane spomine je napisal župnik v istrskem Beramu Josip Grašič (1863–1949), besedilo pa je očitno izhajalo iz zapuščine v Pazinu rojenega odvetnika dr. Stojana Brajša (1888–1989), ki je sodeloval na procesu. Po drugi svetovni vojni se je Brajša iz emigracije vrnil na Goriško in je zadnja desetletja življenja bival v Podgori pri Gorici. Grašičevi spomini so na uredništvo leksikona prišli na neznan način in z zamudo, kajti gesla osebnosti z začetnicama imen B (Brajša) in G (Grašič) so bila že napisana in nato objavljena v prvem snopiču PSBL leta 1974. Spomine, ki obsegajo 25 tipkanih strani, sem že pred časom na pobudo uredništva PSBL le v naglici preletel, a sklenil, da jih bom natančneje pregledal ob drugi priložnosti. Odložil sem jih, shranil in potem nanje skoraj pozabil. Ko sem jih natančneje pregledal, sem ugotovil, da gre za pomemben dokument, ki dopolnjuje podobo dogodka, kot sta ga doslej že zabeležila in obdelala publicistika in zgodovinopisje, zlasti na Hrvaškem (Istra). Spomine (tipkopis) hrani Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, ki hrani tudi nekaj gradiva iz korespondence dr. Brajše. Med temi dokumenti so tudi razglednice, ki jih je Grašič med letoma 1932 in 1944 pošiljal Brajši v Split in Zagreb, ter pismo, ki ga je Grašič Brajši 21. januarja 1926 poslal iz Berama. Podatki, ki jih vsebujejo ta sporočila, niso povezani z dogodki leta 1929.

Veliko je bilo duhovnikov slovenskega rodu, ki so v Istri občasno ali za stalno opravljali duhovniško službo, ne le zaradi cerkvenih in deželnoupravnih meja, pač pa zato, ker je primanjkovalo duhovnikov, zlasti takih, ki jim stikov z verniki ne bi omejeva-

Josip Grašič (1863–1949)
(*Koledar Goriške Mohorjeve družbe 1966, str. 72*).

le jezikovne ovire. Pomanjkanje duhovnikov je cerkvena oblast reševala tudi s študijskimi štipendijami, prejeli pa so jih tudi semenišniki, ki niso sodili v nobeno od tržaško-istrsko-kvarnerskih škofij.

Gorenjec Grašič, rojen 4. marca 1863 v Križah pri Tržiču, se je z Istro prvič srečal v Gorici, kjer je obiskoval bogoslovje skupaj z Istrani, in neposredno zlasti potem, ko je maja 1886 začel delati kot kaplan v Gračišču pri Pazinu in nadaljeval v Pičnu ter se nato v začetku leta 1890 ustalil kot župnik v Beramu pri Pazinu. Ves čas svojega duhovniškega poklica je deloval v verskem in tudi sicer javnem življenju, kot narodni buditelj zlasti na gospodarskem in prosvetnem področju. Bil je »zelo ugleden duhovnik v Istri in eden izmed pomembnejših javnih delavcev«, ga je v pogrebem govoru 9. maja 1949 v Cerkljah na

* Ta prispevek posvečam dolgoletnemu sodelavcu, arheologu Dragu Švoljšaku ob njegovi osemdesetletnici.

Gorenjskem opredelil dr. Božo Milanović.¹ Ta znameniti hrvaški Istran je poudaril zlasti veliko Grašičevo vlogo pri nastajanju in delovanju Društva Sv. Mohora za Istro od leta 1923 dalje. Grašič je deloval tudi v občinskem svetu mesta Pazin.²

Grašič je branil rabo slovenskega in hrvaškega jezika v cerkvi. Tigrovski antifašist Vjekoslav Ladavac³ je v svojih spominih zapisal, da je bil »naš rodoljub. Iako so mu fašisti često prijeli, da mora vršiti službu božju na talijanskem ili latinskem jeziku!« Svojo narodno zavednost je pokazal tudi, ko je leta 1926 nasprotoval poitalijančenju svojega priimka v obliko Grassi. Njegova pritožba proti uradni spremembi ni bila uspešna, kar je prefektura v Pulju utemeljila z dokazom, da je priimek Grašič le popačena oblika italijanskega izvirnika Grassi.⁴

Grašič se je v spominih osredinil na kratko obdobje od marca 1929 do svojega odhoda iz Berama po štiridesetih letih duhovniške službe. Zaradi dogodkov v Beramu, povezanih z državnimi volitvami v Italiji (»fašističnim plebiscitom«) marca 1929 in s smrtno obsodbo Vladimirja Gortana, je Grašiču postalo življenje v kraju službovanja nevdržno. Preselil se je najprej na Pivško (Ubeljsko), nato pa v tedanjo Jugoslavijo, v Spodnji Brnik pri Cerkljah na Gorenjskem. Tu je napisal (ali dal pretipkati) svoje spomine, ki nosijo datum 4. marec 1932.

Besedilo, ki je tu objavljeno, je dobesedno prepisano, zaradi jasnosti objave pa je bilo treba opraviti nekaj popravkov, na primer urediti ločila in napraviti nekaj pravopisnih sprememb (na primer: karabinjer namesto karabiner, volivec namesto volilec itd.). Ponenotena je bila tudi pisava osebnih imen, kot Vjekoslav namesto Vekoslav, Zlatič namesto Zlati, Grašič namesto Grašić itd. Podobno velja za toponime, peneotene so bile tudi izpeljanke iz toponima Beram. Nekaj popravkov in pojasnil je dodanih v oglatih oklepajih ali pod črto. Upoštevanji so bili vsi popravki ali dostavki, ki jih vsebuje originalno besedilo in so avtorjevi ali pa jih je prispeval kdo drug. Ni mi uspelo ugotoviti, ali so bili spomini v celoti že objavljeni. Razumljivo je, da so se spomini znašli v Brajševem odvetniškem arhivu, uporabil jih je tudi dr. Božo Milanović, ko je pisal monografijo o narodnem prepodu v Istri.⁵

Gortanov proces v Pulju (14.–16. 10. 1929) je sledil oboroženi akciji, ki so jo pripravili mladi antifašisti iz kraja Beram pri Pazinu v Istri, združeni v istrski, sedmi srenji tajne organizacije Borba (TOB) s sedežem v Trstu. Na fašistično ukinitve vsake oblike javnega in zlasti društvenega delovanja slovanske manjšine v Italiji, ker naj bi to bilo v državi anahronizem in anomalija, je zrasla misel na odpor, ki je

zlasti med mladimi dobil radikalne oblike še pred letom 1927, ko je bila 30. septembra razpuščena tržaška Zveza mladinskih društev v Julijski krajini. Posledica te ukinitve sta bili skoraj sočasno nastali jedri antifašističnega odpora z mrežo srenj na severnem Primorskem (Goriška) ter v Trstu in njegovi bližnji ter bolj oddaljeni okolici (Kras, Notranjska, Istra). Goriška skupina, ki se je jeseni 1927 sestala na Nanosu, je sprva nosila ime »organizacija«, kasneje TIGR, tržaška skupina pa se je od začetka leta 1928 imenovala Borba. Kasneje (od leta 1930) sta se obe jedri zlili v enovito narodno revolucionarno protifašistično tigrovsko gibanje (TIGR) s temeljnim ciljem: neizprosni boj zoper fašizem in priključitev po rapalski (1920) in rimski (1924) pogodbi Italiji priključenih krajev Primorske, Istre in Reke k Jugoslaviji, tudi »staroitalijanske« Beneške Slovenije in Kanalske doline. V neizprosni boj zoper fašizem je sodil tudi bojkot državnoborskih volitev leta 1929, na kar so se v Pazinu živeči člani TOB pripravljali z vednostjo ter s spodbudo in sodelovanjem osrednjega vodstva v Trstu. Konspiracija ni bila tolikšna, da ne bi za domala vse beramske antifašiste in njihove namene izvedel domači župnik Josip Grašič. Grašič je TOB sicer povezal z Organizacijo jugoslovanskih emigrantov (ORJEM), ki je legalno delovala v Jugoslaviji. Zelo verjetno pa je Grašič za podrobnejše podatke izvedel kasneje, ko so ga v dogodke vpletala zasliševanja policijskih organov, zlasti obtožnica na sodnem procesu v Pulju (1929) in kasneje potek prvega tržaškega procesa (1930). Za načrte v Beramu ob volitvah, kot se je spominjal, ni nič vedel. Grašič je pokazal naklonjenost antifašističnemu odporu, a bal se je le gorja, ki bi ga prinesle nasilne fašistične reakcije. Poznal je vse fante in može, ki so bili vpleteni v dogodke, vedel je za njihova življenjska pota ter je realno in kritično opozarjal na njihove značajske poteze. Prav zato je bil samodejno vključen v policijsko preiskavo, saj je morda računalo, da bo s poudarjanjem osebnih značilnosti preiskovancev in obtožencev v očeh oblastnih organov omilil njihovo vpletenost v dogodke. Ta morebitna želja pa se ni uresničila.

Tako začenja Josip Grašič svoje spomine na dogodke v Beramu od marca 1929 dalje:

V Gortanovem procesu se najbolj pogosto imenujejo: Vlade (Vladimir) Gortan, Danilo Vrvoda, Viktor Bačac, Živko Gortan, Vjekoslav in Dušan Ladavac. Živko Gortan, Vjekoslav Ladavac in Dušan Ladavac so bližnji sorodniki škofa Dobrile.⁶ Zdi se, da se v njihovem ponašanju sreča ista upornost in narodna zavest ter isti ponos, kakor pri slavnem istrskem škofu.

Dušan Ladavac je dovršil poljedelsko šolo v Pazinu (italijansko). Tajna nacionalistična organizacija iz Trsta (Borba ali Orjem) je poslala v Pazin za to šolo

¹ Milanović, *Hrvatski*, str. 525.

² D'Alessio, *Italiani e croati*, str. 92.

³ Ladavac, *Moji zatvori*, str. 27.

⁴ Brajša, Josip Grašič, str. 73.

⁵ Milanović, *Hrvatski*, str. 656.

⁶ Juraj Dobrila (1812–1882), poreško-puljski in tržaško-koprski škof, deželni in državni poslanec, narodni buditelj.

nekega odsluženega vojaka⁷ iz Tolmina, da je zanesel kot zaupnik slovanski duh med hrvaške fante. Pod njegov vpliv je prišel tudi Dušan Ladaovac. Jugoslovanska nacionalistična tajna organizacija v Trstu je vzdrževala zveze z Beramom po dijaku Slavku Zlatiču,⁸ sinu beramskega učitelja. Člani te organizacije so se dogovorili, da bodo pri parlamentarnih volitvah (24. marca 1929) nastopili aktivno. Ta aktivnost se je na Goriškem in po Krasu pokazala v tem, da so člani organizacije širili letake proti volitvam, medtem ko je bilo glede Pazina dogovorjeno, da bodo fantje streljali v zrak, da oplajajo volivce, ko pojdejo na volišče v Pazin. Člani te organizacije so bili Živko Gortan, inteligentni Istran, poročen, brat dr. Vjekoslava Gortana,⁹ ravnatelja »Samopomoči« iz »Mlekarske zadruge« v Zagrebu. Vladimir Gortan in Danilo Vivoda nista bila člana formalno zarotniške organizacije. Gortanov oče Franc Gortan je živel večino ma od zaslužka dela na cerkvenem premoženju. Svoj čas je bila družina popolnoma v italijanskih rokah, tako da je bil Gortanov ded med domačim ljudstvom na glasu, da ovaja ljudi. To je bilo v predvojnem času. Gortanov oče sam pa je bil dober Hrvat. Vlade Gortan je bil dobro vzgojen kot otrok, a pokvarilo ga je vojaško življenje v italijanski armadi, posebno v Libiji, kamor je šel prostovoljno. Ko se je vrnil od vojakov, se mu ni ljubilo več delati, pač pa je rad pohajkoval. Če je kaj delal, je to bilo pri drugih, doma nikdar. Po končani vojaški službi se je parkrat mudil tudi v Zagrebu. Splošno je bil na glasu lahkoživca, vendar ni bil zloben.

Danilo Vivoda je sin zidarja Jakoba, ki je vpisan v komunistično stranko. Dobra družina. Najprej je bil trgovski vajenec v Podgradu pri Baudažu.¹⁰ Od tu je pobegnil v Jugoslavijo, kjer je bil v službi pri trgovcu Jelačinu. Nato se je podal v Italijo, radi vojaštva. V Jugoslaviji je bil baje vpisan v Orjuno.¹¹ Delal ni, ker ni mogel dobiti službe v trgovini. Zato je pač pohajkoval. Prejemal je večkrat pisma iz Jugoslavije in eno izmed takšnih pisem so karabinjerji prestregli. Zato so ga zapisali takoj med sumljive elemente v občini.

Zarotniki so nekaj časa pred volitvami naročili Vladetu Gortanu, naj kupi puško. On je v resnici kupil dve ali tri puške, ki pa jih ni plačal. Puške so bile italijanskega izvora. Ta okolnost je igrala pri procesu veliko vlogo, ker se je italijanska policija na vso moč, toda zaman trudila, da bi dokazala, da je orožje prišlo iz Jugoslavije.

Pred volitvami so prišli tajni emisarji iz Trsta v Beram, da se z Beramci dogovorijo, kako bodo streljali. Ni dvoma, da so te zveze s tržaško organizacijo res obstajale. Tako sta prišla še v nedeljo, 7. aprila, torej po volitvah, s kolesom v Beram Ferdinand Bidovec¹² in

Franjo Marušič.¹³ Že ob 7. uri zjutraj sta se ustavila pred cerkvo in pustila tam kolesi. Postala sta na pragu cerkve ter kakih 10 minut gledala po cerkvi. Dolgo časa sta fiksirala spovednico, od koder sem ju videl. Zvedel sem, da sta pozneje vprašala po Živku Gortanu, ta pa je prav tisti dan odšel v Trst.

Volitve, dne 24. marca 1929, na oljčno nedeljo.

Pazinskim oblastnikom je bilo mnogo na tem, da bi volivci iz okoliških občin, ki spadajo zdaj pod pazinsko občino, prišli na volišče v masi. Še pred volitvami sta se zglasila pri meni fašistični tajnik Gabrielli¹⁴ in učitelj poljedelstva Racamari, prej Kramarić. Nagovarjala sta me, naj ljudstvu izpred oltarja svetujem, naj gre skupno na volišče. Odgovoril sem jima v glavnem takole: »Ljudje niso živeli, naj gredo na volitve pač, kakor se jim ljubi, toliko svobode jim je treba pustiti.« Govoril sem lahko tako odkrito, ker so imeli fašisti pred menoj respekt in so me navadno pustili na miru (edino 12. februarja l. 1927 so najeli nekega umobolnega, ki je prišel v cerkev in me hotel pred začetkom maše udariti po glavi, vendar sem udarec odbil). V nedeljo pred volitvami sem izpred oltarja oznanil ljudstvu: »Prihodnjo se bodo vršile volitve. Radi tega bomo imeli mašo pol ure poprej, to je ob 6.30, da se lahko poslužite svoje državljanske pravice.« Izraz »da se lahko poslužite svoje državljanske pravice« sem rabil nalašč, ker nisem hotel dejati, naj storijo svojo dolžnost. Fašisti so namreč želeli, da bi ljudstvo nagovarjal, češ da je njegova dolžnost, da gre na volitve. Fašisti so tudi dejali, da bodo volivce sprejeli z godbo, ako pridejo skupno na volišče. Tako se je bližal čas volitev, ne da bi jaz vedel, kaj se v vasi pripravlja.

V soli so se vršili večerni tečaji, katere je vodil hrvaški učitelj Marko Zlatič, oče že imenovanega Slavka Zlatiča, ki je študiral v Trstu na konservatoriju in je vzdrževal zveze med tržaško organizacijo in beramsko celico. Dne 20. marca 1929 bi se moral tečaj zaključiti in udeleženci tečaja bi se morali fotografirati. Učitelj Zlatič je vprašal tudi mene, ali bi se dal fotografirati z njimi. Jaz sem to iz razumljivih razlogov zavrnil. Poklical sem k sebi Živka Gortana in sem ga vprašal, ali res mislijo dati se fotografirati. Odsvetoval sem jim to, češ da bodo Italijani to sliko bog ve kdaj, morebiti še na kakšni mednarodni konferenci, izrabili. Živko Gortan mi je takrat povedal, da imajo v vasi tajno organizacijo; člani se poznajo medsebojno po posebnem znamenju. Vsak član ima dolžnost pridobiti novega člana.

Na dan zaključitve tečaja, to je 20. marca, je prišel v Beram višji uradnik iz prosvetnega ministrstva Bianchi v spremstvu pazinskega podeštata Camusa.¹⁵ Bianchi je vprašal po meni, ker me niso povabili, jim je dal ukor in učiteljica se je pozneje prišla k meni opravičit radi tega. Vlade Gortan se je proti Josipu Bačacu, očetu Viktorja Bačaca, bahal, da bo ustrelil Bianchija, potem Camusa

⁷ Neugotovljena oseba.

⁸ Slavko Zlatič (1910–1993), hrvaški glasbenik.

⁹ Vjekoslav Gortan (1892–1966).

¹⁰ Štefan Baudaž.

¹¹ Organizacija jugoslovanskih nacionalistov.

¹² Ferdinand Bidovec (1908–1930), antifašist iz Trsta, pripadnik »Borbe«, ustreljen v Bazovici.

¹³ Franjo Marušič (1906–1930), antifašist iz Trsta, pripadnik »Borbe«, ustreljen v Bazovici.

¹⁴ Giovanni Gabrielli.

¹⁵ Fašistični župan (podestà) Bruno Camuso.

in da mora zažgati fašistično gledališče v Pazinu. Naredil pa ni nič in bržkone tudi ni sploh imel namena kaj napraviti. Bianchi se je mirno odpeljal. Vlade Gortan se je pozneje hvalil, da ga je šel čakati na cesto, a da ga ni bilo. V Beramu je bilo splošno mnenje, da se je Gortan pri tem lagal. Vendar je Italijanom radi njegove zgovornosti vse prišlo na ušesa in za časa procesa so italijanski listi pisali, da je Gortan nameraval izvršiti tudi atentat na »nekega visokega funkcionarja iz Rima«. ¹⁶

Na dan volitev, to je na oljčno nedeljo, sem imel mnogo dela v cerkvi, kjer sem bil od 5. zjutraj do 6. zvečer z majhnim presledkom opoldne. Imel sem dve maši, in sicer prvo ob 6.30, drugo ob 10. Nekaj pred deseto uro sem šel iz cerkve. Na trgu so me čakali sosedje in vprašali, ali vem, kaj se je zgodilo. Odvrnil sem jim, da ne, ker sem bil doslej v cerkvi. Janeza Tuhtena iz Trviža so ustrelili na cesti, ko je šel v Pazin volit, in sicer pod Kamusovim bregom; streljali so nanj iz gozda, kjer so bili skriti. En strel je zadel v trebuh Janeza Tuhtana, drugi pa je samo oprasnil v roko Martina Brajkovića. Tedaj sem se prestrašil, zavedajoč se, kaj čaka moja farno. Med ljudmi sem opazil Vladeta Gortana, Viktorja Bačaca in Živka Gortana. Stali so pred cerkvi in čakali na mašo. Tedaj je bilo splošno mnenje, da so napad izvršili sami fašisti. Da se nekaj pripravlja, so morali fašisti že izvohati. Tako je brat občinskega tajnika Colombo, ¹⁷ ki je mesar v občinski mesnici, nagovarjal kmete, naj ne gredo volit.

Nato sem stopil v cerkev in pričel maševati. V času, ko sem bral Passio (trpljenje našega gospoda Jezusa Kristusa), mi je cerkovnik prinesel na oltar listek. Na listku me je orožniški poveljnik (brigadir), to je poveljnik orožniške patrole, prosil, naj ljudem naznanim, da je cesta v Pazin varna in naj bodo ljudje brez skrbi, če gredo volit. Po evanجيلiju sem spregovoril ljudem tako le: »Obžalujem, da se je to zgodilo, ker je vsak umor greh proti peti božji zapovedi, kajti rabiti orožje je dovoljeno samo v silobranu. Upam, da ni bil nikdo od naših ljudi zraven.« Popoldne so se med blagoslovom pripeljali fašisti iz Pulja. Bilo jih je več avtomobilov. En tovorni avto je bil poln bencina, prišli so z namenom, da zažgejo cerkev in župnišče in morda druge hiše. Pred cerkvi je bilo slišati vpitje in jokanje. To je trajalo od 15.30 do 17. ure. Po blagoslovu sem šel v spovednico in spovedoval ter čakal, kaj se bo zgodilo. Po mene je prišel cerkovnik, češ da me v zakristiji čaka kapetan milice ¹⁸ v spremstvu orožniških častnikov. Ko sem stopil v zakristijo, sem opazil, da me vsi fiksirajo iz radovednosti, kakšen obraz bom naredil, da bi po mojem obnašanju sklepali, ali nisem morda kaj v zvezi z napadom. Dejal sem jim tole: »Obžalujem, da se je to zgodilo, in upam, da ni bil nihče iz moje fare pri tem udeležen.« Govorili so povsem mirno, ker sem jih jaz s svojim mirnim nastopom razorožil. Vice kvester je

nato pripomnil, da so morali biti zločinci od tod. Nato sem mu odgovoril: »Ne poznam človeka v svoji fari, ki bi bil sposoben to organizirati. Stirideset let, odkar vodim farno, se ni v njej izvršil noben umor. Če pa je kdo izmed mojih ljudi sodeloval pri zločinu, potem vam rečem, da čim preje zapustim to župnijo in grem proč.« ¹⁹ Iz tega mojega odgovora je razvidno, kako trdno sem bil prepričan, da niso napada izvršili moji ljudje. »Kdo naj bi bil po vašem mnenju?« so me nato vprašali. Odgovoril sem jim: »Jaz pač nisem kriminalist, vi imate v teh zadevah več izkušnje. To je delo komunizma, boljševizma. Vi veste, kje so središča za vse dobro in slabo, to so mesta.« Nato smo se ločili. Se isti dan so bili aretirani: Danilo Vivoda in njegov oče, Ivan Bačac, Viktorjev brat in učitelj Zlatič, ter odpeljani. Zlatič je bil pridržan le v kazermi [vojašnici] karabinjerjev.

Ker je bil praznik, sem bil v cerkvi zaposlen skoro neprestano od 5. do 12. ure. Ta dan se je pripeljal k meni policijski komisar iz Pulja. Pripovedoval mi je, kaj se je včeraj zgodilo, in označil to dejanje za »strage« (pokolj). Zakon za zaščito države iz leta 1926 predvideva za take zločine smrtno kazen. Dejal mi je, da imajo najbolj na sumu Danila Vivoda (kakor že omenjeno, je Vivoda prejemal večkrat pisma iz Jugoslavije in radi tega so ga orožniki vzeli na piko).

Vprašal me je za družinske razmere te družine in posebno o obnašanju Danila. Povedal sem mu na kratko »curriculum vitae« [življenjepis] Danila, kako se je učil v Ljubljani trgovske obrti in kako se je pozneje, ko se je vrnil v Italijo, preživljal s tem, da je včasih krošnjarij z manufakturo in da sta navadno pohajala okoli z Vladimirovom Gortanom, ki pa je prodajal kuhinjsko posodo.

Po maši so ljudje že govorili javno, da je Vlade Gortan takoj po ustrelitvi Ivana Tuhtana prisopihal ves utrujen v Beram; tako je vsa javnost takoj pričela govoriti, da je ta izvršil napad.

Dne 26. marca

K meni je prišel poveljnik orožniške postaje maršal Mellone. ²⁰ Vprašal je po družinskem listu družine Vladimira Gortana. Popisal si je vse družinske člane. Še prej so bili orožniki pri Gortanovih in iskali Vladimirja, ki ga pa ni bilo doma. Da so oblastva pričela takoj sumiti Vladimirja Gortana, je bil morda kriv tudi naslednji dogodek. Dne 25. marca so na goriški sodniji, kjer je bil uslužben Gortanov brat Ivan, kot oficial [uradnik], govorili o dogodku v Beramu. Tedaj je Gortanov brat v prisotnosti drugih uradnikov dejal: »Ne verjamem, da so bili to storili domačini, ker so predobri ljudje. Če je pa to bil kdo iz Berama, je bil gotovo moj brat.« O tem dogodku mi je pripovedoval sam Gortanov brat, to je oficial. Rekel je to iz lahkomiselnosti, ker je poznal brata kot lahkoživca, ki je smatral takšno streljanje za navadno delo. Ko se je zanimal za vsakega posameznega člana

¹⁶ Vjekoslav Ladavac (*Moji zatvori*, str. 32) se spominja, da poskus napada na fašistične goste ni bil Gortanovo solistično dejanje, marveč »naša prva orožšana akcija«, ki pa ni uspela.

¹⁷ Ettore Colombo in njegov brat Silvio.

¹⁸ Kapetan fašistične milice Milizia volontaria sicurezza nazionale (MVSNI).

¹⁹ Ta odgovor je v prevodu v hrvaščino navedel Milanović, *Hrvatski*, str. 571. Ob objavi je dodal, da je besedilo vzel iz Grašičevih spominov, ni pa pojasnil, kje je spomine našel.

²⁰ Maresciallo dei carabinieri.

Gortanove družine, sem mu povedal, da se brat Karlo nahaja v Zagrebu kot tipograf. Ta okolnost ga je posebno zanimala. Vprašal me je, ali je bil tudi Gortan kdaj v Jugoslaviji. To sem potrdil; ker sem vedel tudi, da karabinjerji dobro vedo za to, dostavil sem, da je lahko potoval brez potnega lista. Vprašal je, ali je imel Vladimir Gortan mnogo denarja. Policijska oblastva so namreč bila prepričana, da je Gortan prejemal denar iz Jugoslavije in da se je za to tudi izvršil napad. Odgovoril sem mu, da je bil Gortan vselej »sub«, in sicer tako, da je celo očetu jemal denar. Oče se je vedno pritoževal, češ da mu je sin v pravo nesrečo. Gortana sem popisal kot nesrečnega »zgubljenega sina« in kot lahkoživca.

Že prejšnji dan, to je 25. marca zvečer, sem poklical k sebi Josipa Bačaca, Viktorjevega očeta. Vprašal sem ga: »Vi zaupate Vladetu (Gortanu)?« Odvrnil mi je: »Ne!« Rekel sem, da se bojim, da sumijo Gortana. Da je v zvezi z napadom. (Med družino Josipa Bačaca in Gortanovimi sorodniki je bilo neko nasprotje in osebno Vlade ni kaj volil družine Bačacev). Bačacu sem dejal, naj pokliče Gortana k sebi ter naj mu veli, da takoj pobegne; da naj mu tudi za to potrebnega denarja. Bačac se je nato prestrašil, ker je slutil, da jaz sploh nič ne vem o pripravah na atentat, in ga je začela peči vest, da ni me prej informiral; zavedel se je namreč, da bi jaz v tem primeru nesrečo lahko preprečil. Ves preplašen me je vprašal, ali sploh nič ne vem o tem, kar se je pripravljalo. Ko sem to potrdil, je bil Bačac zelo potr. Nato mi je pričel pripovedovati, kako je prišlo do napada. Tajna organizacija v Trstu je beramski celici ukazala, naj prestraši volivce, ko pojdejo na volišče, s tem, da strelja v zrak. Beramcem so v Trstu pripovedovali – vsaj v Beramu so tako govorili – je pripovedoval nadalje Bačac, ki je bil sam v beramski celici, da bo na dan volitev po vsej Italiji izbruhnila revolucija in da še tisti dan prikorakajo Jugoslovani v Istro. Zato bo vsak korak, ki ga bo kdo naredil proti Italiji in za Jugoslavijo, bogato poplačan (od drugih sem pozneje zvedel, da so kmetom tudi obljubljali, da bodo tisti, ki bodo kaj storili za jugoslovansko stvar, dobili tudi zemljo). Ko mi je Bačac vse to povedal, sem mu dejal: »Zame mi tu ni več obstanka!« Nato mi je Bačac odvrnil: »Težko nam bo po vas, na drugi strani pa je boljše, da odidete, potem bomo bolj prosti, ker ne boste vi več v nevarnosti, da bomo lažje delali atentate.« Kakor rečeno, je bil Bačac sam član tajne organizacije in je prisostvoval vsem posvetovanjem. Dejstvo je, da je vsa vas simpatizirala z zarotniki. Nesrečni čin pa niso odobraval. Ob slovesu sem Bačacu še enkrat svetoval, naj takoj stori vse potrebno, da Gortan zbeži, in naj mu za to tudi da denarja.²¹ Pozneje sem izvedel, da je Bačac ponudil Gortanu 150 lir za beg, toda Gortan se je obotavljal in bi bil rad imel več denarja, to je do 1.000 lir.

Drugi dan, to je 26. marca, je šel Gortan v Pazin, in ko so prišli karabinjerji v hišo, je njegova mati poslala nekoga v Pazin, da ga opozori, naj se vrne domov. Gortan je iz Pazina šel v neko bližnjo vas in se je tam

Vladimir Gortan (1904–1929).

skrival. Karabinjerji so dobro vedeli zanj, kljub temu so ga vedno čakali doma pred hišo ali v gozdiču pod Beramom in ga niso šli iskat. Ta okolnost da misliti, da bi bili orožniki radi potlačili vso zadevo. V torek in tudi v sredo je bil Gortan še vedno v tisti vasi in šele v četrtek se je odpravil na beg. Šel je na postajo v Roč in ne v Pazin, da zakrije sled za seboj. Ker je milica [MVSN] dobila vtis, da orožniki in kvestura v Pulji premalomarno vodijo preiskavo, se je lotila preiskave na svojo roko. Na postaji v Roču je menda postajni načelnik opazil Gortana, ker se mu je zdel sumljiv, in je to takoj javil milici v Pazin. Miličniki so se nato odpeljali z avtomobilom proti Reki, da prehitijo vlak, s katerim se je vozil Gortan. V resnici se jim je to posrečilo in na vlak so med Matuljami in Reko aretirali Gortana ter ga odpeljali na Reko.²²

Prav tisti dan, to je 28. marca, je prišel k meni policijski komisar iz Pulje. Iskal je informacije o Danilu Vivoda in Vladetu Gortanu. Glede obeh sem ponovil v glavnem tisto, kar sem že povedal orožnikom. Omenil sem tudi, da ni bil Gortan resen človek, saj se je to že vi-

²¹ Ladavac, Uspomene, str. 121.

²² V spomilih Ladavac piše, da so Gortana izsledili v Lupoglavu, ga nadzirali do železniške postaje Matulje in ga tu aretirali (*Moji zatvori*, str. 40). Bratulić (*Illegalne organizacije*, str. 469, 471) pa spreminja potek Gortanove aretacije, ko, sledeč obtožnici, nekritično sprejema podatek, da so ga prijeli na železniški postaji Prem (Primano) na vlak, ki je prihajal iz Buzeta (Pinguente), vlak pa je prihajal iz Št. Petra na Krasu (Pivke) in je bil seveda namenjen na Reko.

delo iz te-le zgodbi. Ko se je poleti vrnil iz Jugoslavije v Beram, je nosil, v najhujši vročini, po vasi bele roka-vice. Prav to potezo njegovega značaja je posebno skušal izrabiti njegov zagovornik pred izrednim sodiščem, ko ga je slikal kot neodgovornega lahkoživca. Komisar se je posebno zanimal, ali je Gortan prinesel kaj denarja iz Jugoslavije. Čeprav sem glede tega ponovil isto, kar sem že povedal karabinjerjem, to, da je Gortan živel v stiski in da bi prav ta okolnost ne kazala, da bi prinesel denar s seboj, je policijski komisar dostavil v zapisnik s pripombo, da sem jaz izjavil: »Gortan non ha portato da Jugoslavia danaro.«²³

Prav proti tej mistifikaciji [zavajanju] sem jaz pozneje pri procesu protestiral. Naslednjega dne, to je petek 29. marca, sta se pripeljala k meni okoli 10. ure orožniški kapetan in policijski komisar iz Pazina. Vprašala sta me, ali vem, kje je hišna številka 17, ker jo že zamen iščeta po vasi. Ko sem jim pokazal to hišo, ki je bila Josipa Bačaca, sta šla noter ter vprašala po sinu Viktorju. Bil je na polju in poklicali so ga domov. Bil je takoj aretiran. Zvečer mi je prišel cerkovnik povedati, da je prišlo v vas 12 do 15 karabinjerjev, ki so se ustavili pred cerkvijo. Kmalu nato je prišel k meni policijski komisar in sedel na zofa: »Lačen sem in truden. Od mene zahtevajo, naj izvedem preiskavo, jezika pa ne poznam in vse moje prošnje, da bi mi poslali tolmača, so zaman.« Odgovoril sem mu, da njegovo lakoto lahko potolažimo, in ga povabil, naj ostane pri večerji. Ostalim karabinjerjem pa bomo dali nekaj vina. Povedal mi je, da so ujeli Gortana in da je ta takoj povedal, da so shranili puške na senik pri Bačacu. Policijski komisar ne ve, kaj bi naredil. Odgovoril sem mu, da je stvar zelo enostavna: senik naj da preiskati in bi lahko kmalu ugotovil, koliko resnice je na tem. Res je komisar dal karabinjerjem nalog, naj preiščejo senik. Za nekaj časa so mu prišli javit, da niso nič našli. Orožniki so imeli s seboj tudi sina Viktorja, ki so ga zjutraj zaprli. Komisar je dal pripeljati Viktorja v župnišče in ga potem vprašal po italijansko, ali bi se znal braniti, ako pride do konfrontacije med njim in Gortanom. Jaz sem to vprašanje prevedel v hrvaščino in ga potem v svojih spominih vprašal po italijansko. Viktor Bačac je odgovoril, da bo lahko izprical svojo nedolžnost. Komisar mu je verjel, ker niso pri njem našli pušk. Nato so Bačaca odvedli. Ko sva bila sama s komisarjem, me je ta vprašal, ali zaupam Bačacovemu očetu. Na mojo pritrditev je rekel: »Recite mu, naj skrje, ako ima kaj doma.«

Po komisarjevem odhodu sem poklical Josipa Bačaca k sebi. Ko sem mu to povedal, je vzdihnil: »Kam bo skrill! In meni je bilo vse jasno. Dejal sem mu, naj da zarotnikom potrebnega denarja, da lahko takoj zbežijo.

Policija v Pulju je iztaknila v Trvižu tri priče, ki so se dale podkupiti. Pred njimi je napravila konfrontacijo. Pred nje so pripeljali Vladeta Gortana, Danila Vivoda in Viktorja Bačaca. O Viktorju so priče izjavile, da ni bil udeležen pri napadu, in zato je bil tudi takoj izpuščen; glede Gortana in Vivoda pa so priče dejale le, da sta stre-

ljala. V tem smislu se je pozneje vršil proces, tako da je bil obsojen na smrt Vlade Gortan, ki sploh ni bil na kraju, kjer je bil ubit Tuhtan (pod Kamusovim bregom). Pri Tuhtanovem pogrebu v Trvižu dne 28. 3., pripeljali so mrtvega iz Pulja, se je izvršila znana fašistična ceremonija in poveljnik milice je zaklical: »Camerata« in milica je odgovorila: »Presente«. »Chi ti ha ucciso?« »Vladimiro Gortan e Danilo Vivoda«, je odvrnila milica!²⁴ Glavno vlogo je igral načelnik Bruno Camus. Pogreba se je udeležilo tudi nekaj ljudi iz Berama. Milica je zbrala za družino pok. Tuhtana lir 5.000.²⁵

1. Gortan Živko, sin Šimeta in Barbare Dobrila, rojen 4. 7. 1904, poročen z Marijo Bačac.
2. Bačac Viktor, sin Josipa in Kate Monas, 30. 9. 1907, poročen z Marijo Ujčić.
3. Ladavac Dušan, sin pok. Matete, ki se ni vrnil iz bojnega polja, in Antonije Šipraka, rojen 10. [11.] 5. 1910, neporočen.
4. Ladavac Vjekoslav, sin pok. Josipa, umrlega v svetovni vojni, in Kate Gortan, roj. 24. 4. 1912, neporočen.
5. Gortan Vladimir, sin Franov in Kate Milohnić, rojen 7. 6. 1904. [7. 8.],²⁶ neporočen.
6. Vivoda Danilo, sin Jakoba in Kate Jurčić, rojen 10. 9. 1907, neporočen. Vsi iz Berama pri Pazinu – Istra.

Gortan Vladimir je kupil puške od Ivana Ladavac, pok. Antona, in od Antona Vlašića iz Starega Pazina. Patrone mu je dal tudi Concetto Marichiafava, mož njegove sestrične, bivši karabinjer s Sicilije. A je bil tudi prisoten, ko so se vadili v streljanju v Krnjevici pod Beramom. Po atentatu so ga (Marichiafava) pro forma [formalno] za en dan zaprli, potem izpustili. Mož je gotovo prijavil karabinjerjem. Sedaj menda živi v Zagrebu.

Pred dnem 24. 3. so imeli zarotniki shode pri materi Dušana Ladavca, v hiši Šimeta Gortana, očeta od Živka; pri Josipu Bačacu, očetu Viktorja, včasih tudi v gozdovih na prostem v gozdovih. Večkrat je bil prisoten Jakob Vivoda (komunist), sedaj v Ljubljani, oče Danila,

²⁴ Italijanske prevedene besede v pogrebni slovesnosti poveljnika milice (MVSN): Sodrug; Prisoten; Kdo te je ustrelil?

²⁵ Na tem mestu je Grašič v svoje spomine, ne da bi obrazložil, od koga je prejel in kdaj je nastal, vključil seznam ali obtožnico šestih domačinov iz Berama, obtoženih dogodkov 24. marca 1929. Obtožnica, ki jo je objavil Bratulić (Illegalne organizacije, str. 466), ima dodane še Franca Stranića (1900), Josipa Belaca (1893) in Danila Vivoda (1910). Prva dva sta bila izpuščena iz zapore na koncu in v začetku maja 1929. Danilo Vivoda pa je bil prepeljan v Rim, kjer je sredi maja 1929 preiskovalcem sporočil imena svojih znancev, ki so sodelovali pri streljanju. Zato je eden od izdanih, Vjekoslav Ladavac, njegovo dejanje označil kot »izdajstvo« (Moji zavori, str. 43). Obtožnica, ki jo je objavil Ladavac (prav tam, str. 54–55) ter jo je prejel v zaporu v začetku oktobra 1929, je vsebovala pet imen: poleg na smrt obsojenega Gortana še četverico, ki je bila obsojena na 30 let zapore, in sicer so to bili Viktor Bačac, Živko Gortan ter Dušan in Vjekoslav Ladavac.

²⁶ V oglatih oklepajih navedene številke pri 3. in 5. obtoženem so v obtožnici, ki jo je objavil Vjekoslav Bratulić (Illegalne organizacije, str. 466–467).

²³ »Gortan ni prinesel denarja iz Jugoslavije.«

ki je med drugim izjavil: »Ko bomo šli na volitve, jaz bom korakal prvi. Ko pa bom slišal strel, bom dal znak, da se vsi vrnemo domov.« Tako je tudi bilo.

Sin Danilo je bil sicer obveščen, kaj se bo zgodilo. Da bi se udeležil streljanja, ga oče ni pustil. Bil je z njim na potu v Pazin in se je povrnil, kakor ostali, domov, po streljanju Ivana Tehtana.

Za streljanje so bili določeni: Viktor Bačac, Dušan Ladavac in Vekoslav Ladavac. Dušan je bil zelo naklonjen sestri Vekoslava Ladavca, po imenu Ivka. Mati Viktorja Bačaca pa bi bila rada, da vzame njeno hčer Milko. Ta trojica in morda še drugi so šli 24. 3. ob osmih v gozdič, posestvo Karla Camusa, kraj erarične [državne] ceste, ki vodi v Pazin, da počakajo volivce. Živko Gortan, pravi vodja zarotnikov, je bil doma. Njegova sestra Marija je rekla svojemu sosedu, ko se je peš pripravljala v Pazin: »Lepo pojdite, če hočete prinesiti svoja čreva na rokah domov.«

Vlade, tako se je splošno imenoval Vladimir Gortan, je pa tako ravnal, da je šel na nasprotno stran erarične ceste na pot v Brestovico, ki vodi iz Kašcerge in Grdosela, v Pazin. Tam je bil v gozdu z nekimi mladeniči iz Velike Trabe ter je nekajkrat ustrelil v zrak s samokresom in potem odšel z nekim [Stepan] Brajkovičem iz Čipri v Pazin. Ostal pa ni tam, ampak se je takoj povrnil na staro mesto. Čez eno uro, približno ob pol devetih, pa je tekel po bregovih proti onemu kraju, kjer so streljali s puškami Viktor in drugi. Ti so mu izročili puške. Pustil jih je nekaj časa v gozdu in jih potem prenesel na pristavo Josipa Bačaca, od tam na njegov senik v Beram. Po velikem petku (29. 3.) so bile puške prenesene na senik (pod seno) Vinka Goloba, svaka Živka Gortana, od tam pa je iste prenesel Vinko Golob v neki gozdič pod Beramom (posestvo Mateta Gortana) ter jih zakopal tam, da ni nihče drugi zanje vedel. Nesrečen strel, ki je zadel Ivana Tuhtana, je bil menda oddal Dušan Ladavac, vsaj sam je tako govoril. Po konfrontiranju v Pulji (to je bilo med 1. in 5. aprilom) Vladeta, Danila in Viktorja z ono trojico Trvižanov, ki so nastopili kot podkupljene priče, se je Viktor vrnil domov. Vlade in Danilo sta ostala v zaporu ter bila prepeljana proti koncu aprila v Rim. Med tem časom pa se je vršila strastno preiskava za puške.

Učitelj Zlatič Marko je bil 24. 3. odpeljan v Pazin, pa ne v zapor. Za velikonočne praznike 30. 3. se je vrnil domov. Imel je nalog, da bo po praznikih referiral karabinjerjem, kaj je doznal v Beramu. To se je posebno tikalo tudi mene. Mislim pa, da ni poročal nič važnega. Sin njegov Slavko mi je pa rekel 30. 3., ko je prišel iz Trsta v Beram: »Smrtonosni strel je bil namenjen drugemu, najbrže učitelju v Trvižu.²⁷ To je bilo sklenjeno v Trstu, kar se je zgodilo na cesti v Pazin.« Bil je še zadovoljen, da so odpeljali očeta.

Glede Danila so trdili in pričali Beramci, da gotovo ni kriv. Zato se je tudi oče Jakob trudil, da bi prišel do denarja za zagovorniškega advokata, da osvobodi sina. Jaz sem svetoval, naj se obrne na svaka Šimeta Jurčiča,

trgovca v Ljubljani. Šel je v Trst ter so mu tam naši ljudje pomagali, misleči, da sem ga jaz tja poslal. V Beramu smo pa med tem časom zbirali denar za družino Vivoda in Gortanovo.

Jakob Vivoda, kot komunist, se je obrnil tudi na svojo stranko v Pulji, katera ga je poslala z izkaznico v Trst k dr. Zennariju.²⁸ Ko mu je Vivoda pokazal izkaznico, ga je sprejel ter se z njim pogovarjal. V zadevi pod Beramom je bil dr. Zennari boljje podučen nego mi v Istri. Rekel je: »Sedaj ni prišlo do revolucije, gotovo pa bo tekom enega leta itd.« To je dokaz, da so bili udeleženi tudi italijanski komunisti. Ko se je Vivoda hotel posloviti, mu je rekel: »Plačajte za pogovor lir 50«, in Jakob jih je moral odračunati. Odsel je v Istro ves razočaran. Denar je prosil drugod, vdobil ga ni mnogo. Družina je živela mizerno, ker oče ni imel dela!

Zarotniki Živko, Viktor, Dušan in Vjekoslav pa so ostali prav brezbrizni v tem pogledu. Jaz sem zagovarjal starše: Preskrbite jim denar in pošljite jih čez mejo. Niso hoteli, v svojo največjo nesrečo.

Dne 5. 4. 1929 se je ustavil popoldne ob 2. pred župniščem v Beramu en avtomobil. Kdo bo prišel, sem si mislil! Tedaj vstopi dr. Gjuro Červar, odvetnik na Sušaku, dr. Mandić, odvetnik v Opatiji, in g. Perušić.²⁹

Prišli so iz Pulja po svojih opravilih. Kakor sem se vedno razveselil dr. Červara, ki je bil vzgojen v Beramu in skoraj en ud majhne družine v župnišču, topot sem se ga prestrašil ter sem mu tudi povedal zakaj! Razumel je situacijo hitro. O stvari ni bil še poučen. Ko sem mu vse razložil, da je med zarotniki tudi njegov nečak Dušan Ladavac, ga je pretreslo, da je rekel: »Ne grem k nobenemu sodniku, tudi k sestri ne, bomo hitro odpotovali.« Čez dobre pol ure pa so me gostje zapustili.

Opazila pa je to učiteljica Marija Comandich (sedaj Comandini) iz Pulja. Šla je v Pazin to javit. Svojemu očetu je tudi ustmeno povedala v Pulj, kjer je ta še sedaj deželni veterinar. Hitro so skovali bombo. Dr. Červar je prinesel iz Jugoslavije denar, da se plačajo zarotniki, kateri še niso bili poznani. Jaz pa sem bil imenovan kot posredovalec. Ker je razpisana nagrada za nepoznane »atentatorje« od 24. 3., se je vedno lačnemu Comandichu in hčeri cedila slina po tem daru, da se izrazim bolj trivialno. Kvestor v Pulju Agostini³⁰ je pripisoval tej iznajdbi silno važnost. Preskrbel si je tudi fotografijo dr. Červara. Veterinar Comandich je zatem vplival pismeno na učitelja Zlatiča, naj to spravi na čisto, ker bo to velika sreča tudi za njega (Zlatiča). Kvestor je poklical Zlatiča v Pulj, pokazal mu je fotografijo Červarovo z besedami. »Ta je financiral napad pod Beramom. Župnik Grašič je pa v to vpleten. V treh dneh morate to doznati od župnika in priti k meni, da potrdite. Drugače ste uničen.« Marko Zlatič mi je to povedal, kaj je sporočil in hoc puncto [na tem mestu], če je sploh kaj referiral v Pulj, ne vem! Kve-

²⁸ Morda odvetnik Guido Zennaro iz Trsta.

²⁹ Po vrsti se omenjata Gjuro (Đuro) Červar (1876–1954), politik in deželni poslanec, in Ante Mandić (1881–1959), politik, udeleženec NOB na Hrvaškem.

³⁰ Giuseppe di Agostini.

²⁷ Giovanni Balerin.

stor Agostini je takrat še rekel Zlatiču: »Recite duhovniku (al prete), da po tej moji postavi, katere se zdaj držim, bo prišla za njega ena druga, katero bo vedno čutil.« Ta grožnja se je nad menoj res vedno spolnjevala, kamor sem šel. Nazadnje mi je bila gotovo namenjena konfinacija, kateri sem se srečno odmaknil. Odmaknil, ker sem odpotoval kot Jugoslovčan – brez vizuma.

Dne 24. 3. 1929 je bil ustreljen na cesti, ko je šel na volišče, Ivan Tuhtan, kmet v Trvižu, oče šestero malih otrok. M.[artin] Brajković pa je bil ranjen v roko. Tuhtana so fašisti takoj proglasili za svojega člana ter ga kot takega pokopali s svojimi ceremonijami v Trvižu dne 28. 3. Za morilce so javno proglasili Danila Vivoda, ki sploh ni bil na tem udeležen, in Vladeta Gortana, ki tudi ni bil pri streljanju v gozdiču pod Kamusovim bregom, temveč na cesti pri Brestovici. Kupil je le puške.

Josip Bačac, oče Viktorja, je prodal vola za 1.500 lir, da je dal Vladetu Gortanu 150 lir, da bi pobegnil, pa ni imel za to volje. Ker je Bačac trošil tudi za druge stvari in rabil denar za hišo, poslal je svojega sina Živka v Trst po denar, kakor je bilo obljubljeno. Rekel mu je: »Rabim sedaj 20.000 lir, prinesi jih vsaj polovico.«

Jaz sem Živku dal za potne stroške 50 lir. Iz Trsta je prišel razočaran. Z veliko težavo je v dobil 500 lir. To je bila kaplja v morju. In res je to bilo brezvestno. Govorilo se je namreč, da je vodja »Orjema« ali »Tajna organizacija« prejemal mesečno 1.000 lir za sebe. Radi tega je nastala med zarotniki v Beramu velika nezadovoljnost. Pomagati se ni dalo! Tistega dne, 7. 4., ko je bil Živko v Trstu, došel je v Beram zjutraj na vse zgodaj Bidovec za Marušičem ter je iskal Živka. Videl sem jih v cerkvi.

Preiskava za puške je bila v začetku spojena z grožnjami. Naenkrat se je taktika spremenila. Fašisti so postali silno prijazni. K meni je prišel tajnik fašja kot »prijatelj«. Jaz sem Živka na to opozoril ter mu rekel: »Sedaj je nevarnost večja.« On pa je odgovoril cinično: »Hvala gospodine!«

Istočasno, to je v aprilu 1929, začel je zahajati iz Pazina mlajši sin pok. milijonarja Viktorja Mracha³¹ s svojo ljubimko iz Starega Pazina (kmetska devotjka) v Beram ter je vabil v svoj avtomobil tudi hčere Jakoba Vivoda: Vero in Rafaelo, da so se vozile na izlet v Pulj, Poreč. Starejši brat tega Mracha z imenom Kamilo je bil tisti, ki je izsledil Vladeta Gortana na vlakcu ter ga dal aretirati na Reki. Dne 28. 4. popoldne je prišel to sam povedati staršem v Beram.

V tem času sta začela tudi ljubimkati dva Pazinca, trgovca, po imenu Butolo in Ujčić³² z omenjenima dekletoma Vero in Rafaelo, ki so sestre Danilove. Pretečeno jesen so se tudi poročili, Butolo z Vero, Ujčić z Rafaelo. Sedaj bivajo v Pazinu.

Danilo in Vlade sta bila medtem v zaporu. Pritiskalo se je nanje, da izpovesta, kar znata. Vlade se je izpovedal

že takoj po aretaciji na Reki, da so puške na štali Josipa Bačaca v Beramu, in pisal je iz zapora na Reki svoji materi pismo, v katerem je imenoval Živka, Viktorja, Dušana, da naj tudi ti prečitajo njegovo pismo. To so pa pri sodnji vedeli in so zato bolj strogo pazili na imenovano četverico. Zaprli pa jih še niso. Hotelo se je vsaj še izjavo Danila, kar bi veljalo kot zadostno pričevanje.

Danilo je dolgo molčal. Naposled je pa, gotovo tudi prisiljen z mučenjem, izpovedal maja meseca v Rimu, da mu je rekel Dušan: »Streljali smo jaz, Viktor in Vjekoslav.« To je bilo dosti! V sledeči noči za tem pripeljali so se v Beram preiskovalni sodniki, karabinjerji in dr.[ugi].

Gledal sem iz župnišča, kako so preiskovali hišo Josipa Bačaca, ki je bila vsa obkoljena od karabinjerjev; zaprli so zopet Viktorja, potem njegovega svaka Živka, Dušana in Vjekoslava, nečaka Živka na Veliki Trabi. Mera je bila polna! Odpeljani so bili v Pazin. Bila je to strašna noč, da nisem mogel spati.

Da je Danilo dal ono izpoved, mislim jaz, da je bila to posledica prijaznega občevanja Mracha in ljubavnih odnošajev njegovih sestra s Pazinci, ki so bili tudi fašisti. Drugače pa je bil Butolo vsaj komunist. Sestra je pisala menda Danilu: »Oblasti itak vse znajo. Povej, pa boš prišel domov!«

Ko se je Danilo vrnil, mi je rekel: »Dolgo nisem hotel nič povedati, četudi sem grozno trpel. Potem sem bil skoraj prepričan, da so vsi štirje pobegnili iz Berama.« Ostal je nekaj dni doma, pa je izginil. Oblasti se za njega niso več brigale, samo da so imeli nekaj pisanega pričevanja od njega. Ono od Vladeta ni zadostovalo.

Četverica: Gortan Živko, Bačac Viktor, Dušan Ladavac in Vjekoslav Ladavac so bili nekaj dni v Pazinu. Priznali so vse. Mislim, da je naredil to prvi Viktor, ker se mu je obljubilo, da bodo zato manj kaznovani in pomiloščeni. Tudi je ta med ostalimi prav občutljivega srca.

Viktor je tudi izpovedal, da so puške skrite v seniku Vinka Goloba, svaka od Živka. Tja jih je namreč prinesel iz domačega skednja. Vinko Golob je bil medtem malo znorel. Karabinjerji so iskali puške, pa so pomotoma šli na senik soseda njegovega, ko je Vinko to videl, je prenesel puške. Potem je bil pozvan v Pazin radi pušk. Tajil je nekaj časa, da nič ne ve. Pri zasliševanju je prišel v dotiko z Viktorjem in ta mu je sam priporočal, naj pokaže, kje so puške, kar je on (Viktor) vse priznal. Še tisti dan sta se z Golobom odpeljala v avtomobilu dva sodnika, da so izkopali puške. Na potu je rekel šofer (komunist) Golobu na tih: »To pot se ni posrečilo, drugikrat se pa bo.«

Glede pušk so sodniki pričakovali, da so jugoslovanske, pa so bile italijanske. S tem je bila preiskava končana in četverica je bila odpeljana v Rim. V razvoju tragedije pod Beramom je nastal odmor.

Medtem so starši Živka, Viktorja, Dušana in Vjekoslava iskali odvetnike. Med brvaškimi odvetniki v Istri ni nobeden hotel prevzeti odlozno posel. Naposled je začasno to prevzel dr. Stojan Brajša, odvetnik v Gorici, ki je bil parkrat v Rimu v zadevi svojih klientov. Starši Vladeta Gortana se za to niso dosti brigali; deloma radi

³¹ Verjetno član italijanofilske družine Mrach iz Pazina. Enako velja tudi za v naslednjem stavku omenjenega Kamila Mracha.

³² Neugotovljeni osebi.

siromaštva, nekaj tudi zato, ker se je mislilo, da njega ne bo zadelo hudo, ker ni sodeloval pri streljanju.

Zadnje dni septembra je izredno sodišče nujno zahtevalo krstne liste četverice in Vladeta. Znak je bil bližajoče se sodne razprave. Pazinski fašisti so delali na to, da bi se razprava vršila v Pazinu in tudi obsodba na mestu, kjer je bil ustreljen Ivan Tuhtan. Rim je odločil za mesto razprave Pulj.

Prve dni oktobra 1929 (4. ali 5.) bila je javljena razprava za 14. oktobra. Iz Berma jih je bilo poklicanih prav malo. Jaz ne! To mi je bilo ljubo.

Pred razpravo je šel dr. Brajša zopet v Rim radi odvetnika, ki bi branil četverico njemu poverjeno.

Dne 11. oktobra se je povrnil in prišel naravnost k meni v Beram. Jaz sem bil ravno v Trvižu. Ko sem prišel domov, sem se začudil mojemu gostu, drugače tako dragemu prijatelju. Brez vsakega uvoda mi pravi dr. Brajša: »Odpotujte takoj iz Berama! Jaz prihajam iz Rima. Tam sem zvedel, da je trem namenjena smrt. Justicija [izvršitev smrtnih kazni] bo na mestu 'atentata' in vi boste najbrže morali biti prisoten. Odpotujte zato hitro!« Jaz sem mu odgovoril: »Do ponedeljka ne morem in nočem iti nikamor. V ponedeljek bom pa šel v Gorico.«

Dr. Brajša je ostal do večera pri meni, potem pa je šel k družini Bačaca Josipa in se je ob 8. uri napotil v spremstvu mlajšega sina Ivana v Pazin peš. Na cesti pod Beramom ga je ustavil eden avto fašistov, odpeljali so ga nazaj v Beram. Fašisti so potem izpraševali nekatere glede dr. Brajše ter ga nato vzeli s seboj in ravnali z njim v svojem uradu prav surovo. Okoli polnoči so ga izpustili. Šel je prenočiti k svoji teti, poročeni Bačić v Pazinu. Drugi dan se je podal v Pulj, da uredi vse potrebno za svoje kliente ter najde zagovornike, odvetnike Italijane. Ni imelo smisla, da se udeleži razprave osebno. Izredno sodišče je pa tudi uradno imenovalo branitelje vsem obtoženim, prav tako za Vladeta Gortana.

Dne 14. oktobra je začela razprava. Priče so bile pozvane za torek. Od teh prič nikdo ni vedel zakaj. Popoldne tega dne sem se jaz odpeljal v Pazin na železnico v Trst–Gorico. Na cesti pol pota za Pazin me je ustavil eden avto ter so me dotični potniki vprašali po imenu. Potem so mi izročili vabilo, da pridem drugi dan ob 8. ali 9. uri v Pulj, kjer se je vršila sodna obravnava. Moj načrt potovanja je bil predrugačen. Vrnil sem se domov ter si za prihodnji dan moral preskrbeti avto, da pridem pravočasno.

Ko sem se 15. oktobra vozil v Pulj, opazil sem na cesti veliko kočij in avtomobilov. Vsi veljavnejši Italijani so hiteli v Pulj, da prisostvujejo žaloigri v »amfiteatru«. V prostorih, kjer se je vršila razprava, je bilo zbranih veliko italijanskih črnih srac, karabinjerjev. Jaz sem bil edini duhovnik. Naravno, pozdravili se nismo. Pač pa se mi je približal kapetan C. C.³³ v Pazinu Voltareni ter se je pogovarjal z menoj prav vljudno do 10. ure. Kapetan Voltareni je bil protivnik Bruna Camusa, ki je s sodni-

kom De Mori³⁴ delal z vsemi silami na to, da se dokaže: »Atentat je bil naročen iz Jugoslavije, jaz in dr. Červar pa smo bili eksekutorji!«

Med pogovorom mi je rekel omenjeni kapetan: »Žal mi je bilo včeraj, da so se obtoženci med seboj pri razpravi kregali, kdo je več zakrivil.« Pozvanih tako zvanih prič je bilo circa 30, če se prav spominjam. Ura je bila že 10. preč in nikdo še ni bil poklican. Potem je pa šlo bliskoma. Vsakih pet minut so bile priče pozvane. Le podesta Bruno Camus je govoril dalj časa o dveh velikih »bestiah« [živini]; ciljal je na dr. Červara in mene. Tako so mi pripovedovali, slišal nisem.

Prišel sem jaz na vrsto. Vstopil sem pred predsednika Cristinija, sklonivši se na lahko, dočim so drugi pozdravljali fašistovski. Dvorana je bila napolnjena. Vse tiho. Na strani zaporne kletke, v katerih so bili moji nesrečni župljani. Videl pa nisem nobenega. Vse je izgledalo kot popoln amfiteater izza rimskih časov. Sadizem starih Rimljanov je slavil svoje orgije. Duševno ozračje občinstva je bilo tako, da so se zagovorniki bali govoriti v prilog obtožencev.

Jaz sem bil izredno miren, čemur se še danes čudim. Predsednik Cristini³⁵ je naredil name vtis, kakor da je v zadregi, kaj bi me vprašal. In vpraša me za ime. Jaz odgovorim. On da z roko znak enemu uradniku na njegovi levi strani. Začne citati tisto, kar sem jaz izjavil o Danilu Vrvoda, kateri sploh obtožen ni bil (znak je to, da so bili konfuzni), in o Vladimiru Gortanu, še preden so ga ujeli, da sta bila »dolce far niente« [nedelo je sladko] za breme družini, ker sta hotela le uživati in ne delati.

Približno sem izjavil:

O Danilu: Izučen trgovski pomočnik v Ljubljani. Odkar se je povrnil v Beram radi vojaščine, je brez dela. Pohajkuje ter je družini v breme, ki trpi večkrat pomanjkanje. Po naravi je bolj ženskega značaja kot moškega.

O Vladetu: Zapravljiv sin. Neposlušen, očetu osebno. Drugod včasih dela, očetu ne pomaga. Pustolovec itd. Na vprašanje policijskega komisarja radi brata Karla, če je bil morda Vlade pri njem v Zagrebu, sem omenil: Slišal sem, da je bil enkrat – ter da se je vrnil v juliju v Beram v rokavicah, da so se ljudje smejali. Dodal sem še to, da je menda lahko potoval brez potnega lista; nikdo ga za to ni klical na odgovor! Na vprašanje: Če je donasal kaj denarja iz Zagreba, sem zanikal, ker je od očeta in matere vedno hotel denarja. Pristavil sem naposled: za mene je bil ta mladenič vedno abnormalen.³⁶

S temi in samo s temi besedami ga je potem njegov branitelj zagovarjal pri razpravi.

Ko je dotični uradnik to hitro v par minutah preči-

³⁴ De Mori ni naveden med sodniki, ki so sodili Gortanu in njegovim sovaščanom, mladim antifašistom (Cherini, *Delitti*, str. 11).

³⁵ Guido Cristini.

³⁶ Vjekoslav Ladavac je Grašičev nastop ocenil takole: »Jedino je Josip Grašič, svečenik iz Berma, odločno i dostojanstveno odbilo one riječi koje su mu pripisivali, da je rekao u pogledu moralnog života Vladimira Gortana« (Ladavac, *Moji zatvori*, str. 63).

³³ Corpo carabinieri.

tal, sem opazil, da je dostavil, da je prinesel iz Zagreba: »parechi denari, che voleva uccidere il padre che ha fatto rapine«,³⁷ sem vzkliknil glasno: »Ni resnica, jaz nisem nikdar rekel, to je podtaknjeno!«

Opazil sem, da so pri sodni mizi ostrmeli, predsednik je z roko dal znak, naj se to črta. Ali je uradnik to napravil, ne vem. Italijanski fašistični listi so kljub temu nekaj o tem pisali.

V tem trenutku pa je mene Cristini odpustil, ne da bi me sploh kaj vprašal. V petih minutah sem končal in odšel. Vsi »svedoki« so bili tekom ene ure odpravljeni. Dokaz je to, da je bilo zasliševanje le formalno. Pravzaprav samo ena komedija.

Moj protest so posebno fašisti dobro opazili. Dr. Robba v Trstu se je izrazil visokemu cerkvenemu dostojanstveniku: »Il parroco Grašič ha fatto una figura splendida!«³⁸ Jaz sem šel sicer zelo težko na tako žalostno in krivično razpravo. Vendar mi je bilo kasneje drago, da sem rešil v javnosti formalno Vladeta Gortana obdolžitve uboja očeta (nameravanega) in ropstva! Kdo je to podtaknil?

Kako je prišlo do tega? Zasledoval sem in doznal, da se je to zgodilo učiteljici v Beramu Comandich. Vlade Gortan je bil prijatelj v družini Comandich. Oče mu je včasih posojeval denar. Vsaj Vlade se je s tem hvalil. Učiteljica ga je mogla najbolje poznati. Kot priča se pa ni hotela izpostaviti in kvestura je to pripisala meni. Spominjam se tudi, da je učiteljica Comandich hotela meni enkrat o tem nekaj pripovedovati, jaz pa sem odvrnil, »da ne vem nič«, kakor v resnici takrat nisem vedel.

Po smrti Vladeta sem pa vprašal njegovega očeta Franeta Gortana, kaj je na tem? Na žalost mi je ta odgovoril: »Resnica je. S kosiro bi mi glavo posekal, da ga ni zgrabil za roko сосед, ki je v hišo pritekel.« Oče in sin sta se namreč skregala zaradi denarja in vina. Tudi tatvina ni bila izmisljena, kar sem zvedel, predno sem zapustil Beram.

Zakaj sem bil jaz poklican k razpravi, ko me prej v preiskovalnem času, pravzaprav ni nihče nič vprašal? Poprej omenjena moja izjava Danilo in Vlade je datirala že od prej ter se je tikala le bolj družinskih razmer. Za priče je izredno sodišče sploh malo maralo. Tako na primer ni prišel neki Rafaeli³⁹ iz Trviža, pa ga nikdo ni pogrešal.

Pozivi so bili izdani, »da se vrže nekaj prahu v oči«.

Mene so povabili šele med razpravo najbrže zato, ker me niso pričakovali. V tem slučaju bi v interesu krvnikov odpadel protest. Ako pridem, so se nadejali kakšnega osebnega incidenta na razpravi. Dogodilo se mi je namreč, da je leta 1928 neki Beramec (Sime Ladavac), za katerega sem skrbel, ko je hodil v šolo in se učil trgovstvom v Sisku, 11. novembra ponoči razbil s kamnom okno italijanski učiteljici Mariji Tasinario v Beramu.

³⁷ »Za nekaj denarja je hotel ubiti očeta, je kradel.«

³⁸ Verjetno je odvetnik Giuseppe Robba izjavil: »Duhovnik Grašič se je imenitno vedel.«

³⁹ Verjetno Aleksander Rafaeli, ki je sodeloval pri streljanju 24. marca 1929.

Ker je zato prišel v škripce s fašisti in bil obsojen na globo 500 lir, se je izgovarjal pred podestatom Brunom Camusom, da je delal vse pod vplivom župnika Grašiča. Obenem je zaprosil ta »radikalni Hrvat«, da ga sprejmejo med fašiste. Kaj sličnega se je menda pričakovalo v Pulji od Vladeta. Nadalje so me hoteli fašisti diskreditirati v moji domovini Jugoslaviji. Pričali so to škof dr. Fogarin in neki drugi duhovnik dr. Brandulise.

Da bo na monstre-procesu⁴⁰ v Pulji senzacija večja, je fašistično sodišče gotovo želelo imeti enega slovanskega duhovnika! Posrečilo se pa to ni.

Kakor že rečeno, je razprava 15. oktobra opoldne bila končana. – Splošno pa je bilo mnenje, da še zvečer ne bo. Popoldne so bili govori – v zrak – braniteljev in državnega pravnikarja, ki je menda predlagal smrtno obsodbo za vseh pet obtožencev.

Vsled velikega razburjenja v Jugoslaviji in sploh v vseh velikih mestih Evrope in v Ameriki je predsednik Cristini proglasil smrtno obsodbo za Vladeta Gortana, za ostale pa 30 letno ječo. Ta, ki ni bil udeležen pri streljanju, ko je bil po nesreči smrtno zadet Ivan Tuhtan, je bil obsojen na smrt! To je nečuvana in največja krivica, ki se je sploh mogla zgoditi. Zakaj ravno Vlade Gortan?

En vzrok je po mojem mnenju bil ta, ker je Vlade javno govoril, da mora spraviti iz sveta ministrskega uradnika Bianchia, načelnika [podestaja] Bruna Camusa in zažgati socialni teater v Pazinu.

Drugi vzrok je bil najbrže: po pričanju prof. Montija⁴¹ je bil Vlade vpisan v fašjo z izkaznico. Hotelo se je opozoriti druge: Pazite! Vlade pa je moral najbrže vedeti še neke stvari, za katere fašisti in sploh Italijani ne bi radi, da pridejo na dan.

Pri neki priložnosti je, ko je prišel v Beram radi pušk komisar della P. S.⁴² v Pazinu, sem jaz vprašal tega moža, če pozna osebno Vladeta. Odgovoril mi je: »Kako dobro, bil je večkrat pri meni!« Odgovor je še danes uganka!

Fašisti so se bali, da bi Vlade zamogel biti pomiloščen. Zato so pobiteli, da so ga justificirali kraj Pulje že 17. oktobra 1929 zjutraj. Menda so se mnogi fašisti odrekli sodelovanju, le najkrutejši so to izvršili.⁴³

Kako je odmevalo v Beramu? Žalostno! Vendar še ne tako hudo, kakor bi se bilo moglo pričakovati. Pok. Vlade ni bil priljubljen pri ljudeh. Za mir njegovi duši sem bral več svetih maš in plačal tudi italijanskemu duhovniku za zadušnico pri pogrebu. Dotični duhovnik se je imenoval Don Grossi.⁴⁴ Omeniti moram, da je Vlade pobožno sprejel svete zakramente in obhajilo pred svojo smrtjo.

Družine ostalih štirih obsojenih so se pa tolažile, da bo ječa njihovih trajala le 12 let, če ne bodo prej pomi-

⁴⁰ Strašilni proces.

⁴¹ Neugotovljena oseba.

⁴² Pubblica sicurezza.

⁴³ Smrtna kazen je bila s strelom v hrbet izvršena 17. oktobra 1929 ob 6.00 zjutraj. Usmrtimev je opravil ploton pripadnikov 60. legije MVSNa na mestu nekdanjega vojaškega poligona v Vanganelu pri Pulju (Cherini, *Delitti*, str. 13).

⁴⁴ Neugotovljena oseba.

lošeni. Kdo jih je tako uveril, ne vem. Menda neki član sodišča v Pulji.

Živko Gortan ima doma stare roditelje, mlado ženo in dva otroka ter eno sestro.

Viktor Bačac ima še krepke starše, mlado ženo z enim detetom, dva brata in dve sestri.

Dušan Ladavac je zapustil samo mater, ki je pa lansko leto od žalosti umrla. Družina je uničena.

Vjekoslav Ladavac pa ima še živo mater in dve sestri na svojem domu.

Te družine imajo sicer posestva, vendar se bojim, da bodo propadla. Najbolje se drži Josip Bačac. Umen gospodar je in ima delavne moči.

Kot posledica te strašne tragedije so se pojavili veliki stroški za odvetnike in še posebno za odškodnino družini pokojnega Ivana Tuhtana radi vzdrževanja mladoletnih otrok.

Vsi oni v Trstu, ki so bili aktivni pobuditelji pri žalostni aferi 24. 3. 1929, so pa svoje žrtve zapustili, kljub velikim obljubam, da jim bodo plačali vsak korak! Prepustili so to onim, ki so trpeli za štiri obsojene na temno ječo, pred obsodbo in pozneje.

Od odvetnikov je bil zopet sam dr. Brajša, ki je prevzel težko delo. Vdova po Ivanu Tuhtanu je na vzpodbudo fašistov naročila odvetniku Boroviću, po rodu iz Dalmacije, da zahteva za njo in za otroke 50.000 lir. Obsodba se je glasila, naj stranka išče odškodnino civilnim potom. Vso zadevo je dobil v roke notar dr. Raymond Debeuz v Pazinu. Z njim se je po dolgih razpravah pogodil dr. Brajša za vsoto 30.000 lir, za rajnega Brajkovića pa 5.000 lir ali 10.000, s pogojem, da bo mogoče dobiti denar. V tej stiski je prišel na pomoč dr. Vjekoslav Gortan v Zagrebu in dr. Gjuro Červar na Sušaku, da se je mogla stvar končno urediti. Na ta način so tudi družine obsojenih prišle v bolj mirni položaj.

Dr. Brajši je fašizem zelo zameril ta uspeh. Naravno, da je bil prisiljen zapustiti Gorico in Italijo. Sreča, da se ni hotel ukvarjati z denarjem samim. Bilo bi mnogo hujše zanj! To je namreč izvršil dr. Gjuro Červar, direktor z notarjem Debeuzom.

Razen tega smo zbrali jaz in moji ožji prijatelji nekaj podpore za nesrečne družine. Oče pok. Vladeta pa je prejel iz Zagreba, menda po posredovanju sina Ivana, sodnijskega uradnika, toliko, da je poplačal ves dolg. V primeri z drugimi je ta prišel skozi najboljše. S tem pa zadeva še ni bila definitivno urejena!

Po katastrofi 24. 3. se je fašizem zaklel, da se mora maščevati nad Beramom sploh. Ime mesta se mora spremeniti, imena občanarjev poitalijančiti, hitro uničiti narodno zavest in poslabšati gospodarski položaj. Zato se ni dopustilo, da župna cerkev v Beramu dobi od države zvonove, kakor druge cerkve v Istri. Električna razsvetljava se ni smela napeljati. Učitelji poljedelstva so morali Beram bojkotirati in gostilničarji glede dobave vina tudi niso smeli v Beram.

Ta ne mala skrb je padla izključno name. Posrečilo se mi je to »bolezen« fašistov kmalu ozdraviti!

Po odhodu iz Berama, bil sem namreč upokojen 16.

decembra 1929, poiskal sem začasno duhovnijo v Pivki na Krasu, kjer ni vinogradništva. Izbral sem duhovnijo Ubelsko v župniji Hrenovice pri Postojni. Ljudstvo, potomci uskokov, sedaj pomešani, je sicer siromašno, a zelo dobro in prijazno. Bil sem nad vse zadovoljen, posebno z otroci. Tu sem našel razumnega posestnika Jakoba Šantelja, ki se je odločil, da bo prevzel prodajo vina, samo iz Berama.

Prvotno se je nameravalo ustanoviti glavno skladišče v Beramu. Toda načelnik Bruno Camus v Pazinu tega ni dopustil. Jakob Šantelj pa je vseeno nabavil v Beramu dva vagona vina. To je bilo seveda nekaj posebnega leta 1930, ko vinogradniki sploh niso mogli vina prodati, kakor ga tudi sedaj ne morejo.

Beramci so bili veseli ter so se fašistom v Pazinu smejali. In igra je bila dobljena! Došli so zvonovi, električna razsvetljava in fašistični štab se je začel ljudstvu dobrikati. Beramci pa so ostali razmeram primerno trdni v veri in narodnosti, kot dobri Hrvati.

Jakob Šantelj je potem ustanovil skladišče vina na svojem domu na Ubelskem ter zadovoljno trguje z Beramci. Fašistom to sicer ni prav, da občujejo ravno Slovenci na Krasu s Hrvati v Istri. Zabraniti pa vsaj do sedaj še ne morejo, ker vsakdanji kruh še ni fašizem in denar je denar!

V gospodarsko pomoč Berama se je ta zadeva srečno uredila, kolikor je bilo sploh mogoče.

Jaz pa sem smatral ob tem svojo nalogo kot dovršeno v vedno mi dragi Istri, kjer sem prebil 46 let. Furor [bes] fašizma mi ni dal miru, zato sem se odločil zapustiti Italijo ter se preseliti v stalno v svojo domovino Jugoslavijo. Tudi pri tem so mi delali ovire in sitnosti, pa zastonj.

Zadovoljen sem in hvaležen Bogu, da sem se moral preseliti v svoj rojstni kraj v 70. letu svojega življenja. Mojih bivših župljanov v Beramu pa se bom spominjal in posebno pri sveti maši vsaki prvi petek v mesecu!

Sp. Brnik, 4. marca 1932.

Josip Grašič

Glede tega poročila si pridržujem vsa avtorska prava.

Gortan Živko, Dušan Ladavac, Vjekoslav Ladavac in Viktor Bačac.

Prvi trije so bližnji sorodniki škofa Dobrile. Živko je pranečak. Kremen značaj ježenjskega škofa⁴⁵ se pozna izrazito na teh njegovih potomcih, seveda primerno njihovemu stanu. V nevarno podjetje so se podali. Nikogar niso izdali. Ko se je to ponesrečilo, so prevzeli vse na svojo osebo. Še preveč so povedali. Nikogar niso izdali. Tudi onih pri »tajni organizaciji« v Trstu ne! Rekli so sicer, mi smo Hrvati komunisti, no ta »komunizem« pomeni le narodno obrambo. Pač pa so jih zlorabili italijanski komunisti. Delali so vse v dobri veri, ne da bi imeli namen komu vzeti življenje, dasi se jim je to sugeriralo glede italijanskega učitelja v Trvižu. Izpovedali so se pred so-

⁴⁵ Škof Dobrila se je rodil v Ježenju pri Tinjanu v Istri.

dniki, kakor rečeno, še preveč. Z ozirom na to je kazen 30 let ječe nečloveška. V svojem omejenem delokrogu pač niso mogli vedeti, v koliko bo uspela obljubljeni »revolucija« v Italiji na dan 24. 3. 1929. Vzgojo so imeli dobro. Pri Gortanu Vladimiru se glede značaja in vzgoje to ne more trditi, zato ga pa tudi njegovi tovariši niso hoteli posvetiti na vse svoje tajnosti. Je tudi njegov rod v tem oziru bolj šibek. Proces je to potrdil. Med Vladetom Gortanom in družino Bačac je bilo tudi neko neprijateljstvo radi ženitnih zadev. Zato je Bačacu bilo enkrat zažgano žito. Tako mi je pripovedoval sam Josip Bačac, oče Viktorja. Po sredi je bilo tudi najbrže nekaj osvete. Viktor Bačac je bil prvi izdan, četudi ni bil vodja somišljenikov, ampak je bil to njegov svak Živko Gortan. Pokazalo se je to tudi pri zasliševanju četverice po izpovedi Danila Vivode. V družini Bačaca je bila prva in najbolj surova preiskava. Videl sem to na svoje oči iz mojega stanovanja. Potem so bili šele zaprti ostali trije brez posebne preiskave. Kasneje pri preiskavi so pa sodniki takoj smatrali Živka Gortana kot glavnega organizatorja v Beramu. Vladimir Gortan ni pomislil, da bodo z Viktorjem Bačacem zapadli vsi. S svojo smrtjo je seveda postal narodni mučenik, ker je bil nedolžen, krivično obsojen na smrt.⁴⁶

Fašizem pa je hotel imeti zadoščenje. Ko sem bil še v Italiji, sem izvedel od popolnoma zanesljive strani, da se je hotelo nad Danilom Vivoda izvršiti akt.⁴⁷ To bi bila zopet nezaslišana krivica, ker je iz preiskave jasno, da je izdal, če se hoče tako reči, prvi Vladimir Gortan. Danilo Vivoda pa je nekaj potrdil, kar mu je pripovedoval Du-

šan Ladavac. Omenil sem poprej tudi, da je bil poklican k razpravi neki mladenič po imenu Rafaeli iz Trviža, selo Šipraki. Odzval se ni. Zakaj? Ne vem! Bilo je v njem nekaj ljudskega pesnika. Koncem leta 1930 je odšel v Zagreb brez potnega lista. Ko se je vrnil čez mejo, so ga ujeli karabinjerji ter našli pri njem v zašitku eno njegovih poezij »Sirotnici Istri«. Bil je zaprt na Reki in obtožen po državnem pravdnistvu. Preiskovalnemu sodniku je pa ta mladenič tako naivno pripovedoval vse, kako so ga v Zagrebu podučevali, da naj dela za osvoboditev Istre, za kar ga sodnik prav nič ni vprašal. Ta se je temu čudil in je to tudi omenil hrvaškemu odvetniku, ki je Rafaeli branil. Obsojen je bil menda na tri leta zapora, če se ne motim v februarju 1931. To v pojasnilo, kako včasih po srcu dobri ljudje stvari velike važnosti brez pomisleka pripovedujejo državnemu pravdnistvu.⁴⁸

Grašičevi spomini dopolnjujejo legendarno podobo Vladimirja Gortana. Predstavijo nam ga kot sicer povsem običajnega človeka, ki sta ga naključje in splet okoliščin umestila v kolesje zapletene preteklosti. Koliko osebnostim je zgodovina pripisala neobičajnost in nesmrtnost, koliko je bilo takih, ki so bili zaradi nevednosti izvzeti iz resničnosti in obdani z neresničnimi sodbami ter tako, obdani z mitologijo, uvrščeni med vzornike?

VIRI IN LITERATURA

- Brajša, Stojan: Josip Grašič. *Koledar Goriške Mohorjeve družbe za leto 1966*, str. 72–73.
- Bratulić, Vjekoslav: Ilegalne organizacije u Istri i Slovenskom Primorju i djelovanje specijalnog suda za zaštitu države (1927–1936). *Vjesnik historijskog arhiva u Rijeci i Pazinu*, 1961, št. 6–7, str. 453–545.
- Cherini, Aldo: *Delitti e pene, condanne capitali in Istria 1799–1938*. Trieste, samozaložba, 1994 (dostopno na: <https://www.cherini.eu/pdf/Delitti.pdf>).
- D'Alessio, Vanni: Italiani e croati a Pisino tra fine Ottocento e inizio Novecento: la costituzione di identità conflittuali. *Nazionalismi di frontiera* (ur. Marina Cattaruzza). Soveria Mannelli: Rubbettini, 2003, str. 73–?.
- Ladavac, Vjekoslav: *Moji zatvori*. Pula: Istarska naklada, 1983.
- Ladavac, Vjekoslav: Uspomene na rad organizacije »Tigr« (»Borba«). *Pazinski memorijal* 2, 1971, str. 103–163.
- Milanović, Božo: *Hrvatski narodni preporod u Istri*, 2. Pazin: Književno društvo sv. Ćirila i Metoda, 1973.
- Milanović, Božo: *Moje uspomene*. Pazin: Istarsko Književno društvo sv. Ćirila i Metoda, 1976.

⁴⁶ Gortanov proces je odmeval tudi v slovenskem tisku, ki je izhajal v matici, vendar podrobnejša analiza tega očitno ni bila opravljena. To so storili na Hrvaškem za območje celotne Jugoslavije, pri tem pa so slovensko stran obšli: Bosiljka Janjatović: Odjerci suđenja i presude Vladimiru Gortanu i drugovima u jugoslavenskoj javnosti. *Pazinski memorijal*, 3, 1972, str. 117–129 (ponatis v: *Dometi* 6, 1973, št. 5–6, str. 15–25); Giacomo Scotti: U ime mučenika (Vladimir Gortan u talijanskoj historiografiji i odjek događaja iz 1929. godine. *Dometi* 11, 1978, št. 9–11, str. 85–96; isti: Vladimir Gortan i revolucionarni pokret Istre krajem 20-tih i početkom 30-tih godina u talijanskoj literaturi. *Pazinski memorijal* 13, 1984, str. 65–101; Bruno Flego: Vladimir Gortan i aktivni otpor »TIGR«-a udružujući faktori za reviziju nacionalne politike KPI u Julijskoj krajini 1929–1934. godine. *Pazinski memorijal* 13, 1984, str. 103–113. Lahko še dodam, da se je Gortanove smrti v svojem dnevniku spomnil tudi v Vidmu živeči slovenski pisatelj Andrej Budal (Milena Lavrenčič Lapajne: Pogled v Budalov svet. Iz dnevnika slovenskega intelektualca. *Goriški letnik*, 32, 1995, str. 172).

⁴⁷ Danilo Vivoda je po končanih dogodkih v Beramu odšel v Jugoslavijo. Tu naj bi se zbrala skupina ljudi, ki naj bi ga iz maščevanja usmrtila. Za to namero je izvedela jugoslovanska policija, ki je obvestila jugoslovanskega konzula v Trstu. Kot se spominja dr. Božo Milanović (*Moje uspomene*, str. 83), je konzul pri njem želel pridobiti podrobnejše podatke. Zato je Milanović beramskega duhovnika Josipa Grašiča prosil, naj mu pojasni razloge za Vivodovo dejanje. Vivoda naj bi v zaporu predpostavljaj, da so v streljanje neposredno vpleteni prav kmalu zbežali v Jugoslavijo. Vivodovo priznanje jim tako ne bi moglo škodovati. Pa tudi sam Vivoda bi tako zmanjšal svoj delež sodelovanja pri streljanju in s tem zmanjšal krivdo. Dogajanje pa ni potekalo tako. Da je bil izdajalec, je bil v svojih spominih prepričan tudi eden izmed obsojenih Vjekoslav Ladavac (*Moji zatvori*, str. 43–44).

⁴⁸ Na tem mestu se Grašičevi spomini zaključijo. Njihova objava se je posvetila zgolj Grašičevi vlogi v Gortanovem procesu, ni pa posegla v sam potek procesa.

Jubileji

60 let Aleša Gabriča

Generacija zgodovinarjev, v kateri smo fantje po končani gimnaziji ali drugi srednji šoli morali naprej odslužiti dolg takratni domovini, letos praznuje okrogli jubilej. V tej skupini zgodovinarjev, ki je študirala v začetku osemdesetih let, je tudi Aleš Gabrič. Poznam ga že skoraj 40 let. Točnega dne, ko sva se spoznala, ne vem natančno. Tega sicer kot zgodovinar ne bi smel napisati. Je pač tako, da bruci, ko pridejo na študij, potrebujejo nekaj časa, da navežejo stike s sošolci. Zagotovo sva se spoznala v študijskem letu 1982/83, ko sva se vpisala na Filozofsko fakulteto. Oba sva vpisala dvopredmetni študij in postala sošolca na študiju zgodovine na Oddelku za zgodovino, ki se je ravno v tistem času rešil imena pedagoško znanstvena enota, kot se je imenoval v samoupravni latovščini. Drugi predmet, ki ga je Aleš študiral, je bila geografija.

Precej hitro sva se začela družiti, pravzaprav nas je bilo kar nekaj, ki smo postali dobro povezana skupina. Družila sta nas skupni cilj in skupno dnevno delo. Zanimalo nas je, kako čim več odnesti od študija, na predavanjih smo postavljali vprašanja, se pogovarjali s profesorji. Povezovalo nas je tudi običajno študentsko življenje. Aleša se iz študentskih let spomnim še po dveh stvareh. Prva, ki jo je gojil že pred tem in še kar precej let tudi po končanem študiju, je bila njegova predanost nogometu. Nogomet je igral v Novem mestu in to ne le v klubu, ampak tudi ob različnih drugih priložnostih. Ena takih je bil piknik ob koncu študijskega leta. Ja, nekje junija smo se študentje Oddelka za zgodovino zbrali ob Savi, v okolici Črnuč, vrgli nekaj na žar, kaj popili, brcali žogo in se veliko pogovarjali. In druga stvar? Ni sicer korektno, ampak saj smo kot študentje vsi počeli kaj takšnega. Pri predavanjih metodike pouka zgodovine je Aleš zelo pogosto sedel za menoj in reševal Kih. Običajno je to bila nova številka revije, ki je izšla tisti dan, ko smo imeli omenjena predavanja. Revijo je kupoval redno in rešil mnoge križanke in druge uganke.

Menda so danes med študenti zgodovine popularni izleti v Beograd. No, mi smo šli dlje. Z vlakom smo jo mahčili v Grčijo in seveda Aleš je bil tudi med nami. S šotori smo si ogledali bisere klasične Grčije. Na absolventski izlet smo šli jeseni 1986, spomladi 1987 pa smo v večini diplomirali in se zaposlili.

To je bil čas projekta 2000 mladih raziskovalcev,

ko je socialistična Slovenija ugotovila, da mora okrepiti raziskovalni sektor, tudi v humanistiki. Tako je Aleš prišel na takratni Inštitut za zgodovino delavskega gibanja. Kot raziskovalec v omenjenem projektu se je obvezal, da bo v določenem času opravil magisterij, ki je bil takrat nekaj drugega kot danes. Že v svojem diplomskem delu se je ukvarjal s slovensko kulturo, in raziskovanje slovenske kulture v širokem smislu tega pojma je postalo središče njegovega dela. V magistrski nalogi se je ukvarjal s kulturno politiko in kulturnim ustvarjanjem v prvih sedmih letih po drugi svetovni vojni. V doktorski disertaciji je potem nadaljeval z raziskovanjem kulture v desetletju »socialistične demokracije« 1953–1962. Od diplomske naloge do doktorata je bil njegov mentor Dušan Nečak.

Tudi po opravljenem doktoratu je ostal v isti instituciji, ki se je medtem preimenovala v Inštitut za novejšo zgodovino. Tam je zaposlen še danes in tam bo verjetno dočakal tudi upokojitev. Res pa je, da ne bo celo življenje predsedel v isti pisarni. Večino delovne dobe je bil sicer v isti pisarni na Kongresnem trgu, ob selitvi inštituta na novo lokacijo ob ljubljanski Špici pa so mu dodelili nove delovne prostore.

Aleš svoje raziskovalne dosežke redno objavlja v domači in tuji znanstveni literaturi. Objavil je množico člankov in več knjig. Mnogim knjigam je bil »stric iz ozadja«. Deset let je namreč kot urednik

Založbe INZ skrbel, da so na knjižne police prišle knjige, ki so na različne načine osvetljevale slovensko zgodovino zadnjega stoletja in pol. Med njimi so bile tudi knjige, ki so prvič pokazale na nekatere zanimive podrobnosti iz naše preteklosti. Njegovo uredniško delo je povezano tudi z revijo *Kronika*, kjer je bil urednik med letoma 2001 in 2004. Ko omenjam Alešovo uredniško delo, morda ne bi smel pozabiti prelomne stvari, ki pa se žal ni obdržala. Leta 1994 je bil namreč Aleš med soorganizatorji 27. zborovanja slovenskih zgodovinarjev in njegova zasluga je, da je zbornik referatov z zborovanja, prvič do tedaj, izšel še ob začetku zborovanja.

Aleš je družbeno angažiran intelektualec, ki s svojim strokovnim znanjem opozarja na historična

dejstva, ki naj prevladajo nad dnevnapolitično uporabnimi pogledi na preteklost. Trenutno je predsednik Slovenske maticе, znanstvene in kulturne ustanove in druge najstarejše slovenske založbe. Ne le v funkciji predsednika Slovenske maticе, tudi sicer je organiziral več odmevnih strokovnih srečanj.

Na koncu, ampak ne kot najmanj pomembno stvar, naj omenim še Alešovo pedagoško delo. Je soavtor učbenikov za zgodovino, dolga leta je bil predavatelj na FDV, dvanajst let je bil predsednik Državne predmetne komisije za maturo za zgodovino.

Aleš, še veliko člankov, knjig in živahnih pogovorov s teboj!

Bojan Balkovec

Angelika Hribar in njenih osem desetletij

Leta 2012 smo v Cekinovem gradu predstavljali drugo knjigo iz zbirke Blagoslovljeni in prekleti o plemiških rodbinah na Slovenskem. Takrat sem svojo predstavitev začel z besedami: »Nekoč so rekli, da vse poti vodijo v Rim, danes pa lahko rečem, da vse poti vodijo k Angeliki Hribar«. Ta parafraza starega latinskega pregovora se mi je večkrat porodila med mojim raziskovalnim delom, saj mi je, kadar sem zašel v slepo ulico, prav Angelika nemalokrat postregla s kakšno družinsko zgodbo, povezano s katero od obravnavanih plemiških rodbin, moja dognanja pa pogosto dopolnila z dokumentom ali celo fotografijo iz lastnega arhiva.

Moje sodelovanje z Angeliko se je sicer začelo nekaj let pred tem. Leta 2005 sem ravno prevzel urednikovanje pri *Kroniki*, ko se je pri meni najavila dr. Vesna Bučič. Pri *Kroniki* sta pred tem že izšli dve grajski tematski številki, prva o gradu Snežnik (2000) in druga o gradu Brdo pri Kranju (2004), in dr. Bučič je predlagala še izdajo številke o gradu Strmol na Gorenjskem, ki je prav tako kakor prejšnja dva protokolarni objekt. Na prvo srečanje je v mojo pisarno pripeljala tudi Angeliko Hribar, katere družina je bila s Strmolom neločljivo povezana. Obe obiskovalki si ne bi mogli biti bolj različni. Medtem ko je Vesna Bučič skorajda prihrumela v pisarno in v hipu zavzela ves prostor, je Angelika Hribar prišla bolj zadržano, držala se je v ozadju in ni prav pogosto posegala v pogovor. A moj prvi vtis je bil varljiv, kar je pokazala tudi prihodnost. Angelika se je namreč izkazala za tiho vodo, ki je sposobna razdreti marsikateri breg.

Kljub mojim začetnim pomislekom smo strmolško *Kroniko* seveda potem tudi izpeljali, saj je bila Vesna Bučič zelo prepričljiva. In imela je prav, saj je bila ta številka *Kronike* velika uspešnica. Tudi in predvsem po zaslugi Angelike Hribar, ki je prispevala napeto in ganljivo zgodbo o svojem stricu Radu Hribarju in njegovi ženi Kseniji Gorup, predvojnih strmolških graščakih. Skupaj s spomini nekdanje strmolške sobarice Vilme Urh (pozneje poročene Mlakar), ki jo je iz pozabe potegnila Marija Cvetek, je Angelikina zgodba v literarni predelavi Draga Jančarja postala uspešnica z naslovom *To noč sem jo videl*.

Angelika je za članek o Strmolu zbrala ogromno podatkov, ne le o Radu, pač pa o celotni rodbini Hribar. Čeprav sem bil takrat kot urednik še povsem zelen, mi je bilo že na prvi pogled jasno, da je gradiva za en sam članek odločno preveč, hkrati pa sem se zavedal, da to ne sme obležati v predalu. Zato sva se z Angeliko dogovorila, da njeno gradivo o Hribarjih izdamo v knjižni obliki. Tako je v zbirki Knjižnica *Kronike* (s sodelovanjem Celjske Mohorjeve družbe) leta 2008 izšla *Rodbinska kronika Dragotina Hribarja in Evgenije Šumi*, v kateri je Angelika javnosti prvič

predstavila svoje podjetne stare starše (le kdo se ne spomni znamenitega Šumija in Pletenine) in pisano življenjsko usodo njihovega številnega potomstva.

Angelika Hribar je sicer s *Kroniko* sodelovala že prej. Že leta 2000 je za tematsko številko, posvečeno gradu Snežnik, prispevala zgodbo o Obereignerjih, družini svojega deda po materini strani, ki jo je v veliki meri povzela po spominih Henrika Schollmayerja. Plodno sodelovanje s *Kroniko* pa se je nadaljevalo tudi pozneje. Ko smo leta 2009 izdali izredno številko v spomin Olge Janše-Zorn, je Angelika Hribar prispevala članek o svojih podjetnih gorenjskih prednikih – družini Demšar iz Železnikov in njenih družinskih povezavah. Leto pozneje (2010) je za tematsko številko o rodbinah Kalister in Gorup napisala obsežen članek o Gorupih, ki so bili njeni priženjeni sorodniki (Ksenija Gorup je bila poročena z njenim stricem Radom Hribarjem, Zora Gorup pa je bila tašča njene tete Ljubice Hribar). V letu 2012 smo v *Kroniki* objavili še krajši Angelikin prispevek o otroškem dopisovanju med njeno mamo Lizo (Obereigner) in prestolonaslednikom Ottom tik po koncu prve svetovne vojne.

Nekoliko pozneje smo se na Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa ZRC SAZU odločili za obsežnejše sodelovanje z Angeliko. Leta 2016 je namreč minilo 150 let od znamenite bitke pri Kraljevem Gradcu, v kateri je sodeloval tudi Angelikin praded Karl Kastl. Njegov spominski zapis o bitki, ki ga je Angelika transkribirala in prevedla, smo izdali v zbirki *Thesaurus memoriae*, Angelika pa je napisala še enega od spremnih člankov, v katerem je predstavila pradedovo delovanje v Ljubljani.

Njene prispevke najdemo sicer tudi v drugih publikacijah, ne le v *Kroniki*. Tako je denimo za zbornik občine Lukovica leta 2014 prispevala besedilo o golčavskih mežnarjih, ki so bili prav tako med njenimi predniki.

Predniki so torej poglavitna rdeča nit njenega raziskovanja. O njih ne le piše, pač pa tudi zelo rada pripoveduje. Pozna ogromno zgodb in skozi njeno pripovedovanje se razkrije toliko raznovrstnih povzav, da mora biti poslušalec zelo pozoren, da se ne izgubi v njihovi množici. A pri Angelikinih raziskavah ne gre le za golo rodoslovje, pač pa za pravo zgodovino v malem. Njeni predniki so izhajali tako iz plemiškega kakor tudi iz meščanskega in kmečkega okolja, hkrati pa so bili mnogi od njih tesno vpeti v kulturno dogajanje in gospodarski razvoj Ljubljane in tudi širšega slovenskega prostora. Lili Novy, Ivan Hribar in Izidor Cankar so le nekatera slavna imena, ki so prijateljevala ali se celo sorodstveno povezala z rodbino Angelike Hribar.

Angelika je torej varuhinja rodbinske tradicije, hkrati pa živa pričevalka ljubljanskega meščanstva, tistega žlahtnega, predvojnega, ki ga je dandanes komaj za vzorec. Raziskovalno žilico so ji v zibko nedvomno položile rojenice, ko so jo na kresno noč pred osmimi desetletji pospremile na ta svet. Pisateljski dar pa ji je morda vdihnil tudi njen krstnik, ki je bil po spletu okoliščin nihče drug kot slavni pisatelj Fran Saleški Finžgar. Njeno življenje se je tako začelo sredi vojne vihre, a tudi zgodnje poveljno obdobje je bilo razburkano. Njeni starši so bili namreč leta 1947 obsojeni na Nagodetovem (še en sorodnik) procesu. Mati Liza se je sicer hitro vrnila iz zapora, oče Zoran pa je v ječi preživel več let. Angelika in njena sorojenca so celo pisali Titu in ga prosili, naj izpusti njihovega očeta.

Poznejša leta so bila za Angeliko mirnejša. Študirala je angleščino in slovenščino, se jezikovno izpopolnjevala v Angliji in Ameriki (povsod je imela sorodnike), potem pa je dolga leta delala v knjižnici

oddelka za germanistiko na ljubljanski Filozofski fakulteti. Takrat je objavljala predvsem prispevke s področja bibliotekarstva in se občasno podala tudi v prevajalske vode. Kot upokojenka pa se je odločila, da bo javnosti predstavila svoje prednike, kar ji je odlično uspelo, ne le skozi pisanje, pač pa tudi z razstavi umetniških del. Leta 2013 so bila tako v Galeriji Družina na ogled kiparska dela njene matere Lize Hribar, v letih 2018 in 2019 pa so v Mestnem muzeju pripravili razstavo zgodnjih kiparskih del Angelikine babice Elze Kastl Obereigner.

Zaradi pisane in razburkane rodbinske zgodovine je Angelika Hribar v zadnjih letih postala zaželeni sogovornica. Intervjuji z njo so izšli v številnih revijah in časopisih, pika na i pa je bila v letošnjem letu monumentalna dokumentarna oddaja Spomini, v kateri je spomine na prednike pripovedovala za Televizijo Slovenija (celotna oddaja ima pet delov, vsak od njih je dolg skoraj tri ure).

Gradivo, ki se skriva v stanovanju Angelike Hribar, je osupljivo – ne le umetniška dela, pač pa tudi številni dokumenti in drobnarije, ki vedno znova presenečajo tudi njo. Večkrat mi pošlje elektronsko pošto in mi sporoči, kaj vse je našla, ko je malo brskala po predalih, podstrešju... To je posledica srečne okoliščine, da je njena hiša na Prečni ulici od svojega nastanka do danes nepretrgano v družinski lasti. Predmeti iz družinske dediščine tako nikoli niso bili podvrženi selitvi, pri kateri se običajno marsikaj izgubi. Vedno dobrovoljna Angelika svoje zaklade velikodušno deli z drugimi in je zato tudi sama neprecenljiva zakladnica (predvsem ljubljanskega) spomina. Naj tako ostane še dolgo!

Miha Preinfalk

Darja Mihelič:

Petdeseta obletnica Zgodovinskega inštituta Milka Kosa ZRC SAZU

Zgodovinski inštitut Milka Kosa je leta 2022 praznoval več okroglih jubilejev, povezanih z njim: 75, 50 in 45-letnico. V okviru Inštituta za zgodovino Akademije znanosti in umetnosti je bila 1947 ustanovljena Sekcija za občo in narodno zgodovino. Upravnik inštituta in načelnik sekcije je postal akad. Milko Kos. S sklepom predsedstva akademije je 1972 sekcija postala samostojen inštitut z imenom Inštitut za občo in narodno zgodovino, ki je bil 1977 po svojem idejnem očetu preimenovan v Zgodovinski inštitut Milka Kosa. V letu 2022 je minilo tudi 130 let od rojstva in 50 let od smrti akad. Milka Kosa (12. 12. 1892 – 24. 3. 1972). Lanskoletni jubileji so bili pobuda za ta spominski zapis.

Zametki inštitutov

Mlada, leta 1938 ustanovljena Akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani se je po drugi svetovni vojni iz prvotne zasnove preoblikovala po sovjetskem zgledu.¹ V Začasni uredbi o Akademiji znanosti in umetnosti v Ljubljani iz 6. septembra 1945, beremo: »Za pravilno upravljanje, obravnavanje in usmerjanje znanstvenih ali umetniških prizadevanj Akademija ustanavlja in upravlja v okviru razpoložljivih sredstev raziskovalne znanstvene institute s primernim številom znanstvenih sodelavcev (aspirantov, kandidatov za akademijski doktorat itd.)«. Pri delu v oddelkih in odborih razredov so smeli sodelovati tudi plačani nečlani Akademije.²

Delokrog Akademije je zajemal znanstvena raziskovanja v inštitutih in kolektivna dela v komisijah, objavo doseženih rezultatov ter skrb za pridobitev in vzgojo novih mladih znanstvenih in umetniških delavcev.³ Akademija je že v letu 1945 ustanovila kemični raziskovalni inštitut ter osnovala 11 delovnih odborov in komisij. Odbor za objavo srednjeveških urbarjev Slovenije in Odbor za historično-topografski leksikon srednjeveške Slovenije sta skupaj z Odborom za umetnostno zgodovinsko raziskovanje in

Akademik Milko Kos, po katerem se imenuje Zgodovinski inštitut.

Arheološko komisijo sestavljala segmenta kasnejšega Inštituta za zgodovino.

Zakon o Slovenski akademiji znanosti in umetnosti iz 1948 določa, da pri izvrševanju nalog Akademije, njenih zavodov in ustanov lahko sodelujejo tudi zunanji strokovnjaki in omenja zavode (inštitute), komisije, odbore, laboratorije itd., v katerih naj bi Akademija opravljala znanstveno raziskovalno delo.⁴ Tudi leto dni kasneje prečiščeno besedilo zakona, izdano 11. maja 1949, govori o zunanjih znanstvenih sodelavcih Akademije in o akademijskih »zavodih«.⁵

Zakonska določila je povzel Statut Slovenske akademije znanosti in umetnosti 11. julija 1949. Navaja, da za izvrševanje znanstvenih in umetnostnih nalog Akademija ustanavlja raziskovalne zavode (inštitute), laboratorije, komisije, svete, odbore, sekcije, kabinete, biblioteke, muzeje in druge potrebne ustanove. Podrobneje govori tudi o znanstvenih sodelavcih Akademije:⁶ Po smernicah pristojnih razredov ali upravnikov zavodov naj bi samostojno opravljali

¹ Tajnikovo poročilo o delu Akademije v letu 1946 na Glavni skupščini 21. decembra 1946, *Letopis Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani. Druga knjiga 1943–1947*. Ljubljana: Akademija znanosti in umetnosti, 1947, str. 144–151; Gabrič, Aleš: Slovenska akademija znanosti in umetnosti na političnem prepihu svojega prvega desetletja. *Zgodovinski časopis* 65, 2011, št. 3–4, str. 438–457; Oset, Željko: *Zgodovina Slovenske akademije znanosti in umetnosti Razvoj najvišje znanstvene in umetniške ustanove (1945–1992)*. Ljubljana: SAZU, 2017 (el. knjiga).

² *Letopis* 2, str. 11–17; člen 3, str. 1; člen 7, str. 12.

³ *Letopis* 2, str. 136–143.

⁴ *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Tretja knjiga 1948–1949*. Ljubljana: SAZU, 1950, str. 7–14; 14. člen, str. 10; 22. člen, str. 13.

⁵ *Letopis* 3, str. 17–23 (objavljeno tudi v: *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Četrta knjiga 1950–1951*. Ljubljana: SAZU, 1952, str. 7–13); 12. člen, str. 20 (tudi: *Letopis* 4, str. 10); 18. člen, str. 22 (tudi: *Letopis* 4, str. 11).

⁶ *Letopis* 3, str. 23–38 (tudi: *Letopis* 4, str. 14–29); 6. člen, str. 25 (tudi: *Letopis* 4, str. 16); 19., 20., 21. in 22. člen, str. str. 28–29 (tudi: *Letopis* 4, str. 19–20).

znanstvena dela in raziskovanja v ustanovah in zavodih Akademije. Predsedstvo Akademije naj bi pri ustanovah Akademije izmed graduiranih ali diplomiranih absolventov univerze in drugih visokih šol nastavljalo znanstvene aspirante.⁷

Glede uprave in vodstva zavodov in drugih ustanov Akademije statut določa:⁸ Znanstveni zavodi (inštituti) in laboratoriji Akademije so upravno podrejeni predsedstvu Akademije v sklopu razreda, v katerega sestav spadajo. Vodijo jih upravniki. Vsak zavod (inštitut) Akademije ima znanstveni svet, ki ga sestavljajo upravnik, s sklepom skupščine določeni člani Akademije ter visoko kvalificirani znanstveni sodelavci Akademije. V znanstveni svet lahko skupščina Akademije pritegne tudi druge strokovnjake. Znanstveni svet usmerja znanstveno delo zavoda (inštituta).

Zgodovinski inštitut in njegove vsebinske usmeritve

Statutu Akademije so dodani izvlečki iz desetih inštitutskih statotov.⁹ Glavne naloge Inštituta za zgodovino¹⁰ so bile v sekciji za občno in narodno zgodovino: a) organizacija in pospeševanje dela na področjih zgodovinske vede ob sodelovanju z ustanovami v Akademiji in zunaj nje, b) študij problemov s področja zgodovine in njenih pomožnih ved, c) priprava in objava znanstvenih del, monografij in razprav, č) priprava, obdelava in objava virov.

Raziskovalne usmeritve, ki so jih sodelavci in sopotniki zgodovinske sekcije uresničevali po 1950, so bile: Leksikon gospodarske in socialne zgodovine, srednjeveški urbarji za Slovenijo, Historično-topografski leksikon, starejša slovenska bibliografija in evidentiranje (katalogiziranje) tuje zgodovinske literature v knjižnicah. Leta 1952 so se začele priprave za obdelavo agrarne zgodovine Slovencev. Mimo osnovnih usmeritev se je izdelovala slikovna kartoteka (album) gradov na Slovenskem kot osnova za zgodovino slovenskih gradov, katalogizacija leta 1951 pridobljenega dela knjižnega fonda Kmetijske družbe in zbirka mikrofilmskih posnetkov iz tujih arhivov.¹¹

Ob standardnih raziskavah sekcije se 1956 najvajata sodelovanje pri mednarodnem projektu Repertorij srednjeveških virov in delo na Historičnem atlasu Slovenije.¹² Od 1961 je bilo delo za Historič-

no-topografski leksikon in atlas srednjeveške Slovenije vključeno v priprave historično geografskega leksikona in atlasa jugoslovanskih dežel v srednjem veku.¹³ Sekcija se je v letu 1962 pridružila delu medakademijskega odbora za izdelavo Slovarja srednjeveške latinščine Jugoslavije.¹⁴

Glavne naloge sekcije leta 1963 so bile:¹⁵ Leksikon za gospodarsko in družbeno zgodovino Slovencev, slovar srednjeveške latinščine Jugoslavije, delo za Historični atlas Slovenije in Historično-topografski leksikon srednjeveške Slovenije, dalje Repertorij srednjeveških virov, edicije urbarjev in odsek za gradove. Sekcija je 1967 sodelovala in deloma zaključila delo pri različnih medakademijskih odborih.¹⁶ Njen velik dosežek je bil izid prvega zvezka *Gospodarske in družbene zgodovine Slovencev 1970/1971*.¹⁷

Na predlog razreda za zgodovinske in družbene vede se je Inštitut za zgodovino SAZU 1972 razdelil na tri inštitute. Sekcija za občno in narodno zgodovino je postala samostojen Inštitut za občno in narodno zgodovino. Poročilo novega upravnika o delu inštituta v letu 1972 je obsegalo razčlenjene rubrike: Publikacije, Zapuščina dr. M. Kosa, Program edicij virov za slovensko zgodovino,¹⁸ Delo na diplomatariju slovenske srednjeveške zgodovine, Viri za slovensko zgodovino na Madžarskem, Zgodovina kolonizacije jugoslovanskih pokrajin, Historično-topografski leksikon, Odbor za repertorij srednjeveških virov, Slovar novejšje latinščine, Zgodovinski spomeniki Istre, Biblioteka, centralni katalog, bibliografija in uprava.¹⁹ Leta 1973 je inštitut prevzel v hrambo kartoteko tekoče bibliografije, ki jo je po vojni za dela, ki so obravnavala dobo do 1941, pripravljala dr. Vasilij Melik, ki naj bi pregledal inštitutsko retrospektivno biblioteko, ki jo je zasnovala dr. Melitta Pivec-Stelè.²⁰

1956, 1957, Ljubljana: SAZU, 1958, str. 124–125.

¹³ *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Dvanajsta knjiga 1961*, Ljubljana: SAZU, 1962, str. 118–120.

¹⁴ *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Trinajsta knjiga 1962*, Ljubljana: SAZU, 1963, str. 95–98 (tu 96). Rezultat tega podjetja je bil *Lexicon Latinitatis medii aevi Iugoslaviae. Vol. 1: A–K. – 1971; Vol. 2: L–Z. – Zagrabiae: Academia scientiarum et artium Slavorum meridionalium*, 1978 (ur. Marko Kostrenčič).

¹⁵ *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Štirinajsta knjiga 1963*, Ljubljana: SAZU, 1964, str. 70–73.

¹⁶ *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Osemnajsta knjiga 1967*, Ljubljana: SAZU, 1968, str. 135–138 (tu 136).

¹⁷ *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Enaindvajseta knjiga 1970*, Ljubljana: SAZU, 1971, str. 132–135; *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog, I. zvezek. Agrarno gospodarstvo*. Ljubljana: SAZU, 1970.

¹⁸ 12. septembra 1972 je bilo v dvorani Akademije posvetovanje, ki je sprejelo program edicij virov za slovensko zgodovino, objavljeno v brošuri *Program edicij virov za slovensko zgodovino. Posvetovanje v Ljubljani 12. septembra 1972*, Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 1972.

¹⁹ *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. 23. knjiga 1972*, Ljubljana: SAZU, 1973, str. 133–139.

²⁰ *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. 24. knjiga 1973*, Ljubljana: SAZU, str. 118–122. V poročilu ni omenje-

⁷ Akademija je mogla tudi promovirati doktorje znanosti. Leta 1953 je promovirala prva doktorja: Dušana Hadžija in Marjana Plaperja, gl. *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Peta knjiga 1952–1953*. Ljubljana: SAZU, 1954, str. 257.

⁸ *Letopis 3*, 43. in 44. člen, str. 35–36 (tudi: *Letopis 4*, str. 26–27).

⁹ *Letopis 3*, str. 38–43.

¹⁰ *Letopis 3*, str. 40–41.

¹¹ *Letopis 5*, str. 231–233, 304–305.

¹² *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Osmo knjiga*

Leta 1976 poročilo prvič omenja izvajanje arhivskega sporazuma med Jugoslavijo in Avstrijo iz leta 1923 glede restitucije arhivskega gradiva iz avstrijskih arhivov.²¹ Nova vsebina raziskav je od 1979 bilo delo na korespondenci politika Henrika Tume.²² Leta 1981 se omenja izid drugega dela *Gospodarske in družbene zgodovine Slovencev*²³ ter delo na historični topografiji, na virih in historični bibliografiji, na Tumovi korespondenci, na tekoči in retrospektivni historični bibliografiji, na arhivskem sporazumu z Avstrijo.²⁴

Istega leta je bil ustanovljen Znanstvenoraziskovalni center SAZU, v okviru katerega se je združila večina inštitutov Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Delo Zgodovinskega inštituta Milka Kosa se ni oddaljilo od dosedanjih raziskovalnih tematik. V poročilu za 1983²⁵ je dodana raziskovalna vsebina Problemi slovenske politične zgodovine od konca 18. stoletja do leta 1918.

Projektni podvig

Institut informacijskih znanosti v Mariboru (IZUM) je 1991 začel uvajati spletno katalogizacijo objav COBISS. Raziskovalci so morali poskrbeti za vnos svojih tipološko opredeljenih publikacij v sistem.²⁶ Ta je imel kasneje ključno vlogo za merjenje »znanstvene uspešnosti« raziskovalcev, ki je pogojevala financiranje njihovih raziskav.

Ministrstvo za znanost in tehnologijo je 1993 uvedlo financiranje raziskovalnega dela po projektih. Sistemizacij in stalnosti plačanih delovnih mest ter stabilnega plačevanja zaposlenih raziskovalcev ni bilo več, ključna zanje je bila vključenost v projekt(e) z določenim številom raziskovalnih ur. Z uvedbo

projektov so nastopile spremembe v vsebinah raziskav inštituta,²⁷ ki so bile usmerjene v obdobje od srednjega veka do konca prve svetovne vojne, prvenstveno v načrtovanje, organiziranje in vodenje prioritetenih infrastrukturnih zgodovinskih raziskav na eni in v temeljne zgodovinske raziskave na drugi strani. V prvem sklopu so izstopale objave virov za zgodovino Slovencev in raziskave topografije in kolonizacije slovenskega prostora, v drugem pa preučevanje gospodarske in družbene zgodovine Slovencev, ki se ji je kasneje pridružilo raziskovanje kulturne, politične, (u)pravne zgodovine in zgodovine vsakdanjega življenja. V projektnem sistemu je bilo prek inštituta prijavljenih pet projektov. Nekateri inštitutski sodelavci so sodelovali tudi pri projektih drugih ustanov. Kljub številčnosti projektov pa je zaradi skromno dodeljenih sredstev za vsakega od njih skupni finančni izplen inštituta močno zaostajal za njegovimi potrebami.²⁸

V letu 1995 se je izteklo prvo triletno obdobje projektno organiziranega raziskovalnega dela. Nova ureditev je imela kvarne posledice, saj so bile poglavitne raziskovalne vsebine, ki so narekovalle nastanek in pogojevale razvoj inštituta, potisnjene v ozadje; inštitut je postal skupek posameznikov, ne pa enoten znanstveni kolektiv, ki bi delal na skupnih, dolgoročnih raziskavah.²⁹ Pripravljanje projektnih predlogov in poročil o delu je prijaviteljem odjedalo čas za kreativne raziskave.

Sodelavci inštituta so si v okviru projektnih raziskav prizadevali nadaljevati z uresničevanjem programa Naravna in kulturna dediščina Slovenskega naroda Slovenske akademije znanosti in umetnosti.³⁰ Osredotočali so se na štiri sklope raziskav: objava virov za slovensko zgodovino, topografija in kolonizacija slovenskega ozemlja, gospodarska in družbena zgodovina Slovencev in problemi slovenske zgodovine 19. in prve polovice 20. stoletja. V drugi fazi projektno razdrobljenega raziskovalnega dela (po letu 1996) so se te raziskave izvajale v obliki kar osmih projektov.

Do modifikacije projektno razbitega izvajanja raziskovalnega dela je prišlo leta 1999 z uvedbo programov, v katere so se »pretočila« dotedanja projektna sredstva. Inštitut je izvajal dva:³¹ Sloven-

no delo na gospodarski in družbeni zgodovini Slovencev, ki se vnovič navaja v poročilo za leto 1974 (*Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. 25. knjiga 1974*, Ljubljana: SAZU, 1975, str. 126–132) in kasneje.

²¹ *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. 27. knjiga 1976*, Ljubljana: SAZU, 1977, str. 167–170; Oblak Čarni, Marija: Bogo Grafenauer in izvajanje arhivskega sporazuma z Avstrijo. *Grafenauerjev zbornik* (ur. Vincenc Rajšp). Ljubljana: SAZU etc., 1996, str. 143–150.

²² *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. 30. knjiga 1979*, Ljubljana: SAZU, 1980, str. 193–199; Tumova korespondenca je izšla 1994 pod uredništvom Branka Marušiča ob sodelovanju več sodelavcev inštituta: Tuma, Henrik: *Pisma. Osebnosti in dogodki (1893–1935)*. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU; Trst: Devin, 1994.

²³ *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog, II. zvezek. Družbena razmerja in gibanja*, 1980. Monumentalno delo je bilo predlagano za Kidričevo nagrado, vendar kandidatura ni uspela.

²⁴ *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. 32. knjiga 1981*, Ljubljana: SAZU, 1982, str. 213–218.

²⁵ *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. 34. knjiga 1983*, Ljubljana: SAZU, 1984, str. 243–247.

²⁶ Mihelič, Darja: Križev pot (prijaviteljev) raziskovalnih projektov ali »Boj se Danajcev, tudi če prinašajo darove!«. *Raziskovalec. Strokovna revija o raziskovalni in inovacijski politiki* 27, 1997, št. 3–4, str. 62–63.

²⁷ *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. 44. knjiga 1993*, Ljubljana: SAZU, 1994, str. 277–281.

²⁸ Raziskovalec naj bi bil letno »polno pokrit« s 1700 raziskovalnimi urami, kar je bil 1 F(ull) T(ime) E(quivalent). S strani Ministrstva privzeta urna postavka pa je le malo presejala vrednost raziskovalne ure najnižjega znanstvenega naziva (znanstvenega sodelavca). Na Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa so prevladovali višji nazivi, kar je inštitut vnaprej obsodilo na nezadostno finančno pokritost.

²⁹ *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. 46. knjiga 1995*, Ljubljana: SAZU, 1996, str. 299–301, tu: str. 300.

³⁰ *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. 47. knjiga 1996*, Ljubljana: SAZU, 1997, str. 267–274.

³¹ Zaradi slabe odločitve, sprejete po nasvetu uprave ustanove (Zvonka Perè), je inštitut ob privzetem načinu prevedbe

ska zgodovina od antike do 16. stoletja in Slovenska zgodovina od 16. do 20. stoletja, ki sta se 2004³² združila v en program Temeljne raziskave slovenske kulturne preteklosti, ki je zajemal obdobje do konca prve svetovne vojne in združeval štiri tradicionalne tematske sklope, pri čemer pa se je sklop gospodarska in družbena zgodovina vsebinsko razširil v raziskave gospodarske, družbene, kulturne, vsakdanje zgodovine slovenskega prostora. Raziskave so se poslej uresničevale v programsko-projektni obliki.

Vodstvo, osebje Zgodovinskega inštituta: v okviru Akademije ...

Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti za razdobje 1948 in 1949 navaja člane uprave dvanajstih inštitutov in komisij.³³ Upravnik Inštituta za zgodovino je bil akad. Milko Kos, znanstveni svet pa so sestavljali: akademiki Ivan Grafenauer, Janko Polec, Fran Ramovš, France Stelè in prof. dr. Josip Korošec. Načelnik sekcije občna in narodna zgodovina je bil akad. Milko Kos, strokovni sodelavci pa so bili dr. Bogo Grafenauer, dr. Josip Mal, Vasilij Melik, Bogo Teply, Marija Verbič, dr. Sergij Vilfan, dr. Fran Zwitter in dr. Josip Žontar.³⁴

Upravnik in sestav znanstvenega sveta Inštituta za zgodovino sta 1950 in 1951 ostala nespremenjena. Sekciji za občno in narodno zgodovino se je pridružila (honorarna) strokovna sodelavka dr. Melitta Pivec-Stelè, ki je skrbelo za biblioteko in bibliografijo. V strokovni svet sta se vključila dr. Pavle Blaznik in dr. Ferdo Hauptmann.³⁵ Po smrti akad. Frana Ramovša (1952) in akad. Janka Polca (1956) so v znanstvenem svetu ostali akademiki Ivan Grafenauer, Milko Kos, France Stelè in dr. Josip Korošec. Sekciji se je tega leta pridružil na novo redno zaposleni znanstveni sodelavec dr. Pavle Blaznik, ki je bil 1958 izvoljen za višjega znanstvenega sodelavca, 1962 pa za znanstvenega svetnika.³⁶ Pripravljal in usklajeval je besedila za gospodarsko in družbeno zgodovino Slovencev, ukvarjal se je s kolonizacijo, objavil je freisinške urbarje,³⁷ ob njih pa sijajno monografijo o Škofji Loki in loškem gospostvu,³⁸ sestavljal je gradivo za srednjeveško topografijo Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške, sodeloval je pri izvajanju arhivskega

sporazuma z Avstrijo. Nov član znanstvenega sveta je 1958 postal akad. Fran Zwitter, leto kasneje (1959) pa namesto dr. Josipa Korošca še akad. Srečko Brodar.³⁹ Znanstveni svet so sestavljali akademiki Srečko Brodar, Ivan Grafenauer, Milko Kos, France Stelè in Fran Zwitter. Po 1964 v znanstvenem svetu ni bilo več konec leta 1963 preminulega akademika Ivana Grafenauerja.⁴⁰

24. marca 1972 se je poslovil tudi idejni oče in upravnik Inštituta za zgodovino ter načelnik njegove Sekcije za občno in narodno zgodovino, akad. Milko Kos. Za upravnika inštituta je bil izvoljen akad. France Stelè, za načelnika Sekcije za občno in narodno zgodovino pa akad. Fran Zwitter. Strokovni svet sekcije so sestavljali: akademika Fran Zwitter in Bogo Grafenauer, dopisni član Dušan Kermavner, dr. Sergij Vilfan, dr. Pavle Blaznik, zunanja znanstvena sodelavka dr. Melitta Pivec-Stelè in na novo zaposleni višji strokovni sodelavec Božo Otorepec. Že 10. avgusta 1972 pa je akad. France Stelè umrl, Inštitut pa se je razdelil na tri samostojne inštitute, ki so ustrezali dotedanjim sekcijam.

Upravnik Inštituta za občno in narodno zgodovino je postal akad. Fran Zwitter,⁴¹ člani leta 1973 oblikovanega znanstvenega sveta inštituta pa so bili poleg upravnika še akad. dr. Bogo Grafenauer, dopisni član SAZU Dušan Kermavner (do 1975),⁴² prof. dr. Sergij Vilfan, znanstveni svetnik dr. Pavle Blaznik in zunanja znanstvena sodelavka dr. Melitta Pivec-Stelè, ki je oktobra umrla. Tajnik inštituta je bil višji strokovni sodelavec Božo Otorepec,⁴³ ki je evidentiral, zbiral in znanstveno obdeloval srednjeveško listinsko gradivo ter sestavljal centralni katalog srednjeveških listin (CKSL) z namenom nadaljevati projekt izdajanja Gradiva za zgodovino Slovencev v srednjem veku, ki ga je zastavil dr. Franc Kos.⁴⁴ Sodeloval je v skupini izvedencev za realizacijo arhivskega sporazuma z Avstrijo iz 1923. Ukvarjal se je s temeljnimi zgodovinskimi vedami in raziskoval pečate in grbe slovenskih mest in trgov.⁴⁵ Od 1976 do 1993 je

³⁹ Letopis 9, str. 14; Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Deseta knjiga 1959, Ljubljana: SAZU, 1960, str. 10.

⁴⁰ Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Petnajsta knjiga 1964, Ljubljana: SAZU, 1965, str. 10.

⁴¹ Letopis 23, 133–139.

⁴² Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. 26. knjiga 1975, Ljubljana: SAZU, 1976, str. 10.

⁴³ Letopis 24, str. 10; 118.

⁴⁴ Kos, Franc: Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku I (l. 501–800). Ljubljana: Leonova družba, 1902; II (l. 801–1000). Ljubljana: Leonova družba, 1906; III (l. 1001–1100). Ljubljana: Leonova družba, 1911; IV (1101–1200). Ljubljana: Leonova družba, 1915; Kos, Franc in Kos, Milko: Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku V (1201–1246). Ljubljana: Leonova družba, 1928.

⁴⁵ To je bila tudi tema njegovega doktorskega dela, ki je izšlo v obliki odmevne monografije, prim. Otorepec, Božo: Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov v slovenskem prostoru (doktorska disertacija). Ljubljana 1986; Otorepec, Božo: Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem. Ljubljana: Slovenska matica, ZRC SAZU, 1988.

projektov v programe izgubil sredstva za enega sodelavca (1 FTE).

³² Znanstvenoraziskovalni center SAZU. Poročilo o delu 2004. Ljubljana: ZRC SAZU, 2005, 67–78.

³³ Letopis 3, str. 55–60.

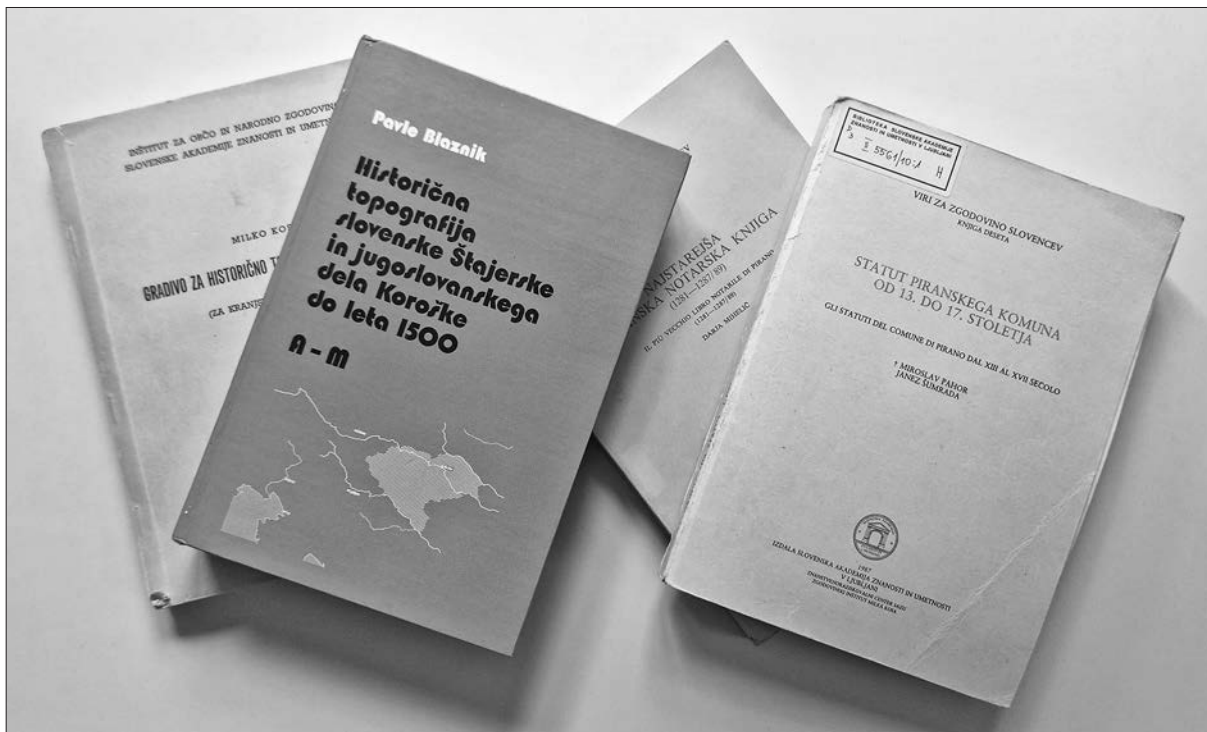
³⁴ Letopis 3, str. 58.

³⁵ Letopis 4, str. 66.

³⁶ Letopis 8, str. 14; Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Deveta knjiga 1958, Ljubljana: SAZU, 1959, str. 14; Letopis 13, str. 10.

³⁷ Blaznik, Pavle: Srednjeveški urbarji za Slovenijo Zv. 4. Urbarji freisinške škofije. Ljubljana: SAZU, 1963 (Viri za zgodovino Slovencev, knj. 4).

³⁸ Blaznik, Pavle: Škofja Loka in loško gospostvo (973–1803). Škofja Loka: Muzejsko društvo, 1973.

Primeri starejših inštitutskih objav virov in topografij.

predaval zgodovinske pomožne vede na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

S 1. oktobrom 1974 je mesto stažistke–asistentke nastopila Darja Grafenauer,⁴⁶ Jelka Milošević–Perko pa mesto strokovne delavke.⁴⁷ Prva je za objavo pripravljala piranske notarske knjige,⁴⁸ ki so bile po Programu edicij virov za slovensko zgodovino uvrščene med prioriteto gradivo. Obe sta bili vključeni v tehnična dela pri gospodarski in družbeni zgodovini Slovencev: prva v sestavljanje imenskega seznama in zbiranje ponazoril, druga v tipkanje rokopisov. V ustrezno obliko za razmnoževanje sta pripravili kartotečno gradivo za historično topografijo Kranjske iz zapuščine Milka Kosa, ki je izšlo 1975,⁴⁹ prva tudi

kartoteko tujih oblik krajevnih imen za to publikacijo.⁵⁰ Tipkali sta zapisnike sestankov glede arhivskega sporazuma z Avstrijo, ki so bili včasih na inštitutu, pri njih pa so s slovenske strani od »sopotnikov« inštituta sodelovali akad. Fran Zwitter, dopisni član SAZU Sergij Vilfan, akad. Bogo Grafenauer, dr. Pavle Blaznik in Božo Otorepec.

Inštitut se je 13. marca 1977 preimenoval v Zgodovinski inštitut Milka Kosa.⁵¹ Leta 1979 je postal sodelavec inštituta asistent mag. Stane Granda, strokovna sodelavka Dragica Bradeško pa je zamenjala Jelko Milošević Perko.⁵² Prvi naj bi se posvetil raziskavam zapuščine Etbina in Henrika Costa, kasneje pa se je usmeril v preučevanje revolucionarnega leta 1848.⁵³ Leta 1980 je zamenjal Božo Otorepca na mestu tajnika inštituta.⁵⁴ Konec leta je bila na razpisano mesto strokovne sodelavke zgodovinarke–bibliograf

⁴⁶ Od 1974 Mihelič.

⁴⁷ *Letopis* 25, str. 126.

⁴⁸ V obravnavanem časovnem okviru: Mihelič, Darja: *Najstarejša piranska notarska knjiga. (1281–1287/89)*. Ljubljana: SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, 1984 (Viri za zgodovino Slovencev 7); ista: *Piranska notarska knjiga. Drugi zvezek (1284–1288)*. Ljubljana: SAZU, ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, 1986 (Viri za zgodovino Slovencev 9); ista: *Piranska notarska knjiga. Tretji zvezek (1289–1292) = The notary book from Piran. Third volume (1289–1292)*. Ljubljana: Založba ZRC, 2002 (Thesaurus memoriae, Fontes 1). Notarske knjige in drugi rokopisi piranske enote Pokrajinskega arhiva Koper so bili osnova za njeno doktorsko delo Mihelič, Darja: *Neagrarno gospodarstvo Pirana od 1280 do 1340* (doktorska disertacija). Ljubljana, 1983 in objavo ista: *Neagrarno gospodarstvo Pirana od 1280 do 1340*. Ljubljana: SAZU, 1985. Za raziskovalne dosežke na področju raziskovanja starejše zgodovine naših mest je 1988 prejela nagrado sklada Borisa Kidriča.

⁴⁹ Kos, Milko: *Gradivo za historično topografijo Slovenije (za*

Kranjsko do leta 1500). Ljubljana: Inštitut za občo in narodno zgodovino Slovenske akademije znanosti in umetnosti, 1975.

⁵⁰ Kartoteko je v končno obliko pretipkal dr. Pavle Blaznik, ki je pripravil tudi uvod in seznam kratic.

⁵¹ *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. 28. knjiga 1977*, Ljubljana: SAZU, 1978, str. 153.

⁵² *Letopis* 30, str. 11, 193

⁵³ Granda, Stane: *Prva odločitev Slovencev za Slovenijo. Dokumenti z uvodno študijo in osnovnimi pojasnili*. Ljubljana: Nova revija, 1999; isti: *Dolenjska v revolucionarnem letu 1848/49* (doktorska disertacija). Ljubljana, 1994; isti: *Dolenjska v revolucionarnem letu 1848/49*. Novo mesto: Tiskarna Novo mesto, Dolenjska založba; Ljubljana: ZRC SAZU, 1995.

⁵⁴ *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. 31. knjiga 1980*, Ljubljana: SAZU, 1981, str. 11, 131. Ta letopis ima kot prvi v zbirki prenovljeno zunanjo in notranjo obliko.

ke sprejeta ter 1981 nastavljena Eva Holz, ki se je lotila raziskave zgodovine prometa in pripravila monografijo o cestnem omrežju na Slovenskem.⁵⁵ Istega leta je novo mesto asistenta na inštitutu zasedel Janez Šumrada,⁵⁶ ki je skupaj z dr. Miroslavom Pahorjem pripravil objavo srednjeveških piranskih statotov,⁵⁷ v doktorskem delu pa se je osredotočil na raziskave Ilirskih provinc.⁵⁸ Pri nadgrajevanju te tematike mu je koristilo leto dni (1994) v diplomatski službi na veleposlaništvu v Parizu.⁵⁹

... in v okviru samostojnega Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU

Leta 1980 je bil sprejet nov zakon o Slovenski akademiji znanosti in umetnosti.⁶⁰ V skladu z njim je bil sprejet nov statut.⁶¹ V letu 1982 je bila izvedena reorganizacija SAZU: večina akademijskih inštitutov se je povezala v samoupravno delovno organizacijo Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti (ZRC SAZU)⁶² in se odcepila od SAZU. Upravnik zgodovinskega inštituta je bil akad. Fran Zwitter, znanstveni svet pa so sestavljali akademika Fran Zwitter (predsednik) in Bogo Grafenauer, dopisni član SAZU Sergij Vilfan in dr. Pavle Blaznik. Na inštitutu so bili zaposleni: znanstveni svetnik dr. Pavle Blaznik, višji raziskovalni sodelavec Božo Otorepec, asistenti Darja Mihelič, mag. Stane Granda in Janez Šumrada ter strokovna sodelavka Eva Holz.⁶³ Dr. Pavle Blaznik se je konec leta 1982 upokojil, na razpisano mesto asistenta za zgodovino Slovencev v novem veku pa je bil sprejet Vincenc Rajšp.⁶⁴ Njegov delokrog je bil deloma usmerjen v zgodovino prometa,⁶⁵ ob najdbi jožefinskih vojaških zemljevidov v dunajskem »vojnem arhivu« pa je pripravil njihovo objavo za slovensko ozemlje.⁶⁶

Predsedstvo SAZU je 1983 imenovalo nove člane znanstvenega sveta inštituta v sestavi: akademiki Fran Zwitter (predsednik), Bogo Grafenauer in Sergij Vilfan, dopisni član SAZU Ferdo Gestrin, dr. Pavle Blaznik, višji raziskovalni sodelavec Božo Otorepec in asistentka dr. Darja Mihelič. Asistent mag. Stane Granda je namesto akad. Frana Zwittra postal upravnik inštituta,⁶⁷ od 1981 do 1992 pa je bil tudi pomočnik (v. d.) direktorja ZRC SAZU. Inštitutsko osebje so sestavljali: višji raziskovalni sodelavec Božo Otorepec, asistenti mag. Stane Granda, dr. Darja Mihelič, mag. Vincenc Rajšp in Janez Šumrada ter strokovna sodelavka mag. Eva Holz.⁶⁸

Dr. Darja Mihelič je bila 1984 izvoljena v naziv znanstvene sodelavke, na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani pa je bila objavljena k sodelovanju s predavanji iz zgodovine Slovencev v srednjem veku.⁶⁹ Božo Otorepec je bil preveden v naziv raziskovalnega svetnika, mag. Stane Granda v višjega raziskovalnega sodelavca, mag. Vinko Rajšp v naziv raziskovalnega sodelavca, mag. Eva Holz pa je bila izvoljena v raziskovalno sodelavko. Tega leta se je poslovil dr. Pavle Blaznik,⁷⁰ sodelavci inštituta pa so se skupaj lotili dela na objavi Historične topografije Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške iz kartotečne zapuščine pokojnega kolega: kolacionirali so besedila rokopisa in v klasično natisnjene »plahte« vnašali popravke.⁷¹ Leta 1985 se je inštitutu kot tajnica pridružila Cvetka Puncer (od 1986 Vode).⁷²

Institucija mladih raziskovalcev, ki jo je v osemdesetih letih 20. stoletja uvedlo Ministrstvo za znanost in tehnologijo, je vplivala na povečanje števila in pomladitev inštitutskega osebja. V letu 1987 se je na inštitutu zaposlil Dušan Kos.⁷³ Njegova mentorica je bila dr. Darja Mihelič, ko pa je 1990 odšla kot štipendistka sklada Alexandra von Humboldta v Nemčijo, je mentorstvo prevzel dr. Božo Otorepec. Dušan Kos

⁵⁵ Holz, Eva: *Razvoj cestnega omrežja na Slovenskem ob koncu 18. in v 19. stoletju*. Ljubljana: ZRC SAZU, 1994 (Zbirka ZRC, 2).

⁵⁶ *Letopis* 32, str. 12, 213–218.

⁵⁷ Pahor, Miroslav in Šumrada, Janez: *Statut piranskega komununa od 13. do 17. stoletja*. Ljubljana: SAZU, 1987 (Viri za zgodovino Slovencev 10).

⁵⁸ Šumrada, Janez: *Nekateri temeljni problemi Ilirskih provinc* (doktorska disertacija). Ljubljana, 1992.

⁵⁹ *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. 45. knjiga 1994*, Ljubljana: SAZU, 1995, str. 224. 252.

⁶⁰ *Letopis* 31, str. 19–28.

⁶¹ *Letopis* 32, str. 19–40.

⁶² *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. 33. knjiga 1982*, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1983, str. 3.

⁶³ *Letopis* 33, str. 184.

⁶⁴ *Letopis* 33, str. 203.

⁶⁵ Rajšp, Vincenc: *Obsoška cesta v prometni politiki avstrijske države do konca 18. stoletja. Prispevki za zgodovino Tolminskega*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Sekcija za krajevno zgodovino, 1994, str. 46–51 (Kronika, 42, št. 1).

⁶⁶ Rajšp, Vincenc in Ficko, Majda: *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787. Zv. 1*. Ljubljana: ZRC SAZU, Arhiv Republike Slovenije, 1995; Rajšp, Vincenc, Ficko, Majda, Grabnar, Marija, Serše, Aleksandra in Kološa, Vladimir: *Zv. 2*, 1996;

Rajšp, Vincenc in Trpin, Drago: *Zv. 3*, 1997; Rajšp, Vincenc, Serše, Aleksandra in Ficko, Majda: *Zv. 4*. Ljubljana, 1998; Rajšp, Vincenc, Marija Grabnar: *Zv. 5*, 1999; Rajšp, Vincenc, Grabnar, Marija, Kološa, Vladimir et al.: *Zv. 6*, 2000; Rajšp, Vincenc, Serše, Aleksandra et al.: *Zv. 7*, 2001.

⁶⁷ Predstojnik je bil do 1996.

⁶⁸ *Letopis* 34, str. 216, 243–247.

⁶⁹ *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. 35. knjiga 1984*, Ljubljana: SAZU, 1985, str. 168. Do študijskega leta 1994 je predavala na Oddelku za zgodovino, od 1995 na Oddelku za arheologijo, od 2002 pa tudi na Fakulteti za humanistične študije Univerze na Primorskem v Kopru.

⁷⁰ *Letopis* 35, str. 189–193.

⁷¹ Prva dva zvezka sta izšla 1986 in 1988: Blaznik, Pavle: *Historična topografija Slovenije. Slovenska Štajerska in jugoslovanski del Koroške do leta 1500*. Ljubljana: SAZU, ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa. 1: *A–M*. – 1986; 2: *N–Z*. – 1988; seznam tujih oblik krajevnih imen za tretji zvezek je na računalniku pripravila Darja Mihelič: 3: Mihelič, Darja: *Seznam oblik krajevnih imen v srednjeveških virih* – 1989.

⁷² *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. 36. knjiga 1985*, Ljubljana: SAZU, 1986, str. 268.

⁷³ *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. 38. knjiga 1987*, Ljubljana: SAZU, 1988, str. 283–286, tu: str. 258.

se je v letih 1989–1992 izpopolnjeval na Institut für Österreichische Geschichtsforschung na Dunaju. Pod pedagoškim mentorstvom akad. Ferda Gestri na je 1993 doktoriral na temo srednjeveškega neagrarnega gospodarstva in družbe na Slovenskem.⁷⁴ V sklopu edicij virov je objavil urbarje za Belo krajino in Žumberk, ptujski statut, celjsko knjigo listin, na bazi CKSL Boža Otorepca pa je raziskoval razmerje gradov in mest na Kranjskem.⁷⁵ Od 1994 do 2003 je na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani nasledil prof. Boža Otorepca, ki se je konec leta 1993 upokojil, in na oddelkih za zgodovino in za umetnostno zgodovino poučeval pomožne zgodovinske vede.⁷⁶

V inštitutski kolektiv se je 1987 vključil tudi dr. Branko Marušič, strokovnjak za zgodovino goriških Slovencev v 19. in prvih desetletjih 20. stoletja, ki je imel delovni prostor v Novi Gorici.⁷⁷ Leta 1988 je postal član znanstvenega sveta inštituta, ki mu je od 30. junija 1988, po smrti akad. Frana Zwittra (14. aprila 1988) predsedoval akad. Bogo Grafenauer.⁷⁸ Leta 1990 se je kot nova raziskovalna asistentka pod mentorstvom Branka Marušiča inštitutu pridružila Petra Svolfšak,⁷⁹ katere raziskovalne tematike so zajemale Veliko vojno in razmere na Soški fronti.⁸⁰ Odločitev za njeno pritegnitev v kolektiv se je daljnoročno izkazala za izvrstno, vendar pa je obdobje njenih raziskav, ki ni sodilo v prvotni kronološki okvir inštitutskih vsebin, sprva vzbujalo nekaj pomislekov, ne nazadnje tudi zato, ker nastavitev ni bila vnaprej ustrezno usklajena z znanstvenim svetom inštituta.

Po smrti akad. Boga Grafenauerja (12. maja

1995) je bil 30. junija imenovan nov znanstveni svet inštituta v sestavi: akad. Sergij Vilfan (predsednik), dopisni član SAZU Jože Mlinarič, znanstvena svetnika dr. Branko Marušič in dr. Darja Mihelič, višji znanstveni sodelavci dr. Vincenc Rajšp, dr. Dušan Kos in dr. Stane Granda. Sodelavci inštituta so bili še višja znanstvena sodelayka dr. Eva Holz, asistent z doktoratom dr. Janez Šumrada, asistentka Petra Svolfšak in tajnica Cvetka Vode.⁸¹

V letu 1995 se je konstituiral znanstveni svet ZRC SAZU, ki je od akademijskih razredov prevzel nalogo imenovanja v strokovne, raziskovalne in znanstvene nazive.⁸² Vloge na inštitutu so se vnovič zamenjale po smrti akad. Sergija Vilfana (16. marca 1996).⁸³ Znanstveni svet so sestavljali dr. Darja Mihelič (predsednica), izr. član SAZU Rajko Bratož, dr. Dušan Kos, dr. Branko Marušič, izr. član SAZU Jože Mlinarič in dr. Vincenc Rajšp, ki je postal predstojnik inštituta namesto dr. Staneta Grande. Omenjeni novosti v vodstvu znanstvenega sveta in inštituta na inštitutu nista bili sprejeti soglasno ampak s preglašovanjem.

Osebu inštituta se je 1996 pod raziskovalnim mentorstvom dr. Darje Mihelič pridružil mladi raziskovalec Miha Kosi, ki je tedaj že imel za objavo pripravljeno monografijo *Potujoči srednji vek*. Bila je osnova za njegovo disertacijo⁸⁴ in se je imenitno umeščala v inštitutske raziskave zgodovine prometa, inštitut pa je zapustil dr. Janez Šumrada in krajši čas deloval na Inštitutu za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU.⁸⁵ Mladi raziskovalec Matjaž Bizjak, ki je prišel na inštitut 1997,⁸⁶ je pod mentorstvom dr. Dušana Kosa nadaljeval inštitutski program na objavah računskih knjig in urbarjev in jih nadgradil v monografiji *Ratio facta est. Gospodarska struktura in poslovanje poznosrednjeveških gospodstev na Slovenskem*.⁸⁷ Leta 1998 je začasno pod raziskovalnim mentorstvom dr. Vincenca Rajšpa postala mlada raziskovalka na inštitutu Alenka Čedilnik,⁸⁸ ki je raziskovala poznoantično obdobje, 1999⁸⁹ pa mladi raziskovalec Miha Preinfalk, ki je pod mentorskim vodstvom dr. Dušana Kosa preučeval plemiške

⁷⁴ Kos, Dušan: *Neagrarno gospodarstvo in družba v slovenskih deželah v 14. stoletju (s posebnim poudarkom na plemstvo in višje sloje meščanstva)* (doktorska disertacija). Ljubljana, 1993.

⁷⁵ Kos, Dušan: *Urbarji za Belo krajino in Žumberk. (15.–18. stoletje)*. Ljubljana: SAZU, ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, 1991 (Viri za zgodovino Slovencev, knj. 13, Novejši urbarji za Slovenijo, zv. 1); Kos, Dušan in Hernja Masten, Marija: *Statut mesta Ptuj 1513*. Ptuj: Zgodovinski arhiv; Ljubljana: Znanstveno raziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, 1999; Kos, Dušan: *Celjska knjiga listin I. Listine svobodnih gospodov Zovneških do leta 1341*. Ljubljana: ZRC SAZU; Celje: Muzej novejšje zgodovine, 1996; isti: *Blesk zlate krone. Gospodje Svibenski – kratka zgodovina plemenitih nasilnikov*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2003 (Thesaurus memoriae, Dissertationes, 1); isti: *Med gradom in mestom. Odnos kranjskega, slovenještarskega in koroškega plemstva do gradov in meščanskih naselij do začetka 15. stoletja*. Ljubljana: ZRC SAZU, 1994 (Zbirka ZRC, 1).

⁷⁶ *Letopis* 44, str. 280, *Letopis* 45, str. 238.

⁷⁷ *Letopis* 38, str. 258. Finančna sredstva za svojo nastavitev je pridobil od novogoriške občine.

⁷⁸ *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. 39. knjiga 1988*, Ljubljana: SAZU, 1989, str. 200–201.

⁷⁹ *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. 41. knjiga 1990*, Ljubljana: SAZU, 1991, str. 210.

⁸⁰ Svolfšak, Petra: *Italijanska okupacija Posočja (od maja 1915 do oktobra 1917)* (doktorska disertacija). Ljubljana, 1997; ista: *Soča, sveta reka. Italijanska zasedba slovenskega ozemlja (1915–1917)*. Ljubljana: Nova revija, 2003. Za dosežke na področju raziskovanja slovenskega zgodovinskega spomina o prvi svetovni vojni je 1998 prejela srebrni znak ZRC.

⁸¹ *Letopis* 46, str. 270

⁸² *Letopis* 46, str. 267.

⁸³ *Letopis* 47, str. 234

⁸⁴ Kosi, Miha. *Potujoči srednji vek. Cesta, popotnik in promet na Slovenskem med antiko in 16. stoletjem*. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC, 1998 (Zbirka ZRC, 20); isti: *Promet kot eden temeljev gospodarskega razvoja na Slovenskem v srednjem veku* (doktorska disertacija), Ljubljana, 2001.

⁸⁵ *Letopis* 47, str. 235.

⁸⁶ *Znanstvenoraziskovalni center SAZU. Poročilo o delu 1997*. Ljubljana: ZRC SAZU, 1998, str. 43–53.

⁸⁷ Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2003 (Thesaurus memoriae, Dissertationes 2). Za delo je 2005 prejel najvišjo stanovsko nagrado (klio).

⁸⁸ *Znanstvenoraziskovalni center SAZU. Poročilo o delu 1998*. Ljubljana: ZRC SAZU, 1999, str. 43–54.

⁸⁹ *Znanstvenoraziskovalni center SAZU. Poročilo o delu 1999*. Ljubljana: ZRC SAZU, 2000, str. 47–58.

družine na Slovenskem, zlasti družino Auersperg.⁹⁰ Znanstvenemu svetu se je v teh dveh letih pridružil tudi dr. Walter Lukan.

Dr. Vincenc Rajšp je leta 2000 postal direktor Slovenskega znanstvenega inštituta na Dunaju. Kot predstojnica Zgodovinskega inštituta Milka Kosa ga je zamenjala dr. Darja Mihelič. Predsednik znanstvenega sveta je bil dr. Branko Marušič, člani pa akad. Rajko Bratož, dr. Stane Granda, dr. Dušan Kos, dr. Darja Mihelič in izr. član SAZU Jože Mlinarič. Decembra je kolektiv zapustila mlada raziskovalka Alenka Cedilnik,⁹¹ 2001 pa se mu je pridružil dr. Boris Golec, izvedenec za zgodovino mestih naselbin na Slovenskem v zgodnjem novem veku.⁹² Mesto strokovne sodelavke inštituta je zasedla Barbara Šterbenc Svetina.⁹³

Leta 2002 je postala članica znanstvenega sveta dr. Eva Holz;⁹⁴ leto kasneje je prevzela mentorstvo mlade raziskovalke Katarine Keber, ki se je inštitutu pridružila 2003⁹⁵ in se usmerila v raziskave kužnih epidemij in ukrepov za njihovo zajezitev v 19. stoletju.⁹⁶

Do nekaterih zamenjav v osebju in vodstvu inštituta je prišlo tudi 2004,⁹⁷ ko je bil inštitut že v novih prostorih na Novem trgu 2. Predsednik znanstvenega sveta dr. Branko Marušič se je 15. oktobra upokojil, nasledila ga je dr. Eva Holz, ostali člani sveta so bili: akad. Rajko Bratož, dr. Stane Granda, dr. Dušan Kos, dr. Darja Mihelič, do 7. julija akad. Jože Mlinarič, ki mu je sledil akad. Vasilij Melik. Kolektiv inštituta so sestavljali: znanstveni svetniki dr. Stane Granda, dr. Eva Holz, dr. Dušan Kos, dr. Branko Marušič (do 15. oktobra), dr. Darja Mihelič (predstojnica), višja znanstvena sodelavka dr. Petra Svoljšak ter znanstveni sodelavci dr. Matjaž Bizjak, dr. Boris Golec, dr. Miha Kosi in dr. Miha Preinfalk. Asistentki sta bili mladi raziskovalki mag. Katarina Keber, in v no-

vogoriški enoti Neva Makuc, ki se je ukvarjala z novoveško furlansko historiografijo.⁹⁸ Njen raziskovalni mentor je bil najprej dr. Branko Marušič, nato pa dr. Darja Mihelič. Začasno odsotna strokovna sodelavka inštituta je bila Barbara Šterbenc Svetina.⁹⁹

Inštitutski prostori in pohištvena oprema

Poročilo glavnega tajnika o delu Akademije v letu 1950 na skupščini 29. decembra 1950¹⁰⁰ omenja, da je Akademija, ki je imela sedež v stavbi deželnih stanov na Novem trgu 3, pridobila nekaj prostorov v hiši na Novem trgu 4 (nekdanja Kobencljeva palača). Nekateri inštituti so si 1951 prostorsko opomogli z vselitvijo v prostore na tem naslovu.¹⁰¹

Masivna palača z baročno fasado, katere temelji so še srednjeveški, je bila prezidana po sredi 18. stoletja. Njen lastnik je bil visoki državni uradnik Janez Filip Cobenzl. Visoki, obokani prvo in drugo nadstropje sta bili nekoč namenjeni bivanju gosposke, tretje, z nizkimi stropi, pa služinčadi. V tej etaži je Inštitut za zgodovino, katerega dve sekciji sta v pritličju stavbe Novi trg 3 imeli dve sobi, 1950 dobil na razpolago tri sobe za arheološko sekcijo.¹⁰² Leto kasneje je poleg teh prostorov dobila eno sobo Sekcija za občo in narodno zgodovino, Sekcija za zgodovino umetnosti sobo in kabinet, inštitut pa je izpraznil sobi v pritličju hiše Novi trg 3.¹⁰³ Sekcija za arheologijo se je v prvi polovici petdesetih let preselila v stavbo ob Salendrovi ulici. Ob selitvi je 1953 nabavila laboratorijsko opremo in inventar. Novembra se je v nove prostore preselil upravnik sekcije in laboratorij, pisarna oz. biblioteka pa sta ostali v starih prostorih.¹⁰⁴ Istega leta je bila za glavno poslopje Akademije na Novem trgu 3, za hišo na Novem trgu 4 in za stavbo ob Salendrovi ulici urejena nova hišna telefonska centrala s 23 priključki.¹⁰⁵

Sekciji za občo in narodno zgodovino je bila 1963 v tretjem nadstropju na Novem trgu 4 dodeljena dodatna soba, kamor so prerazporedili del knjižnice.¹⁰⁶ V prostore sekcije oz. kasnejšega Inštituta za občo in narodno zgodovino se je dostopalo skozi vrata na koncu in skozi dvoja ob strani hodnika, ki je zaključeval stopnišče. Glavni inštitutski vhod na koncu hodnika je vodil v podolgovato prehodno sobo ve-

⁹⁰ Preinfalk, Miha: *Genealoška in socialna podoba rodbine Auersperg v srednjem in novem veku* (doktorska disertacija). Ljubljana, 2003; isti: *Auerspergi. Po sledih mogočnega tura*. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2005 (Thesaurus memoriae, Dissertationes, 4). Za študijo o genealoški in socialni podobi Auerspergov v srednjem in novem veku je 2007 prejel srebrni znak ZRC.

⁹¹ *Znanstvenoraziskovalni center SAZU. Poročilo o delu 2000*. Ljubljana: ZRC SAZU, 2001, str. 37–46.

⁹² Golec, Boris: *Družba v mestih in trgih Dolenjske in Notranjske od poznega srednjega veka do srede 18. stoletja* (doktorska disertacija). Ljubljana, 1999. Za doktorsko disertacijo je 2001 prejel nagrado Zlati znak ZRC SAZU.

⁹³ *Znanstvenoraziskovalni center SAZU. Poročilo o delu 2001*. Ljubljana: ZRC SAZU, 2002, str. 49–59.

⁹⁴ *Znanstvenoraziskovalni center SAZU. Poročilo o delu 2002*. Ljubljana: ZRC SAZU, 2003, str. 49–58.

⁹⁵ *Znanstvenoraziskovalni center SAZU. Poročilo o delu 2003*. Ljubljana: ZRC SAZU, 2004, str. 51–60.

⁹⁶ Keber, Katarina: *Epidemije kolere in njihov vpliv na razvoj javnega zdravstvenega sistema na Kranjskem v 19. stoletju* (doktorska disertacija). Ljubljana, 2006; ista: *Čas kolere. Epidemije kolere na Kranjskem v 19. stoletju*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2007.

⁹⁷ *ZRC SAZU, Poročilo 2004*, str. 67–78.

⁹⁸ Makuc, Neva: *Furlanska historiografija in slovenska zgodovina* (doktorska disertacija). Nova Gorica, 2010; ista: *Historiografija in mentaliteta v novoveški Furlaniji in Gorški*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011. Za monografijo je 2012 prejela stanovsko priznanje slovenskih zgodovinarjev za znanstveni prvenec.

⁹⁹ Od 2005 tehnična urednica *Kronike*, časopisa za slovensko krajevno zgodovino, od 2013 urednica *Novoga Slovenskega biografskega leksikona*.

¹⁰⁰ *Letopis* 4, str. 127–136.

¹⁰¹ *Letopis* 4, str. 151–161.

¹⁰² *Letopis* 4, str. 128–129.

¹⁰³ *Letopis* 4, str. 152.

¹⁰⁴ *Letopis* 5, str. 310.

¹⁰⁵ *Letopis* 5, str. 259.

¹⁰⁶ *Letopis* 14, str. 72–73.

Novi trg 4, prvi dom Zgodovinskega inštituta Milka Kosa.

likosti blizu 25 m² z oknom, ki je gledalo na Novi trg proti pročelju glavne stavbe Akademije z veliko uro. Iz te sobe so na levo vodila vrata v upravnikov kabinet enake velikosti, tudi z oknom na Novi trg, na desno pa v veliko vogalno sobo (okrog 50 m²) s štirimi okni, dvema na Novi trg in dvema na Gosposko ulico. Ta soba je imela prehod v sobo podobne velikosti z dvema oknoma na Gosposko ulico. Ta prostor je imel tudi svoj vhod s stopnišnega hodnika. Velike sobe z nizkimi stropi niso bile primerne niti za knjižnico niti za kabinetno raziskovalno delo.¹⁰⁷ Sekcija za zgodovino je 1972 pridobila še malo podolgovato sobo¹⁰⁸ (tudi v velikosti ok. 25 m²) z vhodom nasproti stopnišča, namenjeno knjižni zapuščini dr. Franca in akad. Milka Kosa.

Konstrukcija sob je bila lesena, nosilnost pa slaba, zato so bile lesene knjižne police nameščene ob stenah vseh sob, le v sobi nasproti stopnišča so bile kovinske in postavljene tudi prečno po sredini. Tla so bila iz parketa, ki so ga snažilke negovale s tedaj običajnimi loščili. Prostore so ogrevale lončene peči, ob katerih so stali zaboji za premog. Snažilke so zjutraj zakurile v pečeh, nato pa so za ogenj skrbeli sodelavci inštituta. Peči so čez nekaj let nadomestili z radiatorji pod okni, ogrevanje pa je bilo pred napeljavo toplo-

voda speljano v hišo pod trgom iz centralne kurilnice v glavni stavbi Akademije.

Pohištvena oprema inštitutskih prostorov je bila ugledna. Knjižne police ter nekaj omar je bilo izdelanih po meri iz masivnega lesa. Delovne mize so bile velike in funkcionalne, v manjših sobah je stala po ena, v veliki vogalni sobi sprva dve (kasneje celo štiri), v drugi veliki sobi dve. Zlasti lepa je bila upravnikova soba, ki je nekdaj pripadala akad. Milku Kosu, ki je bil leta 1938 med ustanovnimi člani SAZU ter 1938–1939 in 1950–1972 njen glavni tajnik. V njegovi sobi je stala sedežna garnitura: kavč in masivna fotelja iz rdečega umetnega usnja, klubska mizica s stekleno ploščo, delovna miza z zaobljenimi vogali, desno ob vhodu garderobna stena, ob njej pa ozka omara za obleko povezana s knjižno omaro z deloma zastekljenimi knjižnimi policami, vse iz svetlega lesa. Knjižne police so bile tudi ob nasprotni steni. V prehodni sobi je bila ena delovna miza, ob daljših stenah pa so stale knjižne police. V vogalni sobi je bila ob knjižnih policah in delovnih mizah še dvodelna sejna miza z mizno ploščo, oblečeno v rdeče sukno, s stoli, ki so bili tapcirani z rdečim umetnim usnjem in večnamenska omara z vratci. V drugi veliki sobi je poleg knjižnih polic in delovnih miz stala še omara z vratci, klubska mizica z zelenimi fotelji ter dvodelna sejna miza z miznima ploščama v zelenem suknu z zeleno tapciranimi stoli.

¹⁰⁷ Vogalno sobo so pregradili z improviziranimi predelnimi stenami.

¹⁰⁸ *Letopis* 23, str. 133–139 (tu 138).

Adaptacije stavbe in selitve inštituta

Akademija naj bi 1970 »do kraja uredila« hišo Novi trg 4, kjer je bilo v dvoriščnem delu stavbe zgrajeno dvigalo.¹⁰⁹ Pogosto se je kvarilo. Uslužbenci, ki so prihajali delat na inštitut zunaj delovnega časa, so se dvigalu raje odpovedali in uporabljali stopnišče.

Starinska zgradba pod spomeniško zaščito je bila potrebna vzdrževanja, inštitutske potrebe pa so zahtevale prilagoditve.¹¹⁰ Celovita obnova zgradbe se je začela v osemdesetih letih in to od spodaj, z ureditvijo Prešernove dvorane v podprtljaju. V prostoru v njenem podaljšku proti Novemu trgu je bilo potrebno učvrstiti steber, ki je podpiral ogroženi vogal stavbe. Iz obokov med nadstropji so izpraznili na tone proda, ki so ga nekoč uporabljali kot polnilo. Učvrščevali so tla nadstropij ter injicirali zidove s cementno maso. V bivalnem pogledu je bila za zaposlene bistvena ureditev ogrevanja in vgraditev radiatorjev, v estetskem pa je sijajno uspela restavracija Male dvorane (sedaj: Dvorana štirih letnih časov) v drugem nadstropju.

Večina akademijskih inštitutov je bila v stiski s prostorom. Načrti, da bi dvorišče, »škrbino na Gosposki« pozidali, se niso uresničili, prednost pred tem projektom so imele adaptacije drugih akademijskih zgradb, zlasti Novega trga 5. Dvorišče so tlakovali z gladkim kamnom, ki je bil pozimi nevarno drsen.¹¹¹ Pod dvoriščem je bila sprva klet za premog, ki je bila kasneje predelana v skladišče za knjige. Prostor je zamakal, ko je bil v njem premog, je prišlo celo do samovžiga.

Za sodelavce inštituta sta bili zlasti stresni leti 1986 in 1987.¹¹² Zaradi obnovitvenih del so se začasno preselili, predvsem v drugo nadstropje stavbe poleg Male dvorane. Večina knjig v tem času ni bila dostopna. Gradbena dela so bila hrupna, cementna masa je ob injiciranju zidov curljala skozi vtičnice in odprtine v stenah, valila se je celo skozi okroglo odprtino v steni, nekdanj namenjeno napeljavi iz peči v dimnik (delavci so s cementno maso zalili dimnik do drugega nadstropja!). Pri postavljanju fasadnega odra na dvoriščni strani je delavec prebil debeli zunanji zid stavbe in s svedrom z dvoriščne strani zavrtal v začasni inštitutski kabinet.

Ko so bila dela zaključena, se je inštitut vrnil v prvotne prostore. Tedaj se je odprla možnost za pridobitev dodatnih treh prostorov nad Malo dvorano: prehodnega brez dnevne svetlobe z okensko nišo proti veži z dvigalom, zaprto s stekleno opeko, ter

dve sobi z oknoma na Gosposko ulico. Interes za te prostore sta imela zgodovinski in sosednji Muzikološki inštitut. Pridobil jih je prvi s pomočjo akad. Boga Grafenauerja, ki si je večjo od obeh sobic izgovoril kot svoj kabinet in ga dal v uporabo inštitutu. Tja je bila na kovinske police ob stenah prestavljena knjižnica in zapuščina akad. Milka in Franca Kosa.

Ob obnovi so bile zunanje kljuge vrat na inštitutu zamenjane z okroglimi glavíči. Ti so sodelavce primorali, da prostora niso zapuščali brez ključa. To je bilo nujno zlasti ob prihodu na prazen inštitut zunaj delovnega časa.¹¹³ Sicer pa puščanje odprtih vrat ni bilo priporočljivo, saj so inštitute občasno obiskali zmikavti.¹¹⁴

Po zaključenih delih v tretjem nadstropju Novega trga 4, so se sanacijska in obnovitvena dela nadaljevala v mansardi nad inštitutom. Svedri, ki so jih delavci uporabljali pri delu, kovinskim omaram in celo knjigam v prostorih inštituta niso prizanesli. Pri vrtnanju tal mansarde, je sveder skozi strop zgodovinskega inštituta zavrtal v revijo *Annales* iz knjižnega fonda akad. Milka Kosa na vrhnji knjižni polici v kabinetu akad. Grafenauerja.

Inštitutska biblioteka

Sekcija je že v prvih letih obstoja pridobila večjo količino knjig z donacijami, namenjenimi Akademiji znanosti in umetnosti v Ljubljani.¹¹⁵ Kot prvo velja omeniti knjižno zapuščino lingvистa in bibliofila Adolfa Robida. Njegova nekdanja knjižnica je predstavljala osnovo knjižnega fonda Akademije, ki je leto po ustanovitvi 1939 pridobila prostore na Novem trgu 3, kjer je našla svoje mesto tudi knjižnica. Knjige so kasneje glede na njihovo vsebino razdelili med akademijske inštitute. Drugi korpus, ki je že v zgodnjem obdobju obogatil knjižnico sekcije, je bila knjižnica Kmetijske družbe za Kranjsko. Ko je bila družba 1945 razpuščena, je velik del njenega knjižnega fonda prevzela Akademija znanosti in umetnosti, izbor knjig pa je opravila dr. Melitta Pivec-Stelè. Leta 1951 je več kot štiri petine knjig prevzela v hrambo Sekcija za občo in narodno zgodovino Inštituta za zgodovino. Donacije in sprotni dotok vseh knjig so zaporedno popisali v Centralni biblioteki SAZU, potem pa jih glede na vsebino – opremljene s signaturo z ustrezno dodatno oznako – posredovali inštitutom. Posamezen inštitut ni prejel knjig v celovitem zaporednem številčnem nizu, ampak so bile med števil-

¹⁰⁹ *Letopis* 21, str. 128.

¹¹⁰ Akademijske stavbe niso bile prilagojene za potrebe kabinetne raziskovalne ali knjižnične dejavnosti. Bile so izročene v skrbništvo in uporabo Slovenske akademije znanosti in umetnosti, kar naj bi zagotovilo ohranitev arhitekturne dediščine Novega trga.

¹¹¹ V poznih sedemdesetih letih si je ob padcu na njem Božo Otorepec zlomil ključnico.

¹¹² *Letopis* 38, str. 283.

¹¹³ Kolega, ki se je ob taki priložnosti zaprl na hodnik, je bil primoran v svojo sobo celó vlomiti.

¹¹⁴ Tisti, ki je »deloval« v hiši poleti 1998, je bil intelektualec: ukradeno bančno kartico je skušal unovčiti ob nakupu knjig v knjigarni Mladinske knjige na Mestnem trgu.

¹¹⁵ Fabjančič, Marija: Naših sedemdeset let. *Sedemdeset let Biblioteke Slovenske akademije znanosti in umetnosti*. Ljubljana: SAZU, 2008, str. 11–50.

kami vrzeli – knjige z vmesnimi signaturami so bile razporejene na druge enote.

Inštitut za občo in narodno zgodovino si je tudi v ne najbolj rožnatih sedemdesetih letih prizadeval za širitev knjižnice. Leta 1973 je deloma z nakupom deloma z donacijo pridobil večji del dragocene, sistematično zasnovane knjižnice ter arhivsko zapuščino zgodovinarjev dr. Franca Kosa in njegovega sina akad. Milka Kosa. V Centralni biblioteki SAZU so bile knjige inventarizirane kot enoten korpus, ki je dobil prostor na inštitutskih knjižnih policah. Poleg starih tiskov (od 17. stoletja dalje) so med knjižnimi enotami zelo dragocene desetine separatov, ki so jih akad. Milku Kosu s posvetili namenili kolegi, prijatelji in znanci.

Slabi dve desetletji kasneje, 1992, je inštitut prevzel v hrambo knjižnico in arhivsko gradivo odvetnika in politika Henrika Tume, ki je našla prostor v leta 1987 ustanovljeni raziskovalni postaji Zgodovinskega inštituta Milka Kosa v Novi Gorici. Ta korpus je uredila in popisala Petra Kolenc.¹¹⁶

V »predračunalniškem« času je bilo informacije o nahajališču določene knjige v neki knjižnici potrebno pridobiti s fizičnim pregledom katalogov vsake knjižnice *in situ*. Tematsko iskanje knjig po vsebinah naj bi omogočil tim. UDK (Univerzalna Decimalna Klasifikacija). V devetdesetih letih se je postopno začelo evidentiranje knjig v sistemu COBISS, kar je sčasoma pometlo s težavami, s kakršnimi so se včasih soočali raziskovalci, ki so želeli biti seznanjeni z najnovejšo literaturo s svojega raziskovalnega področja.

Tehnična oprema delovnih prostorov, razcvet monografskih objav

Tehnična oprema, s katero je razpolagal inštitut, je bila sprva skromna. Imel je nekaj preprostih telefonov, ki so delovali prek centrale v pritličju glavne stavbe Akademije. Tam je bil tudi razmnoževalni stroj, nekakšen prednik fotokopirnih strojev. Ciklostila hiša ni premogla.

Osnovno delovno orodje inštitutskih sodelavcev je bil do srede 80-ih let običajni pisalni stroj. Novinci večinoma niso dobili novih pisalnih strojev (ali miz in stolov), ampak »podedovane«, včasih izposojene s sosednjih inštitutov. Na inštitutu je bil majhen kuhar, na katerem so si sodelavci lahko skuhalo kavo.¹¹⁷

V 70-ih letih so se začela širiti prva (zasebna) žepna računalna. Za pripravo besedil drugega zvezka *Gospodarske in družbene zgodovine Slovencev* si je inštitut na pobudo dopisnega člana SAZU Sergija Vilfana omislil diktafon. Preprostemu mikročitalcu se je sčasoma pridružil robusten sodobnejši.

¹¹⁶ Kolenc, Petra: *Katalog knjižnice dr. Henrika Tume*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2008.

¹¹⁷ V 90-ih letih si je inštitut nabavil tudi sesalec za prah, pri čemer je izkoristil bonus, ki ga je bila deležna inštitutska sodelavka Petra Svöljšak kot mlada raziskovalka.

Prvi, malo zmogljivi računalniki in zgoščenke s skromno programsko zasnovno so prikapljali na inštitut v drugi polovici 80-ih let. Sodelavca Darja Mihelič in Vinko Rajšp, ki sta si iz družinskih proračunov nabavila računalnika znamke IBM, sta bila zainteresirana za nabavo usklajenih naprav tudi na inštitutu. Pri vodstvu ustanove, ki se je zavzemala za računalniško opremo znamke Atari, sta naletela na nerazumevanje in burno negodovanje. Tiskalniki so bili sprva iglični, besedilo, ki ga ni bilo mogoče kaj prida oblikovati, se je tiskalo na »brezkončni papir« (zložen kot harmonika). V začetku 90-ih let je sodelavce inštituta navdušil preprost fotokopirni stroj, ki ga je inštitut imel v souporabi še z dvema inštitutoma, zato je bil nameščen v veži ob dvigalu.

Postopne izboljšave računalniških zmogljivosti so odpirale možnosti namiznega založništva in novih načinov objav, ki so se v primerjavi s klasičnim tiskom občutno pocenile. Inštitut se je pri objavah odlepil od akademjskih zbirk Viri za zgodovino Slovencev in Dela (Razreda SAZU za zgodovinske in družbene vede). Nekaj monografij so sodelavci objavili v okviru zbirke ZRC,¹¹⁸ kasneje pa se je inštitut opogumil in 2002 oz. 2003 zasnoval zbirko *Thesaurus memoriae* s podzbirkama *Fontes*¹¹⁹ in *Dissertationes*.¹²⁰ Na inštitutu se je tudi porodila zamisel zbornikov ob osemdesetletnih jubilejih njegovih učiteljev in sopotnikov: od 1996 do 2003 Boga Grafenauerja, Ferda Gestrina, Sergija Vilfana, Vasilija Melika in Janka Pleterskega.¹²¹

Inštitutsko sobivanje

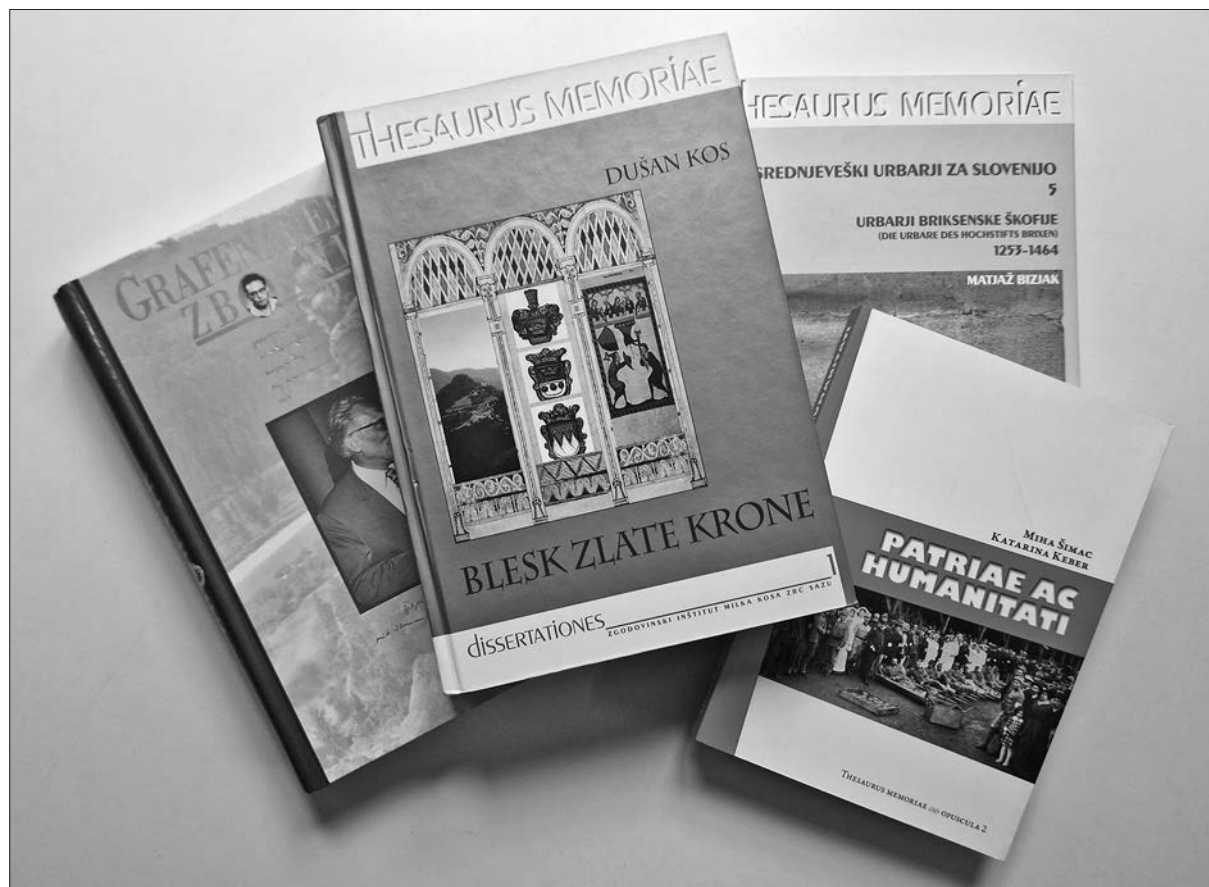
Seniorja dr. Blaznik in Božo Otorepec sta na inštitutu vpeljala delovni čas, ki je bil železno pravilo. Prvi je prihajal v službo pred 6. uro, odhajal pa je ob 12.30. Drugi je prihajal na delo ob 7. uri in odhajal domov ob 13.30. Darji Grafenauer in Jelki Milošević Perko, ki sta se inštitutu pridružili oktobra 1974, se je delavnik začel ob 7. uri. Prva je delala poln delovni čas in odhajala domov ob 14.30, ob sredah ob 17. uri, druga pa je delala skrajšan delovni čas, do 13. ure. Božo Otorepec je imel sprva njune prihode na delo pod strogim nadzorom in je njune minute zamude beležil na svoj namizni koledar. S prihodom sodelavca Staneta Grande, so stroga časovna merila priho-

¹¹⁸ D. Kos, *Med gradom in mestom*; Kos, Dušan: *Imago iustitiae. Historični sprehod skozi preiskovanje, sojenje in pravo pri plemstvu v poznem srednjem veku*. Ljubljana: ZRC SAZU, 1994 (Zbirka ZRC, 3); Holz, *Razvoj cestnega omrežja*; Kosi, *Potujoči srednji vek*.

¹¹⁹ Mihelič, *Piranska notarska knjiga*, zv. 3.

¹²⁰ D. Kos, *Blesk zlate krone*; Bizjak, *Ratio facta est*.

¹²¹ *Grafenauerjev zbornik*, ur. Vincenc Rajšp et al. Ljubljana: ZRC SAZU, 1996; *Gestrinov zbornik*, ur. Darja Mihelič, Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 1999; *Vilfanov zbornik. Pravo – zgodovina – narod*, ur. Vincenc Rajšp in Ernst Bruckmüller, Ljubljana: Založba ZRC, 1999; *Melikov zbornik: Slovenci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosedje*, ur. Vincenc Rajšp et al. Ljubljana: Založba ZRC, 2001.

Primeri novih inštitutskih zbirk in zbornikov.

dov na delo popustila. Eva Holz, ki je nastopila delo 1. februarja 1981, je tako prišla v službo pred vsemi in – naletela na zaklenjena vrata!

Plače delavcev inštitutov SAZU in kasneje ZRC SAZU do osemdesetih let niso bile poenotene s sorodnimi profili v drugih ustanovah. Pogosto so bile nižje, občasno pa so se popravile. To je bilo odvisno od prizadevanja ustanoviteljice Akademije, ki je bila z inštituti tesno povezana tudi v formalnih, praktičnih zadevah.¹²²

Akademiki, ki so usmerjali delo inštituta, so inštitutske raziskovalce obravnavali naklonjeno in jih pritegnili k sejam znanstvenega sveta inštituta. V spomin se je vtisnilo zlasti vodenje sej znanstvenega sveta pod predsedovanjem akad. Frana Zwittra. De- loval je karizmatično. Govoril je počasi, preudarno in tehtno z močnim pogrskovanjem. Pri tem kadiril cigareto za cigareto. Pepela ni sproti otresal v pepelnik, ampak je pustil, da je cigareta odgorela in nato celoten stržen pepela utrnil v pepelniku. Prazno škatlico je zmečkal, odložil v pepelnik in prižgal. Zapisnike je pisal na roko, Jelka Milošević Perko pa jih je pre-

tipkala. Predsednik znanstvenega sveta je sestavljal tudi poročila za *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti*.¹²³

Inštitutski sodelavci so bili vpeti v stanovsko društveno in uredniško dejavnost. Stane Granda je bil od 1974 do 1977 urednik *Prispevkov za zgodovino delavskega gibanja* in od 1990 do 2000 odgovorni urednik *Kronike, časopisa za slovensko krajevno zgodovino*, Eva Holz pa je bila glavna urednica te revije od 1996 do 2000.¹²⁴ Darja Mihelič je bila od 1982 do 1986 predsednica Zgodovinskega društva Ljubljana, od 1988 do 1992 predsednica Zveze zgodovinskih društev Slovenije, Stane Granda pa je Zvezi predsedoval od 1996 do 2000. Miheličeva je bila 1992 ob ustanovitvi kluba Humboldtovih štipendistov Slovenije izbrana za njegovo predsednico; skrbnica kluba je ostala do 2002. Leta 1995 je postala slovenska predstavica v izvršnem odboru Comité de l'Association internationale pour l'histoire des Alpes in bila izvoljena slovenska predstavica v Commission internationale pour l'histoire des villes, od 2002 (do 2016) članica njegovega izvršnega odbora. – Člani inštituta

¹²² Darji Grafenauer je npr. odobritev prošnje za dodaten dan dopusta ob poroki podpisal tedanji predsednik Akademije Josip Vidmar.

¹²³ Inštitutska poročila za letno publikacijo ZRC SAZU je pripravil predstojnik inštituta.

¹²⁴ Uredništvo revije je leta 2005 prevzel Miha Preinfalk.

so sodelovali v pedagoških procesih univerz in pridobili univerzitetne pedagoške nazive, bili so člani uredništev revij in zbirke ter svetov, odborov in komisij različnih strokovnih ustanov.

Sodelavci inštituta so bili različnih starosti, temu primerno je bilo tudi njihovo druženje. Dr. Blaznik je bil vesel zlasti obiskov zunanjih obiskovalcev – poleg sodelavcev pri *Gospodarski in družbeni zgodovini*, zlasti dr. Josipa Žontarja, ki je prihajal k njemu, kadar je prišel iz Kranja delat v Arhiv Republike Slovenije. Rad je posedel tudi z akad. Emilijanom Cevcem, upravnikom Umetnostnozgodovinskega inštituta Franceta Steleta.

Mlajši sodelavci so skupaj – priložnostno tudi ob navzočnosti akademikov in kolegov z drugih inštitutov – proslavljali praznike, rojstne dneve, magistrije in doktorate. Slavljenec je vselej poskrbel za hrano in pijačo. Božo Otorepec, ki se je siceršnjim tovrstnim dogodkom pridružil le za krajši čas, je po svojem zagovoru doktorata na inštitutu pripravil »celo ohcet«.

Reorganizacija Akademije 1981 je posredno na inštitutu sprožila tudi nesoglasja. Upravnik inštituta Stane Granda je hkrati postal pomočnik direktorja novega ZRC SAZU, kar je občasno vodilo v nasprotje interesov. Razgreti duhovi so se z razdružitvijo funkcij postopno umirili in v novo tisočletje je inštitut stopil složno in uspešno, k čemur so v veliki meri pripomogli mladi neobremenjeni sodelavci, ki so se pridružili inštitutskemu osebju z novimi vizijami raziskav. Večanje števila zaposlenih, zlasti pa potrebe inštitutske knjižnice so postopno prerasle zmogljivosti inštitutskih prostorov na Novem trgu 4. Leta 2003 je inštitut sprejel ponudbo direktorja ZRC SAZU Ota Lutharja za selitev v prostore v zgornjih dveh nadstropjih dvoriščnega trakta stavbe Novi trg 2 z ustrežno zasnovo kabinetov, knjižnice, sanitarij, z novim pohištvom in sodobno tehnično opremo ter kuhinjsko nišo.

Inštitut je sicer na novi lokaciji bolj izoliran kot na prejšnji, kljub temu pa je v novih prostorih zadihal s polnimi pljuči in doživel nesluten razcvet, pravo *aetatem auream*.

Namesto zaključka¹²⁵

Razcvet inštituta predstavljajo njegove sodelavke in sodelavci, ki nas je 18. V času zapisa za obletnično prireditev 12. decembra 2022 je naša povprečna starost znašala 46 let, v razponu od 59 do 28 let. Po nekaterih namigih je številka 46 znamenje ambicioznosti, poguma in prodornosti, ponekod jo imenujejo angelska številka, ker naj bi komunicirala spodbudo za sprejemanje odločitev, za nove ideje, ki vodijo k uspehu v zasebnem in poslovnem življenju. Šest-

inštirideset je atomsko število kemičnega elementa paladija, ki je po nekaterih ocenah redkejši in zato dragocenejši od zlata, v človeških celicah je 46 kromosomov, kar nas genetsko opredeljuje, 46 je knjig Stare zaveze, mnogokotnik tetrakontakaiheksagon ima 46 robov, in še kakšno bolj ali manj znanstveno utemeljitev števila inštitutske povprečne starosti bi lahko našli. Inštitut so seveda tudi naše upokojene in upokojeni sodelavke in sodelavci, ki zvesto sledijo našemu delu, našim dosežkom, našim stremljenjem. Dragoceni trenutki, pogovori, izmenjave idej, ali preprostega spominjanja ustvarjajo most med različnimi generacijami sodelavk in sodelavcev inštituta, odkrivajo podobe znanosti iz preteklih desetletij, ko se nekateri od nas niti rodili niso in jim ne osebni, ne zgodovinski spomin ne more obrisati časov, ko se je na Novem trgu 4 in od leta 2003 na Novem trgu 2 sledilo preteklosti, da bi jo zapisali, zabeležili, komentirali, interpretirali in zlasti, ostali zvesti temu, kar radi poimenujemo »paradni konj« naše vede – viru.

Sodelavke in sodelavci inštituta smo prejemniki nagrad Generacij znanosti, Zveze zgodovinskih društev Slovenije pod imenom KLIO in nagrade Ervina Dolenca za znanstveni prvenec, med nami so nosilci odlikovanj, ki jih kot znak posebne pozornosti podeljujejo tuje države, ker smo uspeli ustvariti posebne učinke medsebojnega sodelovanja, med nami so mladi raziskovalci, ki si utirajo pot med čermi slovenske znanosti in bodo nekoč prejemniki posebnih časti, ki jih namenjamo znanstvenim dosežkom. Smo ustvarjalci, smo znanstveniki z nepogrešljivima strokovnima podpornicama, ki ustvarjamo skupnost z imenom Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, v Ljubljani ter na Raziskovalnih postajah ZRC SAZU v Novi Gorici in Mariboru.

V raziskovalnih tematikah ostajamo zvesti prvotnim in še ne izpolnjenim ali preseženim usmeritvam ustanoviteljev inštituta, zato raziskujemo slovensko historično topografijo, zgodovino mest in urbanih naselbin, zgodovino plemstva in njihovih danes ponekod zanemarjenih, drugod obnovljenih, druge spet ruševinastih domovanj, smo vneti raziskovalci Celjskih, Valvasorja, Slomška, Vodnika, Čopa, Dalmatina, Trubarja, Korošca, Brejca, Franca Jožefa, Karla I. in drugih Habsburžanov, ki so soustvarjali zgodovino slovenskega prostora, ustvarjamo zgodovinske atlase slovenskih mest, raziskujemo zgodovino idej, morale, ambicij, karierizma, preučujemo identitete na prepihu, v robnih, mejnih krajinah, na križiščih kultur in civilizacij, identitete v gibanju, poglobljamo se v zgodovino bolezni, zdravstvenih sistemov, epidemij, sledimo zgodovini ekonomskih, socialnih in političnih procesov v dolgem časovnem obdobju od srednjega veka do prve polovice 20. stoletja, ukvarjamo se z zgodovino vojn in diplomacije, pa tudi zgodovino historiografije, bibliografij in biografij, gledamo nazaj, a nismo zazrti v preteklost, gledamo nazaj, da vidimo, razumemo danes in ugotavljamo, kako naprej. Pred-

¹²⁵ Govor predstojnice inštituta dr. Petre Svolsak na praznovanju okroglih obletic ZIMK-a 12. decembra 2022.

vsem pa ostajamo zvesti virom, njihovim kritičnim izdajam, v analogni in tudi digitalni obliki, do slednje pristopamo previdno, a z zavedanjem, da je tudi digitalno del naše znanstvene prihodnosti.

Svoje znanstvene izsledke uresničujemo skozi štiri inštitutske zbirke, oziroma tri inštitutske in eno medinštitutsko zbirko, z zvenečimi imeni Thesaurus memoriae (Dissertationes, Fontes, Opuscula), Studia diplomatica slovenica (Fontes, Monographiae, Personae) in Slovenska historična topografija, s katero smo globoko zakorakali v digitalna okolja, ter Castellologica Slovenica, ki jo soustvarjamo skupaj s sodelavkami in sodelavci Umetnostnozgodovinskega inštituta Franceta Steleta. Naši zakladi preteklosti in vpogledi v preteklost bivališč slovenske plemiške elite izhajajo pri Založbi ZRC, diplomatske študije so našle izvrstnega založnika v celovski Mohorjevi družbi, s katero udejanjamo pogosto mrtvo črko na papirju, a naša je živa, o skupnem kulturnem prostoru, posluh za naše posebne knjižne želje je izkazala Cankarjeva založba, z založbo Viharnik soodkrivamo plemiške rodbine na Slovenskem in skupaj uresničujemo naš skupen cilj – zajeti čim bolj široko pahljačo bralk in

bralcev, jih nagovoriti na znanstveno neomajen, a razumljiv in berljiv način, izzvati njihovo radovednost in jo potešiti.

Tudi v sodobnih družbenih preizkušnjah nismo ostali zaprti v svoje udobne pisarne; čeprav zaprti zaradi epidemije, smo ostali odprti za odgovore, pojasnila, vpogled v preteklost epidemičnih katastrof, ki so pokazali, da tudi izbruh sodobne in še nedokončane pandemije ter odzivi nanjo sledijo historičnim modelom, zato je historična perspektiva potrebna za razumevanje takojšnjega pojava katastrofe (epidemije), za predvidevanje dolgoročnih učinkov tega procesa, za usmerjanje analize na procese zdravljenja družbe po epidemiji in kažipot, kako narediti korak naprej.

In gremo naprej, po sledih preteklosti, v sodelovanju z inštituti ZRC SAZU, z drugimi slovenskimi znanstvenimi, arhivskimi, muzejskimi ustanovami, po Poti miru – nekoč do Unesca, s partnerskimi ustanovami v tujini, v arhive, kjer nas čaka brezbrežna količina še nepregledanega gradiva, ki odpira nova raziskovalna vprašanja, nova obzorja znanja, nas bogati kot posameznike in kot skupnost.

In memoriam

Tatjana Hojan (1938–2022)

Še veste za tisto prijazno in skromno gospo, ki v knjižnici Slovenskega šolskega muzeja »kar preveč ustrezljivo streže najrazličnejšim željam naših obiskovalcev, ko sprašujejo po literaturi, knjigah, osebah in virih za zgodovino šolstva. Ki ve veliko in svoje bogato znanje rada posreduje svojim kolegom in obiskovalcem muzeja?« Tako smo lahko prebirali o bibliotekarki Tatjani Hojan, ko sta leta 1998 praznovala oba – muzej 100 let, ona pa svojo šestdesetletnico. V lanski sončni jeseni (13. oktobra 2022) se ji je pri 84 letih doma nenadoma iztekla življenjska pot. Njeno ime je poznano zgodovinarjem in pedagogom, ki se ukvarjajo z zgodovino šolstva, raziskovalkam ženskih študij in še komu. Marsikdo je Tatjano Hojan srečeval v muzejski čitalnici, kjer je tudi po dopolnjeni 40-letni delovni obveznosti nadaljevala z vsakodnevnim sodelovanjem z muzejem, ki ji je bil do njene zadnje jeseni res drugi dom in tam zaposleni kot njena muzejska družina. Tatjani je ob delovnem in svetovalnem sodelovanju uspelo vzpostaviti prijazne osebne stike tudi z mlajšimi, ki so se muzeju pridružili pozneje. Sodelavcem je pozorno voščila za njihove praznike, navadno že zjutraj z SMS sporočili.

Čeprav rojena v Kamniku (12. maja 1938), je bila Tatjana Hojan prava Ljubljancanka, a po svojih prednikih z Vrhnike. Tam se je rodil njen oče Anton (1904–1991, upokojen kot direktor Viba filma), mati Jožefa Caserman (1908–1983) pa je bila iz Ljubljane. A tudi ded po materini strani, krojaški mojster Matej Caserman, je bil po rodu z Vrhnike. Pozneje je z družino živel v Ljubljani, na Sv. Martina cesti 8, v hiški, postavljeni na vogalu današnje Šmartinske in Masarykove. V njej in v stolpnici v bližini je njegova vnukinja Tatjana Hojan preživela vrsto let. Čeprav je rada vozila avto, so bili to navadno zgolj jutranji izleti ob koncu tedna v bližnjo okolico Ljubljane: do rojstnega Kamnika, Mengša ali Domžal, kjer je poznala slaščičarne, pa tudi do Vrhnike, Logatca ali Velikih Lašč, zelo redko kam dlje. Tudi v poznih letih je ostala zvesta telovadnemu društvu Tabor in svojemu vrtu ob Šmartinski.

Tatjana se je spominjala še vojnih let, saj je jeseni 1944 začela obiskovati deklško osnovno šolo pri sestrah v bližnjem Lichtenturnu na Poljanah, kasneje pa se je šolala na Ledini, kjer je tedaj bolj skrito deloval tudi šolski muzej. V času gimnazijskega šolanja

se je ob selitvah in reorganizacijah šolstva seznanila s prostori uršulinskih šol, kjer je leta kasneje službovala v muzeju, in s stavbo nekdanje realke na Vegovi, kjer je junija 1958 maturirala na I. gimnaziji. Bolj kakor pri naravoslovnih predmetih je blestela pri slovenščini, kar je odločilo tudi pri vpisu na univerzo. Po študiju slavistike v letih 1956–1962 je bila krajši čas v službi na radiu, ki ji je zaradi srečevanja s kulturniki ostal v lepem spominu, od maja 1963 pa je bila zaposlena v knjižnici Slovenskega šolskega muzeja. Muzej je tedaj (in vse do leta 1984) deloval skupaj z Zavodom za šolstvo na Poljanski cesti 28. V muzejski knjižnici, sorazmeroma bogati tako glede starejšega gradiva kakor novejši šolske literature, je napredovala v stroki (1974 bibliotekar specialist, 1980 višji bibliotekar, 1985 bibliotekarski svetovalec) in se uveljavljala s sestavljanjem bibliografij, z raziskovanjem zgodovine šolstva in z muzejskimi razstavami. Ko se je po štiridesetih letih dela upokojila, jo je razveselila zahvala tedanjega ministra za šolstvo, z delom za

zgodovino slovenskega šolstva pa je vztrajno nadaljevala še dve desetletji.

Z revijo *Kronika* je Tatjana Hojan sodelovala vse od leta 1972. Tistega leta je v št. 2 predstavila zanimiv dvojezični učbenik iz leta 1794 *Bucvice tega sadershanja sa mladust*, v št. 3 pa razstavo v Slovenskem šolskem muzeju *Slovenska šolska knjiga ob 200-letnici uradnih šolskih tiskov*. O razstavni dejavnosti tega muzeja je v reviji *Kronika* pisala večkrat v sedemdesetih letih 20. stoletja: tako o razstavi ob 250-letnici rojstva Štefana Küzmiča 1723–1779 (1974, št. 1), o izobraževanju odrasle mladine (1976, št. 1), o slovenskem mladinskem tisku (1977, št. 2) ter o razstavi *Razvoj šolske telesne vzgoje na Slovenskem* (1978, št. 3). Ko je imela *Kronika* v letu 1988 nekaj več povezav s Slovenskim šolskim muzejem, se je to poznalo tudi v objavah. Tatjana Hojan je v št. 1–2 tega leta poročala o slovenskem deležu v razmeroma manj poznani jugoslovanski reviji treh šolskih muzejev (Prispevki o slovenskem šolstvu v Zborniku za zgodovino šolstva in prosvete (1) 1964 – (20) 1987). Ista številka *Kronike* je prinesla še zapisa o njenih publikacijah o Mihaelu Vošnjaku in o bibliografskem kazalu revije *Slovenski učitelj 1872–1877*. Naslednje leto (1989, št. 3) je pisala še o obletnici učiteljske Zaveze (Nekaj dokumentov ob stoletnici ustanovitve Zveze slovenskih učiteljskih društev), že prej (1989, št. 1–2) pa predstavila bibliografijo Andreine Ječič: Slovenska tiskana beseda v tiskarnah na Primorskem 1607–1918. Kasneje je v reviji *Kronika* objavila še dva članka o dejavnosti društev, povezanih z izobraževanjem. Prvo je bilo Akademija, ljudsko izobraževalno društvo 1904–1934 (2006, št. 1) in drugo Društvo upokojenega učiteljstva 1911–1941 (2010, št. 2).

Z razstavami in razpravami je Tatjana Hojan v Slovenskem šolskem muzeju predstavljala razvoj puka slovenščine, z učbeniki povezane šolske teme ter pisanje nekdanje šolske in pedagoške periodike. Ob tem je postala tudi ena prvih raziskovalk deklishega šolstva in posebej učiteljic na Slovenskem, odpirala pa je še vrsto drugih tem zgodovine šolstva, tudi v povezavah z razstavami. Njeno zanimanje je pritegnilo izobraževanje mladine ter učiteljstva, slednje kot del izobraževanja odraslih, in zlasti pestro delovanje številnih učiteljskih društev, nadalje tematika šolskih nagrad in kazni, stavk v šolstvu, obdarovanja učencev, šolskih kuhinj in vrtov, mature, protestantizma, šolskega radia, pa tudi šole med prvo svetovno vojno, šolskih zvezkov ter pisal in pisanja, počitnic in šolskega koledarja nasploh. Leta 2008 je pisala tudi o Slovencih v šolstvu v Bosni in Hercegovini od leta 1878 naprej. Bila je odprta za vso razsežnost šolskih tem. Tatjana je res imela veselje za raziskovanje in se radostila svojih objav. Rada je sprejela tudi pobude posameznih šol ali simpozijev. Pri tem ji je bila ljubša raziskava in objava, nastopanju v živo se je rada izognila, a z leti vse manj. Izbrane naloge se je navadno lotila kmalu in zavzeto, jo primerno pre-

gledno predstavila po zapisih v pedagoškem tisku, dotedanjih objavah in dostopnem arhivskem gradivu in že odhitela k drugi temi. Z veseljem je pripravila tudi krajše zapise in se v daljših izogibala gostobesednosti. Takšna je bila tudi sama, ob tem tudi hudomušna, marsikaj humornega pa je opazila tudi v starejšem pedagoškem tisku. Čeprav s tehniko ni bila prav spretna, je bila presenetljivo odprta za tehnične novosti. Poleti 1989 se je ob najmlajšem sodelavcu spoprijela tudi z urejevalniki besedil na prvem muzejskem računalniku in se tudi kasneje trudila iti v korak z računalništvom.

Njeno delo je vključeno v več enciklopedijskih izdaj. Ob Slavici Pavlič je bila Tatjana Hojan avtorica več gesel s področja slovenskega šolstva v zadnji jugoslovanski *Pedagoški enciklopediji* I–II (1988–1989), sodelovala je pri *Enciklopediji Slovenije* in z gesli o osebnostih izobraževanja pri *Slovenskem biografskem leksikonu*, tudi novem. Več zapisov o šolstvu je pripravila tudi za *Slovensko kroniko XIX. stoletja*. V desetletjih raziskovanja je z veseljem pisala o zgodovini izobraževanja za več zbornikov in revij, posebej zvesta je bila glasilu šolskih muzejev, ki je kot *Zbornik za zgodovino šolstva in prosvete* izhajal od leta 1964, nato pa od leta 1992 kot *Šolska kronika*, publikacija Slovenskega šolskega muzeja. Najbrž ni številke te revije brez njenega prispevka, zadnjega najdemo še v *Šolski kroniki* za leto 2022.

Začetki njenih objav segajo v leto 1963, ko je pričela dolgoletno sodelovanje pri šolsko informativnem listu *Prosvetni delavec / Šolski razgledi*. Ta je nekdanj res prihajal do učiteljstva na vseh šolah in je bil do konca izhajanja junija 2018, tudi pod kulturi posebej naklonjeno urednico Lučko Lešnik, odprt za obravnavo šolsko-historičnih tem. Tam je Tatjana Hojan pod naslovom »Iz starih učiteljskih listov« sodobnemu šolskemu utripu rada predstavila tudi kakšne zelo aktualne teme iz nekdanjih dni. Kasneje je postala zvesta sodelavka revije *Vrhniški razgledi*, k čemur jo je spodbudila zavzeta urednica Marija Oblak Čarni, ko je izvedela za Tatjanine vrhniške korenine. V tej publikaciji je leta 2004 najprej predstavila vrhniško učiteljstvo v strokovnih organizacijah, zatem pa še vrsto posameznih učiteljev, učiteljic in katehetov, ki so bili doma na Vrhniki ali tam delovali. Še za *Vrhniške razglede 2022* je predstavila kar sedem pedagoških imen. Poleg nekaj nad šestdeset takšnih prispevkov je za objavo pripravila tudi zanimive spomine svojega očeta Toneta Hojana kot vrhniškega rojaka, ki jih je namenil najmlajšemu rodu (Pradedovi spomini, 2008).

Od njenega sodelovanja s prispevki o zgodovini izobraževanja v različnih zbornikih naj omenimo dva, ki sta izšla v Mariboru leta 1991. V enem je predstavila škofa Slomška v predvojnih slovenskih pedagoških revijah in v drugem Miklošičeva slovenska gimnazijska berila. Tudi več zbornikov na Dolenjskem je Tatjana Hojan pridobilo za svojo sode-

lavko. Tako je za izjemno obletnico šolstva napisala prispevek o šoli v Šmarju od druge polovice 19. stoletja do srede 20. stoletja (*Šmarska knjiga*, 2007). Nato je raziskovala še šole okoli Grosuplja in zatem v Mokronogu (2008), pa tudi na Bučki (2018), ki ji je bila blizu zaradi sorodnikov v bližnjem Štritu. Leta 2020 je v monumentalnem zborniku *Sodraških 800* pisala o osnovni šoli v Sodražici med letoma 1869 in 1945. Pravzaprav je bilo veliko njenih raziskav posvečenih krajevni zgodovini.

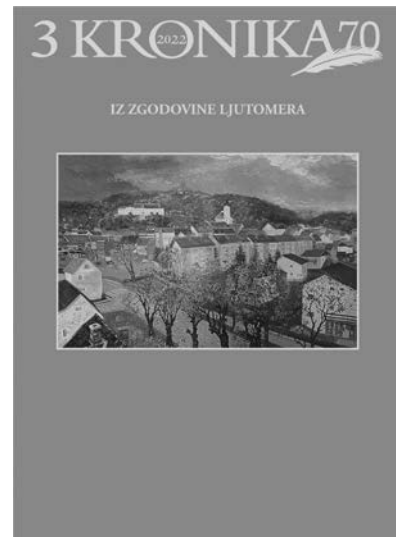
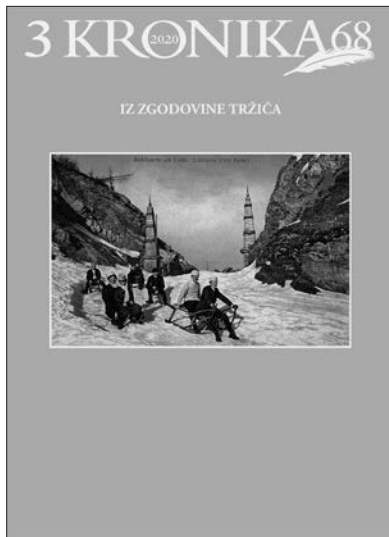
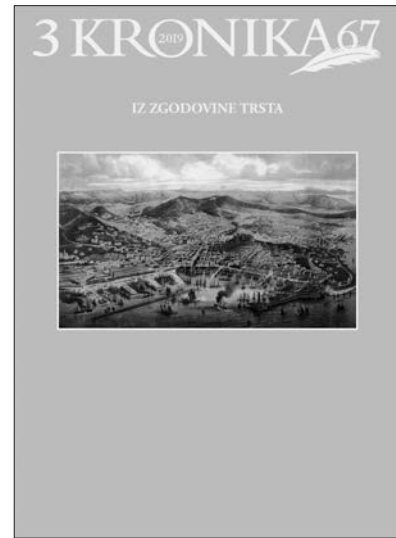
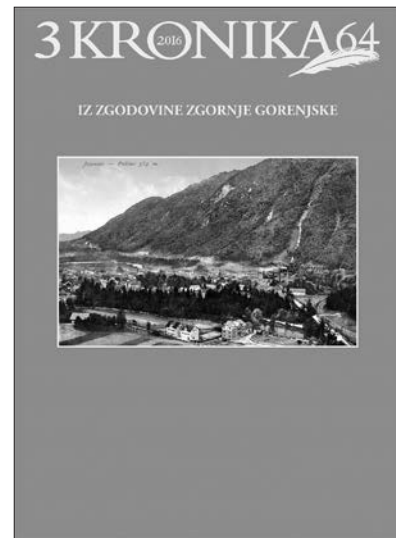
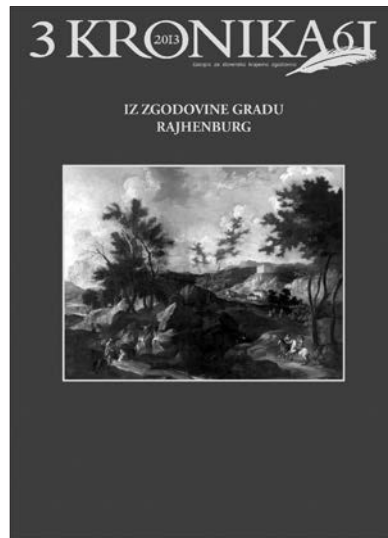
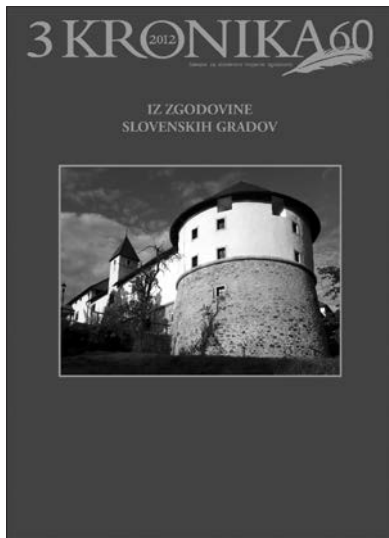
Pri raziskovanju je upoštevala najprej zapise v pedagoški periodiki, posebej v *Učiteljskem tovarišu*, pedagoški reviji *Popotnik* in obeh listih z naslovom *Slovenski učitelj*. S temi listi se je srečevala tudi pri pripravi bibliografij. Tri so izšle v samostojnih publikacijah kot *Slovenski učitelj 1872–1877* (1988) in tržaški *Učiteljski list 1920–1926* (1991). Posebej poznano je bibliografsko kazalo *Popotnika – Sodobne pedagogike 1880–1980* (1983), ki ga je pripravila v soavtorstvu. Pri pripravi te bibliografije je prizadevno odkrivala tudi avtorje, skrite za kraticami ali poimenovane s kraji službovanja. V času, preden so digitalizirani časopisi postali široko dostopni, je bil pomen vseh s trudem sestavljenih bibliografij večji kot sedaj. Tako je tudi njena bibliografija lista *Učiteljski tovariš 1861–1941*, ki jo je zaradi obsežnosti izhajanja pripravljala po petletjih, zaradi široke uporabnosti vseh digitaliziranih letnikov te periodike na dLIB ostala v obliki tipkopisa, pripravljenega v spreminjajočih se urejevalniških besedilih. Uporabnih pet tipkopisov bibliografij revije *Učiteljski tovariš*, od prvega 1861–1865 in vse do petega 1881–1885, ima tradicionalno bibliografsko vsebinsko razdelitev in imensko kazalo ter ostaja kot razmnoženi priročnik dostopen v knjižnici muzeja.

Tatjana Hojan je v desetletjih dela sestavila tudi več tematskih bibliografij, povezanih z razstavami v muzeju, in bibliografij pedagogov. Prizadevna in natančna, s smislom za podrobnosti ter vztrajna je bila tudi pri raziskovalnem delu. Ena od njenih osrednjih tem, ki jim je ostala zvesta ves čas, je bilo deklško šolstvo in delovanje učiteljic. Temu sledimo od njene razstave in raziskave v letih 1968–1970 pa vse do obravnav številnih učiteljic in z deklškim šolstvom povezanih tem, kot na primer Zadruga Dom učiteljic (1991), Iz spominov Angele Vodetove (1992), Slo-

venske učiteljice ob koncu 19. stoletja in Naše prve maturantke (1998), »Ve brez nas – boste nič!« Izbraževanje in delovanje ljubljanskih učiteljic (2000) in Žensko učiteljišče v Gorici v strokovnem časopisju (2005). Z več članki s tematiko učiteljskih društev, šolstva in pedagogov pa tudi njihovih bibliografij je sodelovala tudi v pedagoški reviji *Sodobna pedagogika*. Začetno številko revije *Annales* je leta 1991 podprla s prispevkom Zveza slovanskih učiteljev in njeno delo za mladinski list.

Še pred sodobnimi spletnimi brskalniki in pregledi objav je bila prijazna pomoč muzejske bibliotekarke Tatjane Hojan desetletja nepogrešljiva pri iskanju podatkov in virov za seminarske in raziskovalne naloge ter pedagoško-zgodovinske raziskave. V muzeju je bila res človek za druge. Vse do zadnjega se je še v začetku oktobra 2022 s prijaznostjo odzvala na spraševanja in poizvedbe obiskovalcev muzeja in tam zaposlenih o tem, kaj je za to ali ono temo iz zgodovine šolstva najboljše vzeti v roke. Njena učinkovita in domiselna pomoč, ki je izhajala iz poznavanja tematike zgodovine izobraževanja, je zrasla z desetletji zavzetega dela v knjižnici muzeja, z bibliografijami, raziskovanjem in njeno prijaznostjo. Marsikdo je lahko strokovno napredoval tudi s pomočjo njenih spodbud. Za njo ostaja topel spomin na odlično sodelavko, ki nam je ustregla z vsebinskimi nasveti, blago lekturo in s pozorno korekturo besedil. Pri tem svojih majhnih in velikih nalog ni odlagala, kdaj je bila pri tem celo prehitra. Enako je z radovednostjo spremljala tudi njej ljube teme, povezane s Slovenskim šolskim muzejem. Nazadnje nam je ustregla s podatkom o zloženki *Učitelj naj bo*, izdani leta 2004 ob razstavi o učiteljišču v Kopru in zbirateljstvu Janeza Janežiča o šolstvu na Primorskem ter se razveselila pogovora ob kavi o seznamu šolnikov ob 30-letnici *Učiteljske samopomoči*, objavljenem v *Učiteljskem tovarišu* julija 1929, s koristnimi podatki za biografske študije. Veliko iz zgodovine šolstva bomo našli v njenih številnih drobnih zapisih, malih prispevkih in vrsti večjih objavah, ki se jih je v njenem vestno vodnem seznamu v šestdesetih letih dela nabralo več kot devetsto, od teh jih je vpisanih v Cobiss nekaj nad štiristo. Le vprašati je ne moremo več.

Branko Šuštar

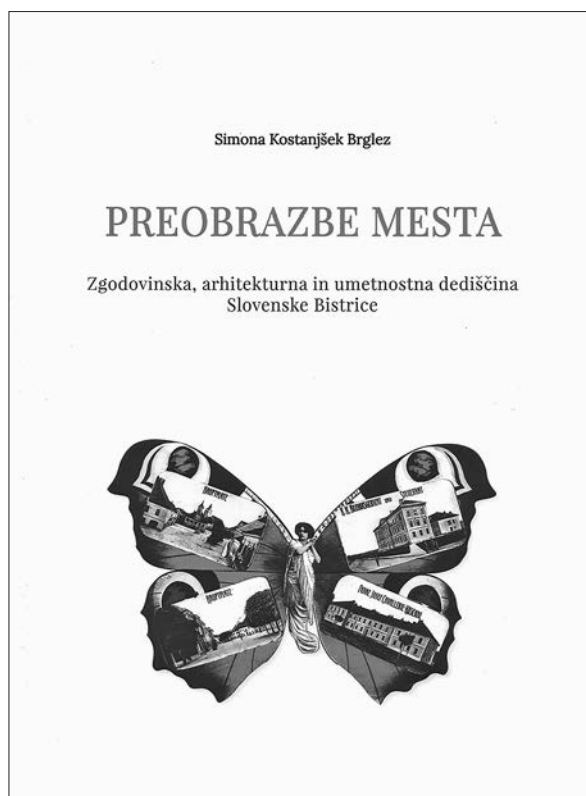
Ocene in poročila

Simona Kostanjšek Brglez: Preobrazbe mesta: zgodovinska, arhitekturna in umetnostna dediščina Slovenske Bistrice. Slovenska Bistrica: Zgodovinsko društvo dr. Jožeta Koropca, 2022, 432 strani.

Slovenska Bistrica je ena tistih redkih slovenskih občin, ki dobro skrbi za to, da se vedenje in zavedanje o svojem kraju širi tako med domačini kakor tudi med širšo populacijo. V bližnji preteklosti je namreč že izdala tri obsežne zbornike, v katerih je vrsta različnih avtorjev obravnavala zgodovino in zgodovinski razvoj kraja, njegov pomen in umeščenost v okolico, umetnostnozgodovinsko dediščino in naravne znamenitosti, ki je največ na Pohorju nad mestom. V okviru truda in želje po turističnem razvoju in splošnem napredku pa je ob kulturnem prazniku leta 2021 Simona Kostanjšek Brglez, avtorica knjige *Preobrazbe mesta*, na spletni strani projekta Umetnost za turizem pripravila spletno razstavo o spreminjanju domačega mesta skozi čas. Razstava je bila rezultat pregleda arhitekturnih in umetnostnozgodovinskih vsebin, ki bi bile lahko podlaga razvoju trajnostnega turizma Vzhodne Slovenije. Ob tem je napovedala, da bodo rezultati njenih dognanj kot nadgradnja razstave še isto leto izšli tudi v knjižni obliki. Svojo obljubo je tudi držala.

V novi knjigi, ki nagovarja različne skupine ljudi, od bolj ali manj naključnih bralcev do turističnih vodnikov, umetnostnih in literarnih zgodovinarjev, zgodovinarjev, teologov in drugih, se je avtorica posvetila obravnavi razvoja in s tem spreminjanju Slovenske Bistrice. V njej je želela zbrati dosedanja vedenja o zgodovini in kulturni dediščini, jih s temeljitimi raziskavami ustrezno dopolniti in po potrebi popraviti, hkrati pa vse predstaviti na pregleden, razumljiv in privlačen način. Tako knjiga prinaša prvi sistematični pregled najpomembnejše arhitekturne dediščine v Slovenski Bistrici ter nekatera nova spoznanja o zgodovini mesta, umetniških delih, stavbah in ljudeh, ki so v kraju živeli in v njem pustili svoj pečat. Obravnava več kot sto zgradb in približno trikrat toliko z njimi in mestom povezanih ljudi, pri čemer je dala poudarek umetnostnozgodovinskemu prikazu stavbnega fonda v obdobju med 18. stoletjem in drugo polovico 20. stoletja. Ključna vprašanja, ki si jih je pri opisovanju zgradb zastavljala, so bila zgodovina in lastništvo obravnavanih poslopij in hiš, njihova

nekdanja in sedanja namembnost ter dobre in slabe prakse dosedanjih prenov. Poleg arhitekture je obravnavala tudi kiparska in slikarska dela, ki se pojavljajo v njihovem okviru, ter grafike, risbe, razglednice in fotografije, na katerih so upodobljene.

Gradivo in informacije je Simona Kostanjšek Brglez iskala tako na terenu kakor na spletnih straneh, v zasebnih arhivih ter seveda v inštitucijah, ki tako gradivo hranijo. Evidentirala je starejše razglednice in fotografije Slovenske Bistrice, zbirala podatke o stavbah, njihovih naročnikih, lastnikih, arhitektih in umetnikih, ki jih je bilo mogoče najti v različnih arhivih, prebrala literaturo s področja umetnostne zgodovine in zgodovine, ki se navezuje na Slovensko Bistrico, ter prelistala lokalno časopisje. Pregledala je dokumentacijo Informacijsko-dokumentacijskega centra za dediščino Republike Slovenije (INDOK center) ter Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, v sklopu terenskega dela pa evidentirala in fotografirala vso stavbno dediščino v mestu in okolici. Da bi lahko naredila primerjavo, si je ogledala

arhitekturna in umetniška dela še drugod po Štajerskem. Za dodatno podkrepitev in obogatitev svojih dognanj se je pogovarjala z lastniki stavb in starejšimi prebivalci Slovenske Bistrice, njihova pričevanja pa so se večkrat izkazala za edini vir informacij o nekaterih Bistričanih, hišah in dogodkih v mestu.

Na prvih straneh knjige se je avtorica posvetila opisu nastanka mesta, ki se je kot naselbina konstituiralo na ravnici ob potoku Bistrica nedaleč od glavne antične prometnice med Celjem in Ptujem. Njene prve zametke bi bilo po njenih navedbah oziroma navedbah Jožeta Curka, na katerega se sklicuje, treba iskati v zaselku Gradišče v jugovzhodnem delu mestnega jedra, trške pravice pa je kraj dobil leta 1227. V začetku 14. stoletja je dobil mestne pravice, takrat so ga tudi obzidali. Ostanke mestnega obzidja je še danes mogoče videti na vseh štirih straneh mestnega jedra, ohranjena pa so tudi dvojna mestna vrata. Od stolpov v mestnem obzidju je ohranjen jugozahodni stolp, severozahodni je bil vključen v grajsko stavbo, severovzhodnega so porušili ob koncu 18. stoletja, jugovzhodnega pa po drugi svetovni vojni. V času, ko so začeli opuščati obrambno obzidje, se je z mestnim jedrom začelo povezovati tudi župnijsko središče, ki je nastalo zunaj srednjeveškega obzidja na levem bregu potoka Bistrica. Kraj, sprva imenovan Feistritz (Bistrica), je bil v 16. stoletju prvič zapisan kot Windisch Feistritz, iz leta 1634 pa je znan prvi zapis slovenske različice Bistrica. Že leta 1411 so imele ulice Slovenske Bistrice imena, medtem ko so hiše svoje hišne številke dobile leta 1770 v sklopu zakonsko predpisanega oštevilčenja hiš v času vladanja Marije Terezije.

Osrednji kulturni mestni spomenik je grad, ki je v 16. stoletju iz knežje prešel v zasebno last. Od leta 1717, ko ga je kupil Ignac Marija grof Attems, ki se je velikopotezno lotil njegove prenovne, do konca druge svetovne vojne je bil v lasti družine Attems. Za razvoj mesta je pomemben tudi prihod minoritov, ki so v njem pri Marijini cerkvi zgradili samostan in uredili prvo lekarno, v istem stoletju pa je mesto dobilo še stalno vojaško posadko. Kakor mnoga srednjeveška naselja je mesto večkrat pogorelo. Zaradi dveh večjih požarov v 18. stoletju, ki sta uničila več kot polovico stavbnega fonda, kažejo starejše hiše po avtoričinih ugotovitvah na zunaj poznobaročni in klasicistični izgled, veliko fasad pa je tudi historičnih. Velik pečat so skozi čas v mestu pustili župnik Caspar Johann Zamlik in družine Stinger, Formacher pl. Lilienberg, Pongratz in Juhart. Z njimi so povezane tudi najimennitnejše stavbe v mestu.

Meščani so se zaradi tranzitne lege v preteklosti preživljali predvsem s trgovino in prometom, v mestu je bilo zaradi lokacije ob glavni tranzitni poti proti morju več furmanskih gostiln, pa tudi z obrtjo. V novejšem času se je to nekoliko korenito spremenilo, saj danes tukajšnji prebivalci živijo predvsem od trgovine in industrije, ki je največji zagon dobila po

elektrifikaciji mesta leta 1924. Med najuspešnejšimi podjetji sta leta 1825 ustanovljeno podjetje za predelavo kovin, današnji Impol, in Tovarna olja GEA, katere predhodnica je bila ustanovljena leta 1904.

Pri pregledu nepremične kulturne dediščine se je avtorica najprej posvetila arhitekturnim spomenikom in opozorila, da za večino stavb do sedaj še ni bilo ugotovljeno, kdo jih je načrtoval ali gradil. Glede na velikost in namembnost izstopajo grad, stavba Okrajnega sodišča, v kateri je danes občinska palača, nekdanja hranilnica, nekdanja ljudska šola, nekdanja nemška šola, rotovž, solni urad oziroma sirotišnica, ki je bila kasneje v tej stavbi, nekdanji hotel in palača družine Pongratz, v kateri je danes Knjižnica Josipa Vošnjaka Slovenska Bistrica, in vojašnica. Podrte pa so bile stara kasarna in stavba jahalnice, baročna kapela na vogalu današnje Ljubljanske ceste in Čopove ulice, kapela iz poznega 18. oziroma zgodnjega 19. stoletja, ki je stala ob Marijini cerkvi, jugovzhodni mestni stolp, severna mitnica na Jožefovem hribu in nekdanja južna mitnica v neposredni bližini južnih mestnih vrat. Na arhitekturnem področju je bila v Slovenski Bistrici plodovita tudi prva polovica 20. stoletja, ko sta reprezentativnejše stavbe v mestu načrtovala Mariborčana Fritz Friedriger in Maks Czeike. Navedla je tudi tiste stavbe, ki so bile v 20. stoletju temeljito prezidane. Kot ugotavlja, prezidave in prenovne včasih niso bile najboljše ali so bile celo neustrezne, saj nekateri lastniki in izvajalci del priporočil stroke niso bili pripravljeni upoštevati. Da bi preprečili nepovratno uničenje starega mestnega jedra, so v mestu prvi krizni sestanek sklicali že leta 1954.

Opisani stavbni fond dopolnjujejo kiparska in slikarska dela, katerih lokacija in videz sta odvisna od časa nastanka, motivike in namembnosti. Največ plastik se nahaja v notranjosti cerkva, nekaj opaznih kiparskih upodobitev v mestu pa je tudi samostojnih. Laičnemu bralstvu najbolj prepoznavna je skulptura Antona Martina Slomška z Blažetom in Nežico na zelenici ob župnijski cerkvi kiparja Ivana Sojca. Za razliko od kiparskih plastik se slikarska dela nahajajo izključno v notranjosti cerkva in gradu, najstarejše ohranjeno slikarsko delo, datirano v drugo četrtino 16. stoletja, najdeno pod beležem leta 1967, pa je po avtoričinih zapisih freska z upodobitvijo sv. Krištofa na južni steni župnijske cerkve. Pri obravnavi cerkvene opreme se avtorica ni izognila niti opisu orgel v župnijski cerkvi sv. Jerneja.

Posebej pomembna je baročna stenska poslikava v bistrškem gradu, ki jo umetnostni zgodovinarji pripisujejo slikarjema Johannu Casperju Wagingerju in Francu Ignacu Flurerju. Poslikane so kapela, slavna dvorana in stopnišče, pa tudi dve sobi v prvem nadstropju. V baroku so bili sprejemni prostori v palačah, meščanske hiše in javni prostori pogosto poslikani. Kakor drugod po Evropi je bil na slovenskem ozemlju eden najbolj priljubljenih motivov Heraklej (Herkul), ki je veljal za utelešenje energije, moči in

kreposti. Za glavno temo poslikav v bistriškem gradu ga je izbral tudi Ignac Marija Attems, njegove upodobitve pa krasijo tudi stopnišče Attemsovega gradu v Brežicah in eno od dvoran gradu Štatenberg. Na grajskih poslikavah bistriškega gradu je poleg Herkulove apoteoze mogoče opaziti še družinske grbe Attemsov in Herbersteinov, iz te družine je izhajala lastnikova druga žena, vidni so tudi putta z golobom in oljčno vejico, personifikacije štirih letnih časov in drugi, za baročni čas prav tako običajni in željeni motivi.

Poleg fresk v cerkvah in gradu obstaja v mestu tudi nekaj mlajših, manjših in manj kvalitetnih stenskih poslikav, med slikami pa je nekaj kakovostnejših oltarnih slik. Glavnina vidnejših slikarskih del na Bistriškem je iz 18. stoletja. Poveličanje sv. Jerneja v glavnem oltarju župnijske cerkve je naslikal avstrijski baročni slikar Johann Martin Schmidt, znan kot Kremser-Schmidt, ki je slikal tudi drugod po slovenskem ozemlju, veliki oltar podružnične cerkve sv. Jožefa dopolnjuje kranjskemu slikarju Valentinu Metzingerju pripisana slika Smrt sv. Jožefa iz petdesetih let 18. stoletja, slike za stranske oltarje pa je naredil Slovenjgradčan Janez Andrej Strauss in veljajo za njegova najkakovostnejša dela. Tudi posamezne mlajše slike so večinoma vezane na sakralne objekte.

Posebno poglavje je avtorica namenila upodobitvam Slovenske Bistrice skozi čas. Najprej se je posvetila grafikam in risbam, med katerimi kot najstarejša izstopa upodobitev Slovenske Bistrice v Vischerjevi topografiji iz leta 1681. Da je bilo mesto res pomembno in vredno topografove pozornosti, avtorica utemeljuje z ugotovitvijo, da so bili v topografiji vključeni kar štirje motivi iz Slovenske Bistrice, medtem ko je večina drugih krajev upodobljena le na enem. Ugotavlja tudi, da vse upodobitve niso posebno verodostojne, saj so stavbe na njih idealizirane in netočno umeščene v prostor, zato jih je treba preučevati z zadržkom. Za vizualno predstavo štajerskih krajev je poleg Vischerjeve topografije pomembna še Stara Kaiserjeva suita, Slovenska Bistrica pa se ob nekaterih samostojnih upodobitvah pojavi tudi v Lamplovi in Reichertovi suiti. Novejše upodobitve natančneje posnemajo realno stanje.

Razglednice in fotorazglednice, ki so se uveljavile na začetku 20. stoletja, so natančni posnetki realnega stanja, zato imajo neprecenljivo vrednost za raziskovanje zgodovine, nekdanje podobe krajev in njihovih delov ter posledično njihovega razvoja. Pogosto so tudi edini prikaz porušениh in predelanih stavb v določenem časovnem obdobju. Glede na ohranjenost in pojavljanje je sklepati, da so od slovenskih krajev razglednice prvi dobili zdraviliški kraji, prve bistriške razglednice pa so iz konca 19. stoletja. Zlato obdobje razglednic je trajalo do konca prve svetovne vojne, upad povpraševanja po njih pa je bil delno posledica vedno boljših telefonskih povezav, s katerimi so se spremenili načini komunikacije med ljudmi. Dodat-

no se je zanimanje za razglednice zmanjšalo zaradi njihove slabe kvalitete kot posledice uvedbe preprostejšega ofsetnega tiska. Ko se je v osemdesetih in devetdesetih letih 20. stoletja njihova kakovost izboljšala, se je tudi povpraševanje po njih znova povečalo.

Vodilna založnica slovenjebistriških razglednic konec 19. in z začetka 20. stoletja je bila domačinka Rosa Pitschl. Avtorica ugotavlja, da je o njej in njenem življenju znanega malo, veliko število ohranjenih razglednic, ki jih je izdala, pa ji je prineslo sloves najpomembnejše založnice do konca obstoja Avstro-ogrske monarhije. Razglednica, na kateri je upodobljena ženska z metuljevimi krili, na katerih je več motivov iz Slovenske Bistrice, ki jo je leta 1906 založila Rosa Pitschl, krasí tudi naslovno stran pričujoče knjige. Isto območje so fotografirali tudi drugi lokalni fotografi. Med temi pomembno mesto zaseda Franz Erben, ki je poleg vedute mesta in posameznih zgradb v mestu in okolici fotografiral tudi dogodke, ki so se odvili v mestnem naselju. Podobno velja za fotografa Julija Tittla, ki je atelje v Slovenski Bistrici odprl leta 1910 in se je bolj kakor samemu mestu in bližnjim krajem posvečal fotografiranju ljudi in narave. Med obema vojnoma je v Slovenski Bistrici deloval Josip Pelko, ki pa ni imel ateljeja za portretiranje, saj je imel dovoljenje le za pokrajinsko fotografijo. Nekaj fotografov, ki so fotografirali mesto in njegovo okolico, se je v Slovenski Bistrici zvrstilo še po drugi svetovni vojni. Večje število fotografij oziroma fotorazglednic Slovenske Bistrice, nastalih med letoma 1938 in 1940, pa v zbirki Vekoslava Kramariča hrani Slovenski etnografski muzej. Kvalitetne Kramaričeve fotografije, s katerih je mogoče razbrati mnoge detajle, ki iz fotografij nekaterih drugih fotografov niso dobro razpoznavni, so izrednega pomena za raziskovanje zgodovine in preučevanje urbanističnega razvoja, spomenikov kulturne dediščine, namembnosti stavb in delno tudi življenja v mestu pred drugo svetovno vojno.

Opisano bogato umetniško dediščino je Simona Kostanjšek Brglez skozi svoje zapise umestila v širši domači in evropski prostor. Pri tem je dosledno upoštevala že objavljene izsledke starejših piscev. Kot predloga pri obravnavi gradbene pozicije stavb ji je služil izris mesta v gradivu franciscejskega katastra, nastalega v dvajsetih in tridesetih letih 19. stoletja. Na njegovi osnovi je locirala izginule, obstoječe ali preoblikovane stavbe in ulice, razširitev mesta pa prikazala na vektorski karti, na kateri je z eno barvo označila stavbe, ki so stale že ob izdelavi franciscejskega katastra, in z drugo tiste, ki so nastale od srede 19. stoletja do danes.

V drugem delu knjige se je avtorica posvetila spreminjanju mesta skozi čas. Oblikovala ga je namreč tako, da je mesto razdelila na osem delov, na zemljevidu posameznega dela pa barvno označila pomembne in posebej obravnavane stavbe, včasih tudi z bližnjo okolico. Označeno stavbo s pripadajočim

območjem je nato opisala in marsikje navedla zanimive drobce, ki so širšemu bralstvu manj znani, svoj opis pa potrdila s fotografijami opisanih motivov v različnih časovnih obdobjih. Trudila se je, da so bile najnovejše fotografije opisanih objektov narejene iz istih stojnih točk ali vsaj iz istega zornega kota kakor stare fotografije.

Kot je bilo že zapisano, knjigo velikega formata v prvi vrsti odlikuje bogato slikovno gradivo, ki ga je avtorici uspelo zbrati. Objavljene slike je dopolnila s številnimi zgodovinskimi citati. Pri primerjavah stanja iz preteklosti s sedanjim izgledom mesta je imela srečo, da se v preteklem stoletju v mestno historično jedro gradbeno ni veliko posegalo, obremenjeval ga je le promet v smeri vzhod-zahod, ki se je do izgradnje avtoceste valil skozenj. Z nazornim umeščanjem opisanih stavb v zemljevid mesta ji je uspelo doseči, da se lahko tudi tisti, ki mesta ne poznajo, brez večjih zadreg znajdejo pri iskanju zanimivih urbanističnih, arhitekturnih in drugih umetnostnozgodovinskih spomenikov.

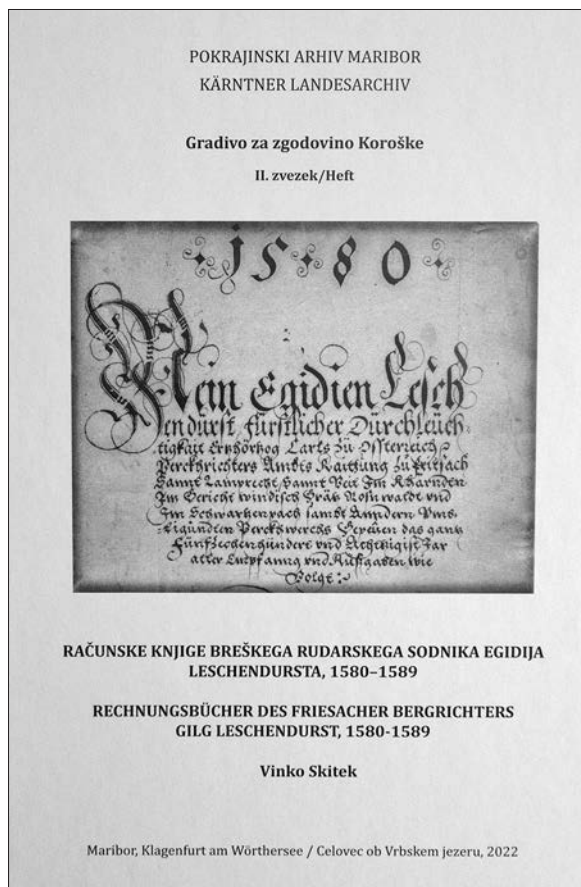
Na koncu je študiji dodan še izčrpen seznam literature in virov, ki dajejo možnost preverjanja podatkov in poglobljenega študija tematike. Skratka, pred nami je knjiga, ki bi morala biti temelj za oblikovanje konservatorskih programov in bi jo moral imeti vsak nekoliko večji kraj na Slovenskem.

Alenka Kačičnik Gabrič

Vinko Skitek: Računske knjige breškega rudarskega sodnika Egidija Leschendursta, 1580–1589 / Rechnungsbücher des Friesacher Bergrichters Gilg Leschendurst, 1580–1589. Gradivo za zgodovino Koroške, II. zvezek. Maribor: Pokrajinski arhiv; Klagenfurt/Celovec: Kärntner Landesarchiv, 2022, 344 strani.

Drugi zvezek Gradiva za zgodovino Koroške (GZK) se z obravnavo računskih knjig breškega rudarskega sodnika Egidija Leschendursta iz 80. let 16. stoletja loteva zapletenega vprašanja s področja gospodarske zgodovine. Ker je primarnih arhivskih virov na temo rudarstva in metalurgije iz časa pred sredino 17. stoletja za ozemlje Podjune ter Dravske, Mežiške in Mislinjske doline zelo malo, so tovrstne znanstveno-kritične izdaje izjemno dragocene. Avtor je svoje poznavanje tematike s tem še poglobil, saj je o začetkih rudarstva in železarstva v Mežiški dolini leta 2021 že objavil prispevek za zbornik ob 400. obletnici jeklarstva v Mežiški dolini. Isti avtor je leta 2020 pripravil tudi prvi zvezek Gradiva za zgodovino Koroške, kjer je govora o avguštinskem samosta-

nu na Muti, s transkripcijo inventarja samostana ob njegovu ukinitvi leta 1785.

Rudarjenje na širšem območju Brež sega nazaj vse do 11. stoletja. Območje je sprva spadalo v posest salzburške nadškofije, ki je rudarske pravice podeljevala številnim posameznikom. Nastanek rudarskega sodišča se pripisuje nekje v 14. stoletje, a so prvi zanesljivi viri o njem iz konca 15. stoletja. To je bil čas, ko je salzburška nadškofija izgubljala vpliv in pristojnosti na rudarskem področju v korist deželnega kneza. Maksimilijan Habsburški (1459–1518) je sprva (1493) kot nadvojvoda, po letu 1508 pa kot cesar, moderniziral državno upravo in v tem okviru preuredil tudi delovanje rudarskih oblastev. Takrat je bil za notranjeavstrijske dežele ustanovljen urad višjega rudarskega mojstra, ki so mu bili podrejeni posamezni rudarski sodniki (na Koroškem jih je bilo sedem). Skromno ohranjeni arhivski viri rudarskega sodišča Breže pokrivajo dve časovni obdobji: del gradiva nam nudi vpogled v delovanje sodišča v 16. stoletju, del pa na njegovo delovanje v 18. stoletju. Manko podatkov lepo dopolnjuje tokratna obravnava računov oz. računskih knjig rudarskega sodnika Leschendursta iz let 1580–1589. Avtor ugotavlja, da je bilo nevestno delo rudarskih sodnikov (npr. nižjega rudarskega sodnika Mateja Strusnigka) poleg vsesplošne draginje v zadnji četrtini 16. stoletja eden poglavitnih vzrokov za stagnacijo in upad rudarske dejavnosti – ne zgolj

na Koroškem, pač pa v vseh notranjeavstrijskih deželah.

Drugi zvezek GZK je dvojezična publikacija, sestavljena iz slovenskega in nemškega dela, saj je idejo o skupni izdaji ob matičnem Pokrajinskem arhivu Maribor podprl tudi Koroški deželni arhiv v Celovcu (Kärntner Landesarchiv, Klagenfurt). Vsebina je razdeljena na več poglavij. Prva tri uvodna poglavja sestavljajo Uvod, Opombe k izdaji in Seznam uporabljenih okrajšav. Obsežnejše četrto poglavje, Rudarsko sodišče Breže/Friesach – kratka zgodovina, je smiselno razdeljeno na šest podpoglavij. V prvih dveh je predstavljena preteklost rudnikov srebra in železa v okolici Brež do 14. stoletja. Tretje podpoglavje zajema opis rudarskega sodišča Breže v 15. in 16. stoletju, v četrtem pa je predstavljeno rudarjenje in železarstvo na območju med Železno Kaplo, Pliberkom in Slovenj Gradcem pred sredino 17. stoletja. Peto podpoglavje nam predstavi rudarsko sodišče za Slovenj Gradec, Razbor in Črno na Koroškem, šesto pa rudarsko sodišče Breže v letih 1580–1589 in nižje rudarsko sodišče za Slovenj Gradec, Razbor in Črno v letih 1580–1586. V petem poglavju so zajete sklepne misli. Osrednji del znanstveno-kritične izdaje predstavlja transkripcija računskih knjig breškega rudarskega sodnika Egidija Leschendursta v letih 1580–1589 (šesto poglavje). Računske knjige (bolje

rečeno knjižice oz. zvezke) hrani Koroški deželni arhiv. Od rudarskega sodnika Leschendursta se je ohranilo 16 letnih in kvartalnih računov za rudarsko sodišče v Brežah. Ker je breško rudarsko sodišče za jugovzhodni del svojega obsežnega vplivnega ozemlja med Črno na Koroškem in Slovenj Gradcem imelo vzpostavljeno tudi nižjo rudarsko oblast z nižjim rudarskim sodnikom, je v sedmo poglavje vključen prepis računov nižjega rudarskega sodnika Mateja Strusnigka za leti 1583 in 1585. Osmo, deveto in deseto poglavje zavzemajo slovenski, nemški in angleški povzetek. V enajstem poglavju je seznam uporabljenih virov in literature, dvanajsto pa zavzema obsežno imensko in krajevno kazalo. Zadnje, trinajsto poglavje, vsebuje osem celostranskih barvnih prilog.

Kot že omenjeno, obravnava računov oziroma računskih knjig rudarskega sodnika Leschendursta iz let 1580–1589 lepo dopolnjuje skromne vire o delovanju rudarskega sodišča Breže. Znanstveno-kritična publikacija je sama po sebi izjemno dragocena. Dodatno težo ji daje dvojezična izdaja, s čimer poglobljene raziskave in nova dognanja niso omogočene zgolj domačim, pač pa tudi avstrijskim (oz. tujim) kolegom.

Matjaž Grabornik

Navodila avtorjem

* **Kronika** – časopis za slovensko krajevno zgodovino – je osrednja slovenska revija za lokalno zgodovino. Izdaja jo Zveza zgodovinskih društev Slovenije.

* **Prispevki**, ki jih objavlja Kronika, so v slovenskem jeziku. Njihov obseg je praviloma ena avtorska pola in pol, to je do 24 strani običajnega tipkopisa. Članek naj bo lektoriran. Avtorji morajo poslati:

članek – vsebinska razčlenitev naj bo pregledna in logična;

podatke o avtorju – ime in priimek, akademski naslov, poklic in delovno mesto, ustanovo, kjer je zaposlen, in njen naslov, naslov elektronske pošte in telefonsko številko, kjer je avtor dosegljiv;

povzetek – predstavi naj glavne rezultate prispevka in naj, razen v izjemnih primerih, ne presega ene strani (30 vrstic);

izvleček – kratek opis prispevka (do 10 vrstic);

ključne besede;

spisek uporabljenih virov in literature;

priloge – slikovno gradivo, kopije dokumentov, zemljevidov ipd. Fotografije naj bodo označene z legendo. Na iztisu članka označite, kje naj bi bila posamezna priloga objavljena.

* **Opombe** – morajo biti pisane enotno. Avtorji naj uporabljajo opombe pod črto (footnote) in ne opombe med tekstem (v oklepaju) ali na koncu (endnote). V opombah uporabljamo krajše navedbe, ki morajo biti skupaj s kraticami razložene v poglavju viri in literatura. Pri arhivskih virih uporabljamo uveljavljene kratice za arhiv, nato navedemo kratico fonda ali zbirke, signaturo oziroma številko fascikla ali škatle in številko arhivske enote ali ime dokumenta. Pri literaturi navedemo priimek avtorja, smiselno skrajšani naslov (ne letnice izdaje) in številke strani.

* Poglavje **Viri in literatura** – v njem morajo biti sistematično navedeni vsi viri in vsa literatura, ki smo jo navedli v opombah. Ločeno navedemo arhivske vire, literaturo, po potrebi tudi časopise, ustne izjave ipd. V teh sklopih je treba gradivo navajati po abecednem vrstnem redu. Najprej navedemo skrajšano navedbo, ki smo jo uporabljali v opombah, in nato celotno navedbo vira ali literature.

Arhivski viri – navedemo: arhiv, ime fonda ali zbirke, po potrebi še številke fasciklov ali škatel.

Primer: AS 231 – Arhiv Republike Slovenije, Fond Ministrstvo za prosveto Ljudske republike Slovenije, 1945–1951 (po potrebi še številke škatel). V opombi zadostuje, če navedemo: AS 231, š. (številka škatle), (številka ali ime dokumenta).

Primer: ZAP, MOP (kot navajamo v opombah) – Zgodovinski arhiv Ptuj, Fond Mestna občina Ptuj (po potrebi še številke škatel ali fasciklov). V opombi zadostuje, če navedemo: ZAP, MOP, š. (številka škatle), (številka ali ime dokumenta).

Literatura – monografije – navedemo: priimek in ime avtorja: *naslov (in podnaslov) dela (v ležečem tisku)*. Kraj: založba in leto izida.

Primer: Gestrin, Ferdo: *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem*. Ljubljana : Slovenska matica, 1991.

Literatura – članki – navedemo: priimek in ime avtorja, naslov članka. *Naslov periodike ali zbornika (v ležečem tisku)*, za periodiko še letnik, leto, številko in strani, za zbornik (ime urednika), kraj in leto izida in strani.

Primer za periodiko: Slana, Lidija: Iz zgodovine gradu in gospostva Snežnik na Notranjskem. *Kronika*, 48, 2000, št. 1–2, str. 20–41.

Primer za zbornik: Melik, Vasilij: Ideja Zedinjene Slovenije 1848–1991. *Slovenija 1848–1998 : iskanje lastne poti* (ur. Stane Granda in Barbara Šatej). Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1998, str. 15–20.

* Prispevke naj avtorji pošljejo na sedež uredništva Kronike (Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana) ali odgovornemu uredniku Kronike (Miha Preinfalk, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Novi trg 2, p.p. 306, 1000 Ljubljana). Prispevke lahko pošljete tudi po elektronski pošti na naslova odgovornega urednika (mpreinfalk@zrc-sazu.si)

ali tehnične urednice Barbare Šterbenc Svetina (barbara.svetina@zrc-sazu.si).

* Članki naj bodo napisani v običajnih računalniških programih. Na poslanem gradivu naj bodo upoštrevane zgoraj navedene zahteve. Ime besedila (file) naj bo ime avtorja članka. Priporoča se oddaja slikovnega gradiva v obliki fotografij, diasov ali podobno, če pa je skenirano, mora imeti ločljivost najmanj 300 dpi. Biti mora v približni velikosti objave v reviji ter shranjeno v tif formatu brez kompresije.

* Za prevode povzetkov in izvlečkov v tuje jezike (v nemščino in angleščino) poskrbi uredništvo revije. Slikovno gradivo vrnemo po izidu prispevka.

* Za trditve in za znanstveno korektnost odgovarjajo avtorji člankov. Prispevki so strokovno recenzirani, recenzentski postopek je anonimen.

KRONIKA

časopis za slovensko krajevno zgodovino

NAROČILNICA

- želim postati naročnik *Kronike*, časopisa za slovensko krajevno zgodovino z letom _____ naprej
 Naročam _____ izvod(ov) *Kronike* letnik/številka _____

Cena:

Letna naročnina:

za posameznike 25,00 EUR

za upokojence: 18,00 EUR

za študente: 18,00 EUR

za ustanove: 30,00 EUR

Ime: _____

Priimek: _____

Naslov: _____

Pošta: _____

Status: zaposlen študent upokojenec ustanova

Telefon: _____

e-pošta: _____

Datum: _____

Podpis: _____

Naročilnico lahko pošljete na naslov ali el. pošto:

Barbara Šterbenc Svetina
Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU
Novi trg 2, p.p. 306
1000 LJUBLJANA

barbara.svetina@zrc-sazu.si

ODJAVE

Odjave od naročnine sprejemamo **za naslednje koledarsko leto** na zgoraj navedene naslove.

ISSN 0023-4923 (tiskana izdaja)
ISSN 2670-6865 (spletna izdaja)
UDK 94(497.4)